

Szabó Judit

SPECIÁLIS PREVENCIÓ ÉS DEZISZTENCIA

Országos Kriminológiai Intézet
Budapest, 2019

Kiadó

Országos Kriminológiai Intézet

Lektor

Dr. Lőrincz József c. egyetemi tanár,
Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Szöveggondozó

Takács Andrea

Készült

a P-T Műhely gondozásában

ISBN 978-963-7373-14-5

© Szabó Judit, 2019

© Országos Kriminológiai Intézet, 2019

Tartalomjegyzék

Bevezetés	11
1. Problémafelvetés	11
2. A könyv szerkezete.....	14
3. Kutatási kérdések és hipotézisek	17
4. Elméleti keretek és módszertan.....	21
1. A büntető igazságszolgáltatáson keresztül megvalósuló harmadlagos megelőzés fogalmi és gyakorlati kérdései.....	25
1.1. A bűnmegelőzés háromszintű modellje.....	26
1.2. Harmadlagos bűnmegelőzés a büntető igazságszolgáltatási rendszerben...	29
1.3. A szabadságvesztés-büntetés és az alternatív szankciók hatékonysága a bűnismétlés megelőzésében	31
2. A rehabilitációs eszme kialakulása, fejlődése és főbb modelljei; történeti és konceptuális áttekintés.....	36
2.1. Történeti áttekintés	38
2.1.1. A rehabilitáció eszméjének kialakulása	40
2.1.1.1. A rehabilitációs eszme megjelenése a büntetés-végrehajtásban	40
2.1.1.2. A közösségi büntetések kezdetei	48
2.1.2. A treatment modell virágzása és hanyatlása.....	53
2.1.2.1. A rehabilitáció medikális vagy terápiás modelljének kialakulása.....	53
2.1.2.2. A rehabilitáció társas tanulási modellje	64
2.1.2.3. A treatment ideológia válsága.....	67
2.1.3. A rehabilitációs eszme továbbélése a késő modernitásban	77
2.1.3.1. Változó trendek a késő modern kriminálpolitikában	77
2.1.3.2. A rehabilitáció a késő modernitásban; az új rehabilitáció és a jogosultságalapú megközelítés	83
2.2. Konceptuális áttekintés: a rehabilitáció különböző formái, illetve jelentései.....	89
3. A bűnismétlés kockázati és védőtényezői.....	100
3.1. A bűnismétlés kockázati tényezői.....	103
3.1.1. Bebörtönzés előtti, alatti és utáni rizikótényezők	104
3.1.2. Statikus vs. dinamikus rizikófaktorok	109

3.2. Protektív faktorok és reziliencia	116
3.2.1. Alapfogalmak	116
3.2.2. A védőfaktorok, illetve a rezilienciával összefüggő tényezők	120
4. A bűnelkövetői karrierből való kilépés: a dezisztencia.....	127
4.1. A dezisztencia fogalma és mérésének módszertani kérdései.....	127
4.2. A dezisztencia elméleti megközelítései; az ontogenetikus modellektől a fejlődéskriminológiáig	134
4.3. A dezisztenciával összefüggő tényezők	148
4.3.1. A dezisztenciával összefüggő társadalmi tényezők	149
4.3.2. A dezisztencia pszichológiai háttere	156
4.3.3. A társadalmi és a pszichológiai tényezők kapcsolatára vonatkozó elképzelések	167
4.3.4. A büntetőjogi szankciók és a kilépés kapcsolata.....	170
5. A bűnismétlés megelőzésének gyakorlata: a rehabilitációs paradigmák és a hatékonyságvizsgálatok eredményei.....	176
5.1. A kockázati paradigma: az RNR-modell.....	178
5.1.1. Az egész modellen átívelő alapelvek, a strukturált vizsgálatra és a program kivitelezésére vonatkozó elvek.....	180
5.1.2. A kockázati elv	183
5.1.3. A szükségleti elv	184
5.1.4. A kockázat- és szükségletértékelés	187
5.1.4.1. A kockázatértékelés alkalmazási területei.....	187
5.1.4.2. A kockázat- és szükségletértékelési eszközök evolúciója és típusai ..	189
5.1.4.3. A kockázatértékeléssel kapcsolatos jogi és módszertani aggályok ..	197
5.1.5. A rezponzivitás elve.....	204
5.1.6. Az RNR-moddal kapcsolatos kritikák.....	205
5.2. Az erősségeken alapuló megközelítés	208
5.2.1. Az erősségeken alapuló megközelítés mint paradigmaváltás; a dezisztencia-szemponturn alapuló megközelítés és a resztoratív modell	208
5.2.2. A Good Lives, azaz a „jó életek” modell.....	214
5.2.3. Néhány példa az erősségeken alapuló, illetve a dezisztenciaparadigmán belül született programokra és módszerekre.....	218
5.2.4. Az erősségeken alapuló, illetve a dezisztencia-szemponturn alapuló megközelítés értékelése	221

5.2.5. A kockázat-szemponturnál és az erősségeken alapuló megközelítések és modellek integrálásának lehetőségei	222
5.3. A bűnisméltés megelőzésének gyakorlata: a működő, a nem működő és az ígéretesnek tűnő programok a hatékonyságvizsgálatok tükrében	225
5.3.1. A hatékonyságvizsgálatokról röviden.....	226
5.3.2. A hatékony bűnisméltés-megelőzési programok alapelvei, illetve ismérvei	229
5.3.3. A bűnisméltés megelőzését célzó programok megtervezése és kivitelezése: a technológiaátvitel	233
5.3.4. A bűnisméltés megelőzését célzó programok: ami működik, ami nem, és ami ígéretes.....	234
5.3.4.1. Ami egyértelműen működik: a kognitív viselkedésterápia	234
5.3.4.2. Alternatív és ígéretes programok	241
5.3.4.3. Ami nem működik.....	246

6. A bűnisméltés megelőzése a hazai büntetés-végrehajtásban; történeti, normatív és empirikus áttekintés

6.1. A nevelés koncepciójának változó tartalma a hazai büntetés-végrehajtásban: történeti áttekintés	253
6.1.1. A kezdetek.....	253
6.1.2. Az átneveléstől a nevelésig	256
6.1.3. Az 1980-as évektől napjainkig	260
6.1.4. A büntetés-végrehajtási nevelés válságtünetei.....	267
6.2. Harmadlagos megelőzés a hazai büntetés-végrehajtásban az új büntetés-végrehajtási kódex megalkotása előtt: egy empirikus kutatás eredményei	273
6.2.1. Normatív háttér: az 1979. évi 11. törvényerejű rendelet	273
6.2.2. A büntetés-végrehajtás harmadlagos prevenció célú tevékenysége egy empirikus kutatás eredményei tükrében	276
6.2.2.1. Oktatás, munkáltatás, fogvatartotti programok.....	277
6.2.2.2. A börtönpszichológusok és a pszichológiai rehabilitáció eszközeinek helyzete	283
6.2.2.3. Egyéniesítés, klasszifikáció és kockázatértékelés	288
6.2.2.4. A nyitottság és a progresszivitás elveinek érvényesülése, a szabadításra való felkészítés és az utógondozás.....	291
6.2.2.5. A harmadlagos prevenció törekvések érvényesülését és fejlesztését akadályozó tényezők: összegzés	295

6.3. Az új büntetés-végrehajtási törvény harmadlagos prevenciót érintő rendelkezései és azok értékelése.....	297
6.3.1. Az új büntetés-végrehajtási kódex	297
6.3.2. Az új büntetés-végrehajtási kódex és az annak nyomán alakuló gyakorlat értékelése az empirikus kutatásunk eredményei tükrében	309

7. A pártfogó felügyelet szerepe a bűnismétlés megelőzésében és a dezisztencia támogatásában.....	325
7.1. Kutatási kérdések és módszerek.....	325
7.1.1. Kutatási kérdések	325
7.1.2. Alkalmazott módszerek	327
7.2. Történeti előzmények	333
7.3. A Pártfogó Felügyelői Szolgálat működésének keretei és tartalma, különös tekintettel a bűnismétlés megelőzésére.....	340
7.3.1. A pártfogó felügyelet normatív háttere	340
7.3.2. A Pártfogó Felügyelői Szolgálat célja és szerepe a bűnmegelőzésben	341
7.3.3. A Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységi köre	342
7.3.4. A Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységére vonatkozó statisztikai adatok	351
7.4. A pártfogó felügyelet bűnismétlés-megelőzési gyakorlata a szakemberek szemszögéből: empirikus eredmények	356
7.4.1. A pártfogó felügyelet célja és funkciói: kontroll, támogatás vagy mindkettő?	357
7.4.2. A pártfogó felügyelet helyzete az elmúlt évek változásai tükrében	359
7.4.3. Más szervekkel való együttműködés.....	361
7.4.4. Munkakörülmények: adminisztráció, fluktuáció és a pártfogó felügyelők szakmai háttere	363
7.4.5. Képzés, szupervízió.....	364
7.4.6. A harmadlagos prevenció cél megvalósulásának problémái; hatékony-e a pártfogó felügyelet, és ha igen, milyen elkövetők esetében? ...	365
7.4.7. Társadalmi háttér, attitűd, lehetőségek.....	371
7.4.8. Eszközrendszer, avagy a pártfogó felügyelő mint „túldíszített karácsonyfa”	372
7.4.9. Jelentkezések, találkozások gyakorisága.....	377
7.4.10. Bűnelkövetés, bűnismétlés háttere	378
7.4.11. Kilépés	381
7.4.12. Kockázatértékelés, megelőző pártfogás	383

7.5. Bűnelkövetés, dezisztencia és pártfogó felügyelet; a pártfogoltakkal készült interjúk eredményei	385
7.5.1. A kriminalitás okaira vonatkozó általános magyarázatok és a bűnelkövetés személyes motívumai	385
7.5.2. A dezisztencia felé vezető út meghatározó tényezői	390
7.5.3. A büntetőjogi szankciók szerepe a kilépésben	396
7.5.4. A pártfogó felügyelettel kapcsolatos tapasztalatok, vélemények	398
7.5.5. A (re)integráció esélyei és a pártfogoltak jövőképe.....	400
7.6. Összegzés.....	403
8. Következtetések	405
8.1. A harmadlagos megelőzés és rehabilitáció	405
8.2. A harmadlagos megelőzési gyakorlat tudományos háttere: kutatási irányok, rehabilitációs megközelítések és hatékonyságvizsgálatok	409
8.3. Harmadlagos megelőzés és dezisztencia a hazai büntető igazságszolgáltatásban	416
Bibliográfia	427

*„Az ember nem »egszersmindenkorra ilyen, és semmilyen más nem lehet«,
hanem »mindig másmilyenné is válhat«, és ha elvitatnánk tőle ezt
a másmilyenné válás képességét – még akkor is, ha bűnt követett el –,
az oda vezetne, hogy akkor a magunk részéről mi is bűnt követnénk el.”*

(Viktor Emil Frankl
osztrák pszichiáter)

BEVEZETÉS

1. Problémafelvetés

A XX. századi és az ezredfordulót követő kriminológiai és kriminálpolitikai diskurzusban a prevenció szemlélet és a bűnmegelőzési törekvések egyre növekvő népszerűségének lehetünk tanúi. Ebben a folyamatban kiemelkedő szerep jut a harmadlagos megelőzés¹ cél- és eszközzrendszere fejlődésének. Utóbbi terület relevanciáját az a kriminológiai alapvetés adja, amely szerint a bűncselekmények túlnyomó részéért a bűnelkövetők egy szűk, jól körülhatárolható csoportja felelős², és a bűnismétlők köre itt még korántsem ér véget. A bűnismétlés megelőzése olyan stratégiai fontosságú feladat, amely tértől és időtől függetlenül komoly terhet ró a társadalomra, és különösen a büntető igazságszolgáltatási rendszerre. A speciális prevenció problémája tehát örök, a célját szolgáló eszközök preferenciája azonban koronként változik. Bár a XX. század végén az egymással versengő speciálprevenció irányok közül a punitív eszközök – a semlegesítés és a speciális elrettentés – kerültek ki győztesen³, az utóbbi évek hazai és nemzet-

1 Harmadlagos megelőzésen a bűnismétlés megelőzését értem.

2 Lásd például Tracy, P. E. – Wolfgang, M. – Figlio, R.: *Delinquency Careers in Two Birth Cohorts*. Plenum, New York, 1990

3 Borbíró A.: *Kriminálpolitika és bűnmegelőzés a késő-modernitásban*. Doktori értekezés. ELTE ÁJK, Budapest, 2011, 124. o.

közi fejleményei a korrekcionalizmus és a reintegrációs célkitűzések viszonylagos erősödésére utalnak.

Könyvem alapjául szolgáló disszertációmban a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 79. §-a által a büntetés egyik céljaként nevesített különös megelőzéssel, mégpedig annak korrekcionista irányával foglalkoztam, összekapcsolva azt az úgynevezett dezisztencia⁴ jelenségével. A dezisztencia-kutatás ugyanis nemcsak újszerű szemléleti keretet nyújt a témakörhöz, hanem értékes empirikus eredményekkel egészíti ki annak ismeretanyagát. Az elérendő cél a dezisztencia kell hogy legyen, amely folyamatba a megsértett jogrend helyreállítását és a megtorlást szolgáló büntetőjogi szankciók mellett a speciális prevenciót célzó egyéb intézkedéseknek, beavatkozásoknak is szervesen illeszkedniük kell. A fejlődés zálogát véleményem szerint a hazai és nemzetközi jó gyakorlatok tapasztalatainak figyelembevétele, az azok alapjául szolgáló ismeretek elsajátítása, valamint további empirikus kutatások lefolytatása jelentik.

A téma aktualitását és jelentőségét elsősorban a hazai börtönnépesség számának a 2010 után tapasztalható növekedése⁵ adta, amely nemcsak a büntetés-végrehajtási intézetek túlszűfolttsága⁶ és az ezáltal egyre súlyosabbá váló börtönártalmak miatt aggasztó, hanem mert e tendencia egyben azt is jelenti, hogy egyre több börtönviselt ember reintegrációjának biztosítása válik szükségessé. A költséghatékonyság szempontja mellett ugyanis a társadalmi felelősség és az igazságosság elve is azt követeli meg, hogy a tisztán punitív szemlélet helyett gondoskodjunk a bűnelkövetővé vált embertársaink társadalomba történő visszavezetéséről. A bűnisméltés megelőzése persze nemcsak a zárt intézetekben elhelyezett bűnelkövetők tekintetében fogalmazódik meg feladatként a büntető igazságszolgáltatási rendszerben, hanem az alternatív, illetve a közösségi

4 Dezisztencián a bűnelkövetéssel való felhagyás, a bűnelkövetői karrierből való kilépés folyamatát értjük.

5 A *Börtönstatisztikai Szemle* 2018/1. szám adatai szerint „a fogvatartotti populáció átlagos létszáma a 2010 és 2014 közötti időszakban folyamatosan növekvő tendenciát mutatott, mely az elmúlt években némileg megtorpanni látszik”. <https://bv.gov.hu/sites/default/files/BvOP/Kiadvanyok/Bortonstatisztikai%20Szemle%202018%201.pdf>

6 A *Börtönstatisztikai Szemle* 2018/1. szám adatai szerint a hazai büntetés-végrehajtási intézetek átlagos telítettségi mértéke 2014-ben tetőzött 143 százalékon. Az azóta végrehajtott férőhelybővítések, illetve az átlaglétszám csökkenésének a hatására az átlagos telítettség 2017-ben 129 százalékra esett vissza, amely csak egy százalékponttal haladja meg ugyan a 2010. évi adatot, de még mindig nagyon magas.

szankciók⁷ vonatkozásában is. A pártfogó felügyelet mint közösségi szankció különös relevanciával bír a harmadlagos megelőzés szempontjából. Sok, a büntetés-végrehajtási intézetből szabadult elkövető pártfogó felügyelet alá kerül, illetve ez az intézkedés próbára bocsátáshoz, feltételes ügyészi felfüggesztéshez, felfüggesztett szabadságvesztéshez, javítóintézetből való ideiglenes elbocsátáshoz és jóvátételi munka elrendeléséhez is kapcsolódhat, mégpedig a bűnismétlés megelőzése és az elkövető társadalmi integrációjának elősegítése érdekében.

Ma már a harmadlagos megelőzés területén is egyre inkább a bizonyítékon alapuló módszerek alkalmazásának követelménye érvényesül. Ahhoz, hogy hatékony prevenció eszközöket vethessünk be a bűnismétlés megelőzése céljából, ismernünk kell azokat a tényezőket, amelyek összefüggést mutatnak a kriminalitással, illetve a dezisztenciával, és amelyek potenciálisan befolyásolhatók. A bűnismétlés megelőzése, a bűnelkövetők kezelése nem nélkülözheti a kriminológia, a pszichológia, a szociológia és a többi társszociológia elméleti és empirikus ismeretanyagát, hiszen önmagában a büntetőjog nem alkalmas e feladatra. A büntetés csupán az egyik lehetséges eszköze a prevenciónak⁸, és a későbbiekben hivatkozott hatékonyságvizsgálatok eredményei tükrében nem feltétlenül a legeredményesebb. A büntetőjogi felelősség megállapítását mindazonáltal többnyire⁹ szükségszerűen követi valamilyen büntetés, így a harmadlagos prevenció legfontosabb letéteményese a büntető igazságszolgáltatási rendszer. A büntetések jövőbeli viselkedésre gyakorolt hatásaival is foglalkozni kell tehát, különös tekintettel azok tartalmára, nevezetesen a bűnismétlés megelőzését célzó gyakorlatra.

Az imént megfogalmazott célok elérése megkívánja, hogy minél átfogóbb és az adott társadalmi-kulturális közegre specifikus ismeretekre tegyünk szert a bűnismétléssel összefüggő kockázati és védő tényezők, valamint a dezisztenciát támogató tényezők vonatkozásában. Magyarországon azonban mind a kutatások, mind az elméleti és empirikus eredmények tanulságainak gyakorlatba történő átültetése terén hiányosságok tapasztalhatók. Bár a hazai büntetés-végrehajtás reintegrációs lehetőségeivel és tevékenységével kapcsolatban szerencsére

7 Az alternatív szankciók tág fogalmán szabadságelvonással nem járó szankciókat értünk, amelyek célja a börtönépesség csökkentése. A közösségi büntetések nemcsak a szabadságvesztés alternatíváit jelentik, hanem a közösségi forrásoknak a szankció végrehajtásába történő bevonását is feltételezik.

8 Sherman, L. W. – Gottfredson, D. C. – MacKenzie, D. L. – Eck, J. – Reuter, P. – Bushway, S. D.: What works, what doesn't, What's promising. A report to the United States Congress. National Institute of Justice, Washington, D.C., 1997, ch. 2, p. 2.
<https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/Digitization/165366NCJRS.pdf>

9 Kivéve a diverziós megoldások alkalmazása esetén.

egyre több kimagasló színvonalú tanulmány jelenik meg¹⁰, azonban csak kevés hazai kutatás foglalkozott a bűnelkövetés és a bűnismétlés¹¹ kockázati és protektív tényezőivel¹², a bűnelkövetésből való kilépésnek pedig, néhány összefoglaló tanulmányt¹³ leszámítva, nincs is irodalma. Magyarországon a dezisztenciakutatás még gyerekcipőben sem jár, és bár módszertani szempontból kétségkívül sok nehézséggel jár a kilépés tanulmányozása, a nemzetközi eredmények és tapasztalatok komoly érvként szolgálnak az itthoni kutatások megkezdése mellett. A hazai harmadlagos megelőzési gyakorlat vizsgálata és a külföldi szakirodalommal történő egybevetése fontos kiindulópontja lehet e kutatásoknak. E monográfia utóbbiakhoz kíván hozzájárulni a bűnismétlés megelőzésével kapcsolatos ismeretek összefoglalása és az empirikus eredmények gyarapítása révén, mégpedig a hazai kriminológiában viszonylag újszerű megközelítésnek tekinthető dezisztenciakutatás eredményeit és értelmezési keretét is segítséggül hívva.

2. A könyv szerkezete

A könyv első, hangsúlyosabb és terjedelmesebb elméleti részében tárgyalom a bűnismétlés megelőzésére irányuló beavatkozások szakmai hátterét nyújtó elméleteket, kutatási irányokat és azok eredményeit. Mindezt megelőzően, az *első két fejezetben* elhelyezem a harmadlagos prevenciót a bűnmegelőzés rendszerében, illetve az könyv alapjául szolgáló kutatások tárgyát képező módszereket, beavatkozásokat a speciális prevenció eszközei – a speciális elrettentés,

10 Lásd például Albert F. – Biró E.: A sikeres reintegráció. In: Albert F. (szerk.): Életkeretek a börtönön innen és túl. Szubjektív reszocializációs esélyek. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015, 143–166. o. https://szociologia.tk.mta.hu/uploads/files/2015/albert_borton.pdf

11 A visszaeső bűnözésről lásd Patera Antal és Tavassy Tibor idevonatkozó munkáit!

12 Lásd például Kerezsi K. – Kó J.: Normasértés vagy jogkövetés. Fiatalkorú fiúk kriminológiai vizsgálata. OKRI–ELTE ÁJK, Budapest, 2013; Solt Á.: Peremen billegő fiatalok. Veszélyeztető és kriminalizáló tényezők gyermek- és ifjúkorban. Doktori (PhD) disszertáció. Kézirat, Budapest, 2012; Solt Á.: Támogató és gyengítő faktorok a kriminális érintettség kialakulásában. In: Borbíró A. – Kerezsi K. (szerk.): A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I. 2009, I. rész, 5. fejezet, 5.1. alfejezet, 313–328. o.

13 Lásd például Molnár J.: A bűnöző életmód feladása. In: Tóth K. (szerk.): Emlékkönyv Dr. Cséka Ervin egyetemi tanár születésének 70. és oktatói munkásságának 25. évfordulójára. JATEPress, Szeged, 1992, 355–375. o.; Szabó J.: A bűnözői karrierből való kilépés kutatásának aktuális kérdései. Magyar Rendészet, 2011/1., 23–48. o. [2011a]; Szabó J.: Fókuszban a kilépés: „Hogyan térnek jó útra a bűnelkövetők?” Belügyi Szemle, 2011/7–8., 62–83. o. [2011b]

a semlegesítés és a rehabilitáció körében. Ezzel összefüggésben arra is vállalkozom, hogy rehabilitációnak a martinsoni időszak¹⁴ óta meglehetősen terhelt fogalmát e könyv tartalma vonatkozásában megszabadítsam a kedvezőtlen felhangoktól, ha úgy tetszik, „rehabilitáljam”.¹⁵ Ennek érdekében részletesen foglalkozom a tárgyalt entitás történeti és konceptuális kérdéseivel, majd utóbbi áttekintésekre alapozott érvekkel kísérlem meg alátámasztani a rehabilitáció fogalma használatának indokoltságát.

E helyütt is szükségesnek látom azonban röviden kitérni fogalomhasználatom indokaira. A harmadlagos megelőzés körében a hazai és a nemzetközi szakirodalomban is gyakran egymás szinonimájaként használják a rehabilitáció, a reintegráció és a reszocializáció fogalmait, pedig nincs teljes átfedés utóbbiak jelentéstartománya között, és a definíciók terén sincs konszenzus. Az erre vonatkozó felfogásokat a *második fejezet* tartalmazza, itt csak röviden utalok a kérdéssel kapcsolatos álláspontomra. Mivel olyan témakörrel foglalkozom, amelynek viszonylag csekély a magyar nyelvű szakirodalma, az általam feldolgozott – túlnyomórészt angolszász – munkák terminológiáját vettem át, amelyekben a rehabilitáció fogalmának népszerűsége meghaladja az itthon kedvelt reszocializációét¹⁶. Ez vonatkozik a rehabilitációra mint büntetőpolitikai célra és mint a bűnelkövetőkre irányuló gyakorlatra egyaránt. Munkám fogalomhasználata tehát nem mindig a saját preferenciámat tükrözi, hanem a hiteles és szövegű fordítás, illetve hivatkozás követelményének érvényesítését szolgálja.¹⁷ Amivel ezt a konceptuális problémát feloldhatónak tartom, az az, hogy előre leszögezem, a könyv fókuszában a bűnismétlés megelőzésének célja, illetve gyakorlata áll. Ezen belül elsősorban azokkal a célzott programokkal és egyéb, a lelki és szociális integritást biztosítani szándékolt beavatkozásokkal foglalkozom, amelyek a személyiség, a képességek, az attitűdök és egyéb pszichológiai tényezők befolyásolása révén potenciálisan képesek hatni az egyén jövőbeli magatartására és csökkenteni a bűnismétlés valószínűségét, ezzel hoz-

14 Robert Martinson 1974-ben, majd kollégáival 1975-ben publikálta közös kutatásuk eredményeit, amelyek szerint a bűnismétlés megelőzését célzó programok közül „semmi nem működik”. A kutatás, amelynek következtetéseit később megcáfolták, a szerzők szándékaival ellentétben hozzájárult a punitív kriminálpolitikai trendek megerősödéséhez.

15 Lásd Szabó J.: Rehabilitálható-e a rehabilitáció? *Börtönügyi Szemle*, 2014/4., 28–40. o.

16 Ugyanakkor a különböző hazai szerzők sem ugyanazt értik reszocializáción, lásd például Popper és Fliegauf felfogását a *második fejezetben!*

17 A helyzetet bonyolítja, hogy a különböző szerzők ugyanazon jelenségre más kifejezést használnak, például az angolszászok inkább a rehabilitációt, míg a németek és egyes hazai szerzők a reszocializációt preferálják.

zárulva a későbbi sikeres reintegrációhoz. Továbbá, a rehabilitáció folyamatát a hazánkban domináns felfogással szemben én nem kötöm a büntetés-végrehajtáshoz, hiszen annak például a pártfogó felügyelet alatt állók vonatkozásában is lehet relevanciája.¹⁸ Bár rehabilitáción elsősorban a pszichológiai vagy úgynevezett személyes rehabilitáció¹⁹ általam előbbiekben vázolt fogalmát értem, az *ötödik fejezetben* bemutatott úgynevezett rehabilitációs elméletek²⁰ kapcsán a rehabilitációnak ennél tágabb felfogását kell elfogadnom, amelybe az általam hivatkozott külföldi szerzők általában minden olyan eszközt, beavatkozást és folyamatot beleértene, amely lehetővé teszi, hogy a bűnelkövetők teljes jogú és jogkövető életet élő állampolgárként térhessenek vissza a társadalomba. Ez a szemlélet tehát a társadalomba történő visszailleszkedés, azaz a reintegráció folyamatát is a rehabilitáció ernyőfogalma alá vonja. Utóbbi álláspont elfogadhatóságát – legalábbis az *ötödik fejezetben* írtak vonatkozásában – egy a rehabilitáció különböző formáit integráló modell segítségével támasztom alá. A hazai harmadlagos megelőzési gyakorlattal foglalkozó *hatodik és hetedik fejezetekben* azonban valamelyest elszakadok ettől a fogalmi háttértől, már csak azért is, mert az új bv. kódex a reintegráció koncepciójára épül, ezzel kijelölve a hazai harmadlagos prevenció gyakorlat fogalmi kereteit is.

Munkám *harmadik, negyedik és ötödik fejezeteiben* foglalkozom a harmadlagos prevenció elméleti és empirikus hátterével. Az elemzések vezérfonalát az a törekvés adja, hogy bemutassam, miként alkotják a bűnismétléssel és a dezisztenciával összefüggő tényezők a harmadlagos megelőzést, illetve azon belül elsősorban a rehabilitációt célzó különböző elméletek és módszerek építőköveit és szervező elveit. Ezzel egyrészt a témakörre vonatkozó magyar nyelvű összefoglaló művek csekély számát kívánom gyarapítani, egyben elméleti keretet adva saját empirikus munkámnak is, másrészt – bemutatva az empirikus kutatómunka gyakorlati hasznosíthatóságát – a hasonló jellegű hazai kutatások fellendítésének szükségessége mellett szeretnék érvelni.

A könyv második, az elsőhöz szorosan kapcsolódó célkitűzéseként a *hatodik és hetedik fejezetekben* a hazai büntető igazságszolgáltatási rendszer – ezen belül a büntetés-végrehajtás és a pártfogó felügyelet – bűnelkövetők rehabili-

18 Többek között például agressziókezelő, készségfejlesztő vagy egyéb tréningek formájában.

19 Lásd McNeill modelljét a 2.2. *alfejezetben*!

20 Az ezek által meghatározott gyakorlatra az angolszász munkák jellemzően az „offender rehabilitation” fogalmát használják.

tációját, illetve reintegrációját szolgáló, az új büntetés-végrehajtási kódex²¹ hatálybalépését megelőző gyakorlatának értékelésére vállalkozom a jogszabályi háttér, a szakirodalom és két empirikus kutatás eredményei tükrében. A pártfogó felügyelettel kapcsolatos kutatásom eredményeinek részletes bemutatásával további céloom a dezisztenciát támogató tényezőkre – ezek körében különösen a pártfogó felügyelet szerepére – vonatkozó ismeretek gyarapítása. Végül pedig céloom a dezisztencia folyamatára és a bűnismétlés megelőzésére irányuló további hazai kutatások elméleti és módszertani megalapozásához történő hozzájárulás.

3. Kutatási kérdések és hipotézisek

A könyv alapjául szolgáló kutatások által felvetett kutatási kérdések, illetve hipotézisek három nagyobb, egymásra épülő témakör köré csoportosulnak, amelyek munkám szerkezetét is meghatározzák:

a) Kutatásom egyik központi célkitűzése a bűnismétlés megelőzését célzó gyakorlat szakmai-tudományos alapjainak rendszerezett bemutatása, amely megköveteli a vizsgált terület kriminálpolitikai hátterének felvázolását és az általam használt fogalmak tisztázását. Különösen indokolt ez a rehabilitáció terminus vonatkozásában, amely nemcsak konceptuális értelmezésre szorul, hanem – mindenekelőtt – használata létjogosultságának igazolására is.

Mivel kutatásom tárgy alapvetően a büntető igazságszolgáltatás bűnismétlés-megelőzési gyakorlata, első kutatási kérdésem e területnek a bűnmegelőzés rendszerében elfoglalt helyére vonatkozik, amelynek megválaszolásához több különböző taxonómiát hívok segítségül, egyúttal megvilágítva a harmadlagos megelőzés fogalmát is. Azt a feltételezésemet kívánom továbbá alátámasztani, amely szerint a büntető igazságszolgáltatás kriminálprevenációs funkciójával kapcsolatban a hazai és nemzetközi szakirodalomban megfogalmazott kétélyek ma már nem meghatározók a szakmai diskurzusban, és a büntető igazságszolgáltatáson keresztül megvalósuló harmadlagos prevenció a bűnmegelőzési rendszer szerves része. A büntetések, illetve a büntető igazságszolgáltatás speciális prevencióban betöltött szerepével kapcsolatban egyrészt a büntetés önmagá-

21 A büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény.

ban vett preventív hatását, azaz a speciális elrettentést, másrészt a büntetések tartalmát, tehát az azok végrehajtásához kapcsolódó, a bűnisméltés megelőzését célzó beavatkozások hatásait veszem górcső alá. Hipotézisem szerint a közösségi büntetéseknél súlyosabb, tehát elméletileg nagyobb elrettentő hatással bíró börtönbüntetés valójában nem hatékonyabb eszköze a bűnisméltés megelőzésének, mint a szabadságelvonással nem járó alternatív szankciók, így a pártfogó felügyelet. Ezt a feltételezést a témában rendelkezésre álló fontosabb empirikus kutatások eredményeinek elemzésével kísérlem meg alátámasztani, külön kitérve a tárgyalt kérdés vizsgálatának módszertani nehézségeire.

Megítélésem szerint éppen a speciális elrettentésen alapuló eszközök harmadlagos prevenció terén tanúsított eredménytelensége teszi a korrekcionálismust – tehát a rehabilitációt mint a különös megelőzés eszközt – igazán relevánssá a kriminológiai kutatások és a bűnmegelőzés gyakorlata számára. Mivel azonban a kriminálpolitikai hullámvasút az 1970-es és 1980-as években meglehetősen mélyre repítette a rehabilitáció eszméjét, és ennek szele hazánkban a mai napig is érezhető, továbbá, mivel a tárgyalt fogalom egyébként is értelmezésre szorul, a szakmai-tudományos háttér ismertetését meg kell hogy előzze egy történeti és utóbbival szorosan összefüggő konceptuális elemzés. Ennek során arra a kutatási kérdésre keresem a választ, hogy hogyan alakult a rehabilitációs idea fejlődése a treatment válsága óta, hogyan változtak meg a korrekcionális jogi és szakmai keretei az utóbbi közel fél évszázadban, és milyen tényezőknek köszönhetően került újra a tudomány és a kriminálpolitika érdeklődésének fókuszába. Az elemzésben megkísérlem alátámasztani azt a hipotézisemet, amely szerint a bűnelkövetők rehabilitációjának eszméje korántsem túlhaladott és emberi jogi szempontból aggályos célkitűzése a büntetőpolitikának, sőt a harmadlagos prevenciót elősegítő programok biztosítása – az alapvető emberi jogok tiszteletben tartásával, szigorúan az önkéntesség elvét szem előtt tartva – a büntetőjogi szankcióval sújtott elkövető részéről jogosultságként, az állam részéről pedig kötelezettségként jelenik meg. Mindezek fényében, továbbá egy a rehabilitáció különböző formáit integráló modell segítségével a rehabilitáció fogalmának használata, valamint az általa fedett gyakorlat létjogosultsága mellett érvelek, megalapozva a következő fejezetekben leírtakat.

b) Monográfiám második nagy témakörét a harmadlagos prevenciók gyakorlata szakmai-tudományos kérdései alkotják, amelyekkel a *harmadik, negyedik és ötödik fejezetekben* foglalkozom. Ennek a résznek az a célja, hogy megfelelő elméleti és terminológiai háttérrel nyújtson a hazai helyzetet bemutató és értékelő

hatodik fejezethez. Az elemzésnek keretet adó első kutatási kérdésem a bűnelkövetők rehabilitációs gyakorlatának empirikus hátterére és az utóbbiak által meghatározott irányaira vonatkozik. Az áttekintés során arra kívánok választ kapni, hogy hogyan épülnek fel a bűnelkövetők rehabilitációjának különböző megközelítései, azaz milyen módon integrálják magukba az empirikus kutatásokból származó ismereteket. Az általam összefoglalt eredmények egyik része a bűnismétlés korrelátumaira, illetve kockázati és védő tényezőire, egy másik tekintélyes mennyiségű ismeretanyag pedig a dezisztenciával összefüggő tényezőkre vonatkozó kutatásokból származik. Az első kutatási irányra épülő kockázati modell és az ahhoz szorosan kapcsolódó „mi működik” paradigma mellett az attól alapjaiban eltérő, úgynevezett erősségeken alapuló megközelítésekkel is foglalkozom, megvilágítva az egyes megközelítések közötti alapvető különbségeket.

A témakört érintő második kutatási kérdésem az egyes megközelítések jegyében született különböző programok hatékonyságával kapcsolatos, amelyet a hatékonyságvizsgálatok eredményei, valamint a „mi működik” paradigmán kívül eső, az erősségeken alapuló programokra vonatkozó, elsősorban kvalitatív kutatások eredményei alapján igyekszem megválaszolni. Egyrészt arra vagyok kíváncsi, milyen jellemzőik vannak a bűnismétlés terén hatékonynak bizonyult programoknak, másrészt pedig arra, hogy a szigorú feltételeket és kontrollt nélkülöző, elsősorban erősségeken alapuló programok esetében mi az eredményesség mércéje. Feltételezésem szerint a bizonyítékokon alapuló gyakorlat követelménye a „mi működik” paradigmába beilleszthető törekvéseknek kedvez, ugyanakkor az elmúlt időszak fejleményei az erősségeken alapuló megközelítések megerősödéséről tanúskodnak.

Mindezek fényében harmadik kutatási kérdésem arra keresi a választ, hogy hogyan lehet összehangolni a kockázatszemponitú és az erősségeken alapuló – így például a dezisztencia-szemponitú – megközelítéseket, illetve hogy ezek integrálása jár-e olyan járulékos előnnyel, amely túlmutat egyik vagy másik megközelítés alkalmazásán. Mivel a bűnismétlés soktényezős jelenség, véleményem szerint a harmadlagos megelőzési gyakorlat egyik kutatási irány eredményeit sem hagyhatja figyelmen kívül, még akkor sem, ha ezek más módszertani sztenderdeken alapulnak. Hipotézisem szerint a bűnmegelőzési programokkal szemben felállított szigorú módszertani kritériumok ellenére a dezisztenciával, illetve a protektív tényezőkkel kapcsolatos kutatási eredmények beépíthetők a bűnelkövetők rehabilitációját, illetve reintegrációját célzó gyakorlatba.

Az előbbi kutatási kérdések köré épülő elemzés szándékom szerint egyben azt a kérdést is megválaszolja, hogy hol van a lélektan helye a harmadlagos

megelőzés gyakorlatában, illetve hogy hogyan integrálhatók a pszichológia elméletei, empirikus ismeretanyaga és módszerei a bűnelkövetők rehabilitációjának és reintegrációjának kutatásába és gyakorlatába.

c) A könyv harmadik részében – a *hatodik és hetedik fejezetekben* – a hazai büntető igazságszolgáltatás új büntetés-végrehajtási kódex hatálybalépését megelőző harmadlagos megelőzési gyakorlatának bemutatására és az új szabályozás ennek fényében történő értékelésére vállalkozom. Az empirikus vizsgálatok kutatási kérdéseit didaktikai okok miatt ott fejtem ki részletesebben, e helyütt csak a főbb kérdéseket, illetve feltevéseket fogalmazom meg.

A két büntetőjogi szankció, amelyet a bűnismétlés megelőzése szempontjából górcső alá veszek, a végrehajtandó szabadságvesztés és a pártfogó felügyelet, így módon érintve mind a zárt intézeti programok, mind a közösségben végrehajtott büntetések harmadlagos megelőzésben betöltött szerepét. Mindkét szankció esetében az a kutatási kérdés adja az elemzés kereteit, hogy a harmadlagos prevenció normatív szinten megjelenő célkitűzése hogyan érvényesül a mindennapi gyakorlatban. Erre a kérdésre elsősorban két empirikus kutatás eredményei alapján kísérlek meg választ adni, amelyek közül az elsőben részt vettem²², a másodikat pedig egyedül folytattam le²³. A hazai büntetés-végrehajtás harmadlagos prevenció tevékenységére vonatkozó empirikus eredményeket a releváns jogszabályi háttér és a nevelés eszmetörténeti gyökerei mellett elsősorban a rehabilitációs megközelítésekre és a hatékony programokra vonatkozó ismeretek tükrében elemzem, míg a pártfogó felügyelet esetében a normatív és a történeti háttér mellett főként a dezisztenciáról leírtakra támaszkodom. Az első kutatási kérdés megválaszolását szolgálja a tárgyalt büntetőjogi szankciók speciális prevenció céljának érvényesülését akadályozó tényezők feltárása, csakúgy mint a büntetés-végrehajtási szakemberek, illetve a pártfogó felügyelők harmadlagos megelőzéssel kapcsolatos ismereteinek és attitűdjének feltérképezése.

A pártfogó felügyelet a dezisztencia tanulmányozására is lehetőséget ad, így a pártfogó felügyelők és a pártfogoltak kilépéssel kapcsolatos tapasztalatai, a különböző strukturális és pszichológiai tényezők – köztük a vizsgált szankció – dezisztenciában játszott szerepe további kutatási kérdésként fogalmazódik meg.

22 Borbíró A. – Szabó J.: Dezisztancia és a bűnismétlés megelőzése: kezelési programok a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben. Empirikus áttekintés és értékelés. Kutatási beszámoló, OKRI, Budapest, 2011

23 Szabó J.: Harmadlagos megelőzés és kilépés pártfogoltak körében. Kutatási beszámoló. OKRI, Budapest, 2014

4. Elméleti keretek és módszertan

Monográfiám tárgyának és céljainak összetettsége okán törekedtem a sokrétű megközelítésre és a szükséges adatok minél több forrásból és különböző módszerek alkalmazásával történő beszerzésére. Az általam feldolgozott téma természetét indokolja, hogy interdiszciplináris elméleti keretben vizsgáljam, illetve tárgyaljam. Munkámban a kriminológiai és a pszichológiai megközelítés dominanciája érvényesül, azonban a harmadlagos prevenciók gyakorlati szakmai kérdéseinek tárgyalásához elengedhetetlen fogalmi keret vázolásához szükséges mértékben a történeti megközelítést is alkalmazom.

A harmadlagos megelőzés tudományos háttérének ismertetéséhez és elemzéséhez a kriminológiai és a pszichológiai szemlélet nyújt keretet. Az etiológiai megközelítés dominál a bűnisméltés kockázati és védőfaktoraira vonatkozó elméleti és empirikus ismeretek, az RNR-modell²⁴ és egyes harmadlagos prevenciók programok bemutatása során. Nagyban támaszkodom továbbá az interakcionista megközelítésre is, különösen a dezisztencia folyamatában szerepet játszó tényezők, egyes rehabilitációs, illetve reintegrációs megközelítések és módszerek, valamint a büntető igazságszolgáltatás harmadlagos megelőzési gyakorlatának ismertetése és a saját empirikus munkám kapcsán. A formális és az informális kontroll intézményei, a bűnözés és az arra adott intézményes reakciók összefüggései, a bűnelkövetőkkel kapcsolatos sztereotípiák és előítéletek, a címkézés, a megbélyegzés és a társadalmi kirekesztés mind-mind olyan jelenségek, amelyek megértéséhez nem elegendő a hagyományos okkutatási szemlélet. A bűnisméltés megelőzése, illetve a bűnelkövetők reintegrációja jellemzően olyan terület, amely a bűnözés teljes társadalmi kontextusának bonyolult dinamikája miatt az interakcionista szemlélet alkalmazását kívánja meg.

Tekintve, hogy a bűnelkövetés az emberi viselkedés egy formája, így annak mozgatórugói és jövőbeli befolyásolásának potenciális módszerei a lélektani területére (is) tartoznak, továbbá hogy mindebből következően a rehabilitációs elméletek és a harmadlagos megelőzést célzó módszerek egy részének megértése nem képzelhető el a pszichológia fogalmi keretei nélkül, munkámban erőteljesen érvényesül a *pszichológiai szemlélet* is. Utóbbin nem egy konkrét lélektani területet, irányzatot vagy iskolát értek, hanem a bűnelkövetésnek azt a sajátos megközelítését, amelyet „pszichológiai kriminológiának” is hívnak a szakiroda-

24 Az RNR-modell egy rehabilitációs teória, amely a következő elnevezés rövidítése: Risk-Need-Responsivity/kockázat-szükséglet-reszponzivitás modell. Lásd például Andrews, D. A. – Bonta, J.: *The psychology of criminal conduct*. 5th ed. LexisNexis, Newark, 2010.

lomban.²⁵ Hasonló felfogást képvisel Szabó András *Bűnözés-ember-társadalom*²⁶ című könyvében. Szabó szerint a kriminológia szaktudománnyá fejlődésének elengedhetetlen feltétele az, hogy a bűnözést mint társadalmi jelenséget szociológiai és pszichológiai, a bűnelkövetést mint egyedi eseményt pedig pszichológiai szakismerettel kezelje.²⁷ Ez a Szabó által említett „pszichológiai szakismeret”, a pszichológiai kriminológia a személyiség, a neveltetés, a gondolkodási folyamatok és egyéb individuális pszichológiai tényezők kriminális viselkedésben játszott szerepével, a bűnelkövetés és a különböző normatív tényezők – például a kortársak hatása – kapcsolatával, a bűnelkövetők és a nem bűnelkövetők közötti különbségekkel foglalkozik. Az különbözteti meg a bűnelkövetés szociológiai megközelítésétől, hogy míg utóbbi a bűnözés társadalmi hátterét vizsgálja, addig előbbi elsősorban az egyénben rejlő tényezőkre és folyamatokra – beleértve a társas hatások individuumon belüli leképeződését – fókuszál, a kriminalitás szempontjából releváns egyéni különbségekre helyezi a hangsúlyt. A pszichológiai megközelítés természetesen nem jelenti egyben a bűnözés, illetve a bűnisméltés társadalmi kontextusának figyelmen kívül hagyását, ahogy a szociológiai szemlélet sem feltétlen jár együtt az egyéni pszichológiai tényezők ignorálásával²⁸. Az olyan összetett, soktényezős folyamatok, mint a dezisztencia, a rehabilitáció és a reintegráció kutatása felfogásom szerint integratív szemléletet igényel, amelyben a releváns szociológiai, pszichológiai és akár biológiai tényezők és azok bonyolult interakciói is értékelésre kerülnek. Ennek megfelelően igyekszem kellő hangsúlyt adni a dezisztencia és a bűnisméltés megelőzése szempontjából lényeges társadalmi és pszichológiai tényezőknak egyaránt. A kriminológiai és a pszichológiai megközelítés dominanciája mellett a történeti szemlélet is érvényesül munkámban mind a rehabilitációs eszme és gyakorlat fejlődésének bemutatása, mind a hazai helyzetértékelés vonatkozásában. A történeti előzmények, illetve az elmúlt évtizedek fejleményeinek bemutatása

25 Lásd például Wortley, R.: *Psychological criminology: An integrative approach*. Taylor & Francis, 2011, p. 1.

26 Szabó A.: *Bűnözés-ember-társadalom*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980

27 Lévay M.: *A magyar kriminológiai gondolkodás fejlődése*. In: Gönczöl K. – Kerecsi K. – Korinek L. – Lévay M. (szerk.): *Kriminológia – Szakkriminológia*. Complex Kiadó, Budapest, 2006, 181. o.

28 Wortley, R.: i. m.

ugyanis elengedhetetlen ahhoz, hogy meggyőzően érvelhessek a rehabilitáció fogalmának és gyakorlatának létjogosultsága mellett.

A kutatási kérdések összetettsége okán a könyv alapjául szolgáló kutatásokban többféle módszert alkalmaztam. A komplex módszertant elsősorban az indokolta, hogy a szakirodalom, a korábbi kutatási eredmények és a rendelkezésre álló jogszabályok, illetve dokumentumok értékelése és elemzése mellett a kutatási kérdések megválaszolásához empirikus kutatásra is szükség volt. A feltáró és leíró kutatási stratégia túlnyomórészt kvalitatív módszertant követelt meg, így munkám során elsősorban utóbbira támaszkodtam. Az általam feltárni kívánt folyamatok és jelenségek vizsgálata nehezen kvantifikálható és operacionálizálható természetük és bonyolult interakcióik miatt kvantitatív módszerekkel csak igen korlátozott módon és mértékben lett volna megvalósítható. Ezért kvantitatív módszerre, illetve adatokra csak kiegészítő jelleggel támaszkodtam.

Az előbbiek figyelembevételével a könyvben a szakirodalom-áttekintés, a dokumentum- és a jogszabáylelemzés módszereire, valamint egy korábbi kutatás²⁹ eredményeinek és saját empirikus eredményeimnek elemzésére támaszkodtam. Az empirikus kutatások módszertana fókuszcsoporthoz, félig strukturált interjúkra és egy strukturált kérdőívre épült. Az empirikus adatfelvétel és -elemzés módszereire a hazai harmadlagos prevenció értékelésével foglalkozó *hatodik fejezet*ben térek ki részletesebben. A kvalitatív módszertan okán a *hatodik és hetedik fejezet*ekben bemutatott empirikus kutatások kis mintaelemszámúak, ugyanakkor álláspontom szerint alkalmasak arra, hogy a hazai helyzet értékelésének alapjául szolgáljanak. A kvalitatív kutatásokra ugyanis nem áll a kvantitatív kutatások esetében követendőnek tartott „minél több, annál jobb” elve³⁰, és esetükben a reprezentativitás sem jelenti a tudományosság kritériumát. Annak, hogy a kvalitatív kutatások jóval kisebb mintaelemszámmal dolgoznak, mint a kvantitatív kutatások, több oka is van, amelyek közül csak az egyik az adatfelvétel és -elemzés meglehetősen idő- és munkaigényes volta. A legfontosabb elv, amely a minta nagyságát befolyásolja, és egyben azt is indokolja, hogy a kvalitatív kutatásokban nincsenek pontos előírások a minta számosságára vonatkozóan, az úgynevezett „telítődés” elve. Telítődésről akkor beszélhetünk, ha a további adatok felvételétől már nem várható újabb szempontok a kategóriákra (adattelítődés) vagy a kutatás

29 A büntetés-végrehajtás harmadlagos prevenciók gyakorlatára vonatkozó kutatást Borbíró Andrea vezetésével végeztük, a *hatodik fejezet* első felében ennek eredményeit is elemzem.

30 Szokolszky Á.: Kutatómunka a pszichológiában. Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 6. fejj., 470. o.

során kialakított elméletre (elméleti telítődés) vonatkozóan.³¹ Mindezeket szem előtt tartva, és persze a lehetőségek keretei által valamelyest korlátozva alakítottuk, illetve alakítottam ki a *hatodik fejezet*ben ismertetett empirikus kutatásokban alkalmazott fókuszcsoportok és egyéni interjúk mintaelemszámait. A büntetés-végrehajtást érintő kutatás eredményeit nem elemzem részletesen, csak a *hatodik fejezet*ben leírt módon hasznosítom azokat a kutatási kérdések megválaszolása erejéig. A pártfogó felügyelettel kapcsolatos kutatásom kvalitatív eredményeinek feldolgozását és értékelését a tematikus elemzés³² módszerével végeztem, a kvantitatív adatokat pedig leíró statisztikai mutatók alapján elemeztem.

31 Bazeley, P.: *Qualitative data analysis: Practical strategies*. SAGE Publications Ltd., London, 2013, pp. 63–91.

32 Bővebben lásd a *hetedik fejezet*ben!

„Ami megtörtént azt meg nem történné tenni úgysem lehet, a jövőben ezeket kell megelőzni”

(Seneca)

1. A büntető igazságszolgáltatáson keresztül megvalósuló harmadlagos megelőzés fogalmi és gyakorlati kérdései

Munkám a bűnismétlés megelőzésének a büntető igazságszolgáltatáson belüli eszközeiről szól, ezért szükségesnek látom utóbbiakat több különböző kategorizációs modell segítségével elhelyezni a bűnmegelőzés rendszerében. A stratégiai szemléletű társadalmi bűnmegelőzés, illetve az ennek keretein belül a társadalmi folyamatokba és az egyének és közösségek életébe történő beavatkozások célja az, „*hogy mérsékelje a bűnözést kiváltó okok hatását, javítsa a társadalom önvédelmi képességét, csökkentse a bűnözés okozta káros – anyagi és erkölcsi – következményeket*”³³. Az utóbbi célok elérésére irányuló beavatkozások többféle szempont szerint foglalhatók rendszerbe.

A hatályos Btk. szövegéből is kiolvasható az a kategorizáció, amely a társadalom védelmét szolgáló megelőzést a generális és a speciális prevenció elemeire bontja. Az általános megelőzés arra az általános visszatartó hatásra utal, amelyet a büntetés a társadalom tagjaira gyakorol.³⁴ A könyv fókuszában álló speciális prevención a bűnismétlés megelőzését értjük, amely elsősorban a harmadlagos megelőzés területét jelenti. Bár a generális és a speciális prevenció mechanizmusai szorosan összefüggnek, a bűnmegelőzésnek az elsődleges és általános szintjével nem foglalkozom. Annyit érdemes azonban ezzel kapcsolatban megállapítani, hogy a büntető igazságszolgáltatási rendszer hatékony működése nemcsak a különös megelőzés, hanem a generális prevenció érvényesülésének feltétele is.

Mivel a bűnismétlés megelőzése szinonimájaként több helyütt a harmadlagos megelőzés fogalmát használom, a bűnmegelőzés háromszintű modelljét³⁵,

33 Gönczöl K.: A bűnözés társadalmi reprodukciója, deviancia-kontroll, társadalmi bűnmegelőzés. In: Gönczöl K. – Kerezi K. – Korinek L. – Lévay M. (szerk.): i. m. 318. o.

34 Borbíró A.: Bűnmegelőzés. In: Borbíró A. – Kerezi K. (szerk.): A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I. IRM, Budapest, 2009, 118. o.

35 Brantingham, P. J. – Faust, F. L.: A conceptual model of crime prevention. *Crime & Delinquency*, vol. 22, no. 3, 1976, pp. 284–296.

illetve ennek továbbfejlesztett változatát ismertetem³⁶. A másik fontos elméleti keret, amelyben az érdeklődésem tárgyát képező prevenció terület elhelyezhető, *Tonry és Farrington* modellje³⁷. Utóbbi tipológia a büntető igazságszolgáltatáson kívüli három prevenció megközelítés mellett külön nevesíti a büntető igazságszolgáltatáson keresztül megvalósuló bűnmegelőzést. Ennek kapcsán elkerülhetetlen, hogy röviden kitérjek a megelőzés és a büntetés, illetve a büntető igazságszolgáltatás kapcsolatának elméleti kérdéseire, hiszen a büntető igazságszolgáltatási rendszernek a bűnisméltés megelőzésében betöltött szerepét csak abban az esetben indokolt és megalapozott vizsgálni, ha egyáltalán megfogalmazódik ebben a vonatkozásban a speciális prevenció célja.

1.1. A bűnmegelőzés háromszintű modellje

A kriminológiai szakirodalomban legerjedtebb és munkám témája szempontjából leginkább releváns kategorizáció a bűnmegelőzés háromszintű modellje, amely *Brantingham és Faust*³⁸ nevéhez fűződik. A szerzők a közegészségügyi prevenció modell mintájára dolgozták ki az egyik legnagyobb hatású bűnmegelőzési tipológiát, amely a beavatkozás szintjeit az általánostól az egyedi felé haladva írja le.³⁹ Brantingham és Faust tehát a bűnmegelőzés három szintjét különbözteti meg abból a szempontból, hogy a bűnözői viselkedés mely stádiumában történik az intervenció.⁴⁰ Ezt az elméletet gazdagította egy további szemponttal *Van Dijk és De Waard*⁴¹ kétdimenziós bűnmegelőzési modellje, amely az elsődleges, a másodlagos és a harmadlagos prevención belül a beavatkozás és annak címzettjei szerint tovább differenciál, megkülönböztetve az elkövetőorientált, az áldozatorientált illetve a szituációs bűnmegelőzést. A továbbiakban e további kategorizációs szempont alkalmazásával vázolom fel

36 Van Dijk, J. J. M. – De Waard, J.: A two-dimensional typology of crime prevention projects; with a bibliography. *Criminal Justice Abstracts*, 1991, pp. 483–503.

37 Tonry, M. – Farrington, D. P.: Strategic approaches to crime prevention. In: Tonry, M. – Farrington D. P. (eds.): *Building a safer society: strategic approaches to crime prevention*. University of Chicago Press, Chicago, 1995, pp. 1–20.

38 Brantingham, P. J. – Faust, F. L.: i. m.

39 Borbíró A. (2009): i. m. 114. o.

40 Brantingham, P. J. – Faust, F. L.: i. m. 287. o.

41 Van Dijk, J. J. M. – De Waard, J.: i. m.

röviden a bűnmegelőzés háromszintű modelljét, különös tekintettel a harmadlagos prevencióra.

Az elsődleges megelőzés körébe tartozó beavatkozási formák a társadalom egészére irányulva a bűnözés reprodukciójának csökkentését hivatottak elérni.⁴² Céljuk a fizikai vagy társadalmi környezet bűnelkövetést elősegítő vagy előidézhető körülményeinek azonosítása és befolyásolása oly módon, hogy a kriminális viselkedés ne következzen be.⁴³ A társadalom kiegyensúlyozott működését és a bűnözés reprodukciójának megakadályozását célzó prevenciós tevékenység egyebek mellett a társadalmi integráció esélyeinek javítása, a megfelelő társadalompolitikai intézkedések, a széles körű ágazati politikai együttműködés, a hatékony büntető igazságszolgáltatás révén valósul meg.⁴⁴ Az elsődleges megelőzés szintjén nem igazán különíthetők el a megcélzott deviáns viselkedésformák, ahogy az elkövetővé vagy az áldozattá válás megelőzésének módjai, illetve formái sem feltétlenül.⁴⁵ A situációs bűnmegelőzés eszköztrendszere azonban ezen a szinten is jól azonosítható; idetartoznak azok a technikai és szervezési megoldások, amelyek a bűnalkalmak számát hivatottak csökkenteni.⁴⁶

A másodlagos bűnmegelőzés már egy lépéssel tovább megy, mint az elsődleges prevenció, és a bűnelkövetés szempontjából veszélyeztetett egyéneket célozza meg, illetve a bűnelkövetés szempontjából kockázatosnak ítélt helyzetekre irányul. Ezen a szinten helyezkedik el a bűnmegelőzési programok túlnyomó többsége, és ezen a szinten végzi tevékenységét a társadalmi bűnmegelőzés legtöbb szereplője⁴⁷. A másodlagos bűnmegelőzés célja a bűnelkövetést kiváltó vagy azzal összefüggésbe hozott tényezők – így például a szegénység, az alacsony iskolázottság, a képzettség hiánya, a kisebbségi lét, a gyenge fizikai és mentális egészség stb. – mértékének csökkentése a veszélyeztetettnek ítélt társadalmi csoportok, illetve egyének körében. Az elkövetőorientált programok zöme a magatartászavarokkal és egyéb kockázati tényezőkkel – például alkohol- vagy drogabúzus, kriminális családi háttér stb. – terhelt gyermekekre, serdülőkre, illetve fiatal felnőttekre fókuszál⁴⁸ annak érdekében, hogy a később-

42 Gönczöl K. (2006): i. m. 318. o.

43 Brantingham, P. J. – Faust, F. L.: i. m. 290. o.

44 Borbíró A. (2009): i. m. 114. o.

45 Gönczöl K.: Devianciák, bűnözés és a megelőzési stratégia. Társadalmi Szemle, 1994/5., 40–45. o.

46 Gönczöl K. (2006): i. m. 318–319. o.

47 Brantingham, P. J. – Faust, F. L.: i. m. 291. o.

48 Van Dijk, J. J. M. – De Waard, J.: i. m. 486–489. o.

biekben ne kövessenek el bűncselekményt⁴⁹. A kriminalizálódás kockázatának csökkentését célzó beavatkozások általában határozottak, célirányosak, és akár a kényszer alkalmazásának lehetőségét is magukban rejtik⁵⁰, ami komoly jogi és erkölcsi aggályokat is felvet e gyakorlat vonatkozásában. Az áldozatorientált megelőzési programok a másodlagos bűnmegelőzés szintjén már egyértelműen elkülönülnek az elkövetőket célzó beavatkozásoktól. A másodlagos szituációs bűnmegelőzés a bűnözés tekintetében különösen fertőzött területeken, környékeken végzett preventív célú intézkedéseket és beavatkozásokat öleli fel.⁵¹

A harmadlagos megelőzés lényegesen különbözik a bűnmegelőzés fent tárgyalt első két szintjétől, hiszen ez a már elkövetett bűncselekményekre adott intézményes reakciókat foglalja magában⁵², és túlnyomórészt, de nem kizárólag a büntető igazságszolgáltatás keretein belül érvényesül. Brantingham és Faust⁵³ szerint az elkövetőkre irányuló harmadlagos prevenció azon az optimista feltetelezésen alapszik, amely szerint a bűnisméltés megelőzését célzó hatékony beavatkozással, kezeléssel elérhető és fenntartható a bűnelkövetőknél a társadalmilag elfogadható viselkedés. A harmadlagos megelőzés nagy része büntetőjogi szankciók, illetve a bűnelkövetők rehabilitációját és reintegrációját célzó programok formájában valósul meg, de jelentős szerep jut benne a büntető igazságszolgáltatáson kívüli szereplőknek is, így például az egyházaknak, civil szervezeteknek, önkénteseknek, munkáltatóknak. Az áldozatorientált harmadlagos megelőzés körében az állam részéről történő áldozatsegítés és kárenyhítés mellett az áldozatok és családtagjaik részére szervezett különböző támogató és terápiás csoportok, a további viktimizáció megelőzését célzó programok, kríziscentrumok, menedékhelyek és egyéb állami és civil szolgáltatások említendőek.⁵⁴ A szituációs bűnmegelőzés terén csak ritkán, válsághelyzetben vagy az úgynevezett „hot spot” zónákban kerül sor harmadlagos prevenciók tevékenységre, ha a körülmények miatt fokozott közrendi és közbiztonsági intézkedések válnak szükségessé.⁵⁵

49 Brantingham, P. J. – Faust, F. L.: i. m. 290. o.

50 Gönczöl K. (1994): i. m. 49. o.

51 Gönczöl K. (2006): i. m. 319–320. o.

52 Uo. 320. o.

53 Brantingham, P. J. – Faust, F. L.: i. m. 290. o.

54 Van Dijk, J. J. M. – De Waard, J.: i. m. 488–489. o.

55 Gönczöl K.: Devianciák, devianciakontroll, bűnmegelőzési stratégiák. In: Gönczöl K. – Kerezsi K. – Korinek L. – Lévay M. (szerk.): i. m. 130. o.

1.2. Harmadlagos bűnmegelőzés a büntető igazságszolgáltatási rendszerben

Tonry és Farrington⁵⁶ bűnmegelőzési stratégiákra vonatkozó tipológiája egy további, a könyv tárgya szempontjából fontos aspektussal egészíti ki az eddigi áttekintést. Az elmélet négy alapvető bűnmegelőzési stratégiát különít el; a büntető igazságszolgáltatáson keresztül történő megelőzés mellett az azon kívül működő kockázatközpontú, közösségi, valamint szituációs és áldozatközpontú preventív megközelítéseket nevesíti. A kockázatközpontú bűnmegelőzés célja az egyének kriminális hajlama kialakulásának megelőzése, mégpedig a különböző kutatások által azonosított kockázati és védő tényezők befolyásolása révén. A közösségi prevenció fogalma a bűnelkövetésre hatást gyakorló társadalmi tényezőket megcélzó beavatkozásokra utal egy adott közösségen belül. A szituációs bűnmegelőzési stratégia célja a bűncselekmények elkövetésének megakadályozása, különösen a bűnalkalmak és az egyre növekvő kockázatok csökkentése révén. Utóbbi bűnmegelőzési stratégiák között természetesen nincs éles határ, ami közös bennük, hogy a büntető igazságszolgáltatáson kívül működnek, a legkülönbözőbb szereplők – így például egyének és közösségek – részvételével. Ezekről az irányoktól élesen elkülönül a büntető igazságszolgáltatási rendszeren belüli prevenció, amelyen a büntető igazságszolgáltatási rendszer – ezen belül pedig a büntetőjogi szankciók és azok végrehajtásának – bűnmegelőzésben betöltött szerepe értendő, és amely természeténél fogva elsősorban, de nem kizárólagosan a harmadlagos megelőzés területét öleli fel.

Nem volt mindig ilyen egyértelmű, hogy a büntető igazságszolgáltatásnak lehet-e egyáltalán szerepe a harmadlagos megelőzésben. A klasszikus iskola az általános megelőzésben látta a büntetések és a büntető igazságszolgáltatás preventív funkcióját, és csak a pozitívizmus térnyerése, illetve a közvetítő iskola hatására⁵⁷ került előtérbe a speciális prevenció a bűnözéskontroll területén.⁵⁸ Ezt követően sokféle módon és formában ugyan, de egészen a treatment ideológia válságának betetőzéséig, illetve a neoklasszikus irányzat térnyeréséig a bűnisméltés megelőzése előkelő helyet foglalt el a bűnmegelőzés rendszerében. A XX. század utolsó évtizedeiben azonban egyre gyakrabban kérdőjelezték meg a tudományos, szakmai diskurzusokban a büntető igazságszolgáltatás

56 Tonry, M. – Farrington, D. P.: i. m. 2–3. o.

57 A speciálprevenció gondolata megjelenik például a Franz von Liszt (1882) nevével fémjelzett marburgi programban is.

58 Borbíró A. (2011): i. m.

preventív funkcióját, illetve annak helyét a bűnmegelőzés rendszerében. Hazánkban például Szabó András⁵⁹ és *Farkas Ákos*⁶⁰ munkáiban is tükröződik az az álláspont, amely szerint a büntetőjog, illetve a büntető igazságszolgáltatási rendszer funkciója nem más és nem több mint a társadalmi normák és értékek védelme. A nemzetközi szakirodalomban e megközelítés egyik eklatáns példája Van Dijk⁶¹ elmélete, aki csak a büntető igazságszolgáltatás intézményrendszerén kívül eső, az állam által bűncselekménynek minősített cselekményekből származó különböző károk enyhítését célzó politikákat, beavatkozásokat és technikákat tekinti a bűnmegelőzés részének – a büntető igazságszolgáltatási rendszeren belül zajló folyamatokat és tevékenységeket nem. Utóbbi meghatározás tükrözi azt a kriminológiában – különösen az angolszász kriminológiában – elterjedt álláspontot, amely külön kezeli a bűnismétlés megelőzését célzó preventív beavatkozásokat a társadalmi élet mindennapjait átszövő elsődleges és másodlagos megelőzéstől, csak utóbbiakat sorolva a bűnmegelőzés ernyőfogalma alá. A bűnismétlés, illetve visszaesés megelőzését célzó gyakorlatot, mivel az túlnyomórészt a büntető igazságszolgáltatási rendszeren belül vagy szorosan ehhez kapcsolódva zajlik, a büntető igazságszolgáltatás kriminológiájához tartozónak tekintik.⁶²

Munkámban azt a mára már dominánsnak mondható álláspontot⁶³ képviselem, amely a büntető igazságszolgáltatás harmadlagos preventív tevékenységét a bűnmegelőzés részének tekinti, idesorolva valamennyi, a bűnismétlés megelőzését célzó szankciót és beavatkozást. Számos ezt alátámasztó véleménnyel találkozhatunk a szakirodalomban. Például, *Crawford* álláspontja szerint Van Dijk szükségtelenül és tévesen húz merev határvonalat a büntető igazságszolgáltatáson belül és kívül zajló történések között, holott a büntető igazságszolgáltatási rendszeren belül, illetve az annak határai mentén zajló folyamatok egy része éppen hogy a jövőbeli bűncselekmények megelőzésére irányul.⁶⁴ Brantingham és Faust⁶⁵ úgy ér-

59 Lásd például Szabó A.: *A büntetőjog reformja*. G & G Kiadó, Budapest, 1992.

60 Farkas Á.: *A falra akasztott nádpálca*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002

61 Van Dijk, J. J. M.: *Crime prevention policy: current state and future prospects*. In: Kaiser, G. – Albrecht, H. (eds.): *Crime and Criminal Policy in Europe*. Criminological Research Report, vol. 43, Max Planck Institute, Freiburg, 1990, p. 205.

62 Lásd például Borbíró A.: *A sokarcú bűnmegelőzés. Feljegyzések a bűnözéskontroll új tendenciáiról és angliai tapasztalatairól I. Ügyészek Lapja*, 2007/1., 77. o. 4. lj.

63 Borbíró A. (2011): i. m. 9. o.

64 Crawford, A.: *Crime Prevention and Community Safety: Politics, Policies and Practices*. Addison-Wesley Longman Inc., Harlow, 1988, p. 10.

65 Brantingham, P. J. – Faust, F. L.: i. m. 285–286. o.

vel, hogy a büntetés és a megelőzés céljai gyakran összefonódnak mind elméleti síkon, mind pedig a gyakorlatban. *Sherman*⁶⁶ a büntetést és a megelőzést egymást kizáró célnak tekintő, az amerikai szakmai diskurzusban elterjedt dichotómiát kifogásolja, megállapítva, hogy a büntetés csupán a prevenció egyik lehetséges eszköze. *Gönczöl Katalin*⁶⁷ véleménye arra is rámutat, hogy a megelőzés lehetőségével a prevenció cél megfogalmazása nélkül is számolhatunk. Álláspontja szerint maga a büntető igazságszolgáltatás szűkített – tehát a társadalmi normák és értékek védelmét szolgáló – funkciója is „*tartalmazza a bűnmegelőzés lehetőségét*” a normák eredményességének fenntartása vagy erősítése révén.

Mindezek fényében tehát indokoltnak tűnik a büntető igazságszolgáltatás működését a bűnmegelőzési rendszer részeként vizsgálni. A büntető igazságszolgáltatás bűnmegelőzésben betöltött szerepe kapcsán egyrészt a büntetőjogi rendelkezések és szankciók, másrészt az utóbbiak végrehajtásához kapcsolódóan végzett, a bűnismétlés megelőzését célzó tevékenységek vélt vagy valós preventív hatásait kell górcső alá venni. Munkámban a speciális prevenció irányai – a semlegesítés, az elrettentés és a rehabilitáció⁶⁸ – közül elsősorban legutóbbival, azaz a büntető igazságszolgáltatás bűnismétlés megelőzését célzó gyakorlatával foglalkozom. Mivel azonban utóbbi szükségszerűen valamilyen büntetőjogi szankcióhoz kapcsolódik, a speciális elrettentésre mint speciálprevenció irányra is ki kell hogy térjek. Ennek megfelelően az alábbiakban röviden összefoglalom a magyar vonatkozásokat tárgyaló *hatodik és hetedik fejezetek*ben érintett büntetőjogi szankcióknak – a szabadságvesztés-büntetésnek és a pártfogó felügyeletnek – a bűnismétlés megelőzésében való hatékonyságára, tehát speciális elrettentő hatására vonatkozó kutatások legfontosabb tanulságait.

1.3. A szabadságvesztés-büntetés és az alternatív szankciók hatékonysága a bűnismétlés megelőzésében

A szabadságvesztés-büntetés és az alternatív szankciók – köztük a pártfogó felügyelet – bűnismétlésre gyakorolt hatásának összehasonlítása két vonatko-

66 Sherman, L. W. – Gottfredson, D. C. – MacKenzie, D. L. – Eck, J. – Reuter, P. – Bushway, S. D.: i. m. 2. fej. 2. o.

67 Gönczöl K. (1994): i. m. 50. o.

68 A szakirodalomban erre a büntetőpolitikai célra szoktak reszocializációként, illetve hazánkban nevelésként is utalni, az új bv. kódex pedig a reintegráció fogalmára épül (2013. évi CCXL törvény 82. § 5. pont). Az elnevezéstől függetlenül ez a célkitűzés az elkövető személyiségének prevenció szempontból kedvező irányú befolyásolására utal.

zásban merülhet fel. Az első a két szankciófajta speciális elrettentő hatásának egybevetése, a másik pedig – a rehabilitáció kapcsán – a zárt intézeti és a közösségi programok hatékonyságának összehasonlítása. A csak lazán idekapcsolható utóbbi vonatkozásra a rehabilitációs programok hatékonyságvizsgálataival foglalkozó fejezetben térek vissza, e helyütt csak a speciális elrettentéssel foglalkozom.

Speciális elrettentésnek a büntetőjogi szankciók elkövetőkre gyakorolt preventív hatását nevezzük. A speciális elrettentés hívei szerint a büntetés alkalmazása a későbbiekben visszatartja az elkövetőt a bűnismétléstől. Ez a megközelítés tehát a speciális preventív hatást – a rehabilitációs eszmével szemben – magának a büntetésnek, illetve voltaképp az azon alapuló averzív kondicionálásnak⁶⁹ tulajdonítja. Képviselői érvelése szerint annál nagyobb a büntetés elrettentő hatása, minél súlyosabb, tehát minél nagyobb súllyal esik latba a bűncselekmény költségei vagy hátrányai oldalán.⁷⁰ Utóbbi felfogás a bűnelkövetést racionális döntési folyamat eredményeként értékelő klasszikus kriminológiai irányzatban gyökerezik, és az 1970-es évek óta megerősödött punitív trendek hatására késői reneszánszát éli.

A speciális elrettentés mint büntetőpolitikai cél népszerűsége annak ellenére töretlen⁷¹, hogy érvényesülése a hatékonyságvizsgálatok tükrében erősen megkérdőjelezhető. A speciálprevenációs törekvések sorában elfoglalt előkelő helye leginkább „jól piacosítható” voltának⁷², illetve a bűnözés problémájára és a büntetések hatására adott egyszerű és logikusnak tűnő magyarázatának tudható be. Ez az oka annak, hogy hívei és hasznélvezői nemcsak az empirikus kutatások eredményeit, hanem a költséghatékonysági szempontokat is rendre figyelmen kívül hagyják. A speciális elrettentés elméletét, bármily észszerűen hangzik is, a gyakorlat nem látszik igazolni, legalábbis erre a következtetésre kell jutnunk a visszaesési, illetve bűnismétlési ráták kapcsán. Abból a feltételezésből, hogy a büntetés súlyossága és az általa okozott szenvedés mértéke korrelál annak elrettentő hatásával, az következne, hogy a hosszabb tartamú és szigorúbb végrehajtási fokozatú szabadságvesztésre ítélték kisebb arányban esnek vissza,

69 Kaufman, W. R. P.: *Honor and revenge: A theory of punishment*. Springer, Dordrecht, 2013, p. 40.

70 Jonson, C.: *Incarceration and recidivism*. In: Cullen, F. – Wilcox, P. (eds.): *Encyclopedia of criminological theory*. SAGE Publications, Thousand Oaks, 2010, p. 466.

71 Siegel, L. – Worrall, J.: *Introduction to criminal justice*. Cengage Learning, Boston, 2014, p. 427.

72 Borbíró A. (2011): i. m. 126. o.

mint a rövidebb időre és enyhébb körülmények között bebörtönzött társaik, és különösen mint azok az elkövetők, akikkel szemben valamilyen alternatív szankciót alkalmaztak. A gyakorlat és a kutatási eredmények azonban rendre és következetesen ellentmondanak ezeknek a gyakran tényként kezelt hipotéziseknek. Önmagában a magas bűnismétlési, illetve visszaesési arány is rácsafolni látszik a bebörtönzés harmadlagos preventív hatására, de ebből messzemenő következtetéseket nem lehet levonni, hiszen nem tudjuk, a szabadságvesztés-büntetés alkalmazása nélkül utóbbi hogyan alakulna. Szerencsére ennél hitelesebb bizonyítékok is rendelkezésre állnak a szabadságvesztés és más büntetőjogi szankciók speciális elrettentő hatásával kapcsolatban. Az empirikus kutatások egy része a börtönben töltött idő és a bűnismétlés kapcsolatát vizsgálja, más kutatások a végrehajtási fokozat bűnismétlésre gyakorolt hatásait kutatja, de a legtöbb – és témám szempontjából legrelevánsabb – eredmények a szabadság-elvonással nem járó szankciók és a börtönbüntetés hatásainak összehasonlító elemzéseiből származnak. A kutatási eredmények a legnagyobb jóindulattal is ellentmondásosnak mondhatók, ugyanakkor az is hozzátartozik az igazsághoz, hogy az általános elrettentéshez képest a speciális elrettentéssel viszonylag kevés kutatás foglalkozik, ami minden bizonnyal a módszertani nehézségekre vezethető vissza.⁷³ Egyrészt nehéz hasonló egyéni jellemzőkkel⁷⁴ bíró, ám különböző jellegű vagy tartamú és végrehajtási fokozatú büntetésre ítélt vizsgálati alanyokat találni. Ha pedig ezeket a változókat nem kontrollálják, féltő, hogy a súlyosabb büntetésű csoportba jelentősen eltérő rizikójú elkövetők kerülnek, ami torzíthatja az eredményeket. További probléma, hogy nehéz kiszűrni a büntetés-végrehajtási intézetekben vagy a pártfogó felügyelet során alkalmazott preventív célú beavatkozások, programok hatásait. A továbbiakban ismertetett kutatási eredmények azonban még e korlátok ellenére is arra utalnak, hogy a speciális elrettentés sem a szabadságvesztés-büntetés, sem pedig a pártfogó felügyelet vonatkozásában nem alkalmas eszköze a harmadlagos prevenciók cél elérésének.

A börtönben eltöltött idő és a bűnismétlés kapcsolatának vizsgálatára irányuló kutatások általában vagy arra a következtetésre jutnak, hogy nincs összefüggés e két változó között⁷⁵, vagy arra, hogy a várakozásokkal ellentétben a börtön-

73 Lab, S. P.: Crime prevention. In: Shoham, G. S. – Beck, O. – Kett, M. (eds.): International Handbook of Penology and Criminal Justice. CRC Press, Taylor & Francis Group, Boca Raton, 2008, p. 274.

74 Itt a kriminális karrierrel kapcsolatos változókra, az elkövetett bűncselekményre, a börtöntapasztalatra és egyéb statikus és dinamikus kockázati tényezőkre gondolok.

75 Lab, S. P.: i. m. 273. o.

tönnnek nem elrettentő, hanem kriminogén hatása van.⁷⁶ A börtönártalmakra a *harmadik fejezetben*, a bűnismétlés valószínűségét növelő kockázati tényezőkről szóló részében még visszatérek. A büntetés-végrehajtás körülményeinek, és különösen a végrehajtási fokozatnak a bűnismétlésre gyakorolt hatásaira vonatkozó feltételezést sem sikerült alátámasztani empirikus eredményekkel. A kutatások harmadik csoportja a börtönbüntetés és a szabadságelvonnással nem járó szankciók bűnismétlésre gyakorolt hatásait hasonlítja össze, többnyire nem találva bizonyítékot a speciális elrettentés elmélete mellett. Ezeknél a kutatásoknál az jelenti a fő módszertani nehézséget, hogy mind a szabadságvesztésből szabadulók, mind a pártfogó felügyeletet kitöltők mintáit hasonló jellemzőjű, hasonló bűncselekmény miatt elítélt elkövetők alkossák. Ez a kritérium nyilván csak a randomizációt biztosító kísérleti elrendezéssel volna teljesíthető, ám az anyagi és egyéb lehetőségek hiánya okán a kutatók általában csak illesztett minták alkalmazásával tudnak többé-kevésbé megfelelő kutatási elrendezést létrehozni. Ilyen volt *Petersilia, Turner és Peterson*⁷⁷ egyik korai kutatása, amelynek eredményei szerint a börtönbüntetést követően valamivel magasabb a bűnismétlési arány, mint a pártfogó felügyelet után; a kétéves utánkövetési időszakban előbbiek 72 százalékát tartóztatták le újra és 47 százalékuk került börtönbe, szemben a volt pártfogoltak 63, illetve 31 százalékával. A börtönbüntetésnek a bűnismétlés valószínűségét növelő hatása azonban csak a vagyon elleni bűnelkövetők esetében bizonyult szignifikánsnak. Számos további kutatást folytattak a börtönbüntetés versus alternatív szankciók témakörében, amelynek eredményeit *Smith és munkatársai*⁷⁸ 117 kutatás eredményein alapuló metaelemzése, továbbá *Villetta, Killias és Zoder*⁷⁹ szisztematikus áttekintése világosan és jól strukturált formában összegzi. Smith és munkatársai arra a következtetésre jutottak, hogy a szabadságvesztés-büntetés nemhogy nem csökkenti, hanem enyhe – de nem szignifikáns – mértékben növeli a bűnismétlés valószínűségét. *Nagin, Cullen és Jonson*⁸⁰

76 Jonson, C.: i. m. 468. o.; Smith, P. – Goggin, C. – Gendreau, P.: The effects of prison sentences and intermediate sanctions on recidivism: General effects and individual differences. Solicitor General Canada, Ottawa, 2002

77 Petersilia, J. – Turner, S. – Peterson, J.: Prison versus probation in California: Implications for crime and offender recidivism. RAND Corporation, Santa Monica, 1986

78 Smith, P. – Goggin, C. – Gendreau, P.: i. m.

79 Villetta, P. – Killias, M. – Zoder, I.: The effects of custodial vs. non-custodial sentences on re-offending: A systematic review of the state of knowledge. Campbell Collaboration Crime and Justice Group, Philadelphia, 2006

80 Nagin, D. S. – Cullen, F. T. – Jonson, C. L.: Imprisonment and reoffending. In: Tonry, M. (ed.): Crime and justice: A review of research. University of Chicago Press, Chicago, 2009, vol. 38., pp. 115–200. Idézi: Jonson C.: i. m. 468. o.

2009-es kutatásának eredményei megerősítik utóbbi következtetéseket. Villettaz és kollégái⁸¹ hasonló eredményeket kaptak. Ők csak a szigorú módszertani kritériumoknak megfelelő kutatásokat – kísérleteket, továbbá természetes és kvázi kísérleteket – válogattak be elemzésük bázisába, és végül eredményeik alapján arra a következtetésre jutottak, hogy nincs szignifikáns különbség a szabadságelvonással nem járó szankciók és a börtönbüntetés között a bűnismétlési ráta tekintetében. Az ennek ellentmondó – jellemzően a közösségi büntetések kedvezőbb kimeneteléről beszámoló – eredményeket a kutatók a sok esetben nem megfelelő „puha” módszertannak tulajdonítják. Szorgalmazzák továbbá, a randomizálást lehetővé tevő kísérleti elrendezésen alapuló kutatások lefolytatását, amelyek lehetővé tennék annak eldöntését, hogy vajon valóban van-e eltérés a két tárgyalt büntetőjogi szankció típus között, és ha igen, az mennyiben tulajdonítható a büntetés tartalmának, különösen a rehabilitatív törekvéseknek.

A szabadságvesztés-büntetés mellett más szankciók vonatkozásában is születtek a speciális elrettentés elméletét cáfoló kutatási eredmények. Ahogy arra a könyv *ötödik fejezetében* még visszatérek, az elrettentésre, illetve sokkhatásra építő harmadlagos prevenció programok – például a boot campek⁸², a Scared Straight⁸³ programok és az úgynevezett „shock probation”⁸⁴ – eredményessége a hatékonyságvizsgálatok következtetései tükrében erősen kérdéses.⁸⁵ Ennek okairól még nincsenek pontos ismereteink, de számos lehetséges magyarázat felmerül.⁸⁶ Egyrészt, a speciális elrettentési elmélet a racionálisan döntő ember képére épül, míg a bűnelkövetők közül sokan éppen indulatkontrollzavarokkal küszködnek, amely megnehezíti a cselekmény potenciális következményeinek higgadt mérlegelését. További lehetséges okként szokták említeni egyebek között a börtönszubkultúra, illetve börtönszocializáció hatásait, a szigorú büntetés által okozott pszichológiai károsodásokat, illetve dacot, és nem utolsósorban a stigmatizáció jelenségét, amelyek mind a viselkedés előnyei

81 Villettaz, P. – Killias, M. – Zoder, I.: i. m.

82 Magyarul az úgynevezett „csizmatáborok”.

83 A Scared Straight programok keretein belül fiatalkorú bűnelkövetők vagy a kriminalitás szempontjából veszélyeztetett gyerekek számára szerveznek látogatást börtönökbe, ahol felnőttkorú fogvatartottak ecsetelik számukra a bebörtönzés kínjait abból a célból, hogy elrettentsék őket a bűnelkövetéstől, illetve a bebörtönzéstől.

84 A „shock probation” esetén az elrettentést célzó, rövid tartamú szabadságvesztést követően alkalmaznak pártfogó felügyeletet vagy más közösségi szankciót.

85 MacKenzie, D. L.: *What works in corrections: Reducing the criminal activities of offenders and delinquents*. Cambridge University Press, Cambridge, 2006

86 Siegel, L. – Worrall, J.: i. m. 92. o.

és hátrányainak mérlegelése ellen hatnak. A speciális elrettentés harmadlagos prevencióban betöltött szerepére vonatkozó kedvezőtlen kutatási eredmények természetesen nem vonják kétségbe a büntetés represszív elemének létjogosultságát, pusztán a büntetés önmagában vett preventív hatását kérdőjelezik meg. A dezisztenciakutatás eredményei között azonban találunk olyat, amely talán mégis hidat verhet a speciális elrettentés és a bűnismétlés megelőzésének célja között. *Cusson és Pinsonneault* többszörös bűnismétlők körében végzett kutatásuk eredményeként írták le a „késleltetett elrettentésnek”⁸⁷ nevezett jelenséget, amelyet a 171. oldalon részletesebben is kifejtek, és amely arra utal, hogy a speciális elrettentés bizonyos esetekben mégiscsak működik.

Amivel megítélésem szerint a fent összefoglalt, elrettentésre épülő büntetések önmagukban vett hatékonyságát megkérdőjelező empirikus eredmények ismeretében igazán foglalkozni érdemes, az a bűncselekmények elkövetését szükségszerűen követő büntetés – legyen az szabadságvesztés vagy alternatív szankció – tartalma. Mindkét szankciótípushoz kapcsolódhatnak ugyanis olyan harmadlagos preventív programok, beavatkozások, amelyek kedvezően befolyásolhatják az elkövető jövőbeli magatartását. Mindezek tükrében a továbbiakban a három speciális prevenció irány – a semlegesítés, az elrettentés és a rehabilitáció – közül a nem punitív megközelítést képviselő rehabilitációval, mégpedig elsőként annak történeti és fogalmi vonatkozásaival foglalkozom. A következő fejezetben áttekintem a rehabilitációs eszme kialakulásának, fejlődésének és manifesztációinak történeti vonatkozásait, majd a hazai és nemzetközi szakirodalom alapján igyekszem tisztázni, illetve néhány elméleti modell segítségével vállalhatóvá és alkalmazhatóvá tenni a rehabilitáció házáinkban talán méltatlanul mellőzött fogalmát.

2. A rehabilitációs eszme kialakulása, fejlődése és főbb modelljei; történeti és konceptuális áttekintés

A bűnelkövetők rehabilitációjának eszméje hosszú fejlődés eredménye XVIII. századi gyökereinek megjelenésétől XX. századi virágzásán és 1970-es évekbeli rohamos hanyatlásán keresztül a XX. század végén tapasztalható feléledé-

87 Cusson, M. – Pinsonneault, P.: The decision to give up crime. In: Cornish, D. B. – Clarke, R. V. (eds.): *The reasoning criminal*. Springer Verlag, New York, 1986, pp. 72–82.

séig⁸⁸. E folyamat során a rehabilitáció fogalma, jelentéstartalma és gyakorlata sok változáson esett át, az adott kor és hely társadalmi, politikai és kulturális közege, jogrendszere és az uralkodó kriminálpolitikai trendek függvényében. A modern büntető igazságszolgáltatási rendszerek fejlődése során különböző rehabilitációs modellek váltották egymást, amelyek más és más büntetőpolitikai, ítélkezési és a bűnelkövetők kezelésére vonatkozó gyakorlatot eredményeztek.⁸⁹ Nagyrészt ennek tudható be, hogy a tárgyalt fogalomnak a mai napig nincs egységes, szakmai konszenzuson alapuló definíciója. Nem is lehet, hiszen még abban sincs egyetértés, hogy a rehabilitáció – már amennyiben egyáltalán létjogosultsága van – vajon a büntetést követi, annak alternatívája, vagy esetleg annak egyik formája.⁹⁰ Számos megközelítés látott napvilágot a rehabilitáció bűnözéskontrollban játszott relevanciájára és szerepére, illetve a büntetőjoggal és a büntető igazságszolgáltatási rendszerrel való kapcsolatára vonatkozóan. Ugyancsak sokféle nézőpontból közelíthető meg a rehabilitáció indokoltságának, illetve társadalmi, jogi és erkölcsi alapjainak kérdése, amely szemléletmódok szintén jelentősen formálták a rehabilitációval kapcsolatos szakmai diskurzust. Az egyes megközelítések, büntetőpolitikai modellek implicit vagy explicit formában magukban hordozzák azt az érvrendszert, amelyre a rehabilitáció indokoltságát és eszközeit alapozzák⁹¹. Messze nem a bűnismétlés megelőzése az egyetlen cél, amely a rehabilitációhoz valaha rendeltetett; az emberi lélek megmentésétől a sérült emberi kapcsolatok helyreállításán keresztül a közösségek biztonságérzetének növeléséig széles a skála. Az eltérő célok különböző értékeket tükröznek, amelyek háttérben az emberi természetre vonatkozó sajátos feltételezések állnak – alapvetően e jellemzők szerint különböznek egymástól az egyes rehabilitációs elméletek. A rehabilitáció fogalmának tisztázását továbbá az is nehezíti, hogy az mind célkitűzésként, mind az azt megvalósító folyamatként vagy eszközként is felfogható, továbbá hogy a szakirodalomban számos további kifejezés – így például a reform, a reszocializáció vagy a reintegráció – szinonimájaként is használják⁹². A rehabilitáció kifejezés körül kialakult fogalmi káoszban való eligazodás megkívánja

88 Robinson, G. – Crow, I.: *Offender rehabilitation: Theory, research and practice*. SAGE Publications Ltd., 2009, p. X. (Preface)

89 Raynor, P. – Robinson, G.: *Why help offenders? Arguments for rehabilitation as a penal strategy*. *European Journal of Probation*, vol. 1, no. 1, 2009, p. 4. [2009a]

90 Robinson, G. – Crow, I.: i. m. 1. o.

91 Raynor, P. – Robinson, G. (2009a): i. m. 4. o.

92 Robinson, G. – Crow, I.: i. m. 2. o.

a tárgyalt entitás legfontosabb történeti és konceptuális vonatkozásainak áttekintését.

A továbbiakban a rehabilitációs eszme kialakulásáról és fejlődéséről, ideológiai hátterének és tartalmának változó modelljeiről nyújtok áttekintést. Céлом a bűnisméltés megelőzését célzó, a rehabilitáció kontextusában értelmezhető beavatkozások minél összetettebb történeti, fogalmi és elméleti hátterének megjelenítése. Mindezek rövid bemutatását nélkülözhetetlennek tartom a harmadlagos megelőzéssel kapcsolatosan a későbbiekben kifejtett álláspontom megalapozásához éppúgy, mint a későbbi fejezetekben tárgyalt harmadlagos prevenció eszközök és módszerek elméleti hátterének megteremtéséhez. Az áttekintés a rehabilitációs eszme kialakulásának és fejlődésének, illetve átalakulásának bemutatására szorítkozik, és nem célja a szabadságvesztés-büntetés és az alternatív szankciók történetének teljes körű áttekintése. A történeti gyökerek feltárására csak annyiban kerül sor, amennyiben az a rehabilitáció különböző felfogásainak, céljainak, eszközeinek, és mögöttes érvrendszerének vázolásához szükséges.

2.1. Történeti áttekintés

A bűnelkövetők rehabilitációjának eszméje nem hosszú múltra tekint vissza. A bűnelkövetést a szabad akarat, a racionális döntés eredményének tekintő klasszikus büntetőjogi iskola virágkora idején nyilván nem szökkenhetett szárba a speciális prevenció, illetve a bűnelkövetők rehabilitációjának gondolata, ugyanakkor a bűnmegelőzés és a büntető igazságszolgáltatás fejlődése szempontjából kiemelt jelentőséggel bírt ez a korszak. Csak ennek relációjában értelmezhető a büntetőjog-tudományban és a kriminálpolitikában a XIX. században bekövetkezett paradigmaváltás, ahogy a XX. században a megerősödő, majd dominanciára törő úgynevezett treatment modellnek a neoklasszikus iskola által történő trónfosztása is. A klasszikus iskola emblemikus alakja, *Beccaria*, valamint az utilitarizmus kiemelkedő alakja, *Bentham* tanain alapult a büntető igazságszolgáltatás XVIII. századi reformja Európában.⁹³ Beccariára és Benthamre nagy hatást gyakoroltak a felvilágosodás szellemi vívmányai, így a szerződéselméletek és az egyenlőség eszméje, amelyek meghatározták a büntetőhatalom korlátait, a büntetés céljára és mértékére vonatkozó nézeteiket. A klasszikus irányzat gondol-

93 Cullen, F. T. – Gilbert, K. E.: *Reaffirming rehabilitation*. Elsevier Inc., Waltham, 2013, pp. 18–19.

kodói az emberre racionális, szabad akaratú cselekvő ágensként tekintettek, aki ebből következően felelősségre vonható cselekedeteiért. A büntetés mércéjének egyedül a cselekmény által okozott kárt tekintették, céljának pedig elsődlegesen a megelőzést, és csak másodsorban a megtorlást. Bentham úgy vélte, a büntetésnek valamivel nagyobb fájdalmat kell okoznia, mint amekkora örömmel vagy jóval a cselekmény elkövetése járt a bűnelkövető számára, mert csak így módon tudja kifejteni speciális és általános elrettentő hatását. A speciális prevenció három lehetséges stratégiáját a bűnelkövetésre való fizikai képesség korlátozásában, a bűnözés iránti vágy megszüntetésében és a félelemkeltésben látta, az általános elrettentést pedig a példastatuálás révén gondolta megvalósulni.⁹⁴ Beccaria szerint – Bentham utilitarista álláspontjával összhangban – a megelőzés egyetlen eszköze az azonnali, elkerülhetetlen, szükséges, a körülményekhez mérve a lehető legkisebb súlyú, tetterányos és nem utolsósorban a törvény által előre meghatározott büntetés.⁹⁵ Minden olyan büntetést, amely meghaladta a haszonelv alapján definiálható minimális mértéket, illetve amely nem volt alkalmas a megelőzés céljának elérésére, az egyéni szabadságot szükségtelenül korlátozó, illegitim és igazságtalan szankciónak tekintett.

A XVIII. századi Európában a klasszikus iskola tanai termékeny talajra hullva jelentősen megváltoztatták a büntető igazságszolgáltatási rendszer működését. A törvény előtti egyenlőség és az igazságosság merev értelmezése, a tetterányos büntetésre épülő büntetésiskizabási gyakorlat⁹⁶ azonban egyáltalán nem vette figyelembe az elkövető egyéni körülményeit, még akkor sem, ha például gyermekkorú vagy mentálisan beteg volt. A tett objektív és formális értékelésén történő túllépés, a bűnelkövető egyéni jellemzőinek és körülményeinek méltánylásának gondolata, és az elkövetők „megjavításának”, majd rehabilitációjának eszméje csak egy tudományos és büntetőpolitikai paradigmaváltás után jelent meg. Utóbbi kialakulásának a pozitívizmus megjelenése, illetve ennek hatására a determinizmus irányába történő elmozdulás adott kellő lendületet.⁹⁷ Annak felismerése, hogy az elkövetők általában nem minden külső vagy belső befolyástól mentesen döntenek a kriminalitás mellett, elvezetett a különböző társadalmi, pszichológiai, esetleg biológiai tényezőkre irányuló beavatkozás ré-

94 Hudson, B. A.: *Understanding justice. An introduction to ideas, perspectives and controversies in modern penal theory.* Open University Press, Buckingham, 2003, p. 19.

95 Cullen, F. T. – Gilbert, K. E.: i. m. 19. o.

96 Például Franciaországban, ahol az 1791. évi Code Penal a klasszikus büntetőjogi iskola elvein alapult. Cullen, F. T. – Gilbert, K. E.: i. m. 19. o.

97 Robinson, G. – Crow, I.: i. m. 4–5. o.

vén történő segítségnyújtás, illetve a bűnelkövetők megjavításának gondolatáig.⁹⁸ Az 1950-es és 1960-as években az elsősorban az angolszász kriminológiai gondolkodásban dominanciára törő pozitívizmus kialakította „rehabilitációs ideál” hanyatlását a pozitivisták kriminológia kritikája és a neoklasszikus iskola térnyerése idézte elő, visszaállítva a többé-kevésbé racionális, szabad akaratú bűnelkövető képét. A múlt század közepén azonban újra feléledt a rehabilitációs optimizmus, amely a kutatásokat is jelentősen katalizálta. Ez az általam röviden vázolt folyamat – amely helytől, időtől és az adott történelmi, politikai és kulturális háttértől, illetve az aktuális büntetőpolitikától függően különböző formákat és irányokat öltött – az, amelyet voltaképpen a rehabilitáció történeteként elemezhetünk és értékelhetünk. Ennek az alábbiakban történő részletesebb áttekintéséhez *Rotman*⁹⁹ rendszere nyújt elsődleges elméleti keretet, mivel azonban utóbbi az amerikai börtönügy és rehabilitációs gyakorlat fejlődésén alapul, más, az európai fejleményekről író forrásokra is támaszkodom. Az amerikai vonatkozások bemutatását azért tartom indokoltnak, mert a rehabilitáció fejlődése, jelentéstartalmának és formáinak változásai szempontjából az Egyesült Államok büntető igazságszolgáltatási rendszere egykor nagy hatást gyakorolt az európai országok gyakorlatára is. Továbbá, a rehabilitációnak a szabadságvesztés-büntetés egyéb céljaival való kollízióját és a büntetés-végrehajtási rendszer utóbbiakkal kapcsolatos anomáliáit is jól illusztrálja a rehabilitációs törekvések amerikai története, amelyet Rotman négy, időben egymást követő modell – a fenyítőházi vagy börtönmodell¹⁰⁰, a kezelési modell, a társas tanulási modell és az emberi jogi modell¹⁰¹ – segítségével vázol fel. Utóbbiak adják az alábbi történeti és elméleti áttekintés vázát.

2.1.1. A rehabilitáció eszméjének kialakulása

2.1.1.1. A rehabilitációs eszme megjelenése a büntetés-végrehajtásban

A rehabilitációs eszme történeti gyökereit Rotman a modern börtönök létrejöttétől, illetve elterjedésétől eredezteti. A bűnelkövetők megjavításának, megváltoztatásának koncepciója a börtön történeti fejlődése során különböző ideológ-

98 Lásd részletesebben az 1.1.2. alfejezetben!

99 Rotman, E.: *Beyond punishment. A new view of the rehabilitation of criminal offenders.* Greenwood Press, New York, 1990, pp. 1–20.

100 Rotman a *penitentiary model* kifejezést használja, amely börtönmodellnek is fordítható.

101 Angolul *penitentiary, therapeutic, social learning, rights oriented models.*

giákban és gyakorlatokban manifesztálódott, ám Rotman szerint az egymást követő reformok egyike sem volt sikeres a rehabilitációs eszme megvalósításában. Úgy fogalmaz, hogy bár a börtönreformok sorsa Amerikában kétségbeejtően hasonló volt, mert mindig volt valamilyen anomália, amelyet a következő generáció korrigálni kívánt, az egyes modellek lényegesen különböztek egymástól¹⁰². Nagy különbségek az egyes reformelképzelések között azonban csak konceptuális szinten voltak, mivel a börtön valóságán, a szabadságvesztés-büntetés súlyosan represszív voltán egyik sem változtatott lényegesen.¹⁰³ Ebből következően a rehabilitációs idea koronként különböző konkrét megnyilvánulási formái nem sok súllyal estek latba a bűnözéskontroll területén. Rotman álláspontja még ennél is tovább megy; véleménye szerint az Egyesült Államokban a kisszámú és elszigetelt rehabilitációs reformpróbálkozások és az ezekhez kapcsolódó retorika valójában éppen hogy a nagyobb horderejű, átformáló változások útjába álltak, és legitimálták az elnyomó büntetési rendszert.

A modern börtönrendszer kialakulásának alapjait világszerte a felvilágosodás eszméi teremtették meg. A XVIII. században zajló különböző folyamatok – köztük a Beccaria¹⁰⁴ által útjára indított abolicionista mozgalom – eredményeképpen, ahogy Mezey Barna fogalmaz, „*diadalra jutott a szabadságvesztés-büntetés, kialakult a korszerű börtön fogalma, létrejött a börtönügy tudománya és átalakult a végrehajtási rezsim általános képe*”¹⁰⁵. A nyilvános kivégzések és súlyos testi büntetések idejének leáldozását mutatták a XVIII. században a lakosság utóbbiakkal kapcsolatos attitűdjében és viselkedésében bekövetkező változások is, amelyekről elsősorban angliai forrásokban számoltak be.¹⁰⁶ A korabeli beszámolók szerint a londoni lakosok a látvány passzív és fegyelmeztetett befogadói helyett egyre inkább az elítéltek bátorsága iránti csodálatuknak

102 Rotman, E.: The failure of reform. United States, 1865-1965. In: Morris, N. – Rothman, D. J. (eds.): The Oxford history of prison. The practice of punishment in western society. Oxford University Press, New York, 1998, ch. 6., pp. 151–152.

103 Bár Rotman elemzése az Egyesült Államokra vonatkozik, a XIX. században Európába – így hazánkba is – begyűrűző reformmozgalmak hasonló problémák talaján indultak, mint Amerikában. Persze figyelembe kell venni az eltérő körülményeket. Lásd például Wener álláspontját: Wener, R.: The environmental psychology of prisons and jails: Creating humane spaces in secure settings. Cambridge University Press, 2012.

104 Lásd Beccaria, C.: A bűnökről és a büntetésekről. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1998.

105 Mezey B.: A munkáltatás szerepe a büntetés-végrehajtás történetében. A fenytőházi modelltől a rabdolgoztató házakig. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2009, 315. o.

106 Spierenburg, P.: The body and the state: Early modern Europe. In: Morris, N. – Rothman, D. J. (eds.): i. m. 53. o.

hangot adó, űket ünneplő vigadalommá váltak. Odáig fajult a helyzet, hogy a hatóságok a nyilvános kivégzéseket a közrend megzavarásaként kezdték értékelni. *Spierenburg*¹⁰⁷ feltételezése szerint más európai városokban is hasonló folyamat zajlott a XVIII. században.

A büntetési rendszer humanizálódását és humanizálását Mezey Barna a fenyítőházi forradalom következményének tekinti; a fenyítőházak kriminalizálódásával, majd a büntetés-végrehajtásba történő beolvasztásával bekerültek a szabadságvesztés végrehajtásába egyebek mellett a nevelés, a reszocializáció, a lelki gondozás, a munkáltatás és a képzés eszközei, amelyek aztán utat nyitottak a modern büntetés-végrehajtás felé. *Foucault*¹⁰⁸ a XVIII. század végén végbemenő változást, amelyet a testi büntetésről a „karceralis” büntetésre való fokozatos áttérés jellemez, a büntetések „gyengédebbé” válásának folyamataként írja le. Értelmezése szerint ez azonban nem humanitárius okokra vezethető vissza, hanem a reformisták azon aggályaira, amelyek szerint a büntetőhatalom gyakorlásának módja annyira kiszámíthatatlan, egyenetlen és aránytalan volt, hogy hatástalanná tette a büntetést. Ez a folyamat a szuverén korlátlan hatalmától való elmozdulás első lépése volt, amely egy újfajta hatalmi viszony kialakulását eredményezte, immár nem a halál, hanem az élet fölött. A test csak a büntetés – amelynek célja immáron a lélek – eszközévé válik: „*A lélek egy politikai anatómia hatása és eszköze; a lélek a test börtöne.*”¹⁰⁹ A XIX. század első felének büntetés-végrehajtási gyakorlatában tehát a munkáltatás eszméje mellett a „lélek megbüntetésének” gondolata vált meghatározóvá.¹¹⁰

*Hudson*¹¹¹ a XVIII. századtól végbemenő változások egy további aspektusára is rámutat elemzésében. A szabadságvesztés-büntetés térnyerése és az annak végrehajtására szolgáló börtönrendszer kiépítése egybeesett az ipari forradalommal és az azokat kísérő gazdasági-társadalmi változásokkal Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban. Az *ipari forradalom* gerjesztette munkaerőhiány olyan új büntetési nem bevezetését tette szükségessé, amely az elrettentésen, az ártalmatlanná tételén és a társadalom védelmén kívül arra is alkalmas, hogy a munka iránti motivációt és az annak elvégzéséhez szükséges önuralmat kiala-

107 Uo. 53. o.

108 Foucault, M.: Felügyelet és büntetés. A börtön története. Gondolat Kiadó, Budapest, 1990

109 Uo. 43. o.

110 Mezey, B.: A nevelés és a javítás gondolatának megjelenése a börtönügy történetében. Börtönügyi Szemle, 2007/3., 23. o.

111 Hudson, B. A.: i. m. 27. o.

kítsa az elkövetőkben. Ennek a célnak a szabadságvesztés-büntetés felelt meg leginkább, szemben a halálbüntetéssel vagy a kitelepítéssel, amelyek eliminálják az elkövetőt, vagy az egyéb büntetésekkel, például a kalodával, amelyek nem segítenek abban, hogy a bűnelkövetők a társadalom úgymond hasznos tagjaivá váljanak. A század végére a *reform*, a *megjavítás* vált a büntetés-végrehajtás elsődleges, hivatalosan deklarált céljává Anglián kívül számos fejlett nyugati országban is. Ennek megfelelően a XIX. században épített börtönökben a munka és a bűnök feletti elmélkedés, a bűnbánat határozta meg a mindennapokat. Rotman további adalékokkal szolgál a folyamat vázolásához az amerikai börtönrendszer vonatkozásában. A polgárháború előtti Amerikában a börtönök a rabok egymástól való elkülönítése, a szigorú fegyelem, a vallás és a munkáltatás elemeire épültek azzal a céllal, hogy a fogvatartottak törvénytisztelő állampolgárként szabaduljanak.¹¹² 1865 után a liberalizáció jegyében valamelyest csökkent az elkülönítés és az elszigetelés jelentősége, és megjelentek a fogvatartottak viselkedésének alakítására szolgáló elrettentő és ösztönző eszközök. Az Egyesült Államokban a felvilágosodás eszméi erőteljesen keveredtek az addig domináló vallásos elemekkel, sajátos büntetés-végrehajtási modellt teremtve. Ebben a folyamatban az amerikai börtönrendszerre a XVII. század óta meghatározó befolyást gyakorló kvéker mozgalomnak volt kiemelkedő szerepe¹¹³. A kvékerizmus nagyon erősen épített az önfegyelmre, és erre alapozták az elítéltek megjavításának körülményeire és módjára vonatkozó javaslatokat is.¹¹⁴ A börtönbüntetést egyfajta purgatóriumként, illetve az érzékeny zavaró hatásaitól való „kényszer-visszavonulásként” fogták fel, amelynek során az elítélt magányában konfrontálódhat önmagával. A kvékerek a bűnelkövetők „megjavulását” a vallásos magánytól és a tettnek Isten előtt történő elszámolásától várták, amelyet a magánelzárással kívántak biztosítani.¹¹⁵ A reformerek úgy vélték, hogy a Biblia tanulmányozása, a bűnökön való merengés, a kemény munka és a szigorú fegyelem hozzásegítik a bűnelkövetőket a pozitív változáshoz. Ennek az elképzelésnek a megvalósítására került sor az úgynevezett pennsylvaniai, továbbá a philadelphiai magányrendszerben, ahol a rabok a nap

112 Rotman, E. (1998): i. m. 152. o.

113 A kvékerek XVII. századi üldöztetésük alatt maguk is jelentős börtöntapasztalatra tettek szert. Ignatieff, M.: The ideological origins of the penitentiary. In: Fitzgerald, M. – McLennan, G. – Pawson, J. (eds.): Crime and society: Readings in history and theory. Taylor & Francis e-Library, 2005, pp. 31–32. <http://www.scribd.com/doc/177678561/Crime-and-Society>

114 Ignatieff, M.: i. m. 31–32. o.

115 Mezey B. (2007): i. m. 24. o.

24 óráját egyedül, társaiktól elszigetelve töltötték.¹¹⁶ Az amerikai börtönök a XIX. század második felében azonban főleg az 1830-ban létrehozott auburni modellt, az úgynevezett hallgatórendszert követték¹¹⁷, amely csak éjszakára különítette el az elkövetőket, a nappali munkáltatás idején – igaz, szilencium kötelezettsége mellett – egymás társaságában lehettek.¹¹⁸ A vonzónak tűnő reformelképzelések azonban hosszú távon nem tudtak érvényesülni, az amerikai büntetés-végrehajtási intézetekben uralkodó körülmények – a túlzásúfolság, a korrupció és a kegyetlen bánásmód – miatt.¹¹⁹ Ezeknek a börtönviszonyoknak fontos szerepük volt a későbbi reformok megszületésében, amelyek szükségességét egy 1867-ben készült jelentés¹²⁰ is alátámasztotta. Korántsem vitathatatlanul előremutató és aggálytalan megoldás volt utóbbiak közül az ítélkezési gyakorlat oly módon történő megváltoztatása, amely – a visszaeső és a fiatalkorú bűnelkövetők esetében – lehetővé tette a *határozatlan tartamú szabadságvesztés*-¹²¹ büntetések kiszabását. Szintén a reformereknek a javítás eszméje mellett való elköteleződését tükrözte az 1876-ban Zebulon Brockway által létrehozott Elmira Reformatory (Javítóintézet)¹²², amely aztán az Egyesült Államokban és másutt is mintául szolgált az újítók számára, egészen csúfos bukásáig.

Az amerikai javítóintézet nem légből kapott ötleten alapult, ahogy a javítás eszméjének kialakulása sem volt minden előzménytől mentes. A büntetés-végrehajtási intézetekben eleinte differenciálatlan és a tudományos alapokat nélkülöző gyakorlat dívott, amely nem vette figyelembe a jelentős egyéni különbségeket, később azonban a tudományok – köztük a szociológia, a pszichológia és nem utolsósorban a kriminológia – fejlődésével kialakult

116 Rotman, E. (1998): i. m. 152. o.

117 Mezey B. (2009): i. m. 315. o.

118 Rotman, E. (1998): i. m. 152. o.

119 Uo. 152–153. o.

120 Wines és Dwight készítették a jelentést egy országos felmérés alapján, megjelölve a különböző hiányosságokat és egyéb anomáliákat, és az utóbbiak korrekcióját célzó javaslatokat. Idézi Rotman, E. (1998): i. m. 153–155. o.

121 Tág értelemben véve ilyennek minősül minden olyan szabadságvesztés-büntetés, amelynek tartama az ítélet kiszabásakor még nem ismert, hanem utóbbiról bizonyos idő elteltével feltételes szabadságra bocsátást elbíráló testület (*parole board*) vagy más hatóság dönt. Rotman, E.: Do criminal offenders have a constitutional right to rehabilitation? The Journal of Law and Criminology, vol. 77, no. 4, 1986, pp. 1024. 4. fn.

122 Az ide kerülő fogvatartottak határozatlan tartamú büntetésüket töltötték itt, jó magaviseletük esetén lehetőség volt feltételes szabadlábra bocsátásukra, ugyanakkor büntetésük semmiképp nem haladhatta meg a törvényi maximumot. Az elsősorban a vallás, a sport, a katonai drill, az oktatás és a szakképzés módszereire, illetve eszközeire alapozó kísérleti program azonban az ígéretesnek tűnő kezdetet követően nem sokkal megbukott.

a bűnelkövetők klasszifikációjának és differenciált kezelésének gyakorlata.¹²³ Mind a *javítási eszme* ideológiai háttere, mind a *fogvatartottak erre alapozott klasszifikációs és kezelési rendszere szempontjából jelentős európai fejlemények* előzték meg az amerikai „reformatory” rendszer kialakítását. *Alexander Maconochie*, a Norfolk-szigeti büntetőkolónia vezetőjének jegyrendszere, *Sir Walter Crofton*, az ír büntetés-végrehajtási rendszer igazgatójának utóbbi alapján kialakított fokozatos rendszere, a genfi osztályozási rendszer és *Obermeier* müncheni rendszere a legismertebbek az amerikai börtönreformerekre hatást gyakorló megoldások közül¹²⁴. A rehabilitációs eszme térnyerése azonban az Egyesült Államokban előbb következett be, mint Európában. Az 1870. évi börtönkongresszus alapelveinek deklarációjában a rehabilitáció mint fő pönológiai cél szerepel.¹²⁵

Az európai börtönökben is jelentős változások zajlottak a XVIII–XIX. században. A fenyítőházi eszme hatására önálló szankciófajtvá váló szabadságvesztés-büntetés¹²⁶ korábbinál gyakoribb alkalmazása megtöltötte a börtönöket, ahova szintén begyűrűztek az amerikai intézetekben tapasztalt problémák¹²⁷. Utóbbiak megoldására és a börtönrendszer javítására börtönigazgatók, lelkészek, tanítók és orvosok tettek kísérletet.¹²⁸ A reformgondolatok részben az áldatlan állapotok megszüntetésére, részben pedig a bűnelkövetők „megjavításának” eszközeire és módszereire vonatkoztak. Ahogy azt korábban említettem, az amerikai „reformatory” intézményének voltak jelentős európai előzményei, amelyek közül Obermeier müncheni rendszerét, a Maconochie Norfolk-szigeti osztályozási rendszerét, illetve az utóbbiból a Crofton által ki-

123 Hudson, B. A.: i. m. 27. o.

124 Hoefler, F.: Georg Michael von Obermeier – A pioneer in reformatory procedures. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 28, 1937, p. 13.; Oláh F.: A reformatory és európai hatása. Tudományos diákköri dolgozat. ELTE ÁJK, Budapest, 2005 <http://www.ajk.elte.hu/file/OlahFerenc.pdf>; Alarid, L. F.: *Community-based corrections*. Cengage Learning, Belmont, 2014, pp. 45–47.

125 Martin, S. E. – Sechrest, L. – Redner, R.: *New directions in the rehabilitation of criminal offenders*. National Academy Press, Washington, D.C., 1981, p. 5.

126 Mezey B. (2009): i. m. 295. o.

127 Wener azonban megjegyzi, hogy az európai börtönökben a XIX. század végén, illetve XX. század elején korántsem voltak olyan rosszak a körülmények, mint az amerikai büntetés-végrehajtási intézetekben. Akkoriban jelentek meg ugyanis több nyugat-európai államban az alternatív büntetések, továbbá egyes országok a gyarmataikra transzportálták bűnelkövetőiket. Wener, R.: i. m. 41. o.

128 Mezey B. (2009): i. m. 304. o.

alakított ír fokozatos rendszert érdemes kiemelni.¹²⁹ A bűnelkövetők osztályozásának, differenciált kezelésének, javításának és nevelésének ezek az európai úttörői nagy hatást gyakoroltak az amerikai reformerekre, és fontos állomásai voltak a bűnelkövetők rehabilitációja történetének.

A rehabilitációs eszme kibontakozása és fejlődése szempontjából kiemelt jelentősége Angliának volt, ahol több, az amerikaiakhoz hasonló reformkísérlet zajlott. Angliában is a kvékermozgalom állt a reformtörekvések élén, a fentiekben taglalt okok miatt. A kvékerek tanai és javaslatai meghatározó befolyást gyakoroltak az angol reformgondolkodókra, mint például *Jonas Hanwayre* és *John Howardra*. Hanway, aki a bűnözést a betegségekhez hasonló fertőző jelenségnek tartotta, az egyénnek a rá rossz hatással bíró közösségtől való elszigetelésében látta a jó útra térés zálogát.¹³⁰ Úgy vélte, a magány jótékony hatású a felelősségérzet alakulására, és hozzájárul a viselkedés megfelelő irányítására szolgáló szabályok bensővé válásához. Ezek a reformelképzelések termékeny talajra hullottak, és több kísérleti program is indult néhány angliai börtönben, például a Horschamben, a sussexi megyei börtönben. A jobbító szándékot megvalósító korabeli angliai törekvésekre a filantróp John Howard 1777-ben publikált, *The state of the prisons in England and Wales*¹³¹ című könyve gyakorolta a legmeghatározóbb befolyást. Az általa képviselt, erőteljesen vallásos elemekre épülő szemléleten kívül azonban fontos megemlíteni az elkövetők megjavításának eszméje szempontjából jelentős néhány korabeli európai gondolkodót, illetve gondolatot. Bár a börtönbüntetés korabeli angliai megközelítése és más európai országok szemlélete között kétségteljesen vannak eltérések, *Ignatieff*¹³² szerint a felvilágosodás eszméi Angliában is éreztették hatásukat, egyebek mellett a materialista tanok kibontakozásában. Azáltal például, hogy *Locke* tagadta a velünk született ideák létezését, egyben az eredendő bűn – Howardnál és a vallásos reformgondolkodóknál általában meghatározó – gondolatát is cáfolta, a korábitól eltérő ideológiai támaszt nyújtva a javíthatóság eszméjének. Más racionalizációk is születtek a javítás eszméje mellett a kor további jelentős gondolkodói tollából. Az utilitarista Bentham¹³³ például „makacs gyerekeknek”, illetve „zavart elméjűeknek” tekintette a bűnelkövetőket, és nem javíthatatlan szörnyetegeknek. A krimina-

129 Hoefér, F.: i. m. 13. o.

130 McGowen, K.: The well ordered prison: England, 1780-1865. In: Morris, N. – Rothman, D. J. (eds.): i. m. 78. o.

131 A könyv címének magyar nyelvű fordítása: A börtönök állapota Angliában és Walesben.

132 Ignatieff, M.: i. m. 37–38. o.

133 Bentham, J.: Letter to Lord Pelham. 1802, p. 5. Idézi Ignatieff, M.: i. m. 37. o.

litást nem – vallásos értelemben vett – bűnnek tartotta, hanem a nem megfelelő kalkuláció következményének tulajdonította, amely abból ered, hogy az egyén nem mérlegeli a rövid távú haszon hosszú távú költségeit. Bentham és más utilitaristák szerint az ember megjavítható, szocializálható.¹³⁴ Howard megközelítése ugyanarra a következtetésre – a javíthatatlanság tagadására – jutott, de egészen más gondolatmenet alapján; ő a lelkiismeret felébresztésében látta a változás eszközét, és úgy vélte, a test megfegyelmzése révén lehet hatni az erkölcsre. Ignatieff meglehetősen érdekes érvelése szerint éppen a materialista pszichológia¹³⁵ nyújtott tudományos támaszt a reform ezen értelmezése mellett azáltal, hogy a test–lélek kettősségét tagadva arra a következtetésre jutott, hogy a testre külső hatalomgyakorlás útján rákényszerített rend(szer) idővel szokássá, majd erkölcsi preferenciává válik. A materialista koncepció szerint ezt a „programozást” segítheti a szisztematikus erkölcsi átnevelés, amelyhez a börtönt mint totális intézményt megfelelő helyszínnek tartották. Ezekben a korabeli materialista, illetve utilitarista tanokban jelentek meg az embert megjavítandó géphez, illetve a börtönt javítógépezethez¹³⁶ hasonlító metaforák is.¹³⁷ Ez az Ignatieff által „materiális optimizmusnak”¹³⁸ nevezett jelenség nemcsak Angliára volt jellemző, hanem számos más országban is megjelent. Franciaországban ez az irányzat vezetett el ahhoz a folyamathoz, amelynek nyomán az orvosi szakma nemcsak az elmeagyintézetek, hanem a börtönök felett is irányítást szerzett. Ennek hátterében az az egyre inkább meghatározóvá váló álláspont húzódott¹³⁹, amely szerint a kriminalitás, az elmebetegségekhez hasonlóan, valamilyen kóros agyi folyamatra vagy sérülésre vezethető vissza. Ennek az erősen determinista és materialista, az egyén felelősségét tagadó modellnek a térnyerése vezetett a XVIII. századi Franciaországban az orvosi – azon belül elsősorban az elmeorvosi – szakma hegemoniájának kiépüléséhez a devianciakontroll területén. A kor egyik meghatározó gondolkodója és gyakorlati szakembere *Philippe Pinel* volt, aki annak okán vonult be méltán az elmeorvosság történelmébe, hogy a szó konkrét értelmében megszabadította a pszichiátriai betegeket láncaiktól. Mindezt azonban nemcsak humanitárius okból tette, hanem mert úgy gondol-

134 Más kérdés, hogy Bentham tanai inkább a klasszikus iskola alapköveinek letételéhez járultak hozzá.

135 Például Burgh és Priestley tanai.

136 Lásd például Jeremy Bentham *Panopticon* című művében!

137 Ignatieff, M.: i. m. 38. o.

138 Uo. 38–39. o.

139 Például Cabanis, illetve De la Mettrie tollából. Idézi Ignatieff, M.: i. m. 39. o.

ta, a fizikai kényszerítőeszközök csak a testet fegyelmezik meg, az elmére nem hatnak. A láncokat tehát szigorú felügyeletre, kemény munkára és a szabályoknak való alávetettségre, úgynevezett morális rezsimre cserélte. Úgy vélte, hogy az elmebetegség – a bűnözéshez hasonlóan – nem más, mint az értelem útjáról való letérés, önkontrollvesztés, és hogy a helyes útra történő visszatérés záloga a fegyelem és az engedelmesség. Pinel tanai termékeny talajra hullottak, egyebek mellett a kvékerek körében voltak népszerűek. A fegyelem materialista igazolásának irányzata az Egyesült Államokat is elérte, ahol a pszichiátria történetének újtásai okán szintén emblemikus alakja, *Benjamin Rush* volt az egyik legjelentősebb képviselője. Rush, Pinelhez hasonlóan, a bűnözést agyi patológiának tartotta, amelyre – úgy vélte – az orvostudomány idővel megtalálja a megfelelő gyógymódot. Ez a folyamat azonban inkább már a rehabilitáció történetének következő fejezetéhez, a medikális modellhez köthető.

A rehabilitáció történetének kezdetei szorosan összefonódnak ugyan a modern börtön kialakulásával és a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásával, ám a XIX. században már korántsem csak a zárt intézetben végrehajtott büntetések kapcsán merült fel a bűnelkövetők megjavításának, jó útra térítésének gondolata. A továbbiakban a közösségi büntetések megjelenését mint a rehabilitációs eszme és gyakorlat fejlődésének egyik állomását ismertetem röviden.

2.1.1.2. A közösségi büntetések kezdetei

*Robinson és Crow*¹⁴⁰ szerint a pozitívizmus térnyerése és a testi büntetéseket felváltó szabadságvesztés elterjedése mellett a rehabilitáció történetének fontos állomása volt a közösségi büntetések megjelenése. E helyütt szükséges röviden kitérni a közösségi, a közösségben végrehajtott és az alternatív büntetések fogalmára és egymáshoz való viszonyára. Az alternatív szankciók tág fogalmán szabadságelvonással nem járó szankciókat értünk, amelyek célja a börtönnépeség csökkentése. Ezek az alternatív büntetési formák a XX. században, több hullámban jelentek meg a büntető igazságszolgáltatás területén, és már nemcsak a szabadságvesztés-büntetés kiváltását és a költséghatékonyság növelését, hanem a szankciók hitelességének és hatékonyságának fokozását is célozták.¹⁴¹ A közösségi büntetések nemcsak a szabadságvesztés alternatíváját jelentik, hanem a közösségi forrásoknak a szankció végrehajtásába történő bevonását is feltéte-

140 Robinson, G. – Crow, I.: i. m. 20–21. o.

141 Kerezsi K.: *Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája*. Complex Kiadó, Budapest, 2006, VII. fejezet [2006a]

lezik. Bár a szakirodalomban nincs teljes konszenzus a tekintetben, hogy mely szankciók sorolhatók a közösségi büntetések körébe, annyi megállapítható, hogy utóbbiak a hazai rendszerben a szabadságvesztés és a pénzbüntetés közé helyezhetők el. *Kerecsi Klára* három kritériumot határoz meg ebben a vonatkozásban, nevezetesen a közösségben történő végrehajtást, a szabadságkorlátozó (kontroll) és a támogató elemek egyidejű jelenlétét és végül a pártfogó szolgálattal vagy a hagyományostól eltérő szereplőkkel való folyamatos személyes kapcsolat meglétét.¹⁴² Bár a közösségi és a közösségben végrehajtott büntetéseket gyakran szinonimaként használják, közösségben végrehajtott büntetésekről akkor beszélhetünk, amikor a sértetti jogokat előtérbe helyező helyreállító igazságszolgáltatás céljai is megjelennek a közösségi büntetésekből.¹⁴³ Szintén fontosak ebben a vonatkozásban a büntető útról való elterelést szolgáló úgynevezett diverziós eszközök, amelyek költséghatékony, humánus és konstruktív megoldásokat kínálnak a bűnelkövetők egy viszonylag szűk köre esetében.

Az 1800-as évek végén kezdődött meg – elsőként az angolszász jogrendszerekben – a közösségi büntetések kialakulása, ám ezek gyökerei még korábbra nyúlnak vissza. Angliában például már az 1700-es évek végén megjelent a bírónál az a gyakorlat, amely voltaképp a felfüggesztett szabadságvesztésnek felel meg.¹⁴⁴ A bírók – élve diszkrécionális jogkörükkel – gyakran felmentést adtak a börtönbüntetés végrehajtása alól, ha úgy látták, hogy a szabadságvesztés aránytalanul súlyos jogkövetkezmény volna a bűncselekmény súlyához képest.¹⁴⁵ Az Egyesült Államokban a próbára bocsátás „ősének” tekinthető az úgynevezett kötelezvény intézménye, amelyet elsőként 1830-ban, Massachusetts államban alkalmaztak a *Commonwealth vs. Chase*-ügyben.¹⁴⁶ A kötelezvény célja az volt, hogy elkerülje a többnyire fiatal- vagy gyermekkorú elkövetők elítélését abban a reményben, hogy azok büntetés nélkül is jó útra térnek. A jó magaviselet fejében biztosított kedvezmény gyakorlata is korán megjelent az Egyesült Államokban: egy New Yorkban, 1817-ben született törvény értelmében minden egyes jó magaviselettel töltött nap után levontak egy napot az elítélt büntetésének tartamából.¹⁴⁷ Ezek voltak a legfontosabb előzményei a próbára bocsátás, a felfüggesztett szabadságvesztés, illetve az

142 Uo. 216. o.

143 Gönczöl K.: A szolgáltatott igazság. Élet és Irodalom, 2005/40.

144 Hanser, R. D.: Community corrections. SAGE Publications Inc., 2009, p. 9.

145 Angolul *judicial reprieve*, ami magyarul bírói halasztást/könnyítést/felfüggesztést jelent.

146 Hanser, R. D.: i. m. 9. o.

147 Alarid, L. F.: i. m. 48. o.

elkövetők felügyeletét ellátó pártfogás létrejöttének. Az amerikai történetírás a modern próbára bocsátás atyjának John Augustust tartja, aki Bostonban a mértékletességi mozgalom közepette bíróság elé állított alkoholbetegek rehabilitálása érdekében kifejtett tevékenységével 1841-től kezdődően lerakta a tárgyaló intézmény alapjait, eleinte alkoholbetegekkel, később bűnelkövetőkkel is foglalkozva.¹⁴⁸ Ugyanebben az évben az angliai Birminghamben is megkezdődött a mai pártfogói tevékenységet, különösen annak felügyeleti oldalát idéző gyakorlat – szintén alkoholproblémákkal küszködő emberek, majd később bűnelkövetők vonatkozásában –, amely *Matthew Davenport Hill* nevéhez köthető.¹⁴⁹ A XIX. század végére a korabeli Angliában és Walesben egyes bíróságok mellett – elsőként 1876-tól, Londonban, majd az elsőbűntényesek próbára bocsátásáról szóló 1886. évi törvény megszületése után az ország más részein is – már egyházi missziók működtek, megkísérelve a bűnelkövetők és a nagyivók „megjavítását”.¹⁵⁰ Amerikában Augustus tevékenységét halála után önkéntes segítők vitték tovább, és 1878-ban Massachusetts a világon elsőként törvénybe foglalta a próbára bocsátás intézményét.¹⁵¹ A feltételes szabadság gyökerei is a XIX. századba nyúlnak vissza, egészen pontosan Alexander Maconochie, a Norfolk-szigeti büntetőkolónia vezetőjének rendszeréig¹⁵², amely lehetővé tette, hogy a rabok ne a büntetési idő letöltésével, hanem a rájuk kirótt feladatok teljesítésével, tehát a jó magaviselet jutalma gyanánt szabadulhassanak.¹⁵³ Maconochie rendszerét továbbfejlesztve alakította ki Sir Walter Crofton, az ír büntetés-végrehajtási rendszer igazgatója az 1850-es években a „ticket-of-leave” rendszerét, amelyben a bűnelkövetők szintén a jó magaviselettel, megfelelő munkateljesítménnyel és tanulással érdemelték ki – szigorú rendőri felügyelet mellett – a feltételes szabadságot. Írország mellett más európai államokban is megjelentek a feltételes szabadság kezdetleges formái, így például Spanyolországban, Franciaországban és Németországban is.¹⁵⁴ Az Egyesült Államokban a korábban már említett Elmira Javítóintézet-

148 Hanser, R. D.: i. m. 10. o.

149 Lindner, C.: Thacher, Augustus, and Hill—The Path to Statutory Probation in the United States and England. *Federal Probation*, vol. 71, no. 3, 2007, pp. 36–41.

150 Raynor, P. – Robinson, G. (2009a): i. m. 6. o.; Hanser, R. D.: i. m. 14. o.

151 Lindner, C.: i. m.

152 Hanser, R. D.: i. m. 11. o.

153 Alarid, L. F.: i. m. 45. o.

154 Uo. 55. o.

ben alkalmazták először a feltételes szabadság intézményét 1876-ban, szövetségi szinten pedig 1910-től jelent meg a gyakorlatban.¹⁵⁵

A szabadságvesztés-büntetés e korai alternatívái – amelyek a világ más pontjain is megjelentek a XIX. században, és amelyek azóta számottevő fejlődésen és átalakuláson mentek át – sokak szerint kifejezetten az elkövetők megjavítása, illetve társadalomba történő beillesztése céljából jöttek létre, mivel ebben az időszakban a börtönépesség csökkentése és a költséghatékonyság szempontjai még nem igazán voltak napirenden.¹⁵⁶ A pártfogás ideológiai gyökerei ugyanúgy a XIX. század végén és a XX. század elején domináns erkölcsi és vallásos világképben, a reformatív szemléletben keresendő, mint a börtönmodellhez kapcsolódó rehabilitációs törekvésekéi. Az ebben a korban uralkodó társadalmi attitűdöt Robinson és Crow¹⁵⁷ – szembeállítva azt a XX. század végét, illetve napjainkat is meghatározó büntető populizmussal – úgy jellemzi, mint amelyben megvolt az akarat arra, hogy meglássa az emberekben, így a bűnelkövetőkben is, a jót. Ez persze önmagában nem lett volna elegendő az alternatív, illetve közösségi szankciók kialakulásához, de kedvező társadalmi közegget jelentett a rehabilitációs törekvések eme irányának. Robinson¹⁵⁸ szerint a pártfogás létrejött a rehabilitáció mint a büntetés alternatívája iránti növekvő állami elköteleződés jele volt, amely persze csak az egyének bizonyos körére – a kisebb súlyú bűncselekményeket elkövető, többnyire fiatal elkövetőkre – terjedt ki. Az Egyesült Államokban a közösségi büntetések és a pártfogás kialakulását – szintén szorosan a rehabilitatív törekvésekhez kapcsolódva – Robinson a XIX. századi börtönreformok és az elkövetők javítására irányuló törekvések sikertelenségei következményeire vezeti vissza. A XX. század eleji amerikai reformerek két új intézmény segítségével próbáltak érvényt szerezni az általuk propagált rehabilitációs céloknak; az egyik a kisebb súlyú elkövetők közösségben tartását és beilleszkedésének támogatását célzó pártfogó felügyelet volt, a másik a gyermek-, illetve fiatalkorú bűnelkövetők védelmét, ellenőrzését és támogatását szolgáló fiatalkorúak bírósága.¹⁵⁹

A közösségi szankciók kialakulásának folyamata, amely a büntetési rendszerek humanizálódását és egyben differenciálódását jelezte, eleinte a klasz-

155 Uo. 47. o.

156 Hanser, R. D.: i. m. 4. o.

157 Robinson, G. – Crow, I.: i. m. 20–21. o.

158 Robinson, G.: Rehabilitation. In: Canton, R. – Hancock, D. (eds.): Dictionary of probation offender management. Routledge, London, 2013, pp. 261–262.

159 Martin, S. E. – Sechrest, L. – Redner, R.: i. m. 5. o.

szikus büntetőjogi iskola hatásait tükrözte. *Hanser* a próbára bocsátás, a feltételes szabadság, illetve a pártfogás gyökereit egészen Beccaria fő művéig, illetve az abban foglalt arányosság, célszerűség és észszerűség elveiig és a tetterányos büntetés koncepciójáig vezeti vissza.¹⁶⁰ Továbbá, Beccariának a büntetés és bűncselekménnyel elérhető haszon vagy jutalom arányosságára vonatkozó tézisét összefüggésbe hozza a pszichológia viselkedéslélektani irányzatával, amely szintén a jutalom és büntetés mechanizmusában látja az emberi viselkedés befolyásolhatóságának kulcsát. Ez az asszociáció annyiban jelentős, hogy talán ez alkotja a hiányzó láncszemet a rehabilitáció később ismertetett tanulásméleti modellje irányában. *Hanser* álláspontjának helytállóságától függetlenül azonban megállapítható, hogy a közösségi büntetések létrejötte mindenképp progresszív változást jelentett a bűnelkövetők rehabilitációja, illetve reintegrációja vonatkozásában. *Robinson* és *Crow*¹⁶¹ abban látták az előrelépést, hogy a rehabilitáció alkalmazására a pártfogás során már nem a büntetés velejárójaként, hanem mintegy „saját jogon” került sor. Ebben a kontextusban tehát a rehabilitációt a büntetés alternatívájaként konceptualizálták és kívánták alkalmazni olyan elkövetők esetében, akiknek a társadalomból való kiemelését szükségtelennek, sőt károsnak tartották volna. Már ekkor felismerték a börtön káros hatásait, és azt, hogy bizonyos elkövetők és bűncselekmények esetén aránytalan volna a szabadságelvonással járó szankció alkalmazása. Azt is látták ugyanakkor, hogy sokak számára szükséges a támogatás, illetve a felügyelet az alkoholizmusba való visszaesés, illetve a bűnismétlés megelőzése céljából. *Raynor* és *Robinson*¹⁶² ehhez a korszakhoz köti a bűnelkövetők és az alkoholbetegek rehabilitációjának „lélekméntesként” való felfogását. Az alkohol többnyire fontos szerepet játszott azok életében, akikkel a bíróságok mellett dolgozó misszionáriusok dolgoztak, így az önkéntesek tevékenysége eleinte elsősorban az alkoholproblémák kezelésére irányult, de a későbbiekben kiterjedt a bűnelkövetőkre is. Az elfogadó és emberséges támogatás kívánatos eredménye a jó útra tért, tiszteletre méltó polgár volt, akinek a lelkét ily módon sikerült megmenteni. A pártfogás törvénybe iktatását megelőzően tevékenykedő önkéntesek tevékenységét tehát egyszerre jellemezte a humanitárius attitűd és a vallásos elköteleződés. Már ekkor is voltak jelei a bűnözés társadalmi okai és körülményei felismerésének, így a vallásos, illetve spirituális rehabilitáció a társadalmi rehabilitáció elemeivel keveredett. A vég-

160 Hanser, R. D.: i. m. 16. o.

161 Robinson, G. – Crow, I.: i. m. 20–21. o.

162 Raynor, P. – Robinson, G. (2009a): i. m. 6. o.

ső cél azonban a könyörületesség gyakorlása és az üdvözülés volt, amelyek kívül estek a tudomány berkein.

A bűnelkövetők megváltoztatására irányuló törekvések csak a XIX. és első-sorban a XX. században kerültek át az elmével, illetve a pszichével foglalkozó tudományok területére. A pszichológia fejlődésével a XX. század első felében mind a zárt intézeti korrekciós törekvések, mind a pártfogó felügyelet szinonimájává a „kezelés”¹⁶³ vált.¹⁶⁴

2.1.2. A treatment modell virágzása és hanyatlása

2.1.2.1. A rehabilitáció medikális vagy terápiás modelljének kialakulása

A bűnelkövetők megjavításának gondolata tehát a XVIII. század végén jelent meg, és a XIX. században vált meghatározóvá a büntető igazságszolgáltatásban.¹⁶⁵ Ekkor keletkeztek a büntetés utilitarista és reformatív szempontú igazolásait tartalmazó elméletek, amelyek közül előbbiek a büntetés társadalmi szükségszerűségére és hasznára, utóbbiak a bűnelkövetők érdekeire hivatkoztak.¹⁶⁶ Az átalakító/javító, illetve rehabilitatív büntetési stratégiák kialakulásának Hudson szerint két előfeltétele volt.¹⁶⁷ Az egyik az ipari forradalom hatására megnövekedett munkaerőigény volt, amely inkább szólt a bűnelkövetők reintegrációjáról, mintsem a súlyos büntetések által a társadalomból történő kirekesztésükről. A második a társadalomtudományok fejlődése, amely a bűnelkövetést befolyásolhatónak tekintett pszichológiai és társadalmi tényezőkre vezette vissza. Azon szemlélet megszületése tehát, amely szerint tudományos módszerek alkalmazásával pozitív változás idézhető elő az emberi viselkedésben, a modernizmushoz és a pozitívizmushoz köthető. A források nagy része¹⁶⁸ az olasz antropológiai iskola képviselői, *Lombroso*, *Ferri* és *Garofalo* tanait te-

163 Angolul *treatment*, amelyről a bűnelkövetők rehabilitációjának medikális modellje a nevét kapta.

164 Robinson, G.: i. m. 51–52. o.

165 Hudson, B. A.: i. m. 27. o.

166 Ignatieff, M.: i. m.

167 Hudson, B. A.: i. m. 27. o.

168 Lásd például Crow, I.: *The treatment and rehabilitation of offenders*. SAGE, London, 2001, p. 6.; Robinson, G. – Crow, I.: i. m. 4. o.; Cullen, F. T. – Gilbert, K. E.: i. m. 20. o.

kinti meghatározónak a treatment paradigma pozitívista gyökerei körében¹⁶⁹. Crow¹⁷⁰ *Garlandra* hivatkozva¹⁷¹ azonban megjegyzi, hogy Lombroso extrém biológiai determinizmusa nem éppen a bűnelkövetők kezelhetősége gondolatának irányába vitt, így a korai pozitívista feltevéseknek jelentős átalakuláson kellett átmenniük ahhoz, hogy a XX. században kibontakozó kezelési modell ideológiai alapjául, mintegy kiindulópontjául szolgálhassanak. A pozitívizmus – legyen az biológiai, pszichológiai vagy szociológiai – abban jelentett paradigmaváltást a klasszikus iskola tanaihoz képest, hogy a tettről a tettesre irányította a figyelem fókuszát. Megkérdőjelezte az ember saját viselkedése feletti uralmát, a szabad akaratot¹⁷², és a klasszikus irányzat racionálisan döntő és tettéért teljes körű felelősséget viselő bűnelkövetője helyébe egy a befolyásán kívül eső külső és belső tényezők által determinált esendő ember képét rajzolta. A pozitívizmus tanai nem tisztán elméleti síkon születtek, hanem tapasztalati úton szerzett információkon alapultak, hiszen képviselői az emberi természetet és viselkedést – beleértve a kriminalitást – tudományos módszerekkel megismerhető entitásnak tartották. Úgy vélték, a bűnelkövetés hátterében olyan – az elméletalkotó tudományos és szakmai hátterétől független – biológiai, társadalmi és/vagy lélektani tényezők állnak, amelyekre az egyénnek nincs hatása, és amelyek determinálják viselkedését. A pozitívizmus jegyében született korabeli elméletek igen széles skálán mozogtak előfeltevéseiket tekintve, de – ahogy Kerezi Klára fogalmaz¹⁷³ – „*mindegyiknek helye volt az akkori büntetőpolitika által kínált rugalmas keretben: a rehabilitáció célját ugyanis sokféle módon lehet elérni*”.

A pozitívizmus, amely az elkövetőt és magatartásának külső és belső determináló tényezőit állította a vizsgálódás középpontjába, a felelősség kérdéséről és a bűnelkövetésre adott társadalmi válaszok céljáról és eszközeiről is egészen másként gondolkodott, mint a klasszikus iskola. *Cullen és Gilbert*¹⁷⁴ táblázata

169 Az olasz pozitívista iskola persze nem volt előzménymentes. Lásd például Korinek L.: A kriminológia tudományának létrejötte. In: Gönczöl K. – Kerezi K. – Korinek L. – Lévy M. (szerk.): i. m. 54–56. o. [2006a]

170 Crow, I.: i. m. 7. o.

171 Garland, D.: (1997) Of crimes and criminals: The development of criminology in Britain. In: *Maguire, M. – Morgan, R. – Reiner, R.* (eds.): *The Oxford handbook of criminology.* Clarendon Press, Oxford, 1997, pp. 31–34. Idézi Crow, I.: i. m. 7. o.

172 Korinek L. (2006): i. m. 53. o.

173 Kerezi K.: A kriminológia és a büntetőpolitika kapcsolata. In: Irk F. (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok 40.* OKRI, Budapest, 2003, 126. o.

174 Cullen, F. T. – Gilbert, K. E.: i. m. 22. o.

jól szemlélteti a pozitívizmus irányába történő elmozdulás legfontosabb vonatkozásait (1. számú táblázat).

1. számú táblázat

A kriminológia korai irányzatai

	Klasszikus iskola	Pozitívizmus
1. Az irányzat képviselőinek központi gondolata, célja	A büntető igazságszolgáltatási rendszer reformja	A bűnelkövető tudományos tanulmányozása, kutatása
2. Az emberről alkotott kép	Szabad akarat; haszonelvűség	Determinizmus: biológiai, pszichológiai, szociológiai
3. A tettért való felelősség	Van	Nincs
4. A bűnözés leküzdésére vonatkozó nézetek	Annak biztosítása, hogy a bűnözés költségei nagyobbak legyenek, mint a haszna	A bűnözés oki tényezőinek eliminálása
5. A társadalmi kontroll fókusza	<ol style="list-style-type: none"> 1. Törvény: a bűnözés hasznát meghaladó mértékű büntetések 2. Bírói diszkrécionális jogkör hiánya; mindenki számára azonos és biztos büntetés; tetterányos büntetés 3. Törvényben meghatározott büntetések (határozott tartam) 	<ol style="list-style-type: none"> 4. Az elkövető és körülményei: a bűnözők alapvetően különböznek a társadalom többi tagjától 5. Bírói diszkréció: mivel a bűnelkövetők és körülményeik különbözők lehetnek, a bírónak az egyén szükségleteihez kell igazítani a büntetést 6. határozatlan tartamú büntetések
6. A társadalmi kontroll célja	Elrettentés – ha az elkövető szembesül azzal, hogy a bűncselekmény költségei meghaladják annak hasznát (tehát hogy nem éri meg bűnözni), az illető nem követ el több bűncselekményt; a büntetés a társadalom bűnözéstől való elrettentésére is alkalmas	Az elkövető rehabilitációja

A XIX. és XX. század fordulóján megjelent egy olyan új irányzat, amely meghatározó jelentőséggel bírt a speciálprevenció és a bűnelkövetők korábbiaknál differenciáltabb kezelésének kialakulása szempontjából. A közvetítő iskola, különösen pedig *Franz von Liszt* tanai¹⁷⁵ közös nevezőre hozták a biológiai és a szociológiai pozitívizmusnak a bűnelkövetés etiológiájára vonatkozó álláspontját. Liszt hangsúlyozta, hogy a bűncselekmény hátterében az elkövető körülvevő társadalmi-gazdasági közegen kívül annak egyéni tulajdonságai, személyisége is fontos szerepet játszik. Úgy vélte, a társadalomban végbemenő változásokkal szükségszerűen együtt jár a bűnözés növekedése, ezért utóbbi kezelésének eszközét elsősorban a hatékony szociálpolitikában látta volna. Liszt az 1882-ben meghirdetett úgynevezett Marburgi Programban körvonalazta az elkövetők csoportosítására és differenciált kezelésére vonatkozó nézeteit. Érvelése szerint a bűncselekménynek nem a tettehez, hanem az elkövetőhöz kell igazodnia, és a preveniót kell szolgálnia. A speciális prevenió eszközei az elkövető jellemzőihez igazodnak. A csekély súlyú bűncselekményt a helyzeti tényezők hatása alatt elkövető alkalmi bűnelkövetők esetében a megelőzés célját az erkölcsi rosszallást kifejező, figyelmeztető jellegű büntetés szolgálja leginkább. Liszt az úgynevezett állapotbüntetésekközül a javíthatók esetében a korrekciót, a javíthatatlanok esetében pedig az ártalmatlanná tételt tekintette a társadalomvédelem eszközének. Elmélete kiemelkedő szerepet játszott a korabeli kriminálpolitika és a büntető igazságszolgáltatás reformtörekvéseinek alakításában.

Garland¹⁷⁶ azt a korszakot – amelyben a klasszikus irányzattal szemben, mintegy arra adott válaszként létrejött kriminológiai pozitívizmus és korrekcionalizmus vált meghatározóvá a pönológia¹⁷⁷ területén – büntető modernizmusnak hívja. Ez az új megközelítés nem korlátozódott a kriminál-, illetve büntetőpolitika terén bekövetkezett változásokra, hanem magában foglalta a kriminológiai és büntetéstani gondolkodás átfogó programját és az ehhez kap-

175 Liszt, von F.: Die gesellschaftlichen Faktoren der Kriminalität. In: Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge. Bd. 2. Guttentag, Berlin, 1905. <http://koriath.jura.uni-saarland.de/textsammlung/pmwiki.php?n=FranzVonLisztDerZweckgedankeImStrafrecht.Start>

176 Garland, D.: Penal modernism and postmodernism. In: Blomberg, T. G. – Cohen, S. (eds.): Punishment and social control. Walter de Gruyter, Inc., New York, 2003, pp. 50–52.

177 A pönológia és a kriminológia kapcsolatára vonatkozó álláspontokról lásd Lévy M.: A „punitivitás” fogalma, koncepciója és a fogalom változatai a kriminológiai (pönológiai) szakirodalomban. In: Borbíró A. – Inzelt É. – Kerecsi K. – Lévy M. – Podoletz L. (szerk.): Tanulmányok Gönczöl Katalin tiszteletére. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014, 316. o. 8. lj.

csolódó új érvrendszert. A büntető modernizmus irányzata is a felvilágosodás racionalizmusából táplálkozott, ám annak sok liberális alapelvét – így például az arányosság és az egyenlőség elveit – elvetette, ahogy a megtorló büntetés észszerűségét is megkérdőjelezte. A bűnözés és a bűnelkövetők kezelésének helyes módját az egyéniesítésben és a korrekcionalizmusban látta. Gönczöl¹⁷⁸ úgy fogalmaz, hogy a jóléti társadalom a bűnelkövetőt „*az esélyegyenlőségi folyamat vesztesének tekintette. Olyannak, aki a korszerű tudomány, a bőkezűen gazdálkodó és szakszerűen működő szociálpolitika eszközeivel rehabilitálható és visszavezethető a társadalom integrált rendjébe.*” A korrekcionista kriminológia a bűnözést olyan társadalmi jelenségnek tekintette, amely egyedi bűncselekmények formájában manifesztálódik.¹⁷⁹ A súlyos, ismétlődő vagy irracionálisnak tűnő bűncselekményeket a kriminalitás, a bűnöző hajlam mint egyéni diszpozíció megnyilvánulásának tartották, amelyet a nem megfelelő szocializáció, illetve a társadalmi normákhoz való alkalmazkodás hiányosságainak tulajdonítottak. Ennek alapján történt a „normalitás” és a „patológia” közötti különbségtétel, amelyek közül csak utóbbi – „a kriminális karakterben” vagy a „pszichopátiában” megnyilvánuló rendellenesség – vonatkozásában merült fel a korrekció szükségessége. A bűnelkövetők többségét alkotó alkalmi vagy bagatellcselekmények elkövetőivel és a velük szemben alkalmazott büntetőjogi szankciókkal, például a pénzbüntetéssel nem foglalkoztak érdemben a korabeli kriminológiai diskurzusban és a büntetés-végrehajtási gyakorlatban. A kriminológiai kutatások középpontjában a bűnelkövető személyiségjellemzőinek azonosítása, etiológiája és kezelésének lehetséges módszerei álltak.

A modernista programot a jólétiség, a társadalomvédelem, a tudományos ismeretek és az invazív beavatkozás igénye, valamint az egyénre szabott kezelési programok jellemezték. Garland olvasatában ez a megközelítés meglehetősen technicista, a társadalmi mérnökösködést jól példázó és erősen pozitívista szemlélet volt, amelyet az állam mindenható szerepe¹⁸⁰, a tudományos modernizmus kultúrája és az a hit itatott át, hogy a társadalmi körülmények az emberi ész által teljes mértékben feltárhatók, megérthetők és a társadalmi kontroll számára befolyásolhatóvá tehetőek. Ez az új irányzat a pönológiát a korábbi morális alapú, értékközpontú racionalitás helyett célorientált, minden

178 Gönczöl K.: A nagypolitika rangjára emelkedett büntetőpolitika. *Jogtudományi Közlöny*, 2002/5., 197. o.

179 Garland, D.: *The culture of control: Crime and social order in contemporary society*. Oxford University Press, Oxford, 2001, pp. 41–43.

180 Angolul *statism*.

érzelmi vagy erkölcsi telítettségől mentes alapokra helyezte.¹⁸¹ Annak ellenére, hogy ez az új megközelítés nem kevés ellenállásba ütközött, és közel sem sikerült minden elképzelését átültetni a gyakorlatba, a XX. századi büntetéstanra meghatározó hatást gyakorolt. A büntető igazságszolgáltatási rendszer már nem a bűnelkövetésre reagáló büntetőrendszer volt, hanem a prevencióért, a bűnelkövetők kezeléséért és a kriminalitás felszámolásáért felelős tudományos apparátus.¹⁸² A második világháborút követő jóléti büntetőpolitika a börtönt szükséges rosszként, a korrekcionista célokkal össze nem férő problematikus intézményként kezelte, fontos szerepet szánva a különböző alternatív büntetéseknek, és ily módon alacsonyan tartva a börtönpopuláció létszámát.¹⁸³ A bűnelkövetők kezelésének és képzésének gondolata tökéletesen beleillett, mintegy belesimult a jóléti állam politikai stratégiájába és ideológiájába, amely az egyetemes állampolgárság és a társadalmi integráció eszméire, a széles körű állami beavatkozás igényére és a tudomány társadalmi célokra történő hasznosítására épült.¹⁸⁴

Ez az ideológiai irányzat a XIX. század végén újonnan megjelenő kriminológusok és a büntető igazságszolgáltatási rendszerben szerephez jutó, a jogászok és a moralisták helyét ott átvevő szakemberek érdekeit és tudását tükrözte.¹⁸⁵ Az 1890-es évektől a büntető modernizmus vált a kritikai diskurzus meghatározó irányává a büntetőpolitika területén, kriminológusok, pszichiáterek, pszichológusok és szociális munkások egyre növekvő táborának támogatását élvezve. Az egyénre szabott, rugalmas intézkedések követelménye tudományos ismereteket követelt meg, amely igény okán a tudomány vette át a jog korábbi szerepét. A büntetés helyébe a kezelés lépett, és a társadalmi kontroll beszívárgott a korábban a jog számára tiltott területekre is, a társadalom tagjai viselkedésének minél több szféráját az ellenőrzése alá vonva. Arra, hogy e célok elérésének eszközét akkoriban miért elsősorban a medicinában látták, Crow¹⁸⁶ nyújt magyarázatot. A XVIII–XIX. században élők nemcsak a börtön térhódításának lehettek tanúi, hanem a rohamos iparosodásnak és az elmeegógy-intézetek elterjedésének is. Crow szerint mindhárom intézményt – a börtön,

181 Garland, D.: *Punishment and modern society: A study in social theory*. Clarendon Press, Oxford, 1990, p. 185.

182 Garland, D. (1997): i. m. 32. o. Idézi Crow, I.: i. m. 22. o.

183 Garland, D. (2001): i. m. 14. o.

184 Garland, D. (2003): i. m. 52. o.

185 Uo. 51. o.

186 Crow, I.: i. m. 22. o.

az elmegyógyintézet és a gyár – a spirituális és erkölcsi jólléttel hozták összefüggésbe, amely pedig a szélesebb értelemben vett egészségügyi szférához kapcsolódott.

Ehhez a kriminálpolitikai érához köthető a bűnelkövetők rehabilitációjának medikális vagy terápiás modellje¹⁸⁷, amelyet a bűnözés vélt vagy valós társadalmi és pszichológiai okainak befolyásolhatóságába vetett hit, illetve az a nézet hívott életre, amely szerint utóbbi megoldást jelent a bűnözés problémájára. Allen¹⁸⁸ szerint az általa „rehabilitatív ideálnak” nevezett eszme értelmében „a büntető kezelés egyik elsődleges célja az elítéltek jellemének, attitűdjeinek és viselkedésének megváltoztatása a társadalom nemkívánatos viselkedéssel szembeni védelmének megerősítése érdekében, és az elkövetők jólétéhez és megelégedéséhez való hozzájárulás érdekében egyaránt”. A rehabilitáció 1930-es években kibontakozó és a második világháború utáni évtizedekben virágkorát élő medikális modellje azt a megközelítést közvetítette, amely szerint megfelelő gondoskodással, kezeléssel, terápiás beavatkozásokkal a bűnelkövetők a társadalom hasznos, törvénytisztelő tagjaivá válhatnak. Képviselői úgy tekintettek a bűnelkövetőkre, mint gyógyításra szoruló beteg emberekre.¹⁸⁹ Mivel a bűnözést patológiás jelenségnek tartották, logikusnak tűnt, hogy azt a medicina eszközeivel próbálják orvosolni. Külön említésre méltók ebben a vonatkozásban a brit kriminológia XIX. század végi és XX. század eleji fejlődésének irányát meghatározó képviselői, köztük például *Maudsley*, *East* és *Gibbens*. Angliában a hagyományos pszichiátriai, illetve a klinikai pszichoanalitikus megközelítés mellett már a XX. század elején megjelent a szociálpszichológiai kutatási irány is, amelyekkel szemben a *Goeing* által képviselt szemlélet – amely a bűnelkövetést nem tartotta patológiás jelenségnek – sokáig nem rúgott labdába.

A pönológia a XIX. és különösen a XX. századra tehát legalább annyira a pszichiáterek, pszichológusok és szociális munkások terrénuma lett, mint amennyire a jogászoké.¹⁹⁰ Bár a szakemberek és a fogvatartottak aránya korántsem volt megfelelő, és a bűnözés okaira vonatkozó tudás elegendő ahhoz, hogy a terápiás modell célkitűzései megvalósulhassanak, az új szakembergárda törekvései és narratívája mégis alapjaiban változtatta meg a büntető igazságszolgáltatási rendszer működését. Ennek a változásnak az egyik legmarkánsabb

187 Ez a modell Rotman rendszerében a rehabilitációs eszme második fejlődési szakasza.

188 Allen, F. A.: *The decline of the rehabilitative ideal*. Yale University Press, New Haven, 1981, p. 2.

189 Rotman, E. (1998): i. m. 151. o.

190 Uo. 158–159. o.

megnyilvánulása a határozatlan tartamú szabadságvesztés-büntetés bevezetése volt, először 1870-ben az Egyesült Államokban a fiatalok és a visszaeső bűnelkövetők vonatkozásában, majd évtizedekkel később, a XX. század elején Európában is.¹⁹¹ Ez a medikális paradigmába ágyazva azt jelentette, hogy minden bűnelkövető – cselekménye tárgyi súlyától függetlenül – határozatlan tartamú büntetést kapott, amely addig tartott, míg az e tekintetben igen széles diszkrecionális jogkört élvező szakemberek kvázi „gyógyulnak” nem nyilvánították.¹⁹² A börtönből való szabadságra bocsátás a kórházból történő kienedéssel ekvivalens aktussá vált. Annak ellenére, hogy az új rendszer narratívájának meghatározó kifejezései az „egyéniített kezelés”, az „esetkezelés” és a „klinikai” jelző voltak, a rehabilitáció terápiás modellje a XX. század elején inkább csak címke volt, valódi tartalom nélkül. Gönczöl¹⁹³ a nevelési célzatú büntetés ideológiájára épülő büntetési rendszer kudarcának okaira vonatkozó nézeteket áttekintve arra a következtetésre jutott, hogy „*nem juthatott csődbe egy olyan nevelési rendszer, ami gyakorlatilag még nem került alkalmazásra*”. Érvelése szerint mivel a nevelés csak néhány intézetben, kísérleti jelleggel valósult meg, és a többi intézetben az utóbbi cél megvalósítására teljesen alkalmatlan körülmények uralkodtak, másrészt mivel a rendszer nem épített kellőképpen a reszocializációt szolgáló munkáltatásra, nem is lehetett nevelési célzatú büntetésre épülő rendszerről beszélni. A büntetés-végrehajtási intézetek gyakorlata valójában továbbra is többnyire tisztán punitív, és nem terápiás elemekre épült, a klasszifikációs rendszerek bevezetése hozott némi változást.¹⁹⁴ A képzett szakemberek, a megfelelő programok és a terápiás módszertani ismeretek hiánya miatt a fogvatartottak osztályozása önmagában nem volt elegendő a hatékony rehabilitációs gyakorlat kialakításához, ugyanakkor hamar az intézeti rend és fegyelem megteremtésének fő eszközévé vált. A biztonsági intézkedések egyik oldalon történő teljes fellazításával és a másik oldalon való szélsőséges szigorításával a fogva tartás körülményeinek és rendjének egy olyan kontinuumra jött létre, amely lehetőséget adott a fogvatartottak magatartásuk függvényében történő jutalmazására vagy büntetésére. Az évek előrehaladtával és a tudomány fejlődésével egyre elterjedtebbé vált a bűnelkövetők terápiás módszerekkel történő kezelésének gyakorlata is, a tulajdonképpeni medikális modell, amely

191 Oláh F.: i. m. 4. o.

192 Rotman, E. (1998): i. m. 159–160. o.

193 Gönczöl K.: A rehabilitációs idea „csődje” – börtönreformok az amerikai kontinensen. Jogtudományi Közöny, 1977/12., 661. o.

194 Rotman, E. (1998): i. m. 158–159. o.

a második világháború utáni évtizedekben megerősödött és tartotta magát az 1970-es években bekövetkezett hanyatlásáig. Az 1950-es években csökkenő bűnözési statisztikák a rehabilitációs optimizmus malmára hajtották a vizet, ahogy az a fogvatartottak kezelésére vonatkozó, 1955-ben elfogadott ENSZ-minimumszabályokban is tükröződik¹⁹⁵. Bár a medikális modell célkitűzéseit tekintve talán humánusabbnak tűnt, mint a korábbi büntetés-végrehajtási gyakorlat, komoly visszaélésekre és önkényre adott lehetőséget, mégpedig a rehabilitációs eszmére hivatkozással. A határozatlan tartamú szabadságvesztés alkalmazásának gyakorlata már önmagában súlyosan jogsértő volt, nem beszélve azokról az amerikai kísérleti börtönökben a rehabilitáció nevében meghonosodott eljárásokról, amelyek nemcsak a neveléssel, hanem az ember alapjogaival sem egyeztethetők össze.¹⁹⁶ Ilyen invazív beavatkozások voltak például az elektrokonvulzív terápia, a fizikai és kémiai kasztráció és a különböző agysebészeti műtétek.¹⁹⁷ A jóval kevésbé drasztikus és a bűnelkövetők rehabilitációja területén inkább jellemző pszichoterápiás gyakorlatban eleinte a pszichodinamikus irányzat elvei és módszerei domináltak, egyéni tanácsadás, illetve csoportterápiák formájában.¹⁹⁸ A freudi pszichoanalízis tételei – különösen a kauzalitás mélylélektani koncepciója – ugyanis nagy hatást gyakoroltak a korabeli kriminológiai és kriminálpolitikai diskurzusra, annak figyelmét a bűnalkalmak és egyéb szituációs tényezők vagy racionális motívumok felől a bűnelkövetés mélylélektani hátterére, a tudattalan konfliktusokra, gyermekkori élményekre és elfojtott traumákra irányítva.¹⁹⁹ Az 1970-es évektől azonban inkább a viselkedés-, illetve kognitív viselkedésterápiák irányába tolódott el a hangsúly, ahogy arról a későbbiekben szó esik.

A XX. század első felében a pártfogó felügyelet területén is érezte hatását a rehabilitáció medikális modellje. A közösségi szankciók kialakulásának kezdeteire jellemző „missziós”, illetve „lélekmentő” tevékenységet – a társadalomban végbemenő szekularizáció folyamatával párhuzamosan²⁰⁰ – elkezdte kiszorítani a bűnelkövetők szükségleteire és motivációjára irányuló terápiás

195 Uo. 169. o.

196 Gönczöl K. (1977): i. m. 662. o.

197 Campbell, K. M.: Rehabilitation theory. In: Bosworth, M. (ed.): Encyclopedia of prisons and correctional facilities. SAGE Publications Inc., Thousand Oaks, 2005, p. 832.

198 Hollin, C. R.: To treat or not to treat: An historical perspective. In: Hollin, C. R. (ed.): Handbook of offender assessment and treatment. John Wiley & Sons, Chichester, 2001, p. 5.

199 Garland, D. (2001): i. m. 42. o.

200 Vanstone, M.: Supervising offenders in the community: A history of probation theory and practice. Ashgate Publishing Ltd., Hampshire, 2007, p. 73.

jellegű munka.²⁰¹ Ezt a folyamatot jól példázzák az angol pártfogó felügyelet intézményrendszerében és gyakorlatában bekövetkezett változások. A tárgyalt korszakban Angliában és Walesben a pártfogó felügyelet megerősödött, a pártfogók létszáma jelentősen bővült²⁰², és az 1920-as évektől kezdődően egyre szigorúbb követelményeknek kellett megfelelniük szakképzettség és személyiség tekintetében²⁰³. Bár az előző század vallásos és erkölcsi elemei valamelyest továbbéltek a pártfogás gyakorlatában, a XX. század első évtizedei után a pártfogó felügyelet egyre szakmaiabb és egyben bürokratikusabb formát öltött.²⁰⁴ Az is igaz ugyanakkor, hogy a pszichológiai, illetve a pszichoszociális megközelítés csak az 1960-as évekre tudott – igaz, csak átmenetileg – igazán győzelmeskedni a korábbi kevésbé szakmai morális és vallásos szemlélet felett²⁰⁵. A tudományos nyelvezet fokozatosan beszívargott a pártfogó felügyeletről szóló munkákba, átformálva annak elméletét és gyakorlatát egyaránt. A – főleg gyermekekre, illetve fiatalokúakra fókuszáló – publikációkban az erkölcsi és vallásos elemek a pszichológiai megközelítés és a szociális munka progresszív elképzeléseinek elemeivel keveredtek. Az 1920-as évek második felében, és különösen az 1930-as években jelentősen nőtt a lélektan befolyása a pártfogó felügyelet területén.²⁰⁶ Számos munka szólt a mentális és lelki problémák és a szocializációs hiányosságok bünelkövetésben játszott szerepéről, különösen a gyerekek és fiatalokúak vonatkozásában. A különböző javasolt beavatkozások az egyes pszichológiai problémák tipológiáin alapultak; a bünelkövetés hátterében vélt okokhoz rendelték hozzá a megfelelőnek tartott szakmai tevékenységet, például az oktatást. Számos korabeli munka hangsúlyozta a pártfogó felügyelet támogató oldalát és a pártfogó felügyelő személyiségének és társas készségeinek jelentőségét a hatékonyság szempontjából. A pszichológia azonban maga is számos egymással versengő megközelítést kínált, és a helyzetet nehezítette a vallásos-morális szemlélettel való össze-összeütközés, amely végigkísérte a következő évtizedeket is. További nehézséget jelentett az egységes szemlélet kialakítása szempontjából a XX. század elején folyó élénk vita a bűnözés örökletes vagy tanult voltáról; a pszichológiai megközelítés nyilván inkább az

201 Marsh, I. – Cochrane, J. – Melville, G.: *Criminal justice: An introduction to philosophies, theories and practice*. Routledge, London, 2004, p. 212.

202 Marsh, I. – Cochrane, J. – Melville, G.: i. m. 212. o.

203 Vanstone, M.: i. m. 69. o.

204 Marsh, I. – Cochrane, J. – Melville, G.: i. m. 212. o.

205 Vanstone, M.: i. m. 69. o.

206 Uo. 75–81. o.

ember formálhatóságának lehetőségét magában rejtő utóbbi álláspontnak kedvezett, ugyanakkor az eugenika irányzata is érezte hatásait a bűnelkövetés okaira és kezelésének módszereire vonatkozó elméletekben. A korabeli pszichológiai diskurzusban tehát kezelhetetlen mennyiségű definíció volt jelen az abnormalitásra és a betegségekre vonatkozóan²⁰⁷, és, ahogy Vanstone fogalmaz, a medikális modell „a pszichológia színeinek kaleidoszkópja volt”²⁰⁸. Az elméleti sokszínűség keltette káoszban az 1935-ben megjelent *Handbook of Probation and Social Work of the Courts*²⁰⁹ című mű tett rendet. A könyv a pártfogás gyakorlati, illetve technikai vonatkozásainak ismertetése mellett lefekteti az intézmény teoretikus hátterét, amelynek középpontjába a pszichológiát helyezi. Az 1940-es években a pártfogó felügyelők munkájában egyre nagyobb szerepet kapott a csoportterápiák és a különböző csoportos tevékenységek alkalmazása, amelynek okán a szakemberek kiválasztásának és képzésének rendszere is jelentős fejlődésnek indult.²¹⁰ A pszichológiai irányzatok közül a pártfogói tevékenységre – a büntetés-végrehajtási intézetekben végzett rehabilitációs gyakorlathoz hasonlóan – a pszichoanalitikus megközelítés hatott leginkább, meghatározva nemcsak a szakember és a pártfogolt közötti kapcsolat konceptualizálását, hanem a beavatkozás módját és eszközeit is. A mélylélektani irányzat befolyása az 1950-es években volt a legintenzívebb, ezen alapult az időközben kialakult úgynevezett egyedi esetkezelés (*casework*) módszere is, amely még az 1960-as években is a pártfogói munka vázát adta Angliában.

A második világháború utáni jóléti államban – a börtönhöz hasonlóan – a pártfogó felügyelet elsődleges feladatává tehát a bűnelkövetők diagnosztizálása és kezelése vált. A treatment modell ráerősített a pártfogó felügyeletnek és a próbára bocsátásnak a büntetés alternatívájaként – és nem a büntetés egy formájaként – történő felfogására.²¹¹ A cél nem csupán a bűnelkövető antiszociális viselkedésének módosítása volt, hanem lehetőség szerint a személyiségfejlődésének és a társadalomba történő beilleszkedésének elősegítése is. Ez a megközelítés a kényszer elemeit sem tekintette büntetésnek, hiszen azok is

207 Uo. 82. o.

208 Uo. 95. o.

209 Le Mesurier, L. (ed.): *Handbook of Probation and Social Work of the Courts*. National Association of Probation Officers, London. Idézi Vanstone, M.: i.m. 89–90. o.

210 Uo. 97. o.

211 Duff, R. A.: Alternatives to punishment – or alternative punishments? In: Cragg, W. (ed.): *Retributivism and its critics: Papers of the special Nordic Conference held at the University of Toronto, 25-27 June 1990*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1992, p. 57.

a pártfogolt érdekeinek szolgálatában álltak, csakúgy, mint a kötelező orvosi, illetve pszichiátriai kezelés.

Ahogy az a fenti áttekintésből kiderült, a rehabilitáció terápiás modellje nem bizonyult működőképesnek, a zászlajára tűzött célok tekintetében legalábbis semmiképp sem. A hozzá fűzött remények elhalványulása és ezzel párhuzamosan a büntető igazságszolgáltatási rendszer működésének egyre szembeűnőbb anomáliái során a terápiás modell mint „új paradigma” páncélján keletkezett repedések az 1970-es évekre válságba sodorták. A treatment paradigma krízisének elemzése előtt tesztek egy rövid kitérőt a rehabilitációnak a XX. század későbbi évtizedeiben kialakuló másik megközelítése, az úgynevezett társas tanulási modell felé. Ennek jelentősége abban rejlik, hogy rámutat a rehabilitáció és a terápia, illetve a medikális értelemben vett kezelés közötti alapvető különbségekre, amely kulcsfontosságú szempont annak megértésében, hogy a medikális modell súlyos válsága ellenére hogyan maradt fenn, majd erősödött meg újra a bűnelkövetők rehabilitációjának koncepciója.

2.1.2.2. A rehabilitáció társas tanulási modellje

A XX. században bontakozott ki a rehabilitáció egy másik iránya, Rotman²¹² tipológiájában a *társas tanulásra építő modell* is, amelynek értelmében a bűnözés tanult viselkedés, és nem kezelésre szoruló rendellenesség. Ez azért jelentős – ám a rehabilitáció kritikussai által gyakran figyelmen kívül hagyott²¹³ – fejlemény a rehabilitációs eszme és gyakorlat fejlődése szempontjából, mert másra helyezte a hangsúlyt, mint a medikális modell. Voltaképp a rehabilitációs pszichológia fejlődésének egyik állomásaként fogható fel ez a változás, és nem a treatment paradigma hanyatlását előidéző körülmények begyűrűzésének tulajdonítható. Éppen ezért ez az alfejezet némiképp megbontja a treatment ideológia kialakulásától annak válságáig tartó történeti ívet, mert a következő részben tárgyalt, a medikális modellt ért támadások elsősorban nem ezt az irányt célozták²¹⁴. Ugyanakkor, mivel összefoglalómban Rotman történeti modelljeit

212 Rotman, E. (1998): i. m. 151. o.

213 McNeill, F.: When punishment is rehabilitation. In: Bruinsma, G. – Weisburd, D. (eds.): Springer Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice. Springer, 2013, pp. 4195–4206.

214 A konkrétan a beavatkozások módszereit kifogásoló érvek elsősorban a pszichoanalitikus, pszichodinamikus irányzat jegyében végzett terápiás munkával, továbbá a különböző invazív és kegyetlen orvosi beavatkozásokkal (például az elektronkonvulzív kezeléssel vagy a sebészeti intervenciókkal) szemben fogalmazódtak meg.

követem, és mivel a társas tanulási modell kialakulása időben egybeesett a tulajdonképpeni medikális modell virágkorával, e helyütt foglalkozom vele. Ez annál is inkább indokolt, mivel a treatment modell válsága a bűnelkövetők rehabilitációját célzó valamennyi pszichológiai jellegű eszköz alkalmazását és fejlődését visszavetette egy időre.

A bűnözés új típusú magyarázatainak megjelenése a pszichológiában és a kriminológiában a kriminalitás kezelésének újabb és újabb potenciális módszereit termelte ki. A XX. század első felében domináns pszichodinamikus megközelítések háttérbe szorulása és a társas tanulásméletek térnyerése és fejlődése a bűnelkövetők rehabilitációja terén is éreztette hatását. A társas tanulás mechanizmusára építő megközelítés a medikális modellhez hasonlóan az elkövetők individualizált kezelését tűzte ki célul, de kezelésen nem valamilyen patológiás folyamatba történő beavatkozást értett, hanem az elégtelen szocializáció hatásainak kompenzálását²¹⁵. Ebben a kontextusban a rehabilitáció újraértelmezésére tehát nem a kriminalitás mint patológia kezeléseként, hanem a nem megfelelően szocializált emberek (át)neveléseként került sor.²¹⁶ Ez az irányzat a bűnelkövetést olyan tanult viselkedésformának tekintette, amelyről le is lehet szokni, mégpedig szintén tanulás révén. A jóléti büntetőpolitika korszakában a bűnelkövetést továbbra is az egyén problémájának tekintették ugyan, de már nem pszichopatológiai okokat, illetve kóros személyiségjellemzőket kerestek a háttérben, hanem az inadekvát szocializáció és a társadalmi depriváció mechanizmusait tették felelőssé érte.²¹⁷

A társas tanulásméleten alapuló modell alkalmazásának korai formáiként értékelhetők a börtönök a társadalomhoz történő közelítésére tett próbálkozások a XX. század elején. A korabeli reformelképzelések egy része nem a kórház, hanem a társadalom képére kívánta formálni a börtönt annak érdekében, hogy egyrészt megerősítse a fogvatartottak kötődését a társadalomhoz, másrészt hogy felkeltse bennük a saját viselkedésükért való felelősség érzését.²¹⁸ Az újjátók a büntetés-végrehajtási intézetek demokratizálódásától várták a bűnelkövetők társadalmi reintegrációjának sikerét. A társas tanulási modellen alapuló kísérletnek tekinthető a *Thomas Osborn* által a Sing Sing börtönben létrehozott fogvatartotti önkormányzati rendszer, amelynek lényege az volt, hogy a fogva-

215 McNeill, F.: i. m. 4. o.

216 McNeill, F.: Four forms of 'offender' rehabilitation: Towards an interdisciplinary perspective. *Legal and Criminological Psychology*, vol. 17, no. 1, 2012, pp. 18–36.

217 Garland, D. (2001): i. m. 43–45. o.

218 Rotman, E. (1998): i. m. 160. o.

tartottak titkos szavazással²¹⁹ megválasztott bizottsága dönthetett a börtönélet fontos vonatkozásairól, így például az étkeztetésről vagy a rekreációs tevékenységekről²²⁰. Osbornnak számos egyéb, a kor szelleméhez képest meglehetősen progresszív elképzelése volt, önkormányzati rendszere azonban 1929-ben sajnos áldozatul esett a büntetés-végrehajtási állomány és a politikusok ellenállásának.²²¹ A Massachusettsben, 1927-ben létrehozott Norfolk Börtönkolónia szintén egy a társas tanulási modellen alapuló előremutató reformkísérlet volt.²²² A *Howard Gill* által kialakított rendszer erősen individualizált, a treatment irányzaton alapuló szisztéma volt. Gill a felelősségérzet fejlesztése érdekében a társadalomhoz a lehető legnagyobb mértékben hasonló közösséget kívánt létrehozni, amelyben a fogvatartottak speciális orvosi, pszichológiai, szociális, oktatási és képzési módszereken alapuló, egy differenciált klasszifikációs rendszer szerint egyéniesített kezelésben részesültek. A fogvatartottakat legfeljebb ötvenfős csoportokba helyezték el, mindegyik csoport élén egy büntetés-végrehajtási szakemberrel. A kísérleti programhoz fűzött remények azonban hét év után semmivé foszlottak, egyrészt a kezelés és a biztonság céljainak kollíziója, másrészt pedig annak okán, hogy az intézetbe egyre több nehezen kezelhető, a rehabilitáció iránt kevésbé fogékony fogvatartott érkezett, akikkel nem lehetett kivitelezni az eredeti elképzeléseket.

A második világháború után a rehabilitációs gyakorlat újra a társas tanuláselmélet felé fordult.²²³ Ez a fejlődési irány a szociálpszichiátriának köszönhető, amelynek közvetítésével a szocializáció vált a korrekciós törekvések egyik konceptuális keretévé.²²⁴ A magatartáskorrekciós gyakorlatot ebben az időszakban a terápiás közösségek létrehozása és a zárt intézetek ártalmainak csökkentése határozta meg. Ezek a rehabilitációs próbálkozások a *Goffman*²²⁵ által a totális intézmények jellemzőiként leírt „deszocializáló” folyamatokba történő beavatkozást, azok kompenzálását tűzték ki célul. Ilyen program működött például a kaliforniai Chino börtönben, ahol terápiás közösségeket hoztak létre az intézményi körülmények, azon belül különösen a szigorú hierarchikus viszonyok megváltoztatása céljából. A terápiás közösségekben a fogvatartottak

219 Rotman, E. (1998): i. m. 161. o.

220 Wener, R.: i. m. 41. o.

221 Rotman, E. (1998): i. m. 161. o.

222 Wener, R.: i. m. 41–42. o.

223 Rotman, E. (1998): i. m. 170. o.

224 Rotman, E. (1986): i. m. 1056. o.

225 Goffman, E.: *Asylums: essays on the social situation of mental patients and other inmates*. Anchor Books, 1961

terapeutaként működtek, felelősséggel bíró egyenrangú felekként vettek részt közös problémáik megoldásában. A fontos döntéseket a személyzet és a fogvatartottak közösen hozták, az aktív közreműködést megkövetelő csoportos üléseken. A program hatékonynak bizonyult a fogvatartottak antiszociális viselkedésének csökkentése terén. E jó példa ellenére azonban a terápiás közösségek, továbbá a szintén tanuláselméleti, illetve viselkedéslélektani alapokon nyugvó viselkedésmódosító terápiás programok súlyos visszaélések, szigorú punitív törekvések terepévé váltak. Utóbbiakra a terápiás modell válsága kapcsán visszatérek.

A szocioterápia büntetés-végrehajtási intézetekben történő alkalmazásával először különböző európai börtönökben kezdtek kísérletezni. Ez a megközelítés a magatartáskorrekció eszközeit a társas tanulásban és az oktatásban látja. A szocializációs hiányosságok pótlását célzó programokat mind büntetés-végrehajtási intézetekben, mind közösségi programok keretein belül alkalmazni kezdték. A mentális zavarokkal küszködő bűnelkövetők körében alkalmazható, társas tanuláson alapuló terápiás megközelítések is megjelentek a rehabilitációs kínálatban.

A társas tanulás napjainkban is fontos elméleti keretül szolgál a rehabilitációs törekvéseknek. A szociális tanuláselméleten alapuló mai rehabilitációs modellek többnyire programokon keresztül igyekeznek megvalósítani céljukat, nevezetesen a bűnelkövetőknek az életük és viselkedésük irányításához szükséges képességekkel történő felruházását és a proszociális életvezetést szolgáló döntések meghozatalához szükséges készségek – így például a kommunikációs, a kritikai és kreatív gondolkodási és a problémamegoldó készségek – részükre történő átadását.²²⁶ Ez a megközelítés figyelembe veszi ugyan a társadalmi erőforrások és lehetőségek korlátozott voltának szerepét a bűnelkövetés kialakulásában, ugyanakkor azt is felismeri, hogy az utóbbiakhoz való hozzáférés megteremtése önmagában nem elég, ha valaki nincs birtokában a kiaknázásukhoz szükséges készségeknek. Erre a rehabilitációs irányra a késő modernitás időszaka kapcsán még visszatérek.

2.1.2.3. *A treatment ideológia válsága*

A rehabilitációs optimizmus és a medikális modell évtizedekig tartó dominanciája az 1960-as évektől kezdődően megrendülni látszott, és az 1970-es

226 Raynor, P. – Robinson, G. (2009a): i. m. 12. o.

években krízisbe került, amely az Egyesült Államokból indult, és a későbbiekben Európába is továbbgyűrűzött. „A nyugati világban, különösen az észak-amerikai kontinensen pánikhangulat alakult ki a büntetőpolitika csődje miatt.”²²⁷ A medikális modell keretei között végzett egyes terápiás beavatkozások invazív volta vagy legalábbis kényszerjellege²²⁸, a velük kapcsolatos etikai természetű fenntartások, a fogvatartottak emberi jogaival kapcsolatos aggályok és a kezelési gyakorlat eredménytelenségére utaló empirikus adatok az évek során a rehabilitációs ideál megkérdőjelezéséhez vezettek.²²⁹ Rengeteg kritika érte az 1960-as években a jóléti modell által a döntéshozóknak biztosított széles körű diszkrecionális jogkört, illetve az azzal kapcsolatos visszaéléseket is.²³⁰ A krízis a megbüntetés és az átnevelés közötti feloldhatatlan ellentmondás²³¹ manifesztációjaként foglалható össze röviden. E folyamathoz a gazdasági feltételeknek az 1973-as olajválságra visszavezethető változása is hozzájárult.²³² A jóléti állam gazdasági válsága súlyosan érintette a költségvetéseket, és számos terület költséghatékonyágának vizsgálatához vezetett.²³³

A kegyelemdőfést végül 1974-ben a Martinson-doktrína²³⁴ adta meg a korrekcionalizmus irányzatának. Bár utóbbi felelőssége kétségkívül jelentős volt a treatment ideológia válsága és az azt követő punitív trendek kialakulásában, számos különböző tényező együttállására volt szükség ahhoz, hogy a kezelési paradigma oly mértékben meggyengüljön, hogy egy kutatócsoport következtései alapjaiban megremessék. Annak ellenére, hogy a kutatás – mint később kiderült – nem állt stabil módszertani alapokon, és hogy a későbbiekben maga *Robert Martinson* is revidálta korábbi nézeteit, az általa közvetített álláspont széles körű szakmai és társadalmi támogatást élvezett. Ami azonban igazán

227 Gönczöl K. (1977): i. m. 659. o.

228 Garland (2001, i. m. 44. o.) azonban megjegyzi, hogy a legtöbb kriminológus és reformer korántsem felelt meg annak a karikatúrának, amelyet a jóléti büntetőpolitika kritikusai festettek róluk. A beavatkozások nagy része Garland szerint nem volt kikényszerített és „tolakodó”, és a medikális modell elvei sokkal kevésbé érvényesültek, mint a szociális munka vagy az oktatás szempontjai.

229 Campbell, K. M.: i. m. 832. o.

230 Cullen, F. T.: (2012) Taking rehabilitation seriously. *Punishment and Society*, vol. 14, 2012, p. 96.

231 Gönczöl K. (1977): i. m. 659. o.

232 Ruzsonyi P.: A caritastól a fogvatartotti reintegrációig. A javítás eszméjének evolúciója. *Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2018, 76–77. o.*

233 Lőrincz József személyes közlése. 2019. július 19.

234 Martinson, R.: What works? Questions and answers about prison reform. *Public Interest*, vol. 35, 1974, pp. 22–54.

jelentőssé tette kriminálpolitikai szempontból, az az a tény, hogy mind a politikai jobb-, mind a baloldal a saját törekvései zászlajára tűzte megállapításait.²³⁵ A liberálisok a szabadságvesztés-büntetés és a határozatlan tartamú szankciók ellen kívántak vele érvelni, a konzervatívok pedig a szigorúbb büntetőrezsimek létjogosultságát igyekeztek vele alátámasztani. A két tábor nagyon különböző szemüvegen át nézte a rehabilitáció eszméjét és annak terápiás modelljét, így egészen másban látták a probléma gyökerét, a megoldás tekintetében azonban – a kriminálpolitika területén szinte egyedülálló példaként – konszenzusra jutottak; utóbbi nem volt más, mint a rehabilitációs eszme és a határozatlan tartamú büntetési gyakorlat elvetése, illetve a „just desert” és a határozott tartamú büntetés elveivel való felváltása.²³⁶ Garland²³⁷ szerint a rehabilitációs eszmében való hit megrendülése alapjaiban rengette meg a modernista jóléti büntetőpolitikát. Ebben a narratívában a rehabilitáció nem egyszerűen lehetetlen, hanem veszélyes és kártékony célként jelent meg. Ez a folyamat vezetett el – ahogy Garland fogalmaz²³⁸ – a „*politikai gravitáció középpontjának eltolódásához*”, mégpedig a kemény és fájdalmas büntetések irányába.

A jóléti büntetőpolitikában gyökerező korrekcionális válságjelenségei eredetének feltárása szempontjából fontos tény, hogy az 1960-as, és különösen az 1970-es években a bűnözési ráta mind az Egyesült Államokban, mind Nyugat- és Észak-Európában – azon belül elsőként Svédországban – emelkedni kezdett²³⁹. 1963 és 1973 között például az amerikai állampolgárok az „utcai bűnözés” (*street crime*) drasztikus emelkedésének, ezen belül az emberölések és a súlyos testi sértések megduplázódásának lehettek tanúi. A büntetés-végrehajtási intézeteken belül elkövetett erőszakos bűncselekmények és a börtönlázadások száma is jelentős növekedésnek indult az 1970-es évekre.²⁴⁰ A növekvő bűnözési ráta ennek ellenére rövid ideig még az Egyesült Államokban sem éreztette a hatását a büntetőpolitika terén, mivel a második világháború utáni jóléti modell virágkorában a börtön mint nemkívánatos intézmény működött, amellyel szemben a különböző alternatív szankciók alkalmazását igyekeztek

235 Campbell, K. M.: i. m. 832. o.

236 Cullen, F. T. – Gilbert, K. E.: i. m. 56. o.

237 Garland, D. (2001): i. m. 8. o.

238 Uo. 14. o.

239 Van Dijk, J.: It is not just the economy: towards an alternative explanation of post World War II crime trends in the Western world. In: Body-Gendrot, S. – Hough, M. – Hough, M. – Kerezsi, K. – Lévy, R. – Snacken, S. (eds.): *The Routledge Handbook of European Criminology*. Routledge, 2013, p. 112.

240 Gönczöl K. (1977): i. m. 660. o.

erősíteni a döntéshozók.²⁴¹ Ez a kedvező trend az 1970-es években először az Egyesült Államokban, majd Nagy-Britanniában is megfordult, hogy a modern börtön XIX. századi létrejötte óta a legmeredekebb emelkedést produkálja a fogvatartotti létszám terén. Ez a jelenség a jóléti büntetőpolitika súlyos válságának következménye volt, amelyhez több egymásba fonódó társadalmi-politikai folyamat²⁴² vezetett el. A rehabilitáció kritikusainak egyik – a szakirodalomban konzervatívoknak vagy jobboldaliaknak címkézett – tábora hamar meglovgolta a bűnözési trendek kedvezőtlen alakulását, a medikális modell túlságosan puha, visszatartó erővel és hatékonysággal nem bíró módszereit téve felelőssé az aggasztó jelenségért.²⁴³ A konzervatívok mindig is szkeptikusan viszonyultak a medikális modellhez, nemcsak mert az szembement a szabad akarat és a racionális döntés eszméjével, hanem mert úgy vélték, aláássa az elrettentés és a semlegesítés céljait, és a feltételes szabadságra bocsátás intézményével veszélyezteti a társadalmi rendet.²⁴⁴ Az Egyesült Államokban a tárgyalt időszakban olyan társadalmi folyamatok zajlottak, amelyeket sokan a legitim rend és az autoritás sérelme, és a hagyományos erkölcsi értékrend erodálódása jeleinek tekintettek.²⁴⁵ Az egyre gyakoribb demonstrációk és polgári engedetlenség, a tradicionális társadalmi értékrend fellazulása, a közoktatási rendszer liberalizálódása és más ezekkel párhuzamosan zajló folyamatok teremtette társadalmi légkörben az egyre növekvő bűnözés különös jelentőségre tett szert, nemcsak a viktimizálódástól való félelem és a ténylegesen elszenvedett sérelmek okán, hanem mert a konzervatív politikai oldal retorikájának középpontjába a bűnözés problémája került. Cullen és Gilbert megfogalmazása szerint a bűnözés lett a hívószó, amelyhez a korabeli amerikai társadalom valamennyi problémáját társították, ezt vált a hagyományos autoritás sérelmét okozó „sötét erők” szimbólumává. A hagyományos morál és társadalmi rend szigorú fegyelem és oktatás útján történő visszaállításának igénye mellett a megbomlott társadalmi rend és a bűnözés mint akut probléma azonnali kezelésének szükségessége is felmerült; háborút hirdettek a bűnözés ellen a törvényesség és a rend helyreállítása érdekében. Úgy vélték, a büntető igazságszolgáltatási rendszer anomáliái abból fakadnak, hogy inkább a bűnelkövető jólétét és jogainak figyelembevételét tar-

241 Garland, D. (2001): i. m. 14. o.

242 E folyamat része volt egyebek mellett a vietnámi háború, a diáklázadások, majd az 1970-es évek gazdasági válsága.

243 Campbell, K. M.: i. m. 832. o.

244 Cullen, F. T.: i. m. 96. o.

245 Cullen, F. T. – Gilbert, K. E.: i. m. 57–63. o.

totta szem előtt, mintsem az áldozatok érdekeit. A konzervatívok is kifogásolták a bírók és a feltételes szabadságra bocsátásról döntő testületek működését, de egészen más okok miatt, mint a liberálisok. Úgy vélték, egyrészt túlságosan sok esetben nyújtanak lehetőséget a szabadságvesztés-büntetés elkerülésére, másrészt gyakran idő előtt visszaengedik a bűnelkövetőket a társadalomba, kitéve annak tagjait a további viktimizációnak. A megoldást a szigorúan és következetesen alkalmazott, határozott tartamú letöltendő szabadságvesztésben látták, a feltételes szabadságra bocsátás lehetősége nélkül, ami álláspontjuk szerint hatékonyan szolgálja mind a speciális, mind az általános elrettentés céljait. Az elrettentés mellett a társadalomvédelmi funkciót, illetve a semlegesítést is nagyon fontos szempontként tartották számon, amelyet a hosszú tartamú szabadságvesztés-büntetések megrögzött, veszélyes bűnelkövetőkkel szembeni kötelező²⁴⁶ alkalmazásával kívántak érvényesíteni. Ezek a törekvések vezettek a későbbiekben a rehabilitációs ideológia és gyakorlat válságához hozzájáruló többi körülménnyel együtt a „kemény kéz” (*Tough on crime*) büntetőpolitikájának kialakulásához és az amerikai – majd a brit – bebörtönzési ráta meredek emelkedéséhez. A börtön az amerikai társadalmi kontroll meghatározó eszközévé vált. Ez annak a paradigmaváltásnak a következménye volt, amelynek hatására a szociálpolitika a büntetőpolitika keretei közé szorult.²⁴⁷

Ami különösen érdekes volt ebben a folyamatban, az az, ahogy a jobboldal törekvéseivel szemben általában határozottan fellépő politikai bal ezúttal nem hogy nem tanúsított ellenállást, hanem maga is az új büntetőpolitikai irány mellett tört lándzsát. Az 1970-es évektől kezdve ugyanis nemcsak a jobb-, hanem a baloldali politikai tábor is igyekezett véget vetni a rehabilitációs idea uralmának, igaz, egészen más szempontból és eltérő érvrendszer alapján támadva azt. A korrekcionalizmussal és az ebben manifesztálódó rehabilitációs eszmével kapcsolatban az 1970-es évek előtt is sok kritika fogalmazódott meg, ám ezek sokáig nem találtak megfelelő fogadókészséggel a jóléti büntetőpolitika támogatói körében. A bűnelkövetők rehabilitációját célzó terápiás módszerek hatékonysága vonatkozásában megfogalmazódó kételyek, és a büntetések tartamával és tartalmával kapcsolatos, a szakmaiság álarcába bújtatott önkényes és kiszámíthatatlan döntések ébresztette aggályok ellenére sokan kitarítottak amellest, hogy az állam köteles és egyben képes ily módon megoldani a bűnözés problémáját,

246 A konzervatívok a szabadságvesztés tartamára vonatkozó törvényi minimum megsababása mellett érveltek meghatározott bűncselekmények (például az erőszakos bűncselekmények) és a bűnelkövetők meghatározott csoportjai (a megrögzött elkövetők) esetében.

247 Gönczöl K. (2002): i. m. 5. o.

és jobbá tenni a társadalmat. Az akkoriban kibontakozó általános legitimitási krízisnek azonban jelentős löketet adott az 1971-ben kitört atticai börtönlázadás, amelynek kapcsán világossá vált, hogy az állam nem a deklarált célokra használta a büntetés-végrehajtást, hanem azt a diszkriminált társadalmi csoportok elnyomása és szigorú megbüntetése szolgálatába állította²⁴⁸. Korábban ugyanez a felismerés még nem vezetett el a rehabilitációs modell elutasításához, csupán a megfelelő implementáció hiányának megállapítását idézte elő. A liberális nézetek képviselői eleinte úgy gondolták, hogy nem a javítás eszméjével és céljaival van baj, hanem azok gyakorlatba átültetésének módja problémás. A szakértelemmel kapcsolatos indokolatlan optimizmus, a beleegyezés és az együttműködésre való megnyerés hiányával társulva az alapvető emberi jogokat és a jogállamiságot súlyosan sértő gyakorlatot teremtett. Az 1970-es években az addigi fejlemények következtében radikális fordulat állt be a rehabilitációt korábban támogató liberális tábor álláspontjában; a rehabilitációs ideát és az azon alapuló gyakorlat kényszerjelleggel történő alkalmazását tették felelőssé a büntetés-végrehajtásban tapasztalt egyenlőtlenségekért és visszaélésekért. Az „állam által kikényszerített rehabilitáció” gyakorlatát, és különösen az ezzel kéz a kézben járó határozatlan tartamú büntetések alkalmazását jogsértőnek és igazságtalannak kezdték látni. Úgy vélték, hogy a döntéshozók – a bírók és a feltételes szabadságra bocsátást elbíráló testületek – rendre visszaéltek diszkrecionális jogkörükkel, mivel döntéseiket a politika és a bürokratikus érdekek határozták meg, és nem a bűnelkövetők kezelése és jóllétének megteremtése²⁴⁹. Ez az újonnan kialakult nézet volt a konzervatívok narratívája mellett a másik szög a rehabilitációs idea koporsójában. Volt azonban a folyamatnak a politikai mellett egy másik, szakmai-tudományos vonulata is, amelyet Robert Martinson neve fémjelez. Nem ő volt az első azonban, aki megkérdőjelezte a rehabilitációs célú beavatkozások hatékonyságát; az 1950-es és 1960-as években több kutató is arra a következtetésre jutott, hogy a bűnelkövetőkre fókuszáló kezelési programoknak nincs számottevő hatásuk a kriminális viselkedésre.²⁵⁰

A lélekharangot a rehabilitációs eszmével kapcsolatban az Egyesült Államokban Martinson 1974-ben megjelent cikke kondította meg, amelyben a szerző

248 Cullen, F. T. – Gilbert, K. E.: i. m. 66–76. o.

249 Cullen, F. T.: i. m. 96. o.

250 Áttekintésért lásd Cullen, F. T. – Gendreau, P.: Assessing correctional rehabilitation: Policy, practice and prospects. In: Horney, J. (ed.): Policies, processes, and decisions of the criminal justice system: Criminal justice 2000. Vol. 3. US Department of Justice, National Institute of Justice, Washington, D.C., 2000, p. 121.

megállapította, hogy néhány elszigetelt kivételtől eltekintve az addig ismertté vált rehabilitációs törekvések nem jártak számottevő hatással a bűnismétlésre.²⁵¹ Az írás termékeny talajra hullott az amerikai társadalomban, és a kriminológia történetének egyik legbefolyásosabb és legtöbbet idézett cikke lett. Megjelenése egy évvel megelőzte Martinson és munkatársai, *Lipton és Wilks* 1975-ben publikált²⁵² kutatási beszámolóját, amelyben 231, 1945 és 1967 között folytatott fogvatartotti kezelési program elemzésének eredményeit foglalták össze. Az eredmények megerősítették Martinsont abban a már korábban is hangoztatott és kutatótársai által maradéktalanul nem osztott álláspontjában, amely szerint a rehabilitáció, illetve a treatment paradigma híveinek nem sok okuk van az optimizmusra. Martinson már évekkorábban is sokat szerepelt mind liberális, mind konzervatív lapok hasábjain a korrekcionalizmus hatékonyságát megkérdőjelező véleményével, gyakran a „Semmi nem működik” főcím alatt²⁵³. Utóbbi rövidesen a rehabilitáció kezelési modellje ellen indított támadások jelszava lett. Martinson aktívan részt vett a jóléti büntetőpolitika anomáliáival kapcsolatos szakmai diskurzusban, amely azonban hamarosan túlnőtt rajta. Időközben a Martinson és kollégái által publikált, szakmai és laikus körökben egyaránt nagy port kavaráó kutatás súlyos módszertani hiányosságaira is fény derült. Az utóbbi kutatási eredmények újraértékelése céljából létrehozott bizottság²⁵⁴ jelentéséből és a későbbi kritikákból az olvasható ki, hogy a kutatás alapjául szolgáló programok egy része már régen elavult, és megkérdőjelezhető módszertani alapokra épült. Többségük azért bizonyult hatástalannak a bűnismétlés megelőzésében, mert arra egyáltalán nem alkalmas módszert alkalmazott, mégis a rehabilitációs programok hatékonyságára, illetve annak hiányára vonatkozó következtetések alapjául szolgált. Félrevezető adat, hogy Martinsonék 231 kutatásra alapozták a bűnismétlés megelőzésével kapcsolatos következtetéseiket, mivel valójában csupán 138 esetben néztek visszaesési mutatót, míg a többi program esetében az eredmény más volt, például alkalmazkodás, személyiségváltozás, alkohol- vagy drogfüggőségbe való visszaesés stb.²⁵⁵ Az sem maradhat szó nélkül, hogy a „kezelési módszerek”

251 Martinson, R.: i. m. 25. o.

252 Lipton, D. – Martinson, R. – Wilks, J.: The effectiveness of correctional treatment: A survey of evaluation studies. Praeger, New York, 1975

253 Miller, J.: The debate on rehabilitating criminals: Is it true, that nothing works? The Washington Post, 23 April 1989

254 Blumstein, A. – Cohen, J. – Farrington, D.: Criminal Career Research: Its value for criminology. Criminology, vol. 26, 1988, pp. 1–35. Idézi Miller, J.: i. m.

255 Cullen, F. T. – Gendreau, P.: i. m. 126–127. o.

között olyan változók is szerepeltek – például büntetőjogi szankciók, orvosi beavatkozások és szabadidős tevékenységek –, amelyek nyilvánvalóan nem minősülnek annak, így a számításba vehető programok száma az eredeti 231 helyett voltaképpen csak 73, a többi csupán torzította az eredményeket. Ami azonban különösen megkérdőjelezi Lipton és munkatársai eredményeit, az az a tény, hogy az általuk értékelt programok között egyáltalán nem szerepeltek kognitív viselkedésterápiás módszereken alapuló, amelyek pedig a tudomány mai állása szerint a leghatékonyabb eszköznek tűnnek a bűnismétlés megelőzése terén. A programok értékelése kapcsán a másik problémás pont a hatékonyság mércéje volt²⁵⁶. Martinson és kollégái vizsgálata egyáltalán nem vette számításba a kriminális tevékenység ritkulását vagy az elkövetett bűncselekmények súlyának csökkenését, hanem kizárólag a bűnismétlés hiányát tekintette a siker kritériumának, holott például az orvosi kezelések terén végzett hatékonyságvizsgálatok a tünetek ritkulását vagy súlyosságuk csökkenését is javulásként értékelik. Továbbá, a hatékonyság mércéje nem a visszaesési arány alacsony volta, hanem a kontrollcsoporthoz képest történő csökkenése; egy program lehet tehát hatékony akkor is, ha messze nem minden résztvevőre hat pozitívan. Mindezekon felül Martinson elismerte, hogy a visszaesésen kívül voltak olyan eredményváltozók, amelyekre egyes programok kedvező hatást gyakoroltak; ilyen volt például az intézményi alkalmazkodás vagy az oktatási teljesítmény, amelyek szintén nem elhanyagolható harmadlagos prevenciók szempontok. Bebizonyosodott tehát, hogy Martinson és munkatársainak kutatása sok sebből vészelt, és nem szolgáltatott használható bizonyítékokat a rehabilitációs programokkal szemben. Martinson a következő években revidálta korábbi nézeteit, illetve visszavonta korábbi állításait²⁵⁷, olyannyira, hogy 1979-ben, öngyilkossága előtt egy évvel már maga is hatékony kezelési programok soráról írt egyik cikkében²⁵⁸, amelyben 555, a második világháborútól az 1970-es évek végéig terjedő időszakban keletkezett tanulmány eredményeit értékelte. Eredményei alapján azt a következtetést vonta le, hogy a programok megvalósításának bizonyos feltételei, körülményei döntő jelentőséggel bírnak hatékonyságuk szempontjából. A rehabilitáció körül kialakult szakmai és különösen politikai

256 Miller, J.: i. m.

257 Alarid, L. F.: i. m. 8. o.

258 Martinson, R.: *New Findings, New Views: A Note of Caution Regarding Sentencing Reform*. *Hofstra Law Review*, vol. 7, no. 2, 1979. <http://scholarlycommons.law.hofstra.edu/hlr/vol7/iss2/1>

vita hevében azonban ez már senkit nem érdekelt; a mór megtette kötelességét, a mór mehetett.

Martinson álláspontja paradox módon épp a szándékolttal ellentétes hatást gyakorolt az akkori kriminálpolitikára.²⁵⁹ Elkötelezett liberálisként és emberi jogi aktivistaként²⁶⁰ a rehabilitáció iránti szkepticizmusától valójában éppen a börtönök kiürítését várta.²⁶¹ Még 1972-ben, a tanulmánya jelentette időzített bomba robbanása előtt a következőképpen írt a börtönről: „A »börtönreform« hosszú történelme lezárult. Összességében véve a börtönök szerepe idejétmúlt. Nem újíthatók meg, és fokozatosan le kell azokat építeni.”²⁶² Úgy vélte, „A bűnözésnek társadalmi okai vannak, és társadalmi cselekvés útján lehet kontrollálni és csökkenteni (de nem megszüntetni)”. Sajnos nem számolt azzal, hogy a rehabilitációs optimizmus korszakának vége egyben egy új, a korábbinál sokkal punitívabb korszak kezdetét jelenti majd. Martinson és munkatársai munkája ugyanakkor kétségkívül katalizálta a bűnelkövetők rehabilitációját érintő kutatásokat, amelyeknek köszönhetően az utóbbi évtizedekben a bűnismétlés megelőzését célzó programok reneszánszukat élik.

A treatment paradigma válsága az 1960-as és 1970-es években nemcsak a zárt intézeti programokat, hanem a korábban eredményességgel kecsegtető közösségi büntetések is elérte. Addigra meglehetősen sok empirikus adat gyűlt össze, amely arra engedett következtetni, hogy a pártfogó felügyelet alkalmazása nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, tehát nem csökkentette szignifikánsan a bűnismétlési rátát. A pártfogás kapcsán nagyon hangsúlyosan érvényesült a treatment paradigmával szemben megfogalmazott azon kritikai érv, amely szerint ez a megközelítés a segítség és támogatás passzív „elszenvedőjének” szerepébe kényszeríti a klienst ahelyett, hogy az aktív részvételre építene. Összefoglalva a treatment modell gyengülésének okait *Bottoms és McWilliams*²⁶³ arra a megállapításra jutott, hogy az nemcsak empirikusan, hanem etikai és elméleti szempontból is megbukott. Álláspontjuk szerint a pártfogó felügyelet gyakorlata és az orvosi kezelés között vont párhuzam sok sebből vérzik, hiszen a kriminális viselkedés számos szempontból különbözik a beteg-

259 Alarid, L. F.: i. m. 8. o.

260 Ennek okán egyszer negyven napot eltöltött egy Mississipp-i állambeli börtönben. Miller, J.: i. m.

261 Uo.

262 Martinson, R.: Planning for Public Safety. The New Republic, 29 April 1972, p. 23.

263 Bottoms, A. E. – McWilliams, W.: A non-treatment paradigm for probation practice. British Journal of Social Work, vol. 9, 1989, pp. 159–202.

ségektől. Amit a pártfogó felügyelői munka szempontjából igazán problematikusnak találtak, az a kezelési modell által képviselt erőteljes determinizmusa és az esetmunkában hangsúlyozott önrendelkezés mint alapelv elkerülhetetlen és feloldhatatlan konfliktusa.²⁶⁴ Az 1970-es évektől kezdve az 1980-as éveken keresztül a korrekcionalizmus terén tehát a közösségi modellt gyengülésének jelei is mutatkoztak; az Egyesült Államok tizennégy állama eltörölte a feltételes szabadságra bocsátás (*parole*) intézményét, míg végül a szövetségi kormány is korlátozta, majd az 1987. november 1-je után elkövetett bűncselekményekre vonatkozóan megszüntette a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét. Angliában és Walesben inkább a pártfogó felügyelet célja és tartalma ment át jelentős változáson. Az 1980-as években a pártfogó felügyelet már nem a bűnelkövetők kezeléséért, rehabilitálásáért felelős intézmény volt, hanem a diverzió és a börtönök tehermentesítésének eszközévé, majd a későbbiekben a közösségi büntetés egy formájává vált²⁶⁵. A változások a pártfogói gyakorlatra vonatkozó új megközelítésekben is tükröződtek. Bottoms és McWilliams²⁶⁶ 1979-ben publikált „*non-treatment*”, azaz „*kezelésmentes*” paradigmája például a rehabilitáció kezelési modelljének anomáliáiból okulva kívánt új irányt adni a megváltozott kriminálpolitikai és társadalmi kontextusban a pártfogó felügyelet hagyományos céljainak és értékeinek.

A rehabilitáció kezelési modellje tehát az 1970-es években megrendült, a fent vázolt folyamatok és azok bonyolult kölcsönhatásai következtében.²⁶⁷ Garland²⁶⁸ szerint a jóléti büntetőpolitika keretein belül kialakított intézményi apparátus működése elszakadt attól a cél- és érvrendszerrel – a rehabilitáció és a jólétiség ideáitól –, amelyeken létrejött alapult. A büntető modernizmus ugyanis reakciós, autoriter vagy embertelen célok szolgálatába éppúgy állítható volt, mint amennyire a progresszív és humánus célok elérésére alkalmas lett volna. A rehabilitációs eszme azonban mindennek ellenére nem tűnt el a kriminálpolitika süllyesztőjében, ahogy azt az elmúlt évtizedek fejleményei is bizonyítják. A kérdés az volt, és talán továbbra is az, hogy sikerül-e szakítani

264 Uo. 166. o.

265 Raynor, P.: Community penalties, probation and offender management. In: Morgan, R. – Maguire, M. – Reiner, R. (eds.): i. m. 933. o.

266 Bottoms, A. E. – McWilliams, W.: i. m. 167. o.

267 A skandináv országokban azonban a rehabilitációs optimizmus megfakulása ellenére a treatment ideológia „szelídebb”, realisabb, a bűnözés társadalmi kontextusára a korábbiaknál sokkal jobban építő változatát tükröző reszocializációs gyakorlat alakult ki.

268 Garland, D. (2003): i. m. 52. o.

mind a rehabilitációs ideológia virágkorát jellemző naivitással, mind az annak kudarcát fémjelző pesszimizmussal és cinizmussal.²⁶⁹

2.1.3. A rehabilitációs eszme továbbélése a késő modernitásban

2.1.3.1. Változó trendek a késő modern kriminálpolitikában

A treatment paradigma válsága utáni időszakban a büntetőpolitika új irányt vett, de arra vonatkozóan, hogy pontosan merre tart és hogy mi jellemzi leginkább ezt az átalakulást, Garland szerint nincs konszenzus a szakirodalomban.²⁷⁰ Vannak vélemények, amelyek a börtönbüntetéstől a közösségi büntetések irányába történő elmozdulást tartják a büntetőpolitika terén bekövetkező változások fő jellemzőjének, mások a „just deserts”²⁷¹ modell ítélkezésre, börtönrezsimekre és a pártfogó felügyeletre gyakorolt hatását emelik ki. Megint mások, például Cohen a „közösségi korrekcionális” terjedésében látják a fejlődés fő tendenciáját. Cohen szerint a bűnözéskontroll hálójának terjeszkedése – mind a szabadságvesztés-büntetések, mind az alternatív büntetések terén – a meghatározó irány az 1970-es évek óta. Bottoms a kettős nyomtávú büntetőpolitikát emeli ki nívumként²⁷², amely a veszélyesnek tekintett bűnelkövetők esetében mind szigorúbb szabadságvesztés-büntetés, a társadalomba nagyrészt integrált, kevésbé kockázatosnak ítélt elkövetők esetében pedig egyre inkább az enyhébb szankciók – például pénzbüntetés vagy felfüggesztett szabadságvesztés-büntetés – alkalmazását szorgalmazza. Bottoms még egy jelentős változást említ a XX. század végi büntetőpolitika területén: a menedzser-szemlélet – az úgynevezett „menedzserializmus”²⁷³ – begyűűzését, amely a rendszer irányítására, az erőforrások megfelelő elosztására, a költségek és hasznok egyensúlyára és a szervezeti hatékonyság elérésére törekszik. Ez a Feeley és Simon által „új pönológiának” nevezett irány része, amelyben a XX. század közepét jellemző társadalomlélektani kriminológia rehabilitatív és magatartáskorrekciós szemléletét felváltotta egy kockázatszemponitú rendszer. Ebben az új

269 Palmer, T.: *The re-emergence of correctional intervention*. SAGE Publications, Newbury Park, California, 1992. Idézi Cullen, F. T. – Gendreau, P.: i. m. 124. o.

270 Garland, D. (2003): i. m. 53–55. o.

271 Megérdemelt büntetés.

272 Ez a szemlélet azonban már Franz von Liszt elméletében megjelent, így nem tekinthető újdonságnak.

273 Bottomsnál *managerialism*.

rendszerben már nem az egyén és annak viselkedése áll a figyelem fókuszában, hanem az egyének által alkotott elkövetői csoportok, populációk statisztikai alapú kockázati értékei, amelyekből – az individuumba irányuló vizsgálat nélkül – lehet következtetni a csoportot alkotó egyének veszélyességére, illetve kockázati szintjére. A kockázatértékelés célja az erőforrásokkal való megfelelő gazdálkodás és a rizikó költséghatékony és sikeres kezelése, és nem az elkövető személyre szabott rehabilitációs tervének kidolgozása. Ez a tendencia nemcsak a börtönökben, hanem a pártfogó felügyelet terén is tapasztalható; a pártfogók kockázatmenedzselő technikusokká váltak, akik egy központosított ellenőrző rendszer révén gyakorolnak folyamatos felügyeletet a kliensek felett. Az elkövetők bíróság elé történő visszakerülése többé nem a rehabilitációjukra tett kísérletek kudarcát jelenti, hanem a hatékony kockázatkezelés fokmérőjévé válik. Röviden összefoglalva tehát a folyamat lényegét, a késő modern nyugati társadalmakban a bűnelkövetők rehabilitációjára fókuszáló jóléti büntetőpolitika felől a hangsúly egyre inkább a bűnözés és a kockázat kezelését feladatának tartó „új pönológia” irányába tolódott át.²⁷⁴

E helyütt indokolt röviden kitérni a skandináv országokra, ahol a treatment modell sorsa kedvezőbben alakult. Svédországban például a treatment ideológia, illetve a rehabilitációs gyakorlat az amerikaitól eltérő mederben folyt. A reszocializáció szempontjai ott nem a tetтарыnyos felelősség helyett, hanem bizonyos mértékig mellette érvényesültek.²⁷⁵ A svéd rendszer egészét áthatotta a treatment ideológia. Szinte valamennyi büntetés-végrehajtási intézetben rendelkezésre álltak a pszicho- és szocioterápiás eszközök, és olyan egyéb szolgáltatások, amelyeknek köszönhetően a börtönök „jól felszerelt szanatóriumokhoz” hasonlítottak²⁷⁶. A skandináv országok gyakorlata abban a tekintetben is jelentősen különbözött az amerikai rendszertől, hogy azokban jóval szűkebb körben szabtak ki határozatlan tartamú büntetést. Továbbá, igen jól szervezett szociálpolitikai rendszer egészítette ki a büntetőpolitikai intézkedéseket, és fejlett pártfogó felügyelői hálózat állt rendelkezésre. Mindezek ellenére az 1970-es években a skandináv országokban is mutatkoztak a treatment modell válságának jelei. A bűnisméltési ráta növekedése, a rehabilitációs módszerek költséges volta és hatékonyságának hiánya miatt Skandináviában is megkopott a rehabilitációs optimizmus. A büntetőpolitikai reformok eredményeként a treatment ideológia „szelídebb”, realisabb, a bűnözés társadalmi kontextusára

274 Garland, D. (2001): i. m.

275 Gönczöl K.: Bűnös szegények. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991, 60. o.

276 Uo. 61. o.

a korábbiaknál sokkal jobban építő változatát tükröző reszocializációs gyakorlat alakult ki és maradt fenn a neoklasszikus irány későbbi megerősödése ellenére is. Többé már nem az elkövető személyiségének átformálása volt a cél, hanem a büntetési idő hasznos eltöltése és a bűnelkövetéssel összefüggő társadalmi körülmények kedvező irányú befolyásolása. A treatment ideológia csődje ellenére a rehabilitációs optimizmus Németországban sem tűnt el teljesen, feltehetően Liszt marburgi programja tovagyűrűző hatásának köszönhetően.²⁷⁷ Sőt, a reszocializáció²⁷⁸ célja melletti elköteleződés épp akkor erősödött meg az országban, amikor az Egyesült Államokban a rehabilitációs ideál hanyatlásnak indult.²⁷⁹ A rehabilitációs ideál visszatérését megelőzően, az 1980-as és 1990-es években is zajlottak olyan német kutatások, amelyek kedvező eredményekről számoltak be a szociáalterápia alkalmazásáról karrierbűnözők vonatkozásában.

Allen²⁸⁰ a „rehabilitációs eszmény hanyatlása” folyamatként jellemzi a jóléti büntetőpolitika válságát. Garland²⁸¹ ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy a „rehabilitációs ideál” bukása helyett szerencsésebb inkább a korrekcionalizmus és a büntető igazságszolgáltatási beavatkozások jóléti racionalizációinak halványulásáról és a rehabilitáció mint büntetés-végrehajtási cél háttérbe szorulásáról beszélni. A treatment válságát követően ugyanis a bűnismétlés megelőzését célzó programok nem tűntek el a büntető igazságszolgáltatási rendszerekből, csak átalakultak. A rehabilitációs idea központi célja változott meg; utóbbi nem más lett, mint a jövőbeni bűnözés valószínűségének csökkentése, amely célkitűzés vegytiszta utilitarista érvelésen alapul. A bűnelkövető érdekei háttérbe szorultak, míg az áldozatok és általában véve a társadalom védelme kiemelt jelentőségre tett szert. A rehabilitációs programok már rég nem valamilyen rendszerszintű ideológia megtestesítői, még csak nem is a büntetőjogi szankciók elsődleges céljai. Sőt, a rehabilitációs törekvések rendre alárendelődnek a büntetőjogi szankciók egyéb céljainak, különösen a megtorlásnak, a semlegesítésnek és a kockázatmenedzselésnek. A késő modernitásban kialakult „kontroll kultúrájában”, amely a bűnelkövetést a mindennapi élet részének

277 Albrecht, H.-J.: The incapacitation of the dangerous offender: Criminal policy and legislation in the Federal Republic of Germany. In: Malsch, M. – Duker, M. (eds.): Incapacitation. Trends and new perspectives. Ashgate Publishing Ltd., 2013, pp. 39–62.

278 Ahogy arra a bevezető fejezetben már utaltam, a német büntetőjogászok és kriminológusok a rehabilitáció helyett a reszocializáció koncepciója mellett tették le a garast.

279 Lazarus, L.: Contrasting prisoners' rights: A comparative examination of Germany and England. Oxford University Press, 2004, p. 60.

280 Allennél *rehabilitative ideal*. Allen, F. A.: i. m. 53. o.

281 Garland, D. (2001): i. m. 8. o.

tekinti, a rehabilitáció nem jóléti célként, hanem a kockázatmenedzselés eszközeként jelenik meg²⁸².

Gough szerint a jóléti büntetőpolitika válságát a rehabilitációs eszmény hanyatlásaként vagy az úgynevezett „új pönológia” kibontakozásaként²⁸³ magyarázó narratívák túlzottan leegyszerűsítő értelmezési keretek, amelyek nem tükrözik híven azt a változást, amelyen a rehabilitációs eszme a késő modernitásban átment. A büntetőpolitikában végbemenő változások ellenére ugyanis rengeteg új fejleményről lehet beszámolni a bűnisméltés megelőzését célzó programok elmélete és gyakorlata terén. Az 1980-as évektől kezdődően, és különösen az 1990-es években Kanadában, az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában a „semmi nem működik” doktrína jókora nehézségekkel kellett hogy szembenézzen²⁸⁴. Martinson 1979-ben írt cikke után a szakma egy részében újra feléledt a rehabilitáció iránti optimizmus, és fellendültek a kutatások. Kialakult az úgynevezett „What works”, azaz „mi működik” paradigma²⁸⁵, amelyet a szakirodalomban gyakran a rehabilitáció új irányzataként, úgynevezett „new rehabilitationism”-ként emlegetnek²⁸⁶. Ennek keretein belül számos előrelépés történt mind elméleti, mind gyakorlati téren, ezek között a leginkább említésre méltó a kanadai pszichológusok – *Andrews, Bonta, Gendreau, Ross és Porporino* – több évtizedes munkája. A kanadai pszichológusok más szociálpolitikai háttérrel bírtak, mint amerikai és brit társaik, számukra a rehabilitáció fogalma kevésbé volt terhelt, és kisebb szimbolikus jelentőséget tulajdonítottak az eszmének, annál nagyobbab azonban a gyakorlat hatékonyságának.²⁸⁷ Munkájuk gyümölcseként a tudományos érdeklődés középpontjába a korrekciós beavatkozások hatékonyságának mértéke és feltételei kerültek. Társas tanulásméleten alapuló modelljükkel, illetve az annak kifejlesztésével és értékelésével kapcsolatos empirikus munkájukkal megalapozták a bűnelkövetők rehabilitációjának bizonyítékokon alapuló gyakorlatát. Az általuk kialakított,

282 Uo. 176. o.

283 Gough, D.: Risk and rehabilitation: a fusion of concepts? In: Pycroft, A. – Clift, S. (eds.): Risk and Rehabilitation. Policy Press, 2013, pp. 74–75.

284 Gough, D.: i. m. 75. o.

285 Fontos itt megemlíteni Sherman és munkatársai 1997-ben publikált híres tanulmányát, amelyben az általuk ismertetett harmadlagos prevenció programok kategorizációjának alapja a „what works”, azaz a „mi működik”. Sherman, L. W. – Gottfredson, D. C. – MacKenzie, D. L. – Eck, J. – Reuter, P. – Bushway, S. D.: i. m.

286 Lásd például Kemshall, H.: Understanding risk in criminal justice. Open University Press, Berkshire, 2003, pp. 99–100.

287 Cullen, F. T. – Gendreau, P.: i. m. 131. o.

és az *ötödik fejezetben* részletesen tárgyalta úgynevezett RNR-modell²⁸⁸ szakított a korábbi jóléti megközelítés hagyományaival, és a kriminális viselkedés megértésének és kezelésének elsősorban individuális kockázati és szükségleti tényezőkön alapuló, koherens és komplex elméleti keretét hozta létre. Szintén fontos fejlemény volt a metaelemzés módszerének fejlődése, illetve alkalmazásának a pszichológiában és a kriminológiában való elterjedése, amelynek segítségével lehetővé vált a különböző hatékonyságvizsgálatok eredményeinek együttes elemzése bizonyos releváns változókra vonatkozóan. A kutatások során rengeteg empirikus bizonyíték²⁸⁹ halmozódott fel a hatékony rehabilitációs programok feltételeiről és ismérveiről. Ezeknek a kutatási eredményeknek az a tanulságuk, hogy a bűnelkövetők kezelési programjainak igenis lehet – ha kicsi is, de statisztikailag szignifikáns – kedvező hatása a bűnismétlésre. A „what works” irány mind a zárt intézeti, mind a közösségi programokra vonatkozóan hasznosítható eredményeket hozott, illetve hoz, így nemcsak a büntetés-végrehajtás, hanem a pártfogó felügyelet területén is meghatározó befolyásra tett szert, elsősorban az angolszász országokban. Ez az „új korrekcionista” irány illeszkedik az egyre nagyobb teret nyerő kockázati és menedzserszemléletbe, és jelentősen elszakadt attól a hagyományos korrekcionalizmustól, amelyet a jóléti büntetőpolitika képviselt.

Az eddig tárgyalta változásokat foglalja konceptuális keretbe – igaz, csak Angliára és Walesre vonatkozóan – Robinson²⁹⁰, amellel érvelve, hogy az azt állító narratívák ellenére a rehabilitáció mint pönális stratégia nemhogy nem sorvadt el, hanem a XXI. századba is átmentette és legitímálta önmagát. Robinson úgy véli, nem a rehabilitációs eszme túléléséről vagy újjáéledéséről, hanem annak evolúciójáról van szó, amely abban nyilvánul meg, hogy az idők során többféle büntetőnarratívához sikerült alkalmazkodnia. Csak úgy volt képes fennmaradni és megfelelő pozícióra szert tenni a XXI. században is, hogy számos átalakuláson ment át és több ízben „újraértékesítette” önmagát. A rehabilitáció tehát az anglo-walesi kriminálpolitikában úgy őrizte meg legitimitását, hogy mindhárom abban jelenlévő központi narratívával – az utilitárius, a me-

288 Risk-Need-Responsivity Model (kockázat-szükséglet-reszponzivitás modell).

289 Lásd például McGuire, J.: What works to reduce re-offending: 18 years on. In: Craig, L. A. – Dixon, L. – Gannon, T. A. (eds.): What works in offender rehabilitation: An evidence-based approach to assessment and treatment. Wiley-Blackwell, John Wiley & Sons Ltd., 2013, pp. 20–49.

290 Robinson, G.: Late-modern rehabilitation: the evolution of a penal strategy. *Punishment and Society*, vol. 10, no. 4, 2008, pp. 429–445.

nedzseriális és az expresszív diskurzussal – összeegyeztethetővé vált. Az utilitárius narratívák a bűnözés és a bűnisméltés csökkentésének hasznait és az erre irányuló gyakorlat hatékonyságát hangsúlyozzák, a menedzseriális diskurzusok fókuszában a kockázat előre jelezhetősége, illetve költséghatékony módon történő kezelése áll, míg az expresszív stratégia elsősorban a társadalomnak a kemény büntetések iránti igényét kívánja kielégíteni.²⁹¹ A rehabilitáció utilitárius magyarázatai tekinthetők e három narratíva közül a legrégebbieknek, különböző formában újra és újra felbukkanva a kriminálpolitika diskurzusban.²⁹² Ezek az érvrendszerek ma már a bűnelkövetők érdekei helyett többnyire az osztálytársadalmi érdekre és az áldozatok és potenciális áldozatok jogaira hivatkozással tekintik társadalmilag hasznos befektetésnek a bűnisméltés megelőzését, amely felfogás – nevezetesen a hatékonyság mint fő érték propagálása – hozzájárult a koncepció válságához is. A krízis után kibontakozó, alább taglalt új rehabilitációs irányok – elsősorban az úgynevezett „what works” paradigma – szintén a tiszta és explicit utilitarizmus talaján szerveződve igen komoly befolyást gyakorolnak az angolszász kriminálpolitika alakulására. A jóléti kriminálpolitika válságát követő változások okán azonban a rehabilitációnak nem pusztán az utilitarista narratívába kellett beágyazódnia, hanem a bűnözés kockázati kontextusban értelmező szemléletbe is. Az individualizált, klinikai, kezelésoorientált rehabilitációs gyakorlat helyébe a minél hatékonyabb kontrollt megvalósító, statisztikai alapú értékelésre épülő kockázatkezelés lépett – ezt nevezi Robinson menedzseriális rehabilitációnak. Garlanddal²⁹³ egyetértve úgy véli, hogy nincs ellentmondás a rehabilitáció újonnan kialakuló irányai és a kockázati paradigma között, mivel előbbiek ma már a kockázatmenedzselés céljainak szolgálatában állnak, és ebből kapják a legitimitásukat. A harmadik narratíva, amelyhez a rehabilitációs eszme alkalmazkodni volt kénytelen, az az „új punitivitás” kriminálpolitikai trendje. Ennek eredménye, az úgynevezett expresszív rehabilitáció kétféle módon manifesztálódik: egyrészt a rehabilitáció mint büntetés²⁹⁴ felfogásának megjelenésével, másrészt a bűnözés erkölcsi következményeinek újbóli fókuszba kerülésével.²⁹⁵ Előbbi irány elsősorban a közösségi szankciók területén éreztette hatását, a punitivitás jegyében át-

291 Raynor, P. – Robinson, G.: i. m. 14. o.

292 Robinson, G. (2008): i. m.

293 Garland, D. (2001): i. m. 176. o.

294 Ez a fogalom különbözik a rehabilitatív büntetés jóval nagyobb múltra visszatekintő intézményétől.

295 Robinson, G. (2008): i. m. 435–437. o.

formálva mind a cél-, mind az eszközrendszer. Utóbbi irányt – nevezetesen a morális elem és az egyén felelősségének újbóli előtérbe kerülését – sokan a neoklasszikus perspektíva újjáéledéseként értékelik. A napjaink angolszász rehabilitációs gyakorlatában népszerű kognitív viselkedésterápiák például a korábbi treatment modell megközelítésétől eltérően az elkövetőt a rehabilitációs folyamat aktív résztvevőjének tekintik, olyan morális cselekvőnek, aki képes a múlt újraértékelésére és a proszociális irányban történő változásra.²⁹⁶ Ez a szemlélet, illetve a kommunikatív és „moralizáló” funkció alkot hidat a helyreállító igazságszolgáltatás és a bűnisméltés megelőzését célzó programok között. Az expresszív rehabilitáció leginkább Duff²⁹⁷ kommunikációs elméletébe illeszthető be, amely szerint a büntetésnek – a retributív vonatkozás mellett – az a funkciója, hogy ráébressze az elkövetőt cselekménye morális vonatkozásaira és a változás szükségességére.

2.1.3.2. A rehabilitáció a késő modernításban; az új rehabilitáció és a jogosultságalapú megközelítés

A rehabilitáció tehát a XX. század végétől – nagyrészt a „what works” mozgalom keretein belül – új életre kelt, létjogosultságának kérdése azonban továbbra is elsősorban a hatékonyság terepében fogalmazódik meg. Ezzel a gyakran technicistának és utilitaristának bélyegzett kutatási iránnyal és gyakorlattal szemben az elmúlt évtizedekben létrejött egy másik megközelítés, amely a bűnelkövetők kockázatai és kriminogén szükségletei helyett vagy mellett a bűnelkövetésből való kilépés, illetve a reintegráció folyamatait segítő erőforrásaira, képességeire, készségeire helyezi a hangsúlyt, és amely tágabb társadalmi kontextusba helyezve szemléli a rehabilitáció folyamatát.²⁹⁸ Ebbe az elméleti keretbe illeszthető be például az úgynevezett dezisztenciakutatás és a dezisztencia-szemponitú harmadlagos prevenciós gyakorlat, továbbá a helyreállító igazságszolgáltatási paradigma alá tartozó programok is. Mind a „what works”

296 Uo. 438. o.

297 Lásd Duff, R. A.: *Punishment, communication and community*. Oxford University Press, Oxford, 2001.

298 Lásd például McNeill, F.: *A desistance paradigm for offender management*. *Criminology and Criminal Justice*, vol. 6, no. 1, 2006, pp. 39–62.; Burnett, R. – Maruna, S.: *The kindness of prisoners: Strengths-based resettlement in theory and in action*. *Criminology and Criminal Justice*, vol. 6, no. 1, 2006, pp. 83–106.

irány, mind az erősségeken alapuló megközelítések legfontosabb eredményeivel és fejleményeivel az *ötödik fejezetben* foglalkozom részletesebben.

A „what works” paradigmának nevezett új korrekcionista irány kibontakozásával párhuzamosan, értelmezésem szerint az erősségeken alapuló megközelítésektől, illetve a rehabilitáció alább taglalt „jogosultságalapú” ideológiai szemléletétől nem függetlenül létrejött egy „új treatment”-nek²⁹⁹ is nevezett megközelítés. Utóbbi nemcsak a csökkenő bűnismétlési rátával mért hatékonyságot tartja szem előtt, hanem a bűnelkövetés és a rehabilitáció társadalmi és jogi kontextusát is, amely elutasítja a hagyományos kezelési paradigma szélsőségesen determinista és pozitivista álláspontját. Mind az áldozatok, mind az elkövetők jogait számításba veszi, ahogy a társadalom bűnözéssel szembeni védelmének jogos igényét is. E megközelítés tételei annyiban a klasszikus kriminológia tanaihoz nyúlnak vissza, amennyiben a döntés és a felelősségvállalás szerepét hangsúlyozzák az emberi viselkedés vonatkozásában. A bűnelkövetőre helyezik a saját viselkedésének irányításához szükséges készségek és ismeretek elsajátításának felelősségét, amely folyamathoz a szakemberek inkább csak támogatóan asszisztálnak, mintsem irányítják. Ez az „új kezelési modell” nagy súlyt fektet ugyan a kockázat- és szükségletértékelésre és -kezelésre, valamint az eredményességre, ám azt is figyelembe veszi, hogy a rehabilitáció nemcsak a bűnelkövető, hanem a társadalom részvételével is zajló folyamat, amelynek eredményeként a társadalmi kirekesztés helyébe a befogadás, a (re)integráció lép.

Nemcsak a rehabilitáció kutatása és gyakorlata, hanem ideológiai háttérének kimunkálása terén is történt előrelépés az 1980-as évektől kezdve. A treatment bukása után több kísérlet is történt a rehabilitáció újrakonceptualizálására, létjogosultságának alátámasztására. Ezek közül a Rotman³⁰⁰ által a rehabilitáció fejlődésének negyedik fázisaként említett úgynevezett jogosultságalapú (*rights-based*) megközelítés érdemel kiemelés, amelynek több változata alakult ki az évek során. E szemlélet képviselői – bár elfogadják a rehabilitáció kezelési modelljét ért vádakot – úgy vélik, nem kellene a gyereket is kiönteni a fürdővízzel együtt. Álláspontjuk szerint inkább a kényszerrel kell számítani a bűnelkövetők kezelése területéről, mintsem magát a rehabilitációt feladni.³⁰¹ Az új megközelítés szerint a cél nem a kezelés vagy képzés bűnelkövetőkre történő rákényszerítése, hanem csupán azok biztosítása annak érdekében, hogy a bűnelkövetők

299 Crow, I.: i. m. i., X. o. (Introduction)

300 Rotman, E. (1990): i. m.

301 Lewis, S.: Rehabilitation: Headline or footnote in the new penal policy? *Probation Journal*, vol. 52, no. 2, 2005, pp. 119–135.

igénybe vehessék azokat, ha szeretnék. Egyesek – például Cullen és Gilbert³⁰² – egyenesen úgy vélik, hogy a bűnelkövetőnek joga van a bűnismétlés megelőzését célzó segítség igénybevételéhez. Úgy vélik, csak akkor biztosítható a rehabilitációs gyakorlat hatékonysága, ha az állam kötelezve van annak biztosítására. Ez az úgynevezett „állam által kötelezően biztosított” (*state-obligated rehabilitation*) rehabilitáció, amelynek szükségessége mellett mások³⁰³ azzal érvelnek, hogy az államnak fel kell ismernie a szerepét és felelősségét a bűnözés etiológiájában, és kötelessége olyan segítséget nyújtani az elkövetőknek, amely elcsökkenthető a jövőben a bűnismétlés valószínűsége. Ez az álláspont voltaképp a társadalmiszerződés-elméletek egyik változatán alapul, amely szerint az államnak a polgárai bűnözéstől való tartózkodására vonatkozó elvárásai csak addig élveznek legitimitást, ameddig az állam is teljesíti kötelezettségeit a polgárai alapvető szükségleteinek biztosítása tekintetében.³⁰⁴ Ez az érv a jóléti állam modelljét idézi, ugyanakkor az ideológiai hasonlóság ellenére a rehabilitáció „jogosultságalapú” megközelítésének képviselői – ahogy arra a továbbiakban kitérek – elutasítják a jóléti büntetőpolitika korszakának visszaélésekben nem szűkölködő gyakorlatát. A rehabilitáció korábbi kudarcát annak tulajdonítják, hogy míg a jóléti érában a bűnelkövetőkkel szemben elvárásként fogalmazódott meg a különböző rehabilitációs programokban való részvétel, az állam részéről nem volt semmiféle kötelezettségvállalás e tekintetben. Ennek következtében sok büntetés-végrehajtási intézetben vagy egyfajta privilégiumként működtek ezek a programok, vagy egyáltalán nem is álltak rendelkezésre.³⁰⁵ A rehabilitáció jogosultságalapú irányzatán belül árnyalataiban más megközelítést tükröz Rotman³⁰⁶ modellje, amely – a kegyetlen és szokatlan büntetés tilalma alapján – arra a tételre épül, hogy az állam büntetőhatalma ellentételezéseként az elkövetőnek jogosultsága van a büntetés által méltánytalanul elszenvedett hátrányok elkerülésére vagy mérséklésére, különösen a börtönártalmak csökkentésére. Rotman a hagyományos értelemben vett helyreállítást ért a rehabilitáción, tehát azt, hogy az elkövető ne találja magát se pszichológiai, se szociális, se pedig anyagi vagy bármilyen más szempontból rosszabb helyzetben, mint amilyenben a büntetés kezdete előtt volt. Olyan oktatást, képzést, terápiát és

302 Cullen, F. T. – Gilbert, K. E.: *Reaffirming rehabilitation*. Anderson Publishing, Cincinnati, 1982

303 Lásd például Hudson, B. A.: i. m. 65. o.

304 Raynor, P. – Robinson, G. (2009): i. m. 12. o.

305 Hudson, B. A.: i. m. 64. o.

306 Rotman, E. (1986): i. m.

egyéb szükséges szolgáltatást kell nyújtani számára, amelyek segítségével nő az esélye annak, hogy a társadalomba visszatérve annak hasznos tagjává válik, és elkerüli a bűnismétlést.³⁰⁷ Ezt Rotman a rehabilitáció humanisztikus vagy liberális modelljének nevezi, amelyet szembeállít az autoriter vagy paternalisztikus modellel.³⁰⁸

Azon túl, hogy a jogosultságalapú megközelítés képviselői egyetértenek a rehabilitációs szolgáltatások állami kötelezettségként való értelmezésében, további alapelveket is megfogalmaznak a rehabilitáció normatív háttére vonatkozásában.³⁰⁹ Az egyik ilyen alapelv az arányosság elve, amelyet a határozatlan tartamú büntetések alkalmazásának gyakorlata súlyosan sért. E modell képviselői úgy vélik, a büntetés mértéke, illetve tartama nem hozható összefüggésbe a rehabilitációs célkitűzésekkel, hanem csak és kizárólag az elkövető bűnösségén alapulhat.³¹⁰ Az önkéntesség elve szintén nagyon fontos alapvetés, amely szembehelyezkedik a jóléti büntetőpolitika koerszív gyakorlatával, hiszen megköveteli a rehabilitációs programok önkéntes részvétel alapján történő működését. Lewis azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy mind Cullen és Gilbert³¹¹, mind Rotman³¹² óva int az önkéntesség elvének „dogmatikus alkalmazásától”, azaz elfogadják, hogy a tárgyalat elv érvényesülése a pönológia terén nem mindig lehetséges vagy kívánatos. Lewis úgy véli, hogy a személyes autonómia és az önrendelkezési jog biztosítása érdekében a bűnelkövetőknek mindenképp kell, hogy legyen beleszólásuk a rendelkezésre álló rehabilitációs lehetőségek igénybevitelébe. Végül a „jogosultságon alapuló rehabilitáció” híveinek utolsó központi alapvetése, hogy a szabadságvesztés-büntetés, a börtön alkalmazása ultima ratio legyen. Káros hatásai miatt a büntetés-végrehajtási intézeteket csak a bűnelkövetők azon kis hányadának kellene fenntartani, akik cselekményének súlya a társadalomtól való elszigetelésüket valóban indokolja, és számukra is humánus és konstruktív módon kellene azokat működtetni. A jogosultságalapú modell végső következtetése, hogy a rehabilitációs törekvéseket – figyelembe véve azok társadalmi kontextusát – be kell építeni a társadalompolitikai rendszerbe. A rehabilitációt az elkövető jogaként vagy jogosultságaként értelmező felfogásból mindezek mellett az következik, hogy a rehabilitáció értéke

307 Rotman, E. (1990): i. m. 78. o.

308 Rotman, E. (1986): i. m. 1025–1026. o.

309 Lewis, S.: i. m.

310 Uo.

311 Cullen, F. T. – Gilbert, K. E.: i. m. 7. fejezet

312 Rotman, E. (1990): i. m. 108–109. o.

nem kizárólag annak hatékonyságában keresendő, sőt utóbbi csak másodlagos szempont lehet az elkövetők egyéni szükségleteihez képest.³¹³ Ez a diskurzus azonban csak elhanyagolható hatást gyakorolt a kriminálpolitikára, mivel az 1990-es években már nem volt tartható az az álláspont, amely a bűnelkövetők jogait az áldozatok és a potenciális áldozatok érdekei fölé emelte volna³¹⁴.

A rehabilitáció eszméjének, elméletének és gyakorlatának változásai a pártfogó felügyelet terén is nyomon követhetők. A posztmartinsoni időszakban „a rehabilitáció »kikapott« a büntetőpolitika által elérni kívánt célok közül”, amely folyamat jelentősen érintette a közösségi szankciók feltételeinek megfogalmazódását és tartalmát is.³¹⁵ A „semmi nem működik” mozgalom elsősorban a szakpolitika szintjén érezte hatásait.³¹⁶ A rehabilitáció hatékonyságába vetett bizalom megrendülése okán a pártfogó felügyelet a szabadságvesztés olcsó alternatívájává degradálódott. Az 1990-es évekre a „tanácsadás, asszisztencia, támogatás” felől a „konfrontáció, kontroll és monitorozás” irányába tolódtak el a pártfogó felügyelői munka hivatalos célkitűzései és keretei, míg végül 2004-ben létrejött az Egyesült Királyság Bűnelkövető-kezelő Szolgálat (National Offender Management Service; NOMS), amely közös intézményrendszer alá vonta a büntetés-végrehajtást és a pártfogó felügyeletet. Az Egyesült Államokban is megfigyelhető volt a medikális modell felől a reintegrációs modell irányába történő elmozdulás, hogy aztán az 1970-es évek végén átadja a helyét a bűnözéskontroll-modellnek.³¹⁷ Utóbbit a kockázatkezelés mint központi cél és a pártfogoltak intenzív felügyelete jellemezte. Ami a gyakorlatot illeti, nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a treatment válsága hogyan befolyásolta a pártfogó felügyelet tartalmát.³¹⁸ Sok pártfogó felügyelő szeme előtt feltehetően továbbra is a rehabilitáció célja lebegett. Az 1970-es és 1980-as években az angol pártfogó felügyeletnél például meglehetősen sok innovatív tevékenységet – úgymint csoportmunka, családterápia stb. – végeztek. Ezzel egyidejűleg azonban a hagyományos kezelési paradigma céljaival és módszereivel kapcsolatos kételyek is tükröződtek, például Bottoms és McWilliams³¹⁹

313 Rotman, E. (1986): i. m. 1036. o.

314 Robinson, G. (2008): i. m. 431. o.

315 Kerezi K. (2006): i. m. 231. o.

316 Deering, J.: Probation practice and the new penology. Practitioner reflections. Ashgate Publishing Ltd., Farnham, 2011, pp. 33–35.

317 Clear, T. – Reisig, M. – Cole, G.: American corrections. Cengage Learning, Wadsworth, 2012, p. 58.

318 Deering, J.: i. m. 34. o.

319 Bottoms, A. E. – McWilliams, W.: i. m.

korábban már említett „kezelésmentes” paradigmájában, amely nyíltan elutasította a bűnelkövetők rehabilitációjának és a bűnismétlés megelőzésének célkitűzéseit, de amely nem gyakorolt számottevő hatást a tényleges gyakorlatra.³²⁰ Az 1980-as években újra fontos céllá vált a bűnismétlés megelőzése³²¹, az 1990-es években pedig a „mi működik” irányú újjáéledésének lehettünk tanúi. Az Egyesült Államokban és Kanadában az 1980-as években újra fellendültek a hatékonyságvizsgálatok, amelyek eredményei Angliában is éreztették hatásukat; az angol belügyminisztérium elindította a kognitív viselkedésterápiás programok tesztelésének valaha látott legnagyobb szabású programját³²², amelynek fogadtatása igen vegyes volt szakmai körökben. *Raynor és Vanstone*³²³ azonban pozitívan értékeli a változásokat, amelyek gyümölcse megítélésük szerint kezd beérni; úgy vélik, az angol pártfogó felügyelet mind az elkövetők, mind a közösség számára hasznos, és hatékony tevékenységet végeznek. Mindazonáltal nyilvánvaló, hogy a rehabilitációs eszme sokat halványult a pártfogó felügyelet kontextusában annak kezdetei óta, és bár továbbra is ez az egyik célkitűzés, gyakran alárendelődik például a társadalomvédelem és a kockázatmenedzselés érdekeinek.³²⁴

Napjainkban tehát az előbbieken taglalt elméleti és empirikus irányok érvényesülnek – különböző mértékben és súllyal – a világ számos országában a harmadlagos prevenciók területén. Mint láttuk, ez egy hosszú fejlődési folyamat eredménye. A treatment modellt, illetve a rehabilitációs eszmét korábban érő kritikák az elmúlt évtizedek kutatási eredményei fényében egyre gyengébb lábakon állnak. A rehabilitáció fogalma visszaszivárgott a szakmai-tudományos diskurzusba, ami azonban nem jelenti a medikális modell feledését. A mai rehabilitációs elméletek egyrészt ugyanis inkább a társas tanulásmélethez és a szociálpszichológiához merítenek, mint a korábbi orvosi szemlélethez³²⁵, másrészt a jogállami garanciák és az emberi jogok sérelmével járó gyakorlat a világ számos országában már a múlté. Véleményem szerint az, amit általában véve a rehabilitációs eszme bukásának szokás nevezni, valójában csak a szélsőséges biológiai és pszichológiai determinizmusra építő,

320 Priestley, P. – Vanstone, M.: Modern trends and forms. Introduction. In: *Offenders or citizens? Readings in rehabilitation*. Willan Publishing, Cullompton, 2010, p. 111.

321 Deering, J.: i. m. 34. o.

322 Priestley, P. – Vanstone, M.: i. m. 115. o.

323 Raynor, P. – Vanstone, M.: (2013) *Towards a correctional service*. In: Gelsthorpe, L. – Morgan, R. (eds.): *Handbook of probation*. Routledge, London, 2013, pp. 80–81.

324 Robison, G.: i. m. 262. o.

325 McNeill, F. (2012): i. m. 8. o.

koerszív és diszfunkcionális gyakorlatot előidéző medikális modell végét jelentette. A fürdővízzel együtt azonban úgy tűnik, egy időre a gyereket is kiöntöttük, ami ha másra nem, arra jó volt, hogy katalizálja a kutatásokat, és közelítse azok módszertanát a mind szigorodó metodológiai elvárásokhoz. A rehabilitáció fogalma azonban sokakban továbbra is pejoratív asszociációkat kelt. Éppen ezért a harmadlagos megelőzés tudományos háttere és a rehabilitációs elméletek ismertetése előtt szükségesnek látom, hogy az előbbiekben vázolt történeti és kriminálpolitikai háttér tükrében foglalkozzam a rehabilitáció fogalmi kérdéseivel.

2.2. Konceptuális áttekintés: a rehabilitáció különböző formái, illetve jelentései

Mint azt a bevezető fejezetben említettem, könyvem fogalmi keretét elsősorban az általam feldolgozott szakirodalom határozta meg, és ez indokolja a rehabilitáció fogalmának körüljárását is. Utóbbi gyakran a reintegráció, az „újra belépés”³²⁶, a dezisztencia és egyéb rokon fogalmak szinonimájaként használják a szakirodalomban a kriminális tevékenység befejezését és a felelősségteljes, produktív életvezetést segítő pszichológiai és társadalmi folyamatok leírására.³²⁷ Nemcsak a szakirodalomban használatos a rehabilitáció fogalma, hanem az Emberi Jogok Európai Bírósága³²⁸ és az Alkotmánybíróság gyakorlatában is.³²⁹ Az EJEB *Vinter és mások kontra Egyesült Királyság*³³⁰ ügyében hozott döntése a rehabilitáció vonatkozásában precedensértékű. A testület megállapítása szerint „megfigyelhető egy új európai trend, mely szerint minden fogvatartottnak joga van a rehabilitációra és a szabadulásra, ha a rehabilitáció megfelelő mértékű, és ez a fejlődés mint büntetőpolitikai cél egyre hangsúlyosabbá válik a büntetés végének közeledtével”³³¹. E gyakorlati indokon túl is szükségesnek látom azonban, hogy megvilágítsam a rehabilitáció és az annak szinonimájaként használt

326 A *reentry* elterjedt fogalom az angolszász szakirodalomban, magyar fordítása, az „újrabelépés” azonban idegenül hangzik.

327 Ward, T. – Rose, C. – Willis, G.: The rehabilitation of offenders: Good lives, desistance, and risk reduction. In: Davis, G. – Beech, A. (eds.): *Forensic Psychology*. Wiley Blackwell, Oxford, 2012, pp. 408–409.

328 Lásd például *Magyar László kontra Magyarország!* Ügyszám: 73593/10, 2014. október 13.

329 Lásd az Alkotmánybíróság 20/2013. (VII. 19.) és 144/2008. (XI. 26.) határozatait!

330 Ügyszám: 66069/09, 130/10 és 3896/10, 2013. július 9.

331 Lévy M. – Kovács K. – Doszpoth A.: Ha már a kiszabáskor életfogytig szól, akkor embertelen a büntetés. *Fundamentum*, 2014/3., 77. o.

egyéb terminusok viszonyát, a rehabilitáció jelentésének különböző értelmezési módjait, és végül, de nem utolsósorban egy elméleti modell segítségével keretbe foglaljam az általam a rehabilitációnak tulajdonított jelentéstartalmat.

A rehabilitáció kriminológiában és pönológiában használt fogalmát övező terminológiai káosz egyik oka magának a szónak az ebben a kontextusban megtévesztő jelentése. A rehabilitáció – csakúgy, mint a vele rokon fogalmak – a „re” előtaggal kezdődik, amely valamely korábban fennálló állapot visszaállításának folyamatára utal. Az orvostudomány területén, a testi és/vagy a pszichés egészség romlásával járó betegségek és sérülések esetében minden további nélkül alkalmazható ez a szemlélet, hiszen ott a rehabilitáció folyamata a korábbi, egészséges állapot helyreállítását vagy az ahhoz való közelítést célozza. A bűnelkövetők esetében azonban nem feltétlen helytálló ez a megközelítés, mivel egy olyan korábbi és kívánatos pszichológiai és társadalmi állapothoz való visszatérés folyamatát sugallja, ami a bűnelkövetők nagy részénél sosem volt meg. A születésüktől vagy kisgyermekkoruktól súlyosan hátrányos helyzetben élő, sokféle társadalmi, családi és egyéni problémával terhelt, különféle szocializációs deficittel jellemezhető emberek esetében túl kell lépni a korábbi állapot visszaállításán, és az annál kedvezőbb helyzet létrehozására kell törekedni.³³² Rotman³³³ is úgy érvel, hogy az eredeti, a börtönbe kerüléskor fennálló állapot visszaállítása nem elegendő, hiszen nem foglalja magában az azt meghaladó szociális vagy pszichológiai fejlődést vagy az új készségek elsajátítását. A rehabilitációnak szerintem is túl kell lépnie a börtönártalmak – egyébként valóban elengedhetetlenül fontos – kompenzálásán és a mentálhigiénés gondozáson, hiszen, amint azt láttuk, a büntetés önmagában nem alkalmas eszköz a bűnisméltés megelőzésére. Ezen utilitarista érven kívül azonban egyéb megfontolások is szerepet játszottak az álláspontom kialakításában, amelyet a következőkben fejtök ki részletesebben.

Hazánkban a rehabilitáció helyett inkább a nevelés és a reszocializáció fogalmi honosodtak meg, bár az új büntetés-végrehajtási kódex készítői, szakítva a korábbi hagyományokkal, a reintegráció koncepciója mellett törtek lándzsát. Reszocializáción vagy korrekciós szocializáción általában a korábban kialakult, nemkívánatos szocializációs zavarok kezelését, a meglévő személyiségvonások korrekcióját értik.³³⁴ Ennek egyik eszköze a büntetés-végrehajtási nevelés, amelyre majd a *hatodik fejezetben* visszatérek. A büntetés-végrehajtási

332 Robinson, G. – Crow, I.: i. m. 3. o.

333 Rotman, E. (1990): i. m. 3–4. o.

334 Szegál B.: Szocializáció és reszocializáció a börtönben. Börtönügyi Szemle, 2007/3., 28. o.

korrekciós nevelés olyan pedagógiai eljárás, „*amely a fogvatartottak társadalmilag elfogadott, de egyénileg is eredményes magatartás- és tevékenységformáinak kialakítására, valamint a már meglévő pozitív tulajdonságok és viszonyulási formák tudatosítására és elmélyítésére irányul*”³³⁵. A Popper Péter nevével fémjelzett felfogás³³⁶ szerint a reszocializáció a rehabilitáció és a reintegráció folyamataiból áll. Előbbi az elkövető testi, lelki és szellemi állapotát hivatott javítani a bűnismétlés esélyének csökkentése érdekében, és a büntetés-végrehajtás során zajlik, míg utóbbi túlmutat a zárt intézmény keretein, és a volt elkövető társadalomba történő visszailleszkedését célozza. *Fliegauf Gergely*³³⁷ némiképp másképp konceptualizálja utóbbi három fogalmat. Az ő modelljében szintén a reszocializáció a legnagyobb terjedelmű folyamat, amely az előzetes fogva tartástól³³⁸ kezdődik, és a szabadulás utáni időszakba is belenyúlik, utóbbi egyben a reintegráció időszaka is. A rehabilitációt Fliegauf egyértelműen a büntetés-végrehajtáshoz köti mind tartamát, mind tartalmát illetően, és a fogvatartott általános fizikai és pszichikai állapotának szinten tartását és/vagy javítását érti rajta. A bűnismétlés megelőzésének célkitűzését nem a rehabilitációhoz, hanem a reszocializációhoz köti. Értelmezésem szerint tehát Fliegauf – Poppertől eltérően – a reszocializációt nem a rehabilitációt és a reintegrációt magában foglaló, hanem azokkal ugyan összefüggő, ám önálló folyamatként konceptualizálja. Ez a nézőpont a rehabilitáció szűk, a bűnismétlés megelőzésének célját magában nem foglaló értelmezéséből következik. Munkámban a rehabilitáció ennél tágabb, a reintegrációtól kevésbé mereven elválasztott fogalma mellett törek lándzsát. Egyrészt nem tartom szerencsésnek a rehabilitáció és a reszocializáció fogalmainak és folyamatainak merev elválasztását egyiken a pszichés állapot megőrzését, illetve javítását, a másikon pedig a bűnismétlés megelőzését célzó szocializációt értve. Megítélésem szerint az ember lelki jellemzői és folyamatai, így különösen megismerő folyamatai, gondolkodása, érzelmei, személyiségjellemzői szorosan összefüggnek, így az általános pszichés állapot javítása bizonyos tényezők vonatkozásában eleve, a preventív szándék hiányában is magában hordozza a bűnismétlés megelőzésének lehetőségét. Az sem állítható, hogy merőben más eszközei volnának a rehabilitációnak,

335 Ruzsonyi P.: Javíthatatlanok? A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés fejlődési trendje. Börtönügyi Szemle, 1999/4., 24. o.

336 Popper P.: A kriminális személyiségzavar kialakulása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970

337 Fliegauf G.: A börtönpszichológia elhatárolása a kriminálpszichológiától. Börtönügyi Szemle, 2012/1., 50–51. o.

338 Az új büntetőeljárási törvényben letartóztatás.

mint a reszocializációnak, azaz előbbinek a pszichológiai (és különösen medikális) eszközök, utóbbinak pedig a nevelés és a pedagógia. A szocializáció, a normák és értékek, és utóbbiakkal együtt a viselkedés módosulása is az emberi pszichében megy végbe, ilyen értelemben minden pszichológia, a tanulás is. Nem szabad semmiféle „hókuszpókusz”, és különösen nem szabad invazív, jogsértő beavatkozásokat képzelni a rehabilitáció pszichológiai eszközei mögé. Továbbá, utóbbiakat nem indokolt élesen elválasztani a szocializációtól, neveléstől, hiszen voltaképp e folyamatok hátterében is lélektani folyamatok állnak. Én tehát a rehabilitáció olyan tágabb értelmezését fogadom el, amely szerint utóbbi a reintegrációt is magában foglaló reszocializációs folyamat része, és magában hordozza a bűnismétlés megelőzésének szándékát. A tágabb értelmű felfogásból következik az is, hogy nem kötöm a rehabilitációt a büntetés-végrehajtáshoz, mert úgy vélem, a jövőbeli kriminális viselkedés valószínűségének csökkentésére irányuló gyakorlat nem csak zárt intézetben folytatható.

Cullen és Gendreau a rehabilitáció három lényeges elemét azonosítja: 1) a beavatkozás tervezett vagy legalábbis explicit módon kerül megvalósításra, és semmiképp sem akaratlanul vagy eshetőlegesen; 2) a beavatkozás az elkövető valamely, a bűnözéssel feltételezett összefüggésben álló jellemzőjére, így például az attitűdjeire, megismerő folyamataira, mentális egészségére, oktatással vagy munkavállalással kapcsolatos készségeire, társas kapcsolataira stb. irányul; és végül 3) a beavatkozás célja a bűnismétlés valószínűségének csökkentése.³³⁹ Hozzáteszik, hogy azok az intervenciók, amelyek speciális elrettentés útján kívánják elérni utóbbi célt, kívül esnek a rehabilitáció területén – erre korábban magam is utaltam. Cullen és Gendreau meghatározása azonban megítélésem szerint kiegészítést igényel. *Blackburn*³⁴⁰ hívta fel a figyelmet arra, hogy ha a rehabilitációt nem a társadalmi reintegráció kontextusában értelmezzük, hanem csupán a bűnismétlés megelőzését értjük rajta, akkor etikai alapja megkérdőjelezhetővé válik. Ha a társadalmi visszailleszkedés támogatását értjük rajta, akkor a cél az egyén én-hatékonyságának növelése annak érdekében, hogy ne kövessen el újabb bűncselekményt. A rehabilitáció ebben az esetben abból nyeri legitimitását, hogy nemcsak a társadalom, hanem az elkövető érdekeit is előmozdítja. Ha azonban pusztán a harmadlagos prevenció és a társadalom védelme a cél, akkor annak eszköze szükségszerűen restriktív lesz,

339 Cullen, F. T. – Gendreau, P.: i. m. 112. o.

340 Blackburn, R.: Ethical issues in motivating offenders to change. In: McMurrin, M. (ed.): *Motivating offenders to change: A guide to enhancing engagement in therapy*. John Wiley & Sons, Chichester, 2003, p. 145.

sőt, akár megkülönböztethetlenné válik a speciális elrettentéstől. Blackburn véleménye szerint az elkövető problémája nem azonosítható magával a bűnelkövetéssel, nem lehet pusztán annak eliminálására törekedni, hanem az egész ember működését kell szem előtt tartani. Ez az elképzelés összhangban van Rotman humanisztikus rehabilitációs modelljével.³⁴¹ Utóbbi megközelítés elfogadása számomra egyben azt is jelenti, hogy a rehabilitáció folyamata nem határolható körül élesen és mereven, annak fontos társadalmi, jogi és erkölcsi vonatkozásai is vannak. Utóbbiak megvilágításához két elméleti modellt hívok segítségül.

A rehabilitáció koncepciója változó jelentéstartalmának áttekintéséhez és megértéséhez komplex elméleti keretet nyújt Raynor és Robinson³⁴² tipológiája, amely négy alapvető megközelítést különít el ebben a vonatkozásban: a korrekciós rehabilitáció, a rehabilitáció és reform, a reintegráció és a „letelepítés” (*resettlement*), valamint a rehabilitáció és jog. A korrekciós rehabilitáció mint „ortodox” rehabilitációs modell keretein belül helyezhető el a bűnelkövetőkkel kapcsolatos kezelési programok és más beavatkozási formák többsége. Ebbe a megközelítés típusba sorolható a klasszikus treatment modell és a később kialakult képzés-, illetve tanulásközpontú modell is. A korrekciós rehabilitációs modell abból a feltételezésből indul ki, hogy az emberek általában képesek a jó irányban történő változásra. A célkitűzés ebben a vonatkozásban tehát a „reszocializáció”, a normakövető viselkedés irányába mutató kedvező változás, a foucault-i „normalizáció”³⁴³ elérése. A korrekciós rehabilitáció ernyőfogalma – bár a tipológia szempontjából nézve egy koherens modellt takar – rengeteg különböző, a bűnözés okairól és a rehabilitáció módszereiről eltérően gondolkodó megközelítést foglal magában, amelyek meghatározzák a szükségesnek tartott beavatkozás célpontját, irányát és eszközeit. Ami mégis közös ezekben az elméletekben, az az, hogy jellemzően az egyénben azonosítják a bűnelkövetés okait, és ezért elsősorban individuális szintű beavatkozásokat szorgalmaznak. Meglehetősen pragmatikus módon közelítik meg a kérdést; a bűnözés okainak azonosítását követően e tényezők befolyásolása révén kívánják elérni

341 Rotman, E. (1986): i. m. 1025–1026. o.

342 Raynor, P. – Robinson, G.: *Rehabilitation, crime and justice*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009, p. 5. [2009b]

343 Foucault *Felügyelet és büntetés. A börtön története* című művében ír a normalizációról, azaz az egyének viselkedésének vagy jellemének valamely társadalmilag elfogadott modellhez való közelítését célzó folyamatról, mégpedig a felügyeleti büntetések vonatkozásában. Idézi Raynor, P. – Robinson, G. (2009b): i. m. 5. o.

az egyén személyiségében, erkölcsi értékrendjében, jellemében vagy a beavatkozás tárgyának tekintett egyéb területen a pozitív változást. A reform, illetve a rehabilitáció túlmutat az elrettentésen, mivel nemcsak a bűnisméltés megelőzését tekinti céljának, hanem a bűnözők „megjavítását” is.

A rehabilitáció és a reform címszó alatt Raynor és Robinson a két fogalom elkülönítésére tesz kísérletet³⁴⁴. Láthattuk, hogy a korrekciós rehabilitáció ernyőfogalma nem alkalmas e distinkcióra, amely elsősorban történeti szövegből nézve indokolt. Mind a rehabilitáció, mind a reform az egyén kedvező irányú változását tűzi ki célul, tehát mindkettő korrekcionista szemléletet tükröz, és mindkettő a pozitívizmusban és a modernizmusban gyökerezik³⁴⁵. Ugyanakkor történeti háttérük és a hozzájuk kapcsolható beavatkozási formák tekintetében különbséget kell tenni köztük. Hudson álláspontja szerint a reformista elképzelések inkább a XIX. századra jellemzők, és elsősorban oktatási, illetve úgynevezett kontemplatív³⁴⁶ technikák köthetők hozzájuk, míg az individualizáltabb kezelési módszerekre épülő rehabilitációs irány megjelenése a XX. századra tehető. Raynor és Robinson³⁴⁷ szerint ez utóbbi, a beavatkozások egyéniesítése felé való elmozdulás jellemzi leginkább a reform felől a rehabilitáció irányába történő szemléletváltást.

Szintén a korrekciós rehabilitáció ortodox szemléletétől eltérő megközelítést képviselnek a bűnelkövetők rehabilitációját reintegrációként, illetve letelepítés-ként (*resettlement*) értelmező elméletek³⁴⁸. Ez a felfogás is a változásban látja a sikeres rehabilitáció kulcsát, ugyanakkor nem a korrekcionista, hanem a helyreállító értelemben vett változásban. A cél az elkövető társadalomba történő be-, illetve visszailleszkedésének segítése, a rá kirótt büntetés letöltése után. Raynor és Robinson olvasatában ez a szemléletmód voltaképpen a társadalmi befogadás³⁴⁹ elősegítését célzó törekvéseknek feleltethető meg. A rehabilitációt reintegrációként, illetve társadalmi befogadásként értelmező megközelítést sem egységes és osztatlan a bűnözés okaira vonatkozó nézetek tekintetében, ugyanakkor abban a tekintetben koherens, hogy – szemben a korrekciós rehabilitációs modellel – elsősorban szociológiai oksági tényezőkre épít. A másik

344 Raynor, P. – Robinson, G. (2009b): i. m. 7. o.

345 Hudson, B. A.: i. m. 26. o.

346 A kontempláció elmélkedést, befelé figyelést, elmélyülést jelent.

347 Raynor, P. – Robinson, G. (2009b): i. m. 7. o.

348 Uo. 7–8. o.

349 Angolul *social inclusion*, amelyen „a társadalmi részvétel és részesedés újraszabályozása, valamint a társadalmi tagság terjedelmének kiszélesítése” értendő. Lásd Ferge Zs.: Az EU és a kirekesztés. *Esély*, 2002/6., 4. o.

jelentős különbség az ortodox megközelítéshez viszonyítva, hogy ez a felfogás élesen különválasztja a rehabilitációt a büntetéstől. Képviselői nemcsak hogy nem tekintik a büntetést a rehabilitáció eszközének, hanem utóbbit előbbi „el-lenszereként” fogják fel, amely a büntetés káros hatásainak mérséklését szolgálja. Az állam büntetőhatalmát és a büntetés indokoltságát nem megkérdőjelezve úgy érvelnek, hogy az elkövetőnek joga van ahhoz, hogy a szankció révén ne szenvedjen aránytalan sérelmet, illetve hogy a büntetés ártalmait a rehabilitációs folyamat révén orvosolják.

Bár a rehabilitációról szóló kriminológiai diskurzusok hajlamosak elfeledkezni annak jogi kontextusáról, Raynor és Robinson tipológiája rehabilitáció és jog címszó alatt utóbbival is foglalkozik³⁵⁰. Ez a negyedik, mind közül a legrégebbi múltú rehabilitációs felfogás a tárgyalt fogalmat helyreállításként, illetve mentesítésként értelmezi. Ahogy azt a rövid történeti bevezetőben már említettem, a rehabilitáció fogalma – legalábbis jogi kontextusban – Franciaországban született meg a XVII. század második felében, és a bűnelkövetők nyilvántartásából való törlést, voltaképp a büntetett előélethez fűződő hátrányok alóli mentesítést takarta. Foucault³⁵¹ szerint a klasszikus büntetőjogi iskola képviselői is hasonlóan gondolkodtak a büntetésről, amennyiben azt nemcsak az elrettentés, hanem az úgynevezett rekvalifikáció eszközének is tekintették. A bűncselekmény elkövetése mintegy diszkvalifikálja, kizárja a bűnözőt a társadalomból, akit azonban a kiszabott büntetés letöltése után visszafogadnak.³⁵² Utóbbi aktusnak fontos szimbolikus jelentése van, de ezen túlmenően a büntetett előéletű emberek stigmatizálása, hátrányos megkülönböztetése és társadalmi kirekesztése elleni fellépés egyik lehetséges eszköze is.

A Raynor és Robinson modelljére épülő, ám annál komplexebb és konceptuális célokra igen jól használható elméleti keretet vázolt fel a közelmúltban *Fergus McNeill*. McNeill³⁵³ úgy véli, a rehabilitációval kapcsolatos elméleti problémák és gyakorlati anomáliák oka elsősorban az, hogy az egyéni szintű változást célzó pszichológiai rehabilitációt sokan nem kapcsolják össze a rehabilitáció más formáival, és negligálják annak társadalmi, morális és jogi vonatkozásait. A rehabilitáció túlságosan szűk, pusztán pszichológiai kontextusban

350 Raynor, P. – Robinson, G. (2009b): i. m. 9–10. o.

351 Foucault, M.: *Discipline and punish: The birth of the prison*. Vintage Books, New York, 1977, p. 130.

352 Bottoms, A.: *Neglected features of contemporary penal systems*. In: Garland, D. – Young, P. (eds.): *The Power to Punish*. Heinemann, London, 1983, pp. 176–177.

353 McNeill, F. (2012): i. m. 17. o.

történő értelmezése azt a kockázatot rejti magában, hogy a kockázatkezelés és a társadalomvédelem egyik eszközévé degradálódik, illetve hogy a társadalmi kontroll más, korlátozóbb formái váltják majd fel. E probléma tudatosítása és megoldása céljából McNeill egy olyan komplex, interdiszciplináris kategorizációs rendszert vázol fel, amelyben a természetes rehabilitáció, azaz a dezisztencia mellett a rehabilitáció négy további formája kap helyet: a pszichológiai, a társadalmi, a bírói és a morális rehabilitáció, amelyeket a szerző nyomán az 1. számú ábrán és a 2. számú táblázatban is összefoglaltam. Ez az interdiszciplináris modell nagyrészt Raynor és Robinson³⁵⁴ e fejezetben korábban ismertetett kategorizációs rendszerére épül, és alkalmas a rehabilitáció különböző formái és jelentései egymáshoz való viszonyának, összefüggéseinek megjelenítésére.

1. számú ábra

A rehabilitáció formái McNeill kategorizációs rendszerében

Forrás: McNeill, F.: Rehabilitation, revolution and roadblocks. 2013. <http://blogs.iriss.org.uk/discoveringdesistance/2013/06/10/rehabilitation-revolution-and-roadblocks/>

354 Raynor, P. – Robinson, G. (2009a): i. m.

2. számú táblázat

A dezisztencia helye McNeill rehabilitációs modelljében

McNeill (2012)	Raynor és Robinson (2005)	Releváns tudományterületek
Személyes rehabilitáció (antropocentrikus)	Korrektív rehabilitáció Rehabilitáció és reform	Pszichológia Kriminológia Szociális munka
Társadalmi rehabilitáció	Reintegráció és letelepítés	Szociológia Kriminológia Szociális munka
Bírói rehabilitáció	Rehabilitáció és jog	Jog Filozófia
Morális rehabilitáció (Duff, 2001)		Filozófia Jog
Természetes rehabilitáció (dezisztencia)		Kriminológia

Forrás: McNeill, F. (2012): i. m.; McNeill, F.: Rehabilitation, revolution and roadblocks. 2013. <http://blogs.iriss.org.uk/discoveringdesistance/2013/06/10/rehabilitation-revolution-and-roadblocks/>

A személyes rehabilitáció fogalma McNeill értelmezésében a Raynor és Robinson rendszerében korrektív rehabilitációnak, illetve a rehabilitáció és reformnak nevezett területeket fedi le, amelyek a bűnelkövető „helyreállítását” vagy megváltoztatását, azaz új képességek vagy készségek kialakítását és a meglévő hiányosságok és problémák kompenzálását célozzák. A „pszichológiai” és „korrektív” jelzők pejoratív melléközöngéit elkerülendő, McNeill a személyes rehabilitáció terminust alkalmazza, mivel nem szeretné azt sugallni, hogy az individuális változást valamilyen specifikus technika vagy módszer alkalmazásával kellene elérni. A személyes rehabilitáció azonban önmagában nem elég, hiszen csupán az egyénre fókuszál, és nem alkalmas a bűncselekmény erkölcsi és interperszonális vonatkozásainak kezelésére; utóbbi az erkölcsi rehabilitáció terepuma. Ahhoz, hogy a bűnelkövető teljes jogú, tehát morális szempontból rehabilitált tagként térhessen vissza a társadalomba, helyre kell állítania, illetve orvosolnia kell az okozott kárt. A morális rehabilitáció folyamata Duff³⁵⁵ kommunikatív büntetésről szóló elképzeléseit tükrözi, amely szerint a büntetés feladata, hogy az elkövető irányába közvetítse cselekménye elítélendő voltát, hogy meggyőzze őt

355 Duff, R. A. (2001): i. m.

a tettéért való felelősség vállalásának szükségességéről, és hogy felébressze benne a megbánást és a változás iránti igényt. A pszichológiai és az erkölcsi rehabilitáció azonban mit sem ér a reintegráció útjában álló jogi és ezzel összefüggő gyakorlati akadályok megszüntetését szolgáló bírói vagy jogi rehabilitáció nélkül, amely Raynor és Robinson kategorizációs rendszerében a rehabilitáció és jog címszó alatt szerepel, és amely az ott taglalt problémát fedi le. A bűnelkövetők társadalomba történő sikeres beilleszkedését ugyanis a legmondosabban megtervezett és kivitelezett rehabilitációs terv esetén is megghiúsíthatják a büntetett előélettel járó megbélyegzés és társadalmi kirekesztés folyamatai. A büntetett előélethez fűződő hátrányok alóli mentesítés voltaképp utóbbi probléma kiküszöbölését szolgálná, más kérdés, hogy az erre vonatkozó jogi szabályozással és gyakorlattal kapcsolatban hazánkban például meglehetősen sok kérdés merül fel.³⁵⁶ Végül McNeill modelljének utolsó eleme a társadalmi rehabilitáció, amelyet a szerző tágabban értelmű, mint ahogy az európai szakirodalomban szokták. A szociális rehabilitáción ő nem pusztán a formális állampolgári státus visszaállítását és az erre szolgáló személyes és társadalmi eszközök hozzáférhetőségét érti, hanem egy a társadalomban jóval mélyebben gyökerező szubjektív folyamatot, nevezetesen a jó útra tért volt bűnelkövető informális elismerését és elfogadását. Ennek a felfogásnak voltaképp megfeleltethető a Raynor és Robison modelljében feltüntetett, a rehabilitációt újraletelepedésként (*resettlement*) és reintegrációként értelmező megközelítés.

McNeill a rehabilitáció társadalmi kontextusának ignorálását tartja a rehabilitációs gyakorlat leégetőbb problémájának, ezt teszi felelőssé a sikertelenségekért és a rehabilitációs elméletek félreértelmezéséért és a gyakorlatba történő nem megfelelő átültetéséért. Álláspontja szerint a rehabilitáció eszméjének elértéktelenedését és kiüresedését megelőzendő, integratív és interdiszciplináris rehabilitációs elmélet és gyakorlat kialakítására van szükség. Úgy vélem, McNeill komplex modellje megfelelő elméleti keretet és kiindulási pontot nyújt a harmadlagos prevenció következő fejezetekben taglalt elméleti háttérének tárgyalásához. E modell alapján a rehabilitáció egy tágabb és egy szűkebb értelmezését is elfogadhatónak tartom. A rehabilitáció mint ernyőfogalom alá sorolható minden olyan eszköz, beavatkozás és folyamat, amely lehetővé teszi, hogy a bűnelkövetők teljes jogú állampolgárként térhessenek vissza a társadalomba, és ott jogkövető életet élhessenek. Belátva azonban, hogy ez a definíció

356 Lásd például Vig D.: Korlátlan fájdalom? A bebörtönzés kirekesztő hatásai a semlegesítésben és azon túl. Doktori értekezés, ELTE ÁJK, Budapest, 2014.

nem elég körülhatárolt és specifikus, a következőkben pontosítom az általam használt terminusokat. Érdeklődésem fókuszában elsősorban a pszichológiai, vagy ahogy McNeill nevezi, személyes rehabilitációt szolgáló eszközök, illetve utóbbiaknak a természetes rehabilitációval, azaz a dezisztenciával való kapcsolata áll, de a társadalmi kontextus fontossága miatt a szociális rehabilitáció, azaz reintegráció fontosabb vonatkozásaira is kitérek. Értelmezésem szerint a személyes rehabilitáció magában foglalja azokat a *célzott programokat és egyéb, a testi, lelki és szociális integritást biztosítani szándékolt beavatkozásokat, amelyek a személyiség, a képességek, a viselkedés, az attitűdök, az értékek és egyéb pszichológiai tényezők befolyásolása révén csökkenthetik a bűnismétlés valószínűségét, és amelyek ezzel hozzájárulhatnak a későbbi sikeres reintegrációhoz.*

Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a bűnismétlés pszichológiai tényezői és az azokat is célzó rehabilitációs elméletek és módszerek bemutatása, illetve a „kezelés” kifejezés használata korántsem jelenti részemről a bűnözés és a rehabilitáció medikális modelljének elfogadását. A kezelés fogalmán pusztán a rehabilitációs célokat szolgáló programok, beavatkozások alkalmazását értem, és semmiképp nem azt, hogy a bűnelkövetés egy klinikai értelemben vett patológiás jelenség volna. A könyvem alapjául szolgáló disszertációm megírásához vezető hosszú tanulási folyamat egyik következtetése éppen az, hogy a sikeres reintegráció nem képzelhető el a társadalomba történő beilleszkedéshez szükséges strukturális tényezők megteremtése nélkül. A bűnelkövetés ugyanis gyakran nem magyarázható mással, mint a kedvezőtlen körülmények halmozódásával, szerencsétlen konstellációjával. Ez a felismerés tükröződik abban a jelentős közelmúltbeli változásban is, hogy új büntetés-végrehajtási kódexünk a nevelés súlyos problémákkal terhelt és sok tekintetben vitatható paternalista terminusát lecserélte a reintegráció fogamára. Bár a hazai büntetés-végrehajtási gyakorlatban korábban is nagyon erősen érvényesült a reintegrációs szemlélet, a fogalomváltás paradigmaváltás-jelentőségű. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy ne volna fontos a bűnelkövetéssel összefüggő, a bűnismétlés valószínűségét növelő lélektani tényezők, például a prokriminális attitűdök, illetve az impulzuskontroll-zavarok kezelése, vagy a reintegráció esélyeit növelő különböző képességek, készségek – például a hatékony kommunikációs stratégiák – fejlesztése. Ezeknek a pszichológiai és pedagógiai eszközökre épülő módszereknek is fontos szerepet kell szánni a rehabilitáció, illetve a reintegráció folyamatában, mindig szem előtt tartva a bűnelkövetés társadalmi kontextusát és azt, hogy a sikeres beilleszkedés legalább annyira múlik a közösségen, mint az egyénen.

3. A bűnismétlés kockázati és védőtényezői

A bűnelkövetés, illetve a bűnismétlés etiológiájára vonatkozó elméleti és empirikus ismeretanyag nélkülözhetetlen háttere a harmadlagos megelőzés gyakorlatának. A bűnismétléssel összefüggő tényezők kutatásának jelentősége abban áll, hogy az ebből származó ismeretek egyrészt segítenek annak megértésében, hogy miért vallanak gyakran kudarcot a különböző szankciók, intézkedések és egyéb beavatkozások a bűnismétlés megelőzésében, másrészt hozzájárulnak a prevenció hatékonyabb eszközeinek kidolgozásához. A bűnelkövetéssel és bűnismétléssel kapcsolatos elméletek és empirikus kutatások számottevő része az úgynevezett kockázati tényezőkre épül. A rizikófaktorok olyan tényezők, amelyek növelik a bűnelkövetés, illetve a bűnismétlés valószínűségét. A rizikófaktorok mellett egyre nagyobb figyelem övezi az úgynevezett védő tényezőket is, amelyek a kedvezőtlen környezeti feltételektől függetlenül, vagy azok ellenében hatva visszatartják az egyént a bűnözéstől, illetve a bűnismétléstől. Az egyes kockázatbecslő eszközök e tényezőkre, illetve ezek különböző kombinációira épülnek.

A bűnismétlés kockázati és védő tényezőire vonatkozó empirikus adatok a bűnismétlésre, illetve a bűnözői karrierre irányuló kutatásokból származnak. A bűnismétlés fogalma a XIX. században jelent meg a kriminológiában, és a XX. század elején már számos elmélet foglalkozott a bűnözés és a visszaesés okaival.³⁵⁷ A bűnismétlés bejósolásának igénye is hamar felmerült a büntető igazságszolgáltatás részéről, ezért már a XX. század elején is kísérleteztek az erre alkalmas kockázatbecslő eszközök kidolgozásával. Ma ott tartunk, hogy egyes országokban az alkalmazott szankcióról való döntés során is irányadónak tekintik a bűnismétlés valószínűségére vonatkozó előzetes becslést, bár ez sok szempontból nem éppen aggálytalan megoldás. A bűnismétlés a kutatások kezdete óta mindenesetre egy olyan jelentős elméleti konstruktummá és empirikus változóvá nőtte ki magát, amely a különböző büntetőjogi szankciók, intézkedések és a rehabilitációs programok hatékonyságának leggyakrabban alkalmazott mércéjeként szolgál.

Az első kutatások bűnelkövetők populációján vizsgálták a bűnismétléssel összefüggő tényezőket, különös tekintettel a börtönártalmakra. Bár már a XIX.

357 Lewis, J. L. – Ensley, D. T.: Recidivism. In: Levinson, D. (ed.): *Encyclopedia of Crime and Punishment*, Vol. 3. SAGE Publ., Thousand Oaks, 2002, pp. 1352–1357.

században is volt ilyen törekvés³⁵⁸, igazán a XX. század első felében indultak meg az úgynevezett predikciós célú vizsgálatok, amelyek egy része a bűnismétlésre hajlamosító tényezők azonosítását kísérte meg jellemzően feltételesen szabadságra bocsátott vagy egyébként pártfogás alatt álló bűnelkövetők körében. A keresztmetszeti vizsgálatok önmagukban azonban nem nyújtanak elegendő információt arra vonatkozóan, hogy miért kezd valaki bűnözni, illetve miért folytatja a kriminális tevékenységet. Utóbbi célra alkalmasabb a longitudinális megközelítés, amelynek a visszaesés kutatása területén kétségkívül *Sheldon és Eleanor Glueck*³⁵⁹ voltak az úttörői. Mivel azonban a Glueck házaspár retrospektív módszert alkalmazott, valójában *Wolfgang és munkatársai*³⁶⁰ voltak azok, akik a Philadelphia-kohorszvizsgálat keretein belül elsőként léptek túl igazán a keresztmetszeti kutatások korlátain. Az ő kutatásuk eredményeiből derült fény például arra az összefüggésre, hogy a bűncselekmények több mint felét a bűnelkövetők kevesebb mint tíz százaléka követi el. Az utánkövetéses vizsgálati módszer megjelenésével és a bűnözőikarrier-kutatások beindulásával egyre több, a korábbiaknál pontosabb és informatívabb adat kezdett felhalmozódni a témában.³⁶¹ A bűnözőikarrier-kutatások eredményeiből vált világossá, hogy a bűnelkövetői pályák mintázatai alapján annak különböző típusai különíthetők el, illetve hogy a bűnelkövetői életpálya egyes stádiumaiban – így a belépés, a perzisztencia és a kilépés tekintetében – nem feltétlenül ugyanazok a kockázati tényezők játszanak szerepet.

Az 1970-es években a bűnismétlés hátterére vonatkozó kutatások eredményeit a preventív programok fejlesztésének szolgálatába állították, amely törekvésnek egy időre gátat szabott a Martinson és munkatársai által publikált eredmények generálta szemléletváltás³⁶². Az 1970-es és 1980-as években az akkori kriminálpolitikai irány nyomására a bűnismétlés kutatásának középpontjába a karrierbűnözők kerültek³⁶³. A cél a bűnismétlés bejósolásának haté-

358 Ilyen volt Brockway 1888-as vizsgálata a feltételes szabadságra bocsátott elkövetők körében.

359 Glueck, S. – Glueck, E.: *Juvenile delinquents grown up*. Commonwealth Fund, New York, 1940

360 Wolfgang, M. E. – Figlio, R. M. – Sellin, T.: *Delinquency in a birth cohort*. University of Chicago Press, Chicago, 1972

361 Összefoglalóért lásd Bondeson, U. V.: *Prisonization and recidivism*. In: *Prisoners in prison societies*. Transaction Publishers, New Jersey, 1989, pp. 277–293.

362 Lewis, J. L. – Ensley, D. T.: i. m.

363 Összefoglalóért lásd Kerezi K.: *Karrierbűnözés, karrierbűnözők, bűnözői karrier*. In: Gönczöl K. – Kerezi K. – Korinek L. – Lévay M. (szerk.): *Kriminológia – Szakkriminológia*. Complex, Budapest, 2006, 559–578. o. [2006b]

konyabbá tétele volt annak érdekében, hogy a limitált börtönkapacitást csak a legsúlyosabb és legkockázatosabb visszaesőkre kelljen fenntartani. A bűnözői-karrier-kutatások³⁶⁴, különösen a kohorszvizsgálatok eredményei rávilágítottak a bűnelkövetői karrier folytatásában, tehát voltaképp a bűnismétlésben és az abból való kilépésben szerepet játszó tényezők mibenlétére. A teljesség igénye nélkül érdemes megemlíteni a Glueck házaspár kutatásán és a Philadelphia-kohorszvizsgálaton kívül például a London-, Pittsburgh-, Denver-, Dunedin- és Rochester-kohorszvizsgálatokat.

Az 1990-es évektől kezdve további fejlődés volt tapasztalható a bűnismétlés kutatásában, és az egyre kifinomultabb statisztikai módszerekkel már nemcsak a visszaesők arányát igyekeznek megjósolni, hanem a bűnismétlés várható idejét és a börtönépesség várható alakulását is. Azóta is folyik a bűnismétlés valószínűségének, arányának, időzítésének és prediktorainak mérésére alkalmas módszerek, statisztikai eljárások korszerűsítése annak érdekében, hogy a korábbiaknál pontosabb becslések szülessenek. Az eredmények összehasonlíthatóságát nagyban megnehezíti az a tény, hogy a különböző vizsgálatok a bűnismétlés, illetve a visszaesés nagyon eltérő mércéit³⁶⁵ alkalmazzák³⁶⁶, valamint a vizsgált kohorszok és az utánkövetési intervallumok is nagyon különbözők. Az elemzés alapjául szolgáló adatok jellege és forrása terén sincs egységes gyakorlat. Mégis, bár a különböző változók hatásainak és jelentőségének megítélésében vannak különbségek, a bűnismétléssel összefüggő tényezők vonatkozásában viszonylagos konszenzus jellemzi a szakirodalmat.³⁶⁷ Az 1990-es években a kriminológiában elterjedtté vált metaelemzés módszerrel sikerült a bűnismétlés azon kockázati tényezőinek azonosítása, amelyek a kutatási eredmények szerint valóban hatékony célpontjai lehetnek a preventív célú beavatkozásoknak. Bár az egyes kockázati tényezők kauzális szerepéről keveset tudunk, az a tény, hogy a dinamikus kockázati tényezők egy részének

364 Magyar nyelvű összefoglalóért lásd Kerezsi K. – Győry Cs. – Kó J.: Longitudinális kriminológiai vizsgálatok és alkalmazásuk lehetőségei Magyarországon. Egészséges Ifjúságért Alapítvány, Vác, 2009; Annotált bibliográfiáért a témában lásd Kazemian, L.: Criminal career research. Oxford University Press, Oxford, 2010.

365 Például újabb letartóztatás, jogerős ítélet, bebörtönzés stb.

366 Összefoglalóért lásd Champion, D. J.: Selective incapacitation and recidivism: An examination of the issues. In: Measuring offender risk. A criminal justice sourcebook. Greenwood Press, 1994, pp. 75–104. [1994a]; Farrington, D. P. – Davies, D. T.: Repeated contacts with the criminal justice system and offender outcomes. Final report to statistics Canada, 2007

367 Zamble, E. – Quinsey, V. L.: The criminal recidivism process. Cambridge University Press, 2001

befolyásolására irányuló intervenciók egy jól körülhatárolható csoportja³⁶⁸ a hatékonyságvizsgálatok szerint működik, véleményem szerint azt jelzi, hogy a prediktorokként számontartott változók egy része vélhetően kauzális kapcsolatban áll a bűnismétléssel. A bűnismétlés prediktorait kutató, a kockázatelemzési gyakorlatnak irányt adó, főleg statikus megközelítés megállapításain a mai kriminológiai kutatások már igyekeznek túllépni, és integratív keretben, az egész bűnelkövetői pályába ágyazva vizsgálni a bűnismétléssel összefüggő tényezőket. Az új megközelítéseknek – elsősorban a fejlődési és életpálya-kriminológiának – és a szofisztikált matematikai statisztikai modelleknek és eljárásoknak köszönhetően az anitszociális viselkedést ma már általában különböző kockázati tényezők kumulálódására vezetik vissza, amely láncolatot annak különböző stádiumaiban és területein különböző védő tényezők, illetve mechanizmusok megszakíthatják.³⁶⁹ A kutatások egyik kulcskérdése éppen az, hogy vajon a bűnelkövetés, illetve az abba történő belépés kockázati tényezői megegyeznek-e a bűnismétlés, illetve a perzisztencia tényezőivel. A fejlődési és életpálya-kriminológia tehát értékes eredményekkel és elméletekkel járul hozzá a bűnismétlés és a dezisztencia hátterének feltárásához. Utóbbiakra a *negyedik fejezet*ben a dezisztencia elméletei kapcsán térek ki bővebben, e helyütt a bűnismétléssel összefüggésbe hozott legfontosabb kockázati tényezőket, majd a védő tényezőkkel és a rezilienciával foglalkozó kutatási irány főbb megállapításait ismertetem.

3.1. A bűnismétlés kockázati tényezői

Van olyan álláspont a szakirodalomban, amely szerint a bűnismétlés kockázati tényezői nagyjából megegyeznek a bűnözői pályára lépés rizikófaktoraiival³⁷⁰, ám szinte bizonyos, hogy utóbbi nézet meghaladottnak tekinthető. Ez nemcsak az életpálya- és fejlődési kriminológia, illetve a dezisztenciakutatás eredményei tükrében kérdőjelezhető meg, hanem a büntető igazságszolgáltatási rendszer, különösen a büntetés-végrehajtás kriminogén hatásai ismeretében is. Egyrészt, a kriminális életpálya megkezdése szempontjából kockázatot jelentő tényezők egy része kedvező vagy kedvezőtlen irányban is változhat az idő múlásával

368 Lásd *ötödik fejezet!*

369 Lösel, F. – Bender, D.: Protective factors and resilience. In: Farrington, D. – Coid, J. (eds.): Early prevention of adult antisocial behaviour. Cambridge, Cambridge University Press, 2003, p. 145.

370 Lewis, J. L. – Ensley, D. T.: i. m.; Zamble, E. – Quinsey, V. L.: i. m.

a különböző életesemények, fordulópontok következtében, de akár a biológiai érés hatására is: gondoljunk csak a viselkedéskontrollban fontos szerepet játszó agyterületek késői, akár a fiatal felnőttkorba is belenyúló érési folyamatára. Másrészt, a meglévő kockázati és védőfaktorok mellett megjelenhetnek egyéb tényezők is, amelyek növelik – esetleg csökkentik – a bűnismétlés valószínűségét, ilyenek például a börtön hatásai. Mindezek figyelembevételével nyújtok a következőkben rövid áttekintést a bűnismétlés rizikó- és protektív faktorairól. A bűnismétlés kockázati tényezőinek ismertetése során kétféle szempontú kategorizációt követek: az egyes tényezőket egyrészt eredetük időpontja, másrészt statikus-dinamikus voltak szerint tárgyalom.

3.1.1. Bebörtönzés előtti, alatti és utáni rizikótényezők

A bűnismétlés kockázati tényezői csoportosításának egyik lehetséges szempontja az, hogy a bebörtönzés előtt, alatt vagy után keletkeztek-e³⁷¹. A kockázatbecslési eszközöket alkotó változók túlnyomó része a bebörtönzés előtti rizikófaktorok csoportjába tartozik, amely kategória tehát nagyjából megegyezik a bűnelkövetés kockázati tényezőivel. Ezekre a statikus és dinamikus kockázati tényezők ismertetése kapcsán térek ki részletesebben. Ami utóbbi ismeretanyaghoz hozzátesz, az a bebörtönzés alatti, azaz a börtönnel összefüggő tényezők áttekintése. Ezek a tényezők nem hagyhatók figyelmen kívül a harmadlagos prevenció gyakorlatban, hiszen az eleve meglévő kriminogén szükségletekre ráépülve rontják az elkövetők társadalmi visszailleszkedésének esélyeit. Ebben a vonatkozásban a rehabilitáció szűkebb, a bekerüléskori pszichés és egészségi állapot megőrzésére utaló értelme is jelentőséget kap a korrekcionista tartalma mellett.

Ahogy arra a speciális elrettentés kapcsán utaltam, a börtönbüntetés vizsgatartó erejét cáfoló kutatások zöme arról számol be, hogy a szabadságvesztés-büntetés nemhogy nem csökkenti, hanem akár növelheti is a bűnismétlés kockázatát³⁷². Utóbbi kriminogén hatást a különböző kriminológiai elméletek különbözőképpen magyarázzák. A társas tanuláselméletek a börtön kriminogén hatását annak tulajdonítják, hogy az úgynevezett „bűn iskolájában”

371 Dhami, M. K. – Mandel, D. R. – Loewenstein, G. – Ayton, P.: Prisoners' positive illusions of their post-release success. *Law and Human Behavior*, vol. 30, no. 6, 2006, pp. 631–647.

372 Lásd például Vieraitis, L. – Kovandzic, T. – Marvell, T.: The criminogenic effects of imprisonment: Evidence from State Panel Data, 1974-2002. *Criminology and Public Policy*, vol. 6, 2007, pp. 580–622.

a fogvatartottak az uralkodó oppozicionális szubkultúra hatására a bűnelkövetést támogató attitűdöket, értékrendet, készségeket sajátítanak el, tehát prizonizálódnak.³⁷³ Utóbbi szocializációs folyamat, a prizonizáció³⁷⁴ nagyon komoly, szinte leküzdhetetlen akadályt jelent a rehabilitációs és reintegrációs törekvésekkel szemben. Minél elszigeteltebb az elítélt a külvilágtól, minél kevesebb kapcsolata van a családjával, ismerőseivel és általában véve a külvilággal, annál nehezebb kompenzálni ezt a börtönártalmat. A társadalmi kontrollmérések – illetve konkrétan *Sampson és Laub* teóriája – szerint a szabadságvesztés-büntetés gyengíti a bűnelkövetést gátolni képes társadalmi kötelékeket, amelyek közül a munka és a társas kapcsolatok, különösen a házasság bír kiemelt relevanciával. Ily módon a bebörtönzés a bűnelkövetéshez vezető önmagát újratermelő kumulatív folyamat, ördögi kör részévé válik³⁷⁵. A címkézésméletek képviselői megint másnak tulajdonítják a börtön kriminogén hatását. Úgy vélik, egyrészt a stigmatizáció és a címkézés mint önbeteljesítő jóslat révén az elkövetőkben kialakul, illetve megszilárdul a kriminális identitás, másrészt pedig a bűnözői stigma okán az elkövetők jóval kevesebb lehetőséget kapnak a társadalomban a jogkövető életmód folytatására.³⁷⁶ A feszültségelméletek a zord és pszichésen megerhelő börtönkörülményeket teszik felelőssé a szabadságvesztés-büntetés kriminogén voltáért. A fogvatartottak által nap mint nap tapasztalt feszültségek és kényszerek frusztrációt és haragot generálnak, csökkentik az önkontrollt, és ily módon növelik a jövőbeli kriminális viselkedés valószínűségét.

A különböző börtönártalmak tehát komoly rizikótényezőt jelentenek a bűnismétlés szempontjából³⁷⁷, amit a kutatások eredményei is megerősítenek. Nyilvánvaló, hogy a börtönbe kerülő emberek túlnyomó része többé vagy kevésbé eleve érintett a különböző kockázati tényezők tekintetében, és a szabadságvesztés-büntetés letöltése alatt további problémák keletkezése és a meglévők

373 Jonson, C.: i. m. 466. o.

374 Ezt elsőként Clemmer írta le. Clemmer, D.: *The prison community*. Holt, Rinehart and Winston, New York, 1940

375 Sampson, R. J. – Laub, J. H.: *Crime in the making: Pathways and turning points through life*. Harvard University Press, 1993, p. 168.

376 Jonson, C.: i. m. 467. o.

377 Bővebb elemzésért lásd például Boros J. – Csetneky L.: *Börtönpszichológia*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2000.

elmélyülése tapasztalható. *Farrington és Nuttal*³⁷⁸ például a börtönbeli túlszűfoaltság és az ezáltal keltett feszültség és agresszió szerepére mutat rá a későbbi visszaesés szempontjából. *Boros és Csetneky*³⁷⁹ több olyan kutatást is idéz, amelyek a börtönnek az elítéltek személyiségére és viselkedésére gyakorolt kedvezőtlen pszichológiai hatásaira hívják fel a figyelmet. A börtönszubbkultúra, az elítéltek informális csoportjai, a túlszűfoaltság és a különböző deprivációk ugyanis negatívan befolyásolják a fogvatartottak attitűdjeit, ami a feltételezések szerint további bűnelkövetéshez vezet.³⁸⁰ Sampson és Laub empirikus eredményei az informális társadalmi kontrollt jelentő társas kötelek gyengülésének következményeire hívják fel a figyelmet: kutatásukban a serdülő- vagy fiatal felnőtt korban történő bebörtönzés jelentősen csökkentette a későbbi munkaerőpiaci és kapcsolati stabilitás esélyeit, és egyben növelte a jövőbeli bűnelkövetés valószínűségét.³⁸¹ Hazánkban *A fogvatartottak többszakaszos, társadalmi és munkaerőpiaci reintegrációja és az intenzív utógondozás modellje* című, TÁMOP-5.6.3-12/1-2012-0001 azonosítószámú kiemelt projekt keretein belül végzett hiánypótló vizsgálatban³⁸² foglalkoztak a kutatók a bebörtönzést követő tünetegyüttessel, illetve a „bezárt személyiségvonásokkal”, amelyek különösen a szabadulásra való felkészítés vonatkozásában bírnak relevanciával.

A börtön kockázati tényezői kapcsán – többnyire pozitív előjellel – meg kell említeni a különböző kezelési programok és más beavatkozások hatásait³⁸³, a különböző egyéb fogvatartotti programokat és tevékenységeket – például az oktatásban, a foglalkoztatásban, illetve a vallásos programokon való részvétel –, valamint a kapcsolattartás bűnisméltésre gyakorolt befolyását.³⁸⁴ Wilson

378 Farrington, D. – Nuttal, C.: Prison size, overcrowding, prison violence and recidivism. In: Braswell, M. – Dillingham, S. – Montgomery, R. (eds.): Prison violence in America. Anderson Publishing Co., Cincinnati, 1985

379 Boros J. – Csetneky L.: i. m.

380 Lásd például Vieraitis, L. – Kovandzic, T. – Marvell, T.: i. m.

381 Sampson, R. J. – Laub, J. H.: i. m. 248. o.

382 Somogyi Zs. B.: Szabadság van-e a szabadulás után? Börtönügyi Szemle, 2015/1., 24–34. o.; Somogyi Zs. B.: Szabadság van-e a szabadulás után? II. rész. Börtönügyi Szemle, 2016/1., 59–80. o. [2016a]; Somogyi Zs. B.: Szabadság van-e a szabadulás után? III. rész. Börtönügyi Szemle, 2016/2., 37–52. o. [2016b]

383 Összefoglalóért lásd Borbíró A.: A prevenció célú kezelési programok továbbfejlesztésének lehetőségei a büntetés-végrehajtásban I. Kutatási beszámoló. Kézirat. OKRI, Budapest, 2010 [2010b]

384 Dhami, M. K. – Mandel, D. R. – Loewenstein, G. – Ayton, P.: i. m.

és munkatársai³⁸⁵ metaelemzéséből például az derül ki, hogy az oktatási, szakképzési, illetve foglalkoztatási programokban részt vevő fogvatartottak körében alacsonyabb a bűnismétlési, és magasabb a foglalkoztatottsági ráta, mint a többi elítélt körében. Több kutatás eredményei szerint a családi kapcsolatok ápolása a szabadságvesztés alatt úgyszintén csökkenti a bűnismétlés valószínűségét³⁸⁶. Különösen a gyerekekkel való kapcsolat minősége tűnik meghatározónak a szabadulás utáni életmód tekintetében: a gyerekeikkel szoros kapcsolatot ápoló volt elítélteknek hosszabb ideig van legális munkahelyük, mint azoknak az apáknak, akik kevésbé erősen kötődnek gyermekeikhez. Egy hazai kutatás eredményei is azt bizonyítják, hogy a családi kapcsolatok egyszerre több típusú társas támogatást – érzelmi támogatást, instrumentális támogatást, információt és méltánylást – is nyújtanak a szabadulás utáni reintegrációhoz.³⁸⁷ Sok empirikus bizonyíték szól a vallásosság viselkedésre gyakorolt kedvező hatásairól is, amelyeket vélhetően az egyén attitűdjei, érzelmei, értékrendje és más pszichés jellemzői és folyamatai közvetítenek.³⁸⁸ A vallásos programokon, illetve tevékenységekben való részvétel kedvező irányban befolyásolhatja az elítéltek közérzetét és viselkedését³⁸⁹, és hosszú távon hozzájárulhat a bűnismétlés megelőzéséhez és a bűnelkövetői karrierből való kilépéshez³⁹⁰. A vallásos, illetve hiten alapuló programok népszerűsége azon kutatási eredményeknek köszönhető, amelyek szerint a vallási közösségekhez való tartozás protektív

385 Wilson, D. – Gallagher, C. – MacKenzie, D.: A meta-analysis of corrections-based education, vocation and work programs for adult offenders. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, vol. 37, 2000, pp. 347–368.

386 Például Hairston, C. F.: The Importance of Families in Prisoners' Community Reentry. *The ICCA Journal on Community Corrections*, April, 11–14. 2002; Klein, S. R. – Bartholomew, G. S. – Hibbert, J.: Inmate Family Functioning. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, vol. 46, no. 1, 2002, pp. 95–111.

387 Biró E.: A fogvatartottak családi kapcsolatainak szerepe a bűnelkövetésben, a börtönélményben és a reintegrációban. In: Albert F. (szerk.): i. m. 73–112. o.; Biró E. – Albert F.: Hogyan befolyásolják a családi kapcsolatok a börtönből szabadultak társadalmi reintegrációját? *Magyar Tudomány*, 2016/2., 179–187. o.

388 Lásd Sárkány E.: A vallásosság vizsgálata deviáns fiatalok körében. In: Vókó Gy. (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok*, 52. OKRI, Budapest, 2015, 192–210. o.

389 Lásd például Kerley, K. – Matthews, T. – Schulz, J.: Participation in Operation Starting Line, Experience of Negative Emotions, and Incidence of Negative Behavior. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, vol. 49, no. 4, 2005, pp. 410–426.

390 Dodson, K.: An evidence-based assessment of faith-based programs: Do faith-based programs “work” to reduce recidivism? *Journal of Offender Rehabilitation*, vol. 50, 2011, pp. 367–383.

faktorként is működhet, ahogy erre a 3.2.2. pontban még röviden visszatérek. Ebből a szempontból relevánsak továbbá a vallásosságnak, hitnek, illetve a spiritualitásnak a dezisztencia folyamatában játszott szerepére vonatkozó kutatási eredmények is, amelyekre a *negyedik fejezetben* térek ki bővebben. Egyre több vizsgálat veszi górcső alá a szabadulás utáni tapasztalatok bűnismétléssel való kapcsolatát³⁹¹. Travis és munkatársai³⁹² megállapításai szerint a lakhatással, foglalkoztatással, oktatással, emberi kapcsolatokkal, egészségi állapottal és szerhasználattal kapcsolatos problémák hátráltatják a sikeres reintegrációt. Zamble és Quinsey³⁹³ retrospektív vizsgálatának eredményei szerint a bűnismétlők a munkával, az anyagi helyzettel, a testi és lelki egészséggel és a családdal kapcsolatos problémákat jelölik meg a visszaesés okaiként. Nilsson is arra a nem meglepő következtetésre jutott, hogy a különböző nehézségek halmazódása a szabadulást követően növeli a bűnismétlés veszélyét.³⁹⁴ A kérdést másik irányból megközelítő kutatók a bűnismétlés valószínűségét csökkentő tényezőket vizsgálják, és a fentiekhez nagyon hasonló eredményeket kapnak: a megfelelő munka és lakhatás, a kapcsolatok ápolása és új ismeretségek kiépítése, illetve a különböző, szabadulás utáni terápiás programokban való részvétel hozzájárul a sikeres visszailleszkedéshez és a bűnismétlés esélyének csökkenéséhez.³⁹⁵ Ezek a következtetések összhangban vannak a dezisztenciakutatás későbbiekben ismertetett eredményeivel. Ebbe az elméleti keretbe illeszthető be annak a néhány évvel ezelőtt lezárult kutatásnak a nemzetközi tapasztalatokkal egybecsengő eredménye is³⁹⁶, amely kvalitatív módszertannal vizsgálta a fogvatartottak reintegrációs esélyeit, és amelynek során a kutatók egyebek mellett a bűnelkövetés rizikófaktorait is vizsgálták első alkalommal börtönbüntetésre ítélt férfiak életútjában.³⁹⁷

A kockázati tényezőknek van a kriminológiai irodalomban egy az előbbi csoportosításnál jóval elterjedtebb kategorizációs rendszere is, amelyre

391 Dhimi, M. K. – Mandel, D. R. – Loewenstein, G. – Ayton, P.: i. m.

392 Travis, J. – Solomon, A. L. – Waul, M.: *From prison to home: The dimensions and consequences of prisoner reentry*. Urban Institute, Washington D.C., 2001

393 Zamble, E. – Quinsey, V. L.: i. m.

394 Nilsson, A.: *Living conditions, social exclusion, and recidivism among prison inmates*. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, vol. 4, 2003, pp. 57–83.

395 Dhimi, M. K. – Mandel, D. R. – Loewenstein, G. – Ayton, P.: i. m.

396 Albert F. (szerk.): i. m.

397 Tóth O.: *Rizikótényezők az első alkalommal végrehajtandó börtönbüntetésre ítélt férfiak életútjában*. In: Albert F. (szerk.): i. m. 59–73. o.

a bűnelkövetők rehabilitációjának meghatározó megközelítése, az ötödik fejezetben ismertetett RNR-modell is épül. A következőkben ez utóbbi felosztást ismertetem.

3.1.2. Statikus vs. dinamikus rizikófaktorok

A szakirodalom – a későbbiekben tárgyalt RNR-modell alapján³⁹⁸ – megkülönböztet úgynevezett statikus és dinamikus rizikófaktorokat, amelyek közül előbbiek nem változnak az idő múlásával, és nem is befolyásolhatók, míg utóbbiak gyakran módosulnak, és közvetlenebb módon kapcsolódnak a bűnisméltéshez, mint a statikus tényezők³⁹⁹. Egyes statikus rizikótényezők bűnisméltéssel való kapcsolata már a XX. század eleje óta ismert. Azt például már az 1920-as években felismerték a szakemberek, hogy a büntető igazságszolgáltatással való korábbi találkozás a bűnisméltés erős prediktora lehet⁴⁰⁰. A korábbi letartóztatások, bebörtönzések, szökési kísérletek, az intézeti viselkedés, az első letartóztatás életkora és más hasonló, az egyén múltbeli viselkedésére vonatkozó változók komoly előrejelző értékkel bírnak a visszaesés vonatkozásában. Egyebek mellett az olyan demográfiai változókat is a bűnisméltés kockázati tényezői közé szokták sorolni, mint a nem, az életkor és a faji vagy etnikai hovatartozás, ugyanakkor sok kockázatértékelési eszköz emberi jogi megfontolások miatt nem tartalmazza ezeket.⁴⁰¹ Utóbbi szempont egyes dinamikus kockázati tényezők kockázatértékelés során történő felhasználása kapcsán is felmerülhet, hiszen például a lakhatási körülmények vagy a munkanélküliség mint rizikófaktor figyelembevétele az eleve hátrányos társadalmi helyzetű emberek esetében magasabb kockázati szint megállapításához vezethet. Az ezzel kapcsolatos módszertani és jogi kérdésekre a későbbiekben a kockázatértékelés kapcsán még visszatérek.

A dinamikus kockázati tényezők – más néven kriminogén szükségletek – csoportját olyan változók alkotják, amelyek szignifikáns kapcsolatban állnak a bűnisméltéssel, és amelyek esetében fennáll a befolyásolhatóság lehetősége.

398 Andrews, D. A. – Bonta, J.: i. m.

399 Lewis, J. L. – Ensley, D. T.: i. m.

400 Taxman, F. S. – Pattavina, A. – Caudy, M. S. – Byrne, J. – Durso, J.: The empirical basis for the RNR model with an updated RNR conceptual framework. In: Taxman, F. S. – Pattavina, A. (eds.): Simulation strategies to reduce recidivism: Risk Need Responsivity (RNR) modeling for the criminal justice system. Springer Science & Business Media, New York, 2013, p. 83.

401 Taxman, F. S. – Pattavina, A. – Caudy, M. S. – Byrne, J. – Durso, J.: i. m. 83. o.

Ilyenek például az antiszociális személyiség és irányultság, a kriminális kapcsolatok, a szerhasználat, a mentális állapot, a lakhatási körülmények vagy a foglalkoztatottság.⁴⁰² Vannak olyan változók is, amelyek kockázati tényező jellege vitatott a szakirodalomban: ilyen például az intelligencia vagy a szorongás.⁴⁰³ A dinamikus kockázati tényezők tovább bonthatók úgynevezett stabil és akut tényezőkre, amelyek közül előbbiek általában tartósan fennállnak, de befolyásolhatók – ilyenek például a bűnözést támogató attitűdök –, míg utóbbiak gyakran mutatnak hullámzást.⁴⁰⁴ Az akut dinamikus rizikófaktorok, például a szerhasználat vagy a hangulat azért bírnak különös jelentőséggel, mert változásuk közvetlenül megelőzheti a bűnelkövetés el- vagy újrakezdését.

Jóval több adat áll rendelkezésre a statikus, mint a dinamikus kockázati tényezőkre vonatkozóan, és nagyobb konszenzus is övezi előbbiek mibenlétét. Mindez annak ellenére így van, hogy a statikus rizikófaktorok pusztán prediktív értékkel bírnak, hiszen beavatkozásra csak a dinamikus rizikófaktorok esetében van lehetőség. Az utóbbiak iránti csökkent érdeklődés egyik oka a szociológiának a pszichológiával szemben a kriminológiában tapasztalható viszonylagos dominanciájában rejlik⁴⁰⁵. Módszertani aggályok és nehézségek, valamint a kockázatbecsléssel kapcsolatos – általam is osztott – etikai, jogi és szakmai fenntartások is közrejátszottak abban, hogy sokáig a kétségkívül egyszerűbben és megbízhatóbban mérhető statikus kockázati tényezők álltak a tudományos érdeklődés fókuszában. Ma már egyre több kutatás célozza meg a dinamikus tényezőket, mert ezek nyitnak teret a harmadlagos megelőzést célzó beavatkozásoknak. A dinamikus rizikófaktorok változnak az idő múlásával, és ezek a változások egyben a bűnisméltés kockázatának fluktuációját is eredményezik. Beemelésük a különböző kockázatbecslési eszközökbe lehetővé teszi a változások folyamatos monitorozását és az alkalmazott kezelési programoknak és más beavatkozásoknak az aktuális helyzethez történő igazítását⁴⁰⁶. Egyes kutatások eredményei szerint a dinamikus kockázati tényezők jósló értéke semmivel sem gyengébb, mint a statikus rizikófaktoroké, ugyanakkor al-

402 Uo. 87. o.

403 Andrews, D. A. – Bonta, J.: i. m.

404 Ward, T. – Maruna, S.: *Rehabilitation: Beyond the risk paradigm*. Routledge, New York, 2007, p. 46.

405 Gendreau, P. – Little, T. – Goggin, C.: A meta-analysis of the predictors of adult offender recidivism: What works! *Criminology*, vol. 34, no. 4, 1996, pp. 575–607.

406 Kroner, D. G. – Mills, J. F. – Reitzel, L. R. – Dow, E. – Aufderheide, D. H. – Railey, M. G.: Directions for violence and sexual risk assessment in correctional psychology. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 34, 2007, pp. 906–918.

kalmazásuk sokkal több lehetőséggel kecsegtet, mint a pusztán a predikcióra alkalmas statikus tényezőké⁴⁰⁷.

Mivel az itt tárgyalt témakörre az ötödik fejezetben az RNR-modell kapcsán még visszatérek, a bűnismétlés kockázati tényezőit itt csak röviden tekintem át. Az összefoglaló vezérfonalául Gendreau és munkatársai⁴⁰⁸ népszerű és sokat idézett metaelemzésének eredményei szolgálnak, amely bár meglehetősen régi, jól strukturált formában nyújt áttekintést a számottevő mennyiségű kutatási eredmény alapján relevánsnak tűnő rizikófaktorokról.⁴⁰⁹ A kutatók 131, 1970 és 1994 között folytatott kutatás eredményeit vetették másodelemzés alá, megvizsgálva, hogy mely tényezők állnak a legszorosabb kapcsolatban a bűnismétléssel. A 3. számú táblázat előrejelző értékük sorrendjében tartalmazza az utóbbi nyolc faktort.

3. számú táblázat

A bűnismétlés prediktorai

1. Kriminogén szükségletek: antiszociális személyiség és attitűdök, kriminális ismerősök, személyközi konfliktus, szerabúzus 2. Bűnelkövetői előélet: serdülő- és felnőttkori bűnelkövetés, intézeti fegyelemsértések 3. Gyenge társadalmi előmenetel: családi állapot, iskolai végzettség, foglalkoztatás, jövedelem, lakhatás 4. Demográfiai tényezők: életkor, nem, etnikai hovatartozás 5. Családi tényezők: család kriminalitása, rossz szülői-nevelői háttér, szeparáció 6. Alacsony intellektus 7. Alacsony szocioökonomiai státus, származás 8. Személyes distressz: szorongás, depresszió, alacsony önértékelés, szuicid késztetések stb.

A legerősebb prediktoroknak az úgynevezett kriminogén szükségletek – voltaképpen a dinamikus rizikótényezők – bizonyultak. Az antiszociális személyiség és irányultság az egyik olyan tényező, amely szoros kapcsolatot mutat a

407 Wong, S. C. P. – Olver, M. E. – Stockdale, K. C.: The utility of dynamic and static factors in risk assessment, prediction and treatment. In: Andrade, J. T. (ed.): Handbook of violence risk assessment and treatment: New approaches for mental health professionals. Springer Publishing Company, New York, 2009, pp. 84–85. o.

408 Gendreau, P. – Little, T. – Goggin, C.: i. m.

409 Az ötödik fejezet az RNR-modell kapcsán frissebb és részletesebb összefoglalást tartalmaz a kockázati és szükségleti tényezőkre vonatkozóan.

bűnismétléssel. Ebbe a változóba beletartoznak az antiszociális személyiségvonások, az antiszociális személyiségzavar mint klinikai kategória és a pszichopátia (szociopátia) pszichológiai konstruktuma is. Számottevő mennyiségű munka szól a pszichopátia és a bűnismétlés kapcsolatáról, illetve a pszichopátia mérésére szolgáló különböző kérdőívek és tünetlisták prediktív erejéről.⁴¹⁰ Az antiszociális irányultság, illetve attitűdök visszaesésre gyakorolt hatásait is élénk tudományos érdeklődés övezi.⁴¹¹ A kriminális ismerősök megléte, valamint a személyközi – különösen a hozzátartozókkal való – konfliktusok mint kriminogén szükségletek szintén szoros kapcsolatban állnak a bűnismétléssel.⁴¹² A dinamikus rizikótényezők között a legvitatottabb a szerhasználat, illetve -abúzus szerepe a bűnismétlésben. Gendreau és munkatársai metaelemzése szerint ez jelentős előrejelzője a bűnismétlésnek, azonban vannak ezzel ellentétes kutatási eredmények is.⁴¹³ A szerhasználat és a bűnismétlés kapcsolatának iránya is kérdéses, hiszen gyakran a bűnelkövetés bizonyul a szerhasználat prediktorának, és nem fordítva. Az összefüggést utánkövetéses elrendezésben vizsgáló *Stoolmiller és Blechman*⁴¹⁴ eredményei szerint a szerhasználat robusztus előrejelzője a bűnismétlésnek, de ez inkább a szülők beszámolójából származó adatokra igaz, a serdülők önbeszámolójából származó adatai esetében kevésbé markáns a hatás. Érdekes eredmény, hogy a szerhasználat tagadása akár a serdülő, akár a szülő részéről szintén nagy kockázatot jelent a bűnismétlés szempontjából.

Gendreau és munkatársai⁴¹⁵ rangsorában második helyen a bűnelkövetői előélet, tehát a gyermek- és felnőttkori antiszociális viselkedéssel és kriminalitással, illetve a különböző intézeti fegyelemsértésekkel összefüggő változók állnak. A belépés – általában az első letartóztatás – életkora az egyik legerő-

410 Lásd például Hemphill, J. F. – Hare, R. D. – Wong, S.: Psychopathy and recidivism: A review. *Legal and Criminological Psychology*, vol. 3, 1998, pp. 139–170.; Leistico, A.-M. R. – Salekin, R. T. – DeCoster, J. – Rogers, R.: A large-scale meta-analysis relating the Hare measures of psychopathy to antisocial conduct. *Law and Human Behavior*, vol. 32, 2008, pp. 28–45.

411 Gonsalves, V. M. – Scalora, M. J. – Huss, M. T.: Prediction of recidivism using the Psychopathy Checklist-Revised and the Psychological Inventory of Criminal Thinking Styles within a forensic sample. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 36, 2009, pp. 741–756.

412 Gendreau, P. – Little, T. – Goggin, C.: i. m.

413 Lásd például Cottle, C. – Lee, R. J. – Heilbrun, K.: The prediction of criminal recidivism in juveniles: A meta-analysis. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 28, 2001, pp. 367–394.

414 Stoolmiller, M. – Blechman, E. A.: Substance use is a robust predictor of adolescent recidivism. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 32, 2005, pp. 302–328.

415 Gendreau, P. – Little, T. – Goggin, C.: i. m.

sebb prediktora a bűnismétlésnek.⁴¹⁶ A bűnismétlés és a korábban elkövetett bűncselekmények száma⁴¹⁷ és jellege⁴¹⁸ közötti kapcsolatra is van adat, ám a különböző kutatások némileg ellentmondásos eredményekről számolnak be. A gyermekkori antiszociális viselkedést és agresszivitást szintén a bűnismétlés egyik legmegbízhatóbb prediktorának tartják, bár a kutatások következtetései ezen a területen sem teljesen konzisztensek.⁴¹⁹

Gendreau és kollégái metaelemzése szerint a bűnismétlés harmadik legerősebb prediktora a gyenge társadalmi előmenetel, tehát a családi állapot, a munkavállalás, az iskolázottság, a lakhatás és a jövedelem terén tapasztalt hátrányok, problémák. Ezeket a tényezőket a dezisztenciakutatás eredményei kapcsán még érintem majd a negyedik fejezetben.

A főbb demográfiai jellemzők, mint az életkor, a nem és az etnikai hovatartozás Gendreau és munkatársai rangsorában a negyedik helyen állnak a bűnismétlés prediktorai között. Az életkor és a bűnismétlés közötti negatív irányú kapcsolat régóta ismert a kriminológiában, számos empirikus adat támasztja alá azt, hogy az életkor előrehaladtával csökken a visszaesés, tehát nő a bűnelkövetői karrierből való kilépés valószínűsége.⁴²⁰ A bűnismétlés nemi különbségeit szintén tetemes mennyiségű empirikus adat támasztja alá; ezek zöme szerint a férfiak nagyobb valószínűséggel esnek vissza, mint a nők, ugyanakkor vannak ettől eltérő következtetéssel záruló vizsgálatok is.⁴²¹

A bűnismétlés prediktorai sorában ötödik helyen a családi tényezők – úgy mint a családi kriminalitás, a szeparáció és a nem megfelelő nevelés – állnak. Számos vizsgálat eredményei igazolják, hogy a szülők, különösen az apák kriminalitása komoly kockázati tényezőt jelent gyermekeiknél a bűnismétlés

416 Lásd például Cottle, C. – Lee, R. J. – Heilbrun, K.: i. m.; Loeber, R. – Farrington, D. P.: Young children who commit crime: Epidemiology, developmental origins, risk factors, early interventions, and policy implications. *Development and Psychopathology*, vol. 12, 2000, pp. 737–762.

417 Lásd például Barnett, A. – Blumstein, A. – Farrington, D. P.: Probabilistic models of youthful criminal careers. *Criminology*, vol. 25, 1987, pp. 83–107.

418 Katsiyannis, A. – Archwametry, T.: Factors related to recidivism among delinquent youths in a state correctional facility. *Journal of Child and Family Studies*, vol. 6, 1997, pp. 43–55.

419 Cottle, C. – Lee, R. J. – Heilbrun, K.: i. m.

420 Részletes elemzésért lásd Ellis, L. – Beaver, K. – Wright, J.: *Handbook of crime correlates*. Academic Press, 2009.

421 Lásd Ellis, L. – Beaver, K. – Wright, J.: i. m.

szempontjából.⁴²² A családstruktúra és a bűnismétlés közötti kapcsolattal is sok kutatás foglalkozik, bár az eredmények nem teljesen konzisztensek. A kutatók egyik tábora szerint a csonka család rizikótevéző⁴²³, mások eredményei azonban nem támasztják alá ezt az álláspontot.⁴²⁴

Az intellektuális funkciók, a szocioökonómiai státus (származás) és a személyes distressz⁴²⁵ azok a faktorok, amelyek Gendreau és munkatársai metaelemzése szerint a legkevésbé markáns összefüggést mutatják a bűnismétléssel.⁴²⁶ Ezek prediktív értéke viták kereszttüzében áll a szakirodalomban. A szocioökonómiai státus és a bűnismétlés közötti összefüggés feltételezésének hátterében azok a szociológiai elméletek húzódnak, amelyek szerint a társadalmi származás határozza meg a kriminális viselkedést. A kutatások egy része megerősíti ezt a feltételezést, egy másik részük pedig nem talált szignifikáns kapcsolatot⁴²⁷, ám az eredmények inkonzisztens volta abból a tényből is származhat, hogy a szocioökonómiai státus meglehetősen összetett és nehezen mérhető változó. Az intellektuális képességek kapcsolata a bűnismétléssel szintén nem egyértelműen igazolt, bár az alacsony IQ és a bűnözés közötti összefüggés rendre bizonyítást nyer a kutatásokban.⁴²⁸ Cottle és munkatársai⁴²⁹ rámutatnak, hogy a különböző vizsgálatok eltérő módszertant használtak az IQ mérésére, és ez okozza az ellentmondásos eredményeket a bűnismétléssel való kapcsolata vonatkozásában. Gendreau és munkatársai⁴³⁰ eredményei szerint az IQ-faktor messze nem olyan jó prediktora a bűnismétlésnek, mint a korábban ismertetett tényezők, aminek oka a szerzők szerint az a tény, hogy a metaelemzésben szereplő vizsgálatok túlnyomó része hagyományos papírceruza tesztekkel mérte az IQ-t, mégpedig annak nyelvi és matematikai komponenseit, amelyek valószínűleg nem a bűnismétléssel legszorosabb kapcsol-

422 Például Andrews, D. A. – Bonta, J.: i. m.; Farrington, D. – Barnes, G. – Lambert, S.: The concentration of offending in families. *Legal and Criminological Psychology*, vol. 1, 1996, pp. 47–63.

423 Például Benda, B. B. – Tollett, C. L.: A study of recidivism of serious and persistent offenders among adolescents. *Journal of Criminal Justice*, vol. 27, 1999, pp. 111–126.

424 Például Chang, J. J. – Chen, J. J. – Brownson, R. C.: The role of repeat victimization in adolescent delinquent behaviors and recidivism. *Journal of Adolescent Health*, vol. 32, 2003, pp. 272–280.

425 Distressz: negatív hatású, kellemetlen, káros stressz.

426 Gendreau, P. – Little, T. – Goggin, C.: i. m.

427 Összefoglalásért lásd Ellis, L. – Beaver, K. – Wright, J.: i. m.

428 Uo.

429 Cottle, C. – Lee, R. J. – Heilbrun, K.: i. m.

430 Gendreau, P. – Little, T. – Goggin, C.: i. m.

latban álló intellektuális funkciók. Még jobban vitatják a kutatók a személyes distressz szerepét a bűnismétlés előrejelzésében. A szorongást, a depressziót, a neuroticizmust⁴³¹, az alacsony önértékelést, az pszichiátriai tüneteket és a megkísérelt öngyilkosságot magában foglaló faktor Andrews és Bonta⁴³² szerint nem is minősül rizikófaktornak, mert nem mutat szignifikáns összefüggést a bűnismétléssel. Gendreau és kollégái⁴³³ metaelemzésének eredményei megerősítik ezt az álláspontot: a distressz faktor bizonyult a nyolc közül a bűnismétlés leggyengébb prediktorának, a pszichiátriai tünetek pedig egyáltalán nem korreláltak a bűnismétléssel. Utóbbi eredményeknek nagy jelentősége van a harmadlagos preventív gyakorlat szempontjából, hiszen arra hívják fel a figyelmet, hogy a személyes distressz – tehát a hangulatzavarok, a szorongás és más szubjektív pszichés problémák – csökkentését célzó kezelési programok csekély hatással vannak a bűnismétlésre, holott ennek csökkentése volna a fő céljuk. A fogvatartotti rehabilitációs programok hatékonyságának kulcsa, hogy olyan tényezőket célozzon meg, amelyek növelik a bűnismétlés kockázatát, és amelyek befolyásolása révén utóbbi valószínűsége csökkenthető.

A bűnelkövetés, illetve a bűnismétlés szempontjából nemcsak az annak veszélyét növelő kockázati tényezőknek, hanem az annak valószínűségét csökkentő, illetve a rizikófaktorok negatív hatásait mérséklő védő tényezőknek is van relevanciájuk. A bűnismétlés megelőzését célzó gyakorlat ugyanis nemcsak a különböző hiányosságok pótlását vagy a feltárt kockázatok gyengítését célzó beavatkozásokra épülhet, hanem a bűnismétlés valószínűségét csökkentő, ha úgy tetszik, a dezisztenciát segítő tényezők erősítésére, támogatására irányuló tevékenységekre is.

431 Neuroticizmus: érzelmi labilitás.

432 Andrews, D. A. – Bonta, J.: i. m.

433 Gendreau, P. – Little, T. – Goggin, C.: i. m.

3.2. Protektív faktorok és reziliencia⁴³⁴

3.2.1. Alapfogalmak

A védőfaktorokat a kriminológiában általában a bűnelkövetés, illetve a bűnisméltés valószínűségét csökkentő, tehát a rizikófaktorok ellenében ható tényezőkként definiálják, a rezilienciát pedig az utóbbiak eredményeként létrejövő pozitív alkalmazkodási vagy ellenálló képességnek. Jelentőségükre azok a megfigyelések hívták fel a figyelmet, amelyek szerint vannak emberek, akik a különböző negatív életesemények, stresszkeltő tényezők és más kriminogén körülmények dacára sem lépnek a bűnözés útjára.

A protektív faktorokra és a rezilienciára irányuló kutatások szorosan kapcsolódnak a dezisztencia fogalmához és az erősségeken alapuló harmadlagos prevenció megközelítéséhez, amelyekről a későbbi fejezetekben lesz szó részletesebben. Ezért is meglepő, hogy ez a kutatási terület sokáig marginális volt a kriminológiában⁴³⁵, ráadásul kevés kivételtől eltekintve ma is a deviancia szempontjából veszélyeztetett, ám bűnelkövetővé (még) nem vált gyerekek és serdülők vonatkozásában foglalkozik az említett tényezőkkel, pedig a protektív faktorokra és a rezilienciára építő megközelítés nemcsak a másodlagos prevenció, hanem a bűnisméltés megelőzése területén is kamatoztatható. Az eddig rendelkezésre álló kutatási eredmények szerint például a fiatalkorú bűnelkövetők körében használt kockázat- és szükségletelemző eszközök megbízhatóságát szignifikánsan növeli a protektív tényezők beemelése.⁴³⁶ A védő tényezők, illetve a reziliencia mibenlétének ismerete tehát ugyanolyan fontos a bűnisméltés háttérének megértéséhez és a megfelelő beavatkozások megtervezéséhez, mint

434 A rezilienciának többféle felfogása és definíciója van a pszichológiában, többnyire a nagyon kedvezőtlen vagy veszélyeztető tényezők ellenére történő sikeres alkalmazkodás folyamatát és/vagy képességét értik rajta. A konstruktum az utóbbi években a kriminológiában is megjelent.

435 Lösel, F.: What works in correctional treatment and rehabilitation for young adults? In: Lösel, F. – Bottoms, A. – Farrington, D. P. (eds.): Young adult offenders: Lost in transition? Routledge, Abingdon, 2012, p. 100.

436 Sutherland, A. – Merrington, S. – Jones, S. – Baker, K. – Roberts, C.: Role of risk and protective factors. Youth Justice Board for England and Wales. 2005, p. 14.
http://yjpublications.justice.gov.uk/en-gb/Resources/Downloads/Role_of_risk_and_protective_factors_fullreport.pdf

a kockázati tényezőké, igaz, elsősorban a fiatalkorú és fiatal felnőtt bűnelkövetők esetében.

A protektív faktorok és a reziliencia fogalmai a kriminológiában meglehetősen sok olyan terminológiai, konceptuális és módszertani problémával terheltek, amelyek megnehezítik a kutatási eredmények összehasonlítását és értelmezését.⁴³⁷ A védő tényezőkkel kapcsolatos legnagyobb anomáliára *Lösel és Bender*⁴³⁸ hívta fel a figyelmet. Véleményük szerint a protektív faktorokkal kapcsolatos inkonzisztenciák a szakirodalomban annak tulajdoníthatók, hogy utóbbiak – igaz, negatív előjellel – gyakran egyben kockázati tényezőként is funkcionálnak; az alacsony IQ például a bűnelkövetés kockázati tényezőjeként van számontartva, míg a magas intellektust általában védőfaktoroként említik a szakirodalomban. Sok esetben tehát nem védőfaktorról, hanem a változók egyes szintjeinek, értékeinek védő hatásairól van szó; az alacsony szint veszélyeztet, a magasabb véd. *Stouthamer-Loeber és munkatársai*⁴³⁹ kutatásukban például nem találtak olyan védő tényezőt, amely bizonyos körülmények között ne viselkedett volna kockázati tényezőként, azaz ne lett volna negatív formájában rizikófaktor. Lösel és Bender⁴⁴⁰ számos módszertani megközelítést áttekintve arra a következtetésre jut, hogy csak azok a változók minősülnek valóban protektív faktornak, amelyek egyes kockázati tényezők és a problémás viselkedés között moderálnak, azaz csökkentik előbbinek utóbbira gyakorolt hatását. Ezt a megközelítést alkalmazta *Werner és Smith*⁴⁴¹ a Kauai szigeten végzett híres longitudinális rezilienciakutatásában, amelynek során számos egyéni, családi és közösségi védőfaktort azonosítottak a reziliencia hátterében. *Farrington*⁴⁴² ezzel szemben kevésbé meggyőző eredményeket kapott. A helyzetet bonyolítja, hogy úgy tűnik, a védő tényezők nemcsak direkt, hanem közvetett módon, mégpedig igen bonyolult interakciók révén is kifejthetik hatásukat.⁴⁴³

437 Uo. 15. o.

438 Lösel, F. – Bender, D.: i. m. 133–136. o.

439 Stouthamer-Loeber, M. – Loeber, R. – Farrington, D. – Zhang, Q. – Van Kammen, W. – Maguin, E.: The double edge of protection and risk factors for delinquency: Interrelations and developmental patterns. *Development and Psychopathology*, vol. 5, 1993, pp. 683–701.

440 Lösel, F. – Bender, D.: i. m. 136. o.

441 Werner, E. E. – Smith, R. S.: *Overcoming the Odds: High Risk Children from Birth to Adulthood*. Cornell University Press, Ithaca–London, 1992

442 Farrington, D. P.: Childhood, adolescent and adult features of violent males. In: Huesmann, L. R. (ed.): *Aggressive behavior: Current perspectives*. Plenum, New York, 1994, pp. 215–240. Idézi Lösel, F. – Bender, D.: i. m. 137. o.

443 Lösel, F. – Bender, D.: i. m. 136. o.

Ennek megfelelően Lösel és Farrington különbséget tesz direkt és pufferoló, azaz tompító védő tényezők között, amelyek közül előbbiek más tényezőktől függetlenül csökkentik a jövőbeli antiszociális viselkedés valószínűségét, míg utóbbiak hatása különböző kockázati tényezők megléte esetén érvényesül.⁴⁴⁴ Lösel és Bender⁴⁴⁵ szerint éppen ezért a dezisztencia folyamata háttérében is többváltozós protektív hatásmechanizmusokat kell feltételezni, és nem egy-egy elszigetelt változót. A szakirodalomban két alapvető elképzelés létezik a protektív tényezők működésére vonatkozóan. Az első az úgynevezett pufferhatás-modell, amely szerint a kockázati és védő tényezők egymástól függetlenek, és utóbbiak moderálják, illetve csökkentik előbbiek negatív hatásait.⁴⁴⁶ A másik paradigma a kontinuummodell, amely szerint a kockázati és a védő hatások egy kontinuum két végén találhatóak, tehát nem egymástól függetlenek. E felfogás szerint ugyanazon változónak lehet veszélyeztető, semleges vagy védő értéke, és a kockázat és védelem érvényesülésének mechanizmusait kumulatívként képzelel el.

A védőfaktorok kutatása elsősorban gyermek- és serdülőkorúak körében zajlik, gyökerei pedig az 1980-as évek fejlődés-pszichopatológiai és reziliencia-kutatásaihoz nyúlnak vissza⁴⁴⁷. Ezek során olyan, különböző szempontból magas kockázatnak kitett gyerekeket vizsgáltak, akik sikeresen alkalmazkodtak a kedvezőtlen körülményekhez, és nem alakultak ki náluk viselkedéses, tanulási, interperszonális vagy egyéb problémák; ők az úgynevezett reziliens gyerekek.⁴⁴⁸ Ez a kutatási irány kezdte el feltárni a protektív tényezőket, amelyekre a szakirodalomban gyakran rezilienciaként is utalnak, bár ezek nem feltétlenül szinonim fogalmak. A reziliencia fogalma más tudományterületekről – a fizikából, a kémiából és az ökológiából – szivárgott át a pszichológiába és vált az utóbbi néhány évtized egyik legtöbbet kutatott lélektani jelenségévé. Mára már a kriminológiában is elterjedt konstuktummá vált. Általános jelentése szerint „*rugalmas ellenállási képesség, azaz valamely rendszernek – legyen az egy*

444 Lösel, F. – Farrington, D. P.: Direct protective and buffering protective factors in the development of youth violence. *American Journal of Preventive Medicine*, vol. 43, no. 2, 2012, pp. 8–23. <http://www.ajpmonline.org/article/S0749-3797%2812%2900338-8/fulltext#sec11>

445 Lösel, F. – Bender, D.: i. m. 136. o.

446 Sutherland, A. – Merrington, S. – Jones, S. – Baker, K. – Roberts, C.: i. m. 18–19. o.

447 Carr, M. B. – Vandiver, T. A.: Risk and protective factors among youth offenders. *Adolescence*, vol. 36, no. 143, 2001, pp. 409–426.

448 A rezilienciát sokféleképpen definiálják a szakirodalomban, de többnyire az én egyfajta rugalmasságát, ellenálló képességét értik rajta.

egyén, egy szervezet, egy ökoszisztéma vagy éppen egy anyagfajta – azon reaktív képessége, hogy erőteljes, meg-megújuló, vagy akár sokkszerű külső hatásokhoz sikeresen adaptálódjék⁴⁴⁹. Bár a pszichológiában a rugalmas ellenállóképesség többféle megközelítése és számtalan definíciója látott napvilágot, szinte mindegyik ugyanazon két kulcselemre épül: ezek a veszélyeztető körülmények és a sikeres alkalmazkodás. A kriminológiában a rezilienciát gyakran a sérülékenységgel (vulnerabilitás) ellentétként⁴⁵⁰, vagy a már említett két konjunktív feltétellel határozzák meg. Úgy tűnik, a kriminológiai szakirodalomban mára kialakult egy operacionális megkülönböztetés a protektív tényezők és a reziliencia között; utóbbit előbbi következményeként konceptualizálják.⁴⁵¹

Mivel a bűnelkövetés védő tényezőire és a rezilienciára vonatkozó kutatási eredményeket elsősorban gyerekek és serdülőkorúak mintáin szerezték, ráadásul többnyire a deviáncsá válás elkerülésével és nem a már megkezdett bűnelkövetői pályából történő kilépéssel összefüggő tényezők mibenlétét és működését kutatva, továbbá mert nem foglalkoztam külön a fiatalok bűnelkövetőkkel, a tárgyalt tényezők talán kakukktojásnak tűnnek munkám témakörei között. Ugyanakkor a harmadlagos megelőzés tudományos hátterének teljes körű bemutatásából megítélésem szerint nem maradhatnak ki a protektív faktorok és a reziliencia korrelátumai, már csak azért sem, mert utóbbiak egy része megfeleltethető a dezisztenciát támogató tényezők egy részének. Olyannyira így van ez, hogy a dezisztencia folyamatában szerepet játszó változók és a protektív faktorok gyakran összemosódnak a szakirodalomban.⁴⁵² A dezisztencia és a reziliencia kapcsolatának felismerése is egyre nyilvánvalóbb a szakirodalomban. Utóbbiak mind eredetüket, mind jelentéstartományukat tekintve egymástól jelentősen eltérő fogalmak ugyan, alkalmazási területük és a hátterükben húzódó folyamatok vonatkozásában sok a hasonlóság közöttük⁴⁵³. A két fogalom meglehetősen eltérő elméleti és empirikus hátterű: a dezisztencia a kriminológiából, a reziliencia a fejlődéslélektanból, illetve a fejlődési pszichopatológiából

449 Békés V.: A reziliencia-jelenség, avagy az ökológizálódó tudományok tanulságai egy ökológizált episztemológia számára. In: Forrai G. – Margitay T. (szerk.): „Tudomány és történet”. Tanulmánykötet Fehér Márta tiszteletére. Typotex, Budapest, 2002, 3. o.

450 Lösel, F. – Bender, D.: i. m. 131. o.

451 Sutherland, A. – Merrington, S. – Jones, S. – Baker, K. – Roberts, C.: i. m. 15. o.

452 Lásd például Lodewijks, H. – De Ruiter, C. – Doreleijers, T.: The impact of protective factors in desistance from violent reoffending. A study in three samples of adolescent offenders. *Journal of Interpersonal Violence*, vol. 25, no. 3, 2010, pp. 568–587.

453 Fitzpatrick, C.: What is the difference between ‘desistance’ and ‘resilience’? Exploring the relationship between two key concepts. *Youth Justice*, vol. 11, no. 3, 2011, pp. 221–234.

ered. A dezisztenciakutatás a bűnelkövetői karrierből történő kilépés háttérében húzódnó folyamatokat, az azt segítő tényezőket, míg a rezilienciamegközelítés a veszélyeztetettség ellenére történő sikeres alkalmazkodással összefüggő jelenségeket vizsgálja. E két kutatási irányban az eltérő gyökerek ellenére összekapcsolható a fiataalkorú és fiatal felnőtt bűnelkövetőkkel kapcsolatos megelőző munka és az annak fejlesztését szolgáló kutatások terén.

3.2.2. A védőfaktorok, illetve a rezilienciával összefüggő tényezők

A protektív faktorok többféle osztályozása ismert a pszichológiai és kriminológiai szakirodalomban. Az egyéni és kontextuális tényezőkre történő felosztás a legalapvetőbb, de általában három nagy csoportba⁴⁵⁴ sorolják azokat: 1) személyes, egyéni tényezők; 2) családi tényezők; és 3) tágabb környezeti, illetve társadalmi tényezők. Vannak, akik az utolsó kategóriát tovább bontják iskolai, kortárs csoporttal kapcsolatos és környezeti vagy közösségi tényezőkre⁴⁵⁵, magam is ezt az osztályozási szempontrendszert követem a továbbiakban. A szakirodalomban protektív tényezőként tárgyalt változók nem specifikusan a bűnismétléssel kapcsolatos védő tényezők, hanem általában véve a reziliens, tehát a kockázati tényezőknek ellenálló gyermekek és serdülők azon jellemzői, amelyek megkülönböztetik őket a deviancia útjára térőktől. Azt is fontos megjegyezni, hogy a protektív tényezők különböző mértékben és módokon érvényesülhetnek az egyének bizonyos kockázati tényezők alapján eltérő csoportjaiban, például másképp működhet egy védő mechanizmus az alacsony, és másként a magas szocioökonómiai státusú fiatalok csoportjaiban.⁴⁵⁶

A stresszel szemben ellenállóvá tevő individuális tényezők első csoportjába az intellektuális, illetve kognitív változók tartoznak. Sok kutatás számol be a magas vagy átlagon felüli intellektus deviáns viselkedéssel szembeni protektív hatásairól.⁴⁵⁷ Az átlag feletti intelligenciahányados például olyan kockázati té-

454 Lásd például Sutherland, A. – Merrington, S. – Jones, S. – Baker, K. – Roberts, C.: i. m. 17. o.

455 Lásd például Lösel, F. – Farrington, D. P.: i. m.

456 Lásd például Sutherland, A. – Merrington, S. – Jones, S. – Baker, K. – Roberts, C.: i. m. 22. o.

457 Például Work, W. C. – Cowen, E. L. – Parker, G. R. – Wyman, P. A.: Stress resilient children in an urban setting. *Journal of Primary Prevention*, vol. 11, no. 1, 1990, pp. 3–17.; Stouthamer-Loeber, M. – Loeber, R. – Farrington, D. – Zhang, Q. – Van Kammen, W. – Maguin, E.: i. m.; Werner, E. – Smith, R.: *Vulnerable but invincible: A longitudinal study of resilient children and youth*. McGraw-Hill, New York, 1982

nyezők befolyását is mérsékelheti, mint a bűnelkövető apa vagy a korábbi antiszociális viselkedés.⁴⁵⁸ Lösel és Farrington⁴⁵⁹ számos kutatás eredményét összegezve megállapítja, hogy nem annyira az elvont kognitív funkciók, mint inkább a praktikus intelligencia, az észszerű tervezés képessége és a társas kompetenciák bírnak protektív hatással az antiszociális viselkedés irányába befolyásoló rizikótényezőkkel szemben. Olyan kutatási eredményeket is idéznek, amelyek szerint a magas intellektus csak fiúk esetében, illetve csak az intelligencia bizonyos faktorai vonatkozásában bizonyul védő tényezőnek. Említésre érdemes továbbá, hogy *Loeber és munkatársai*⁴⁶⁰ nem találtak szignifikáns összefüggést a kognitív kompetenciák és a dezisztencia között.

Az egyéni védő tényezők körében a kutatók gyakran említik az énhatékonyságot és az önértékelést. A Rochesteri Gyermekreziliencia-projekt eredményei arról tanúskodnak, hogy a stresszel szemben reziliens gyerekeket egyebek mellett az énhatékonyság érzése és magas önértékelés jellemzi⁴⁶¹, amelyet más kutatások eredményei is megerősítenek⁴⁶². Lösel és Farrington⁴⁶³ ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy az önértékelés és a deviancia közötti összefüggés nem ennyire egyértelmű; vannak például olyan kutatási eredmények, amelyek éppen hogy a nagyon magas vagy nárcisztikus önértékelést hozzák kapcsolatba a bűnelkövetéssel. Ha a magas önértékelés forrása valamilyen deviáns tevő-

458 Kandel, E. – Mednick, S. A. – Kirkegaard-Sorensen, L. – Hutchings, B. – Knop, J. – Rosenberg R. – Schulsinger, F.: IQ as a protective factor for subjects at high risk for antisocial behavior. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, vol. 56, 1988, pp. 224–226.; Werner, E. – Smith, R.: i. m.

459 Lösel, F. – Farrington, D. P.: i. m.

460 Loeber, R. – Pardini, D. A. – Stouthamer-Loeber, M. – Rainer, A.: Do cognitive, physiological, and psychosocial risk and promotive factors predict desistance from delinquency in males? *Developmental and Psychopathology*, vol. 19, 2007, pp. 867–887.

461 Work, W. C. – Cowen, E. L. – Parker, G. R. – Wyman, P. A.: i. m.

462 Például Lösel, F. – Bliesener, T.: Some high-risk adolescents do not develop conduct problems: a study of protective factors. *International Journal of Behavioural Development*, vol. 17, 1994, pp. 753–777.; Werner, E. E. – Smith, R. S. (1992): i. m.

463 Lösel, F. – Farrington, D. P.: i. m.

kenység, akkor nyilván nem „viselkedik” a bűnelkövetéssel szembeni protektív tényezőként.⁴⁶⁴

Tekintélyes mennyiségű szakirodalom foglalkozik a temperamentum⁴⁶⁵ és a reziliencia összefüggéseivel. A könnyű temperamentum – amelynek jellemzői egyebek mellett a szociabilitás, az új ingerek keresése, a rendszeres biológiai ritmus és az új helyzetekhez való könnyű alkalmazkodás⁴⁶⁶ – a reziliencia egyik fő korrelátuma, tehát általában véve a deviáns viselkedésmóddal szemben védő tényező.⁴⁶⁷ Ezt az összefüggést a Dunedin-vizsgálat eredményei is megerősítik, amelyek szerint a bűnelkövetéstől tartózkodó fiatalok bírtak az iskoláskor előtt a legkedvezőbb temperamentumjellemzőkkel, míg a krónikus antiszociális életutat befutók, és különösen az erőszakos bűnelkövetők lényegesen kedvezőtlenebb tulajdonságok voltak jellemzők.⁴⁶⁸ A szakirodalomban számos további individuális protektív, illetve a rezilienciával összefüggő tényezőről számolnak be – szintén gyerekek és serdülők körében –, így például a fejlett empátia készségről⁴⁶⁹, a problémamegoldó kompetenciáról⁴⁷⁰ vagy az adaptív megküzdési stratégiákról⁴⁷¹. *Parker és munkatársai*⁴⁷² a társas készségek, úgymint az interperszonális problémamegoldó készség, a támaszkereső viselkedés és az önbizalom fontosságát emelik ki a reziliencia elemei közül. Az utóbbi években egyre többet foglalkoznak a spiritualitással és a vallásossággal mint protektív tényezőkkel is. Sutherland és munkatársai több olyan kutatási eredményre

464 Sutherland, A. – Merrington, S. – Jones, S. – Baker, K. – Roberts, C.: i. m. 38. o.

465 A temperamentumnak számos definíciója létezik a pszichológiában. Általában olyan egyéni jellemzőket értenek rajta, amelyek csecsemőkortól megfigyelhetők, viszonylagos állandóságot mutatnak az idő múlásával, és meghatározzák az egyén személyiségét és viselkedési stílusát.

466 Sutherland, A. – Merrington, S. – Jones, S. – Baker, K. – Roberts, C.: i. m. 36. o.

467 Cowen, E. L. – Wyman, P. A. – Work, W. C.: Resilience in highly stressed urban children: concepts and findings. *Bulletin of the New York Academy of Medicine*, vol. 73, no. 2, 1996, pp. 267–284.; Lösel, F. – Bliesener, T.: i. m.; Werner, E. E. – Smith, R. S. (1992): i. m.

468 Moffitt, T. E. – Caspi, A. – Dickson, N. – Silva, P. – Stanton, W.: Childhood-onset versus adolescent-onset antisocial conduct problems in males: natural history from ages 3 to 18 years. *Development and Psychopathology*, vol. 8, 1996, pp. 399–424.

469 Cowen, E. L. – Wyman, P. A. – Work, W. C.: i. m.

470 Todis, B. – Bullis, M. – Waintrup, M. – Schultz, R. – D’Ambrosio, R.: Overcoming the odds: Qualitative examination of resilience among formerly incarcerated adolescents. *Exceptional Children*, vol. 68, 2001, pp. 119–139.; Cowen, E. L. – Wyman, P. A. – Work, W. C.: i. m.

471 Todis, B. – Bullis, M. – Waintrup, M. – Schultz, R. – D’Ambrosio, R.: i. m.

472 Parker, G. R. – Cowen, E. L. – Work, W. C. – Wyman, P. A.: Test correlates of stress resilience among urban school children. *Journal of Primary Prevention*, vol. 11, no. 1, 1990, pp. 19–33.

hivatkoznak, amelyek szerint a vallás és a vallásosság a proszociális erkölcsi értékek közvetítése és az új társas kapcsolatok kiépülése révén fejti ki védő hatását. Johnson és munkatársai⁴⁷³ számos kutatási eredmény áttekintése során arra a következtetésre jutnak, hogy a vallásosság és a spiritualitás csökkenti az antiszociális viselkedés mértékét.

A deviancia irányába befolyásoló rizikófaktorokkal szemben védelmet nyújtó tényezők egy másik csoportja a családdal kapcsolatos. A családi tényezők, így például az otthoni légkör, a családtagokkal való kapcsolat, a szülői-nevelői stílus rendre előkerülnek mind az antiszociális viselkedés okai, mind az annak megelőzését vagy kezelését célzó eszközök körében. Lösel és Farrington⁴⁷⁴ ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a családi hatások nem egyirányúak: a család nemcsak hat, hanem vissza is hat a gyerekre, és ezekben a bonyolult interakciókban a gyerek temperamentuma, viselkedése is relevanciával bír. A családi protektív faktorokra vonatkozó kutatások eredményei arra utalnak, hogy nem önmagában a család léte, hanem az azon belüli kapcsolatok minősége bírhat protektív erővel.⁴⁷⁵ A reziliens gyerekek családját magas szintű összetartás, bizalomra és megfelelő kommunikációra épülő szülő-gyerek kapcsolat, elfogadás és támogatás jellemzi a sérülékenyebb gyerekekével szemben⁴⁷⁶. A szülő és a gyermek közötti pozitív érzelmi kapcsolat és kötődés több kockázati tényező hatását is képes mérsékelni.⁴⁷⁷ A szülői-nevelői stílus és eszköztárnak is lehet protektív hatása. A családon belüli jó kommunikáció, a fizikai büntetés kerülése, az intenzív szülői felügyelet és a gyermek bevonása a családi tevékenységekbe mind olyan tényezők, amelyek védelmet nyújtanak a rizikófaktorokkal szemben.⁴⁷⁸ A nem autoriter, gyermekközpontú nevelés és a gyermek tanulmányi előmenetelével kapcsolatos kedvező szülői attitűdök szintén

473 Johnson, B. R. – De Li, S. – Larson, D. B. – McCulloch, M.: A systematic review of the religiosity and delinquency literature. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, vol. 16, 2000, pp. 32–52. Idézi Sutherland, A. – Merrington, S. – Jones, S. – Baker, K. – Roberts, C.: i. m. 38. o.

474 Lösel, F. – Farrington, D. P.: i. m.

475 Sutherland, A. – Merrington, S. – Jones, S. – Baker, K. – Roberts, C.: i. m. 21. o.

476 Carr, M. B. – Vandiver, T. A.: i. m.

477 Az erre vonatkozó kutatásokat lásd Lösel és Farrington tanulmányában! Lösel, F. – Farrington, D. P.: i. m.

478 Stouthamer-Loeber, M. – Loeber, R. – Farrington, D. – Zhang, Q. – Van Kammen, W. – Maguin, E.: i. m.

ilyen tényezők.⁴⁷⁹ Fontos továbbá a szülők énhatékonysága, jólléte – különösen a megfelelő mentális állapot⁴⁸⁰ –, konstruktív megküzdési stratégiái, a szülői stressz alacsony szintje, és a család szocioökonómiai státusa.⁴⁸¹

A protektív faktorok harmadik nagy csoportjába az iskolával és a kortársakkal, valamint a szűkebb környezettel, illetve közösséggel kapcsolatos tényezők, tehát a családnál tágabb társadalmi közeg hatásai tartoznak. Az iskolával kapcsolatos védő tényezők közé elsősorban a tanulmányi előmenetel, a motiváció, az iskolához való kötődés, a tanári támogatás és felügyelet, az egyértelmű szabályok és a proszociális iskolai légkör tartozik⁴⁸². A jó iskolai teljesítmény közvetlen és közvetett módon is védőfaktoroként funkcionál⁴⁸³, például a kriminalitás súlyosbodását mérséklő hatása révén.⁴⁸⁴ Az iskolához való szoros kötődés, elköteleződés és motiváció protektív szerepét számos további kutatás, például a Dunedin-vizsgálat⁴⁸⁵ is kimutatta. Ugyanakkor, ahogy arra Lösel és Farrington⁴⁸⁶ rámutat, az iskolával kapcsolatos védőfaktorok hatásmechanizmusa nem teljesen tisztázott, és egyes tanulmányok szerint az iskolai tényezőknek nincs is önálló, más változóktól független protektív hatásuk. Lösel és Farrington több kutatás eredményeire hivatkozva kizárja annak lehetőségét, hogy pusztán a magas intellektus mint közvetítő változó állna az ímént tárgyalt iskolai tényezők rezilienciát növelő hatása háttérben, és felvetik a jó előmenetel énhatékonyságot növelő, társadalmi kötelékeket erősítő, illetve nem kriminális boldogulási lehetőségeket teremtő hatásait mint lehetséges háttérmechanizmusokat.

A kortárs kapcsolatok minősége, a támogatást nyújtó közeli barátok léte szintén nagyon fontos protektív faktor⁴⁸⁷. Ahogy a kortársak bizonyos esetek-

479 Osborn, A.: Resilient children: a longitudinal study of high achieving socially disadvantaged children. *Early Child Development and Care*, vol. 62, no. 1, 1990, pp. 23–47., Idézi Sutherland, A. – Merrington, S. – Jones, S. – Baker, K. – Roberts, C.: i. m. 23. o.

480 Cowen, E. L. – Wyman, P. A. – Work, W. C.: i. m.

481 Lösel, F. – Farrington, D. P.: i. m.

482 Uo.; Lösel, F. – Bender, D.: i. m.

483 Werner, E. E. – Smith, R. S. (1992): i. m.; Loeber, R. – Farrington, D. P. – Stouthamer-Loeber, M. – White, H. R.: *Violence and serious theft: development and prediction from childhood to adulthood*. Routledge, New York, 2008.

484 Stouthamer-Loeber, M. – Loeber, R. – Farrington, D. – Zhang, Q. – Van Kammen, W. – Maguin, E.: i. m.

485 Moffitt, T. E. – Caspi, A. – Dickson, N. – Silva, P. – Stanton, W.: i. m.

486 Lösel, F. – Farrington, D. P.: i. m.

487 Werner, E. E.: *High-risk children in young adulthood: A longitudinal study from birth to 32 years*. *American Journal of Orthopsychiatry*, vol. 59, no. 19, 1986, pp. 72–81.

ben komoly kockázatot jelenthetnek a bűnelkövetés szempontjából, úgy nyújthatnak más körülmények között visszatartó erőt a kriminalitással szemben; a befolyás iránya attól függ, hogy a kortársak antiszociális értékrendet képviselnek-e, vagy sem.⁴⁸⁸ A nem deviáns barátokhoz és csoportokhoz való kötődés a társas és érzelmi támogatás biztosítása révén nemcsak a bűnelkövetéssel, illetve az erőszakkal szemben védő tényező⁴⁸⁹, hanem több kutatás szerint a dezisztencia folyamatát támogató hatásuk is lehet.⁴⁹⁰ Sutherland és munkatársai⁴⁹¹ azonban megjegyzik, hogy a barátság, és különösen az ellenkező neműekkel való kapcsolat hatásai terén jelentős nemi különbségekről számolnak be a szakirodalomban. Lösel és Farrington⁴⁹² tovább árnyalja a képet: áttekintő tanulmányukban arra a következtetésre jutnak, hogy a kortársak pozitív vagy negatív hatása a nemen kívül függ az egyén életkorától, személyiségétől és az antiszociális pálya jellegétől. Megjegyzik továbbá, hogy a kortárs kapcsolatok mellett akár a társas elszigeteltség is lehet védőfaktor az antiszocialitással szemben, igaz, utóbbinak hosszú távon egyéb negatív következményei lehetnek.

A védőtényezők harmadik kategóriáját alkotó tágabb környezeti tényezők egyike a családon kívüli felnőttekkel való támogató, pozitív kapcsolat. Azok a gyerekek és serdülők, akik képesek ilyen kapcsolatot kiépíteni például egy tanárral vagy szomszéddal, sikeresebben megküzdenek a kedvezőtlen irányba mutató körülményekkel⁴⁹³. A lakókörnyezet jellemzői szintén fontos kockázati, illetve védőtényezők lehetnek az antiszociális viselkedés szempontjából, ugyanakkor az utóbbiakra vonatkozó kutatási eredmények nem konzisztensek. Annyi bizonyos, hogy egyértelműen pozitív vagy negatív lakókörnyezetekről nem beszélhetünk⁴⁹⁴, hiszen nem mindenkire hatnak egyformán ugyanazon környezeti körülmények. Több kutatás számol be arról, hogy a kedvező, nem hátrányos helyzetű lakókörnyezet protektív hatással bír a bűnelkövetéssel

488 Lösel, F. – Bender, D.: i. m.

489 Moffitt, T. E.: Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, vol. 100, no. 4, 1993, pp. 674–701.; Loeber, R. – Farrington, D. P. – Stouthamer-Loeber, M. – White, H. R.: i. m.

490 Például Moffitt, T. E. – Caspi, A. – Dickson, N. – Silva, P. – Stanton, W.: i. m.; Sampson, R. J. – Laub, J. H. (1993): i. m.

491 Sutherland, A. – Merrington, S. – Jones, S. – Baker, K. – Roberts, C.: i. m.

492 Lösel, F. – Farrington, D. P.: i. m.

493 Carr, M. B. – Vandiver, T. A.: i. m.

494 Lösel, F. – Bender, D.: i. m.; Wikström, P.-O. H. – Loeber, R.: Do disadvantaged neighborhoods cause well-adjusted children to become adolescent delinquents? (A study of male juvenile serious offending, individual risk and protective factors, and neighborhood context). *Criminology*, vol. 38, 2000, pp. 1109–1142.

szemben⁴⁹⁵, legalábbis a fiatalok, illetve családok bizonyos csoportjai⁴⁹⁶ esetében⁴⁹⁷, de ezzel ellentétes eredmények⁴⁹⁸ is akadnak. A lakókörnyezeti, illetve közösségi tényezők protektív hatásait nehéz bizonyítani egymással való bonyolult interakcióik és az egyéni és családi tényezőkkel való szoros kapcsolatuk és kölcsönhatásaik okán.⁴⁹⁹ Ezek a protektív faktorok valószínűleg az informális társadalmi kontroll⁵⁰⁰, a társas támogatás és az összetartó erő mint közvetítő változók útján fejtik ki protektív befolyásukat⁵⁰¹.

A védő tényezők és a dezisztencia kapcsolatára vonatkozóan is vannak kutatási eredmények, igaz, csak fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozóan. *Carr és Vandiver*⁵⁰² kutatásukban 76 próbára bocsátott fiatalkorú bűnelkövető mintáján vizsgálták a kockázati és a védő tényezőket. Eredményeik szerint a protektív faktorok – különösen a személyes és a családi tényezők, valamint a kortárs kapcsolatok minősége – alapján markáns különbségek rajzolódtak ki a bűnismétlők és a kilépők között. Utóbbiak elégedettebbek voltak magukkal és a sorsukkal, pozitívabb attitűdök jellemezték őket az iskola, a rendőrség és a társadalmi normák és szabályok iránt, gyakrabban kértek segítséget a tanuláshoz, jobban teljesítettek az iskolában, megfelelő családi támogatottságuk, kevés testvérük és sok barátjuk volt bűnismétlő társaikhoz képest. A szerzők ezekből az eredményekből arra következtetnek, hogy a protektív faktorok jelenthetik a kulcsot a bűnelkövetői életpályáról való elterelés sikeréhez. *Lodewijks és munkatársai*⁵⁰³ a SAVRY kockázatelemző eszközzel mért protektív tényezők és a dezisztencia kapcsolatát vizsgálták a büntetőeljárás különböző szakaszaiban lévő fiatalkorú erőszakos bűnelkövetők mintáján. Regresszióelemzés alkalmazásával sikerült alátámasztaniuk hipotézisüket, amely szerint a protektív tényezők szignifikáns mértékben képesek csökkenteni a bűnismétlés kockázati tényezőinek hatásait, és ily módon támogatni a dezisztenciát. Lösel és Farrington⁵⁰⁴ áttekintő tanulmányában is találunk olyan protektív tényezőket, amelyek nemcsak a belépés-

495 Loeber, R. – Farrington, D. P. – Stouthamer-Loeber, M. – White, H. R.: i. m.

496 Fontos változó lehet ebben a vonatkozásban a szocioökonómiai státus, a faji-etnikai csoportokhoz tartozás, a kulturális háttér stb.

497 Wikström, P.-O. H. – Loeber, R.: i. m.; Lösel, F. – Farrington, D. P.: i. m.

498 Lásd például Stouthamer-Loeber, M. – Loeber, R. – Farrington, D. – Zhang, Q. – Van Kammen, W. – Maguin, E.: i. m.

499 Lösel, F. – Farrington, D. P.: i. m.

500 Wikström, P.-O. H. – Loeber, R.: i. m.

501 Lösel, F. – Farrington, D. P.: i. m.

502 Carr, M. B. – Vandiver, T. A.: i. m.

503 Lodewijks, H. – De Ruiters, C. – Doreleijers, T.: i. m.

504 Lösel, F. – Farrington, D. P.: i. m.

sel szemben védenek, hanem a kilépést is támogatják; ilyenek az intenzív szülői felügyelet és a határozott nevelés, a szülői stressz alacsony szintje, a tanulás iránti motiváció, a nem deviáns kortárs csoporthoz vagy vallási csoporthoz való tartozás és a nem deviáns baráti kapcsolatok. Lösel és Farrington ezzel kapcsolatban hangsúlyozza, hogy a protektív tényezők nagy része az ellenkező póluson kockázati tényezőként viselkedik, és hogy a különböző fejlődési mintázatokban vagy a fejlődés különböző fázisaiban – így például a belépés és a dezisztencia stádiumaiban – ugyanazok a tényezők eltérő hatással bírhatnak. Ami bizonyos esetekben véd a kriminalizálódással szemben, például a szorongás vagy a társas izoláció, az a már megkezdett bűnelkövetői karrier esetén hátráltathatja a dezisztencia folyamatát.

A protektív tényezők és a reziliencia tehát sok szálon kapcsolódnak a bűnelkövetéssel való felhagyás, a dezisztencia folyamatához, és erre egyre több utalás található a szakirodalomban. Sutherland és munkatársai⁵⁰⁵ például a protektív tényezőkkel kapcsolatos empirikus kutatásukban nemcsak a bűnelkövetéstől való távolmaradást, tehát a deviancia teljes elkerülését tekintik jó adaptációnak a reziliencia szempontjából, hanem a dezisztenciát is. Ebben az értelmezési keretben tehát a bűnelkövetéssel felhagyó serdülők reziliensnek minősülnek, a dezisztenciát támogató tényezők pedig protektív faktornak. A dezisztencia-kutatás azonban kevés kivételtől eltekintve a mai napig nem tudta megfelelően beépíteni, integrálni a reziliencia fogalmát.⁵⁰⁶ Pedig Kazemian szerint utóbbi megközelítés közelebb vihetné a kutatókat és a gyakorlati szakembereket annak megértéséhez, hogy hogyan, mely tényezők hatására képesek olyan emberek felhagyni a bűnelkövetéssel, akik esetében a dezisztencia valószínűsége mind elméletileg, mind statisztikai értelemben véve alacsony.

4. A bűnelkövetői karrierből való kilépés: a dezisztencia

4.1. A dezisztencia fogalma és mérésének módszertani kérdései

A nemzetközi szakirodalomban a „desistance from crime” vagy egyszerűen „desistance/desistence” kifejezés a bűnelkövetéssel való felhagyás folyamatát,

505 Sutherland, A. – Merrington, S. – Jones, S. – Baker, K. – Roberts, C.: i. m.

506 Kazemian, L.: Pushing back the frontiers of knowledge on desistance from crime. In: Loeber, R. – Welsh, B. C. (eds.): The future of criminology. Oxford University Press, 2012, pp. 134–140.

illetve a bűnözői karrierből való kilépést jelenti.⁵⁰⁷ Ez a kutatási irány más aspektusból szemléli a bűnözői karriert, mint a bűnelkövetés kockázati tényezőit, illetve okait kutató megközelítés: nem arra kíváncsi, hogy miért bűnöznek az emberek, hanem arra, hogy hogyan, milyen tényezők hatására hagynak fel ezzel a tevékenységgel.

A bűnözőikarrier-kutatásokból ismert tény, hogy a bűnelkövetői aktivitás késő serdülőkorban tetőzik, és hogy a bűnelkövetők túlnyomó része még fiatal felnőtt korban felhagy a kriminalitással. Farrington⁵⁰⁸ például huszonnégy éves korra teszi a kilépés átlagos életkorát. Az úgynevezett életkor–bűnözés-görbe a kriminológiában ismert legrobusztusabb és egyúttal az egyik legkevésbé megmagyarázott jelenség.⁵⁰⁹ Az életkor és a bűnelkövetés közötti összefüggést többen az éréssel vagy a bűnelkövetésből való „kiöregedéssel” magyarázzák, és nem is látják szükségesnek a további lehetséges oki tényezők keresését.⁵¹⁰ Az elmúlt évek nemzetközi kutatási eredményei azonban azt bizonyítják, hogy érdemes az életkor és a kilépés közötti korreláció mögé nézni, mert ez a robusztus összefüggés számos olyan mögöttes változó hatásait is elfedi, amelyeknek szerepük lehet a dezisztencia folyamatában. A dezisztencia jelensége az elmúlt néhány évtizedben a kriminológiai kutatások egyik igen népszerű területévé vált.⁵¹¹ Ehhez az kellett, hogy a kutatókban felmerüljön az igény az életkor–bűnözés-görbe mögött húzódó okisági folyamatok megisme-

507 A hazai szakirodalomban használatos „kilépés” kifejezés inkább a dezisztencia statikus megközelítését tükrözi, és nem a tárgyalt jelenség természetére vonatkozó uralkodó szakmai álláspontot. Utóbbi ok miatt tartom indokoltnak a kétségtől idegen hangzású „dezisztencia” kifejezés használatát, különösen ott, ahol a bűnelkövetéssel való felhagyás folyamatjellegéről vagy kauzális háttéréről esik szó. Stilisztikai okok miatt azonban a kilépés és a bűnelkövetéssel való felhagyás kifejezéseket is használom, a dezisztencia szinonimáiként.

508 Farrington, D. P.: Criminal career research in the United Kingdom. *British Journal of Criminology*, vol. 32, 1992, pp. 521–536.

509 Moffitt, T. E. (1993): i. m. 675. o.

510 Például Glueck, S. – Glueck, E.: *Later criminal careers*. Kraus, New York, 1937; Gottfredson, M. – Hirschi, T.: *A general theory of crime*. Stanford University Press, Stanford, 1990

511 Giordano, P. C. – Cernkovich, S. A. – Rudolph, J. A.: Gender, crime, and desistance: Toward a theory of cognitive transformation. *American Journal of Sociology*, vol. 107, no. 4, 2002, pp. 990–1064.; Laub, J. H. – Sampson, R. J.: Understanding desistance from crime. *Crime and Justice*, vol. 28, 2001, pp. 1–69.

résére, és hogy néhány (például *Shover*⁵¹², *Leibrich*⁵¹³, *Cromwell és munkatársai*⁵¹⁴) kutatás rávilágítson az egyéni hatóerő, az elhatározás szerepére a dezisztencia folyamatában. Az egyre erősödő álláspont, amely szerint bűnelkövetői karrierbe történő belépés okai és korrelátumai különböznek a kilépés, illetve a bent maradás (perzisztencia) okaitól és korrelátumaitól⁵¹⁵ – ez úgynevezett aszimmetrikus okság⁵¹⁶ –, szintén fontos elméleti és gyakorlati vonatkozásokkal bír a kilépés kutatása szempontjából.⁵¹⁷ Azok az elméletek ugyanis, amelyek egyetlen tényező – például az alacsony önkontroll⁵¹⁸ – hatására vezetnek vissza a bűnelkövetést, a kilépést is ugyanazon dologgal magyarázzák, és nem látják értelmét a bűnözői karrier egyes szakaszai kutatásának. Ezt a megközelítést – így például a bűnözés általános elméletét⁵¹⁹ – a dezisztenciakutatás óriási kihívások elé állítja, mivel egyre inkább úgy tűnik, hogy a dezisztencia prediktorai eltérnek a bűnelkövetői karrierbe történő belépést megjósoló tényezőktől, sőt akár az is bizonyítást nyerhet, hogy a dezisztencia korai szakaszában más tényezők játszanak szerepet, mint a későbbiben.

A téma iránti fokozott érdeklődés ellenére a dezisztencia fogalma és definíciója terén a mai napig nincs egyetértés⁵²⁰, és a különböző kutatásokban alkalmazott operacionalizálások sokszínűsége jelentős módszertani aggályokat vet fel. A definíciós és módszertani nehézségek nagyrészt abból fakadnak, hogy a dezisztencia egy szokatlan függő változó a kriminológiában, hiszen nem vala-

-
- 512 Shover, N.: The later stages of ordinary property offender careers. *Social Problems*, vol. 31, no. 2, 1983, p. 213.
- 513 Leibrich, J.: Straight to the point: angles on giving up crime. University of Otago Press, Otago, 1993, pp. 56–57.
- 514 Cromwell, P. F. – Olson, J. N. – Avary D. W.: *Breaking and entering*. SAGE, London, 1990, p. 83.
- 515 Lásd például Farrington, D. P. – Loeber, R. – Elliott, D. S. – Hawkins, J. D. – Kandel, D. B. – Klein, M. W. – McCord, J. – Rowe, D. C. – Tremblay, R. E.: Advancing knowledge about the onset of delinquency and crime. In: Lahey, B. B., Kazdin, A. E. (eds.): *Advances in clinical and child psychology*, vol. 13, Plenum, New York, 1990, pp. 283–342.
- 516 Uggen, C. – Piliavin, I.: Assymetrical causation and criminal desistance. *Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 8, 1998, pp. 1399–1422.
- 517 Kazemian, L.: Desistance from crime. Theoretical, empirical, methodological and policy considerations. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, vol. 23, no. 1, 2007, p. 6.
- 518 Gottfredson, M. R. – Hirschi, T.: i. m.
- 519 Uo.
- 520 King, S.: Early desistance narratives: A qualitative analysis of probationers' transitions towards desistance. *Punishment & Society*, vol. 15, no. 2, 2013, pp. 147–165. [2013a]; Uggen, C. – Massoglia, M.: Desistance from crime and deviance as a turning point in the life course. In: Mortimer, J. T. – Shanahan, M. J. (eds.): *Handbook of the life course*. Kluwer Academic/Plenum, New York, 2003, pp. 311–329.

minek a bekövetkeztét jelzi, hanem egy bizonyosfajta esemény – jelen esetben a bűnelkövetés – bekövetkeztének tartós hiányát⁵²¹. Aki ugyanis felhagy a kriminalitással, annak nem tennie kell valamit, hanem épp ellenkezőleg, tartózkodnia kell a bűnelkövetéstől, mégpedig folyamatosan, hosszú időn keresztül. A szakirodalomban alapvetően két értelemben használják a dezisztencia kifejezést: egyik jelentése egy empirikus változót, a másik egy elméleti konstruktumot takar⁵²². A kilépés empirikus változója a bűnelkövetéssel való felhagyást mint a viselkedés szintjén megfigyelt jelenséget jelöli, a dezisztencia mint elméleti konstruktum pedig általában a bűnelkövetés gyakoriságában, változatosságában vagy súlyosságában bekövetkező csökkenés, illetve a tulajdonképpeni kilépés hátterében zajló folyamatokra utal. A kutatásban leginkább a bűnelkövetéssel való felhagyás kritériumainak megállapítása, tehát a dezisztencia változójának meghatározása és mérhetővé tétele okoz problémát. A dezisztencia egyedi eseményként vagy aktuális állapotként – tehát diszkrét változóként – való definiálása⁵²³ a statikus megközelítés jegyében történik, míg a dinamikus perspektíva képviselői⁵²⁴ többnyire azt a folyamatot értik rajta, amelynek során az egyén fokozatosan felhagy a kriminális tevékenységgel. Laub és Sampson⁵²⁵ mindkét megközelítés létjogosultságát elismerve úgy foglalt állást, hogy meg kell különböztetni a bűnözői karrier végét, tehát a kilépés időpontját, és a kilépés folyamatát, tehát a bűnözéssel való felhagyás hátterében húzódó oki folyamatot. Álláspontjuk szerint a kilépés mint esemény és az annak hátterében zajló folyamat (dezisztencia) közötti distinkciónak nemcsak fogalmi, hanem módszertani jelentősége is van. A szakemberek körében növekvő egyetértés övezi a dinamikus álláspontot⁵²⁶, mivel ez a statikus megközelítés dichotóm

521 Maruna, S.: *Making good: How ex-offenders reform and reclaim their lives*. American Psychological Association Books, Washington, D.C., 2001; Farrington, D. P.: *Advancing knowledge about desistance*. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, vol. 23, 2007, pp. 125–134.

522 Farrington, D. P. (2007): i. m.

523 Például Farrall, S. – Bowling, B.: *Structuration, Human Development and Desistance from Crime*. *British Journal of Criminology*, vol. 39, no. 2, 1999, p. 253.; Weitekamp, E. – Kerner, H.: *Cross-national longitudinal research on human development and criminal behaviour*. Kluwer Academic, Dordrecht, 1994

524 Például Maruna, S. (2001): i. m.

525 Laub, J. H. – Sampson, R. J. (2001): i. m. 11. o.

526 Lásd például Maruna, S. (2001): i. m.; Laub, J. H. – Sampson, R. J. (2001): i. m.; Bushway, S. D. – Thornberry, T. P. – Krohn, M. D.: *Desistance as a developmental process: A comparison of static and dynamic approaches*. *Journal of Quantitative Criminology*, vol. 19, no. 2, 2003, pp. 129–153.

dezsztenciafelfogásával szemben alkalmas a bűnözői viselkedés időbeli változásait is folyamatában megragadni. A dezsztenciát folyamatként értelmező tábor szerint a változás nem lineárisan zajlik, előfordulhatnak benne kisebb-nagyobb botlások, visszaesések is⁵²⁷. Vegyük észre, hogy itt a dezsztencia nem(csak) a kriminális viselkedés megszűnését illetve hiányát jelenti, hanem a bűnözés gyakoriságában és súlyosságában bekövetkező folyamatos csökkenést is magában foglalja, lehetővé téve a tulajdonképpeni kilépésig vezető folyamat tanulmányozását.

A dinamikus megközelítés fokozott térnyerése ellenére a legtöbb empirikus munka diszkrét változóként operacionalizálja a dezsztenciát, tehát a vizsgált személyeket bizonyos – a kutatók által meghatározott⁵²⁸ – ismérvek alapján „kilépők” (dezszterek) és „maradók” (perzszterek) mintájába sorolja és hasonlítja össze különböző változók szerint.⁵²⁹ A kutatók többnyire egy bizonyos életkornál húzzák meg a határt, vagy meghatároznak egy bűnözésmentes időtartamot, amelynek alapján létrehozzák a kilépők mintáját. A kilépés eléréséhez, pontosabban a „kilépett” kategóriába soroltatáshoz szükséges időszak hossza meglehetősen vitatott a szakirodalomban, ennél fogva – mivel azok eltérő kritériumokat alkalmaznak – a kutatási eredmények összehasonlíthatósága is kérdéses. Vannak, akik néhány hónap, mások több – jellemzően két⁵³⁰ – év bűnözésmentes időintervallumot tartanak elfogadhatónak a kilépés megállapításához, de könnyen belátható, hogy akár a huszonöt év is kevésnek bizonyulhat, hiszen csak akkor lehetünk biztosak abban, hogy valaki végleg felhagyott a bűnözéssel, ha távozott az élők sorából.

További módszertani nehézséget jelent a kutatáshoz felhasznált adatok forrásának meghatározása, mert sem a hivatalos nyilvántartásokon, sem az önbevalláson alapuló adatok nem maradéktalanul megbízhatók. Vannak például

527 Például Glaser, D.: *The effectiveness of a prison and parole system*. Bobbs-Merrill, New York, 1969. Idézi LaubSampson (2001): i. m.; Sampson, R. J. – Laub, J. H.: *Life-course desisters? Trajectories of crime among delinquent boys followed to age 70*. *Criminology*, vol. 41, 2003, pp. 319–339.

528 Példáért az operacionalizálásra, illetve munkadefiníciókra lásd Laws, D. R. – Ward, T.: *Desistance from sex offending: Alternatives to throwing away the keys*. The Guilford Press, New York, 2011.

529 Ezzel a stratégiával kapcsolatban rengeteg módszertani probléma merül fel, amelyek a dinamikus perspektíva jegyében kialakított matematikai modellek alkalmazásával nagyrészt kiküszöbölhetők ugyan, ám utóbbiakhoz nagyszámú minta és különböző időpontokra vonatkozó részletes adatok szükségesek.

530 Healy, D.: *The dynamics of desistance. Charting pathways through change*. Willan Publishing, Cullompton, 2010, p. 7. [2010b]

olyan emberek, akik bár a hivatalos adatok alapján „kiléptetnek” számítanak, valójában nem hagytak fel a bűnelkövetéssel, legfeljebb ritkábban és ügyesebben csinálják; ez az úgynevezett „téves dezisztencia” jelensége.⁵³¹ Leibrich⁵³² egy sokat idézett kutatásában a rendőrségi adatok szerint legalább három éve nem bűnöző volt pártfogoltakkal készített interjút, és azt találta, hogy a megkérdezettek kb. fele továbbra is rendszeresen elkövetett valamilyen bűncselekményt, és hogy ennek ellenére egy részük úgy tekintett magára, mint kilépőre. E kutatás eredménye jól szemlélteti a dezisztencia mérésével kapcsolatos módszertani nehézségeket.

Mindazonáltal vannak ígéretes próbálkozások a metodológiai buktatók kiűzésére. Már önmagában a kilépés folyamatként, és nem egy eseményként, döntésként, illetve – módszertanilag – dichotóm változóként történő felfogása is segít a meghatározással és a méréssel kapcsolatos problémák áthidalásában. Ha ugyanis elfogadjuk, hogy a dezisztencia nem a bűnelkövetéssel való felhagyást, hanem az ahhoz vezető utat, a kriminalitástól való folyamatos tartózkodást jelenti, akkor rugalmasabban és életszerűbben vizsgálható, hogyan és milyen tényezők hatására lépnek ki a bűnelkövetők a kriminális karrierből. Ezt a megközelítést támasztják alá azok a tapasztalatok is, amelyek szerint a bűnelkövetéssel való felhagyás a legritkább esetben történik simán és zökkenőmentesen; ez a folyamat többnyire „cikkakkszerű”⁵³³, dinamikus, hektikus és bizonytalan kimenetű.⁵³⁴ Általában nem egyik napról a másikra, hirtelen következik be, hanem a bűnelkövetés gyakoriságának, súlyosságának, illetve változatosságának fokozatos csökkenésében ölt testet.⁵³⁵ Sok próbálkozás fullad kudarcba⁵³⁶, és még akik felhagynak is a bűnelkövetéssel – legalábbis a hivatalos adatok szerint –, azok többségénél is tetten érhetőek a továbbiakban is egyéb deviáns viselkedésformák, például alkohol-, illetve drogabúzus. Ezen empirikus tapasztalatok okán tehát a kriminológiában mára már elterjedt felfogás szerint a dezisztencia egy hosszú – akár élethosszig tartó – folyamat, amely állandó erőfeszítést igényel a (volt) bűnelkövetőtől. *Blumstein és munkatár-*

531 Laub, J. H. – Sampson, R. J. (2001): i. m. 6. o.

532 Leibrich, J. (1993): i. m.

533 Glaser, D.: The effectiveness of a prison and parole system. Bobbs-Merrill, New York, 1969, p. 58.

534 Healy, D. (2010b): i. m. 5. o.

535 Le Blanc, M. – Loeber, R.: Developmental criminology updated. Crime and Justice: A Review of Research, vol. 20, 1998, pp. 115–198.

536 Maruna, S. (1997): i. m.

sai⁵³⁷, továbbá Leibrich⁵³⁸ is arra hívják fel a figyelmet, hogy ha ragaszkodunk a kilépés merev felfogásához – nevezetesen a bűnelkövetés tényleges és teljes befejezéséhez –, akkor lehet, hogy a valóság kicsúszik a kezeink közül.

Néhány kutató további szempontokkal finomította a dezisztencia konceptualizálását. Az egyik ilyen megközelítés elsődleges és másodlagos dezisztencia között tesz különbséget, ezzel próbálva áthidalni a vizsgált jelenség természetéből adódó operacionalizációs és mérési problémákat.⁵³⁹ Az elsődleges dezisztencia a bűnelkövetői karrier átmeneti, rövid tartamú megszakadásaira, csillapodásaira utal, míg a másodlagos dezisztencia fogalma a bűnelkövetéstől való tartózkodás hosszabb idejű, az identitás változásával is együtt járó periódusait jelenti. A bűnelkövetéssel való felhagyás kezdeti és későbbi szakaszának megkülönböztetése mind elméleti, mind gyakorlati szempontból hasznos, hiszen egyrészt létjogosultságot és megfelelő elméleti keretet nyújt a kilépés korai és gyakran egyúttal átmeneti fázisa tanulmányozásához, másrészt lehetővé teszi a dezisztencia folyamatának különböző szakaszaiban jelentőséggel bíró tényezők azonosítását. Úgy tűnik ugyanis, hogy a kilépés korai és későbbi fázisaiban más tényezők esnek nagyobb súllyal latba⁵⁴⁰, és feltehetően ez az oka annak, hogy a bűnisméltés megelőzését célzó beavatkozások egy része rövid távon eredményes ugyan, ám hosszú távon sajnos nincs említésre méltó hatása.⁵⁴¹ Bár többek, például *Maruna és munkatársai*⁵⁴² szerint csak a másodlagos dezisztenciával érdemes foglalkozni, hiszen a bűnelkövetői karrier során több átmeneti szünet is előfordulhat, az utóbbi néhány évben az elsődleges dezisztencia irányába is fokozódott a szakmai érdeklődés.⁵⁴³ Arra azért Kazemian⁵⁴⁴ felhívja a figyelmet, hogy prospektív longitudinális adatok hiányában, rövid utánkövetési idő esetén, a kilépést dichotóm változóval mérő módszertant alkalmazva sajnos jó eséllyel csak a bűnelkövetői karrier átmeneti szüneteit lehet tetten érni, és az ilyen kutatásokból kapott eredmények legfeljebb a kilépés el-

537 Blumstein, A. – Cohen, J. – Farrington, D.: *Criminal Career Research: Its value for criminology*. *Criminology*, vol. 26, 1988, pp. 1–35.

538 Leibrich, J.: *The voice of crime*. *Social Policy Journal of New Zealand: Te Puna Whakaaro*, vol. 3, 1994, pp. 107–120.

539 Maruna, S. – Farrall, S.: *Desistance from Crime: A theoretical reformulation*. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Nr. 43, 2004, S. 171–194.

540 Healy, D. (2010b): i. m. 38. o.

541 Uo. 25. o.

542 Maruna, S. – Immarigeon, R. – LeBel, T. P.: i. m.

543 Lásd például Healy, D. (2010b): i. m.; King, S. (2013a): i. m.

544 Kazemian, L. (2007): i. m. 11. o.

indulásában szerepet játszó tényezők azonosítására alkalmasak, a másodlagos dezisztencia folyamatának megértésére nem.

A kilépés kutatásával kapcsolatos módszertani problémákra adott válaszok között meg kell említeni azokat a bonyolult és kifinomult statisztikai eljárásokat, amelyek a bűnelkövetői aktivitásban bekövetkezett igen kismértékű változások megragadására is alkalmasak.⁵⁴⁵ Továbbá, egyre több kutatás épít azokra a megfigyelésekre, illetve feltételezésekre⁵⁴⁶, amelyek szerint a legtöbb ember viselkedése nem a kriminalitás és a konformitás közötti kontinuum két végpontjának egyikén helyezkedik el. Laub és munkatársai⁵⁴⁷ utánkövetéses vizsgálatukban például olyan kilépőket azonosítottak, akik bűnelkövetési rátája annyira alacsony volt, hogy statisztikailag megkülönböztethetetlen volt a nem bűnelkövető csoportétól. Erre az eredményre alapozták Bushway és munkatársai⁵⁴⁸ definíciójukat, amely a dezisztenciát a bűnelkövetés mértékének „nem nulla szintről” a „nullától empirikusan megkülönböztethetetlen szintre” történő csökkenéseként határozza meg. A kilépés mérhetővé tételére és mérésére vonatkozóan tehát a közelmúltban születtek ígéretes megoldási javaslatok. Ami pedig az információk forrásának problémáját illeti, az a módszer tűnik a leghasznosabbnak, ha a kutató az úgynevezett trianguláció módszerét alkalmazva különböző forrásokból – például hivatalos aktákból, önbeszámoló, illetve pártfogó felügyelőjének beszámolója alapján – szerzi be az adatokat, és azokat egymással összehasonlítva értékeli.

A továbbiakban megkísérlem strukturált és koherens formában áttekinteni a dezisztencia legfontosabb elméleti megközelítéseit és a bűnelkövetésből való kilépést támogató tényezőkre vonatkozó empirikus eredményeket.

4.2. A dezisztencia elméleti megközelítései; az ontogenetikus modellektől a fejlődéskriminológiáig

Annak ellenére, hogy a kilépés kutatása csak az utóbbi néhány évtizedben lendült fel és hozott említésre méltó eredményeket, a kriminológiai elmélet-alkotók

545 Healy, D. (2010b): i. m. 8. o.

546 Lásd például Bottoms, A. – Shapland, J. – Costello, A. – Holmes, D. – Muir, G.: Towards desistance: Theoretical underpinnings for an empirical study. *The Howard Journal*, vol. 43, no. 4, 2004, p. 383.

547 Laub, J. – Nagin, D. – Sampson, R.: Trajectories of change in criminal offending: Good marriages and the desistance process. *American Sociological Review*, vol. 63, no. 2, 1998, pp. 225–238.

548 Bushway, S. D. – Thornberry, T. P. – Krohn, M. D.: i. m.

egy része empirikus megalapozottság hiányában is megkísérelt magyarázatot adni arra, hogy miért hagynak fel az emberek a bűnelkövetéssel. A kutatási eredmények gyarapodása idővel új megközelítési módokkal és elméletekkel színesítette a dezisztencia szakirodalmát, ezek többféleképpen osztályozhatók. Laub és Sampson például alpműnek számító tanulmányukban⁵⁴⁹ az öregedési és érési elméleteket, a fejlődéseméleteket, az életpályamodelleket, a racionális döntési elméleteket és a társas tanuláselméleti modellt ismertetik a dezisztencia fő teoretikus megközelítései körében. Maruna⁵⁵⁰ három fő elméleti irányt tekint meghatározónak a dezisztencia magyarázatai körében: az életkor és az érésszerűségét hangsúlyozó ontogenetikus paradigma mellett a társadalmi kötelekekre, azaz az informális társadalmi kontrollra és a fordulópontokra fókuszáló úgynevezett szociogenikus megközelítést és a társadalmi és személyes identitás narratív változásait feltérképező irányt. Népszerű kategorizációs rendszer a szakirodalomban a dezisztencia elméleteinek strukturális, cselekvési (ágentikus) és integratív elméletekre történő felosztása is.⁵⁵¹ A strukturális elméletek meghatározott életesemények bekövetkezésének, az egyén szociokulturális környezetét megváltoztató átmeneteknek tulajdonítják a dezisztenciát. Az úgynevezett ágenciaelméletek⁵⁵² általában a szabad akarat vagy a bűnelkövetés lehetséges előnyeit és hátrányait mérlegelő racionális döntés jelentőségét hangsúlyozzák a dezisztencia folyamatában. E két elméleti irányt egyoldalú perspektívájuk okán számos kritika érte az utóbbi években, évtizedekben, ennek nyomán ma már számos úgynevezett integratív, a strukturális és ágentikus tényezőket és azok interakcióit egyaránt magukba olvasztó elmélet született. Utóbbiak azzal magyarázzák a dezisztenciát, hogy az egyén az értékrendjében, attitűdjeiben vagy döntéshozatalában bekövetkező változások hatására a társadalmi környezetét befolyásolni képes proszociális változásokat keres vagy idéz elő. Ezek az átme-

549 Laub, J. H. – Sampson, R. J. (2001): i. m.

550 Maruna, S.: Desistance and development: The psychosocial process of 'going straight'. *British Society of Criminology Proceeding*, vol. 2, 1999, pp. 1–25.

551 Lásd például King, S.: *Desistance transitions and the impact of probation*. Routledge, New York, 2013, p. 2. [2013b]; Weaver, B.: *The relational context of desistance: Some implications and opportunities for social policy*. In: Kemsshall, H. (ed.): *Crime and social policy*. Wiley-Blackwell, 2012, p. 42.

552 Az angol szakirodalomban *agency*, amely a hatékony cselekvés képességét jelenti.

netek új viselkedésformák és proszociális szerepek kialakulásához és a bűnelkövetés abbagyásához vezetnek.⁵⁵³

A továbbiakban e kategorizációs szempontok figyelembevételével a teljesség igénye nélkül áttekintem a dezisztencia főbb megközelítéseit annak érdekében, hogy a következő részben taglalt kutatási eredményekhez megfelelő értelmezési keretet nyújtsak. Mivel azonban az elméleteket és az empirikus eredményeket lehetetlen szétválasztani és egymástól függetlenül taglalni, a dezisztencia megközelítései közül többet a dezisztenciával összefüggő társadalmi és pszichológiai tényezők körében fejtek ki bővebben.

Mind kronológiai, mind didaktikai szempontból a Maruna által ontogenetikusan paradigmaként⁵⁵⁴ titulált öregedési és érési elméletekkel érdemes kezdeni a felsorolást. Az életkor–bűnözés-görbe szerint a kriminális aktivitás valószínűsége egy adott populáción belül jellemzően a késő serdülőkorban, illetve a fiatal felnőttkorban tetőzik, azt követően pedig meredeken csökken. Ez az összefüggés olyannyira meghatározó a kriminológiai gondolkodásban, hogy az életkor hatása és a dezisztencia gyakran összemosódik a szakirodalomban⁵⁵⁵, ami sokáig akadályozta a kilépés hátterében sejtethető oksági folyamatok feltárását és megértését. *Quetelet* már a XIX. század elején foglalkozott a jelenséggel, megállapítva, hogy a fizikai erő és az érzelmek halványulásával, gyengülésével párhuzamosan a bűnözési hajlam is csökken. A *Glueck házaspár*⁵⁵⁶ egy évszázaddal későbbi, empirikus alapokat sem nélkülöző elmélete már az érésnek, és nem önmagában az idő múlásának tulajdonítja a dezisztenciát. Az érést egy összetett biológiai, pszichológiai és szociológiai folyamatnak tartják, amelynek során az egyén viselkedése változik. Úgy érvelnek, hogy a kriminalitás huszonöt éves kor után csökken, a bűnelkövetők „kinőnek” ebből az átmeneti fázisból, és fiziológiailag „kiégnek”. A kortárs elméletek között is találunk olyat, amelyik egyedül az életkor változóját tartja fontosnak a kilépés szempontjából, mivel az idő múlásának egyetlen lehetséges korrelátuma sem magyarázza olyan jól a bűnelkövetésben való változásokat, mint maga az életkor.⁵⁵⁷ A bűnözést az alacsony önkontrollal magyarázó *Gottfredson és Hirschi*⁵⁵⁸ például azzal ér-

553 King, S. (2013b): i. m. 2. o.

554 Maruna, S. (1999): i. m. 2. o.

555 Laub, J. H. – Sampson, R. J. (2001): i. m.

556 Glueck, S. – Glueck, E. (1940): i. m.

557 Wilson, J. Q. – Herrnstein, R. J.: *Crime and Human Nature*. Touchstone Books, New York, 1985

558 Gottfredson, M. R. – Hirschi, T.: i. m.

vel, hogy a bűnözés életkori eloszlása tértől, időtől és történelmi kontextustól függetlenül állandó, és nem létezik olyan kriminológiai változó, amely ezt megmagyarázná. Vannak olyan álláspontok is a szakirodalomban, amelyek az idő múlásával járó biológiai, fiziológiai változásokkal – például a tesztoszteronszint vagy a fizikai erő csökkenésével – magyarázzák a bűnelkövetéssel való felhagyás jelenségét. Ezek az elméletek azonban nem állnak meg, mivel az említett biológiai változások mintázata jelentősen eltér az életkor–bűnözés-görbétől; a tesztoszteronszint és a fizikai erő csökkenése például jóval „laposabb” pályát követ, mint az említett görbe.⁵⁵⁹ Az elmúlt évtizedek kutatási eredményei fényében az életkor mint oksági tényező szerepét hangsúlyozó elméletek meghaladottnak tekinthetők. A fejlődési és életpályamodellek képviselői szerint a dezisztenciát pusztán az életkorral vagy az azt kísérő éréssel magyarázó elméletek nem képesek magyarázatot nyújtani a fejlődési utak óriási heterogenitására. Úgy érvelnek, hogy a dezisztencia egyrészt különböző életkorokban következhet be – bár jellemzően a serdülőkor alatt, illetve közvetlenül utána történik –, másrészt az abban szerepet játszó tényezők életkoronként és a bűnelkövetői karrier jellemzőitől függően eltérők lehetnek.⁵⁶⁰ *Dannefer*⁵⁶¹ arra is felhívja a figyelmet, hogy az életkorral járó változások nem feltétlenül természetes biológiai folyamatoknak tulajdoníthatók, hanem társadalmi-intézményi hatások játszanak benne szerepet; a különböző korú és nemű emberek például más megítélés alá esnek a nyugati társadalmakban, és ezek a folyamatok relevánsabbak lehetnek a dezisztencia szempontjából, mint önmagában az idő múlása. A kritikák ellenére az ontogenetikus megközelítés érdemeként említendő, hogy felhívta a figyelmet a bűnözői karrier és az életkor közötti kapcsolat mélyebb feltárásának szükségességére, olyan összefüggésekre mutatva rá, amelyek ma már alapvetések a kriminológiában, és amelyekről minden magára valamit is adó elméletnek számot kell adnia.

A szociális tanuláselméleti perspektíva a deviáns viselkedés általános értelmezési kereteként nemcsak a bűnözői tevékenység elkezdésére, hanem annak befejezésére is magyarázattal szolgál. E megközelítés szerint ugyanazon okok állnak a dezisztencia, mint a belépés hátterében, csak fordított előjellel. Ilyen tényezők például a nem kriminális barátokhoz és más fontos személyekhez való kötődés, a bűnöző viselkedés utánczására való alkalmak számának csök-

559 Maruna, S. (1999): i. m.

560 Laub, J. H. – Sampson, R. J. (2001): i. m. 5–6. o.

561 Dannefer, D.: Adult development and social theory: A paradigmatic reappraisal. *American Sociological Review*, vol. 49, 1984, pp. 100–116. Idézi Maruna, S. (1999): i. m. 3. o.

kenése, a konformizmusnak és a jogkövetésnek kedvező attitűdök kialakítása. A belépést követően az utánzás veszít a jelentőségéből, és a pozitív/negatív megerősítés szerepe válik egyre fontosabbá. A tanuláselméleti megközelítés a kortárs kapcsolatokat tartja a dezisztencia szempontjából a legmeghatározóbb tényezőknél. A kutatási eredmények szerint a dezisztencia és egyes tényezők – például az életkor, a munkavállalás vagy a házasság – közötti összefüggéseket is e változó közvetíti⁵⁶². Utóbbi eredmények fényében úgy tűnik, hogy a szociális tanuláselméleti megközelítés, azon belül például az úgynevezett differenciális asszociáció elmélete jól alkalmazható a dezisztenciakutatásban, feltéve, hogy megfelel a jövő kihívásainak, például adekvát magyarázattal tud szolgálni a kriminális viselkedés életkorral járó változásaira.

Egyes szakemberek szerint a társas tanuláselméleti perspektívába is beilleszthető⁵⁶³, ám annál jóval gyengébb magyarázó erővel rendelkezik a racionális döntés elmélete és az utóbbi megközelítésre épülő elrettentési elmélet, melyek szerint az emberek akkor követnek el bűncselekményt, ha az kifizetődőnek látszik, azaz ha az azzal járó előnyök meghaladják a hátrányokat.⁵⁶⁴ A bűnözéssel való felhagyás tehát egy észszerű értékelési folyamat eredményeként születik meg, amelyben az életkor előrehaladtával egyre meghatározóbb szerep jut a büntetéstől való félelemnek, de a kutatások a szégyenérzet, a legutóbbi bűncselekmény elkövetése során elszenvedett sokk vagy a bűncselekmények morális megítélésében bekövetkezett változás tényezőinek fontosságára is rávilágítanak a kilépésre irányuló döntés folyamatában.⁵⁶⁵ Az elrettentési elmélet a kriminális viselkedés logikusnak tűnő magyarázatán alapuló egyszerű megoldást is kínál a bűnelkövetésre; a bűnelkövetés költségeinek, hátrányainak növelésével az emberek elrettenthetőek a további bűnözéstől.⁵⁶⁶ Ez a kriminálpolitika nyelvére lefordítva szigorúbb büntetések alkalmazását jelenti. A racionális döntési és különösen az elrettentési elméletnek azonban nem sok használható mon-

562 Laub, J. H. – Sampson, R. J. (2001): i. m.; Maruna, S.: Desistance from crime. In: Krohn, M. D. – Lizotte, A. J. – Hall, G. P. (eds.): Handbook on crime and deviance. Springer, 2009, pp. 277–295.

563 Akers, R. L.: Rational choice, deterrence, and social learning in criminology: the path not taken. *Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 81, 1990, pp. 653–676.

564 Pratt, T. C. – Cullen, F. T. – Blevins, K. R. – Daigle, L. E. – Madensen, T. D.: An empirical status of deterrence theory: a meta-analysis. In: Cullen, F. T. – Wright, J. – Blevins, K. (eds.): Taking stock. A status of criminological theory. Transaction Publishers, New Brunswick, 2009, pp. 367–396.

565 Laub, J. H. – Sampson, R. J. (2001): i. m. 46. o.

566 Pratt, T. C. – Cullen, F. T. – Blevins, K. R. – Daigle, L. E. – Madensen, T. D.: i. m. 367. o.

danivalója van a bűnelkövetéssel való felhagyás vonatkozásában. A racionális döntés elmélete ellen szóló egyik kritikai érv szerint a dezisztenciához több kell, mint elhatározás; bár utóbbi fontos a kilépéshez, önmagában messze nem elegendő a bűnelkövetéstől való hosszú távú tartózkodás eléréséhez.⁵⁶⁷ Ami az elrettentési elmélet alaptételeit illeti, azok figyelmen kívül hagyják a különböző büntetésformák hatásaival, a viselkedésmódosítással és a meggyőzés pszichológiájával kapcsolatos kutatások eredményeit, és az utóbbiak alapján kirajzolódó differenciált képnél jóval egyszerűbbet festenek utóbbi mechanizmusokról. Ahogy arra már az *első fejezetben* is utaltam, illetve az *ötödik fejezetben* is kitérek majd, az elrettentési elmélet gyakorlatba átültetése nem kecsegtet sok sikerrel, sőt a célzattal ellentétes hatást is előidézhet.⁵⁶⁸

A dezisztencia hátterének feltárása szempontjából nagy előrelépést jelentettek a fejlődésemleletek és az életpályamodellek⁵⁶⁹, amelyeket a szakirodalomban gyakran együtt tárgyalnak, mivel mindkét perspektíva a bűnözői életpálya teljes hosszára koncentrálnak dinamikus megközelítésnek tekinthető. Laub és Sampson⁵⁷⁰ azonban néhány fontos különbségre világít rá utóbbi két megközelítés között, amelyeknek a dezisztenciakutatás szempontjából is fontos jelentőségük van. Míg a fejlődésemleletek – a pszichológiában gyökerezve – szinte törvényszerű fejlődési utakat, illetve pályáikat feltételeznek, amelyen az egyén egy „előre megírt program” alapján végigmegy, addig utóbbiak – elsősorban a szociológiából merítve – a viselkedés változékonyságát és a külső hatások meghatározó szerepét hangsúlyozzák, elvetve azt a feltételezést, hogy a viselkedés az egyén jellemzői vagy korábbi tapasztalatai alapján megjósolható volna. Mindkét csoport jellemzően integratív elméletekből áll, amelyek a legkülönbözőbb megközelítések elemeiből merítve igyekeznek minél teljesebb képet nyújtani a bűnözői életpálya alakulásáról⁵⁷¹. Jellemző például a kötődésemleletek, kontrollélemleletek és a társas tanuláselméletek különböző elemeinek beemelése és ötvözése a fejlődési, illetve életpálya-perspektívába. Ezek az elméletek tehát egyszerre több megközelítésbe is besorolhatók, és ez indokolja, hogy például

567 Burke, R. H.: An introduction to criminological theory. Fourth edition. Routledge, New York, 2014, p. 337.

568 Gendreau, P. – Smith, P. – French, S. A.: The theory of effective correctional intervention: empirical status and future directions. In: Cullen, F. T. – Wright, J. – Blevins, K. (eds.): i. m. 423. o.

569 Az angolszász szakirodalomban *developmental and life-course (DLC) theories*.

570 Laub, J. H. – Sampson, R. J. (2001): i. m. 43–44. o.

571 Farrington, D. P.: Building developmental and life-course theories of offending. In: Cullen, F. T. – Wright, J. – Blevins, K. (eds.): i. m. 419–446. o.

a társadalmikontroll-elméletet és a kognitív/motivációs megközelítést nem külön, hanem az életpályamodellek körében érintem.

A fejlődéselméletek⁵⁷² egyik csoportja abból a két feltételezésből indul ki, hogy 1) a dezisztencia normatív folyamat, amely előbb-utóbb mindenképp bekövetkezik az élet során; és 2) a viselkedésváltozást kognitív változás előzi meg. E nézőpont több képviselője⁵⁷³ szerint a dezisztencia előfeltétele az identitásváltozás. *Giordano és munkatársainak*⁵⁷⁴ kognitív transzformációs elmélete szintén említi az énazonosság változását mint a kilépésig vezető kognitív átalakulás fázisainak egyikét. A kutatók az optimizmus, a motiváció és a változásra irányuló elhatározás tényezőit szintén kulcsfontosságúnak tekintik a dezisztencia folyamatában⁵⁷⁵. A fejlődéselméletek körében némiképp más irányt képvisel Gove biopszichológiai elmélete⁵⁷⁶. Ez a teória voltaképp az érési elméletek között is helyet kaphatott volna, hiszen a dezisztenciát az életkor változásával, az éréssel járó normatív folyamatnak tekinti. Gove kiindulópontja az a megállapítás, hogy a szociológiai bűnözéselméletek nem képesek kielégítő magyarázatot adni a dezisztencia jelenségére, illetve az arra vonatkozó empirikus adatokban kirajzolódó mintázatokra. Gove szerint a deviáns viselkedéssel való felhagyás folyamatában a biológiai és pszichológiai változók játszanak döntő szerepet. Bár érezhetően a biológiai tényezőkre – például az erőnlét csökkenésére – helyezi a hangsúlyt a kriminalitásból való kilépésben, a kognitív változásoknak is nagy jelentőséget tulajdonít. A dezisztencia lélektani folyamatát öt kulcsmozzanatra osztja: 1) az egocentrizmustól a mások felé fordulás; 2) a proszociális értékek és viselkedés kialakítása; 3) a társas kapcsolatok javulása; 4) a közösség más tagjaira való odafigyelés; és 5) az élet értelmének előtérbe kerülése. Kognitív vonatkozásai ellenére ez a teória a Maruna⁵⁷⁷ által ontogenetikus perspektívának nevezett megközelítésbe sorolható be, mivel a dezisztenciát normatív és univerzális folyamatnak tekinti.

A fejlődéselméletek harmadik vonulatát *Moffitt*⁵⁷⁸ úttörő jelentőségű, több elméleti megközelítés elemeiből építkező fejlődési taxonómiája képezi, amely

572 Laub, J. H. – Sampson, R. J. (2001): i. m. 40–43. o.

573 Például Maruna, Bottoms, Burnett. Összefoglalóért lásd Kazemian, L. – Maruna, S.: i. m.

574 Giordano, P. C. – Cernkovich, S. A. – Rudolph, J. A. (2002): i. m.

575 Kazemian, L. – Farrington, D. P.: i. m.

576 Gove, W.: The effect of age and gender on deviant behavior: A biopsychosocial perspective. In: Rossi, A. S. (ed.): *Gender and the Life Course*. Aldine, New York, 1985. Idézi Laub, J. H. – Sampson, R. J. (2001): i. m. 41–42. o.

577 Maruna, S. (1999): i. m. 3. o.

578 Moffitt, T. E. (1993): i. m.

azóta sok kutatót ösztönzött a különböző bűnözői pályáívek tanulmányozására. Moffitt az antiszociális magatartás és az életpálya alapján két kategóriába sorolja a bűnelkövetőket: 1) élethosszig tartó bűnözői karrierrel jellemezhető; és 2) a serdülőkorra korlátozódó bűnözői pályát befutók. Előbbi csoport tagjait neuropszichológiai deficitek, tanulási kudarcok és kötődési zavarok jellemzik. Gyermekkorban kezdenek el bűnözni, és később sem hagynak fel vele. Kognitív jellemzőik, például a figyelem- és memóriazavar, személyiségjegyeik, például az impulzivitás és a hiperaktivitás, és kedvezőtlen körülményeik, például a rossz családi háttér és az iskolai kudarcok együttes hatása, tehát az egyéni és környezeti tényezők változásnak gátat szabó interakciói egész életüket végigkísérik.⁵⁷⁹ Ezzel szemben a serdülőkorra korlátozódó bűnelkövetői pálya nem gyermekkorban, hanem kamaszkorban kezdődik, és mivel általában helyzetfüggő, még a serdülőkorban véget is ér. A serdülőkorra korlátozódó bűnelkövetők esetében tehát a dezisztencia – az elmélet szerint – szinte törvényszerűen bekövetkezik. Moffitt eredményeinek és elméletének 1993-as publikálása óta megszorodtak a különböző bűnelkövetői típusok fejlődésszempontú rendszerezésére törekvő munkák, amelyek nagy része valamelyest megerősíti ugyan Moffitt eredményeit és feltevéseit, ám több olyan is akad, amely kihívások elé állítja, és további kutatásokra sarkallja a taxonómia híveit⁵⁸⁰. A kritikák egy része az elméletben feltételezett ok-okozati összefüggésekre vonatkozik, más részük a tágabb társadalmi kontextus hatásainak elhanyagolásával vádolja Moffittot. Az elméletet leginkább aláásó kritika azon eredményekre hivatkozik, amelyek szerint nem állítható meggyőzően, hogy a kora gyermekkorban mutatkozó hajlam következetesen felnőttkori bűnelkövetéshez vezet.⁵⁸¹ A Dunedin-kutatás során kapott eredmények a serdülőkorra korlátozódó bűnelkövetői csoport vonatkozásában kérdőjelezik meg Moffitt taxinómiájának univerzális voltát, az előbbi csoportba tartozó fiatalok egy része ugyanis felnőttkorban is folytatta

579 Flynn, N.: *Criminal behaviour in context. Space, place and desistance from crime*. Willian Publishing, New York, 2010, p. 17.

580 Moffitt, T. E.: *A review of research on the taxonomy of life-course persistent versus adolescence-limited antisocial behavior*. In: Cullen, F. T. – Wright, J. – Blevins, K. (eds.): i. m. 419–446. o.

581 Flynn, N.: i. m. 17. o.

a bűnözést.⁵⁸² Ezt az antiszociális fejlődési pályát ezért átnevezték serdülőkorban induló bűnelkövetői karrierre.

A fejlődésméletekhez hasonlóan a bűnözői viselkedés életút- vagy életpálya-modelljei is nagyon sokszínűek, több megközelítést integrálnak és van közöttük olyan, amely egyben a fejlődésméletek közé is sorolható. Ilyen például *Thornberry és Krohn* interakciós elmélete⁵⁸³, amely a Rochester-vizsgálat eredményein alapulva az antiszociális viselkedést különböző életkorokban elősegítő tényezőkre fókuszál. Thornberry és Krohn nem gondolkodik különböző elkövetői típusokban, hanem azt állítja, hogy az egyes életkorokban más és más tényezők okolhatók az antiszociális magatartásért, mely faktorok között a biopszichológiai tényezők mellett környezeti hatásokat is felsorolnak. A neuropszichológiai tényezők elsősorban a legkorábbi életkori csoportban játszanak meghatározó szerepet, aztán a család és a szomszédság vagy környék befolyása lesz egyre hangsúlyosabb, tizenkét éves kor fölött pedig az iskolai és kortárs hatások kerülnek előtérbe az antiszociális viselkedés okai körében. A késői kezdetet ők azzal magyarázzák, hogy a kognitív hiányosságokat a korábbi életkorokban gyakran még sikeresen kompenzálja a támogató családi és iskolai környezet, ám az ilyen problémákkal küszködő serdülők a felnőtt korba történő átmenet során az új szerepekkel és feladatokkal szembesülve nehézségekbe ütköznek. Az elmélet érdekessége, hogy reciprok okságot feltételez, és nem egyetlen mögöttes tényezőt; egy ilyen folyamat például az, hogy a gyerek antiszociális viselkedése korlátozó attitűdöt vált ki a szülőkből és elutasítást a kortársakból, amely reakciók ráerősítenek az antiszocialitásra. A dezisztencia támogató tényezőit Thornberry és Krohn a társas kapcsolatok erősödésében, a kortárs hatások csökkenésében és a fordulópontok bekövetkezésében látja.

Farrington integrált antiszociálispotenciál-elmélete⁵⁸⁴ kevésbé általános érvényű, mert a Cambridge-vizsgálat eredményein alapulva az alacsony társadalmi státusú férfiak bűnözésére koncentrálnak. Az elmélet központi fogalma a normasértő viselkedés hátterében húzódó antiszociális potenciál, amelynek alapján jelentős egyéni különbségek írhatók le. Utóbbit hosszú távon serken-

582 Moffitt, T. E. – Caspi, A. – Harrington, H. L. – Miln, B. J.: Males on the life-course-persistent and adolescence-limited antisocial pathways: Follow-up at age 26 years. *Development and Psychopathology*, vol. 14, no. 1, 2002, pp. 179–207.

583 Farrington, D. P. (2009): i. m. 341–342. o.

584 Integrált kognitív antiszociális potenciál (ICAP) elmélet. Idézi Farrington, D. P. (2009): i. m. 338. o.; Magyar nyelven lásd Párkányi E.: Volt egyszer egy élet. David P. Farrington, a Stockholm Criminology Prize 2013. évi díjazottja tiszteletére. *Belügyi Szemle*, 2014/1., 5–25. o.

tő tényezők például az impulzivitás, a feszültség és az antiszociális modellek, míg a bűnalkalmak rövid távon ható tényezőknek minősülnek. Gátló tényezők lehetnek a kötődés, a szocializáció és bizonyos életesemények; Farrington a dezisztenciát utóbbiak antiszociális potenciált csökkentő hatásaival magyarázza.

LeBlanc integráltkontroll-elméletének⁵⁸⁵ középpontjában az általános deviancia, illetve annak időbeli változásai állnak. Az elmélet szerint a bűnözés négy kontrollmechanizmus – a társadalmi kötődés, a pszichológiai fejlődés, a modelltanulás és a különböző kényszerek – révén alakul ki. Míg a környezeti tényezők a kötődést, a biológiai faktorok a lélektani fejlődést befolyásolják, utóbbi kettő pedig a modelltanulásra és a kényszerekre gyakorol hatást. Ennek megfelelően *LeBlanc* szerint a dezisztenciát a külső és belső kényszerek és kötelek erősödése, a proszociális modellek és az érés segítik elő.

A dezisztenciakutatás egyik legjelentősebb, legelfogadottabb és legtöbbet idézett teóriája Sampson és Laub életkorfüggő informális társadalmikontroll-elmélete⁵⁸⁶, amely a bűnöző viselkedés változásait a társadalmi kontroll egyes tényezői, a különböző társadalmi kötelek és kapcsolatok viszonylatában magyarázza. Elméletük, ahogy a nevében is benne van, társadalmikontroll-elmélet, amelynek korábbi változataival⁵⁸⁷ azért nem foglalkozom részletesen, mert Sampson és Laub modellje tartalmazza azok minden lényeges elemét. A dezisztencia szempontjából mindazonáltal fontos megemlíteni *Matza*⁵⁸⁸ társadalmikontroll-elméletét, amely szerint a bűnelkövetők nagy része a felnőttkor társadalmi kötelei és a deviáns kortárs szubkultúrák között reked, mihelyt azonban elérhetővé válnak számára a felnőtt szerepek, könnyen elmozdulnak a bűnözéshez való gyenge kötődésük felől a konvencionalitás irányába. A Sampson–Laub-⁵⁸⁹ szerzőpáros elmélete szintén a társadalmi kontroll mechanizmusaira épít, ám komplexebben közelíti meg a bűnelkövetői karrierből történő kilépést. Elméletük középpontjában az informális társadalmi kontroll

585 Farrington, D. P. (2009): i. m. 339–340. o.

586 Sampson, R. J. – Laub, J. H.: A general age-graded theory of crime: Lessons learned and the future of life-course criminology. In: Farrington, D. P. (ed.): Integrated developmental and life-course theories of offending. Transaction Publishers, New Brunswick, 2005. pp. 165–181.; Farrington, D. P. (2009): i. m. 340–341. o.

587 Áttekintésért lásd például Adler, F. – Mueller, G. O. W. – Laufer, W. S.: Kriminológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 227–248. o.

588 Matza, D.: Delinquency and drift. John Wiley and Sons, New York, 1964. Idézi Maruna, S. (1999): i. m. 3. o.

589 Sampson, R. J. – Laub, J. H. (2005): i. m.; Laub, J. H. – Sampson, R. J.: Shared beginnings, divergent lives: Delinquent boys to age 70. Harvard University Press, Cambridge, 2003

és a fordulópontok állnak, ugyanakkor, mintegy az elméletet redukcionizmus-sal vádoló kritikákra adott válaszként, a szerzőpáros 2003-ban módosította az eredeti elméletét, amelyben az ágencia is helyet kapott. Sampson és Laub felismerte, hogy a társadalmi kontroll mechanizmusain kívül az egyéni cselekvésnek, döntésnek is szerepe van a dezisztencia folyamatában. Ágencián ők nem feltétlenül egy teljesen racionális döntési folyamatot értenek, hanem inkább a helyzet által befolyásolt választást (úgynevezett *situated choice*). Az ágencia szerepének felismerése ellenére azonban továbbra is a strukturális tényezőknek tulajdonítanak elsődleges szerepet a tárgyalt folyamatban. Elméletük empirikus hátterét a Glueck házaspár utánkövetéses vizsgálata eredményeinek másodelemzéséből, valamint a rendelkezésre álló adatok alapján lenyomozott volt résztvevők további utánkövetéséből származó eredmények adják. Sampson és Laub nem arra koncentrál, hogy miért bűnöznek az emberek – ezt ugyanis a hedonisztikus törekvések természetes velejárójának tartják –, hanem arra, hogy mi tartja vissza őket az antiszociális tevékenységtől.⁵⁹⁰ Nem tulajdonítanak meghatározó szerepet a kora gyermekkori kockázati tényezőknek, és a viselkedés konzisztenciájával szemben annak változékonyságát hangsúlyozzák az életpálya során. Elutasítják azt az álláspontot, amely szerint a megrögzött bűnelkövetőknél nincs lehetőség a viselkedésváltozásra⁵⁹¹, sőt magukat a bűnelkövetői tipológiákat és taxonómiákat is kétségbe vonják. Sampson és Laub szerint a bűnözésre való motiváció ellen ható, így a dezisztencia folyamatát támogató tényezők a társadalmi kontroll, a strukturált rutintevékenységek és a céltudatos döntés⁵⁹². A társadalmi kontroll legfontosabb intézményei gyermekkorban a család, az iskola és a kortársak, később pedig a felnőtt kötelek, mint például a munka, a házasság és a baráti kapcsolatok. Ezek a társadalmi intézmények azáltal segítik hozzá az egyént a bűnelkövetésből való kilépéshez, hogy szakítanak a múlttal, felügyeletet, ellenőrzést, társadalmi támogatást és fejlődési lehetőséget kínálnak, struktúrát adnak a rutintevékenységeknek, és mindezek révén identitásváltozáshoz vezethetnek.⁵⁹³ A dezisztencia – amely különböző tényezők interakcióitól függően más és más úton érhető el – jelentős eseményekhez és/vagy fordulópontokhoz köthető, amelyek a hosszú távú viselkedésváltozás katalizátoraiként hatnak azáltal, hogy erősítik a társadalmi köteleket. A volt bűnelkövetők viselkedése a deviancia felől a konformizmus felé

590 Farrington, D. P. (2009): i. m. 340–341. o.

591 Flynn, N.: i. m. 18. o.

592 Sampson, R. J. – Laub, J. H. (2005): i. m.

593 Laub, J. H. – Sampson, R. J. (2003): i. m. 148–149. o.

tolódik el, napi rutintevékenységeik egyre strukturáltabb és proszociálisabb formát öltenek. Ebben a folyamatban a szabad akarat és a döntés is jelentős szerephez jut azáltal, hogy hozzájárul az új, társadalmilag elfogadott életmód fenntartásához.

Sampson és Laub elmélete nagy népszerűségnek örvend ugyan a kriminológusok körében, néhány bírálatot is megfogalmaznak vele kapcsolatban. A legfontosabb ezek közül az a kritikai érv, amely szerint a tárgyalt elmélet sokkal nagyobb súlyt fektet a társadalmi, mint az egyéni tényezőkre, tehát nem tudja kellően megmagyarázni a bűnözői életpályát befolyásoló társadalmi struktúra és egyéni cselekvés közötti kölcsönhatások mechanizmusait.⁵⁹⁴ Ezekre a kritikákra válaszul Sampson és Laub az elméletét oly módon bővítette ki, hogy az a dezisztenciát a vázoltaknak megfelelően az egyéni ágencia és döntés, a környezeti hatások, a rutintevékenységek, a helyi kultúra és a történelmi kontextus interakciói eredményeként írja le. Teóriájuk empirikusan alátámasztott, komplex és sokoldalú magyarázatot nyújt a bűnözői viselkedésben az életkor előrehaladtával tapasztalható változásokra.

Napjaink kriminológiai szakirodalmában kétségkívül a fejlődési és életpálya-modellek dominanciája tapasztalható, ami érthető annak fényében, hogy többnyire empirikus adatokra építve, egyszerre több elméletből táplálkozva, a teljes életutat vagy annak egy meghatározó részét felölelve képesek plauzibilis értelmezési keretet nyújtani a bűnözői életpályához. A kilépéssel összefüggő tényezők tárgyalása kapcsán is láthatjuk majd, hogy utóbbi elméletek igen jól alkalmazhatók a társadalmi és pszichológiai változók hatásainak és kölcsönhatásainak magyarázatára. Az utóbbi években több olyan elmélet is született, amelyek az individuumot, az egyéni döntés és cselekvés szubjektivitását sem hagyják figyelmen kívül. Ezek a teóriák általában az egyéni élettörténetekre, elbeszélésekre építő narratív megközelítés jegyében jöttek létre, amely szerint az emberi viselkedés – ideértve a bűnelkövetést és az azzal való felhagyást – csak az individuális narratívák segítségével érthető meg. Az utóbbi megközelítésen alapuló kutatások arra világítottak rá, hogy az identitásváltozásnak és az azt előidéző, illetve kísérő pszichológiai folyamatoknak meghatározó szerepük van a dezisztencia folyamatában. Az ezeken az eredményeken alapuló következtetésekről és a narratív megközelítés egyik legnevesebb képviselője, Shadd Maruna elméletéről a dezisztencia pszichológiai tényezőit taglaló 4.3.2. *alfejezetben* lesz szó részletesebben. E helyütt egy másik példát, a dezisztencia

594 Flynn, N.: i. m. 18. o.

identitáselméletét ismertetem röviden, amely *Paternoster és Bushway*⁵⁹⁵ nevéhez fűződik. A szerzők szerint a bűnelkövetők nemcsak a jelenlegi identitásválasztást meghatározó úgynevezett „működő énnel” bírnak, hanem egy úgynevezett „pozitív lehetséges énnel” is, amely a szelftel kapcsolatos, jövőre vonatkozó vágyakat és reményeket tartalmazza, tehát azt, amilyenné az elkövető a későbbiekben válni szeretne. Mindezekon kívül az egyén bír egy úgynevezett „rettegett énnel” is, amely szintén a jövőre vonatkozik, és amely azt jeleníti meg, amilyenné az illető semmiképp sem szeretne válni.⁵⁹⁶ Az egyén addig ragaszkodik a működő énjéhez, amíg az azzal járó előnyök meghaladják annak hátrányait. A szelf változása iránti elsődleges motivációt a kudarcok és a rettegett énné válás lehetősége adják, amelyet a szerzők az „*elégedetlenség kikristályosodásának*” neveznek. A változás teremtette új preferenciák és a társas kapcsolatok új rendszere támogatóan hat az új identitás kialakulására. Ez az elmélet tehát nem azt állítja, hogy a hagyományos társadalmi intézmények idézik elő az egyénben a változást⁵⁹⁷, hanem hogy a dezisztencia olyan szándékos változás eredménye, amelyre a strukturális tényezők később – a változás kezdetét követően – megerősítőleg hatnak. A bűnelkövető, aki többé nem szeretne kriminális identitást birtokolni, eltervezi, megkonstruálja a saját jövőjét, és ennek érdekében fordul az informális társadalmi kontroll intézményeihez, például állást keres vagy konvencionális társas kapcsolatokat hoz létre. Paternoster és Bushway tehát – például a Sampson–Laub-szerzőpárossal ellentétben – az egyéni ágenciát tekintik meghatározónak a dezisztencia folyamatában, amit a szándékos, tudatos döntés aktusaként értelmeznek. Nem a körülmények determinálják az egyén választását, hanem az több lehetőség közül választhat, és ezáltal a bűnelkövetésből való kilépés folyamatának aktív résztvevőjévé és alakítójává válik.

Az elmúlt évtizedben a dezisztencia irodalma több olyan integratív modellel is gazdagodott, amelyek a narratívákban megnyilvánuló pszichológiai tényezők mellett a fordulópontok, társadalmi kötelékek, illetve a társadalmi kontroll intézményeinek hatásait is beépítik a dezisztencia folyamatának magyarázatába. A dezisztenciát a struktúra és az ágencia interakcióira visszavezető elméletek úgy konceptualizálják a folyamatot, hogy abban a cselekvő egyén

595 Paternoster, R. – Bushway, S.: Desistance and the feared self: Toward an identity theory of criminal desistance. *Journal of Criminal Law & Criminology*, vol. 99, no. 4, 2009, pp. 1103–1156.

596 A Paternoster és Bushway elméletében szereplő fogalmak eredeti nyelven: *working self, positive possible self, feared self*.

597 Vö. Sampson és Laub elméletével.

aktívan idézi elő a társadalmi környezetének változásait, új viselkedésmóddal és proszociális szerepekkel gazdagodva, amelyek aztán visszahatnak az identitására⁵⁹⁸. Ezek az elméletek azonban jelentősen különböznek egymástól a tekintetben, hogy a társadalmi vagy az egyéni tényezőknek tulajdonítanak-e meghatározó szerepet a vázolt folyamatban. A dezisztencia integratív elméleteire jó példa Giordano és munkatársai⁵⁹⁹ empirikus alapokat sem nélkülöző kognitív transzformációs elmélete, amely koherens keretbe ágyazza a dezisztencia pszichológiájára vonatkozó empirikus kutatási eredményeket. A szerzők Laub és Sampson informális kontrollelméletével állítják szembe a szimbolikus interakcionizmus jegyében született modelljüket, amelynek központi fogalma a kognitív transzformáció és az identitásváltozás. A szakirodalomban a változás katalizátorainak, fordulópontoknak vagy hatótényezőknek nevezett proszociális környezeti változásokra a „horog” kifejezést használják, és hangsúlyozzák, hogy az egyén tevékeny szerepet játszik e kedvező lehetőségek felkutatásában és kihasználásában. Giordano és munkatársai négy olyan kognitív transzformációt azonosítanak, amely szerintünk kulcsfontossággal bír a dezisztencia folyamatában. Az első, és egyben a legalapvetőbb a változásra való általános nyitottság, amelynek jelentősége a treatment szakirodalmában is újra és újra felmerül. A második kulcsmomentum a folyamatban az, amikor az egyén felkutatja a változást támogató lehetőséget, helyzetet, például munkát keres. A változás iránti attitűd mellett tehát a konkrét lehetőségek rendelkezésre állása és aktív feltárása, keresése is fontos. Ezek következményeként és egyben további előidézőjeként alakul ki a korábbi bűnöző énképpel szemben az új proszociális identitás, amely a kognitív átalakulások harmadik fajtája. Végül a kriminális életstílus észlelése és értékelése is megváltozik oly módon, hogy az egyén számára szembeűnővé válnak annak hátrányai. Az említett kognitív változások hatnak és visszahatnak egymásra és a viselkedésre, tehát nem szekvenciálisan kell elképzelni a vázolt folyamatot, amelyben a szerzők szerint az érzelmi érésnek is meghatározó jelentősége van.

Szintén a közelmúltban látott napvilágot *Bottoms és Shapland*⁶⁰⁰ integratív modellje, amely a Sheffield-dezisztenciakutatás eredményein alapul, és amely

598 Weaver, B.: i. m. 42. o.

599 Giordano, P. C. – Cernkovich, S. A. – Rudolph, J. A.: i. m.

600 Bottoms, A. – Shapland, J.: Steps towards desistance amongst male young adult recidivists. In: Farrall, S. – Sparks, R. – Hough, M. – Maruna, S. (eds.): *Escape routes: Contemporary perspectives on life after punishment*. Routledge, London, 2011. Idézi McNeill, F. (2012): i. m. 14. o.

hét lépésben írja le a dezisztencia folyamatát. Az első lépésben 1) az egyén valamilyen kiváltó inger hatására elköveti a bűncselekményt; amelynek következtében 2) megjelenik a változás iránti vágy; amelynél fogva az elkövető 3) elkezd másként gondolni önmagára és a környezetére; és 4) lépéseket tesz a dezisztencia irányába. Ezeket a kezdeti próbálkozásait azonban 5) akadályok és kísérek hátráltathatják; így a kilépőnek 6) megerősítő tényezőket kell keresnie önmagán belül vagy a változó társas viszonyaiban, amelyek segítik a változás fenntartását. Ha a változás sikeres, elvezethet 7) az új, „nem bűnöző” identitás kialakulásához. Ezt a folyamatot mind az egyén „előre programozott hajlami”, mind a rendelkezésére álló társas tőke befolyásolják.

Az előbbi áttekintésben nem vállalkozhattam az idevonatkozó elméletek teljes körű és kimerítő elemzésére, de igyekeztem vázolni és néhány példával illusztrálni a főbb megközelítéseket. A dezisztenciával összefüggő, azt támogató tényezők tárgyalása során még vissza-visszatérek néhány ismertetett elméletre, és didaktikai okok miatt a dezisztencia pszichológiai vonatkozásaival foglalkozó részben kapott helyet néhány további elmélet is.

4.3. A dezisztenciával összefüggő tényezők

Ahogy az a dezisztencia elméleteit taglaló előző alfejezetből is kiderült, a kriminológiai szakirodalom a kilépést támogató, illetve a dezisztencia folyamatában szerepet játszó tényezők két nagy csoportját tartja számon; a társadalmi, úgynevezett strukturális és az egyéni, illetve pszichológiai faktorokat. Azt ma már talán kevesen vitatják, hogy mind a társadalmi kontextus, mind az egyéni hatóerő fontos a bűnelkövetéssel való felhagyás elérésében. A dezisztenciakutatáson belül azonban több megközelítés, illetve irány van, amelyekhez a tárgyalt jelenség meghatározásának és mérésének eltérő módjai és eszközei társulnak, és amelyek ebből következően más és más tényezőknek tulajdonítanak meghatározó szerepet a kilépés folyamatában. Vannak, akik elsősorban a társadalmi tényezők, életesemények, fordulópontok változásban betöltött funkcióját hangsúlyozzák és kutatják, míg mások bizonyos belső történések, pszichológiai folyamatok és jellemzők kilépésben játszott szerepét veszik górcső alá. E kettősséget a szakirodalomban gyakran a struktúra és az egyéni hatóerő vagy ágencia fogalmi kettőssével jelenítik meg, ahogy arról a dezisztencia elméletei kapcsán már szót ejtettem.

4.3.1. A dezisztenciával összefüggő társadalmi tényezők

A strukturális tényezők kilépésre gyakorolt hatásainak értelmezéséhez plauzibilis elméleti keretet nyújt Sampson és Laub a korábbiakban taglalt életkorfüggő informális társadalmikontroll-elmélete, amely szerint a társadalmi kötelekeket erősítő úgynevezett fordulópontok bírnak meghatározó jelentőséggel a bűnelkövetéssel való felhagyás folyamatában, és felülírják akár a nagyon kedvezőtlen pszichés adottságokat vagy a korábbi negatív élmények hatásait is.⁶⁰¹ A formális és informális társadalmi kontroll intézményeinek a dezisztencia folyamatában játszott meghatározó szerepét tekintélyes mennyiségű empirikus adat támasztja alá, igaz, ennek ellenkezőjére is akad bizonyíték a nem minden ellentmondástól mentes szakirodalomban. Az empirikus kutatási eredmények szerint a dezisztencia folyamatában elsősorban a házasságkötés, a stabil munkahely és a kortárs kapcsolatok játszanak döntő szerepet azáltal, hogy erősítik a társadalmi kötődést és ily módon kontrollt gyakorolnak az egyén viselkedése felett.

Számottevő mennyiségű kutatási eredmény tanúskodik arról, hogy az új családi kapcsolatok létesítése – főleg a házasságkötés⁶⁰² – kulcsfontosságú a dezisztencia folyamatában⁶⁰³, különösen férfiak esetében.⁶⁰⁴ A házasságkötés és a bűnelkövetéssel való átmeneti vagy tartós felhagyás közötti összefüggést és annak univerzális – tehát nemtől, faji vagy etnikai hovatartozástól, társadalmi-történelmi kontextustól és egyéb tényezőktől független – voltát számos kutatás

601 Szabó J. (2011a): i. m. 41. o.

602 Lásd például King R. D. – Massoglia M. – MacMillan, R.: The context of marriage and crime: gender, the propensity to marry, and offending in early adulthood. *Criminology*, vol. 45, 2007, pp. 33–65.; Bersani, B. E. Laub, J. H. – Nieuwebeerta, P.: Marriage and desistance from crime in the Netherlands: Do gender and socio-historical context matter? *Journal of Quantitative Criminology*, vol. 25, 2009, pp. 3–24.

603 Például Farrington, D. F. – West, D. J.: Effects of Marriage, Separation and Children on Offending by Adult Males. In: Blau, Z. S. – Hagan, J. (eds.): *Current Perspectives on Aging and the Life Cycle, Vol 4: Delinquency and Disrepute in the Life Course*. JAI Press, Greenwich, 1995, pp. 249–281.; Laub, J. H. – Sampson, R. J. (2003): i. m.; Horney, J. – Osgood, D. W. – Marshall, H. I.: Criminal Careers in The Short Term: Intra-Individual Variability in Crime and Its Relation to Local Life Circumstances. *American Sociological Review*, vol. 60, 1995, pp. 655–673.

604 King R. D. – Massoglia, M. – MacMillan, R.: i. m.

támasztja alá⁶⁰⁵, bár vannak ennek ellentmondó eredmények is⁶⁰⁶. Az adatok arra utalnak, hogy nem egyszerűen a házasságkötés tényének, hanem a tartós házastársi kapcsolatnak van a kilépést támogató hatása, de csak fennállása idején. A dezisztenciát segítő hatás függ a házasságkötés okától, a kapcsolat minőségétől⁶⁰⁷ és attól, hogy a házastárs mennyire folytat konvencionális, társadalmilag elfogadott életet. Utóbbi tényezők oly módon járulnak hozzá a dezisztencia eléréséhez, hogy az illető ideje strukturáltabbá, napi tevékenysége kötöttebbé válik, és kevesebb időt tölt deviáns barátaival.⁶⁰⁸ Laub és Sampson megerősíti kollégáik megállapításait, amennyiben ők is a házasság tartamát és minőségét tartják kulcsfontosságúnak a dezisztencia szempontjából. Értelmezésük szerint a házasság nem hirtelen, hanem fokozatosan fejt ki pozitív hatásait, hiszen voltaképp egy hosszú távú befektetés, amelyet egyre kevésbé éri meg kockáztatni a bűnözéssel. A házasságkötés olyan változásokkal járhat, amelyek távol tartják a korábbi bűnelkövetőt a kriminális tevékenységtől, például a deviáns kapcsolatok helyét új kapcsolatok veszik át, új baráti és családi kapcsolatok épülnek ki, változnak a napi rutintevékenységek, bővül a család.⁶⁰⁹

A dezisztencia és a házasság között kimutatott korreláció azonban önmagában kevés, hiszen nem mindig világos, hogy mi az ok, és mi a következmény. A Cambridge Study⁶¹⁰ eredményeiből például az derül ki, hogy a tartósan házasságban élő férfiak lényegesen kevesebb bűncselekményt követnek el, mint egyedülálló vagy elvált társaik, de az nem tisztázott, hogy vajon a válás a későbbi bűnelkövetés oka, vagy éppen az antiszociális attitűd következménye. Az egyik legjelentősebb közelmúltbeli kutatási eredmény Sampson és munkatársai⁶¹¹ nevéhez fűződik, akik egy speciális kísérletet szimuláló vizsgálati elrendezést alkalmazva bizonyítékot találtak arra, hogy a házasság és a dezisztencia közötti korreláció – a feltételezéseknek megfelelően – valóban ok-okozati összefüggés.

605 Bersani, B. E. – DiPietro, S.: An examination of the ‘marriage effect’ on desistance from crime among U.S. immigrants. U.S. Department of Justice, 2013. <https://ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/242326.pdf>; King R. D. – Massoglia, M. – MacMillan, R.: i. m.; Bersani és mtsai (2009): i. m.

606 Kazemian, L. – Maruna, S.: Desistance from crime. In: Krohn, M. D. – Lizotte, A. J. – Hall, G. P. (eds.): Handbook on crime and deviance. Springer, 2009, pp. 277–295.

607 Laub, J. – Nagin, D. – Sampson, R.: i. m.

608 Warr, M.: Life-course transitions and desistance from crime. *Criminology*, vol. 36, 1998, pp. 183–215.

609 Laub, J. H. – Sampson, R. J. (2003): i. m.

610 Farrington, D. F. – West, D. J.: i. m.

611 Sampson, R. J. – Laub, J. H. – Wimer, C.: Does marriage reduce crime? A counterfactual approach to within individual causal effects. *Criminology*, vol. 44, 2006, pp. 465–508.

Következtetésük alapját az az eredmény adta, amely szerint házasságban élő férfiak esetében harmincöt százalékos csökkenés mutatható ki az elkövetett bűncselekmények tekintetében házasságban nem élő társaikhoz viszonyítva. Sampson és kollégái arra is felhívják a figyelmet, hogy a kutatások zöme által említett „jóházasság-hatás” csak férfiak esetében igazolódott, és elképzelhető, hogy női mintán nem érvényesülne ez az effektus. Ezt a feltételezést arra a statisztikai összefüggésre alapozták, amely szerint a férfiak körében jóval nagyobb arányban vannak bűnelkövetők, mint a nők között, tehát a férfiak jelentősen kisebb valószínűséggel lépnek házasságra kriminális egyénnel, mint a nők. Mivel tehát a férfiak inkább „felfelé”, a nők pedig inkább „lefele” házasodnak, a házasság kilépésre gyakorolt pozitív hatása utóbbiak esetében kevésbé lehet markáns. Ezt a feltételezést megerősítik King és munkatársainak eredményei⁶¹², amelyek szerint a házasság és a dezisztencia között csak a férfiak esetében volt szignifikáns összefüggés, míg a nők körében csak gyenge kapcsolat volt kimutatható. Ez az eredmény azt mutatja, hogy komoly indok szól a dezisztencia genderszemponitú megközelítése mellett.

Számos kutatási eredmény támasztja alá azt az egyébként logikusnak tűnő feltételezést is, amely szerint a szülővé válás fontos szerepet játszhat a bűnelkövetéssel való felhagyás folyamatában.⁶¹³ A családi kapcsolatok pozitív hatását alátámasztó vizsgálatok mellett azonban olyanok is akadnak, amelyek nem találtak összefüggést a kilépés és a házasságkötés⁶¹⁴, illetve a szülővé válás⁶¹⁵ között, sőt van olyan kutatás is, amelynek eredményei szerint a házasságban élés elősegíti ugyan a kilépést, az élettársi kapcsolat azonban épp ellenkezőleg, növeli a bűnelkövetés gyakoriságát.⁶¹⁶ Farrall és Calverley⁶¹⁷ ugyanakkor arra hívja fel a figyelmet, hogy az egyes életseményeknek különböző mértékben van jelentőségük az egyes életkorokban, így a kutatások eredményeinek értékelésénél az életkort mindenképp számításba kell venni. Az ellentmondásos

612 King, R. D. – Massoglia, M. – MacMillan, R.: i. m.

613 Lásd például Farrall, S. – Calverley, A.: *Understanding desistance from crime*. Open University Press, Berkshire, 2006, p. 5.; Sampson, R. J. – Laub, J. H.: i. m. 218. o.

614 Knight, B. J. – Osborn, S. G. – West, D. J.: *Early marriage and criminal tendency in males*. *British Journal of Criminology*, vol. 17, 1977, p. 359.; Rand, A.: *Transitional life events and desistance from delinquency and crime*. In: Wolfgang, M. E. – Thornberry, T. P. – Figlio, R. M. (eds.): *From boy to man, from delinquency to crime*. University of Chicago Press, 1987, p. 137.

615 Rand, A.: i. m. 143. o.

616 Horney, J. – Osgood, D. W. – Marshall, H. I.: i. m. 667. o.

617 Farrall, S. – Calverley, A.: i. m. 5. o.

eredmények abból is származhatnak, hogy sok kutatás még nem számolt az informális társadalmi kontroll életkoronként eltérő érvényesülésével.

A házasság mellett a stabil munka(hely), állás az a strukturális változó, amely a szakirodalom szerint jelentős hatást gyakorol a bűnelkövetői pályából való kilépésre. Bár vannak kutatók, akik nem találtak bizonyítékot utóbbi kapcsolatra⁶¹⁸, az empirikus eredmények zöme megerősítette azt.⁶¹⁹ Farrington és munkatársai⁶²⁰ például kutatásukban azt tapasztalták, hogy az általuk vizsgált fiatalok jelentősen több bűncselekményt követtek el a munkanélküliség időszakában, mint foglalkoztatottságuk idején, amiből arra lehet következtetni, hogy a foglalkoztatottság támogatóan hat a kilépésre. Bár az összefüggést számos további kutatás eredményei – köztük például *Horney és munkatársai*⁶²¹, továbbá Laub és Sampson⁶²² – megerősítik⁶²³, a házassághoz hasonlóan a munka és a dezisztencia kapcsolata esetében is felmerül, hogy vajon van-e oksági összefüggés a korreláció hátterében, vagy egy olyan háttérváltozó felelős az együttváltozásért, amely a munkához jutás és a kilépés valószínűségét egyaránt növeli. Utóbbi eredménytorzító hatás kiküszöbölésére törekedett vizsgálatában *Uggen*⁶²⁴, aki a foglalkoztatottság és a bűnisméltlés kapcsolatát vette górcső alá egyesült államokbeli hátrányos helyzetű városrészek lakói körében, mégpedig olyan kísérleti elrendezést alkalmazva, amellyel nemcsak maga a korreláció, hanem a kauzális kapcsolat léte, illetve iránya is vizsgálható. A kutatás résztvevőit random módon sorolták be a kísérleti vagy a kontrollcsoportba. A kísérleti cso-

618 Például Giordano, P. C. – Cernkovich, S. A. – Rudolph, J. A.: i. m.; Kazemian, L. – Farrington, D. P.: i. m.; Skardhamar, T. – Savolainen, J.: Changes in criminal offending around the time of job entry: A study of employment and desistance. *Criminology*, vol 52, no. 2, 2014, pp. 263–291.

619 Lásd például Kazemian, L. – Farrington, D. P.: The developmental evidence base: Desistance. In: Towl, G. J. – Crighton, D. A. (eds.): *Forensic psychology*. British Psychological Society and Blackwell Publishing Ltd., 2010, pp. 133–147.

620 Farrington, D. P. – Gallagher, B. – Morley, L. – St. Ledger, R. J. – West, D. J.: Unemployment, school leaving and crime. *British Journal of Criminology*, vol. 26, no. 4, 1986, pp. 335–356.

621 Horney, J. – Osgood, D. W. – Marshall, H. I.: i. m.

622 Laub, J. H. – Sampson, R. J. (2003): i. m.

623 Lásd például National Research Council: *Parole, Desistance from Crime, and Community Integration*. Committee on Community Supervision and Desistance from Crime. Committee on Law and Justice, Division of Behavioral and Social Sciences and Education. The National Academies Press, Washington, D.C., 2008; Kazemian, L. – Farrington, D. P.: i. m.

624 Uggen, C.: Work as a Turning Point in the Life Course of Criminals: A Duration Model of Age, Employment, and Recidivism. *American Sociological Review*, vol. 65, 2000, pp. 529–546.

port tagjainak minimálbéres állást kínáltak, míg a kontrollcsoport nem kapott ilyen lehetőséget. Az eredmények szerint a foglalkoztatásba bevont személyek körében csökkent a bűnismétlés valószínűsége, ám ez az összefüggés életkorfüggőnek bizonyult; a huszonhat év felettiiek esetében jóval erősebben érvényesült, mint a fiatalabb korosztályban. Ugyan következtetései szerint a foglalkoztatottság és a dezisztencia közötti kapcsolat tehát kauzális természetű, és utóbbi mechanizmusára vonatkozóan több elképzelés is napvilágot látott. Laub és Sampson⁶²⁵ szerint a foglalkoztatottság és a kilépés közötti összefüggés hátterében is ugyanazok a mechanizmusok működnek, mint amelyek a házasság és a dezisztencia közötti kapcsolat mögött húzódnak: a társadalmi tőke munkavállaló és munkáltató közötti cseréje, a bűnalkalmak csökkenése a közvetlen informális társadalmi kontroll érvényesülése, valamint az identitásváltozás és az új célok keletkezése. Farrall⁶²⁶ hasonlóképpen látja a folyamatot, kiegészítve azt az anyagi biztonság és a korábbi kriminális kapcsolatok leépülésének tényezőivel. Flynn⁶²⁷ hangsúlyozza, hogy nem maga a munka van kedvező hatással a dezisztenciára, hanem az általa hordozott jelentőség és érték útján gyakorol befolyást az egyén viselkedésére. Egy korábbi munkájában Sampson és Laub⁶²⁸ is arra hívta fel a figyelmet, hogy a munkavállalás mint fordulópont hatása más társadalmi tényezőktől is függ, eredményeik szerint ugyanis a házasságban élő férfiak esetében kevésbé erős a stabil munkahely kilépésre gyakorolt hatása, mint a többi vizsgálati alanynál. Shover⁶²⁹ úgy véli, hogy a rendszeres munkavégzés a napi rutintevékenységek olyan mintázatát alakítja ki, amely korlátozza az egyént a bűnelkövetéssel összefüggő tevékenységek végzésében, már csak azért is, mert igen kevés szabadideje marad. Farrall⁶³⁰ szintén a napi rutintevékenységek változásának, strukturáltabbá válásának, továbbá az anyagi biztonság és a korábbi kriminális kapcsolatok leépülésének szerepét emeli ki a folyamatban. Ugyanúgy azonban, ahogy a házasság és a kilépés kapcsolata esetén, a foglalkoztatottság vonatkozásában is vannak olyan eredmények, amelyek nem tudják megerősíteni a tárgyalt összefüggést.⁶³¹ A Farrall és Calverley⁶³² által

625 Laub, J. H. – Sampson, R. J. (2003): i. m. 47. o.

626 Farrall, S.: *Rethinking What Works With Offenders*. Willan Publishing, Cullompton, 2002

627 Flynn, N.: i. m.

628 Sampson, R. J. – Laub, J. H. (1993): i. m.

629 Shover, N.: i. m.

630 Farral, S. (2002): i. m.

631 Lásd például Rand, A.: i. m.

632 Farrall, S. – Calverley, A.: i. m. 5. o.

idézett, a különböző életesemények hatásainak életkorfüggő voltára rámutató eredmények itt is óvatosságra kell hogy intsenek utóbbiak vonatkozásában. Az egyik legfrissebb kutatási eredmény szerint ugyanis a munkavállalás nem oka, hanem következménye a dezisztenciának. *Skardhamar és Savolainen*⁶³³ 783, 2001 és 2006 között foglalkoztatásba került visszaeső bűnelkövető körében vizsgálták regresszióelemzéssel a dezisztencia és a munkába állás közötti kapcsolatot. Eredményeik szerint az általuk vizsgált férfiaknak van ugyan egy olyan csoportja, amelynek tagjai még aktív bűnelkövetőként jutottak álláshoz, és ezt követően fokozatosan kiléptek a bűnelkövetői karrierjükből, arányuk azonban a mintában elhanyagolható, mindössze két százalék. A kutatók szerint inkább az jellemző, hogy a bűnelkövetők foglalkoztatására már a kilépés után kerül sor, és kriminális aktivitásuk ez után nem mutat további szignifikáns csökkenést. Bár a dezisztencia és a munkavállalás közötti ok-okozati összefüggéssel kapcsolatos vitát ez a kutatás önmagában nem tudja eldönteni, eredményei arra hívják fel a figyelmet, hogy a strukturális tényezők önmagukban nem magyarázzák a dezisztenciát.

A házasság, illetve a stabil munkahely dezisztenciára gyakorolt hatásait több kutató a kortárs kapcsolatokban bekövetkezett változásoknak tulajdonítja, és utóbbi változót tekinti valódi befolyásoló tényezőnek a kilépés folyamatában. *Warr*⁶³⁴ például úgy véli, hogy a bűnelkövetői viselkedés életkorral bekövetkező változásai, továbbá a házasság és a kilépés kapcsolatának hátterében a kortárs kapcsolatok módosulásai állnak. A társas tanuláselmélet, illetve a differenciális asszociáció hívei szerint a kortárs kapcsolatok közvetítik a stabil munka és a házasság bűnelkövetői viselkedésre gyakorolt kedvező hatásait azáltal, hogy új, pro-szociális kapcsolatok épülnek ki a korábbi kriminális jellegűek helyett.⁶³⁵ *Wright és Cullen*⁶³⁶ a foglalkoztatás kilépésre gyakorolt kedvező hatásait alátámasztó kutatási eredményeiket hasonló mechanizmussal, a pro-szociális kollégákkal való úgynevezett differenciális asszociációval magyarázzák. Hasonló mechanizmus

633 Skardhamar, T. – Savolainen, J.: i. m.

634 Warr, M.: i. m.

635 Kazemian, L. – Maruna, S.: i. m.

636 Wright, J. P. – Cullen, F. T.: Employment, peers, and life-course transitions. *Justice Quarterly*, vol. 21, no. 1, 2004, pp. 183–205.

sejthető az iskola és a bűnöző viselkedés, illetve a serdülőkori baráti kapcsolatok felbomlása és a dezisztencia közötti összefüggés hátterében is.⁶³⁷

A szakirodalom több más tényezőt is említ az előbbieken taglaltakon kívül, amelyek támogatóan hatnak a dezisztencia folyamatára, ám jóval szerényebb mértékben, és kevésbé következetes empirikus adatokkal alátámasztva. Ilyen például a katonai szolgálat, amelynek Laub és Sampson fontos szerepet tulajdonít a bűnelkövetéssel való felhagyás folyamatában⁶³⁸, egyebek mellett a fegyelem és a felelősségtudat kialakítása révén. Egy 2004-ben végzett kutatás⁶³⁹ eredményei azonban nem erősítik meg ezt az álláspontot, sőt rávilágítanak a katonai szolgálat esetleges kedvezőtlen hatásaira is. A kilépést támogató tényezők körében említik még a szakirodalomban a korábbi lakhely elhagyását⁶⁴⁰ és a kortárs csoportból való kiválást⁶⁴¹, illetve annak felbomlását⁶⁴² is, amely tényezők feltehetően szintén a kortárs kapcsolatokban bekövetkezett változások révén fejtik ki hatásukat. A kilépéssel összefüggő strukturális tényezők körében nagyon fontos megemlíteni a büntető igazságszolgáltatási rendszer által különböző büntetőjogi szankciók és beavatkozások révén gyakorolt formális társadalmi kontrollt is, amelyet majd a 4.3.4. pontban tárgyalok.

A rövid áttekintésből látható, hogy bizonyos társadalmi tényezők – különösen a Giordano által „tiszteltreméltósági csomag”-nak⁶⁴³ nevezett házasság és stabil munkahely – korrelálnak a dezisztenciával, és a kutatási eredmények fényében valószínűsíthető, hogy kapcsolatuk kauzális jellegű. Nem lehet azonban ezeket a változókat egymástól elszigetelten kezelni, és különösen nem lehet függetleníteni őket azoktól az egyéni belüli tényezőktől, illetve folyamatoktól, amelyek szintén összefüggnek a bűnelkövetői karrierből történő kilépéssel.

637 Wilson, J. Q. – Herrnstein, R. J.: i. m.; Cromwell, P. F. – Olson, J. N. – Avary D. W.: i. m. Idézi Kazemian, L. – Farrington, D. P.: i. m.

638 Sampson, R. J. – Laub, J. H. (1993): i. m. Idézi Laws, D. R. – Ward, T.: i. m.; Laub, J. H. – Sampson, R. J. (2003): i. m.

639 Bouffard, L. A. – Laub, J. H.: Jail or the army: Does military service facilitate desistance from crime? In: Maruna, S. – Immagerigeon, R. (eds.): After crime and punishment: Pathways to offender reintegration. Willan, Cullompton, 2004, pp. 129–151. [2004b] Idézi Laws, D. R. – Ward, T.: i. m.

640 Osborn, S. G.: i. m.; Sampson, R. J. – Laub, J. H.: i. m. 217. o.

641 Maruna, S. – Roy, K.: Amputation or reconstruction: Notes on ‘knifing off’ and desistance from crime. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, vol. 23, no. 1, 2007, pp. 104–124.

642 Warr, M.: i. m.; Knight, B. J. – West, D. J.: Temporary and continuing delinquency. *British Journal of Criminology*, vol. 15, no. 1, 1975, p. 49.

643 Giordano, P. C. – Cernkovich, S. A. – Rudolph, J. A.: i. m.

4.3.2. A dezisztencia pszichológiai háttere

Bármennyire jelentős is a társadalmi tényezők, a formális és informális társadalmi kontroll intézményeinek szerepe a bűnelkövetői karrierből történő kilépés folyamatában, a szubjektív egyéni tényezők jelentőségét sem szabad elfelejtetni. A pszichológiai tényezők szerepére a dezisztencia folyamatában az a felismerés irányította rá a figyelmet, hogy míg sokan a kedvezőtlen társadalmi körülmények ellenére, külső kényszerítő erő nélkül is felhagynak a bűnelkövetéssel, mások a körülményekben bekövetkező kedvező változások ellenére sem lépnek ki a kriminális karrierből.

Láthattuk, hogy például Sampson és Laub elméletében az úgynevezett fordulóponatok megelőzik a viselkedésváltozást, nevezetesen a bűnelkövetéssel való felhagyást. E felfogással némileg szembehelyezkedik az az álláspont⁶⁴⁴, amely szerint a sikeres kilépők maguk idézik elő az életükben a kedvező változásokat, fordulóponokat. Az 1990-es évek végén és a 2000-es évek elején elkezdődött a strukturális tényezők kilépésben játszott kulcsszerepét hangsúlyozó⁶⁴⁵, valamint a dezisztenciát az úgynevezett „kognitív átalakulás”⁶⁴⁶, illetve identitásváltozás folyamatának⁶⁴⁷ tulajdonító tábor egymás felé történő közeledése. Ekkor ugyanis már nyilvánvalóvá vált, hogy a vizsgált folyamatban mind külső, mind belső tényezők fontos szerepet játszanak. Adams⁶⁴⁸ például arra hívja fel a figyelmet, hogy a bűnelkövetői viselkedésben bekövetkező jelentős és tartós változások ritkán történnek a körülmények és tapasztalatok passzív befogadása útján; azokhoz többnyire az egyén mint aktív cselekvő ágens is szükséges. Még az informális társadalmi kontroll intézményeinek szerepét hangsúlyozó Laub és Sampson⁶⁴⁹ is beemelték korábbi elméletükbe az úgynevezett egyéni hatóerőt vagy ágenciát⁶⁵⁰, amikor ugyanis a kvantitatív módszereket kvalitatívrá cserélve retrospektív módon vizsgálták a kilépést, arra a megállapításra jutottak, hogy interjúalanyaik aktív részesei voltak a dezisztencia folyamatának. Revideált álláspontjuk szerint tehát bár a fordulóponatok meghatározó jelentőséggel bírnak

644 Például Maruna, S. (2001): i. m.

645 Sampson, R. J. – Laub, J. H. (1993): i. m.; Laub, J. H. – Sampson, R. J. (2003): i. m.

646 Például Giordano, P. C. – Cernkovich, S. A. – Rudolph, J. A.: i. m.

647 Maruna, S. (2001): i. m.

648 Adams, K.: Developmental aspects of adult crime. In: Thornberry, T. P. (ed.): Developmental theories of crime and delinquency, Vol. 6. *Advances in Criminological Theory*. Transaction Publishers, New Brunswick, 1997

649 Laub, J. H. – Sampson, R. J. (2003): i. m. 146. o.

650 *Personal agency* (saját fordítás).

a változás folyamatában, az úgynevezett ágencia, az egyéni hatóerő szerepe sem elhanyagolható, olyannyira, hogy ők ezt tartják a kilépés kutatásában a „hiányzó láncszemnek”⁶⁵¹. Bár a szakirodalomban egyre divatosabb a struktúra–ágencia-dichotómia, az egyéni hatóerőnek nincs általánosan elfogadott definíciója, konceptualizálását és mérését kevés konszenzus övezi.⁶⁵² Van, aki az egyénnek a sorsa felett érzett irányítását⁶⁵³, más a saját viselkedés strukturalizálását, illetve a társas helyzetekben való akaratnyilvánítás képességét⁶⁵⁴ érti rajta, megint más a célirányos tevékenységet⁶⁵⁵, illetve az egyéni választást⁶⁵⁶ emeli ki mint a hatóerő kulcsát. *Healy*⁶⁵⁷ ennek a fogalmi kavarodásnak tulajdonítja, hogy a fokozódó tudományos érdeklődés ellenére még meglehetősen keveset tudunk a hatóerőnek a dezisztencia folyamatában betöltött szerepéről. Éppen azért a továbbiakban nem kimondottan az ágencia, hanem általában véve a kilépés folyamatában jelentőséggel bíró szubjektív, pszichológiai faktorkra vonatkozó eredményeket tekintem át röviden.

A szubjektív tényezők vizsgálata sokáig elhanyagolt területe volt a kriminológiai kutatásoknak, ennek okát Maruna abban látja, hogy a kvalitatív vizsgálatok eredményeit általában nem tartják elég tudományosnak, illetve empirikus elemzésre alkalmasnak⁶⁵⁸. Annak ellenére azonban, hogy ez a terület továbbra is alulkutatott, az utóbbi években több vizsgálat született a kilépés folyamatának pszichológiai korrelátumairól. A belső, egyéni tényezők szerepét vizsgáló kutatások többnyire kvalitatív módszereket alkalmaznak, bár van példa kvantitatív mérésekre is. Az empirikus eredmények és az azokat keretbe foglaló elméletek alapján olyan kép rajzolódik ki előttünk a dezisztenciáról, amiben a belső, szubjektív változók, például a motivációk, az énkép és identitás változásai bírnak döntő jelentőséggel.

A dezisztenciát támogató pszichológiai tényezők körében a szakirodalomban előkelő helyet foglal el a változásra irányuló motiváció, illetve elhatáro-

651 Laub, J. H. – Sampson, R. J. (2003): i. m. 141. o.

652 Healy, D.: Changing fate? Agency and the desistance process. *Theoretical Criminology*, vol. 17, no. 4, 2013, p. 558.

653 Matza, D.: i. m. 28–29. o.

654 Farrall, S. – Bowling, B.: i. m. 256. o.

655 Paternoster, R. – Pogarsky, G.: Rational choice, agency and thoughtfully reflective decision making: The short and long-term consequences of making good choices. *Journal of Quantitative Criminology*, vol. 25, no. 2, 2009, pp. 103–127. Idézi Healy, D. (2013): i. m. 558. o.

656 Bottoms, A. – Shapland J. – Costello, A. – Holmes, D. – Muir, G.: i. m., 376. o.

657 Healy, D. (2013): i. m. 558. o.

658 Maruna, S. (2001): i. m.

zás⁶⁵⁹, amely a Giordano-féle kognitív transzformációs elmélet első fázisába illeszthető be. A változni akaró, és az ehhez szükséges hittel, önbizalommal⁶⁶⁰, illetve optimizmussal felvértezett bűnelkövetők nagyobb valószínűséggel hagynak fel sikeresen a bűnelkövetéssel, mint a változni nem akaró vagy pesszimista társaik. *Haggard és munkatársai*⁶⁶¹ kvalitatív módszerekkel végzett utánkövetéses vizsgálata szerint a változás melletti döntés az első lépés a dezisztencia felé vezető úton. *Burnett*⁶⁶² szintén longitudinális kutatáson alapuló eredményei megerősítik ezt a megállapítást: azok a volt bűnelkövetők, akik szerettek volna kilépni és erre képesnek is érezték magukat, nagyobb valószínűséggel hagytak fel a bűnözéssel, mint azok a társaik, akik nem voltak biztosak ebbéli szándékukban. A változásra való képesség érzése, az énhatékonyság megélése tehát szükséges a bűnelkövetői karrierrel való felhagyás sikere szempontjából. A változás iránti motiváció hátterében a kutatók egyebek mellett olyan tényezőket azonosítottak, mint a bűnelkövetés negatív hatásainak elkerülése iránti igyekezet, a csendesebb élet reménye vagy egy társas kapcsolatban történő elköteleződés.⁶⁶³ A változás iránti elhatározás, döntés, illetve motiváció nemcsak, sőt talán nem is elsősorban a kilépés kezdeti szakaszában bír jelentőséggel, hiszen azt külső tényező, életeseemény vagy körülmény is kiválthatja, hanem a másodlagos dezisztencia, tehát a bűnelkövetéstől való hosszú távú tartózkodás folyamatában. Más kutatók az optimizmus, illetve a remény változóját tartják meghatározónak a bűnelkövetői karrierből történő kilépésben. Maruna és munkatársai⁶⁶⁴, illetve Burnett⁶⁶⁵ például arra a következtetésre jutottak, hogy a kilépésre való képesség iránti optimizmus a szabadulás előtt bizonyos mér-

659 Lásd például Kazemian, L. – Farrington, D. P.: i. m.; Shover, N.: i. m.; Moffitt, T. E. (1993): i. m.; Burnett, R.: One-to-one ways of promoting desistance: in search of an evidence base. In: Burnett, R. – Roberts, C. (eds.): What works in probation and youth justice: Developing evidence-based practice. Willan, Cullompton, 2004 [2004a]

660 Farral, S. (2002): i. m.

661 Haggard, U. – Gumpert, C. H. – Grann, M.: Against all odds: A qualitative follow-up study of high-risk violent offenders who were not reconvicted. *Journal of Interpersonal Violence*, vol. 16, no. 10, 2001, pp. 1048–1065. Idézi Kazemian, L. – Maruna, S.: i. m.

662 Burnett, R. (1992): i. m.; Burnett, R. (1994): i. m. Idézi Maruna, S. – Farral, S.: i. m.

663 Maruna, S. – Farral, S.: i. m.

664 Maruna, S. – LeBel, T. P. – Burnett, R. et al.: The dynamics of desistance and prisoner reentry: Findings from a 10-year follow-up of the Oxford University “Dynamics of Recidivism” Study. *American Society of Criminology Annual Meeting*. Chicago, Illinois, 2002. Idézi Maruna, S. – Farral, S.: i. m.

665 Burnett, R.: To reoffend or not to reoffend? The ambivalence of convicted property offenders. In: Maruna, S. – Immarigeon, R. (eds.) (2004b): i. m. 152–180. o.

tékg képes megjósolni a bűnismétlést, illetve a dezisztenciát, és hogy hosszú távon ezek a szubjektív tényezők fontosabbnak bizonyultak, mint a strukturális faktorok. *Shover és Thompson*⁶⁶⁶ vizsgálatának eredményei is arra utalnak, hogy az életkor és a dezisztencia közötti összefüggést a bűnelkövetés sikerére vonatkozó elvárások mellett a jogszerű tevékenység útján elérhető siker iránti optimizmus közvetíti.

Egyre több kutató érdeklődik a kilépés folyamatának kognitív⁶⁶⁷ vonatkozásai iránt. Számottevő mennyiségű kutatási eredmény áll rendelkezésre a bűnelkövetés háttérében feltételezett különböző, úgynevezett kognitív torzításokkal⁶⁶⁸ kapcsolatban. Ilyen gondolkodási, illetve döntéshozatali hibák például, hogy a bűnelkövetők nagy része nem képes megfelelően mérlegelni tette lehetséges következményeit, gyakran megalapozatlanul bíz az elkerülhetőségében, könnyen elterelhető aktuális céljaitól.⁶⁶⁹ A különböző téves attitűdök – például az áldozathibáztatás –, hiedelmek és gondolkodási hibák állnak a bűnelkövetők tetteikre adott kifogásai, torz magyarázatai, illetve a felelősségük hátrítása háttérében. A prokriminális – tehát a bűnelkövető viselkedést támogató – attitűdök és a bűnelkövetéssel kapcsolatos gondolkodási stílus feltérképezésére irányuló kutatási terület hasznos, a gyakorlatba is átültethető ismereteket nyújt. Ez a megközelítés standardizált pszichológiai tesztek, kérdőívek alkalmazásával kapott kvantitatív adatok elemzésén alapul. Az eredmények szerint a kriminalitást támogató attitűdök a bűnismétlés markáns előrejelzői, de az nem egyértelmű, hogy a gondolkodás tartalma vagy stílusa a meghatározó ebből a szempontból. A gondolkodási stílusra fókuszáló vizsgálatok, illetve az ezekben alkalmazott pszichometriai eszközök olyan, a bűnelkövetői életmódot támogató gondolkodási jellemzőket azonosítottak, mint például a hatalomközpontúság, a „szuperoptimizmus”, a kognitív lustaság stb., a prokriminális attitűdök körében pedig olyan változókat mérnek, mint például az áldozat iránti empátia vagy a jövőbeli bűnelkövetéssel kapcsolatos hozzáállás.

666 Shover, N. – Thompson, C. Y.: Age, differential expectations, and crime desistance. *Criminology*, 30, pp. 89–104. Idézi Kazemian, L. – Maruna, S.: i. m.

667 A kogníció megismerést jelent. Az agy kognitív (megismerő) funkciói – például figyelem, észlelés, emlékezet, problémamegoldás stb. – segítségével szerezünk, dolgozzuk fel az információkat, ruházzuk fel azokat jelentéssel, illetve cselekszünk azoknak megfelelően.

668 A kognitív torzítások gondolkodási, ítéletalkotási hibák.

669 Összefoglalóért lásd Healy, D. (2013): i. m. 558. o.

Healy⁶⁷⁰ bizonyos társadalmi és kognitív pszichológiai tényezők szerepét vizsgálta az úgynevezett elsődleges dezisztencia⁶⁷¹ fázisában lévő bűnelkövetőknél, és utóbbiaknak a kockázatelemzés eredményeivel való korrelációját is nézte. Eredményei szerint a kilépőkre kevésbé jellemző a prokriminális attitűdök kifejezésre juttatása, a bűnözői gondolkodási stílusok alkalmazása, a kriminogén szükségletek észlelése, és kisebb valószínűséggel kerültek a magas kockázatú csoportba. A pszichológiai tényezőik hatásait meghatározóbbnak találta a közelmúltbeli kriminális viselkedés szempontjából, mint a társadalmi változókét, és véleménye szerint magát a folyamatot Giordano és munkatársai kognitív transzformációs elmélete ragadja meg a legjobban. Egy hasonló kutatás⁶⁷² eredményei szerint a kriminális gondolkodási stílus és a bűnözést támogató attitűdök alapján kirajzolódó különbség markánsabb a dezisztencia kezdeti fázisában, mint a későbbi szakaszokban, tehát a gondolkodásbeli különbségek rövid távon nagyobb befolyást gyakorolnak a viselkedésre, mint hosszú távon. A dezisztencia kognitív hátterére vonatkozó eredmények hiányos és néhol ellentmondásos voltak ellenére beépülnek a bűnelkövetők rehabilitációs gyakorlatába, hiszen ezek a feltárt dinamikus rizikófaktorok kognitív viselkedésterápiás módszerrel megelőzhetőek. A kriminális viselkedést a kognitív torzításoknak tulajdonító elméletek és empirikus eredmények talaján alakult ki az a korrekciós gyakorlat, amely különböző kognitív viselkedésterápiás módszereken alapuló beavatkozások alkalmazásától várja a bűnismétlés csökkenését. Ezeket a programokat azonban egyre több kritika éri, és az a tény, hogy sok közülük csak rövid távú, szerény mértékű hatást tud felmutatni, a kognitív torzítások és a bűnelkövetés közötti kapcsolat gyenge voltára utal.⁶⁷³ Az is óvatosságra int a kognitív torzítások korrekciója mint prevenciós technika vonatkozásában, hogy egyes – narratív módszerrel végzett – kutatások⁶⁷⁴ eredményei szerint bizonyos gondolkodási torzítások, pozitív illúziók támogatóan hatnak a kilépés folyamatára azáltal, hogy hozzájárulnak egy új, proszociális identitás kialakí-

670 Healy, D.: *Betwixt and between: The role of psychosocial factors in the early stages of desistance*. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, vol. 7, no. 4, 2010, pp. 419–438. [2010a]

671 Az elmúlt egy hónapban saját bevallásuk szerint nem követtek el bűncselekményt, ellenében a bűnismétlők mintájával.

672 Healy, D. – O'Donnell, I.: *Criminal thinking on probation: a perspective on Ireland*. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 33, no. 6, 2006, pp. 782–802.

673 Healy, D. (2013): i. m. 559. o.

674 Például Maruna, S. – Copes, H.: *What have we learned from five decades of neutralisation research?* *Crime and Justice*, vol. 32, 2005, pp. 221–320.

tásához. A kilépés folyamatát támogató egyéni hatóerő kognitív aspektusaival foglalkozó kutatások eredményeit Healy⁶⁷⁵ úgy összegzi, hogy azok bár valóban relevánsak, csak egyik részét képezik a vizsgált jelenségnek.

A dezisztencia pszichológiai aspektusával foglalkozó munkák egyik központi fogalma az identitásváltozás⁶⁷⁶, amely Giordano korábban tárgyalt modelljében a kognitív átalakulás harmadik lépését jelenti, és amelynek az előző bekezdéshez kapcsolódó kognitív vonatkozásai is vannak. A nagyrészt narratív módszeren alapuló megközelítés nagy népszerűségnek örvend a kutatók körében, és az utóbbi években számos színvonalas munkával gazdagította a dezisztencia kognitív hátteréről szóló szakirodalmat. Utóbbi megközelítés azal foglalkozik, hogy hogyan adnak számot az emberek énjükről, életükről, illetve annak céljairól, hogyan „beszélnek el” mindezt. A narratív szemlélet hívei szerint az emberek választásait, döntéseit az önmagukra, a múltjukra és a környezetükre vonatkozó felfogásuk, tudásuk befolyásolja.⁶⁷⁷ Ezt a megközelítést alkalmazza a kilépés kutatásának egyik neves képviselője, Maruna is, akinek elmélete mélyinterjúk tartalomelemzése útján kapott eredményein alapul. Maruna szerint az énről vonatkozó narratívák – a szubjektív autobiográfia – azért érdekesek, mert nemcsak a személyiségünkről és az élettörténetünkről árulkodnak, hanem a jövőbeli döntéseinket és viselkedésünket is meghatározzák. A dezisztenciakutatásban különösen jól alkalmazható ez a kvalitatív módszer, mivel a kilépés folyamata – a narratív tábor képviselői szerint – az énazonosság változásával jár együtt, amelynek során a volt bűnelkövető épít magának egy új, koherens és proszociális identitást.⁶⁷⁸ E folyamatban központi szerepe van a saját bűnelkövetői múlt értékelésének, mely szempontból jelentős különbség van a kilépők és a tovább-bűnözők között. A kilépők beszámolóik során meglehetősen gyakran alkalmazzák az úgynevezett „jóvátelteli forgatókönyvet”, amelyet bizonyos gondolkodásbeli torzítások, illetve pozitív illúziók segítségével alakítanak ki. Ezek a forgatókönyvek a múltbeli hibákat a jelenlegi szerepre való felkészülésként értékelik, és általában az egyénen kívül álló kö-

675 Healy, D. (2013): i. m. 560. o.

676 Maruna, S. (2001): i. m.; Burnett, R. (2004): i. m.; Bottoms, A. – Shapland J. – Costello, A. – Holmes, D. – Muir, G.: i. m.

677 Farrall, S. – Sharpe, G. – Hunter, B. – Calverley, A.: Theorizing structural and individual-level processes in desistance and persistence: Outlining an integrated perspective. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, vol. 44, 2011, pp. 218–234.

678 Maruna, S. (2001): i. m.; Maruna, S.: Desistance from crime and explanatory style: A new direction in the psychology of reform. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, vol. 20, 2004, pp. 184–200.

rülményeknek tulajdonítják. A kilépni szándékozók többsége előnyt szeretne kovácsolni a múltjából (például reintegrációs szakember szeretne lenni), és általában olyan rajta kívül álló körülményeknek tulajdonítja azt, amelyek megakadályozták valódi énje érvényre jutását. Ez az úgynevezett „magyarázó stílus”, tehát a jelentős és váratlan történésekre adott sematizált attribúciók, magyarázatok egyénre jellemző mintázata, amely az észlelés, az események értelmezése és az emlékezet befolyásolása útján meghatározó szerepet tölt be a viselkedés irányításában. Maruna eredményei szerint míg a bűnismétlők a negatív életeseeményeket általában belső, állandó és globális tényezőknek, a pozitív történéseket pedig inkább külső, eseti és specifikus okoknak tulajdonítják, a kilépőknél ez fordítva van. A kriminalitással felhagyók kognitív torzításai, amelyeken új identitásuk is alapszik, valóban elferdítik némileg a valóságot, és a felelősség hárításának tűnhetnek, ám Maruna és munkatársai arra hívják fel a figyelmet, hogy ezek a „kis csalások” a jó cél érdekében történnek, és többnyire sikeres változást eredményeznek. Ennek a megközelítésnek sok mondanivalója van a reintegrációs gyakorlat számára, ezek közül a legfontosabb az a javaslat, hogy a korábbi bűncselekmények magyarázata – a kognitív viselkedésterápiába beépítve – kulcsszerepet kellene hogy kapjon a rehabilitációs folyamatban. A kognitív torzítások dezisztenciában játszott szerepe azonban korántsem olyan egyértelmű, amilyenek ebből a nézőpontból tűnik. Nem tisztázott ugyanis, hogy ezek a deficitiek már a bűnelkövetés előtt fennálltak – mely esetben nyilván nem tekinthetők a kilépés korrelátumainak –, vagy csak azt követően alakultak ki⁶⁷⁹. A rendelkezésre álló adatok egyelőre elég ellentmondásosak; például Maruna korábban idézett vizsgálata⁶⁸⁰ azt a váratlan eredményt hozta, hogy a bűnismétlők hajlamosabbak a felelősség vállalására és bensővé tételére, mint a bűnelkövetéssel felhagyóban lévő társaik.

Bár Maruna kétségkívül forradalmi eredményekkel gazdagította a kilépés szakirodalmát, munkája nem maradt kritika nélkül. Több kutatónak sem sikerült megismételnie Maruna eredményeit, a vizsgált személyek narratívái ugyanis gyakran nem tartalmazták a jóvátételi forгатókönyvet, a változás iránti elkötelezettséget, a konkrét és megalapozott jövőbeli terveket.⁶⁸¹ Bottoms

679 Kazemian, L. – Maruna, S.: i. m.

680 Maruna, S. (2004): i. m.

681 Healy, D. – O’Donnell, L.: Deciding when to call time on crime: Motivation, generativity and agency in Irish probationers. *The Probation Journal*, vol. 55, no. 1, 2008, pp. 25–38.; Healy, D. (2013): i. m.

és munkatársai⁶⁸² is arra hívják fel a figyelmet az önazonosság változása és a másodlagos, tehát „valódi” dezisztencia között többek által feltételezett összefüggéssel kapcsolatban, hogy tapasztalatok szerint a bűnelkövetéssel való felhagyás – megfelelő külső támogatás esetén – különösebb kognitív átalakulás, identitásváltozás nélkül is megvalósulhat. Laub és Sampson⁶⁸³ is úgy érvel, hogy megfelelő társadalmi körülmények, fordulópontok esetén a szubjektív tényezők nem szükséges elemei a kilépésnek.

A narratív megközelítésnek a kritikák ellenére nemcsak a reintegrációs gyakorlat szempontjából van értékes hozadéka, hanem a bűnelkövetéssel, illetve a bűnismétléssel kapcsolatba hozott személyiségvonásokra vonatkozó kutatási eredményeket is más megvilágításba helyezi. Az elmúlt évtizedek kutatásai olyan pszichológiai változókat azonosítottak a kriminális viselkedés hátterében, mint például az impulzuskontroll-zavar, a gyenge önkontrollfunkciók, az empátiás készség hiánya, az extravertizáció és a neuroticizmus. E megközelítés képviselői szerint ezek az antiszociális vagy „kriminális” személyiségjellemzők egész életükben végigkísérik az egyént, ellenállnak a kezelésre irányuló törekvéseknek, és a bűnelkövetői karrierből történő kilépés után is fennmaradnak.⁶⁸⁴ Ez a kutatási irány tehát sem a dezisztenciára vonatkozó ismeretek gyarapításához, sem a kezelési programok hatékonyságának növeléséhez nem járul hozzá érdemben. Maruna szerint a „kriminális személyiségre” vonatkozó adatok és elméletek módszertanilag hibás következtetéseken alapulnak, mivel csak néhány valóban markáns személyiségvonásra koncentrálnak, és a személyiség egyéb jellemzőit figyelmen kívül hagyják. A kriminalitással összefüggésbe hozott vonások viszonylagos időbeli állandósága – amely egyébként a vonások egyik fontos kritériuma – nem jelenti azt, hogy az emberek nem képesek a változásra, hiszen a tapasztalatok ennek ellenkezőjét mutatják; a személyiségdiszpozíciók különösebb módosulása nélkül változhat a viselkedés. A személyiségvonások és a bűnelkövetéssel való felhagyás közötti empirikusan igazolható kapcsolat hiánya azt jelenti, hogy ez a megközelítés nem alkalmas a dezisztencia pszichológiai hátterének feltárására. Maruna saját empirikus eredményei is megerősítik ezt a megállapítást; az általa mért személyiségvonások – például a lelkiismeretesség vagy az együttműködés – alapján nem talált

682 Bottoms, A. – Shapland J. – Costello, A. – Holmes, D. – Muir, G.: i. m. 371. o.

683 Laub, J. H. – Sampson, R. J. (2003): i. m.

684 Maruna, S. (1999): i. m.

szignifikáns eltérést a bűnismétlők és a kilépők között, míg az említett kognitív folyamatok tekintetében markáns különbségek mutatkoztak.

A kilépés pszichológiai aspektusaira fókuszáló kutatások egy része az érzelmek, azon belül elsősorban a szégyen és a megbánás dezisztenciában és reintegrációban játszott szerepével foglalkozik.⁶⁸⁵ Ez a megközelítés abból a tapasztalattól indul ki, amely szerint a bűnelkövetők gyakran megbánják cselekményüket, és ennek hatására indulnak el a kilépés irányába. Leibrich⁶⁸⁶ például pártfogoltak körében folytatott kutatása eredményei alapján arra a következtetésre jutott, hogy a megbánás az egyik fő mozgatórugó a kilépés irányába történő elhatározás mögött. Fontos azonban, hogy a szégyenérzet felelősségérzettel társuljon, a változtatás iránti cselekvésre sarkalljon⁶⁸⁷, és ne legyen megsemmisítő hatással az önértékelésre. Maruna és Copes arra hívják fel a figyelmet, hogy a szégyenérzet depressziót és tehetetlenségérzést is keltethet, különösen súlyos visszaeső bűnelkövetők esetében⁶⁸⁸. Ez a tapasztalat beilleszthető Braithwaite⁶⁸⁹ elméletébe, amely szerint a reintegratív szégyen a tett megbánásával jár az önértékelés csorbulása nélkül, míg a megbélyegző szégyen esetén mind a tett, mind az elkövető elutasítás tárgya. Az első támogatja a kilépést, míg az utóbbi dacot szül, és bűnismétléshez vezet. Ennek a felismerésnek a reintegráció szempontjából fontos jelentősége van, hiszen a közösségből való kivetettséget, elutasítást megelőző elkövető esetében nagy valószínűséggel sikertelenek lesznek a visszailleszkedést célzó erőfeszítések. A reintegráció közelmúltban kivirágzott resztoratív szemléletű irányzata ezen az elméleti és empirikus háttéren alapszik. Van, aki azonban vitatja a tárgyaló tényező szerepét a kilépés kezdeti szakaszában; Giordano és munkatársai⁶⁹⁰ szerint a megbánás

685 Összefoglalóért lásd LeBel, T. P. – Ross, B. – Maruna, S. – Bushway, S.: The “chicken and egg” of subjective and social factors in desistance from crime. *European Journal of Criminology*, vol. 5, 2008, pp. 131–159.; Fellegi B.: The possible role of shame in the desistance process. Essay for the offender reintegration course. 2004. http://www.fellegi.hu/files/Essays/OREssay_4.pdf

686 Leibrich, J. (1993): i. m.; Leibrich, J.: The role of shame in going straight: A study of former offenders. In: Galaway, B. – J. Hudson, J. (eds.): *Restorative Justice: International Perspectives*. Criminal Justice Press, New York, 1996, pp. 283–302. Idézi Laub, J. H. – Sampson, R. J. (2001): i. m. 45. o.

687 Fellegi B.: i. m.

688 Maruna, S. – Copes, H.: i. m. Idézi LeBel, T. P. – Ross, B. – Maruna, S. – Bushway, S.: i. m.

689 Braithwaite, J.: *Crime, shame and reintegration*. Cambridge University Press, 1989

690 Giordano, P. C. – Cernkovich, S. A. – Rudolph, J. A.: i. m.

csak a dezisztencia későbbi szakaszában alakul ki, mégpedig a múlt átértékelésének az eredményeként.

A kilépést támogató pszichológiai tényezők körében tárgyalom ugyan, de az informális társadalmi kontroll intézményeihez is sorolhatnám a hitet, a vallásosságot, illetve a spiritualitást. Egyes kutatási eredmények⁶⁹¹ szerint ezek a tényezők mind a társas támogatás és a kapcsolati háló gyarapodása, mind a belső változások révén hozzájárulhatnak a bűnelkövetői életpálya befejezéséhez. A hit, illetve a vallás hatására sok volt bűnelkövető oly módon alakítja át az énképét, hogy azzal már nem fér össze korábbi bűnöző identitása. A vallás által közvetített társadalmi elvárások, szabályok, értékek a jogkövető, proszociális életforma irányába terelik az egyént.⁶⁹² Giordano és munkatársai⁶⁹³ szerint a spiritualitás és a vallásosság a következő mechanizmusok útján fejti ki jótékony hatását: egyrészt egyfajta társadalmi tőkét jelent, az érzelmekkel való megküzdéshez is erőforrásokat nyújt, proszociális kapcsolatok kialakítására ad lehetőséget, és a vallásos tanítások révén a konvencionális viselkedést is erősíti. *Schroeder és Frana*⁶⁹⁴ eredményei szerint a vallásosság, illetve a spiritualitás egyfajta érzelmi támaszként, a stresszt okozó tényezőktől való védelemként működik, ezáltal segítve elő a viselkedés változását. Az idézett kutatások szinte kivétel nélkül keresztény vallásúakkal készültek, ám a közelmúltban Calverley iszlám vallású bűnelkövetők – sajnos meglehetősen kis számú – mintáján is talált bizonyítékot a vallás és a kilépés kapcsolatára.

Bár inkább a rizikó szemszögéből szokás tárgyalni, a dezisztencia pszichológiai aspektusának áttekintéséből nem maradhat ki a szerhasználat és -abúzus, már csak azért sem, mert a szakirodalomban gyakran párhuzamot vonnak a különböző pszichoaktív szerekről való leszokás⁶⁹⁵ és a kriminális dezisztencia között. Az utóbbi folyamatokkal kapcsolatos kutatási eredmények arra utal-

691 Maruna, S.: *Going Straight: Desistance from Crime and Self-Narratives of Reform. Narrative Study of Lives*, vol. 5, 1997, pp. 59–97.; Calverley, A.: *Cultures of desistance: rehabilitation, reintegration and ethnic minorities*. Routledge, New York, 2013, p. 21., 102.; Giordano, P. C. – Cernkovich, S. A. – Rudolph, J. A.: i. m. 1052. o.

692 Calverley, A.: i. m. 21. o.

693 Giordano, P. C. – Longmore, M. A. – Schroeder, R. D. – Seffrin, P. M.: *A life-course perspective on spirituality and desistance from crime*. *Criminology*, vol. 46, no. 1, 2008, pp. 99–132.

694 Schroeder, R. D. – Frana, J. F.: *Spirituality and religion, emotional coping and criminal desistance: A qualitative study of men undergoing change*. *Sociological Spectrum*, vol. 29, no. 6, 2009, pp. 718–741.

695 Amelyet szintén dezisztenciának neveznek.

nak, hogy mindkettőben hasonló tényezők játszanak fontos szerepet.⁶⁹⁶ Ahogy arra a bűnisméltés kockázati tényezőinek körében röviden már kitértem, a szerhasználat – mind az alkohol, mind az illegális kábítószeres vonatkozásában – számos kutatás eredményei szerint szorosan összefügg a bűnelkövetéssel és a bűnisméltéssel.⁶⁹⁷ A rendszeres alkohol- és/vagy drogfogyasztás kriminogén hatása hosszú távon, az életpályára gyakorolt befolyása révén⁶⁹⁸ és szituációs tényezőként is érvényesül. Az alkoholfogyasztás és az bűnelkövetés közötti kapcsolat például különösen markáns és keveset vitatott összefüggés.⁶⁹⁹ Kevesebbet tudunk azonban a szerhasználat és a dezisztencia kapcsolatáról. *Hussong és munkatársai*⁷⁰⁰ a Dunedin-vizsgálat adatain tesztelték a szerabúzus dezisztenciára gyakorolt hatásait, és arra a nem meglepő eredményre jutottak, hogy mind a múltbeli, mind a jelen idejű szerabúzus hátráltatja a bűnelkövetői karrierből történő kilépésre irányuló törekvéseket. Ebből következtethetünk arra, hogy a szerhasználat csökkentése, illetve az arról való leszokás a dezisztenciát támogató tényezőnek minősülhet, amely álláspontot például Maruna⁷⁰¹ is osztja. Utóbbi hipotézist látszanak alátámasztani *Wooditch és munkatársai*⁷⁰² pártfogoltak körében végzett kutatásának eredményei is, amelyek szerint a bűnelkövetői tevékenység enyhülésében a munkateljesítmény javulása és a kriminális családtagokkal való érintkezés korlátozása mellett az alkoholfogyasztás csökkentése játszott a legfontosabb szerepet. Kazemian és munkatársai⁷⁰³ eredményei is alátámasztják azt a feltételezést, hogy a szerhasználat csökken-

696 Uggen, C. – Massoglia, M.: i. m. 319. o.

697 Áttekintésért lásd például White, H.: Substance use and crime. In: Sher, K. J. (ed.): The Oxford Handbook of Substance Use Disorders, Vol. 2. Oxford University Press, Oxford, 2014

698 Lásd például Moffitt, T. E. (1993): i. m.

699 Lásd például White, H. R. – Lee, C., Mun, E. Y. – Loeber, R.: Developmental patterns of alcohol use in relation to the persistence and desistance of serious violent offending among African American and Caucasian young men. *Criminology*, vol. 50, no. 2, 2012, pp. 391–426.

700 Hussong, A. M. – Curran, P. J. – Moffitt, T. E. – Caspi, A. – Carrig, M. M.: Substance abuse hinders desistance in young adults' antisocial behavior. *Development and Psychopathology*, vol. 16, 2004, pp. 1029–1046.

701 Maruna, S. (2001): i. m.

702 Wooditch, A. – Tang, L. L. – Taxman, F. S.: Which criminogenic need changes are most important in promoting desistance from crime and substance use? *Criminal Justice and Behavior*, vol. 41, 2014, pp. 276–299.

703 Kazemian, L. – Farrington, D. P. – Le Blanc, M.: Can we make accurate long-term predictions about patterns of de-escalation in offending behavior? *Journal of Youth and Adolescence*, vol. 38, 2009, pp. 384–400.

tése hozzájárul a súlyos bűnelkövetés fokozatos csökkenéséhez. Mindezek alapján megállapítható a bűnelkövetésből való kilépés és a szerhasználatból való felhagyás közötti kapcsolat. Más kérdés, hogy az idézett kutatók úgy értelmezték eredményeiket, hogy a szerhasználat csökkentése hozzájárul a kriminális dezisztenciához, és nem pusztán annak korrelátuma, különösen nem annak okozata. Ugyanakkor fontolóra kell venni annak lehetőségét, hogy sok esetben két párhuzamos folyamatról van szó, amelyek mögött esetleg további oki tényezők húzódnak, különösen, ha a bűncselekmény konkrétan a kábítószer-fogyasztással kapcsolatos. Véleményem szerint az sem tűnik valószínűtlen feltételezésnek, hogy a legális vagy illegális kábítószerrel való leszokás és a dezisztencia egymással szoros kölcsönhatásban lévő, illetve egymást erősítő vagy gyengítő folyamatok, amelyeket egyéb, az előbbiekben taglalt szociológiai és/vagy pszichológiai tényezők indítanak el vagy támogatnak.

A kilépés folyamatának pszichológiai oldalával foglalkozó kutatási irány népszerűsége ellenére komoly kritikai észrevételek tárgya a szakirodalomban. Laub és Sampson⁷⁰⁴ például cáfolja, hogy az identitásváltozás vagy a kognitív transzformáció a dezisztencia szükséges feltétele volna. Érvelésük szerint utóbbi folyamatok hiányában is kiléphet az egyén a bűnelkövetői karrierből, ha a megfelelő társadalmi körülmények, fordulópontok adottak a változáshoz. Flynn⁷⁰⁵ emellett arra is felhívja a figyelmet, hogy támogató környezeti feltételek hiányában lehet bármilyen erős az elhatározás a kilépés mellett, az könnyen meghiúsulhat. Semmiképp sem szabad figyelmen kívül hagyni tehát a társadalmi tényezők szerepét ebben a folyamatban. A dezisztenciakutatás egyik központi problémája tehát az egyéni és társadalmi tényezők közötti összefüggések kibogozása, tisztázása, amely komoly kihívások elé állítja a kutatókat.

4.3.3. A társadalmi és a pszichológiai tényezők kapcsolatára vonatkozó elképzelések

Az eddigiek fényében nyilvánvaló, hogy a dezisztencia folyamatára mind a társadalmi, kulturális és egyéb környezeti tényezők, mind az egyéni pszichológiai változók befolyást gyakorolnak. A csak a strukturális vagy csak a szubjektív pszichológiai tényezők szerepét hangsúlyozó megközelítések korlátait⁷⁰⁶ felismerve – ahogy arról a dezisztencia elméleti megközelítéseiről szóló alfejezetben

704 Laub, J. H. – Sampson, R. J. (2003): i. m.

705 Flynn, N.: i. m.

706 Farrall, S. – Bowling, B.: i. m.

már sok szó esett – egyre több integratív elmélet lát napvilágot, amelyek mind a struktúra, mind az egyéni hatóerő tényezőit számításba veszik.⁷⁰⁷ A bűnözői-életpálya-modellek például szinte kivétel nélkül e megközelítés jegyében születtek. Az egyes tényezők egymáshoz való viszonya, interakcióik természete és befolyásuk mértéke tekintetében azonban nincs konszenzus a szakirodalomban. Ennek oka, hogy a külső és belső tényezők folyamatos kölcsönhatásban állnak egymással, így a kérdés leginkább a tyúk–tojás-problémát idézi.⁷⁰⁸ Nehéz olyan vizsgálati elrendezést létrehozni, amelynek keretein belül megfelelő statisztikai módszerekkel külön tanulmányozhatók a külső és belső tényezők hatásai. Laub és Sampson⁷⁰⁹ 2001-ben még egyenesen azt állította, hogy a tudomány állása szerint egyelőre nincs mód a szálak kibogozására, a pontos oksági kapcsolatok irányának és sorrendjének feltárására, ám további kutatásokra biztatott e téren. Azóta további eredményekkel gyarapodott a szakirodalom, és az álláspontok – nevezetesen a társadalmi, illetve a pszichológiai tényezők dominanciáját hirdető modellek – egyre inkább közeledni látszanak egymáshoz. Ahogy arra korábban már utaltam, későbbi eredményeik hatására Laub és Sampson is revideálta elméletét, kiegészítve azt az ágencia tényezőjével.⁷¹⁰ Ugyanígy, a korábban a szubjektív tényezők befolyását előtérbe helyező Maruna és Farrall strukturációs modelljében az egyéni hatóerő mellett a társadalmi reakciókat is felvette a dezisztencia szükséges, ám önmagában nem elégséges feltételei közé.⁷¹¹ A dezisztencia kognitív folyamat jellege mellett érvelő Giordano és munkatársai⁷¹² is elismerték kutatási eredményeik tükrében, hogy az általuk leírt belső folyamat nagyban függ a környezeti feltételektől; szélsőségesen rossz körülmények között nem tud érvényre jutni, nagyon kedvező feltételek mellett pedig nem szükséges a sikerhez. Bottoms és munkatársainak a sheffieldi dezisztenciakutatás eredményei alapján felállított modellje szintén a cselekvés és a struktúra interakciójára épül.⁷¹³

*LeBel és munkatársai*⁷¹⁴ az elméleti megközelítések rendszerezése céljából a társadalmi és a pszichológiai tényezők kölcsönhatásait magyarázó modellek

707 Lásd például Bottoms, A. – Shapland J. – Costello, A. – Holmes, D. – Muir, G.: i. m.; Healy, D. (2013): i. m.; Farrall, S. – Sharpe, G. – Hunter, B. – Calverley, A.: i. m.

708 LeBel, T. P. – Ross, B. – Maruna, S. – Bushway, S.: i. m.

709 Laub, J. H. – Sampson, R. J. (2001): i. m.

710 Laub, J. H. – Sampson, R. J. (2003): i. m.

711 Maruna, S. – Farrall, S.: i. m.

712 Giordano, P. C. – Cernkovich, S. A. – Rudolph, J. A.: i. m.

713 Bottoms, A. – Shapland J. – Costello, A. – Holmes, D. – Muir, G.: i. m.

714 LeBel, T. P. – Ross, B. – Maruna, S. – Bushway, S.: i. m.

három típusát azonosították. Az első csoportba azok az elméletek tartoznak, amelyek a szubjektív tényezőket tekintik elsődleges fontosságúnak, azzal érvelve, hogy a dezisztenciát támogató környezeti változásokat is az előbbiek idézik elő.⁷¹⁵ Az erős társadalmi modellek ezzel szemben nem tulajdonítanak különösebb jelentőséget a belső folyamatoknak, hanem csak a környezeti változásokat, fordulópontokat tekintik relevánsnak a sikeres kilépés szempontjából. A harmadik típusba a szubjektív-társadalmi modellek tartoznak, amelyek szerint a társadalmi változások valóban fontosak a bűnelkövetéssel való felhagyás folyamatában, ám ezek hatása az egyén hozzáállásától, gondolkodásmódjától függ. Ugyanígy, a motiváció önmagában nem elég a kilépés sikerességéhez, szükség van hozzá társadalmi támogatásra is. A szubjektív-társadalmi modellek egy másik fajtája lehet az a megközelítés, amely a külső és belső tényezőknek egymástól független hatást tulajdonít a dezisztencia folyamatában, ám utóbbiak tesztelése jelentős módszertani nehézségekbe ütközik. LeBel és kollégái vizsgálatukban arra vállalkoztak, hogy kibogozzák a társadalmi és a pszichológiai változók összekuszálódott szálaikat, és feltérképezzék interakcióikat. Empirikus elemzésük tárgyát a bűnismétlés dinamikáját vizsgáló oxfordi kutatás adatbázisa⁷¹⁶ adta. Eredményeik a szubjektív-társadalmi modell kevert formája mellett szólnak, amelyben a különböző külső és belső tényezők hatásainak komplex mintázata rajzolódik ki. A magabiztos és optimista egyének körében valóban kisebb arányban fordult elő bűnismétlés, ám a kedvező hozzáállás sem segített súlyos szociális problémák megléte esetén. Egyes környezeti változók tehát a szubjektív tényezőktől független hatást gyakoroltak a bűnismétlésre, illetve a dezisztenciára. A legsikeresebbnek – nem meglepő módon – azok bizonyultak, akiknek a kilépésre irányuló motiváció és optimizmus mellett megfelelő társadalmi háttérük is volt. A szerzők szerint további, nagyobb mintán végzett kutatásokra van szükség annak érdekében, hogy pontosabb képet kaphassunk a kilépés folyamatában szerepet játszó tényezők természetéről és kölcsönhatásairól. Laub és Sampson⁷¹⁷ a kvalitatív és a kvantitatív módszerek együttes, egymást kiegészítő alkalmazását javasolja utóbbi cél megvalósítása érdekében. Healy és O'Donnell a dezisztencia folyamatát elindító és fenntartó tényezők elkülönítésének fontosságát hangsúlyozza, valamint arra hívja fel a figyelmet,

715 Például aki motivált, munkát keres és talál.

716 Oxford University Dynamics of Recidivism' study [Burnett, R.: The dynamics of recidivism. Centre for Criminological Research, University of Oxford, 1992. Idézi LeBel, T. P. – Ross, B. – Maruna, S. – Bushway, S.: i. m.]

717 Laub, J. H. – Sampson, R. J. (2001): i. m.

hogy az egyes életszakaszokban különböző tényezők lehetnek relevánsak a kilépés szempontjából.

Az eddigi áttekintés alapján megállapítható, hogy a dezisztencia folyamatával összefüggést mutató tényezők szakirodalma napjainkra már az átláthatóságot akadályozó mértékben gyarapodott. Mégis igen keveset tudunk a büntető igazságszolgáltatási rendszer, azon belül a különböző büntetőjogi szankciók és a dezisztencia kapcsolatáról⁷¹⁸, ami legalábbis furcsa annak fényében, hogy a büntetésekhez nem ritkán kapcsolódik preventív funkció. Mivel azonban a bebörtönzés alatt fogalmilag nem beszélhetünk kilépésről, még akkor sem, ha a bűnelkövető a börtönévek idején tartózkodik a kriminális tevékenységtől, érthető, hogy a büntetés-végrehajtási szakemberek viszonylag keveset foglalkoztak a dezisztencia szakirodalmával, és érdeklődésük középpontjában inkább a bűnisméltés vagy visszaesés kockázati tényezői állnak. Bár a pártfogó felügyelet kapcsán már jogosan merül fel a kilépés támogatásának kérdése, ezen a területen sem érvényesülnek maradéktalanul a dezisztenciakutatás eredményei. Ugyanez vonatkozik azonban a bűnelkövetői karrierrel és a dezisztenciával foglalkozó kutatókra is: figyelmük fókusza csak ritkán terjed ki a büntető igazságszolgáltatási rendszer és a büntetőjogi szankciók bűnelkövetői életpályára gyakorolt hatásaira. A továbbiakban a büntetőjogi szankciók és a dezisztencia kapcsolatára vonatkozó viszonylag csekély szakirodalom releváns vonatkozásait foglalom össze.

4.3.4. A büntetőjogi szankciók és a kilépés kapcsolata

A formális társadalmi kontroll intézményeinek tekinthető büntetőjogi szankciók kilépésben játszott szerepének jóval csekélyebb a szakirodalma, mint az informális társadalmi kontroll dezisztenciával való összefüggéseinek. Ahogy arra Farrall⁷¹⁹ is rámutat, a kutatási eredmények túlnyomó része arról árulkodik, hogy a kilépés folyamata általában a büntető igazságszolgáltatástól távol, és nem a büntetőjogi szankciók hatására zajlik. Ez nyilván érthető a szabadságvesztés-büntetésüket töltő elkövetők esetében, hiszen a bebörtönzés ártalmai, a családtól és a baráti körtől való elszigeteltség, a munkavégzésből való kiesés

718 Farrall, S.: Rethinking what works with offenders: Probation, social context and desistance from crime. Routledge, Abingdon, 2012, p. 11.

719 Farrall, S.: Why do people stop offending? *Scottish Journal of Criminal Justice Studies*, vol. 1, 1995, p. 56.

és a megbélyegzettség nem kedveznek a bűnelkövetéssel való felhagyásnak.⁷²⁰ Ugyanakkor olyan kutatási eredményekről is olvashatunk a szakirodalomban, amelyek szerint a szabadságvesztés-büntetéssel kapcsolatos tapasztalatok is szerepet játszhatnak a dezisztenciában.⁷²¹ Cusson és Pinsonneault⁷²² például a rablást elkövetett visszaeső bűnelkövetők mintáján végzett kvalitatív kutatásuk eredményei alapján arra a következtetésre jutott, hogy a dezisztencia folyamatát egyebek mellett olyan tapasztalatok is befolyásolják, mint például a börtönbüntetés letöltésébe való belefáradás és az attól való félelem, a lelepleződés nagy valószínűségének és a hosszabb tartamú szabadságvesztés lehetőségének felismerése, és a bűnelkövetéssel járó szorongás növekedése. A szerzők úgy fogalmaznak, hogy bár első pillantásra talán a többszörös visszaeső bűnelkövetők a büntetés hatástalanságának élő példái, úgy tűnik, mégis van esetükben valamiféle összefüggés a büntetéstől való félelem és a kilépés között, amelyet Cusson „késleltetett elrettentésnek” nevez.⁷²³ A késleltetett elrettentésen a kriminális készítésnek a büntetések halmozódásának hatására bekövetkező kimerülését értik, amelynek négy komponense van: 1) a büntetés növekvő valószínűségének becslése, percepciója; 2) a szabadságvesztés-büntetés letöltésének növekvő nehézségei; 3) annak felismerése, hogy a korábbi elítélések súlyosíthatják a büntetést; és végül 4) a növekvő félelem. A börtönbüntetés letöltésébe való belefáradás, a kiegészítés hatásainak a kilépésben játszott szerepét más kutatások eredményei is alátámasztják.⁷²⁴

Úgy tűnik, az idő múlásával egyre nőnek a bebörtönzés által okozott sérelmek, és egyre nehezebbé válik a többi fogvatartott kényszerű társaságának elviselése is. A zárt intézetet már megjárt elkövetők félnek attól, hogy a későbbiekben már nem tudnak majd megküzdeni a börtönártalmakkal, a fizikai és érzelmi megpróbáltatásokkal, és egyre inkább érzik a börtönben elvesztegetett évek súlyát. Ezek a negatív érzelmek is állhatnak tehát a kilépés iránti moti-

720 Ward, T. – Maruna, S.: i. m. 14. o.

721 Shover, N.: i. m.; Burnett, R.: *The dynamics of recidivism*. Centre for Criminological Research, University of Oxford, 1992; Cromwell, P. F. – Olson, J. N. – Avary D. W.: i. m. Idézi Calverley, A.: i. m. 21. o.; Baskin, D. – Sommers, I. B.: *Casualties of community disorder: Women's careers in violent crime*. Westview Press, Boulder, 1998. Idézi Calverley, A.: i. m. 21. o.

722 Cusson, M. – Pinsonneault, P.: i. m. 72–82. o.

723 Uo. 75–77. o.

724 Például Maguire, M.: *Burglary in a Dwelling*. Heinemann, London, 1982. Idézi Cusson, M. – Pinsonneault, P.: i. m. 76. o.; Shover, N.: i. m. 2012. o.; Burnett, R. (1992): i. m.; Hughes, M.: *Turning points in the lives of young inner-city men forgoing destructive criminal behaviours: A qualitative study*. *Social Work Research*, vol. 22, no. 3, 1998, p. 147.

váció háttérében, amelyeket a szakirodalomban a racionális döntési és elretentési elméletek keretei közé beilleszthető, illetve ezen elméletek feltevéseit alátámasztó empirikus eredményekként értékelnek.⁷²⁵ Laub és Sampson úgy értelmezi ezeket a kutatási eredményeket, hogy az életkor előrehaladtával az egyén számára egyre feltűnőbbé válnak mind a formális, mind az informális társadalmi kontroll intézményei.⁷²⁶ Farrall⁷²⁷ mindenestre fenntartásainak ad hangot az utóbb idézett kutatások eredményeivel kapcsolatban, amelyek szinte kivétel nélkül kis vizsgálati mintán alapultak, és amelyekben nem volt lehetőség az olyan változók hatásainak kiszűrésére, mint például az életkor vagy a korábbi börtöntapasztalat.

Egyre nagyobb érdeklődés övezi a pártfogó felügyelet, illetve az azzal kapcsolatos tapasztalatok kilépésre gyakorolt hatásait is, de az erre irányuló kutatások száma csekély. A kutatások egy része nem is vizsgálja az intézkedés eredményességét, csupán a pártfogoltak ezzel kapcsolatos attitűdjeit, tapasztalatait. Figyelembe véve a pártfogó felügyelet célját és jellegét, utóbbi eredmények is releváns információkkal szolgálnak a harmadlagos megelőzés szempontjából, így a továbbiakban ezekre az eredményekre is kitérek. A kutatások viszonylag egybehangzóan alátámasztják azt az egyébként logikus feltételezést, amely szerint a szakemberek – többnyire pártfogó felügyelők – és a pártfogoltak közötti kapcsolatnak jelentősége van a bűnelkövetéssel való felhagyás folyamatában.⁷²⁸ Az egyik első kutatás, amely a pártfogó felügyelet és a bűnelkövetéssel való felhagyás kapcsolatát vizsgálta, Leibrich⁷²⁹ munkája volt. A kutató 48 új-zélandi, bűnelkövetői előélettel jellemzett⁷³⁰ pártfogó felügyelet alatt álló férfival és nővel készített interjút, akik a próbára bocsátást elrendelő határozat keltétől számított kb. három éven keresztül a hivatalos adatok szerint nem követtek el bűncselekményt.⁷³¹ Leibrich arra volt kíváncsi, miért és hogyan voltak képe-

725 Lásd például Cusson, M. – Pinsonneault, P.: i. m.

726 Laub, J. H. – Sampson, R. J. (2001): i. m. 5. o.

727 Farrall, S. (2012): i. m. 11. o.

728 Barry, M.: Desistance by design: Offenders's reflections on criminal justice theory, policy and practice. *European Journal of Probation*, vol. 5, no. 2, 2013, pp. 47–65.; Burnett, R. (2004): i. m.; Burnett, R. – McNeill, F.: The place of the officer-offender relationship in assisting offenders to desist from crime. *Probation Journal*, vol. 52, no. 3, 2005, pp. 247–268.; McNeill, F. – Batchelor, S. – Burnett, R. – Knox, J.: *21st Century Social Work: Reducing re-offending: Key practice skills*. Scottish Executive, Edinburgh, 2005

729 Leibrich, J. (1993): i. m.

730 Átlagosan öt korábbi elítélésük volt, átlagéletkoruk 32 év volt.

731 1987-ben rendelték el a pártfogó felügyeletüket, és 1990-ig nem ítélték el őket újabb bűncselekmény miatt.

sek ennyi ideig tartózkodni a bűnelkövetéstől, és hogy ebben milyen szerepet játszott a pártfogó felügyelet. Eredményei szerint a pártfogoltak fele egyáltalán nem tartotta hasznosnak a felügyeletet a kilépés szempontjából. Akik úgy érezték, hogy a pártfogó felügyelet hasznukra volt, többnyire azt emelték ki segítségként, hogy volt kivel megbeszélniük a problémáikat. Mind a pártfogó felügyelők, mind a pártfogoltak a következő jellemzőket emelték ki a megfelelő minőségű pártfogó–pártfogolt kapcsolat ismérveiként: a szakember képes legyen tiszteletet ébreszteni a pártfogoltban, emberként bánjon vele, figyeljen rá és törődjön vele, világosan fogalmazza meg a pártfogoltra vonatkozó elvárásokat, és bízson benne.

Leibrich következtetéseit részben alátámasztják egy későbbi kutatás eredményei. *Rex*⁷³² az Egyesült Királyságban hatvan pártfogó felügyelet alatt álló elkövető körében, szintén kvalitatív módszertannal végzett vizsgálatában azt találta, hogy a legtöbb pártfogolt kedvezően értékelte a pártfogó felügyelet szerepét a kilépés folyamatában. Fontosnak tartották a problémák megoldásában a pártfogó felügyelő által nyújtott segítséget, igaz, inkább tanács, mint utasítás formájában. Közel hetven százalékuk állította, hogy kisebb valószínűséggel fog a jövőben bűncselekményt elkövetni, és ezt a változást a pártfogó felügyelő tevékenységének tulajdonították. Akik így vélekedtek, aktív közreműködőként tekintettek magukra is a pártfogó felügyelet folyamatában. A megkérdezettek egy része magát a felügyelet létét is úgy értékelte, mint a kilépés irányába hajtó tényezőt. A Rex által vizsgált pártfogoltak mind a saját, mind a pártfogó felügyelők részéről történő elköteleződést kulcsfontosságú tényezőként értékelték, csakúgy, mint a pártfogoltak által a változásra kapott esélyt és az abban való aktív részvételt, továbbá a pártfogó felügyelők őszinte érdeklődését a pártfogoltak sorsának alakulása iránt. A szakemberek igazságos, támogató és bátorító attitűdje és a pártfogoltak irányába mutatott törődés fontos motivációs tényezőként jelent meg a meginterjúvolt pártfogoltak narratíváiban. Mivel a megkérdezettek nagy része annak ellenére hasznosnak tartotta a pártfogó felügyeletet, hogy a strukturális tényezők – így például a munkalehetőség és a lakhatás biztosítása – terén nyújtott támogatást nem mindig tartották elegendőnek, az eredmények elsősorban a szubjektív, pszichológiai tényezők, tehát

732 Rex, S.: Desistance from offending: Experiences of probation. *Howard Journal of Criminal Justice*, vol. 38, no. 4, 1999, pp. 366–383.

az egyéni hatóerő szerepének fontosságára világítanak rá a kilépés folyamata vonatkozásában.

Farrall⁷³³ 199 pártfogolt rövid tartamú utánkövetéses vizsgálata alapján próbálta felmérni a pártfogó felügyelet eredményességét és a pártfogoltak ezzel kapcsolatos tapasztalatait. Eredményei szerint a pártfogoltak többsége az első fél év után pozitív benyomásokról számolt be, és túlnyomó többségük segítőkésznek látta pártfogó felügyelőjét. A pártfogó felügyelet eredményességét illetően Farrall arra a megállapításra jutott, hogy bár a pártfogoltak az esetek felében egyedül is megbirkóztak a problémáikkal, a pártfogó felügyelő támogatásával ez az arány hetven százalék fölé emelkedett. A kilépés nem annyira a pártfogó felügyelő különböző beavatkozásainak, mint inkább a pártfogoltak motivációjának és a társadalmi és személyes körülményeknek volt tulajdonítható. A legjelentősebb segítséget a munkahelykeresésben való támogatás és a megromlott családi kapcsolatok helyreállításában való közreműködés jelentette. Farrall következtetése szerint az emberi tőke építése nagyon fontos tényező ugyan a kilépés felé vezető úton, ám ennek kamatoztatásához olyan lehetőségek, tehát strukturális tényezők is szükségesek, mint munka, lakhatás stb.

Shapland és Bottoms⁷³⁴ szintén utánkövetéses módszerrel végzett kutatásának eredményei kevésbé pozitív képet festenek a pártfogoltak pártfogó felügyelettel kapcsolatos percepciói és tapasztalatai vonatkozásában. Az utánkövetett fiatalok kb. fele egyáltalán nem találta hasznosnak az intézkedést. Amit értékelték, az a gyakorlati segítségnyújtás volt, valamint az, hogy volt, akivel megbeszélhették problémáikat, ugyanakkor több praktikus segítséget és odafigyelést igényeltek volna, és azt, hogy a pártfogó felügyelő személye állandó legyen. Összességében csak kevesen vélték úgy, hogy a pártfogó felügyelő segített a problémák megoldásában, amely eredményhez bizonyára hozzájárult a pártfogó felügyelővel való találkozások rövid időtartama és felszínessége.

Healy⁷³⁵ a Skót Pártfogó Felügyelői Szolgálat működését vette górcső alá mind a pártfogó felügyelők, mind a pártfogoltak szemszögéből. A Skót Pártfogó Felügyelői Szolgálat szakemberei alapvetően egy szociálmunka-szempon-tú keretben dolgoznak, amely a pártfogó felügyelő és a pártfogolt közötti kapcsolat megfelelő minőségének megteremtésére és a gyakorlati problémák megoldásában való segítségnyújtásra épül. E célok fontosságában mind a ku-

733 Farral, S. (2002): i. m.

734 Shapland, J. – Bottoms, A.: Reflections on social values, offending and desistance among young adult recidivists. *Punishment and Society*, vol. 13, no. 3, 2010, pp. 256–291.

735 Healy, D. (2010b): i. m.

tató által megkérdezett pártfogó felügyelők, mind a pártfogoltak egyetértettek. Healy a pártfogó felügyelők tevékenységét tanulmányozva megállapította, hogy az elsősorban a pártfogoltak szociális problémáira irányul, amely nemcsak a szakirodalom alapján tűnik jó gyakorlatnak, hanem annak fényében is, hogy a megkérdezett pártfogoltak is ezeket a problémákat azonosították a kilépést akadályozó tényezők körében. A Healy által vizsgált pártfogoltak többsége kedvező tapasztalatokról számolt be a pártfogó felügyeletet illetően, és bár sokaknak vegyes benyomásai voltak, csupán néhányan adtak hangot kifejezetten negatív véleményüknek. Nem meglepő módon azok a pártfogoltak viszonyultak a legkedvezőbben az intézkedéshez, akik már elindultak a kilépés útján. A pártfogó felügyelet pozitív hozadékai között a legtöbben a gyakorlati segítségnyújtást említették, különösen az oktatás, a foglalkoztatás és az addikciók vonatkozásában. A lista második helyén a pártfogó felügyelővel való pozitív kapcsolat szerepelt; a pártfogoltak értékelték, hogy egy olyan személlyel oszthatják meg a gondjaikat, aki őszintén érdeklődik a sorsuk iránt és támogatja őket. A pártfogó felügyelet szankciójellege is több pártfogolt számára segítséget nyújtott a kilépésben azáltal, hogy a börtönbe kerülés fenyegetettsége motiválta őket az együttműködésre. Voltak olyan pártfogoltak is, akik a kognitív-viselkedés-terápiás ülések eredményességének tulajdonították a kilépés irányába tett lépéseik sikerét; az általuk elkövetett bűncselekmény mozgatórugóinak és következményeinek tudatosítása és megértése, továbbá a viselkedésük irányítására szolgáló technikák elsajátítása segített nekik elindulni a változás útján. A pozitív oldal mellett a pártfogoltak a pártfogó felügyelet néhány kedvezőtlen aspektusára is felhívták a kutató figyelmét. Azok a megkérdezettek, akik számára az intézkedés nem vezetett eredményre, tehát bűnismétlést követtek el, a következő tényezőket nevezték meg a kudarc okaiként: az üléseken való részvétel nehézségekkel járt (például utazás), túlságosan szigorúnak találták a felügyeleti funkciót, úgy érezték, a szükségesnél jobban beleavatkozik a magánéletükbe, és nem kaptak elegendő gyakorlati segítséget.

*McCulloch*⁷³⁶ szintén pártfogó felügyelőkkal és pártfogoltakkal készített interjúk alapján kísérte meg feltárni, hogy mekkora figyelmet kapnak a bűnelkövetők szociális problémái a bűnelkövetői életpályából való kilépés támogatásának folyamatában. Az általa meginterjúvott pártfogoltak általában a jóléti tényezőkkel hozták összefüggésbe a bűnelkövetést, illetve az azzal való felha-

736 McCulloch, T.: Probation, social context and desistance: retracing the relationship. *Probation Journal*, vol. 52, 2005, pp. 8–22.

gyást, miközben a pártfogó felügyelők csak ritkán foglalkoztak ezekkel a problémákkal, például a munkanélküliséggel, inkább az addikciókra összpontosítottak, illetve „beszélgetős” technikát alkalmaztak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a pártfogó felügyelőkkel való beszélgetés haszontalan lett volna; a megoldandó problémák felismerése, azonosítása, tudatosítása hozzájárult ahhoz, hogy az elkövetők megpróbálják megoldani ezeket, és a változás útjára lépjenek.

Egyre több információ áll tehát rendelkezésre a dezisztencia folyamatában szerepet játszó tényezőkre és ezek egymással való kapcsolatára vonatkozóan, amely elméleti és empirikus ismeretanyag – a kockázati és védőtényezőkkel kapcsolatos tudáshoz hasonlóan – a harmadlagos prevenciós gyakorlatba is fokozatosan átültetésre kerül. A következő fejezetben arról lesz szó, hogy hogyan hasznosulnak a *harmadik* és a *negyedik fejezetek*ben ismertetett empirikus kutatási eredmények a bűnelkövetők rehabilitációs és reintegrációs gyakorlatának keretét nyújtó rehabilitációs modellek és a bűnismétlés megelőzését célzó programok területén.

5. A bűnismétlés megelőzésének gyakorlata: a rehabilitációs paradigmák és a hatékonyságvizsgálatok eredményei

A bűnismétlés megelőzését célzó gyakorlat és az annak keretét adó elméletek a világ számos pontján a *harmadik* és a *negyedik fejezetek*ben bemutatott kutatási eredményeken alapulnak. A harmadlagos prevenciós programok és egyéb beavatkozások konkrét céljainak, irányának és eszközeinek megválasztásához ugyanis elengedhetetlen, hogy ismerjük a bűnismétléssel, illetve a dezisztenciával empirikus összefüggést mutató tényezőket.

A bűnelkövetők rehabilitációjának fejlődése során, a kutatási eredmények gyarapodása következtében újabb és újabb elméletek és módszerek jelentek meg a bűnismétlés megelőzését célzó gyakorlat területén.⁷³⁷ A bűnelkövetők rehabilitációjának⁷³⁸ különböző irányzatait különböztethetjük meg annak függvényében, hogy mely kutatási irány eredményeire épülnek. Ezek a következőkben ismertetett rehabilitációs megközelítések hivatottak szakmai irány-

737 Magyar nyelven lásd Szabó J.: A bűnelkövetők rehabilitációjának meghatározó irányzatai a nemzetközi szakirodalom tükrében. *Alkalmazott Pszichológia*, 2012/2., 73–88. [2012a]

738 A rehabilitáció kifejezés használatát a szövegű fordítás indokolja: az általam felhasznált szakirodalom túlnyomó része az „*offender rehabilitation*” fogalmát alkalmazza.

mutatást nyújtani a szakemberek számára a bűnelkövetőkkel való prevenció munkára, így például a beavatkozás céljaira, a kockázati tényezők mibenlétére, a bűnözés okaira, a változásra gyakran nem eléggé motivált emberekkel történő foglalkozás módjára és arra vonatkozóan, hogy hogyan egyeztethetők össze az elkövetők szükségletei a közösség érdekeivel.⁷³⁹ A rehabilitációs elméletek természetüknél fogva hibrid teóriák, amelyek elméleti, etikai, tudományos és gyakorlati elemeket egyaránt tartalmaznak, tehát nem annyira specifikusak, mint az etiológiai vagy a terápiás elméletek.⁷⁴⁰ Az ideális rehabilitációs elmélet Ward és Maruna⁷⁴¹ szerint alkalmas arra, hogy magyarázatot adjon a bűnelkövetésre, képes a rehabilitáció fontos vonatkozásainak ötvözésére és arra, hogy meghatározza, mely oki tényezőkre kell irányulnia a beavatkozásnak, mégis viszonylag egyszerű és konzisztens. Mindezek mellett fontos, hogy innovatív és hatékony gyakorlatot alapozzon meg.

A továbbiakban azokat a legnépszerűbb rehabilitációs megközelítéseket vázolom, amelyek a világ számos országában – különösen az angolszász területeken – keretet nyújtanak a bűnelkövetők körében végzett harmadlagos prevenció gyakorlatnak. Az RNR-modell⁷⁴² mellett az elmúlt néhány évtizedben kibontakozó, erősségeken alapuló megközelítés fontosabb irányait is bemutatom, és röviden kitérek a különböző megközelítések integrálásának lehetőségeire is. A legismertebb és világszerte legerjedtebb elmélet a beavatkozás szempontjából a bűnismétlés kockázati tényezőit irányadónak tekintő RNR-modell, amely a nevében szereplő három központi elv köré szerveződik. A másik meghatározó paradigma, amely az elmúlt néhány évtizedben bontakozott ki, az elkövetők hiányosságai helyett az erősségeikre, képességeikre, valamint a társadalmi kontextusra fókuszál. A kockázati szemlélet és az erősségeken alapuló megközelítés egymástól igen eltérő módon viszonyul a kriminális viselkedéshez és a bűnelkövetők rehabilitációjának cél- és eszközszeréhez. Kétségtelen, hogy előbbi sokkal inkább megfelel a bizonyítékokon alapuló gyakorlat követelményeinek, mint utóbbi, és ezt a tényt a kockázati paradigma következőkben taglalt hátrányai ellenére sem lehet figyelmen kívül hagyni. A kockázati szemlélet világszerte erőteljes, néhol már-már kizárólagos érvényesülése okán megfogalmazott és általam is osztott aggályok fényében azonban

739 Casey, S. – Day, A. – Vess, J. – Ward, T.: Foundations of offender rehabilitation. Routledge, London, 2012, p. 33.

740 Ward, T. – Rose, C. – Willis, G.: i. m. 409. o.

741 Ward, T. – Maruna, S.: i. m. 42. o.

742 Risk-Need-Responsivity, azaz kockázat-szükséglet-válaszkészség modell.

indokoltnak tartom, hogy az erősségeken alapuló megközelítés jegyében született, valamint a két meghatározó paradigma elemeit integráló programokra is említsek néhány példát.

5.1. A kockázati paradigma: az RNR-modell

A bűnelkövetők kezelésének legismertebb és legszélesebb körben alkalmazott elmélete az úgynevezett RNR-modell, amelynek első változata 1990-ben született meg Andrews, Bonta és Hoge⁷⁴³ jóvoltából. Az RNR-modell a bűnelkövetők kockázatok és szükséglet szerinti osztályozásának és a megfelelő rehabilitációs programok alkalmazásának fontosságát hangsúlyozza a bűnismétlés csökkentése, a kevésbé súlyos szankciók alkalmazása és a költséghatékonyság érdekében.⁷⁴⁴ A személyiséglélektani és kognitív tanuláselméleti keretbe ágyazott elmélet a megalkotása óta eltelt évek során számos új elemmel bővült, és a bűnelkövetők kezelésének legbefolyásosabb modelljévé nőtte ki magát.⁷⁴⁵ Mindez a szilárd elméleti háttérnek, a gyakorlati munkát elősegítő nagyfokú pragmatizmusnak és nem utolsósorban a hatékonysága mellett szóló kutatási eredményeknek köszönhető.⁷⁴⁶

Az RNR-modell lényege, hogy a bűnelkövetők kezelését a bűnismétlés valószínűségét növelő kockázati tényezők, az úgynevezett kriminogén szükségletek és az egyén fogékonyságának felméréseivel kell kezdeni, illetve ennek eredményeire kell alapozni. Magját a később ismertetett három központi elv: a kockázat, szükséglet és fogékonyság elvei alkotják. Az utóbbi évtizedek fejlesztései hatására a modell alaposan kibővült. Jelenlegi formájában tizenhét alapelvet tartalmaz, amelyek az általános elméleti háttértől kezdve a felmérés és az arra épülő beavatkozás valamennyi lényeges aspektusát érintik. A 4. számú táblázatban az RNR-modell struktúráját meghatározó alapelveket tekintem át Bonta és Andrews⁷⁴⁷ nyomán.

743 Andrews, D. A. – Bonta, J. – Hoge, R. D.: Classification for effective rehabilitation: Rediscovering psychology. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 17, 1990, pp. 19–52.

744 Taxman, F. S. – Pattavina, A. – Caudy, M. S. – Byrne, J. – Durso, J.: i. m.

745 Andrews, D. A. – Bonta, J.: i. m.

746 Bonta, J. – Andrews, D.: Viewing offender assessment and rehabilitation through the lens of the risk-need-responsivity model. In: McNeill, F. – Raynor, P. – Trotter, C. (eds.): *Offender supervision. New directions in theory, research and practice*. Willan Publishing, New York, 2010, pp. 19–40.

747 Uo. 21–22. o.

4. számú táblázat

Az RNR-modell alapelvei

A modellen átívelő alapelvek	<ol style="list-style-type: none"> 1. Tisztelet: Az RNR-t etikus, jogszerű, igazságos, erkölcsös, humánus, tisztességes, szakszerű, költséghatékony és az előírásoknak megfelelő módon kell kivitelezni. 2. Pszichológiai elméleti alapok: A programot szilárd empirikus alapokon álló pszichológiai elméletre kell alapozni (ajánlott a személyiség- és kognitív társas tanuláseméleti megközelítés). 3. Humánus alkalmazás: Ne alapozunk az elrettentésre, a helyreállításra vagy más igazságszolgáltatási elvre. 4. A bűnmegelőzés elősegítése: A kriminális viktimizáció csökkentése az igazságszolgáltatáson belül és kívül működő szolgáltató szervezeteknek egyaránt célja.
Kockázat-szükséglet-reszponzivitás	<ol style="list-style-type: none"> 5. Kockázat: A rehabilitációs beavatkozás intenzitását a bűnelkövetők kockázati szintjéhez kell igazítani. Közepes és magas kockázatú elkövetőkkel kell dolgozni. Az alacsony rizikójú eseteket távol kell tartani a magas kockázatúaktól. 6. Szükséglet: Elsősorban a kriminogén szükségleteket kell megcélolni. Mind elméleti, mind empirikus szempontból a központi nyolc szükséglet a beavatkozás fő célpontja. 7. Kiterjedtség/multimodalitás: A magas kockázatú egyéneknél egyidejűleg több kriminogén szükséglet is terápiás célpont. 8. Általános reszponzivitás: A társas tanuláseméleti és kognitív viselkedéses stratégiák alkalmazását propagálja. 9. Specifikus reszponzivitás: A beavatkozás modalitását, stratégiáját és stílusát a bűnelkövető egyéni tanulási stílusához, motivációihoz, változás iránti készségéhez és a folyamat aktuális szakaszához, képességeihez, erősségeihez, személyiségéhez és demográfiai jellemzőihez kell igazítani. 10. Erősségek: A specifikus reszponzivitás megjósolhatóságának és tartományának növelése érdekében fel kell mérni az erősségeket. 11. Szakmai mérlegelés: Bizonyos tényezők indokolhatják az RNR alapelveitől való eltérést (például ha az elemzésből az derül ki, hogy az adott személy esetében a személyes aggodalom, szorongás kockázati tényező).

Strukturált vizsgálat	<p>12. Az erősségek és a kockázati, szükségleti és sajátos rezponzivitási tényezők felmérése: Strukturált és érvényes mérőeszközök alkalmazását írja elő.</p> <p>13. Felmérésre alapozott beavatkozás (integráció): Minden tervezett beavatkozásnak a felmérés eredményein kell alapulnia.</p>
Program kivitelezése	<p>14. Adagolás: A magas kockázatú esetekkel is foglalkozni kell, és a programból történő kiesés minimalizálására kell törekedni.</p> <p>15. Alapvető szakmai kompetenciák: A beavatkozások hatékonyságát növeli, ha magas szintű kapcsolati és strukturációs készségekkel felvértezett szakemberek alkalmazzák őket. A minőségi kapcsolat tiszteleten, gondoskodáson, lelkesedéssel, együttműködésen és a személyes autonómia tiszteletben tartásán alapul. A strukturációs készségek közé tartozik például a proszociális modellnyújtás, a hatékony pozitív és negatív megerősítés, a készségfejlesztés, a problémamegoldás, a tekintély hatékony alkalmazása, a képviselő/közvetítés, a kognitív újraszstrukturálás és a motivációs interjúzás.</p>
Szervezeti vonatkozások	<p>16. Közösségi szolgáltatás: A közösségi alapú beavatkozás preferált, de intézeti környezetben történő alkalmazás esetén is érvényesek az RNR alapelvei.</p> <p>17. Menedzsment: A személyi állománynak (szakembereknek) az RNR alapján történő kiválasztását, képzését és klinikai szupervízióját, továbbá ellenőrző, visszajelző és szabályozási rendszerek létrehozását írja elő. A hatékony gyakorlatot és a kezelés folytonosságát elősegítő rendszerek és kultúrák kialakítását propagálja.</p>

5.1.1. Az egész modellen átívelő alapelvek, a strukturált vizsgálatra és a program kivitelezésére vonatkozó elvek

Az egész modellen átívelő elvek az alapvető értékeket, célokat és az elméleti alapokat tartalmazzák. Az első elv, a tisztelet elve a modell etikus, jogszerű, igazságos, erkölcsös, humánus, tisztességes, szakszerű, költséghatékony és az előírásoknak megfelelő alkalmazását írja elő, amely különösen azért bír jelentőséggel, mert a bűnelkövetők egy sok szempontból kiszolgáltatott csoport tagjai. A második a bűnözői viselkedés etiológiájára vonatkozó feltevéseket magában foglaló elv, amelynek értelmében az RNR-modell az úgynevezett GPCSL (általános személyiség és kognitív szociális tanuláselméleti) perspektí-

vában gyökerezik⁷⁴⁸. Az általános személyiségpszichológiai komponens az antiszociális személyiségmintázatot ragadja meg, amely nem egyezik meg sem az antiszociális személyiségzavar diagnosztikai kategóriájával, sem pedig a pszichopátiával. Ez jóval átfogóbb, általánosabb fogalom, amely magában foglalja a korábbi normasértésekre és egyéb antiszociális magatartásokra vonatkozó élettörténeti adatokat, valamint a bűnelkövetés szempontjából lényegesnek tartott személyiségfaktorokat. Az elmélet kognitív aspektusa mind a tudatos, mind a nem tudatos önszabályozás szerepével foglalkozik a bűnözést támogató attitűdök, értékek és gondolatok kialakulásában. A modell társas tanulásméleti komponense a tanulás kriminalitásban játszott szerepére világít rá, amely különböző társas közegekben – család, barátok, iskola, munka és szabadidő – zajlik. A GPCSL tehát egyrészt egyéni hajlamnak, másrészt olyan tanulási folyamatnak tulajdonítja a kriminális viselkedés kialakulását, amit az egyén elvárásai és a viselkedésének következményei befolyásolnak. Azok a viselkedésformák, amelyeket jutalom követ, vagy amelyekkel kapcsolatban az egyén kedvező kimenetelre számít, újra megismétlődnek, míg a büntetést eredményező vagy az egyén elvárásai szerint azzal fenyegető magatartások többnyire elmaradnak⁷⁴⁹. A bűnelkövetés akkor valószínű, ha annak előnyeit és hátrányait mérlegelve kedvezőbb választásnak tűnik, mint a társadalmilag elfogadott viselkedésformák minden előnyükkel és hátrányukkal együtt. Az előnyök és hátrányok, azaz a jutalmak és a költségek származhatnak másoktól – például családtól, barátoktól –, lehetnek az egyén belső folyamatai – például büszkeség vagy szégyenérzet –, és olykor magából a kriminális viselkedésből is fakadhatnak, például a bűncselekmény elkövetése utáni kellemes izgalom. A bűnözés előnyeinek és a proszociális viselkedés hátrányainak halmozódása a kriminális viselkedés irányába billentheti a mérleget. A kriminális cselekmény közvetlen oka tehát a bűnelkövető olyan helyzetértelmezése, amelyben a bűncselekmény által elérhető előnyök felülírják annak hátrányait. A helyzetértelmezést az befolyásolja, hogy az adott helyzetben mekkora a kísértés a bűnelkövetésre, utóbbinak milyen akadályai vannak, milyen érzelmileg releváns tényezők vannak jelen, és rendelkezésre állnak-e a kriminális viselkedéséhez hasonló előnyökkel

748 Andrews, D. A. – Bonta, J.: i. m.; Ogloff, J. R. O. – Davis, M. R.: Advances in offender assessment and rehabilitation: Contributions of the risk-needs-responsivity approach. *Psychology, Crime, and Law*, vol. 10, 2004, pp. 229–242.

749 Andrews, D. A. – Dowden, C.: The Risk-Need-Responsivity Model of Assessment and Human Service in Prevention and Corrections: Crime-Prevention Jurisprudence. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, vol. 49, no. 4, 2007, pp. 439–464.

kecsegtető lehetőségek⁷⁵⁰. A helyzetértelmezést és a viselkedést befolyásoló ön-szabályozást elsősorban a négy fő kockázati tényező: az antiszociális kogníciók⁷⁵¹, az antiszociális kapcsolatok, a korábbi antiszociális magatartás és az antiszociális személyiségjellemzők határozzák meg. Utóbbiak – különösen a bűnöző kortársak jelenléte és a kriminalitást támogató attitűdök – tehát mint a kriminális viselkedés közvetlen kiváltó tényezői szerepelnek az elméletben, míg a többi kockázati tényező közvetett módon befolyásolja a bűnelkövetést. A kriminális karrier megkezdését követően ezek a tényezők nagy valószínűséggel összeadódnak, illetve felerősítik egymás hatásait. A kockázati tényezőket, köztük a kriminogén szükségleteket a modell központi alapelveinek bemutatása kapcsán ismertetem a későbbiekben.

Bonta és Andrews szigorúan elhatárolják elméletüket a manapság népszerű elrettentési elméletektől, nem tartva azokat alkalmasnak az RNR-modellbe épített tényezők kezelésére⁷⁵². Az alapelv szintjére⁷⁵³ emelt álláspontjuk azon a meggyőződésükön nyugszik, amely szerint a büntetés nem megfelelő eszköze a visszaesés csökkentésének. Ebből vezethető le a negyedik alapelv is, amely a büntető igazságszolgáltatás keretein kívül működő szervezetekre – úgymint egészségügyi és szociális intézmények, iskolák, családsegítők stb. – is kiterjeszti a modell érvényességi körét, hogy azok is részt vállaljanak a bűnözés és a viktimizáció csökkentésére irányuló erőfeszítésekből. A modell magját a kockázat/szükséglet/fogékonyság alapelvei⁷⁵⁴ alkotják, amelyekkel a továbbiakban részletesen foglalkozunk. Utóbbiak érvényesülését az érvényes mérőeszközök alkalmazását előíró tizenkettedik és tizenharmadik alapelv hivatott biztosítani. A tizenegyedik elv azért került be a modellbe, mert a korábbi tapasztalatok szerint a magas kockázati csoportba sorolt elkövetőket gyakran kizárták a programokból motiválatlanságukra vagy pszichopátiás tulajdonságaikra való hivatkozással. A tizenötödik alapelv kiemelt jelentőségű, mivel az RNR jegyében tervezett programok sikeres implementációjának fontos kritériumait, a szakemberek szükséges kompetenciáit írja le. Végül az utolsó két elv a program

750 Rettinger, J. – Andrews, D. A.: General risk and need, gender specificity, and the recidivism of female offenders. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 37, 2010, pp. 29–46.

751 A *kogníció* megismerést jelent. A kognitív folyamatok az ismeretek megszerzésének, rendszerezésének, szervezésének, alkalmazásának folyamatai (érzékelés, észlelés, tanulás, emlékezés, gondolkodás, problémamegoldás).

752 Bonta, J. – Andrews, D.: i. m.

753 Lásd 3. számú elv!

754 5–11. számú elvek.

kivitelezésének körülményeivel, valamint a menedzsmentnek a szolgáltatás hatékonyságának megteremtésében játszott szerepével foglalkozik.

A továbbiakban a modell központi elveit tekintem át, a kockázati és a szükségleti elv kapcsán egy rövid kitérőt szentelve a kockázatértékelés módszertanának is.

5.1.2. A kockázati elv

Az RNR-modell központi elvei közül az első a kockázati elv, amely szerint a bűnelkövetők kezelésére irányuló beavatkozások mértéke és intenzitása az egyén társadalomra veszélyessége függvényében határozható meg.⁷⁵⁵ Az alapelv értelmében a bűnismétlés valószínűsége, azaz a kockázat mértéke megfelelő módszerek alkalmazásával felbecsülhető. A visszaesés szempontjából legveszélyeztetettebb bűnelkövetők esetében kerül sor a legmagasabb intenzitású beavatkozások alkalmazására, míg az alacsony rizikójú esetek csak minimális rehabilitációs ellátásban részesülnek, mert számukra nemcsak szükségtelen, de akár káros is lehet az intenzív kezelés.⁷⁵⁶ Az alacsony kockázati csoportba sorolt elkövetők általában nem reagálnak jól az intenzív kezelésre, és esetükben a rehabilitációs programban való részvétel nélkül is alacsony a bűnismétlés valószínűsége.

A kockázati tényezők körében a modell megkülönböztet statikus és dinamikus rizikófaktorokat.⁷⁵⁷ A statikus rizikófaktorok jól alkalmazhatók a hosszú távú kockázat becslésére, de természetüknél fogva nem használhatók a kockázat időbeli változásainak jóslására.⁷⁵⁸ A dinamikus kockázati tényezők ezzel szemben alakíthatók, így ezek befolyásolásának lehetséges módjai adják a preventív célú beavatkozások alapját. A stabil dinamikus tényezők az egyén olyan többé-kevésbé állandó jellemzői, amelyek csak hosszú idő alatt változnak, ilyen

755 White, R. – Graham, H.: Working with offenders. A guide to concepts and practices. Willan Publishing, New York, 2010

756 Bonta, J. – Wallace-Capretta, S. – Rooney, R.: A quasi-experimental evaluation of an intensive rehabilitation supervision program. Criminal Justice and Behavior, vol. 27, 2000, pp. 312–329.; Gendreau, P. – Little, T. – Goggin, C.: i. m.; Andrews, D. A. – Zinger, I. – Hoge, R. D. – Bonta, J. – Gendreau, P. – Cullen, F. T.: Does correctional treatment work? A clinically-relevant and psychologically informed meta-analysis. Criminology, vol. 28, 1990, pp. 369–404.

757 Andrews, D. A. – Bonta, J.: i. m.

758 Craig, L. – Browne, K. – Beech, A. R.: Assessing risk in sexual offenders: A practitioner's guide. John Wiley & Sons Ltd., 2008

például a felelősségtudat vagy a kognitív torzítások.⁷⁵⁹ Az akut dinamikus faktorok ezzel szemben helyzetről helyzetre változó tényezők, amelyek megléte növeli a bűnelkövetés kockázatát. Ilyen például a szerhasználat, a negatív érzelmi állapotok vagy az „áldozatkereső” magatartás.

5.1.3. A szükségleti elv

A második központi jelentőségű alapelv, a szükségleti elv arra a feltevésre épül, hogy a bűnelkövetők kezelésének leghatékonyabb módja a dinamikus rizikótényezők befolyásolása.⁷⁶⁰ Különbséget tesz kriminogén és nem kriminogén tényezők között, amelyek közül előbbiek közvetlen kapcsolatban állnak a kriminális viselkedéssel, míg utóbbiak olyan egyéni vagy környezeti tényezők, amelyek változásai nem feltétlenül gyakorolnak befolyást a bűnözés valószínűségére. Nem kriminogén szükségletek például a mentális zavarok vagy az alacsony önértékelés, amelyek nem mutatnak egyértelmű kapcsolatot a bűnözéssel. Ezzel szemben a lényegében véve dinamikus kockázati tényezőknek számító kriminogén szükségletek specifikusak a bűnelkövetés szempontjából, ezért ezek a visszaesést csökkenteni kívánó beavatkozások elsődleges célpontjai.⁷⁶¹ A kriminogén szükségletek megváltoztatása tehát közvetlenül befolyásolhatja a kriminális viselkedést, például a bűnelkövetést támogató attitűdök proszociális irányba történő módosulása csökkenti a bűnismétlés kockázatát. A modellben külön elvként szerepel, hogy a magas kockázatú bűnelkövetők – mivel több kriminogén szükséglet jellemző rájuk –, szélesebb körű rehabilitációs szolgáltatásokat igényelnek, mint a kevésbé kockázatos esetek.⁷⁶² A kriminogén szükségletekkel szemben a nem kriminogén szükségletek kezelése önmagában nem alkalmas eszköze a harmadlagos prevenciónak, sőt akár a kívánatossal ellentétes hatással is járhat a beavatkozás.⁷⁶³ Bonta és Andrews⁷⁶⁴ például arról számolnak be, hogy a nem kriminogén szükségletekre alapozott kezelési programok esetében a visszaesési ráta enyhe, kb. egyszázalékos emel-

759 Andrews, D. A. – Bonta, J.: i. m.

760 White, R. – Graham, H.: i. m.

761 Farrow, K. – Kelly, G. – Wilkinson, B.: *Offenders in focus: Risk, Responsivity and Diversity*. Policy Press, University of Bristol, 2007

762 Bonta, J. – Andrews, D.: i. m.

763 Andrews, D. A. – Bonta, J.: i. m.

764 Bonta, J. – Andrews, D.: i. m.

kedése tapasztalható, *Wormith*⁷⁶⁵ pedig arra mutat rá, hogy például az önértékelés növelése a bűnelkövetést támogató attitűdök befolyásolása nélkül a korábbinál magabiztosabb bűnözőt teremthet.

Az előbbiek szemléltetése céljából az 5. számú táblázatban áttekintem az RNR-modell nyolc központi kockázati/szükségleti tényezőjét, valamint néhány további, nem kriminogén szükségletet.⁷⁶⁶

5. számú táblázat

Kockázati/szükségleti tényezők az RNR-modellben

Faktor	Indikátorok/kockázat	Beavatkozás céljai/ dinamikus szükséglet
Fontosabb tényezők (kriminogén szükségletek)		
Korábbi antiszociális magatartás (statikus tényező)	Különböző helyzetekben elkövetett antiszociális cselekményekben való folyamatos részvétel, korai életkortól kezdve	Nem kriminális viselkedésminták kiépítése a kockázatos helyzetekre
Antiszociális személyiségstruktúra	Impulzivitás, kalandkeresés, izgalomkeresés, gyenge önkontroll, agresszivitás, ingerlékenység	Problémamegoldó, önmenedzselő és megküzdési készségek fejlesztése, dühkezelés
Antiszociális kogníció, prokriminális attitűdök	Bűnelkövetést támogató attitűdök, értékek, eszmék és racionalizációk; düh, harag és dac kognitív-érzelmi állapotai; jogrend iránti negatív viszonyulás; kriminális kontra antikriminális identitás	Antiszociális tudattartalmak leépítése, kockázatos gondolkodás felismerése, kevésbé kockázatos gondolkodási és érzelmi alternatívák kialakítása, (proszociális attitűdökre épülő racionalizációk) proszociális identitás kialakítása

765 Wormith, J. S.: Attitude and behavior changes of correctional clientele: a three-year follow-up. *Criminology*, vol. 22, 1984, pp. 595–618.

766 Andrews, D. A. – Bonta, J. – Wormith, S. J.: The recent past and near future of risk and/or need assessment. *Crime and Delinquency*, vol. 52, 2006, p. 11. o.

Bűnelkövetés iránti társas támogatás (antiszociális kapcsolatok)	Bűnözőkkel való viszonylag szoros kapcsolatok; proszociális kapcsolatoktól való relatív elszigeteltség; kriminális viselkedés közvetlen támogatása	A kriminalitást támogató kapcsolatok leépítése, proszociális kapcsolatok kiépítése
Családi/házassági viszonyok	Nem megfelelő szülői-nevelői és fegyelmezési gyakorlat, gyenge családi kötelekek két fő elem a gondoskodás és a felügyelet/ellenőrzés	Konfliktuskezelés; kapcsolatépítés; ellenőrzés kialakítása, szülői-nevelői készségek tanítása
Iskolai/munkahelyi viszonyok	Gyenge teljesítmény, alacsony szintű elégedettség	Teljesítmény és elégedettség növelése; munkahelyi/tanulási képességek, készségek fejlesztése; a munkahelyi és iskolai személyes kapcsolatok kialakításának támogatása
Szabadidő eltöltése, rekreáció	Proszociális szabadidős tevékenységekben való részvétel hiánya	Proszociális szabadidős tevékenységekben való részvétel támogatása, társadalmilag elfogadott hobbik és sportok elsajátítása
Szerhasználat	Alkohol- és/vagy illegáliszerabúzus	Abúzus csökkentése; a szerhasználat személyes és személyközi támogatásának leépítése, a szerhasználat alternatíváinak kialakítása
Kevésbé jelentős tényezők (nem kriminogén szükségletek)		
Önértékelés	Alacsony szintű önértékelés, önbecsülés	
Személyes/érzelmi distressz	Szorongás, lehangoltság	
Súlyos mentális zavar	Skizofrénia, mániás depresszió	
Testi egészség	Testi deformítás, táplálkozási hiányállapotok	

5.1.4. A kockázat- és szükségletértékelés

5.1.4.1. A kockázatértékelés alkalmazási területei

A bűnismétlési kockázat megjósolhatóságának, illetve mérése lehetséges módszereinek problémája régóta áll mind a kriminológia területén kutatók, mind a bűnelkövetőkkel foglalkozó gyakorlati szakemberek érdeklődésének középpontjában. A büntető igazságszolgáltatási rendszerben már a múlt század elején felmerült az igény a döntéshozatal megalapozottságát, gyorsaságát és hatékonyságát biztosító, a jövőbeli viselkedés valószínűségét és veszélyességét megbecsülni képes eszköz alkalmazására. A kockázatbecslés eredményeként a bűnelkövetőket különböző kockázati csoportokba sorolják, amelyek függvényében különböző jogkövetkezmények⁷⁶⁷ alkalmazására kerül sor. Fontos megjegyezni, hogy a bűnismétlés valószínűsége és a veszélyesség – amely a XX. század óta reneszánszát éli a kriminálpolitikában – nem feleltethető meg egymásnak. Meg kell ugyanis különböztetni egy jövőbeli esemény bekövetkezésének valószínűségét annak veszélyességétől.⁷⁶⁸ Utóbbi nem más, mint a bűncselekmény súlyossága⁷⁶⁹, amely nem nyújt információt a bekövetkezése valószínűségéről. A büntetőpolitika és a gyakorlat szempontjából helyesebb és praktikusabb a pusztán veszélyesség nehezen megfogható fogalma helyett arra összepontosítani, hogy az elkövető mekkora eséllyel válik bűnismétlővé és okoz súlyos károkat.⁷⁷⁰ Ugyanakkor e két konstruktum korántsem független egymástól. A késő modernitásban a kockázatot különféle veszélyekkel hozzák összefüggésbe, és a büntető igazságszolgáltatáson belül a kockázat gyakran az elkövető feltételezett vagy vélt társadalomra veszélyessége kontextusában jelenik meg.⁷⁷¹ A kockázat tágabb fogalomként értelmezhető, mint a veszélyesség, mivel utóbbi az egyénben rejlő diszpozíciókra

767 Például intézeti elhelyezés közösségi büntetés helyett, büntetés-végrehajtási rezsim kiválasztása, felügyeleti intézkedés intenzitásának meghatározása.

768 Howitt, D.: *Forensic and Criminal Psychology*. Pearson Education, 2002, ch. 22., pp. 354–374.

769 Craig, L. – Browne, K. – Beech, A. R.: i. m.

770 Harrison, K.: *Dangerousness, risk and the governance of serious sexual and violent offenders*. Routledge, London, 2012, ch. 3., pp. 33–51.

771 Douglas, M.: *Risk and Blame*. Routledge, London, 1992. Idézi Harrison, K.: i. m. 34. o.

fókuszál, míg előbbi a környezeti hatásokat is figyelembe veszi, tágabb társadalmi kontextusba helyezve a jövőbeli magatartás előrejelzését.⁷⁷²

A kockázatértékelést a büntető igazságszolgáltatásban többféle célból is alkalmazzák, jellemzően az angolszász országokban. Ezek a strukturált eszközök gyakran a hatósági és egyéb szakmai döntéshozatalt hivatottak segíteni a büntetőeljárásban és a büntetőjogi szankciók végrehajtása során.⁷⁷³ Ügyészek, bírók, büntetés-végrehajtási szakemberek, pártfogó felügyelők és a büntető igazságszolgáltatási rendszer más szereplői döntéseinek alapjául szolgálhat a kockázatértékelés eredménye. Az elkövető veszélyességének és a bűnismétlés kockázatának megbecslése támpontul szolgálhat például az előzetes letartóztatás, az óvadék fejében történő szabadlábra helyezés, a feltételes szabadságra bocsátás vagy a felügyeleti intézkedés intenzitása tárgyában történő határozathozatalhoz.⁷⁷⁴ Egyes angolszász országokban az ítélezési gyakorlatban is meghatározó szerep jut a kockázatértékelésnek, például annak eldöntése is függhet az eredménytől, hogy az elkövetővel szemben szabadságvesztés-büntetést vagy valamilyen közösségi büntetést szabnak ki. A pártfogó felügyelet végrehajtása során szintén fontos szerepet kaphat a kockázatértékelés: segítheti a szakembert a felügyelet intenzitásának meghatározásában és a pártfogolt szükségleteihez leginkább illeszkedő beavatkozások kiválasztásában.⁷⁷⁵

A kockázatértékelési gyakorlat egyik legfontosabb terepe a büntetés-végrehajtás. A szabadságvesztés-büntetés végrehajtását foganatosító intézetek számos országban alkalmaznak olyan klasszifikációs rendszert, amely a fogvatartottakat különböző jellemzőik, így különösen veszélyességük alapján kategorizálja, helyezi el, illetve ennek megfelelően alakítja napirendjüket. Az Egyesült Államokban például valamennyi büntetés-végrehajtási intézetben jelen van ez a gyakorlat.⁷⁷⁶ A kockázatbecslés tárgya nemcsak a bűnismétlés valószínűsége

772 Kemsall, H.: Risk assessment and management of serious violent and sexual offenders: A review of current issues. Scottish Executive Social Research, Edinburgh, 2002. Idézi Harrison, K.: i. m. 34. o.

773 Champion, D. J. (1994a): i. m.

774 Uo.; Bonta, J. – Wormith, J. S.: Applying the risk-need-responsivity principles to offender assessment. In: Craig, L. A. – Dixon, L. – Gannon, T. A. (eds.): What works in offender rehabilitation: An evidence-based approach to assessment and treatment. Wiley-Blackwell, John Wiley & Sons Ltd., 2013, p. 72.

775 Kemsall, H.: The role of risk, needs and strengths assessment in improving the supervision of offenders. In: McNeill, F. – Raynor, P. – Trotter, C. (eds.): Offender supervision. New directions in theory, research and practice. Willan Publishing, New York, 2010, 155–171.

776 Champion, D. J. (1994a): i. m.

lehet, hanem az intézeti fegyelemsértés, az öngyilkosság vagy egyéb önkárosítás, a felügyelettel vagy a többi fogvatartottal szemben tanúsított agresszió, a pszichotróp anyagokkal való visszaélés és egyéb, a fogva tartás szempontjából kockázatosnak ítélt magatartásforma is.⁷⁷⁷

A korszerű kockázat- és szükségletértékelési eszközök alkalmazása a harmadlagos megelőzés területén – akár az intézeti programok, akár a közösségi büntetések során alkalmazott beavatkozások vonatkozásában – nagy segítség lehet. Az egyénre szabott rehabilitációs és reintegrációs tervek kialakítása akkor kecsegtet a legnagyobb sikerrel, ha a döntési folyamat során figyelembe veszik az elkövető dinamikus kockázati tényezőit, különösen a kriminogén szükségleteit. A szakember számára fontos támpontul szolgál az ilyen strukturált és komplex kockázat- és szükségletértékelés, amely akár az esetkezelési terv kialakításához is konkrét segítséget nyújt. A továbbiakban vázolom azt a közel egy évszázados fejlődési folyamatot, amelynek eredményeként létrejöttek a ma már sok helyütt használatos, korszerű kockázat- és szükségletelemzési eljárások.

5.1.4.2. A kockázat- és szükségletértékelési eszközök evolúciója és típusai

A késő modern kriminálpolitikában gyökerező kockázati szemlélet⁷⁷⁸ jegyében fogant RNR-modell elméleti, empirikus és módszertani keretet nyújt a kockázatértékelési eljárások kialakításához és alkalmazásához, ám utóbbiak története régebbre nyúlik vissza, mint e rehabilitációs modell megszületése. A szakirodalom a kockázatértékelési eljárások négy, a fejlődés egyes stádiumait megjelenítő generációját különbözteti meg.⁷⁷⁹ A kockázatbecslési gyakorlat hajnalán, az 1970-es évek előtt a bűnismétlés valószínűségének felmérése egy nem strukturált formában zajló szakértői vizsgálat eredményén alapult, amelynek hatékonysága a szakember képzettségén, tapasztalatain és sok tekintetben a véletlenül múltott. A bűnelkövetőkkel foglalkozó szakemberek interjúk, beszélgetések és az aktákból szerzett információk alapján próbálták megjósolni a bűnismétlés valószínűségét, és e becslések alapján született dön-

777 A 16/2014. (XII. 19.) IM rendelet 29. § (4) bekezdése is hasonló kockázati csoportokról rendelkezik, amelyekre vonatkozóan a BFB ülése előtt el kell végezni a felmérést.

778 Lásd Borbíró A. (2011): i. m.

779 Andrews, D. A. – Bonta, J. – Wormith, S. J.: i. m.; Bonta, J.: Risk-needs assessment and treatment. In: Harland, A. T. (ed.): Choosing correctional options that work. SAGE, Thousand Oaks, California, 1996, pp. 18–32.

tés arról, hogy kik esetében van szükség szigorúbb biztonsági intézkedésekre és fokozott felügyeletre. A klinikai kockázatértékelési folyamatban a kockázati szintre vonatkozó döntéshozatalt sem irányelvek, sem szabályok nem könnyítik, és arra sincsenek előírások, hogy az azonosított kockázati tényezőket hogyan kellene összességükben értékelni. Az egyes kockázati tényezők együttes, integratív értékelésére vonatkozó, empirikusan megalapozott protokoll hiánya még abban az esetben is téves döntést hozhat, ha a szakember egyébként képes azonosítani a rizikófaktorokat.⁷⁸⁰ Gyakori jellemzője ugyanis az emberi döntéshozatálnak a szubjektivitás, például az, hogy az egyén egyes tényezőket sokkal nagyobb súllyal értékeli, mint másokat, és figyelmen kívül hagyja az általa egyébként felismert egyéb körülményeket. Torzíthatják továbbá az ítéletalkotást a különböző attribúciós hibák és a látszólagos együttjárások is, miközben az is igaz, hogy egy strukturálatlan interjúban olyan információk is felmerülhetnek, amelyekre a strukturált felmérés nem deríthet fényt.⁷⁸¹ Andrews és munkatársai⁷⁸² a strukturált klinikai kockázatbecslést is az első generációs eszközök közé sorolják. Ezek az eljárások valahol a klinikai és a statisztikai alapú kockázatértékelés között helyezkednek el, mivel bár taxatív módon tartalmazzák a döntési folyamatban figyelembe veendő kockázati tényezőket, az egyes változók súlyát, egymáshoz való viszonyát és az adatok összesítésének módját nem határozzák meg.

Az 1970-es évek elején jött a felismerés, hogy a tudományos módszerrel kialakított statisztikai alapú kockázatbecslési eljárások⁷⁸³ eredményesebben működnek, mint a klinikai alapú gyakorlat.⁷⁸⁴ Több évtizeden keresztül folytak a két kockázatbecslési megközelítés összehasonlítását végző kutatások, amelyek eredményei egyértelműen utóbbiak magasabb prediktív érvényessége mellett szólnak.⁷⁸⁵ Ez nem meglepő, hiszen egy jövőbeli esemény bekövetkezésének

780 Mills, J. F. – Kroner, D. G. – Morgan, R. D.: Clinician's guide to violence risk assessment. The Guilford Press, New York, 2011, ch. 1., pp. 1–32.

781 Gottfredson, S. D. – Moriarty, L. J.: Statistical risk assessment: Old problems and new applications. *Crime & Delinquency*, vol. 52, 2006, pp. 178–200.

782 Andrews, D. A. – Bonta, J. – Wormith, S. J.: i. m.

783 Az angol nyelvű szakirodalom az *actuarial* jelzõt használja, amelynek pontos jelentése „biztosítási statisztikai”, illetve „biztosítási matematikai”. A bûnelkövetõi populációkra kialakított kockázatbecslési, illetve kockázatértékelési eljárások hasonló elven működnek, mint a biztosítási piacon alkalmazott eljárások.

784 Bonta, J. – Andrews, D.: i. m.

785 Hilton, N. Z. – Harris, G. T. – Rice, M. E.: Sixty-six years of research on the clinical versus actuarial prediction of violence. *The Counseling Psychologist*, vol. 34, no. 3, 2006, pp. 400–409.; Andrews, D. A. – Bonta, J. – Wormith, S. J.: i. m.

valószínűsége csak azon változók ismeretében becsülhető meg, amelyek empirikus összefüggést mutatnak ezzel az eseménnyel, nevezetesen a bűnismétléssel. A statisztikai alapú kockázatbecslés voltaképp a jövőre vonatkozó döntést hoz a jelenben megismert, relevánsnak tartott tényezők megléte vagy hiánya alapján. Más kérdés, hogy a koherens elméleti háttér és szigorú módszertani megfontolások alapján hosszú évek munkájával kialakított, tesztelt és folyamatosan fejlesztett kockázatbecslési eszközök hatékonysága is messze elmarad a száz százaléktól.

Statisztikai alapú kockázatértékelésről csak az 1970-es évek óta beszélhetünk, amikor tarthatatlanná vált az addigi, meglehetősen alacsony megbízhatósággal működő, szubjektív tényezőkre építő gyakorlat. Ekkor kezdődött el a kizárólag statikus kockázati tényezőkre – így például a belépés életkorára és a korábbi erőszakos viselkedésre – építő második generációs kockázatbecslési eljárások kidolgozása és tesztelése.⁷⁸⁶ E megközelítés előfutárának *Ernest Burgess*⁷⁸⁷ tekinthető, aki háromezer börtönből szabadult bűnelkövető legalább két és fél éves tartamú utánkövetése révén ellenőrizte a pártfogó felügyelet sikerének bejósolására kialakított rendszerét. Burgess huszonegy változó alapján pontosította a pártfogoltakat, a pontszámokhoz hozzárendelve a kedvező kimenetel valószínűségére vonatkozó becslését. Annak ellenére, hogy eredményei alátámasztották a később nem kevés népszerűsége szert tett módszerének hatékonyságát, a második generációs kockázatértékelési módszerek elterjedésére még több évtizedet kellett várni. A bűnismétlési kockázat mérésére és értékelésére szolgáló első statisztikai alapú eszközök bevezetésére az Egyesült Államokban az 1970-es, Kanadában az 1980-as évek elején, az Egyesült Királyságban pedig csak az 1990-es évek második felében került sor.⁷⁸⁸ Ezek a skálák jellemzően igen rövidek, kizárólag statikus kockázati tényezőkön alapulnak, és a megbízhatóságukat jelző jóslóértékkel bírnak. Bár van, ahol még használják a második generációs eszközöket, helyüket – különösen az angolszász országokban – a harmadik és negyedik generációs kockázatértékelési eszközök vették át. Megbízhatóságuk és egyéb előnyeik ellenére két nagy hátrányuk is van.⁷⁸⁹ Ezeknek a becslőskáláknak egyrészt nincs koherens elméleti háttérük, tehát

786 Casey, S. – Day, A. – Vess, J. – Ward, T.: i. m.

787 Burgess, E. W.: Factors determining success or failure on parole. In: Bruce, A. A. (ed.): *The Workings of the Indeterminate Sentence Law and Parole in Illinois*. Illinois State Parole Board, Springfield, 1928, pp. 205–249. Idézi Bonta, J. – Wormith, J. S.: i. m. 72. o.

788 Bonta, J. – Wormith, J. S.: i. m.

789 Bonta, J. – Andrews, D.: i. m.

a változók kiválasztása pusztán hozzáférhetőségük és a visszaeséssel mutatott összefüggésük okán történt. További hiányosságuk, hogy nem veszik figyelembe az egyénre szabott rehabilitációs terv szempontjából kiemelkedő fontosságú dinamikus kockázati tényezőket, hanem szinte kivétel nélkül statikus kockázati faktorokat tartalmaznak.

Felismerve, hogy a statikus rizikófaktorok önmagukban csak prediktív értékkel bírnak, a harmadik hullámban létrehozott kockázatbecslési mérőeszközök a kockázatok mellett már a szükségleteket is beemelték a felmériendő tényezők körébe.⁷⁹⁰ A harmadik generációs kockázatbecslési eszközök mind statikus, mind dinamikus kockázati tényezőket tartalmaznak, amelyekből vagy közös pontszám számítható, vagy külön kerül sor az értékelésekre, a skála jellegétől függően.⁷⁹¹ Eleinte ezen a téren is voltak olyan próbálkozások, amelyek nélkülözték az empirikus alapokat, ilyen volt például az 1979-ben kialakított Wisconsin kockázat- és szükségletértékelési eszköz dinamikus kockázati tényezőket mérni kívánó skálája, amelynek megbízhatósága hamarosan igencsak kétségesé vált.⁷⁹² A valódi harmadik generációs kockázatbecslési eszközöknek azonban szinte kivétel nélkül elméleti és empirikus hátterük is volt. Ilyen például az egyik legnépszerűbb eszköz, az Andrews és Bonta nevéhez fűződő LSI-R⁷⁹³, amelynek első változatát, az LSI-VI-t⁷⁹⁴ 1981-ben vezették be Kanada egyik tartományában. Az LSI-R igen jó prediktív erőről tett tanúbizonyságot, amelynek eredményeként az évek során az egyik legtöbbet kutatott és használt kockázatelemző eszközzé nőtte ki magát. Az LSI-kutatások egyik leágazásaként került sor a fiatalokú bűnelkövetők körében alkalmazható YLSI⁷⁹⁵ kialakítására is. Az LSI skálák kimunkálására az RNR jegyében került sor, és

790 Bonta, J. – Wormith, J. S.: Risk and need assessment. In: McIvor, G. – Raynor, P. (eds.): *Developments in Social Work with Offenders*. Jessica Kingsley Publishers, London–Philadelphia, 2007, pp. 131–152.

791 Taxman, F. S. – Pattavina, A. – Caudy, M. S. – Byrne, J. – Durso, J.: i. m.

792 Bonta, J. – Wormith, J. S.: i. m.

793 Level of Service Inventory-Revised [Andrews, D. A. – Bonta, J.: *The Level of Service Inventory–Revised*. Multi-Health Systems, Toronto, 1995. Idézi Bonta, J. – Wormith, J. S. (2013): i. m.]

794 Level of Supervision Inventory. Andrews, D. A.: *The Level of Supervision Inventory (LSI): The first follow-up*. Ontario Ministry of Correctional Services, Toronto, 1982. Idézi Bonta, J. – Wormith, J. S. (2013): i. m.

795 Youth Level of Service Inventory. Andrews, D. A. – Robinson, D., – Hoge, R. D.: *The Youth Level of Service Inventory: Manual and scoring guide*. A report of the Laboratory for Research and Evaluation in the Human Services, Carleton University, Ottawa, 1984. Idézi Bonta, J. – Wormith, J. S. (2013): i. m.

sikerük záloga valószínűleg éppen abban rejlik, hogy nemcsak empirikus, hanem koherens elméleti háttérrel is bírnak. Mindezek ellenére ezek a harmadik generációs kockázatelemző skálák sem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, mivel az azokat alkalmazó szakemberek nem mindig tudták a rehabilitációs tervet a kriminogén szükségleteknek megfelelően alakítani, illetve gyakran figyelmen kívül hagyták klienseik olyan – nem kriminogén – szükségleteit, amelyek pedig a kezelés szempontjából fontosak lettek volna.⁷⁹⁶

Az utóbbi években megjelentek az úgynevezett negyedik generációs kockázat- és szükségletértékelő eszközök, amelyek a kockázati és szükségleti tényezők vizsgálatát esetkezelési tervvel⁷⁹⁷ ötvözik annak érdekében, hogy a szakemberek valóban a felmért tényezőkhöz igazíthassák a beavatkozásokat⁷⁹⁸. Ezek a kimagaslóan strukturált, nagyon részletes mérőeszközök az egyén rendszerbe történő bekerülésétől egészen a kimenetig vezérfonalként szolgálnak a felügyelethez és a különböző beavatkozásokhoz. Az esetkezelési célok, továbbá az ezek elérése érdekében végzett beavatkozások folyamatos ellenőrzése részei a teljes folyamatnak.⁷⁹⁹ Azáltal, hogy az esetkezeléshez szükséges információkat ugyanazon dokumentum tartalmazza, mint amely a kockázat- és szükséglet-elemzés alapjául is szolgál, a szakemberek kevésbé hajlamosak szem elől téveszteni a kockázati és szükségleti tényezők és az esetkezelés közötti kapcsolatot. Az egyik legismertebb ilyen negyedik generációs kockázat- és szükségletértékelési eszköz az úgynevezett LS/CMI⁸⁰⁰, amely a kockázati, szükségleti és rezponzivitási tényezők egészen széles körét foglalja magában⁸⁰¹. A kérdőív az általános kockázati/szükségleti faktorok mellett az olyan specifikus kockázati/szükségleti tényezőket is megcélazza, mint például az egészséggel vagy a mentális zavarokkal kapcsolatos problémák. A fiatalkorú bűnelkövetők körében

796 Bonta, J. – Wormith, J. S.: i. m.

797 Az esetkezelés (*case management*) megközelítés a szociális munka és a közegészségügy területéről származik. Célja a többszörös hátránnyal küszködő, illetve egyszerre több szükséglettel – például kriminogén szükséglettel – bíró embereknek nyújtott szolgáltatások szervezett formában történő biztosítása, illetve összehangolása, amelyet az esetkezelő véggez. Az esetkezelés korántsem egységes megközelítés; számos különböző modellje létezik.

798 Casey, S. – Day, A. – Vess, J. – Ward, T.: i. m.

799 Bonta, J. – Wormith, J. S.: i. m.

800 Level of Service/Case Management Inventory. Andrews, D. A. – Bonta, J. Wormith, S. J.: The Level of Service/Case Management Inventory (LS/CMI). Multi-Health System, Toronto, 2004. Idézi Andrews, D. A. – Bonta, J.: i. m.

801 Andrews, D. A. – Bonta, J.: i. m.

a YLSI alapján kialakított negyedik generációs skála, a YLS/CMI⁸⁰² alkalmazható. Ezek a negyedik generációs LSI mérőeszközök szigorú validálási folyamaton estek át; csak azok a kockázati tényezők maradtak bennük, amelyek valóban összefüggést mutatnak a bűnismétléssel. A skálák a kriminogén szükségletek mellett egyes rezponzívívási tényezők, protektív tényezők és készségek, erősségek felmérését is beemelik az elemzésbe, amely ily módon az eddigénél átfogóbb és összetettebb esetkezelési tervek kialakítását teszi lehetővé.

A kockázat- és szükségletelemző eszközök az eddig követett felosztáson kívül egy másik fontos szempont szerint is csoportosíthatók, nevezetesen az eszköz általános vagy specifikus jellege alapján. Az általános, minden bűnelkövetőre alkalmazható kockázatbecslési eszközök körében a már korábban említett LSI-R és LS/CMI skálákon kívül egyéb mérőeszközöket is használnak világszerte, egyebek mellett például az OASys⁸⁰³, a SIR⁸⁰⁴ és a Correctional Treatment Resistance Scale⁸⁰⁵ skálákat. Az általános kockázatértékelési eszközök mellett meglehetősen sok olyan instrumentum is használatos, amelyek kialakítása kimondottan az elkövetők valamilyen szempont – így életkor, bűncselekmény típus, esetleg nem – szerint jól körülhatárolható csoportjára vonatkozóan történt. Bár ezen eszközök egy része strukturált klinikai becslőskála, *Casey és munkatársai*⁸⁰⁶ a specifikus célra, illetve populációkra kialakított skálákat is a kockázatértékelési eszközök negyedik nemzedékéhez sorolja. Ezek az eszközök kialakítására azon felismerés alapján került sor, hogy a bűnismétlés kockázati tényezői eltérők lehetnek különböző bűncselekménytípusok, illetve elkövetők különböző populációi esetén. Léteznek kifejezetten fiatalkorúak felmérésére szánt mérőeszközök is, amelyek a bűnelkövetés általános kockázati tényezői mellett, illetve helyett az adott korcsoport jellemzőire építik a kockázat- és szükségletelemzést. A YLSI és a YLS/CM

802 Youth Level of Service/Case Management Inventory. Hoge, R. D. – Andrews, D. A.: The Youth Level of Service/Case Management Inventory manual and scoring key. Multi-Health Systems, Toronto, 2002. Idézi Bonta, J. – Wormith, J. S. (2013): i. m.

803 Offender Assessment System. Robinson, G.: Implementing OASys: Lessons from research into LSI-R and ACE. Probation Journal, vol. 50, no. 1, 2003, pp. 30–40.

804 Statistical Information on Recidivism Scale. Bonta, J. – Harman, W. G. – Hann, R. G. – Cormier, R. B.: The prediction of recidivism among federally sentenced offenders: A re-validation of the SIR scale. Canadian Journal of Criminology, 38, 1996, pp. 61–79. Idézi Craig, L. A. – Beech, A. L. – Cortoni, F.: What works in assessing risk in sexual and violent offenders. In: Craig, L. A. – Gannon, T. A. – Dixon, L. (eds.): What works in offender rehabilitation: An evidence-based approach to assessment and treatment. Wiley-Blackwell, John Wiley & Sons Ltd., 2013, pp. 94–114.

805 White, R. – Graham, H.: i. m.

806 Casey, S. – Day, A. – Vess, J. – Ward, T.: i. m.

skálák mellett idesorolható például az OASys fiatalokúakra kialakított változata, az ASSET⁸⁰⁷, továbbá a gyermekkori erőszakos és antiszociális viselkedésformák kockázati tényezőit mérő, fiúkra alkalmazható EARL-20B⁸⁰⁸ és lányokra alkalmazható EARL-21G.⁸⁰⁹ Egyre több bűncselekmény-specifikus kockázatelemző eszköz is rendelkezésre áll, ezek legtöbbször az erőszakos és/vagy szexuális bűnelkövetők körében használatos. Az erőszakos elkövetők bűnismétlési kockázatának mérésére leggyakrabban a HCR-20⁸¹⁰, a mentális zavarban szenvedő erőszakos bűnelkövető férfiak mintáján kialakított VRAG⁸¹¹ és a PCL-R⁸¹² mérőeszközöket alkalmazzák. Utóbbi nem az RNR jegyében született, hanem az igazságügyi pszichológiában, illetve pszichiátriában gyökerezik, és a pszichopátia mérésének legnépszerűbb eszköze. Az erőszakos visszaesés kockázatát mérő eszközök között is vannak kifejezetten a fiatalokú elkövetőkre szabottak, ilyen például a PCL-R:YV⁸¹³ és a SAVRY⁸¹⁴. A legtöbb specifikus kockázatbecslő eszköz a szexu-

807 Young Offender Assessment Profile. <http://www.justice.gov.uk/youth-justice/assessment/asset-young-offender-assessment-profile>

808 Early Assessment Risk List for Boys. Augimeri, L. K. – Koegl, C. J. – Webster, C. D. – Levene, K.: Early assessment risk list for boys: EARL-20B. Version 2. Child Development Institute, Toronto, 2001. Idézi Vincent, G. M. – Terry, A. M. – Maney, S. M.: Risk/need tools for antisocial behaviour and violence among youthful populations. In: Andrade, J. T. (ed.): Handbook of violence risk assessment and treatment: New approaches for mental health professionals. Springer Publishing Company, LLC., 2009, pp. 377–424.

809 Early Assessment Risk List for Girls. Levene, K. – Augimeri, L. K. – Pepler, D. J. – Walsh, M. M. – Webster, C. D. – Koegl, C. J.: Early Assessment Risk List for Girls - Version 1., Consultation Edition. Earls court Child and Family Centre, Toronto, 2001. Idézi Vincent, G. M. – Terry, A. M. – Maney, S. M.: i. m.

810 Historical Clinical Risk Management-20. Webster, C. D. – Douglas, K. S. – Eaves, D. – Hart, S. D.: HCR-20: Assessing risk for violence, version 2. Mental Health, Law, and Policy Institute, Simon Fraser University, Burnaby, 1997. Idézi Andrade, J. T. – O'Neill, K. – Diener, R. B.: Violence risk assessment and risk management: A historical overview and clinical application. In: Andrade, J. T. (ed.): i. m. 3–40. o.

811 Violence Risk Appraisal Guide. Harris, G. T. – Rice, M. E. – Quinsey, V. L.: Violent recidivism of mentally disordered offenders: The development of a statistical prediction instrument. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 20, 1993, pp. 315–335. Idézi Andrade, J. T. – O'Neill, K. – Diener, R. B.: i. m.

812 Psychopathy Checklist-Revised. Hare, R. D.: The Hare Psychopathy Checklist-Revised manual. Multi-Health Systems, Toronto, 1991

813 Psychopathy Checklist-Revised, Youth Version. Forth, A. E. – Kosson, D. S. – Hare, R. D.: The Psychopathy Checklist: Youth Version manual. Multi-Health Systems, Toronto, 2003

814 The Structured Assessment of Violence Risk in Youth. Borum, R. – Bartel, P. – Forth, A.: Manual for the Structured Assessment for Violence Risk in Youth (SAVRY) Version 1.1. Florida Mental Health Institute, University of South Florida. Tampa. Idézi Vincent, G. M. – Terry, A. M. – Maney, S. M.: i. m.

ális bűnelkövetésre vonatkozóan áll rendelkezésre, amely tendencia egyébként a harmadlagos prevenció valamennyi területére jellemző. Az erőszakos bűncselekmények kapcsán már említett PCL-R mellett a szexuális bűnelkövetőkre kidolgozott és leggyakrabban alkalmazott kockázatértékelési eljárások között megtaláljuk például a RRASOR⁸¹⁵, SORAG⁸¹⁶, a STATIC-99/STATIC-2002⁸¹⁷ és az SVR-20⁸¹⁸ mérőeszközöket, illetve a fiatalkorúakra vonatkozóan az ERASOR⁸¹⁹-t és a JSOAP-II⁸²⁰-ot. Vannak egyéb specifikus célokra kialakított becslési eljárások, illetve skálák, ilyen például a családon belüli erőszak előrejelzésére kialakított SARA⁸²¹ és ODARA.⁸²²

-
- 815 Rapid Risk Assessment for Sex Offender Recidivism. Hanson, R. K.: The development of a brief actuarial risk scale for sexual offense recidivism. User Report Department of the Solicitor General of Canada, Ottawa, 1997. Idézi Craig, L. A. – Beech, A. L. – Cortoni, F.: i. m.
- 816 Sex Offender Risk Appraisal Guide. Quinsey, V. L. – Harris, G. T. – Rice, M. E. – Cormier, C. A.: Violent Offenders: Appraising and Managing Risk. 2nd ed. American Psychological Association, Washington, 2006. Idézi Craig, L. A. – Beech, A. L. – Cortoni, F.: i. m.
- 817 Hanson, R. K. – Thornton, D.: Improving risk assessments for sex offenders: A comparison of three actuarial scales. *Law and Human Behavior*, vol. 1, no. 1, 2000, pp. 119–136.; Hanson, R. K. – Thornton, D.: Notes on the development of the Static-2002 (User Report 2003–01). Solicitor General Canada, Ottawa, 2003.
- 818 Sexual Violence Risk-20. Boer, D. P. – Hart, S. D. – Kropp, P. R. – Webster, C. D.: Manual for Sexual Violence Risk-20: Professional guidelines for assessing risk of sexual violence. British Columbia Institute on Family Violence and Mental Health, Law, and Policy Institute, Simon Fraser University, Vancouver, 1997. Idézi Craig, L. A. – Beech, A. L. – Cortoni, F.: i. m.
- 819 Estimate of Risk of Adolescent Sexual Offense Recidivism. Worling, J. R. – Curwen, T.: Estimate of Risk of Adolescent Sexual Offense Recidivism (ERASOR; Version 2.0). In: Calder, M. C. (ed.): Juveniles and children who sexually abuse: Frameworks for assessment. Russell House Publishing, Dorset, 2001, pp. 372–397. Idézi Vincent, G. M. – Terry, A. M. – Maney, S. M.: i. m.
- 820 Prentky, R. – Righthand, S.: Juvenile Sex Offender Assessment Protocol (JSOAP): Manual. Justice Resource Center, Bridgewater, 2003
- 821 Spousal Assault Risk Assessment Guide. Kropp, P. R. – Hart, S. D. – Webster, C. D. – Eaves, D.: Manual for the Spousal Assault Risk Assessment Guide, 2nd ed. British Columbia Institute on Family Violence, Vancouver, 1995. Idézi Bonta, J. – Wormith, J. S.: i. m.
- 822 Ontario Domestic Assault Risk Assessment. Hilton, N. Z. – Harris, G. T. – Rice, M. E.: Risk Assessment for domestically violent men: Tools for criminal justice, offender intervention, and victim services. American Psychological Association, Washington, 2010. Idézi Bonta, J. – Wormith, J. S.: i. m.

Bár a kockázatelemző eszközök ötödik generációjáról még nem beszélhetünk, *Harrison*⁸²³ szerint várhatóan megjelennek a kínálatban a fejlődési tényezőket is magukban foglaló kockázatbecslő skálák. Vannak ugyanis olyan kutatási eredmények, amelyek arról tanúskodnak, hogy a fejlődési tényezők – így például a gyermekkorban elszenvedett abúzus, vagy a nem megfelelő szülői-nevelői gyakorlat – jelentősen növelik a bűnismétlés valószínűségét. A szexuális bűnelkövetőkre vonatkozó „kockázatiológiai” modell⁸²⁴ szerint a kockázatelemzés megbízhatóságának növelése érdekében a fejlődési tényezőket is fel kell venni a mérni kívánt tényezők sorába, persze ezen irány megalapozásához további empirikus kutatások szükségesek.

E rövid összefoglaló alapján megállapítható, hogy napjainkban rengeteg különböző kockázatelemzési eszköz áll rendelkezésre, amelyeket számos országban különböző célokra rendszeresen alkalmaznak is. Mindez azonban korántsem jelenti azt, hogy a kockázatbecslés, illetve -értékelés gyakorlata mentes volna a különböző elméleti és gyakorlati problémáktól.

5.1.4.3. A kockázatértékeléssel kapcsolatos jogi és módszertani aggályok

A kockázatbecslésre és klasszifikációra szolgáló eljárások helyes, eredeti céljuknak megfelelő alkalmazása valóban segítheti a döntéshozatali eljárásokat a büntető igazságszolgáltatási rendszerben.⁸²⁵ Kérdés azonban, hogy a döntéshozatal gyorsasága és formalizáltsága, a döntés alapjául szolgáló adatok strukturált és uniformizált formában történő számbavétele, valamint a veszélyesség és a visszaesési hajlam kérdésében való ítéletalkotás kvázi „automatizált” módja valóban helyes és igazságos eredményre vezet-e. A kockázatelemzést szolgáló eszközök kialakításával, bevezetésével és használatával kapcsolatban ugyanis időről időre számos módszertani és ezekkel szorosan összefüggő jogi és etikai természetű probléma merül fel.

Bár a kockázatértékelés szükségességét kevesen vonják kétségbe azokban az országokban, ahol ez elterjedt gyakorlat, a kockázatbecslésre szolgáló eszközök megbízhatósága és pontossága kérdéses⁸²⁶. A kockázatbecslő eljárások kialakítása sok módszertani buktatót rejt magában, amelyek befolyásolják a mérés eredményességét és hatékonyságát. Ebben a vonatkozásban meg kell különböz-

823 Harrison, K.: i. m.

824 Craig, L. – Browne, K. – Beech, A. R.: i. m.

825 Gottfredson, S. D. – Moriarty, L. J.: i. m.

826 Harrison, K.: i. m.

tetni egymástól a megbízhatóságot és az érvényességet, azaz a pontosságot⁸²⁷. A megbízhatóság a mérőeszközzel kapott eredmények konzisztenciájára utaló fogalom, amely azt mutatja meg, hogy mennyire következetesen méri az eszköz azt, amit mér. Ez ellenőrizhető az egyes tételek közötti korrelációk mérésével, a különböző időpontokban, illetve a különböző személyek által végzett mérések eredményeinek összehasonlításával. Ha ezek között nincs megfelelő mértékű együttjárás, tehát az eszköz különböző időpontokban vagy különböző szakember által alkalmazva ugyanazon személy esetében eltérő eredményre jut, vagy a skála egyes tételei által mért adatok nem korrelálnak egymással, akkor a mérőeszköz nem megbízható, következésképp nem javasolt az alkalmazása. A pontosság vagy érvényesség arról ad információt, hogy a mérőeszköz valóban azt méri-e, amit mérni szeretnénk vele. Előfordulhat, hogy egy mérőeszköznek kimagasló a megbízhatósága, de nem érvényes, tehát valamit következetesen mér, de nem azt, amit kellene. Az érvényesség ugyanakkor nem képzelhető el megbízhatóság nélkül, utóbbi az érvényesség egyik feltétele. Fontos azonban megjegyezni, hogy a jelenleg ismert statisztikai mutatók egyike sem képes maradéktalanul megállapítani egy kockázatbecslésre szolgáló eszköz megbízhatóságának mértékét, ahogy az előrejelzés pontosságának mutatója tekintetében sincs konszenzus a szakirodalomban.⁸²⁸

A jövőre vonatkozó bizonytalan esemény – jelen esetben a bűnisméltés – valószínűségére vonatkozó előrejelzés pontosságát számos tényező befolyásolja. *Gottfredson és Moriarty*⁸²⁹ egyik munkájukban szisztematikusan áttekintik a kockázatbecslés pontosságával összefüggő módszertani kérdéseket, így például a megbízhatóság, az alapráták és a keresztvalidálás problémáit. Ezek részletes és kimerítő kifejtésétől munkám eltérő fókusza és a területmi korlátok miatt eltekintek, azonban néhány fontosabb problémára kitérek a továbbiakban. A statisztikai alapú kockázatbecslési eljárásokkal kapcsolatos egyik leggyakrabban említett módszertani probléma az úgynevezett alapráták kérdése. Az alapráták egy bizonyos esemény (például viselkedés) relatív előfordulási gyakorisága az adott populációban, amelyet arányszámként, általában százalékos formában fejeznek ki. Ehhez viszonyítják a kockázatértékelés során az adott bűnelkövető bűnisméltési kockázatát.⁸³⁰ Ha egy bizonyos bűncselekmény – jellemzően ilyenek például a szexuális bűncselekmények

827 Casey, S. – Day, A. – Vess, J. – Ward, T.: i. m.

828 Gottfredson, S. D. – Moriarty, L. J.: i. m.

829 Uo.

830 Harrison, K.: i. m.

– alaprátája a populáción belül alacsony, az ehhez viszonyító mérés könnyen téves riasztásokhoz vezethet, amely sérelmes helyzetet teremthet az egyénre nézve, hiszen a bűnismétlés veszélyét esetében túlbecsülve szükségtelen mértékben korlátozhatják a jogait. Ha ezt a hibalehetőséget és az adott bűncselekménytípus magas látenciáját figyelembe véve mesterségesen megemelik az alaprátát, az úgyszintén súlyos problémákat okozhat, hiszen könnyen a bűnismétlési kockázat alábecsléséhez vezethet. Éppen ezért vannak, akik kétségbe vonják az alaprátán alapuló kockázatértékelési eljárások megbízhatóságát és alkalmazhatóságát⁸³¹. A kockázatbecslő eljárások alapvető hibái tehát a téves pozitív és téves negatív előrejelzések, amelyek szoros összefüggésben állnak az alaprátával. Minél érzékenyebb egy eljárás, annál nagyobb arányban képes azonosítani a magas kockázatú eseteket, miközben ezzel a téves riasztások valószínűsége is megnőhet. Ezek a hibalehetőségek szintén komoly megfontolás tárgyát kell hogy képezzék, ha egy büntető igazságszolgáltatási rendszerben a kockázatbecslés eredményein alapulnak az alapvető jogokat korlátozó jogkövetkezmények.

A kockázatelemzés pontosságát és megbízhatóságát egyéb tényezők is befolyásolják, például a minta nagysága és reprezentativitása, amelyen a mérőeszköz kialakítása történik. Minél nagyobb a mintaelemszám, várhatóan annál megbízhatóbb lesz az eszköz⁸³². A minta reprezentativitása is nagyon fontos tényező, ami azt jelenti, hogy a mérőeszköz kialakításához alapul szolgáló egyének összessége olyan alapvető jellemzőkkel kell hogy bírjon, mint az a populáció, amelyben az eljárást majd alkalmazni kívánják⁸³³. A kockázatbecslés során voltaképp a vizsgált egyén adatait egy vizsgálati populáció aggregált adataihoz hasonlítják, illetve annak próbálják megfeleltetni. Abban az esetben, ha az illetőnek az adott populációtól eltérő tulajdonságai vannak – így például más nemű, származású, életkorú stb. –, vagy más típusú bűncselekményt követett el, a kockázatbecslő eszköz alkalmazása problematikus.⁸³⁴ A különböző összetételű populációk esetében ugyanis jelentősen eltérhetnek egymástól a bűnismétlés előrejelzői. Más jogrendszerben, eltérő populáción, másik időpontban, más célváltozók tekintetében történő alkalmazásuk helyessége éppen ezért megkérdőjelezhető. Az is fontos, hogy a kockázatbecslő eljárásokat az eredeti céljuknak megfelelően alkalmazzák.

831 Craig, L. – Browne, K. – Beech, A. R.: i. m.

832 Harrison, K.: i. m.

833 Gottfredson, S. D. – Moriarty, L. J.: i. m.

834 Harrison, K.: i. m.

Az eredeti céljuktól eltérő – például a bűnismétlés előrejelzése helyett klaszifikációs célra történő – alkalmazás aláássa prediktív értéküket.⁸³⁵ A bűnismétlés valószínűségének előrejelzésére tervezett kockázatbecslő eszközt nem lehet a kezelés kimenetelének értékelésére használni; utóbbi célra a szükségletelemzés való.

Számos további kérdést vet fel a kockázatelemzésre szolgáló mérőeszközök változóinak köre, amelyeken a becslés és az előrejelzés alapul. Míg a klinikai kockázatelemzést pontatlansága és megbízhatatlansága okán érik erős kritikák, a statisztikai alapú kockázatértékelő eszközökkel szemben gyakran az a vád, hogy az egyéni jellemzők figyelmen kívül hagyásával tárgyiasítják az elkövetőt, és ezért alkalmazásuk sérti az emberi jogokat.⁸³⁶ Mások éppen azzal érvelnek, hogy a nemi és etnikai különbségeket figyelmen kívül hagyó kockázati markerek okán ezek az eszközök általánosan alkalmazhatók, továbbá hogy a klinikai kockázatbecslésre annyira jellemző elfogultság kiküszöbölésével egyenlő feltételeket teremtenek mindenki számára. Mindazonáltal felmerül a kérdés, hogy vajon az egyéni különbségek figyelmen kívül hagyása, és a mindenkire ugyanazon kaptafát húzó megközelítés nem sérti-e az egyenlőség eszméjét, és nem jár-e olykor igazságtalan következményekkel.⁸³⁷ Erre valamelyest megoldást jelenthetnek a harmadik generációs és még későbbi kockázatelemző eszközök, amelyek a statikus kockázati tényezők mellett dinamikus faktorokat, tehát egyéni jellemzőket is figyelembe vesznek. Utóbbiak kétségkívül növelik az eljárás hatékonyságát, ugyanakkor felvetik a klinikai kockázatbecslés kapcsán megfogalmazott kritikákat az ítéletalkotás szubjektív voltára vonatkozóan.⁸³⁸

Sok kockázatelemzési eljárás esetében probléma, hogy olyan, egyetemesnek tekintett változókra épülnek, amelyek érzéketlenek a kulturális különbségek iránt.⁸³⁹ Ez a korábban már említett, az eredetitől eltérő populáció történet alkalmazás egyik iskolapéldája, amely jelentősen torzíthatja az eredményeket. További aggályok merülnek fel az egyes változók diszkriminatív

835 Gottfredson, S. D. – Moriarty, L. J.: i. m.

836 Rainey, B.: Special offender groups and equality. In: Harrison, K. – Rainey, B. (eds.): *The Wiley-Blackwell Handbook of legal and ethical aspects of sex offender treatment and management*. John Wiley & Sons, 2013, pp. 63–81.

837 Lásd például Martel, J. – Brassard, R. – Mylene J.: When two worlds collide: Aboriginal risk management in Canadian corrections. *British Journal of Criminology*, vol. 51, no. 2, 2011, pp. 235–255.

838 Rainey, B.: i. m.

839 White, R. – Graham, H.: i. m.

jellegével kapcsolatban. A kockázatértékelés egyik érzékeny kérdése a „rassz”, amely gyakran szerepel kockázati tényezőként a különböző kockázatértékelő eszközökben. Néhány ausztrál kockázatértékelési eszköz például a kockázati tényezők körében sorolja fel az „őslakosságot”. Ez amellet, hogy súlyosan sértő és diszkriminatív, nyilván azzal a következménnyel jár, hogy az őslakosok pusztán a származásuk miatt magasabb kockázati csoportba kerülhetnek. Az ilyen prediktorok alkalmazásának legitimitásával kapcsolatos súlyos aggályok már régóta jelen vannak a szakirodalomban⁸⁴⁰. *Tonry*⁸⁴¹ például azt kifogásolta, hogy több kockázati tényező is korrelációt mutat a rasszal, és hogy a kockázatbecslési eljárások gyakran diszkriminatív módon a kisebbségeket és a szegényeket hozzák kedvezőtlen helyzetbe. Valakit azért büntetni keményebben, mert nincs munkája, nem biztosított a megfelelő lakhatása stb., nemcsak nem etikus, de észszerűtlen is, hiszen ezek a tényezők bizonyos populációkon belül nem is bírnak számottevő prediktív értékkel. *Dawson*⁸⁴² összefoglalójából az derül ki, hogy Ausztráliában a kockázatértékelés során figyelembe vett bizonyos tényezők az őslakosok esetében egyfajta „demográfiai diszkriminátorként” működnek. Az őslakosokat ugyanis jóval nagyobb arányban sújtja a munkanélküliség és a hajléktalanság, mint az ausztrál társadalom egyéb rétegeit, ráadásul egy eleve a periférián élő csoport esetében a hátrányos társadalmi helyzettel együtt járó tényezők nem alkalmasak a bűnisméltés előrejelzésére. *Petersilia és Turner*⁸⁴³ szerint a faji származással összefüggő változók alkalmazása illegitim, ugyanakkor az ilyen változók értékelésből való kihagyása rontja a kockázatbecslő eszközök alkalmazhatóságát. Ami a rassz mint kockázati tényező figyelembevételét illeti, az ezzel kapcsolatos jogi és etikai aggályok okán – bár a bűnisméltéssel való empirikus kapcsolat miatt sok kockázatbecslő eszközben szerepel – a kockázatértékelést végző szakemberek gyakran figyelmen kívül hagyják a döntésnél. Ez egyrészt etikus, másrészt viszont módszertani szempontból problematikus döntés, hiszen a mérőeszköz alapjául szolgáló modell, illetve rendszer része, és fi-

840 Lásd például *Petersilia, J. – Turner, S.: Guideline-based justice: Prediction and racial minorities*. In: *Gottfredson, D. – Tonry, M. (eds.): Prediction and classification*. University of Chicago Press, Chicago, 1987, pp. 51–181.

841 *Tonry, M.: Prediction and classification: Legal and ethical issues*. In: *Gottfredson, D. – Tonry, M. (eds.): i. m. 367–413. o.*

842 *Dawson, D.: Risk of violence assessment: Aboriginal offenders and the assumption of homogeneity*. 1999. http://www.aic.gov.au/media_library/conferences/indigenous/dawson.pdf

843 *Petersilia, J. – Turner, S.: i. m.*

gyelmen kívül hagyása az eredmény torzulásához vezethet. Gottfredson és Moriarty⁸⁴⁴ szerint a kockázatértékelési eszközök útmutatóinak foglalkozniuk kellene az ehhez hasonló etikai és módszertani problémákkal, ám sajnos sokszor éppen hogy rontanak a helyzeten. Hasonló problémák merülhetnek fel más demográfiai változók, egyebek mellett a nem, továbbá a bűnelkövetők speciális populációi kapcsán is, amelyekről például *Rainey*⁸⁴⁵ összefoglalójában olvashatunk.

Inkább csak módszertani, mint jogi problémák merülnek fel a kockázat- és szükségletértékelés terápiás terv kialakításában és monitorozásában való alkalmazása kapcsán, tehát a harmadik és negyedik generációs eljárások tekintetében. A szakirodalomban domináns álláspont szerint a kockázat- és szükségletelemzés elengedhetetlen a megfelelő és eredményes beavatkozási formák megválasztásához.⁸⁴⁶ Ez már nem a kockázatbecslés, hanem a kockázatkezelés területe, amely a releváns kockázati és szükségleti tényezők felmérésén alapul. Ez kevesebb jogi és etikai aggályt vet fel, mint a kockázatbecslésnek a büntetőjogi szankciókra vonatkozó döntési folyamatban történő felhasználása, ugyanakkor ez az alkalmazási terület sem mentes a korábban már említett módszertani buktatóktól.

Könnyen belátható, hogy a kockázatelemzésre használt eszközök hatékonyságával kapcsolatos problémák súlyos jogi és etikai aggályokra adnak okot. Két egymással ellentétes érdek rajzolódik ki a kockázatértékelési gyakorlat hátterében; egyik a közbiztonság és a társadalom, illetve ehhez kapcsolódóan a potenciális áldozatok védelme, a másik az elkövető emberi jogai.⁸⁴⁷ Előbbi azt kívánja meg, hogy valamennyi magas kockázatú bűnelkövető azonosítására sor kerüljön, és lehetőleg minél hosszabb időt töltsön a társadalom többi részétől elszigetelve, akár a valójában alacsony bűnisméltési kockázattal jellemezhető elkövetők kárára is. A közbiztonság szempontja tehát összeütközésbe kerül a bűnelkövető emberi jogaival, amikor a tévesen túlbecsült kockázat okán szükségtelen mértékben és időtartamra korlátozzák az elkövető szabadságjogait. Ha a mérleg nyelve a másik oldalra billen át, és az igazságtalan szigor elkerü-

844 Gottfredson, S. D. – Moriarty, L. J.: i. m.

845 Rainey, B.: i. m.

846 Lásd például White, R. – Graham, H.: i. m.

847 Boer, D. P.: Ethical and practical concerns regarding the current status of sex offender risk assessment. *Sexual Offender Treatment*, vol. 3, no. 1, 2008. http://www.sexual-offender-treatment.org/1-2008_01.html

lése érdekében egyes magas kockázatú bűnelkövetők is kiesnek a rostán, az pedig a leendő áldozatok jogait és a társadalom érdekeit sérti súlyosan. Talán észszerűnek tűnik az az álláspont, hogy a bűnelkövetők viseljék a bűnözés e kockázatát is, és a társadalomvédelmi funkció kapjon elsőséget bármilyen áron, mindamelllett a jogállamiság keretei között nem lehet ilyen következtetésre jutni. A szükségletelemzés és a kockázatmenedzselés kapcsán ugyanez a probléma úgy jelentkezik, hogy az indokolatlanul alkalmazott terápiás beavatkozások nemcsak az elkövető jogait sértik, hanem a költségvetésre is óriási terheket rónak, ami szintén megfontolásra érdemes szempont.

Az eddig taglalt kritikák fényében jogosak azok az aggályok, amelyek a rengeteg módszertani és etikai probléma okán szívesebben látnák a kockázatbecslés gyakorlatát a büntető igazságszolgáltatási rendszeren kívül, mint belül. Ugyanakkor *Slobogin*⁸⁴⁸ álláspontja is elgondolkodtató, amely szerint a kockázatbecslés ítélezési gyakorlatból történő kiiktatásával egy sor szubjektív tényező alapján történne az ítélethozatal. A kontinentális jogrendszerben szocializálódott és dolgozó szakember számára talán megmosolyogtató az az érv, amely szerint a bűncselekmény szándékos vagy gondatlan volta tárgyában történő döntés megbízhatatlan, vagy legalábbis nehezebben védhető, mint egy formalizált kockázatértékelési eljárás eredményén alapuló ítélet, ugyanakkor a bírók eltérő felkészültsége okán ez az álláspont indokoltnak tűnhet. Nem szabad elfelejteni, hogy a formalizált, strukturált, empirikus alapú kockázatelemző eljárások a rengeteg torzítással és elfogultsággal terhelt emberi döntéshozatali mechanizmusok hibáinak kiküszöbölését célozzák, tehát alkalmazásuk semmiképp sem öncélú. Az, hogy egy büntető igazságszolgáltatási rendszeren belül az eljárások, illetve a döntéshozatalok során alkalmaznak-e valamilyen kockázat- és/vagy szükségletelemző eszközt, olyan kriminálpolitikai döntés, amely valamennyi jogi, etikai és nem utolsósorban módszertani szempont együttes mérlegelését követően hozható meg. Erre a problémára a hazai büntető igazságszolgáltatás harmadlagos prevenciós gyakorlatának értékeléséről szóló *hatodik fejezetben* még visszatérek.

848 Slobogin, C.: Risk assessment. In: Petersilia, J. – Reitz, K. R. (eds.): The Oxford Handbook of Sentencing and Corrections. Oxford University Press, 2012, pp. 198–214.

5.1.5. A reszponzivitás elve

A kockázat és a szükséglet mellett az RNR-modell harmadik meghatározó alapelve, a fogékonyság elve a terápia egyénre szabása szempontjából bír döntő jelentőséggel.⁸⁴⁹ Egy általános és egy specifikus komponensre bontható. Az általános reszponzivitás elve a terápiás modalitás és a bűnelkövetők tanulási képességei közötti kapcsolatra vonatkozik. E szerint a leghatékonyabb rehabilitációs stratégiát a kognitív társas tanuláselméleti perspektívába ágyazott viselkedés- és kognitív viselkedésterápiás módszerek szolgáltatják. A specifikus reszponzivitás vagy különös fogékonyság értelmében a korrekciós beavatkozásokat az egyén bizonyos jellemzőihez – például tanulási és interperszonális képességeihez, motivációs szintjéhez, személyiségéhez és bioszociális jellemzőihez (életkor, nem, rassz) – kell igazítani. Tisztában kell lenni azzal, hogy mely beavatkozási formák eredményesek általában véve a bűnelkövetők, illetve azok meghatározott csoportjai esetében. Ennek érdekében szükség van a fogékonyságot befolyásoló pszichológiai jellemzők, szocioökonómiai változók és biológiai tényezők ismeretére. Az RNR-modell továbbá külön alapelvben hívja fel a figyelmet az erősségekre, tehát az egyén képességeinek és egyéb kompetenciáinak fontosságára a specifikus fogékonyság felmérése és növelése szempontjából.

Az RNR-modell szerint a terápia a dinamikus kockázati tényezők, azaz a kriminogén szükségletek módosítására, illetve eliminálására irányul⁸⁵⁰. A kriminogén szükségletek tehát ebben a vonatkozásban terápiás szükségleteket is jelentenek. A terápiás terv a kockázati, szükségleti és reszponzivitási tényezők felmérésének eredményein alapul. A felmérés pszichológiai mérőeszközök segítségével történik⁸⁵¹, amelyek között egyebek mellett hatékonyság, megbízhatóság és az alkalmazásukhoz szükséges képzettség tekintetében számottevő különbségek vannak.⁸⁵² Az elemzés eredménye határozza meg, hogy kit kell kezelni (kockázati elv), mit kell kezelni (szükségleti elv), és hogy hogyan (fogékonyság elve). A leggyakrabban alkalmazott, stabil empirikus alapokkal bíró teszt a korábban említett Level of Service/Case Management Inventory (LS/

849 Andrews, D. A. – Bonta, J.: i. m.; White, R. – Graham, H.: i. m.

850 Ward, T. – Maruna, S.: i. m.

851 Lásd például White, R. – Graham, H.: i. m.

852 Wong, S. C. P. – Olver, M. E. – Stockdale, K. C.: i. m.

CMI)⁸⁵³, amely a kockázati, szükségleti és reszponzivitási tényezők egészen széles körét foglalja magában.

A rehabilitációs szakemberek a tesztek eredményeire – tehát a felmért kockázati szintre és a kriminogén szükségletekre – építve alakítják ki az egyéni kezelési tervet, amely egyben a viselkedés monitorozásának alapjául is szolgál. Ahogy az az elméleti háttérből és az általános fogékonyság elvéből is kiderül, az RNR-modell a kognitív viselkedésterápiás módszerre épít, amely a hatékonyságvizsgálatok szerint a legeredményesebb és legígéretebb technika a bűnelkövetők rehabilitációja területén.⁸⁵⁴ Arra vonatkozóan ugyan keveset tudunk meg a modelltől, hogy konkrétan mit kell tennie a terapeutának a kriminogén szükségletek „megcélzása”, „kiküszöbölése” vagy „megoldása” érdekében, ám a hatékony rehabilitáció kritériumait illetően pontos előírásokat tartalmaz.⁸⁵⁵ Ezek 1) a kognitív viselkedésterápiás megközelítés; 2) a kiemelkedő szintű strukturáltság, amely ülésenkénti bontásban meghatározza a célokat és feladatokat; 3) a megfelelően képzett és ellenőrzött szakemberek által történő végrehajtás; 4) az integritás biztosítása érdekében a program kifejlesztői által előírt módon történő végrehajtás; 5) „kézikönyvön alapuló” végrehajtás; és végül 6) a rehabilitáció eszméi iránt elkötelezett személyzettel és a rehabilitációt támogató menedzsmenttel rendelkező intézetben történő implementáció.⁸⁵⁶ Az RNR-modell szerint hatékonyak minősülő rehabilitációs programok e kritériumait az 5.3.2. pontban fejtem ki bővebben.

5.1.6. Az RNR-modellel kapcsolatos kritikák

Számottevő empirikus bizonyíték szól az RNR-modell hatékonysága mellett⁸⁵⁷, és a vázát képező alapelvek is megalapozottnak tűnnek.⁸⁵⁸ A kvantitatív felméréseken alapuló standardizált teszteknek köszönhetően a kvalitatív diagnosztikai eljárásokhoz képest viszonylag egyszerű az alkalmazása és

853 Andrews, D. A. – Bonta, J.: i. m.

854 Andrews, D. A. – Bonta, J. – Wormith, S. J.: The Risk-Need-Responsivity (RNR) Model: Does adding the Good Lives Model contribute to effective crime prevention? *Criminal Justice and Behavior*, vol. 38, 2011, pp. 735–756.; Andrews, D. A. – Bonta, J.: i. m.

855 Ward, T. – Maruna, S.: i. m. 64. o.

856 Uo. 73. o.

857 Lásd például Andrews, D. A. – Bonta, J.: i. m.

858 Lásd például Ward, T. – Maruna, S.: i. m. 76–90. o.

adott az eredmények összehasonlíthatósága.⁸⁵⁹ Ugyanakkor az RNR-modell egyeduralma megdőlni látszik: többen rámutatnak arra, hogy számos gyenge pontja van elméleti és gyakorlati síkon egyaránt.⁸⁶⁰ A kritikák egy része az RNR-modell alapelveit alátámasztani hivatott kutatási eredményekre vonatkozik. Ward és Maruna⁸⁶¹ például csak a szükségleti elv és az általános fogékonyság elve mellett szóló bizonyítékokat találja meggyőzőnek, a kockázati elvvel kapcsolatos eredmények egy részét módszertani szempontból megkérdőjelezhetőnek tartja, a különös fogékonyságot, illetve az azzal összefüggő tényezőket pedig egyenesen alulkutatott területnek minősíti. A kritikusok egy másik része a kockázatbecslés alkalmazásával kapcsolatos jogi és etikai aggályoknak ad hangot⁸⁶², amelyek alapjául a rizikóbecslésre használt eszközök érvényességével és megbízhatóságával kapcsolatos kétségek szolgálnak. További vád az RNR-modellel szemben, hogy csak a kriminogén szükségletekkel foglalkozik, és figyelmen kívül hagy egy sor fontos tényezőt.⁸⁶³ Nem tudja kielégítően megmagyarázni az emberi szükségletek és egyéb motivációs tényezők kapcsolatát a kriminogén szükségletekkel, nem foglalkozik a különböző kriminogén szükségletek egymáshoz való viszonyával, és arra sem ad magyarázatot, hogy hogyan vezetnek el ezek a dinamikus kockázati tényezők a bűnelkövetéshez.

Bár az RNR-modell fő erőssége a gyakorlati alkalmazhatósága⁸⁶⁴, utóbbit is érték bírálatok. *Polaschek*⁸⁶⁵ szerint például a modellt nehéz értelmezni és a gyakorlatban alkalmazni, mert kissé nehézkes a nyelvezete. Talán ez az oka annak, hogy a modell jegyében született több programot is értek olyan kritikák, amelyek az implementáció hibáit a modell félreértelmezhetőségének rovására írják. Külön kell kezelni tehát az RNR-modellre és az annak gyakorlatba történő átültetésének módjára és eredményére vonatkozó bírálatokat. A modell

859 White, R. – Graham, H.: i. m. 35. o.

860 Ward, T. – Mann, R. E. – Gannon, T. A.: The Good Lives Model of offender rehabilitation: clinical implications. *Aggression and Violent Behavior*, vol. 12, 2007, p. 3.; Ward, T. – Maruna, S.: i. m. 104–105. o.

861 Ward, T. – Maruna, S.: i. m.

862 Hannah-Moffat, K. A. – Maurutto, P.: Review of Risk/Needs Assessment of youth offenders in Canada. Department of Justice Canada Youth Justice Board, 2003, pp. 27–28. http://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/cj-jp/yj-jj/rr03_yj4-rr03_jj4-rr03_yj4.pdf

863 Ward, T. – Maruna, S.: i. m. 160. o.

864 Uo. 91. o.

865 Lásd például Polaschek, D. L. L.: An appraisal of the risk-need-responsivity (RNR) model of offender rehabilitation and its application in correctional treatment. *Legal and Criminological Psychology*, vol. 17, no. 1, 2012, pp. 1–17.

elméleti keretét érintő kritikák egyike szerint a dinamikus kockázati tényezők csökkentése valóban szükséges, ám korántsem elégséges feltétele a hatékony beavatkozásnak.⁸⁶⁶ Az érvelés szerint az olyan, közvetlenül ugyan nem kriminogén, ám a terápia hatékonyságát kétségkívül befolyásoló tényezők, mint például a hangulatzavarok figyelmen kívül hagyása, az embert pusztán kriminogén szükségletek halmazaként kezelő hozzáállás nem vezet megfelelő eredményre. Az RNR bírálói szerint a modell a motiváció, az identitás és a hatóerő tényezőivel sem foglalkozik, pedig előbbi a kezelés sikerének egyik záloga, utóbbi kettő pedig szorosan összefügg az értékekkel és a kriminogén szükségletekkel. A „mindenkinek ugyanazt” hozzáállás nem veszi figyelembe az egyéni szükségleteket és értékeket, ezért mechanisztikus és tankönyvíví gyakorlatot teremt. Kétségek merültek fel továbbá a modell alkalmazhatóságával kapcsolatban bizonyos bűnelkövetői csoportok vonatkozásában, és a fogékonyság terén mutatkozó nemi különbségek jelentősége sem tisztázott.⁸⁶⁷ További kritika a rezponzivitással kapcsolatban, hogy ez az elv a gyakorlati megvalósítás során fokozottan sérülékeny, ki van téve a félreértelmezés és a túlegyszerűsítés veszélyeinek.⁸⁶⁸

Az RNR-moddellel és általában véve a „mi működik” paradigmán belül létrehozott és működtetett egyéb elméletekkel és programokkal kapcsolatos elégedetlenség hatására a közelmúltban új irányzatok jelentek meg a bűnelkövetők rehabilitációjának területén, amelyeket összefoglaló néven általában „erősségeken alapuló megközelítésnek” (*Strengths-based approaches*) szoktak nevezni. A reintegráció és a dezisztencia folyamatai messze túlmutatnak a bűnisméltlésben szerepet játszó egyéni pszichológiai tényezőkön, ezért a harmadlagos prevenció gyakorlatnak a holisztikus, integratív szemlélet jegyében a strukturális tényezőkre, a támogatás további elemeire is ki kell terjednie. Utóbbi tényezőknek a továbbiakban ismertetett paradigma kiemelt jelentőséget tulajdonít.

866 Ward, T. – Maruna, S.: i. m. 21., 103., 105. o.

867 White, R. – Graham, H.: i. m. 35. o.

868 McNeill, F. (2012): i. m. 5. o.

5.2. Az erősségeken alapuló megközelítés

5.2.1. Az erősségeken alapuló megközelítés mint paradigmaváltás; a dezisztencia-szempon্তু megközelítés és a resztoratív modell

A bizonyítékokon alapuló rehabilitációs gyakorlatnak a treatment ideológia válságát követő időszakban tapasztalható megerősödése ellenére a szakemberek egy része nem, illetve csak részben elégedett a „mi működik” paradigma jegyében alkalmazott rehabilitációs programokkal. Az elmúlt évtizedben a „deficitmodellel” – a kockázat- és szükségletalapú megközelítéssel – kapcsolatos kritikák az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban egy új reintegrációs irányt hívtak életre⁸⁶⁹, amelynek számos elnevezése terjedt el a szakirodalomban, például „önváltoztatás” modell, „készségalapú” vagy „resztoratív” megközelítés, de a leggyakrabban „dezisztenciaparadigmának” vagy „dezisztencia-közpon্তু gyakorlatnak” hívják.⁸⁷⁰ Mivel ez az irány a társadalmi beilleszkedéshez szükséges kötelékek, szerepek és élethelyzetek elérésének támogatását tűzi ki céljául, sokan párhuzamot vonnak e rehabilitációs megközelítés és a közösségi reintegráció, a helyreállító igazságszolgáltatás és a többek között Rotman nevével fémjelzett „jogosultságalapú rehabilitáció” között, de a Bottoms–McWilliams-szerzőpárosnak a rehabilitáció történetéről szóló, az *első fejezetben* említett „kezelés nélküli” modelljével is összefüggésbe hozzák.⁸⁷¹ E felfogásokban egyebek mellett az a közös vonás, hogy figyelembe veszik az önkéntesség elve érvényesülésének fontosságát. A bűnismétlés megelőzését célzó eszközök alkalmazása ugyanis akkor kecsegtet sikerrel, ha azok alanya önként és aktívan vesz részt a folyamatban.

A sokak által paradigmaváltásként értékelt változás lényege, hogy a hangsúly a bűnelkövetők hiányosságairól, illetve kockázati tényezőiről a reintegráció szolgálatába állítható képességeikre, készségeikre és egyéb erőforrásaikra tolódott át.⁸⁷² Utóbbiakon belül különös jelentőséggel bírnak a kilépést támogató tényezők, amelyekre a *negyedik fejezetben* már részletesen kitértem. Itt fontos visszautalni a protektív faktorokról a *harmadik fejezetben* leírtakra is, hiszen az erősségek fejlesztése voltaképp a védő tényezők támogatásának,

869 Burnett, R. – Maruna, S.: i. m.

870 Kazemian, L. – Maruna, S.: i. m. 290. o.

871 Maruna, S. – Immarigeon, R. – LeBel, T. P.: Ex-offender reintegration: Theory and practice. In: Maruna, S. – Immarigeon, R. (eds.): i. m. 3–26. o.

872 Ward, T. – Maruna, S.: i. m.

erősítésének feleltethető meg. Ahogy azt többek között Farrall⁸⁷³ is megvilágítja, a kilépésfókuszú és a bűnelkövetés- vagy kockázatközpontú megközelítések közötti különbség korántsem elhanyagolható. Bár olybá tűnhet, mintha ugyanazon jelenséget próbálnák két különböző irányból megközelíteni, a dezisztenciát támogató tényezők, illetve az egyén erőforrásai nem feltétlenül a bűnismétlés rizikótényezőinek ellentettjei. E két irány tehát más szempontokból, más célokkal és eszközökkel igyekszik támogatni a bűnismétlés megelőzését célzó gyakorlatot.

Az erősségeken alapuló rehabilitációs stratégia a bűnelkövetők ellen irányuló úgynevezett „othering”⁸⁷⁴ és társadalmi kirekesztés mechanizmusait kívánja ellensúlyozni azáltal, hogy a befogadás és a részvétel folyamataira épít.⁸⁷⁵ A társadalmi beilleszkedést támogató erőforrások és törekvések megerősítése, és nem az ezt akadályozó deficitkezelése révén képzelel el a bűnelkövetőket segítő munkát. A társadalmi tőke növelése a reintegrációt segíteni képes és elérhető erőforrások, emberek, szociális hálók és lehetőségek felismerése és kiaknázása útján lehetséges. Utóbbi folyamat egy új, proszociális identitás kialakítását teszi lehetővé, szemben a deficitorientált megközelítéssel, amely a hiányosságok kiemelésével valójában megerősíti őket.⁸⁷⁶ Az erősségeken alapuló megközelítésnek a bűnelkövető és a vele foglalkozó szakember kapcsolatára vonatkozó üzenete is van: a szakember ne „erkölcsi idegenként”, hanem inkább „közülünk valóként” tekintsen az elkövetőre, ez az attitűdváltozás kedvez tevéjük együttműködésének.⁸⁷⁷

Az erősségeken alapuló megközelítés nem a rehabilitációs törekvések tárgyának, hanem aktív alanyának, résztvevőjének tekinti a bűnelkövetőket. McNeill⁸⁷⁸ egyenesen úgy fogalmaz, hogy a bűnelkövetőkkel foglalkozó szakemberek nem a magatartáskorrekciós beavatkozások szolgáltatóinak kell hogy tekintsék magukat, hanem a kilépés folyamata támogatóinak, amelyben tehát nem a szakember, hanem a (volt) bűnelkövető a főszereplő. Ebben a vonatkozásban nem az a fontos, hogy „mi működik”, ahogy az a „mi működik” para-

873 Farrall, S.: Social capital and offender reintegration: making probation desistance-focused. In: Maruna, S. – Immarigeon, R. (eds.): i. m. 57–84. o.

874 Az *othering* a másság konstruálását, a „másik” címkézésen és sztereotipizáláson alapuló elkülönítést és kirekesztést jelenti.

875 White, R. – Graham, H.: i. m. 176. o.

876 Ward, T. – Maruna, S.: i. m.

877 Casey, S. – Day, A. – Vess, J. – Ward, T.: i. m. 33. o.

878 McNeill, F. (2006): i. m.

digmán belül rendre felmerül, hanem az, hogy hogyan.⁸⁷⁹ Nem annyira a különböző beavatkozások önmagában vett hatékonysága tehát a kérdés, hanem az, hogy ezek hogyan illeszkednek be a dezisztencia folyamatába, hogyan képesek hozzájárulni annak sikeréhez. A rehabilitációt és reintegrációt célzó szakmai tevékenység ugyanis bár fontos, ám viszonylag kis része ennek a folyamatnak. Maruna és munkatársai szerint voltaképp ugyanaz történik a dezisztencia mint „önerejű változás” (*Self-change*) és a rehabilitáció mint asszisztált változás folyamán. Úgy vélik, a professzionális beavatkozások – így például a tanácsadás vagy a bűnelkövetői programok – segítségével kilépők ugyanannyira önerőből változnak, mint azok, akik formális asszisztenciát nem vesznek igénybe, ahogy utóbbiak sem másoktól elszigetelten lépnek a változás útjára, hanem általában élvezik a család, barátok és más személyek támogatását. A dezisztencia folyamatában az egyéni elhatározásnak, a szakmai beavatkozásnak és az informális társadalmi támogatásnak egyaránt fontos szerepe van.

Ahogy arra a *negyedik fejezetben* részletesen kitértem, a dezisztencia-szempontú megközelítés jegyében folyó kutatások célja, hogy feltárják a bűnelkövetői életpályából való kilépés háttérében húzódó pszichológiai és társadalmi tényezőket, és az új ismereteket beemleljék a reintegrációs programokba azok hatékonyságának növelése érdekében⁸⁸⁰. Bár első ránézésre a dezisztencia-kutatás és a reintegrációs gyakorlat hasonló célokat fogalmaz meg, és ily módon kölcsönösen kiegészítik egymást, valójában nem minden ellentmondástól mentes a viszonyuk. Ennek oka elsősorban az, hogy a dezisztencia fogalma egészen más jelentést hordoz, mint a gyakorlati szakemberek által alkalmazott rehabilitáció, reintegráció, reform stb. kifejezések⁸⁸¹. A kilépés kutatásában éppen a börtönökben alkalmazott kezelési programok egyfajta kritikája fogalmazódik meg, hiszen a kutatók arra kíváncsiak, hogy kik azok, akik professzionális segítség nélkül is jó útra térnek, illetve ezt hogyan, milyen körülmények hatására teszik. Voltaképp a Martinson-doktrína, a „semmi nem működik” paradigma háttérét is az a megfigyelés adta, hogy a kezelési programokon részt vevők nagyjából ugyanolyan arányban tértek jó útra, mint a szakmai támogatásban nem részesülő bűnelkövetők. Utóbbi megállapítás ma már nem áll meg ebben a formában – vannak hatékonynak bizonyult kezelési programok⁸⁸² –, a tudományos vizsgálatok eredményei azonban arra is rávi-

879 Maruna, S. – Immarigeon, R. – LeBel, T. P.: i. m. 12–16. o.

880 Kazemian, L. – Maruna, S.: i. m.

881 Maruna, S. – Immarigeon, R. – LeBel, T. P.: i. m.

882 Lásd e fejezet második részét!

lágítanak, hogy a büntető igazságszolgáltatási rendszertől valamilyen okból távol maradó bűnelkövetők közül sokan a korrekcióra irányuló bármiféle büntetés vagy egyéb beavatkozás nélkül, spontán felhagynak a kriminális tevékenységgel. Ez nyilván felveti a rehabilitációs erőfeszítések hatékonyságának és szükségességének kérdését, ám Maruna és munkatársai szerint nincs ok aggodalomra. Szerintük ugyanis a pszichológiai kutatások eredményei hidat vernek a dezisztenciakutatás és a gyakorlati rehabilitációs munka között azért, hogy rámutatnak, voltaképpen ugyanaz a folyamat zajlik a spontán kilépés és a szakmai intervenció eredményezte kilépés során. Mindkét esetben az egyénen múlik a legtöbb, ám a külső segítség is fontos szerepet kap a változás folyamatában. Mind a spontán, mind a szakmai beavatkozás által támogatott kilépés folyamatában az informális társadalmi kontroll és a társas támogatás bír döntő jelentőséggel. A dezisztencia-szemponitú megközelítés arra világít rá, hogy célszerű a kilépést tágabb kontextusban, egy hosszú és „cikkakkos” folyamatként kezelni, amelynek adott esetben a kezelési programok is részei. Ha pusztán utóbbiak elszigetelt és rövid távú hatásaira koncentrálnunk, könnyen abba a hibába eshetünk, hogy figyelmen kívül hagyjuk a hosszú távú változást és az ahhoz vezető körülményeket. A dezisztenciakutatás legfőbb célja az, hogy a szakmai beavatkozásokat is a spontán erőfeszítések szolgálatába állítsa. Oly módon kell tehát megtervezni a harmadlagos prevenciós programokat, hogy azok támogassák, elősegítsék az egyéneken rejlt erőforrások, készségek érvényesülését a bűnelkövetői életpályából történő kilépés felé vezető úton. Magát a változást nem a rehabilitációra irányuló beavatkozások idézik elő, azok csupán támogatják a változás folyamatát.

A helyreállító igazságszolgáltatási paradigmát⁸⁸³ hol a dezisztencia paradigma egyik alternatív elnevezéseként, hol egy attól független, ám hasonló erősségeken alapuló megközelítésként említi a szakirodalom. Fontos azonban leszögezni, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás elsősorban nem egy rehabilitációs paradigma. Annak okán térek ki rá mégis röviden, mert több szálon szorosán köthető a dezisztencia-szemponitú rehabilitációs megközelítéshez, és mert a rehabilitációs megközelítéseket tárgyaló munkák rendre megemlítik a resztoratív technikákat. A dezisztencia-szemponitú és a helyreállító szemlélet más elméleti háttéren és empirikus eredményeken alapszik ugyan, mégis nagyon hasonló következtetésekre jut a reintegrációval kapcsolatban. A hangsúly

883 Munkámban csak érintőlegesen, a bűnelkövetők rehabilitációjának és reintegrációjának egyik lehetséges megközelítéseként foglalkozom a helyreállító igazságszolgáltatással, és eltekintek részletesebb kifejtésétől.

a resztoratív megközelítés esetében is az elkövető önkéntes és aktív közreműködésén és nyitottságán, valamint azokon az erőforrásain van, amelyekre a jóvátétel és a közösségbe történő beilleszkedés alapozható. A resztoratív szemlélet lehetőséget nyújt az egyéniesítő, elkövető-szempontú kezelési és büntetési paradigmákon való túllépésre azáltal, hogy a bűncselekmény által okozott kárra és a bűnelkövetés társadalmi, közösségi kontextusára helyezi a hangsúlyt.⁸⁸⁴ *Bazemore és Erbe* szerint az utóbbi szemléleten alapuló gyakorlat a társadalmi kontroll és a társadalmi támogatás mechanizmusai révén kapcsolódik a bűnelkövetők reintegrációjához. A resztoratív gyakorlat három fő alapelve, amely egyértelműen megkülönbözteti azt más megközelítésektől 1) a kárhelyreállítás; 2) az érintettek – az elkövető, az áldozat, a közösség és a család – bevonása; és 3) a közösségi és állami/kormányzati szerepek és viszonyok átalakulása.⁸⁸⁵ E paradigmán belül olyan technikák, eljárások kialakítására vagy adaptálására került sor, mint például az áldozat és az elkövető közötti mediáció, a családi döntéshozó csoportkonferencia, a békítőkörök és a közösségi helyreállító testületek.⁸⁸⁶ A döntéshozatali mechanizmus legfontosabb kihívása az ügy valamennyi érintetteje – tehát az áldozat, ez elkövető és a közösség – érdekeinek egyensúlyban tartása.

A helyreállító szemlélet is, ahogy az erősségeken alapuló megközelítések általában, fontosnak tartja az egyén bizonyos képességeinek, készségeinek fejlesztését annak érdekében, hogy erős és támogató kapcsolatokat tudjon kiépíteni másokkal. Ennyiben tehát van individuális eleme is, ugyanakkor ezt a tanulási folyamatot nem egy vákuumban képzelel el, hanem olyan körülmények között, ahol az illető alkalmazhatja, gyakorolhatja új erősségeit.⁸⁸⁷ Ennek érdekében azonban a társas környezetnek is változnia kell oly módon, hogy pozitív mintákat és stabil, pozitív kapcsolatokat, valamint a hasznosság és a valahová

884 Bazemore, G. – Erbe, C.: Reintegration and restorative justice: towards a theory and practice of informal social control and support. In: Maruna, S. – Immariegon, R. (eds.): i. m. 27–56. o.

885 Utóbbin Van Ness és Strong azt értik, hogy a büntető igazságszolgáltatási rendszer működését és az abban dolgozók szerepeit oly módon kell átstrukturálni, hogy az igazságszolgáltatás folyamatában a közösségek kapjanak meghatározó szerepet.

886 Boros J.: Mentálhigiénés tevékenység a bűnmegelőzés területén. In: Kiss E. Cs. – Sz. Makó H. (szerk.): Mentálhigiéné és segítő hivatás. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, 2013, 153–156. o.; Bazemore, G. – Erbe, C.: i. m. 34–35. o.

887 Bazemore, G. – Erbe, C.: i. m. 44. o.

tartozás érzését nyújtsa a reintegráció alanyának. Maruna és LeBel⁸⁸⁸ szerint a legfontosabb mechanizmus, amelyre a beilleszkedést, illetve az ennek alapjául szolgáló identitásváltozást alapozni lehet, az a megbélyegzés leküzdése és az úgynevezett Pygmalion-hatásra épülő stratégia alkalmazása. Ennek lényege abban rejlik, hogy a közösség részéről az egyén irányába közvetített pozitív visszajelzések, a képességeiben való hit észlelése önbizalomnövelő hatású, és egyben a reintegráció sikeréhez is hozzájárulhat. A visszaesés valószínűségét növelő megbélyegzés ellensúlyozását célzó törekvések – a jóvátételre és a közösség számára hasznos tevékenység végzésére biztosított lehetőségek – eredményeként a volt bűnelkövetőkben feltámadhat a remény, a felelősségérzet és a jövőre orientáltság, és elkezdődhet az új, proszociális identitás kialakulása. Utóbbi cél többnyire az áldozat irányába történő jóvátétel és a közösség számára hasznos munka végzése révén valósul meg, tehát az egyén nem passzív résztvevője, hanem aktív közreműködője a reintegrációs folyamatnak.

A hagyományos reintegrációs szemlélet úgy célozza meg a volt elítéltek igényeit, hogy azok tekintetében függő viszonyban tartja a rehabilitációra váró személyt. Az erősségeken alapuló megközelítés ezzel szemben aktív szerepet szán az egyénnek azáltal, hogy a képességek elsajátítására, a volt elítélt közösségen belüli erkölcsi rehabilitációjára, a kárhelyreállításra, valamint a közösség részére történő, önkéntes szolgálat formájában történő „visszafizetésre” ösztönöz.⁸⁸⁹ Vannak, akik szerint mindezen felül szükség van a dezisztencia szimbolikus elismerésére, egyfajta rítusra, amely mind a jó útra térő egyén, mind a közösség számára nyilvánvalóvá teszi a folyamat megtörténtét. Maruna⁸⁹⁰ szerint például jó megoldás volna a rehabilitációt, illetve a megbocsátást igazoló „bizonyítvány”, amely egyfajta ajánlólevélként működne a munkaadóknál.

Az erősségeken alapuló megközelítés kissé talán nehezen megfogható, pragmatikusnak éppen nem nevezhető keretein belül az utóbbi években számos program jött létre, amelyekből a továbbiakban példálózó jelleggel áttekintek néhányat. Előtte azonban ismertetek egy a szakemberek körében igen népszerű, stabil etiológiai és terápiás háttérrel jellemezhető rehabilitációs

888 Maruna, S. – LeBel, T.: The desistance paradigm in correctional practice. In: McNeill, F. – Raynor, P. – Trotter, C. (eds.): *Offender Supervision New directions in theory research and practice*. Willan, Cullompton, 2010, pp. 76–78.

889 Timms, B.: Strengths based restorative reintegration. An emerging view of a caring community. 2008. www.pfi.org

890 Maruna, S.: Judicial rehabilitation and the ‘clean bill of health’ in criminal justice. *European Journal of Probation*, vol. 3, no. 1, 2011, pp. 97–117.

elméletet, az úgynevezett *Good Lives Modelt*. Utóbbi nemcsak az erősségeken alapuló megközelítés jegyében született, hanem jól példázza a harmadlagos megelőzés terén napjainkban egyre nagyobb teret nyerő inetgratív szemlélet érvényesülését is.

5.2.2. A Good Lives, azaz a „jó életek” modell

A Good Lives Model (GLM) az erősségeken alapuló megközelítésen belül az egyik legalaposabban kidolgozott elmélet. Mint a készség szempontú megközelítések általában, a GLM is az RNR-moddal kapcsolatban felmerülő problémákra adott válaszként született meg⁸⁹¹. Az elmélet a filozófiából átvett „jó élet” fogalma köré épül, amely a pozitív pszichológia által empirikusan kutatott fogalom⁸⁹². A pozitív pszichológiai elméletek szerint az emberek természetük-nél fogva vágnak bizonyos tapasztalatokra, illetve javakra, amelyek sikeres megszerzése vagy elérése szükséges a magas szintű jóllét megéléséhez. Ebben az elméleti háttérben gyökerezve, a GLM mint rehabilitációs teória a bűnelkövetők kezelésének olyan aspektusait is magában foglalja, amellyel az RNR-modell nem foglalkozik kielégítően, ilyenek például a terápiás szövetség vagy a motiváció kérdései. A GLM-et eredetileg szexuális bűnelkövetők kezelése céljából fejlesztették ki, ezért a modell jegyében alkalmazott vizsgálati eljárások és beavatkozások ezen a területen a legfejlettebbek, de más populációkon, például nem szexuális erőszakos elkövetők, fiatalok, személyiségzavarban szenvedő elkövetők, drogfüggő elkövetők stb. körében is sikerrel alkalmazták már.⁸⁹³ A GLM által megfogalmazott cél a kockázat csökkentésén túl az úgynevezett „emberi javak” támogatása, tehát a bűnelkövetők olyan külső és belső

891 Ward, T. – Brown, M.: The Good Lives Model and conceptual issues in offender rehabilitation. *Psychology, Crime and Law*, vol. 10, no. 3, 2004, pp. 243–257; Ward, T. – Gannon, T.: Rehabilitation, etiology and self-regulation: The Good Lives Model of sexual offender treatment. *Aggression and Violent Behavior*, vol. 11, 2006, pp. 77–94.

892 Lásd például King, L. A. – Eells, J. E. – Burton, C. M.: The good life, broadly and narrowly considered. In: Linley, P. A. – Joseph, S. (eds.): *Positive psychology in practice*. John Wiley & Sons, Inc., New Jersey, 2004, pp. 35–54.; Ward, T. – Gannon, T.: i. m.

893 Ward, T.: The Good Lives Model of offender rehabilitation. In: McNeill, F. – Raynor, P. – Trotter, C. (eds.): i. m. 41–64. o.

erőforrásokkal történő felvértezése, amely előmozdítja a bűnelkövetéssel való felhagyás folyamatát.

A modell alapvetése, hogy a bűnelkövetőknek ugyanolyan szükségleteik és vágyaik vannak, mint a közösség többi tagjának.⁸⁹⁴ A GLM terminológiája szerint minden ember az elsődleges humán javak megszerzésére törekszik, amelyek lehetnek cselekvések, tényállások, lelkiállapotok, jellemzők és tapasztalatok.⁸⁹⁵ Ilyenek például az egészséges élet, a tudás, a boldogság, a kreativitás, a barátság, a közösség, a belső béke, a spiritualitás stb.⁸⁹⁶ Az elsődleges emberi javak komplex természetűek. Ezekre épül az egyének életterve vagy életmodellje, amelyben az illető személyes értékrendje, preferenciái határozzák meg a vágyak konstellációját és sorrendjét. Ward és munkatársai⁸⁹⁷ különböző kutatási irányok – így például pszichológiai, biológiai, etikai, filozófiai, antropológiai kutatások – eredményeire alapozzák az elsődleges humán javak létre, valamint az emberi természetnek e javak megszerzésére irányuló célirányos voltára vonatkozó feltevéseiket. További empirikus eredményekkel támasztják alá az alapvető célok elérése és a boldog élet, illetve a szubjektív jóllét közötti összefüggésre vonatkozó feltételezésüket, amelyen a GLM alapszik.⁸⁹⁸ Ezek az eredmények⁸⁹⁹ arra utalnak, hogy a vágyak és célok elérése közvetlen kapcsolatban van a szubjektív jólléttel.

Az elsődleges javak eléréséhez szükséges eszközöket – például a kapcsolatokat vagy a munkát – az elmélet instrumentális vagy másodlagos javaknak nevezi⁹⁰⁰. Ezek hiányában a primer javak megszerzésére irányuló törekvések antiszociális magatartáshoz vezethetnek. A GLM tehát a pozitív pszichológia azon feltevésén alapszik, amely szerint a kriminalitás hátterében az alapvető vágyak és szükségletek társadalmilag elfogadott úton történő eléréséhez szükséges külső és belső erőforrások hiánya áll. E felfogás szerint a kockázati tényezők valójában a „jó élet” megvalósításához szükséges külső és belső feltételek hiányosságai, illetve torzulásai, a szükségletek pedig az elsődleges emberi javak elérését gátló és frusztráló külső vagy belső tényezők.⁹⁰¹ Utóbbiak lehetnek

894 Ward, T. – Maruna, S.: i. m.

895 Ward, T. – Brown, M.: i. m.

896 White, R. – Graham, H.: i. m.

897 Ward, T. – Mann, R. E. – Gannon, T. A.: i. m. 105. o.

898 Ward, T. – Brown, M.: i. m.

899 Lásd például Emmons, R. A.: *The psychology of ultimate concerns. Motivation and spirituality in personality.* Guilford, New York, 1999. Idézi Ward, T. – Brown, M.: i. m.

900 White, R. – Graham, H.: i. m.

901 Ward, T. – Maruna, S.: i. m.

belső problémák, mint például az érzelemszabályozás zavarai, a bűnelkövetést támogató attitűdök, az empátiás készség deficitje vagy a problémamegoldási készségek hiányosságai, illetve külső akadályozó tényezők, mint például a támogatás vagy a lehetőségek hiánya. A bűnelkövetők életervével kapcsolatos problémák a GLM szerint négy kategóriába sorolhatók: ezek a javak eléréséhez felhasznált eszközök társadalmilag nem elfogadott volta, az életerv átfogó jellegének hiánya, a különböző vágyak és célok közötti konfliktusok, valamint az életerv kialakítására, illetve a megváltozott körülményekhez történő igazítására való képességek deficitjei. A feszültségelméletre⁹⁰² alapozva a GLM a bűnelkövetés kétféle útját írja le. A kriminalitás közvetlen módjáról akkor beszélünk, ha az egyén valamely célt bűncselekmény elkövetése útján kíván elérni. Ha egy bizonyos cél elérésére való törekvés a bűnelkövetésre sarkalló feszültség növelése révén vált ki kriminális viselkedést, akkor utóbbi közvetett úton valósul meg. Ezek tehát a GLM etiológiai megállapításai, amelyeken a bűnelkövetők kezelésével kapcsolatos elvek és gyakorlatok alapulnak.

Az előbbiek értelmében a dezisztencia eléréséhez arra van szükség, hogy – figyelembe véve az egyén specifikus szükségleteit, érdeklődését és értékeit – a „jó élethez” szükséges ismeretek, képességek, lehetőségek és egyéb erőforrások rendelkezésre álljanak. A kezelésnek az a feladata, hogy ezekkel az eszközökkel felruhazza a bűnelkövetőket a bűnismétlés megelőzése és az értelmes és tartalmas élet kialakítása érdekében. Megfelelő segítséget kell nyújtani az egyén számára a proszociális és kiegyensúlyozott életstílus kialakításához szükséges belső erőforrások kiaknázásához és fejlesztéséhez és az új, eddig ismeretlen képességek és készségek felfedezéséhez⁹⁰³. Nem kell tehát lemondaniuk a vágyaikról és céljaikról, csupán meg kell tanulniuk más, társadalmilag elfogadott és adekvát eszközöket alkalmazni az elérésük érdekében⁹⁰⁴. A rehabilitáció során finoman kell egyensúlyozni a kockázatkezelés és az egyén jóllétének, személyes vágyainak támogatása között.

Ward⁹⁰⁵ szerint az emberi javak (vágyak, értékek) és a kockázati tényezők között kauzális összefüggés van. Erre alapozzák az alapvető javak elérésének támogatása és a kockázatkezelés közötti közvetlen kapcsolat feltevést. Ez annyit jelent, hogy a specifikus javak és célok elérésének támogatása auto-

902 Merton, R.: Social Structure and Anomie. American Sociological Review, vol. 3, 1938, pp. 672–682.

903 White, R. – Graham, H.: i. m.

904 Ward, T. – Maruna, S.: i. m.

905 Ward, T.: i. m. 50–51. o.

matikusan csökkenti az RNR által megcélzott dinamikus kockázati tényezőket, illetve kriminogén szükségleteket. Ezzel szemben, a pusztán a rizikófaktorok csökkentésére fókuszáló gyakorlat nem valószínű, hogy előmozdítja a bűnelkövetéstől való tartós távolmaradáshoz szükséges javak és célok elérését. A GLM hívei szerint a kockázatelemzés pusztán a vágyott értékek problémás elérési módjaira hívja fel a szakemberek figyelmét, de nem nyújt ennél többet. A bűnelkövetőkre a kockázat egyedüli forrásaiként tekint, kihagyva a számításból a belső tényezők környezeti faktorokkal való interakcióinak szerepét. Utóbbi megközelítéssel szemben a GLM felfogásában a rehabilitáció folyamata nem pusztán elszigetelt tényezők kezelését jelenti, hanem az én holisztikus rekonstrukcióját.⁹⁰⁶ Mindez csak akkor lehetséges, ha nemcsak az illető jellemzőit, hanem a külső körülményeit, illetve az utóbbi kettő közötti kölcsönhatásokat is figyelembe vesszük, beleértve a kulturális hátteret; a kontextustól független rehabilitáció gondolata tehát zsákutca. Ward⁹⁰⁷ felfogásában ugyanis a kockázat mindig kontextuális jellegű, még akkor is, ha egy belső tulajdonságról – például az impulzivitásról beszélünk, hiszen utóbbi is az adott helyzetben és kulturális környezetben kap értelmet, ahhoz viszonyítva jelenik meg problémaként. A terápiás tervnek az egyén erősségein, értékein, érdekein, társadalmi és személyes körülményein kell alapulnia, és mindez azt is jelenti, hogy az illető a döntések meghozatalában is aktívan közreműködik. Az egyéniesítés szempontja azonban nem akadályozza meg a terápia strukturált és rendszerezett formában történő megvalósítását, amelynek megtervezése a következő lépésekben történik. Az első fázisban kerül sor a kockázatfelmérésre, az elkövető testi, lelki és társadalmi problémáinak, valamint életkörülményeinek feltérképezésére. A következő fázisban történik meg a bűnelkövetéssel összefüggő elsődleges javak azonosítása, a kriminális viselkedés funkciójának és hátterének felderítése. Fontos lépés a domináns érték, valamint a bűnelkövetéssel közvetlenül összefüggő célok és értékek hátterében húzódó elsődleges javak azonosítása. Ennek alapján tudja megállapítani a szakember a bűnismétlés kockázatának mértékét, feltárni az egyén élettervének hibáit és azt, hogy közvetlen vagy közvetett kapcsolat áll-e fenn az elsődleges javak megszerzésére való törekvés és a kriminalitás között. A közvetlen utat követő bűnözők esetében a modell feltételezi a kockázat magasabb szintjét, a bűnözést támogató kognitív tartalmak és célok meglétét, valamint a pszichoszociális funk-

906 Ward, T. – Maruna, S.: i. m.

907 Ward, T.: i. m. 51. o.

ciók deficitjeit. A közvetett úton – tehát az elsődleges javak elérésére irányuló törekvések „melléktermékeként – bűnöző egyének a modell jóslata szerint a közepes vagy alacsony kockázatú csoportba kerülnek, és körülírtabb pszichológiai problémákkal küszködnek. A kezelés harmadik fázisában kerülnek górcső alá az egyén erősségei, pozitív tapasztalatai és ismeretei, amelyekre a kitűzött célok elérése alapozható. Utóbbi másodlagos javak – tehát eszközök – segítségével fordíthatók le a korábban azonosított elsődleges vágyak és célok a konkrét életfeladatok és életmód nyelvére, amely a terápia negyedik fázisa. Az ötödik lépésben kerül sor az elkövető majdani környezetének, körülményeinek számbavételére. Végül az eddigi információk alapján a terapeuta elkészíti az elkövető kezelési tervét, amely tartalmazza az egyén számára értelmes és kielégítő életforma kialakításához szükséges képességek, egyéb kompetenciák és körülmények meghatározását és a terápiás szakember ezzel kapcsolatos feladatainak részletes bemutatását.

A GLM-re alapozott terápia eszköztárában kitüntetett helyet foglalnak el a kognitív és viselkedéses technikák, amelyek segítségével kialakíthatók és fejleszthetők a megfelelő „életterv” kialakításához és megvalósításához szükséges kompetenciák.⁹⁰⁸ Az erősségek, készségek feltérképezése és fejlesztése a társadalmi és pszichológiai erőforrások növelését, és nem pusztán a kockázati tényezők csökkentését célozza, bár utóbbi is fontos szempont a közösség érdekeinek szem előtt tartása érdekében. Az „életterv” mindig személyre szabott és holisztikus, magában foglalva az érintett múltját és jövőbeli céljait egyaránt. A GLM keretein belül végzett intervenció esetében a terápiás kapcsolatnak együttműködésen és kölcsönös tiszteleten kell alapulnia.

5.2.3. Néhány példa az erősségeken alapuló, illetve a dezisztenciaparadigmán belül született programokra és módszerekre

Bár a bűnelkövetők rehabilitációja terén továbbra is a kockázati szemlélet a meghatározó, egyre több kockázat- és szükségletelemző eszköz tartalmaz az erősségek, illetve a védőtényezők mérésére szolgáló tételket, és egyre több rehabilitációs program épít a hiányosságok helyett vagy mellett az erősségekre. E programok mind eszközeiket, mind összetettségüket tekintve igen sokfélék. A következő néhány példa egyrészt az erősségeken alapuló megközelítés sokszínűségét hivatott illusztrálni, másrészt – mivel megfelelő módszertannal vég-

908 Ward, T.: i. m. 60–60. o.

zett, a „mi működik” paradigmába illeszkedő hatékonyságvizsgálatok eredményei csak igen korlátozottan állnak rendelkezésre – e programok működésének eredményességéről kíván képet nyújtani.

Bár ez az irány főként a közösségi reintegrációra van hatással, egyre több erősségeken (is) alapuló börtönprogramról számolnak be a szakirodalomban. Az Egyesült Királyságban például zeneterápia segítségével próbálják enyhíteni a börtönártalmakat és támogatni az önbizalmat és az önkifejezést⁹⁰⁹, kedvező hatást gyakorolva a visszaesés arányára. A Fülöp-szigetek egyik börtönében néhány éve szintén az önkifejezés elősegítésére és a csapatmunkára épülő programot vezettek be, amelynek keretein belül az elítéltek csoportos táncprodukciókat tanulnak be és adnak elő.⁹¹⁰ A tapasztalatok szerint a kezdeményezés óta az intézményben csökkent a bandaerőszak és a korrupció mértéke. Burnett és Maruna egy olyan programról számol be, amelyben egy állampolgári tanácsadó iroda és egy alacsony biztonsági fokozatú börtön közötti együttműködés keretein belül elítélteket képeztek ki telefonos tanácsadói munkára.⁹¹¹ A hat hónapig tartó projekt után különböző módszerek alkalmazásával – például mélyinterjúk, fókuszcsoportok – vizsgálták a program sikerességét mind a munkába állított elítéltek, mind a segítséget kérő kliensek szempontjából. A kedvező beszámolók alapján a szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy az erősségeken alapuló megközelítésnek – a korlátait is figyelembe véve – jókora előnyei vannak a kockázat-szempontrú szemlélethez képest, mivel támogatja az új identitás kialakulását, és a megbélyegzés ellen hat. Új-Zélandon egy komplex program indult el 2003-ban a resztoratív szemlélet jegyében, ami többféle eszközt alkalmaz az elítéltek társadalomba történő visszavezetése céljából, így például a szabadulás előtt nyolc hónappal kezdődő és a szabadulás után még két évig tartó személyes mentorálást, aktív esetkezelést, közösségi és egyházi integrációt, családtámogatást, valamint a reintegráció szempontjából kulcsfontosságú szervezetekkel való együttműködést.⁹¹² *Workman*⁹¹³ egy szintén ígéretes, New York Cityben indult programról számolt be, amely nem a büntetőjogi szankció hatálya alatt álló személynek, hanem annak családjának nyújt

909 Gould, M.: 'Redemption songs'. Guardian, 10 December 2008. Idézi White, R. – Graham, H.: i. m. 47. o.

910 Riminton, H.: "Thriller" prisoners prepare to make "electric dreams" come true. CNN, 5. September 2007, Idézi White, R. – Graham, H.: i. m. 47. o.

911 Burnett, R. – Maruna, S.: i. m.

912 Timms, B.: i. m.

913 Workman, K.: Back to Churchill: An old vision for prisoner reintegration. Policy Quarterly, vol. 5, no. 2, 2009, p. 28.

támogatást. Ez a kezdeményezés annak felismerésén alapul, hogy a családnak döntő és pótolhatatlan szerepe van a börtönből hazatérők társadalmi reintegrációjának támogatásában. Egy tavaly megjelent tanulmány⁹¹⁴ a sportnak a bűnisméltés megelőzésében és a dezisztencia folyamatában játszott szerepét alátámasztó programról számolt be fiatalok fogvatartottak vonatkozásában. *Meek és Lewis* fiatalok börtönében működő néhány futball- és rögbi- „akadémiával” kapcsolatos tapasztalatokat vizsgált kvalitatív módszerekkel, és arra a következtetésre jutott, hogy a sport alkalmas lehet a reintegrációs programok iránt nehezen elköteleződő bűnelkövetők motivációjának felkeltésére. A szerzők szerint a sport – a művészetekhez hasonlóan – egyfajta „csaliként” működhet az utógondozást célzó programok vonatkozásában, különösen fiatalok bűnelkövetők esetében. Nemcsak a börtönéletre és -kultúrára van kedvező hatással, hanem az attitűdökre, a gondolkodásra és a viselkedésre is, így módon segítve a szabadulásra való felkészítést és támogatva a reintegráció és a dezisztencia folyamatait.

Szintén az erősségeken alapuló programok közé tartoznak a munkaerő-fejlesztési programok, amelyek a személyes tőke és a készségek erősítése révén a hosszú távú dezisztencia elérésének célját tartják szem előtt. Ilyen innovatív program kezdődött például a Delaware-i Pártfogó Felügyelői Szolgálatnál⁹¹⁵ 2008-ban, a 2003 óta működő Vermonti Munkaerő-fejlesztési Program pedig azon kevés, erősségeken alapuló programok egyike, amelyek hatékonysága mellett már meggyőző bizonyítékok szólnak.⁹¹⁶

Az erősségeken alapuló megközelítésen belül az előző alfejezetben taglalt Good Lives Model a legtöbbet alkalmazott és kutatott rehabilitációs elmélet, különösen a szexuális bűnelkövetők esetében. Számos olyan program van, amely bár más név alatt fut, a GLM előfeltevésein alapul, illetve beilleszthető annak keretei közé.⁹¹⁷ Ilyen például a multiszisztémás terápia (MST), amelyet súlyos bűncselekményeket, köztük szexuális bűncselekményeket elkövető fiatalok bűnelkövetők körében alkalmaznak.⁹¹⁸ Ez a terápiás program megle-

914 Meek, R. – Lewis, G.: The impact of a sports initiative on young men in prison: Staff and participant perspectives. *Journal of Sport and Social Issues*, vol. 38, no. 2, 2014, pp. 95–123.

915 White, R. – Graham, H.: i. m. 40. o.

916 US Department of Justice, National Institute of Corrections. Creating a workforce development culture to reduce reincarceration. *Transition and Offender Workforce Development Bulletin*, 2009 September <https://s3.amazonaws.com/static.nicic.gov/Library/023065.pdf>

917 Ward, T. – Maruna, S.: i. m. 169–170. o.

918 Uo.; Cullen, F. T. – Gendreau, P.: i. m. 151–154. o.

hetősen költséges, ugyanakkor pragmatikus, célorientált, komplex volta okán igen hatékonyak tűnik. A program a kockázatok kezelése mellett az erőforrások, az úgynevezett elsődleges és másodlagos emberi javak előmozdítását is feladatának tekinti, például a családi kapcsolatok erősítésén, a tanulmányi teljesítmény javításán, a proszociális szabadidős tevékenységek biztosításán és egy szoros közeli támogató hálózat kiépítésén keresztül. Ward és Maruna egy másik kedvező példát is említ a GLM alapelveinek gyakorlatba történő átültetésére. A munkarőpiaci képzést és a mentorrendszert ötvöző „Make it Work”, azaz „Működjék” program célja a bűnismétlés megelőzésén kívül az életstílus kedvező irányú változásának elősegítése. A program az érintett egyén speciális szükségleteihez igazodva kívánja elérni utóbbi célkitűzést, elsősorban a mentor mint modell által bemutatott alternatív életmód közvetítésével. Az eddigi tapasztalatok kedvezőek, a program a bűnismétlési ráta csökkentése mellett számos életvezetési probléma – így például a problémás családi kapcsolatok vagy a szerfüggőség – megoldásához is képes sikeresen hozzájárulni.

A helyreállító igazságszolgáltatási paradigmán belül igen sokféle program működik világszerte. Mivel ez a terület jóval tágabb, mint kutatásom fókusza, és mert számottevő mennyiségű magyar nyelvű munka áll rendelkezésre a helyreállító igazságszolgáltatás elméleti és gyakorlati vonatkozásairól⁹¹⁹, itt az ennek keretein belül működő gyakorlatok és programok részletes ismertetésétől eltekintek.

5.2.4. Az erősségeken alapuló, illetve a dezisztencia-szempon- tú megközelítés értékelése

Bár az erősségeken alapuló megközelítésnek, illetve az annak jegyében született programok többségének még nincsenek kellően szilárd és kimunkált elméleti alapjai, és a hatékonyságukkal kapcsolatban is csak elenyésző mennyiségű empirikus adat áll rendelkezésre, egyre több elemük szivárogo be a bűnismétlés-megelőzési gyakorlatba. A szakirodalomban is gyarapszik a dezisztencia-szempon-
tú, illetve erősségeken alapuló megközelítéssel kapcsolatos munkák száma, miközben rendre felmerülnek a velük kapcsolatos kételyek is. Cullen⁹²⁰ a „kreatív” korrekciós iránnyal kapcsolatban három komoly fenntartást fogal-

919 Lásd például Barabás T. – Fellegi B. – Windt Sz. (szerk.): Felelősségvállalás, kapcsolat és helyreállítás. Mediáció és resztoratív igazságszolgáltatás a büntetés-végrehajtásban. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2011.

920 Cullen, F. T.: i. m. 101–103. o.

maz meg. Úgy véli, a dezisztencián alapuló új rehabilitációs irány képviselőiben a kétely szikrája sem merül fel az általuk propagált programok hatékonyságát és eredményességét illetően, pedig megítélése szerint a dezisztenciakutatás még gyerekcipőben jár. A második kritikai észrevétel szerint a tárgyalt megközelítés azon a téves feltevésen alapul, hogy a bűnelkövetők semmiben nem különböznek a többi embertől, ezért csupán az erősségekre kell koncentrálni, és nem a (sokak szerint nem létező) hiányosságokra. Cullen úgy véli, hogy nem lehet figyelmen kívül hagyni a bűnelkövetői populáció heterogenitását, valamint a bűnismétléssel összefüggő kockázati tényezőket. Nem kérdőjelezi meg az erősségekre építő gyakorlat létjogosultságát, de úgy véli, a kockázati tényezők befolyásolása elengedhetetlen a harmadlagos prevenció hatékonyságához. Cullen szerint a bűnelkövetéssel és a bűnismétléssel összefüggő tényezők figyelmen kívül hagyása nem kompenzálható a protektív faktorokra, az identitásépítésre és más hasonló folyamatokra építő gyakorlattal. Végül a szerző azt kifogásolja, hogy az általa kreatívnak titulált irányzatok képviselői következetesen és véleménye szerint megalapozatlanul támadják az RNR-modellt annak okán, hogy az pusztán a hiányosságokra fókuszál, és nem vesz tudomást az identitás és a társas kapcsolatok jelentőségéről. Cullen ezt azért tartja problémásnak, mert úgy véli, a két irányzatnak össze kellene fognia, és a közös ellenséggel, a retributív és punitív trendekkel szembeállva a bűnelkövetők rehabilitációjának humanizálásán dolgoznia.

5.2.5. A kockázat-szemponitú és az erősségeken alapuló megközelítések és modellek integrálásának lehetőségei

A pozitív tapasztalatok okán az elmúlt években egyre többen teszik le a garast a kockázati paradigma és az erősségeken alapuló megközelítés ötvözésének hasznossága mellett, azzal érvelve, hogy az integratív szemlélet növeli a harmadlagos prevenció gyakorlat hatékonyságát. A korábban bemutatott GLM hibái ellenére ékes példája az integratív szemlélet érvényesülésének a rehabilitáció terén. Az előbbiekre tekintettel Ward és Maruna⁹²¹ a két elmélet integrálása mellett tör lándzsát oly módon, hogy az RNR erősségeivel kiegészített GLM alkalmazását propagálja. Arra azonban kevés támpontot adnak, hogy ezt a gyakorlatban hogyan képzelik el, illetve hogy konkrétan az RNR mely elemeit tartják átemelésre érdemesnek. Számomra is logikusnak és indokoltnak látszik

921 Ward, T. – Maruna, S.: i. m. 168–173. o.

ez a fúzió, amely a gyakorlati vonatkozások terén viszonylag könnyen megvalósíthatónak is tűnik. Elképzelhető például az RNR-modell kockázat- és szükségletértékelésre vonatkozó gyakorlatának és eszközeinek kiegészítése a GLM erősségekre, motivációra és hatóerőre épülő elemeivel, vagy az RNR-modellen alapuló beavatkozások beemelése a GLM általános terápiás szemléletébe. A két elmélet teoretikus hátterét azonban nehezebb összeegyeztetni, ezért az integráció valószínűleg egyikük elméleti alapjainak feladásával vagy legalábbis háttérbe szorulásával járna.

Az integratív szemléletet tükrözi az úgynevezett Re-entry Partnership Initiative (RPI) is, amely a reintegráció közösségi igazságszolgáltatási modelljére épül⁹²² (lásd a 2. számú ábrát a fejezet végén). Ez a modell azt illusztrálja, hogy hogyan kell megtervezni egy teljes reintegrációs programot az intézetben történő elhelyezéstől egészen a közösségbe való visszakerülést követő néhány hónapig. A reintegráció mint összetett, többtényezős és több helyszínen zajló folyamat a sikeres rehabilitációra épül. A rehabilitáció kifejezés nem szerepel ugyan az ábrán, a strukturált intézményi reintegráción utóbbi folyamatot kell érteni. Ezt megelőzi a kockázatelemzésen és a kezelési szükségletek felmérésén alapuló klasszifikáció, amely lehetővé teszi az elkövető megfelelő intézményben történő elhelyezését. A büntetés-végrehajtási intézetben végzett, a reintegrációhoz szükséges valamennyi területet megcélzó beavatkozások a későbbi közösségi reintegráció előszobáját jelentik, tehát kulcsfontosságúak a folyamatban. Ezek az intervenciók több területet is megcélznak, a pszichológiai tényezőkre utaló „változás” elnevezésű dimenziótól kezdve az oktatáson, a munkán és a családi kapcsolatokon keresztül a kémiai függőségig. Már a büntetés-végrehajtási intézetben megkezdődik a szabadulás utáni reintegráció előkészítése oly módon, hogy az ennek támogatására hivatott szakemberek felkeresik az elkövetőket. A kognitív tanuláseméleti szemlélet hatásait tükrözi a „viselkedéses szerződés” megléte, amely a kognitív viselkedésterápiák része. Ugyanakkor az intézményi és a közösségi reintegráció komplex célrendszere arra utal, hogy a program tágabb kontextusa a dezisztencia-szempon্তু megközelítéssel van összhangban.

A különböző terápiás irányok integrálásának és az eszközök kombinálásának igénye általában véve jellemző a kurrens szakirodalomra. Az erősségeken alapuló konstruktívan egészíti ki a szükséglet- és kockázatelemzésre épülő gyakorlatot, és a börtönből történő szabadulás utáni reintegrációs folyamat szem-

922 Taxman, F. S. – Young, D. – Byrne, J. M.: i. m.

pontjából is több sikerrel kecsegtet, mint önmagában a kockázati paradigma.⁹²³ Ugyanakkor a bizonyítékokon alapuló gyakorlat komoly követelményeket támaszt a rehabilitációs programokkal szemben, ezeknek a „hogyan működik” kérdéssel fémjelzett, erősségeken alapuló megközelítés jegyében született programok gyakran nem felelnek meg. Ezzel korántsem szeretném azt állítani, hogy a „mi működik” az egyetlen vagy akár a leginkább releváns kérdés a bűnisméltés megelőzését célzó beavatkozások vonatkozásában, hiszen a treatment válsága részben a hatékonyság kérdésénél történő leragadásra és a bűnelkövetést pusztán az individuális tényezők oldaláról vizsgáló megközelítésre vezethető vissza. Úgy vélem azonban, hogy – a bűnelkövetés társadalmi jelenség voltának és a társadalmi tényezők annak reprodukciójában játszott meghatározó szerepét nem feledve – a bizonyítékokon alapuló gyakorlatnak valódi létjogosultsága van a harmadlagos megelőzés területén, különösen ott és akkor, ahol és amikor a hatékonyság válik a büntetőpolitika fokmérőjévé. A harmadlagos prevenció eszköztár kialakításánál igenis figyelembe kell venni, hogy milyen beavatkozási formák, eszközök, programtípusok bizonyulnak a legsikeresebbnek a bűnisméltés megelőzése terén. Ezek azonban önmagukban és hosszú távon nem elegendők a dezisztencia és a társadalomba történő be-, illetve visszailleszkedés elősegítésére. Fontos tehát, hogy a kriminogén tényezők csökkentését és a protektív tényezők, illetve erősségek fejlesztését célzó beavatkozások tágabb közösségi kontextusba ágyazott módon működjenek, biztosítva azt, hogy a rehabilitáció és reintegráció alanya képes legyen a gyakorlatban is kamatoztatni új képességeit, készségeit, és hogy az informális társadalmi kontroll intézményeit erősítendő, minél szorosabb kötődést alakítson ki a környezetével.

Az erősségeken alapuló megközelítés és a dezisztenciára vonatkozó ismeretek nyilvánvalóan nagyobb relevanciával bírnak a pártfogó felügyelet, mint a zárt intézeti programok vonatkozásában. A kilépéssel, mint természetes, normatív folyamattal összefüggő tényezők feltárása és ezeknek a bűnelkövetőkkel való munkába történő integrálása logikus és sikerrel kecsegtető megközelítésnek tűnik a pártfogás területén. McNeill⁹²⁴ szerint a bűnisméltés megelőzését célzó pártfogó felügyelői gyakorlatnak gyarapítania kell mind az emberi, mind a társadalmi tőkét, és a kockázatok és szükségletek mellett az egyén erősségeinek feltárására is törekednie kell. A pártfogói gyakorlat ki-

923 Lásd például Kemshall, H. (2010): i. m.

924 McNeill, F. (2006): i. m.

lépésszempon্তু megközelítése hat fontos elemre épül.⁹²⁵ Az első az egyéniesítés követelménye, amely a kilépés folyamatának egyénenként eltérő jellege és az identitás ebben játszott kulcsszerepe elismerésén alapul. Ezzel szorosan összefügg, hogy a pártfogó felügyelőnek a motiváció és a remény mint szubjektív tényezők erősítésén, fejlesztésén kell dolgoznia. A harmadik követelmény a pártfogolt és a számára fontos emberek, illetve a pártfogó felügyelő közötti kapcsolatok fontosságára hívja fel a figyelmet. Tovább elvárás az elv, amely szerint a pártfogói gyakorlatnak nemcsak az elkövető kockázati és szükségleti tényezőit, hanem erőforrásait, képességeit is fel kell tárnia és meg kell céloznia. A megközelítés ötödik eleme, hogy az elkövetőt aktív résztvevőként, és nem az intézkedés elszenvedőjeként kell bevonni a folyamatba. Végül az utolsó pont azt a korábban szintén többször említett szabályt fogalmazza meg, amely szerint nem elég az ember egyéni erőforrásaira koncentrálni, szükség van a társadalmi tőke építésére, a változást támogató szociális körülmények megteremtésére is.

5.3. A bűnisméltés megelőzésének gyakorlata: a működő, a nem működő és az ígértesnek tűnő programok a hatékonyságvizsgálatok tükrében

Ebben az alfejezetben elérkeztem a kriminológiai kutatásoknak ahhoz az értéksemleres⁹²⁶ területéhez, amely nem foglalkozik a bűnisméltés megelőzése, illetve a rehabilitáció jogi, etikai és társadalmi vonatkozásaival, csak a hatékonyság követelményét tartja szem előtt, és amely az utóbbi évtizedekben valóban jelentős eredményeket tudott felmutatni.⁹²⁷ Bár továbbra is tartom magam ahhoz az állásponthez, hogy nem elégséges pusztán a gyakorlatra koncentrálni, megelégedve a technikai részletek tudományos megalapozásával, hanem koherens kriminálpolitikai, jogi és teoretikus rendszerbe kell ágyazni őket,

925 Shapland, J. – Bottoms, A. – Farrall, S. – McNeill, F. – Priede, C. – Robinson, G.: The Quality of Probation Supervision – A literature review: summary of key messages. Research Summary 2/12. Ministry of Justice, London, 2012, p. 22–23. https://www.sheffield.ac.uk/polopoly_fs/1.159010!/file/QualityofProbationSupervision.pdf

926 Borbíró A.: Megállítható-e a forgóajtó? A bűnisméltés-megelőző programok lehetőségei. In: Hack P. – Koósne Mohácsi B. (szerk.): Álmodk őrzője. Tanulmányok Lőrincz József tiszteletére. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014, 14. o.

927 Magyar nyelvű összefoglalóért lásd Szabó J.: A bűnisméltés megelőzését célzó rehabilitációs programok tapasztalatai: Mi működik, és mi nem. Alkalmazott Pszichológia, 2012/3., 49–60. o. [2012b]

a hatékonyságvizsgálatok tanulságait kriminálpolitikai állásponttól függetlenül indokoltnak és nélkülözhetetlennek tartom az eredményes harmadlagos prevenciók gyakorlat kialakításához. A harmadlagos prevenció terén alkalmazott különböző módszerek hatékonysága témakörének ismertetésével az a célom, hogy a teljesség igénye nélkül – elsősorban, de nem kizárólag a pszichológiai rehabilitációs eszköztárra koncentrálva – bemutassam a többé-kevésbé hatékonynak minősített harmadlagos prevenciók módszerei és programjai főbb jellemzőit, fajtáit, és röviden kitérjek azokra az eszközökre, amelyek rendre kudarcot vallanak a bűnismétlés megelőzése terén. Az áttekintés szándékaim szerint mind a zárt intézeti, mind a közösségi harmadlagos prevenciók gyakorlatára vonatkoztatható ismereteket tartalmaz.

5.3.1. A hatékonyságvizsgálatokról röviden

A rehabilitációs programok hatékonyságának kérdése a Martinson-doktrína⁹²⁸ óta élénk tudományos érdeklődés középpontjában áll. Olyannyira így van ez, hogy a bűnismétlés-megelőzési gyakorlat gyakran kapja meg – az orvostudományhoz hasonlóan – a „bizonyítékokon alapuló” jelzőt, amely egyben komoly követelményeket is támaszt az alkalmazott programokkal szemben. A martinsoni éra óta eltelt évtizedekben felhalmozódott kutatási eredmények és tapasztalatok arra engednek következtetni, hogy a bűnelkövetők társadalmi történeti visszailleszkedésének támogatására irányuló aktív és célzott tevékenységnek – megfelelő módszerekkel és szakértelemmel végezve – igenis van létjogosultsága. Az 1970-es évek óta a rehabilitációs programok hatékonyságára vonatkozó kutatások, ahogy maguk a programok is, sokat fejlődtek módszertanilag, és a metaelemzés módszerének megjelenésével és folyamatos fejlődésével ma már a korábbiaknál sokkal kifinomultabb és összetettebb elemzésekre nyílik lehetőség. A kutatások a korábbiaknál szilárdabb elméleti alapokra, jobban kontrollált változókra és rendszerezettebb áttekintésre épülnek. Egyrészt arra keresik a választ, hogy milyen módszerek, illetve programok hatékonyak a bűnismétlés megelőzésében, másrészt arra, hogy ezek közül melyek milyen körülmények között és mely bűnelkövetői csoportok esetében bizonyulnak a legeredményesebbnek.

Eleinte hagyományos narratív összefoglalók születtek a posztmartinsoni időszakban publikált kutatások eredményeiről, amelyek közül a legnagyobbab-

928 Martinson, R. (1974): i. m.; Lipton, D. – Martinson, R. – Wilks, J.: i. m.

súbbak talán Gendreau és Ross munkái voltak 1979-ben, illetve 1987-ben.⁹²⁹ Utóbbiak három alapvető megállapításra jutottak a bűnisméltés megelőzését célzó programokkal kapcsolatban. Az első következtetés szerint a programok kudarcának elsődleges oka az úgynevezett terápiás integritás hiánya, azaz a gyenge fogalmi alapok, a programok nem rendeltetésszerű alkalmazása⁹³⁰, a szakemberek képzettségének hiányosságai és különösen a programok sikerességében való hit hiánya az abban közreműködők részéről. Gendreau és Ross második megállapítása az volt, hogy a sikeres programok többnyire éppen a korábbi kutatások által figyelmen kívül hagyott úgynevezett kognitív viselkedésterápiás programok közül kerülnek ki. A harmadik következtetés a programok individualizáltságára vonatkozik; a tapasztalatok szerint a program hatékonyságát nagyban meghatározza az, hogy mennyire van hozzáigazítva az egyéni jellemzőkhöz, például az elkövető kockázati szintjéhez vagy tanulási képességeihez. Ezek a megállapítások jelentették a hatékony programoknak az általam a következő részben tárgyalt kritériumaira vonatkozó kutatások kezdeteit. Az egyszerű áttekintő tanulmány módszerét azonban – bár bizonyos esetekben⁹³¹ ma is ez a legcélravezetőbb⁹³² – számos, az eredményeket torzító hátrány jellemzi.⁹³³ Éppen ezért ma már inkább a szisztematikus áttekintés (*systematic review*) és a metaelemzés módszereit alkalmazzák a kriminológiai kutatásokban. A szisztematikus áttekintés eljárásának a kriminológiában alkalmazott egyik legbefolyásosabb modellje a Sherman és munkatársai⁹³⁴ által kialakított rendszer, az úgynevezett *Maryland Scale of Scientific Methods*, amelynek alapján az áttekintés alá vont valamennyi kutatás belső érvényessége egy ötfokú skálán értékelhető. Sherman és munkatársai az értékelési folyamat részeként az egyes programokat a „működik”, a „nem működik” és az „ígéretes” kategóriák valamelyikébe sorolták, ezekre a későbbiekben térek ki részletesebben. Sherman és munkatársai tanulmányának 1998-ban, majd 2002-ben történő megjelenését követően több további értékelő kutatás is zajlott az általuk kidol-

929 Cullen, F. T. – Gendreau, P.: i. m. 132–133. o.

930 Például egy bizonyos problémával rendelkező elkövető egy más típusú probléma kezelésére szolgáló programba kerül be, amely ily módon nyilván nem fogja esetében csökkenteni a bűnisméltés veszélyét.

931 Például ha az elemzés tárgyát képező vizsgálatok elemszáma alacsony, vagy azok elrendezése, vizsgálati mintái vagy módszerei nagyon heterogének.

932 McGuire, J.: i. m. 22. o.

933 Cullen, F. T. – Gendreau, P.: i. m. 133–134. o.

934 Sherman, L. W. – Gottfredson, D. C. – MacKenzie, D. L. – Eck, J. – Reuter, P. – Bushway, S. D.: i. m.

gozott módszer alkalmazásával, kiegészítve eredményeiket és következtetéseiket.⁹³⁵

A bűnismétlés megelőzését célzó beavatkozások hatékonyságával kapcsolatos legmegbízhatóbb és legmeggyőzőbb eredmények a metaelemzésekéből származnak. A metaelemzés „*olyan kutatás, amelyik már létező eredményeket tekint át és elemez egy kutatási területen, és ezek összefüggésén alapuló tendenciákat és összefüggéseket rögzít*”⁹³⁶. Az egyes kutatások kódolása meghatározott kritériumok alapján történik, és az elemzésbe csak az azoknak megfelelő munkák kerülnek be. A metaanalízis voltaképpen az elemzés alá vont kutatások eredményeinek kvantitatív szintézisét valósítja meg oly módon, hogy minden egyes kutatás esetében meghatározzák a beavatkozás és a következmény, azaz a bűnismétlés közötti összefüggés hatásméretét⁹³⁷, amelyek alapján aztán a kutatók kiszámolják az átlagos hatásméretet.⁹³⁸ Ez a korrelációs együttható mutatja meg, hogy mennyire szoros összefüggés van az elemzett beavatkozások és a bűnismétlés között. Lösel⁹³⁹ 1995-ben, az akkoriban rendelkezésre álló kisszámú metaelemzés eredményei alapján végzett számításai szerint a bűnismétlés megelőzésére irányuló beavatkozások átlagos hatásméretét kifejező korrelációs együttható megközelítőleg 0,1.⁹⁴⁰ Ez az „ $r = 0,10$ ” korrelációs együttható azt jelenti, hogy kb. tíz százalék eltérés van a beavatkozást/kezelést kapó csoport és a kontrollcsoport bűnismétlési rátájában.⁹⁴¹ Nemcsak a kezelés tényének hatékonysága, hanem az egyes programok, illetve módszerek hatásai közötti különbségek és a hatékony programok jellemzői is megállapíthatók az alapos elemzés során.

935 Lásd például MacKenzie, D. L.: i. m.

936 Szokolszky Á.: Kutatómunka a pszichológiában. Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 599. o.

937 A hatásméret (*effect size*) az összefüggés irányától függően lehet nulla, pozitív szám (csökkenti a bűnismétlés valószínűségét) vagy negatív (növeli a bűnismétlés valószínűségét).

938 Cullen, F. T. – Gendreau, P.: i. m. 134. o.

939 Lösel, F.: The efficacy of correctional treatment: A review and synthesis of meta-evaluations. In: McGuire, J. (ed.): What works: Reducing reoffending. John Wiley and Sons, Chichester, pp. 79–111., Idézi McGuire, J.: i. m. 30. o.

940 Az általa áttekintett tizenhárom metaelemzés hatásméretei 0,05 és 0,18 között voltak. Cullen, F. T. – Gendreau, P.: i. m. 137. o.

941 A tízszázalékos csökkenés a bűnismétlési rátában (tehát például a programban részt vevő csoportban ötvenszázalékos arány a kontrollcsoport hatvánszázalékos bűnismétlési arányához képest) elsőre talán csekélynek tűnhet, valójában azonban statisztikailag szignifikáns lehet (ahogy az is).

Az 1980-as évek óta számos metaanalízisen alapuló tanulmány látott napvilágot.⁹⁴² A metaelemzés módszere sem mindenható, és vannak hibái – például az, hogy a kódolás vonatkozásában nem szűrhető ki belőle a szubjektivitás –, ugyanakkor rengeteg előnnyel is bír. Ilyen például az, hogy a mintaelemszám megnövelése révén olyan összefüggésekre is fényt deríthet, amelyek a kis mintaelemszámmal operáló kutatásokban rejtve maradnak.⁹⁴³ Arra is alkalmas, hogy kiszűrje az eredményeket torzítani képes változók, illetve a moderáló változók hatásait, ráadásul megismételhető. Mindezen előnyöknek köszönhetően a bűnisméltés-megelőzési gyakorlat területére fókuszáló metaelemzések eredményei elvezettek a hatékony programok alapelveinek kikristályosodásához, amelyeket a továbbiakban ismertetek.

5.3.2. A hatékony bűnisméltés-megelőzési programok alapelvei, illetve ismérvei

Az 1990-es évek óta tehát jelentős mennyiségű rendszerezett és összehasonlítható empirikus ismeret halmozódott fel a hatékony kezelési programok jellemzőire és összetevőire vonatkozóan⁹⁴⁴. A metaelemzések eredményeként kirajzolódott az egyes bűnisméltés-megelőzési programok mért hatékonysága közötti jelentős eltérések specifikus mintázata, amely lehetővé tette a hatékony beavatkozások jellemzőinek, kritériumainak azonosítását. Ma már egyértelmű konszenzus övezi a szakirodalomban azt az álláspontot, amely szerint a különböző kezelési, illetve intervenciós módszerek hatékonysága maximalizálható bizonyos alapelvek szem előtt tartásával. Hollin a 6. számú táblázatban található kritériumokat tartja kulcsfontosságúnak a hatékonyság szempontjából⁹⁴⁵, amelyeket a következő összefoglalóban további szempontokkal egészítik ki a szakirodalom alapján.

A hatékonyság követelményeinek nagy része az RNR-modell elveit tükrözi. Fontos kritérium a program individualizált volta, azaz a kockázat, a szükséglet és a fogékonyság alapelveinek való megfelelése. Az intervenciónak, illetve a kezelésnek az elkövető kockázati szintjéhez kell igazodnia; a legintenzívebb

942 McGuire, J.: i. m. 24–30. o.; Latessa, E. J. – Listwan, S. J. – Koetzle, D.: What works (and doesn't) in reducing recidivism. Anderson Publishing, Elsevier, 2014, p. 9.

943 Cullen, F. T. – Gendreau, P.: i. m. 135. o.

944 Összefoglalóért lásd például Cullen, F. T. – Gendreau, P.: i. m.; McGuire, J.: i. m. 24–30. o.

945 Hollin, C. R.: Treatment programs for offenders. Meta-analysis, "what works," and beyond. International Journal of Law and Psychiatry, vol. 22, nos. 3–4, 1999, p. 363.

beavatkozásokat a nagyon magas kockázati szintű bűnelkövetőknek kell fenntartani, míg az alacsony kockázatú elkövetők esetében kerülni kell az intervenciót, mert az akár kontraproduktív is lehet.⁹⁴⁶ Elengedhetetlen továbbá, hogy a bűnismétlés megelőzését célzó program a kriminogén szükségletekre irányuljon, hiszen utóbbi, a bűnelkövetéssel szoros kapcsolatban álló dinamikus kockázati tényezőkön keresztül nyílik lehetőség a kriminális viselkedés befolyásolására.⁹⁴⁷

6. számú táblázat

A hatékony kezelési programok ismérvei

1. A kezelési programok nem differenciált alkalmazása nemkívánatos következményhez vezethet a bűnismétlés csökkentése vonatkozásában: a közepes és magas kockázatú bűnelkövetőket kell kiválasztani a kezelésre, amelynek a kriminogén tényezőkre kell irányulnia.
2. A terápiás program típusa lényeges: a strukturált viselkedéses vagy multimodális programok eredményesebbek, mint a kevésbé fókuszált megközelítések.
3. A legsikeresebb programok viselkedéslélektani alapúak, kiegészítve az attitűdökre és hiedelmekre összpontosító kognitív komponenssel.
4. A kezelési programokat úgy kell megtervezni, hogy minél nagyobb fokú fogékonyságot eredményezzenek a bűnelkövetőknél.
5. A közösségi környezetben végrehajtott programok hatékonyabbnak bizonyulnak, mint a zárt intézetiek. Bár utóbbiak is eredményesek, közösségi alapú beavatkozásokkal kell összekapcsolni őket.
6. A leghatékonyabb programok kimagasló integritással bírnak, azaz kiemelkedően képzett szakemberek hajtják végre őket, és a kezelés kezdeményezői a program minden fázisában részt vesznek.

946 Bonta, J. – Wallace-Capretta, S. – Rooney, R.: i. m.; Gendreau, P. – Little, T. – Goggin, C.: i. m.; Andrews, D. A. – Zinger, I. – Hoge, R. D. – Bonta, J. – Gendreau, P. – Cullen, F. T.: i. m.

947 Lásd például Andrews, D. A. – Bonta, J.: i. m.; McGuire, J.: i. m. 31–32. o.

Az egyéni fogékonyság alapelveinek figyelembevétele szintén kulcsfontosságú a hatékonyság szempontjából. Az általános fogékonyság elve szerint azok a preventív beavatkozások a legsikeresebbek, amelyeknek világos, konkrét célkitűzéseik vannak, jól strukturáltak, és bizonyos készségek elsajátítására összpontosítanak.⁹⁴⁸ Az ilyen programok többnyire a társas tanuláseméleti megközelítésre épülő kognitív viselkedésterápiás módszereken alapulnak⁹⁴⁹, amely megközelítés előnye többek között a szintén fontos kritériumként megfogalmazott stabil konceptuális és empirikus háttér megléte.⁹⁵⁰ Szignifikánsan növeli a hatékonyságot, ha a prevenció beavatkozás multimodális természetű, azaz egyszerre több kockázati, illetve szükségleti tényezőt céloz meg.⁹⁵¹ Ez különösen a nagyszámú és sokféle – mind egyéni, mind társadalmi természetű – kockázattal és szükséglettel jellemezhető krónikus bűnelkövetők esetében fontos szabály.⁹⁵² Az egyéni fogékonyság elve ezen felül megköveteli, hogy a bűnisméltés megelőzését célzó beavatkozások figyelembe vegyék az érintettek lényeges egyéni különbségeit, így például életkorukat, nemüket, etnikai hovatartozásukat, nyelvüket, szexualitásukat és tanulási stílusukat.⁹⁵³ Kulcsfontosságú egyéni rezponzivitási tényezők továbbá a megfelelő motivációs szint és az önkéntesség elvének érvényesülése. *Parhar és munkatársai*⁹⁵⁴ 129 tanulmány eredményeinek metaelemzése kapcsán arra a következtetésre jutottak, hogy a kötelező jelleggel alkalmazott kezelési programok általában nem hatékonyak, különösen zárt intézeti körülmények között, míg az önkéntességen alapuló beavatkozások a környezettől függetlenül szignifikánsan csökkentik a bűnisméltés valószínűségét. Az önkéntesség követelménye szorosan összefügg a motiváció kérdésével; önmagában az, hogy az elkövető nem önként lép be a programba, nem befolyásolja a hatékonyságot, ugyanakkor ha a továbbiakban is motiválatlan marad és kényszerként éli meg a részvételt, az a program

948 McGuire, J.: i. m. 32. o.

949 MacKenzie, D. L.: Evidence-based corrections: Identifying what works. *Crime and Delinquency*, vol. 46, no. 4, 2000, pp. 457–471.

950 McGuire, J.: i. m. 33. o.

951 Lipsey, M.: What do we learn from 400 research studies on the effectiveness of treatment with juvenile delinquents? In: McGuire, J. (ed.): *What works? Reducing reoffending*. John Wiley, New York, 1995. Idézi Hollin, C. R. (1999): i. m. 365. o.

952 McGuire, J.: i. m. 33. o.

953 Uo. 32. o.

954 Parhar, K. K. – Wormith, J. S. – Derksen, D. M. – Beauregard, A. M.: Offender coercion in treatment: A meta-analysis of effectiveness. *Criminal Justice and Behaviour*, vol. 35, 2008, pp. 1109–1135.

eredménytelenségéhez vezethet.⁹⁵⁵ A szakember részéről a motiváció felkeltése, illetve növelése és az együttműködésen alapuló kapcsolat kialakítása magas szintű interperszonális készségeket követel meg.⁹⁵⁶

A program individualizáltságán és tartalmán kívül óriási jelentősége van az integritásának, tehát annak, hogy hogyan történik a program megtervezése, kivitelezése, illetve működtetése.⁹⁵⁷ Azok a programok, amelyek folyamatos monitorozás és értékelés alatt állnak, eredményesebbek, mint mások.⁹⁵⁸ Tulajdonképpen csak azok a preventív célú gyakorlatok minősülnek szigorúan vett programnak, amelyek célkitűzései világosak, előre meghatározott tevékenységek előre meghatározott sorrendjére épülnek, és elemeik egymással előre meghatározott módon kapcsolódnak össze. Utóbbi kritériumok elengedhetetlenül fontosak ahhoz, hogy az adott program reprodukálható, átvihető legyen. A tapasztalatok sajnos azt mutatják, hogy az úgynevezett alkalmazott programok jóval kisebb hatékonysággal működnek, mint a kísérleti programok.⁹⁵⁹ A harmadlagos prevenció programok hatékonysága kapcsán szokták még említeni a szakirodalomban⁹⁶⁰ azokat az eredményeket, amelyek szerint a közösségi programok eredményesebbek, mint a zárt intézetiék. Az Angliában és Walesben 2000 óta zajló *Crime Reduction Programme* keretein belül a büntetés-végrehajtásban és a pártfogó felügyeletnél alkalmazott strukturált harmadlagos prevenció programok hatékonyságvizsgálatainak eredményei szerint például bár a közösségi programok esetében nagyobb a lemorzsolódás, eredményesebbek a bűnisméltés megelőzése terén, mint a zárt intézeti programok.⁹⁶¹ A közösségi környezetben történő végrehajtást mint hatékonyságra vonatkozó kritériumot azonban jóval kevesebb konszenzus övezi, mint a fent tárgyaltakat.⁹⁶²

Röviden összefoglalva az eddig taglaltakat, a hatékony programok strukturáltak és fókuszáltak, többféle összetevővel dolgoznak, a készségfejlesztésre összpontosítanak, és viselkedéses, illetve kognitív viselkedéses technikákat alkalmaznak. További kritériumok a terápiás szakember és a kliens közötti tartalmas kapcsolat, a részvétel önkéntessége, az elkövető kriminalitással összefüggő és megváltoztatható jellemzőire irányultság, valamint a megfelelő in-

955 Borbíró A. (2014): i. m. 22. o.

956 McGuire, J.: i. m. 32. o.

957 Hollin, C. R. (1999): i. m. 365–366. o.

958 McGuire, J.: i. m. 33–34. o.

959 Cullen, F. T. – Gendreau, P.: i. m. 142–143. o.

960 Lásd például Hollin, C. R. (1999): i. m.

961 McGuire, J.: i. m. 34–35. o.

962 Cullen, F. T. – Gendreau, P.: i. m. 139. o.

tegritás. A terápiás integritást a programterv megfelelő megvalósítása, kivitelezése biztosítja.

5.3.3. A bűnisméltés megelőzését célzó programok megtervezése és kivitelezése: a technológiaátvitel

Arról tehát sok információnk van, hogy mely kezelési módszerek és milyen feltételek mellett bizonyulnak leginkább hatékonyak. Ami azonban a megfelelő rehabilitációs modell és programok kiválasztásánál is nagyobb feladat, az utóbbiaknak a megvalósítása, tehát a „való életbe” történő átvitel a program integritásának sérülése nélkül. A programok implementációjának körülményei ugyanis ritkán optimálisak, mind a szakembergárda, mind az egyéb körülmények tekintetében.⁹⁶³ Ráadásul bizonyos kutatásokból az derül ki, hogy az idő múlásával a kockázatok és szükségletek felmérésének pontossága és integritása csökken, ez nyilván a kezelés hatékonyságát is rontja.⁹⁶⁴ Ennek oka még ismeretlen, ahogyan az is, hogy hogyan lehet megfelelően szinten tartani a rehabilitációs szakemberek tudását és motivációját. Tovább bonyolítják a képet azok a kutatási eredmények, amelyek szerint a valós körülmények között végrehajtott kezelési programok hatékonysága megközelítőleg a felére esik vissza a kísérleti, illetve demonstrációs programokéhoz képest.⁹⁶⁵ Minden kedvező hatékonyságvizsgálati eredmény tehát némi fenntartással kezelendő, mivel a szélesebb körben történő implementáció és a szakembergárda képzését végzők személyében történő változás miatt kérdéses lehet a programintegritás fenntartása. Mindezen eredmények fényében vált szükségessé az úgynevezett technológiatranszfer – tehát a viselkedésmódosítást célzó programok kutatási eredményeiken alapuló implementációjának – kutatása. A technológiaátvitel feltételez egy empirikus alapú, meghatározott céllal bíró módszert, és egy eljárást, amellyel e módszer megfelelő és minőségi alkalmazása kialakítható, növelhető és fenntartható az adott szervezetben – jelen esetben a büntetés-végrehajtásban

963 Részletesebb elemzésért lásd Borbíró A. (2014): i. m. 23–25. o.

964 Lásd például Bonta, J. – Bogue, B. – Crowley, M. – Motiuk, L.: Implementing offender classification systems: lessons learned. In: Berfeld, G. A. – Farrington, D. P. – Leschied, A. W. (eds.): Offender rehabilitation in practice: Implementing and evaluating effective programs. John Wiley, Chichester, 2001

965 Andrews, D. A. – Bonta, J.: i. m.; Cullen, F. T. – Gendreau, P.: i. m. 142–143. o.

vagy a közösségi reintegrációt végző szervezetben – és annak tagjai körében.⁹⁶⁶ A „technológia” tehát nem más, mint programok hatékonyságára vonatkozó empirikus eredményekre, illetve a hatékony kezelést biztosító alapelvekre vonatkozó ismeretanyag. A program sikeres implementációjához mindenképp előtt szükség van egy bizonyítottan hatékony programra. Ezen felül a program alapjául szolgáló rehabilitációs modell alapvető elveinek érvényesülését is szem előtt kell tartani, tehát azt, hogy ne módosuljon az átültetés folyamán. E kritériumok teljesülése esetén is hiba csúszhat a gépezetbe, ha nem megfelelő módon történik maga a „technológiaátvitel” folyamata. Az átvitel módja lehet képzés, intenzív szupervízió vagy egyéb olyan eszközök, amelyek biztosítják az új módszer szakszerű és az eredeti céloknak megfelelő módon történő alkalmazását a szakembergárda körében.

A továbbiakban röviden áttekintem, hogy az eddig összegyűlt tapasztalatok alapján a bűnisméltés megelőzése terén mely beavatkozások, illetve programok bizonyulnak hatékonyak, és melyek nem. Bár az áttekintés során helyenként utalok egy-egy bűnelkövetői csoportra, didaktikai és terjedelmi okok miatt nem térek ki részletesen az egyes bűnelkövetői csoportok esetében hatékonyak és eredménytelenek bizonyult beavatkozásokra.

5.3.4. A bűnisméltés megelőzését célzó programok: ami működik, ami nem, és ami ígéretes

5.3.4.1. Ami egyértelműn működik: a kognitív viselkedésterápia

Ahogy arra már több ízben utaltam, a számos terápiás programtípus közül a kognitív viselkedésterápiás módszerek (Cognitive Behavioural Therapy, a továbbiakban: KVT) bizonyulnak a leghatékonyabbnak a bűnisméltés megelőzése terén. Ez az a programtípus, amelyik leginkább megfelel az általános fogékonyság elvének, és amelyik a leginkább alkalmas a legjelentősebb kriminogén szükségletek – az antiszociális attitűdök, kogníciók, személyiség és ismeretségek – módosítására. Az 1980-as évek óta e programok rohamos fejlődésének és terjedésének lehetünk tanúi a harmadlagos prevenció területén.⁹⁶⁷ A KVT a társas tanulásméleti perspektívában gyökerezik, amely a kutatási eredmények és a gyakorlati tapasztalatok

966 Bourgon, G. – Bonta, J. – Ruge, T. – Gutierrez, L.: Technology transfer: the importance of ongoing clinical supervision in translating “what works” to everyday community supervision. In: McNeill, F. – Raynor, P. – Trotter, C. (eds.): i. m. 91–112. o.

967 Robinson, G. – Crow, I.: i. m.

alapján sikeresen alkalmazható a prevenció, a kezelés és a helyreállító igazságszolgáltatás területén.⁹⁶⁸ Ez jóval szélesebb elméleti keretet jelent, mint a megerősítési elméletek, mert a magatartás magyarázatához és a viselkedésváltozás előidézéséhez a kogníciót⁹⁶⁹, a verbalizációt és a modelltanulást is segítségül hívja.⁹⁷⁰

A kognitív viselkedésterápiák arra az alapfeltevésre épülnek, hogy a megismerő folyamatok meghatározzák a viselkedést, és hogy előbbiek módosítása révén utóbbi is befolyásolható.⁹⁷¹ Az tehát, hogy egy bűnelkövető hogyan gondolkodik, milyen a világnézete, hogyan viszonyul másokhoz, milyen értékek jellemzik, hogyan érvel és milyen a problémamegoldása, szoros összefüggésben áll a kriminális viselkedésével.⁹⁷² Ennek fényében a terápia elsődleges célja az érzelmek és a megismerő folyamatok megváltoztatása, illetve a következményes gondolkodás kialakítása. Ez a magasan strukturált folyamat a gyakorlatban több mozzanatra bontható, és akár egyéni terápiában, akár csoportos foglalkozás keretében is megvalósulhat. Az első lépésben a kriminalitással összefüggő antiszociális hiedelmek, attitűdök azonosítására és társadalmilag el nem fogadható voltuk kinyilvánítására kerül sor.⁹⁷³ Amennyiben ezek az antiszociális hiedelmek a továbbiakban is fennmaradnak, a terapeuta határozott rosszállását fejezi ki, például a társas megerősítésektől való tartózkodás révén. Mindközben az elkövetőt alternatív, proszociális gondolkodásmódokkal ismerteti meg, amelyeket modellez is számára. A kívánatos viselkedés a gyakorlás során fokozatosan alakul ki és szilárdul meg azáltal, hogy valahányszor az érintett az adott proszociális hiedelmeket nyilvánítja ki, illetve viselkedést tanúsítja, azonnali pozitív megerősítésben részesül.

A kognitív viselkedéses megközelítésre épülő kezelési programok tehát nem a kezelés passzív alanyaként tekintenek az elkövetőre, hanem aktív résztvevőként, úgynevezett morális cselekvőként, aki képes arra, hogy újraértékelje a múltbeli

968 Akers, R. L. – Jennings, W. G.: The social learning theory of crime and deviance. In: Krohn, M. D. – Lizotte, A. J. – Hall, G. P. (eds.): Handbook on crime and deviance. Springer, 2009, pp. 103–120.

969 Burnett, R. (2004b): i. m.

970 Pearson, F. S. – Lipton, D. S. – Cleland, C. M. – Yee, D. S.: The effects of behavioral/cognitive-behavioral programs on recidivism. *Crime and delinquency*, vol. 48, 2002, pp. 476–496.

971 Wilson, D. B. – Bouffard, L. A. – Mackenzie, D. R.: A quantitative review of structured, group-oriented, cognitive-behavioural programs for offenders. *Criminal Justice and Behaviour*, vol. 32, 2005, pp. 172–204.

972 Kann, J. – Falshaw, J. – Friendship, C.: Understanding “what works”: Accredited cognitive skills programs for young offenders. *Youth Justice*, vol. 5, 2005, pp. 165–179.

973 Cullen, F. T. – Gendreau, P.: i. m. 146–147. o.

antiszociális döntéseket, és helyettük új, proszociális attitűdöket alakítson ki. A személyes felelősségre, a bűncselekmények elkövetésének egyéni döntésként való értelmezésére és e döntések erkölcsi vonatkozásaira építenek; empirikusan igazolt hatékonyságuk mellett utóbbi elveknek köszönhetik népszerűségüket. Több kritika is érte azonban ezt a megközelítést annak okán, hogy sokan a bűnelkövetés és a rehabilitáció medikális modelljének feléledését látják benne.⁹⁷⁴ A bírálók azzal érvelnek, hogy a szociálpszichológiai nézőpont, a környezeti tényezők hatásainak figyelembevétele és a bűnelkövető bevonása a kezelésbe nem változtat azon a tényen, hogy a kognitív-viselkedéses programok az egyénben rejlő okokra vezetnek vissza a problémát, és a „bűnözői elme” megváltoztatása révén kívánják kifejteni hatásukat. Ez azzal a következménnyel jár, hogy a kriminalitással összefüggő környezeti tényezők – például a diszfunkcionális családi kapcsolatok és a deviáns kortárs csoportok – figyelmen kívül maradnak.⁹⁷⁵ A bűnelkövetés pszichológiai hátterének hangsúlyozása azonban nem egyenlő a bűnelkövetés patológiázásával, különösen, mivel a kognitív és társas tanulási deficitek nem specifikusak a bűnelkövetőkre, és a kognitív magatartási programok a kriminogén környezeti tényezőket sem hagyják figyelmen kívül.⁹⁷⁶

A KVT programokat széles körben alkalmazzák mind zárt intézeti, mind közösségi környezetben.⁹⁷⁷ Számos bűnelkövetői csoport esetében bizonyult hatékonynak, így például fiatalok, szexuális, erőszakos bűnelkövetők és kábítószer-bűncselekményt elkövetők körében. Ezek a programok különböző technikákra épülnek, úgymint például a kognitív-készség-fejlesztés, a kognitív átkeretezés, az interperszonális problémamegoldás, a társas készségek fejlesztése, a dühmenedzsment, a morális érvelés, az addiktológiai tanácsadás, a viselkedésmódosítás, és a visszaesés-megelőzés, többnyire csoportos foglalkozás keretein belül.⁹⁷⁸ Az utóbbi elemek különböző kombinációiból felépített specifikus KVT-programok közül az ART-t (Aggression Replacement Training), az SCC-t (Strategies for Self-Improvement and Change), az MRT-t (Moral Reconditioning Therapy), az

974 Robinson, G. – Crow, I.: i. m. 120. o.

975 Jeglic, E. L. – Maile, C. – Calkins-Mercado, C.: Treatment of offender populations: Implications for risk management and community reintegration. In: Gideon, L. – Sung, H.-E. (eds.): Rethinking corrections: Rehabilitation, reentry, reintegration. SAGE Publications Ltd., London, 2011, p. 50.

976 Robinson, G. – Crow, I.: i. m. 120. o.

977 Lásd például Fliegauf G.: A differenciált asszociációs elmélet és a kognitív behavior terápia kapcsolata: a börtön mint a kriminológia és a szociálpszichológia érdeklődésének metszéspontja. Börtönügyi Szemle, 2009/3., 83–96. o.

978 Jeglic, E. L. – Maile, C. – Calkins-Mercado, C.: i. m. 51. o.

R&R-t (Rehabilitation and Reasoning), az RPT-t (Relapse Prevention Therapy) és a T4C-t (Thinking for a Change) alkalmazzák a legszélesebb körben, de számos egyéb változat is létezik.⁹⁷⁹ Az ART a stresszes helyzetek keltette, agresszív viselkedéshez vezető ellenséges késztetések kezelésére alkalmas pro-szociális eszközökkel ruházza fel a – főleg fiatalok – bűnelkövetőket. Az SCC során a szermentes és normakövető életmódhoz szükséges gondolkodási és viselkedési mintázatokat sajátítják el a szerhasználó bűnelkövetők. Az MRT-t elsősorban ittas vezetők és nők elleni erőszaktevők körében alkalmazzák, és a viselkedéssel kapcsolatos döntéseknek a társadalmilag elfogadott értékek szerinti folyamatos értékelésére és módosítására épül. Az R&R oly módon kívánja megváltoztatni a kriminális gondolkodást és attitűdöket, hogy sajátos gondolkodási készségeket tanít az elkövetőknek, például a cselekvés előtti megfontolást, a tett következményeinek anticipálását, illetve a lehetséges viselkedési alternatívák számbavételét. Az RPT-t szerfüggő bűnelkövetők esetében alkalmazzák az addiktológiai kezelést követő időszakban, hogy megtanulják a gondolkodásuk és a viselkedésük monitorozását és menedzselését a visszaesés megelőzése érdekében. A T4C az előbbiekkal szemben nem specifikus bűnelkövetői csoportokat céloz meg, hanem széles körben alkalmazható az én és a mások iránti tudatosság felkeltése érdekében. A program az interperszonális készségek, a kognitív újrakeretezés és a konfliktusmegoldás elemeire épül. Noha nem tartozik szorosan a KVT-technikák közé, a logikára és az érzelmekre egyaránt építő modell, az úgynevezett REBT (Rational Emotive Behaviour Therapy) is hatékonyan alkalmazható a bűnisméltés megelőzésében⁹⁸⁰. A KVT és a REBT sikerének titka a rugalmasságukban rejlik, abban, hogy nemtől, bűncselekménytípustól, illetve terápiás környezettől függetlenül alkalmazhatók. E két utóbbi technikára épül az Egyesült Államokban és Ausztráliában bevezetett SMART modell is.⁹⁸¹

Népszerűsége okán a KVT-technikák között külön kiemelés érdemel a dühkezelés. A dühmenedzsmen-terápiák nemcsak kognitív viselkedésterápiás megközelítésben működnek⁹⁸², azonban utóbbi formái tűnnek a leghatéko-

979 Sung, H-E. – Gideon, L.: Major rehabilitative approaches. In: Gideon, L. – Sung, H-E. (eds.): i. m. 75–77. o.

980 White, R. – Graham, H.: i. m. 134–135. o.

981 Uo. 136. o.

982 Uo. 137–139. o.

nyabbnak, legalábbis a düh csökkentését illetően.⁹⁸³ Négy alapvető technikára épülnek, amelyek a düh hátterének feltárását és kezelését célozzák: 1) relaxáció, amely a düh érzelmi és élettani összetevőjét és az ezekhez kapcsolódó szorongást kezeli; 2) kognitív beavatkozások, amelyek a megismerő folyamatokkal foglalkoznak; 3) kommunikációs készségekre irányuló beavatkozások, amelyek az önérvényesítés és a konfliktusmegoldás hiányosságait célozzák meg; 4) kombinált beavatkozások, amelyek két vagy több kognitív viselkedéses beavatkozást integrálnak.⁹⁸⁴ Bár a hatékonyságvizsgálatok eredményei szerint a düh-menedzsment hatékony intervenció a düh csökkentésére, az erőszakos bűnelkövetők és a bűnismétlés vonatkozásában egyelőre csak kevés adat áll rendelkezésre.⁹⁸⁵ Két metaelemzés eredményei arra utalnak, hogy a dühkontrollelemet is tartalmazó prevenció programok hatékonyabbak a bűnismétlés megelőzésében, mint az ilyen elem nélküliek. Sok kétség fogalmazódik meg azonban a dühmenedzsment súlyos erőszakos bűnelkövetők körében történő alkalmazhatóság vonatkozásában.⁹⁸⁶

A kognitív viselkedésterápiás programok hatékonyságához a kutatási eredmények fényében nem fér kétség⁹⁸⁷. A metaelemzések szerint a KVT-programok átlagosan kb. harmincszázalékos csökkenést idéznek elő a bűnismétlési rátában.⁹⁸⁸ Különösen a hosszú tartamú, jól képzett szakemberek által végzett, magas kockázatú bűnelkövetőkre fókuszáló, és a minőségbiztosítást szolgáló részvételi és együttműködési előírásokat tartalmazó programok sikeresek.⁹⁸⁹ *Landenberg és Lipsey* a magas kockázatú bűnelkövetőkre irányuló, dühkont-

983 Novaco, R. W.: Reducing anger-related offending: What works. In: Craig, L. A. – Dixon, L. – Gannon, T. A. (eds.): What works in offender rehabilitation: An evidence-based approach to assessment and treatment. Wiley-Blackwell, John Wiley & Sons Ltd., Chichester, 2013, p. 219.

984 White, R. – Graham, H.: i. m. 137. o.

985 Novaco, R. W.: i. m. 219–220. o.

986 Lásd például Howells, K. – Day, A. – Williamson, P. – Bubner, S. – Jauncey, S. – Parker, A. – Heseltine, K.: Brief anger management programs with offenders: outcomes and predictors of change. *Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, vol. 16, no. 2, 2005, pp. 296–311. Idézi White, R. – Graham, H.: i. m. 139. o.; Novaco, R. W.: i. m. 220. o.

987 Lásd például Borbíró A. (2014): i. m. 19. o.; Wilson, D. B. – Bouffard, L. A. – Mackenzie, D. R.: i. m.; Cann, J. – Falshaw, L. – Friendship, C.: Understanding “what works”: Accredited cognitive skills programmes for young offenders. *Youth Justice*, vol. 5, 2005, pp. 165–179.

988 Landenberg, N. A. – Lipsey, M. W.: The positive effects of cognitive-behavioral programs for offenders: A meta-analysis of factors associated with effective treatment. *Journal of Experimental Criminology*, vol. 1, 2005, pp. 451–476.; Sung, H-E. – Gideon, L.: i. m. 77. o.

989 Gideon, L. – Sung, H-E. (eds.): i. m.

roll- és interperszonális konfliktusmegoldási elemeket tartalmazó programokat találták a kognitív viselkedésterápiás programok közül is a leghatékonyabbnak, ám érdekes módon például a viselkedésmódosító elemekre vonatkozóan nem kaptak kedvező eredményt.⁹⁹⁰ A KVT-programok hatékonysága ellenére szembevetve azonban, hogy a kísérleti – jellemzően kis mintán megvalósított – KVT-programok általában kedvezőbb eredményekkel zárulnak, mint a nagyobb szabású implementált programok, ami az integritás fenntartásának nehézségeire utal.⁹⁹¹ Mindazonáltal megállapítható, hogy a kognitív viselkedéses technikák a harmadlagos prevenció eszköztárának központi és nélkülözhetetlen elemei.

A KVT technikákon kívül számos egyéb, többé-kevésbé hatékonynak talált módszer is van a rehabilitációs szakemberek eszköztárában, amelyek segítségével a terápiás terv mind az elkövetők sajátosságainak, mind a kezelést végző személyek képzettségének, kompetenciáinak és tapasztalatainak figyelembevételével alakítható. Ezeket azért itt tárgyalom, mert a kognitív viselkedésterápiára épülő programok kiegészítői lehetnek. Nem kimondottan terápiás módszer, inkább a motiváció és a fogékonyság növelését célzó eszköz a motivációs interjúzás, amelynek a bűnelkövetők körében való alkalmazhatósága, hatékonysága mellett egyre több bizonyíték szól.⁹⁹² Bizonyos bűnelkövetői csoportok – például a szexuális- és az erőszakosbűn-elkövetők – terápia iránti motiváltságának és fogékonyságának e módszerrel történő fejlesztése vonatkozásában többen kedvező eredményekről számoltak be.⁹⁹³ A módszer a vágyott állapot elérése és a tényleges viselkedés közötti különbségből fakadó ambivalencia leküzdésében nyújt segítséget az elkövetőknek a dezisztencia folyamatának előmozdítása érdekében.⁹⁹⁴ Alkalmazása olyan alapelvekre épül, mint például az empátia ki-

990 Landenberg, N. A. – Lipsey, M. W.: i. m.

991 Lásd például Cullen, F. T. – Gendreau, P.: i. m. 142–143. o.

992 Lásd például Walters, S. – Clark, M. – Gingerich, R. – Meltzer, M.: *Motivating offenders to change: A guide for probation and parole*. US Department of Justice, National Institute of Corrections, Washington, 2007; McNeill, F. – Batchelor, S. – Burnett, R. – Knox, J.: i. m. 132. o.

993 Musser, P. – Semiatin, J. – Taft, C. – Murphy, C.: *Motivational interviewing as a pregroup intervention for partner-violent men*. *Violence and Victims*, vol. 23, 2008, pp. 539–557.; White, R. – Graham, H.: i. m. 130–133. o.

994 White, R. – Graham, H.: i. m. 130–133. o.

fejezése, a jelenlegi viselkedés és az elérni kívánt célok közötti diszkrepancia kialakítása és az énhatékonyság támogatása.

Az önismeret, a belátás és bizonyos készségek fejlesztését célzó pszichoedukáció – amelyre mind egyéni, mind csoportos foglalkozás alapozható – a büntető igazságszolgáltatási rendszerben is gyakran alkalmazott beavatkozási forma. Utóbbi kontextusban a pszichoedukáció célja a kriminogén szükségletek és a problémás viselkedés és gondolkodás felismerése és kezelése.⁹⁹⁵ Irányulhat például az erkölcsi ítéletalkotás deficitjeinek, a szociális kognitív torzításoknak és a társas készségek hiányosságainak korrekciójára⁹⁹⁶. A pszichoedukációval kapcsolatos tapasztalatok azt mutatják, hogy a nagyon alacsony intelligenciahányadossal, illetve súlyos kognitív deficittel jellemezhető egyének kivételével többféle bűnelkövetői csoport – akár a nagyobb kihívást jelentő szexuális bűnözők, illetve személyiségzavarban vagy skizofréniában szenvedő bűnelkövetők – esetében is ígéretes módszer.⁹⁹⁷ Lényeges, hogy az ismeretátadás a kliens iskolázottsági szintjéhez és kommunikációs stílusához igazodjon, hogy a szakember a foglalkozások során kerülje az olyan témákat, amelyek a kriminális viselkedésre irányuló impulzusokat vagy sóvárgást idézhetnek elő, és hogy a terápia hossza alkalmazkodjon az egyén figyelemkoncentrációs képességeihez.

A felsoroltakon kívül egyéb pszichoszociális beavatkozások színesíthetik a rehabilitáció eszköztárát, például a művészetterápia, az ártalomcsökkentő szolgáltatások, a szülői-gondozói készségeket fejlesztő programok, az életkészségek, kommunikációs és megküzdési készségek fejlesztésére irányuló tréningek, az állatgondozásra épülő programok, amelyek azonban inkább csak kiegészítő jelleggel alkalmazhatók a fő intervenciós technikák (elsősorban KVT) mellett. A pszichoszociális beavatkozások hatékonyságára vonatkozóan ugyanis nem állnak rendelkezésre egyértelmű és megbízható eredmények, illetve néhányuk fel-felbukkan a „nem működő” programok körében. Ez nem meglepő, ha a hatékony programok kritériumainak való megfelelésük hiányára gondolunk.

995 Uo. 139. o.

996 Liao, A. – Shively, R. – Horn, M. – Landau, J. – Barriga, A. – Gibbs, J.: Effects of psychoeducation for offenders in a community correctional facility. *Journal of Community Psychology*, vol. 32, no. 5, 2004, pp. 543–558.

997 White, R. – Graham, H.: i. m. 140. o.

5.3.4.2. Alternatív és ígéretes programok

Az egyértelműen működő kognitív viselkedésterápiák, illetve az ilyen technikákra épülő különböző programok mellett egyéb programok is részei – főleg kiegészítő jelleggel – a bűnismétlés-megelőzési gyakorlatnak. Léteznek például olyan ígéretesnek mutatkozó beavatkozások, amelyek hatékonysága mellett még nem szól elegendő mennyiségű vagy megfelelő következetességgel reprodukált eredmény, de a tapasztalatok többnyire pozitívak; ezek az úgynevezett ígéretes programok. Jellemzően ilyenek azok az úgynevezett „alternatív” megközelítések, amelyek nem a viselkedésmódosítást célozzák, hanem egyéb tényezőkre, így a munkáltatásra, a lakhatásra, az oktatásra, a szerhasználatra és a mentális problémákra összpontosítanak.⁹⁹⁸ Utóbbiaknak a bűnismétlés megelőzésében való hatékonysága mellett csak korlátozott mennyiségű adat szól, különösen a pártfogó felügyelethez kapcsolódó programok tekintetében. Ezek a programok többnyire nem a bűnismétléssel összefüggő egyéni pszichológiai tényezőkre irányulnak, tehát inkább reintegrációs, mint szigorúan vett rehabilitációs természetűek, azonban az integratív szemlélet jegyében szükségesnek látom, hogy röviden kitérjek ezekre is.

Az oktatással, a szakképzéssel és a munkáltatással kapcsolatos programok *Aos és munkatársai*⁹⁹⁹, valamint mások¹⁰⁰⁰ által végzett metaelemzések eredményei szerint kismértékű, ám szignifikáns csökkenést eredményeznek a bűnismétlési rátában. Mind a büntetés-végrehajtási intézetekben folytatott „rabipari”, szakképzési és oktatási programok, mind a közösségi büntetések során nyújtott munkaerőpiaci képzést és támogatást nyújtó programok hozzájárulnak valamelyest a bűnismétlés megelőzéséhez. Sherman és munkatársai¹⁰⁰¹ nyolc évvel korábban még óvatosabb és differenciáltabb képet festettek a harmadlagos prevenció célú munkaerőpiaci képzési programok egy részéről. Egyedül

998 Elliott-Marshall, R. – Ramsay, M. – Stewart, D.: Alternative approaches to integrating offenders into the community. In: Harper, E. – Chitty, C. (eds.): The impact of corrections on re-offending: a review of ‘what works’. Home Office, London, 2005, pp. 57–74. [Home Office Research Study 291]

999 Aos, S. – Miller, M. – Drake, E.: Evidence-based adult corrections programs. What works and what does not. Washington State Institute for Public Policy, Olympia, 2006, p. 6. <http://www.wsipp.wa.gov/ReportFile/924>

1000 Áttekintésért lásd Davis, L. M. – Bozick, R. – Steele, J. L. – Saunders, J. – Miles, J. N. V.: Evaluating the effectiveness of correctional education: A meta-analysis of programs that provide education to incarcerated adults. RAND Corporation, Bureau of Justice Assistance, US Department of Justice, 2013, pp. 5–8.

1001 Sherman, L. W. – Gottfredson, D. C. – MacKenzie, D. L. – Eck, J. – Reuter, P. – Bushway, S. D.: i. m. 6. fejt. 37. o.

a büntető igazságszolgáltatási rendszerből már kikerült, 35 év feletti férfi bűnelkövetőket célzó szakképzési program-típus hatékonyságát látták bizonyítottnak, a zárt intézeti szakképzési programokat ígéretesnek minősítették, a fiatalkorú bűnelkövetők büntető igazságszolgáltatáson belüli programjai és az elkövetők szabadulást követő támogatása tekintetében pedig kellő mennyiségű adat hiányában nem foglalnak állást. Egy tavaly publikált metaelemzés eredményei¹⁰⁰² meggyőző bizonyítékot szolgáltatnak a zárt intézeti oktatási és szakképzési programok hatékonysága mellett a bűnismétlés megelőzése terén. *Seiter és Kadela*¹⁰⁰³ szisztematikus áttekintésükben szintén azt állapították meg, hogy a börtönben nyújtott szakképzések és a munkába indító programok hatékonyak a bűnismétlési ráta csökkentésében. A pártfogó felügyelet alatt működtetett, tehát közösségi munkáltatási és munkaerőpiaci programok vonatkozásában azonban csak ellentmondásos és súlyos módszertani hiányosságokkal végzett kutatásokon alapuló eredmények állnak rendelkezésre, így ezen a téren további kutatások szükségesek. *Elliott-Marshall és munkatársai*¹⁰⁰⁴ szerint ennek oka az, hogy az említett programokra többnyire nem a beavatkozásból feltehetően leginkább profitálni képes magas rizikójú elkövetőket válogatják be, hanem többnyire az alacsony kockázatúakat. A pártfogoltak körében végzett alapvető készségfejlesztő beavatkozások hatékonyságáról sincs értékelhető adat, mivel az erre irányuló gyakorlat eshetőlegesen és rendszertelen. Az oktatási, szakképzési és munkaerőpiaci programok hatékonyságára vonatkozó eredmények mindenestre nagyon hasznosak, mivel szervesen beilleszthetők az erősségeken alapuló megközelítések keretébe, ahol röviden még visszatérek rájuk. Úgyszintén a következő alfejezetben lesz szó a resztoratív programokról, amelyek közül több is akad az ígéretesnek tartott harmadlagos prevenciós beavatkozások között.

Az alkohol- és drogfüggés mind a börtönben, mind a közösségben megnehezítheti az alkalmazkodást és növeli a bűnismétlés veszélyét, ezért kezelése fontos lehet a sikeres rehabilitáció és reintegráció vonatkozásában. Meggyőző eredmények támasztják alá a drogfüggő elkövetők kezelésére szolgáló programok hatékonyságát¹⁰⁰⁵. A terápiás elemeket is tartalmazó drogbíróságok¹⁰⁰⁶, a strukturált

1002 Davis, L. M. – Bozick, R. – Steele, J. L. – Saunders, J. – Miles, J. N. V.: i. m.

1003 Seiter, R. P. – Kadela, K. R.: Prisoner reentry: What works, what does not, and what is promising. *Crime & Delinquency*, vol. 49, no. 3, 2003, pp. 373–374.

1004 Elliott-Marshall, R. – Ramsay, M. – Stewart, D.: i. m. 61–62. o.

1005 Aos, S. – Miller, M. – Drake, E.: i. m. 4. o.; Elliott-Marshall, R. – Ramsay, M. – Stewart, D.: i. m. 64–65. o.

1006 Ezeket Sherman és munkatársai az ígéretes programok közé sorolták (9. fejelet 63. o.)

terápiás közösségek, a kognitív viselkedéses elemeket tartalmazó zárt intézeti és közösségi programok mindegyikének eredményessége mellett szólnak bizonyítékok, bár a szakirodalom elsősorban a terápiás közösségeket emeli ki ebben a vonatkozásban.¹⁰⁰⁷ Utóbbiak olyan zárt intézeti programok, amelyek keretein belül a kezelt elkövetők külön közösséget alkotnak a büntetés-végrehajtási intézetben belül. A kriminalitással összefüggő szerhasználatra irányuló programok a kutatási eredmények szerint különösen akkor hatékonyak, ha az intézeti kezelést közösségi utánkövetéssel ötvözik.¹⁰⁰⁸ Ugyanakkor a pártfogó felügyelet alatt végrehajtott alkohol- és drogkezelések hatékonysága tekintetében jóval kevesebb eredmény áll rendelkezésünkre, és Elliott-Marshall és munkatársai¹⁰⁰⁹ módszertani okok miatt azok vonatkozásában is óvatosságra intenek.

Az itt tárgyalt programok nem tartoznak ugyan szorosan a kriminális viselkedés befolyásolását célzó harmadlagos prevenciós programok közé, mindemellett nagyon fontos tényezők szerepére hívják fel a figyelmet a reintegráció vonatkozásában. A bűnismétlés hosszú távú megelőzésében és a dezisztencia folyamatának támogatásában ugyanis az egyéni kriminogén tényezőkhöz kívül a tágabb strukturális, illetve a nem kimondottan kriminogén szükségletként számotartott tényezőknek is lehet jelentőségük. Osztom tehát Cullen és Gendreau¹⁰¹⁰ álláspontját, akik szerint nem szabad egymással szembeállítani a pszichológiailag releváns beavatkozásokat a társadalmi környezetben rejlő tényezők módosítását célzó programokkal; a legtöbb sikerrel a bűnismétlés egyéni és kontextuális okait egyaránt figyelembe vevő stratégia kecsegtet. Ugyanezen ok miatt kell megfelelő figyelmet szentelni az erősségeken alapuló megközelítések jegyében született programoknak is, amelyek egy része szintén az ígéretes kategóriába sorolható. Bár még hiányosak, a GLM-mel kapcsolatos tapasztalatok és kutatási eredmények annak alkalmazhatósága és eredményessége mellett szólnak. A Good Lives Modelt egyre szélesebb körben alkalmazzák különböző országokban – elsősorban Angliában, Írországon, Kanadában, Ausztráliában, az Egyesült Államokban és Új-Zélandon – különböző elkövetői csoportok esetében.¹⁰¹¹ A modell kétségkívül sok erénnyel és előnnyel bír, ilyen például az átfogó elméleti háttér, a holisztikus

1007 Lásd például Sherman, L. W. – Gottfredson, D. C. – MacKenzie, D. L. – Eck, J. – Reuter, P. – Bushway, S. D.: i. m. 9. feje. 59. o.; Seiter, R. P. – Kadela, K. R.: i. m. 374–376. o.

1008 MacKenzie, D. L. (2000): i. m.; Elliott-Marshall, R. – Ramsay, M. – Stewart, D.: i. m. 64. o.; Seiter, R. P. – Kadela, K. R.: i. m. 374. o.

1009 Elliott-Marshall, R. – Ramsay, M. – Stewart, D.: i. m. 66. o.

1010 Cullen, F. T. – Gendreau, P.: i. m. 150–151. o.

1011 Ward, T. – Maruna, S.: i. m. 168. o.

szemlélet, a motivációs és az identitásváltozás jelentőségének hangsúlyozása, a rugalmasság és az integratív jelleg, amely egy erősség-/kompetenciaalapú háttérbe ágyazza a kockázatelemzést és -kezelést. Bár a programot értékelő vizsgálatok csak nemrég kezdődtek meg, egyre gyarapszik a modell alapelveinek és előfeltévéseinek helytállóságát alátámasztó, illetve a modellen alapuló programoknak a szexuális bűnelkövetők körében való hatékonyságára vonatkozó kutatási eredmények száma.¹⁰¹² Utóbbiak arra engednek következtetni, hogy a GLM alapelvei szerint konstruált programok elősegítik a kedvező terápiás kapcsolat létrejöttét és támogatják a dezisztencia folyamatát. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy az eddig rendelkezésre álló bizonyítékok messze nem elegendők, különösen mivel a GLM-nek az említett előnyei mellett van néhány, a szakirodalomban erősen vitatott pontja. Az egyik ilyen gyakran előkerülő kritikai érv, hogy a tárgyalt elméletnek nincs empirikus alapja¹⁰¹³. Ezt a vádat *Casey és munkatársai*¹⁰¹⁴ azzal hártják el, hogy a GLM nem egy kezelési modell, hanem egy rehabilitációs elméleti keret, amely a gyakorlatot megalapozó célokat és értékeket hivatott közvetíteni, és nem egyenlő magával a konkrét programmal, amely annak keretein belül születik. *Kemshall* további kritikai észrevételeket gyűjtött ki a szakirodalomból.¹⁰¹⁵ Az egyik bírálat szerint a modell – mivel őslakosok populációján alakították ki – erősen kultúra- és kontextusfüggő, ezért csak szűk körben alkalmazható. Ezen felül az elkövető szükségleteire, az „elsődleges javakra” való összpontosítás nehezen hozható összhangba a gyakorlatban a kockázat, illetve a társadalom védelmének szempontjaival. Azzal kapcsolatban is felmerültek aggályok, hogy a modell mennyire lehet hatékony az empátiát és megbánást nem mutató pszichopátiás személyiségű bűnelkövetők esetében. A kritikai megállapítások közül azonban az a legmeggyőzőbb, amelyik a hagyományos, kockázat–szükséglet szempontú megközelítés és a GLM összehasonlítására vonatkozó eredményeket kéri számon a modell mellett érvelő táborról. Azt ugyanis utóbbiak is elismerik, hogy csak kevés közvetlen és meggyőző empirikus bizonyíték szól a GLM-re épülő programok hatékonysága mellett. Mindenképp további kutatások szükségesek ahhoz, hogy megalapozottan lehessen érvelni a GLM-re alapozott rehabilitációs beavatkozások eredményessége mellett.

Ahogy arra korábban utaltam, a helyreállító igazságszolgáltatási paradigma nem tartozik szorosan a rehabilitáció területéhez, illetve messze túlnyúlik rajta,

1012 Lásd például Casey, S. – Day, A. – Vess, J. – Ward, T.: i. m. 45. o.

1013 Lásd például Ogloff, J. R. O. – Davis, M. R.: i. m.

1014 Casey, S. – Day, A. – Vess, J. – Ward, T.: i. m. 45. o.

1015 Kemshall, H. (2010): i. m. 163–164. o.

ugyanakkor vannak a bűnismétlés megelőzése és a bűnelkövetők társadalmi beilleszkedése szempontjából fontos vonatkozásai. Ezért tartom fontosnak e helyütt röviden ismertetni a bűnismétlés megelőzése és a bűnelkövetők reintegrációja terén való eredményességükre vonatkozó tapasztalatok fontosabb tanulságait. Ezek a programok hosszabb múltra tekintenek vissza, mint az erősségeken alapuló szemléleten belül kialakított egyéb programok, így a hatékonyságukra vonatkozóan rendelkezésre állnak számokban kifejezhető eredmények is, elsősorban fiatalok bűnelkövetők tekintetében. Bár a resztoratív technikákkal – általában a sértett–elkövető mediációval és a konferenciákkal – kapcsolatos kutatások közül soknak súlyos módszertani hiányosságai vannak, az eredmények nagy része optimizmusra ad okot.¹⁰¹⁶ *Shapland és munkatársai*¹⁰¹⁷ például az angol igazságügyi minisztérium megbízásából végzett, programértékelő kutatásukban megállapították, hogy az általuk vizsgált három program – a JRC, a REMEDI és a CONNECT – valamelyikében részt vevő elkövetők körében a program befejezése utáni két évben szignifikánsan csökkent az újabb bűncselekmények száma, az egyik program esetében pedig ezek súlya is. *Sherman és Strang*¹⁰¹⁸ a resztoratív technikák hatékonyságára vonatkozó kutatások szisztematikus áttekintése alapján egyebek mellett arra a következtetésre jutott, hogy utóbbiak csökkentik a bűnismétlés valószínűségét, különösen erőszakos bűnelkövetők esetében, kedvező hatással vannak a sértettekre és csökkentik a sértettek bosszúvágyát. *Walgrave*¹⁰¹⁹ a bűnismétlés megelőzése terén való hatékonyság mellett a sértettekre és a közösségre gyakorolt pozitív hatásokat emeli ki, megállapítva, hogy a helyreállító technikák különösen a fiatalok bűnelkövetők esetében tűnnek eredményesnek. A resztoratív gyakorlatok hatékonysága melletti legmeggyőzőbb bizonyítékokat *Latimer, Dowden*

1016 Walgrave, L.: Towards restoration as the mainstream in youth justice. In: Elliott, E. – Gordon, R. M. (eds.): *New directions in restorative justice. Issues, practice, evaluation.* Routledge, London, 2013, p. 12.

1017 Shapland, J. – Atkinson, A. – Atkinson, H. – Dignan, J. – Edwards, L. – Hibbert, J. – Howes, M. – Johnstone, J. – Robinson, G. – Sorsby, A.: *Does restorative justice affect reconviction? The fourth report from the evaluation of three schemes.* Ministry of Justice Research Series 10/08. Ministry of Justice, London, 2008. http://www.justice.gov.uk/docs/restorative-justice-report_06-08.pdf

1018 Sherman, L. W. – Strang, H.: *Restorative justice: The evidence.* The Smith Institute, London, 2007, p. 88. <http://www.smith-institute.org.uk/wp-content/uploads/2015/10/Restorative-JusticeTheEvidenceFullreport.pdf>

1019 Walgrave, L.: i. m. 12. o.

és Muise¹⁰²⁰ szolgáltatták, miközben felhívták a figyelmet a területet jellemző módszertani hiányosságokra és a további értékelő vizsgálatok szükségességére.

Az erősségközpontú megközelítés hatékonyságára vonatkozóan tehát további – a bizonyítékokon alapuló gyakorlat kritériumainak megfelelő – kutatási eredményekre volna szükség. Annyi azonban már most nyilvánvaló, hogy ez az irány értékes kiegészítője lehet a hagyományos, deficitorientált gyakorlatnak mind az elméleti háttérrel, mind a rehabilitációs, reintegrációs eszközöket illetően. Annál is inkább érdemes ezt a területet továbbfejleszteni, mivel úgy tűnik, az erősségekre és a proszociális modellkövetésre alapozott beavatkozásokat a bűnelkövetők is hasznosnak és hatékonyak tartják.¹⁰²¹

5.3.4.3. *Ami nem működik*

A szakirodalomban mára kialakult egyfajta konszenzus arra vonatkozóan, hogy mely programtípusok azok, amelyek nem hatékonyak a bűnismétlés megelőzésében. Ilyenek a tisztán punitív elemeket tartalmazó, az elrettentésre és a sokkhatásra építő programok – például a Scared Straight –, amelyek nemhogy nem alkalmasak a bűnismétlés megelőzésére, hanem akár növelhetik is annak valószínűségét.¹⁰²² A kizárólag a fegyelemre alapozó, katonai jellegű programok – például a terápiás elemeket nem tartalmazó boot campek¹⁰²³, amelyek a személyiség lerombolását, majd újrakepítését tűzik ki célul – szintén hatástalanok harmadlagos prevenciók szempontból.¹⁰²⁴ A kizárólag sportra és kimerítő fizikai aktivitásra építő programok és az úgynevezett „vadonterápiák” sem bizonyultak alkalmasnak a bűnismétlés valószínűségének csökkentésére. Az intenzív felügyelet, a házi őrizet és az elektronikus monitorozás szintén nem vezet kedvező eredményre¹⁰²⁵, ahogy a rövid tartamú elzárásra épülő „short, sharp, shock” programok sem.¹⁰²⁶ Vélhetően több tényezőre vezethető vissza, hogy ezek a „keményen a bűnözés

1020 Latimer, J. – Dowden, C. – Muise, D.: The effectiveness of restorative justice: A meta-analysis. *The Prison Journal*, vol. 85, 2005, pp. 127–144.

1021 Kemshall, H. (2010): i. m. 166. o.

1022 Gendreau, P. – Goggin, C. – Cullen F. T. – Andrews, D. A.: The effects of community sanctions and incarceration on recidivism. *Forum on Correctional Research*, vol. 12, no. 2, 2000, pp. 10–13.

1023 Magyarul csizmatábor.

1024 MacKenzie, D. L. (2000): i. m.; Sherman, L. W. – Gottfredson, D. C. – MacKenzie, D. L. – Eck, J. – Reuter, P. – Bushway, S. D.: i. m. 9. fejj. 62. o.

1025 Sherman, L. W. – Gottfredson, D. C. – MacKenzie, D. L. – Eck, J. – Reuter, P. – Bushway, S. D.: i. m. 9. fejj. 62. o.; Latessa, E. J. – Listwan, S. J. – Koetzle, D.: i. m. 88–91. o.

1026 McGuire, J.: i. m. 21. o.

ellen” (*tough on crime*) irányzat jegyében született programok nem működnek. Az egyik lehetséges ok az, hogy nem kriminogén szükségletekre irányulnak, és általában véve nem rendelkeznek a hatékony programok jellemzőivel. Nem vesznek továbbá tudomást arról a tapasztalatról, hogy általában nem a büntetés súlyának, hanem elkerülhetetlenségének, következetes alkalmazásának van visszatartó ereje. Ami azonban egészen biztosan aláássa hatékonyságukat, az a támogatás elemeinek hiánya. A kontroll és a támogatás eszközeinek harmóniája ugyanis elengedhetetlen a sikeres társadalmi intergáció szempontjából.

A zárt intézetben végzett kezelések szempontjából azok a kutatási eredmények különösen informatívak, amelyek a különböző pszichológiai programok eredménytelenségéről számolnak be a viselkedésmódosítás terén. *Latessa és munkatársainak*¹⁰²⁷ a 7. számú táblázatban található felsorolása számos ilyen módszert és technikát nevesít. Ezek közül kiemelést érdemelnek a tisztán pszichodinamikus jellegű¹⁰²⁸, strukturálatlan, nondirektív pszichológiai tanácsadást nyújtó programok¹⁰²⁹, amelyeket rendre megemlítenek a különböző kutatások a nem hatékony programok körében. Tanulságosak a drogprevencióval, a nem kriminogén szükségletekre építő és a pszichés problémák csökkentése szempontjából egyébként indokolható programokkal kapcsolatos vonatkozások is. Nem működnek továbbá a Latessa és munkatársai által „korrekciós kurzuslásnak” minősített tevékenységek sem, például az akupunktúra, a kertészkedés vagy az állatterápia, amelyek alkalmazását a legkülönbébb indokokkal – például hogy csökkentik a stresszt vagy növelik a bűnelkövetők kreativitását – magyarázzák, de idesorolják a művészet- és a drámaterápiát is. Úgy vélem, ezeknek a tevékenységeknek a bűnisméltés megelőzése terén tapasztalt eredménytelensége sok esetben nem igényel magyarázatot, ennek ugyanis épp az ellenkezője volna roppant különös. Más kérdés, hogy kellő mennyiségű és minőségű kutatási eredmény hiányában nem szabad „készpénznek venni” ezeket az eredményeket, a káros hatásokkal nem bíró programokkal érdemes kísérletezni. Tudomásom szerint hazánkban vannak kedvező tapasztalatok például

1027 Latessa, E. J. – Listwan, S. J. – Koetzle, D.: i. m. 95. o.

1028 McGuire, J. – Priestley, P.: Reviewing ‘What Works’: Past, present and future. In: McGuire, J. (ed.): *What works: Reducing re-offending: Guidelines from research and practice*. Wiley, Chichester, 1995, pp. 3–34.; Gendreau, P.: The principles of effective intervention with offenders. In: Harland, A. T. (ed.): *Choosing correctional options that work: Defining the demand and evaluating the supply*. SAGE, Thousand Oaks, 1996, pp. 117–130.; Andrews, D. A. – Bonta, J. – Hoge, R. D.: i. m.

1029 MacKenzie, D. L. (2000): i. m.; Sherman, L. W. – Gottfredson, D. C. – MacKenzie, D. L. – Eck, J. – Reuter, P. – Bushway, S. D.: i. m. 9. fejt. 62. o.

az állatterápiával vagy a börtönszínházzal kapcsolatban, még ha a bűnismétlés megelőzésére kifejtett hatásaikról nincsenek is számszerű adataink.

7. számú táblázat

Nem működő kezelési, rehabilitációs programok

- Félelemre és más érzelmi hatásokra építő drogprevenció
- Drogedukáció
- Kliensközpontú, nondirektív megközelítések
- Biblioterápia (olvasás)
- Előadások
- Önsegély, önfejlesztés (self-help)
- Freudi pszichoanalízis
- A kriminális csoportok kohéziójának növelése
- A bűnelkövetővel való jó kapcsolat kiépítése mint elsődleges cél
- Önaktualizáció az önfelfedezésen keresztül
- Medikális megközelítések
- Radikális „be nem avatkozás” (nonintervenció)
- Strukturálatlan, meghatározatlan rehabilitációs programok: tanácsadás (counseling); életkézségek; esetkezelés (case management)
- A nem kriminogén szükségletek kezelése: önértékelés; szorongás; meghatározatlan érzelmi és fizikai panaszok; kreativitás; étrend; fizikai erőnlét

Forrás: Latessa, E. J. – Listwan, S. J. – Koetzle, D.: i. m. 95. o.

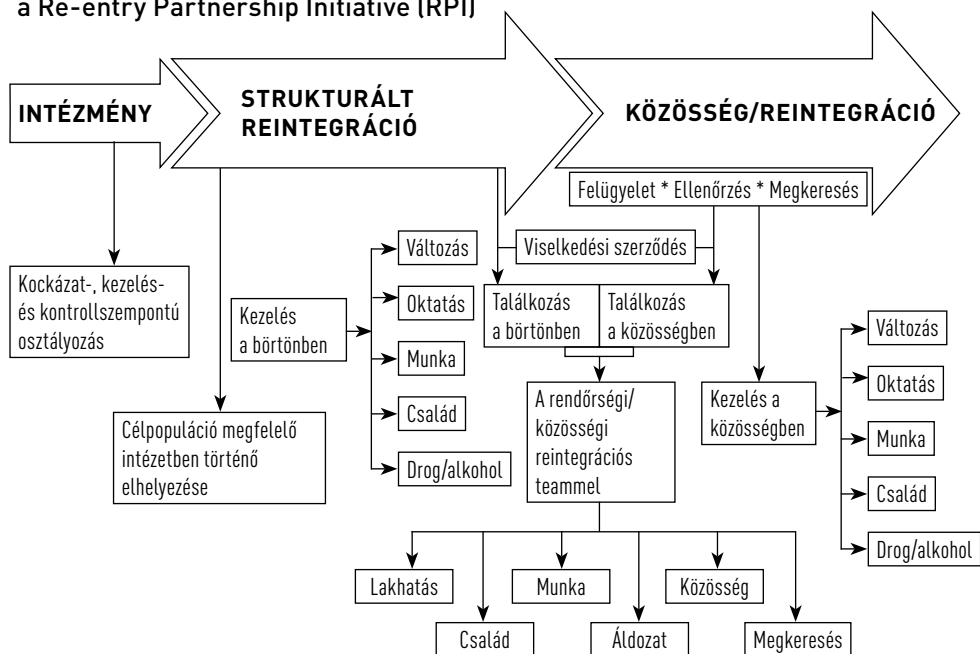
A bűnelkövetők rehabilitációjának elméleti és gyakorlati vonatkozásairól az eddig leírtak alapján kirajzolódó kép szerint a kezelési programok alkalmas eszközei a bűnismétlés megelőzésének, legalábbis meghatározott feltételek mellett, bizonyos bűnelkövetők esetében. Bármilyen kismértékű csökkenést eredményeznek is a bűnismétlési arányban, mind zárt intézeti, mind közösségi környezetben történő alkalmazásuk költséghatékony módja lehet a bűnelkövetők rehabilitációjának. Ehhez azonban rendelkezniük kell a hatékony programok sajátosságaival, tehát meg kell felelniük az effektivitás kritériumainak, beleértve a program integritását lehetővé tevő implementáció követelményeit.

Az eddigi fejezetekben a bűnismétlés megelőzésének elméleti és gyakorlati alapjait igyekeztem strukturált formában bemutatni. Megkíséreltem felvázolni,

hogyan fonódik össze a bűnismétlés megelőzése terén az elmélet és a gyakorlat, milyen empirikus kutatási irányok és eredmények képezik a rehabilitációs modellek alapjait, illetve hogy milyen elméleti megközelítések alkotják az empirikus kutatások kereteit. Az általam áttekintett szakirodalom a fejlett, bizonyítékokon alapuló harmadlagos preventív gyakorlatot jellemezhető államok esetében is valamelyest a sein–sollen kettősségét tükrözi, mivel a programok sikeres és széles körű működtetéséhez szükséges körülmények szinte sehol nem állnak rendelkezésre maradéktalanul. A bűnismétlés megelőzését célzó programokkal kapcsolatos konzisztens és meggyőző kutatási eredmények azonban arra engednek következtetni, hogy a kívánatos állapot – a jó gyakorlatokon alapuló harmadlagos megelőzési gyakorlat – elérésére igenis érdemes törekedni. Mindezek fényében indokoltnak tűnik annak feltárása, hogy vajon mennyire érvényesül a bűnismétlés megelőzésének célja a magyar büntető igazságszolgáltatási rendszerben, és hogy mi jellemzi a hazai harmadlagos preventív gyakorlatot.

2. számú ábra

A bűnelkövetők reintegrációjának közösségi igazságszolgáltatási modellje: a Re-entry Partnership Initiative (RPI)

Forrás: Taxman, F. S. – Young, D. – Byrne, J. M.: i. m. 242. o.

6. A bűnismétlés megelőzése a hazai büntetés-végrehajtásban; történeti, normatív és empirikus áttekintés

A 2013. október 17-ig hatályban lévő Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája¹⁰³⁰ (TBNS) és a 2013. október 18-án hatályba lépett Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia¹⁰³¹ a prioritások és beavatkozási területek körében tárgyalja a bűnismétlés megelőzését. A TBNS szerint „*minden olyan büntetés-végrehajtásban alkalmazott módszer (az elítéltek és az utógondozottak munkáltatása, iskolai tanulmányaik folytatása, káros szenvedélyeik kezelése, szakképzésük, a családi kapcsolataik megőrzésére irányuló törekvések), amely a bűnelkövetők társadalmi integrációja érdekében valósul meg, csökkenti a bűnismétlés esélyét, tehát a bűnmegelőzés célját szolgálja*”¹⁰³². A bűnmegelőzés rendszerének szerkezetével kapcsolatos gyenge pontok körében megállapította ugyanakkor, hogy a büntetés-végrehajtásban nem érvényesülnek megfelelően a bűnismétlés megelőzési szempontjai. A stratégia hangsúlyozta a börtön ultima ratio jellegét, azt, hogy ez messze a legdrágább büntetési nem, és hogy hazánkban a kívánatosnál jóval szélesebb körben alkalmazzák, ami a börtönnépesség folyamatos növekedését okozza. A dokumentum részben a pártfogó felügyelői szolgálat reformjától várta (volna) erre a helyzetre a megoldást. A büntetőeljárás törvény tervezett módosítása kapcsán a stratégia a büntetés-végrehajtási intézményrendszerrel többek között a közösségben végrehajtott büntetőjogi szankciók hatékonyságának erősítését, a szabadságvesztés tartama alatti álláskereső tréning biztosítását, önismereti csoport és konfliktuskezelő tréning felajánlását, valamint az enyhébb végrehajtási szabályokkal kapcsolatos gyakorlat áttekintését és értékelését írta elő feladatként. A dokumentum a büntető igazságszolgáltatási rendszer mellett az ágazati politikák és a civil szféra együttműködésére is épített a hatékony bűnmegelőzés, azon belül a bűnismétlés megelőzésének megvalósítása érdekében.

A Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia a korábbi stratégia eredményeinek értékelése kapcsán megállapítja, hogy „*A büntetés-végrehajtási intézetek a fogvatartottak részére a társadalomba történő visszailleszkedés elősegítése érdekében – a szellemi és lelki fejlődés illetve a társadalmi elvárásokra való érzékenységi fejlesztésével – a programok széles skáláját szervezik. Jelenleg közel 300 együtt-*

1030 Melléklet a 115/2003. (X. 28.) OGY. határozathoz.

1031 1744/2013. (X. 17.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról (2013–2023), 1. melléklet.

1032 Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája, 80. o.

működési megállapodás van érvényben, amelyek lelki gondozás, karitatív tevékenység, oktatás, képzés, tanfolyamok, tréningek, szakkörök, jogi tanácsadás, képviselet, segélyezés tevékenységeket rögzítenek.” A reintegrációs törekvések érvényesülését célozza fiatalok fogvatartottak esetén elsősorban az általános iskolai oktatás, felnőtt korúaknál – elsősorban TÁMOP programok keretében – a szakmai képzés, valamint a foglalkoztatás. A stratégia az elért eredmények nem az új stratégiában történő továbbvitelét és a részsikerek megfelelő korrekciókkal sikerré történő átalakítását tűzi ki célul. A bűnismétlés megelőzése téren a fogvatartottak munkaerőpiaci és társadalmi reintegrációja elősegítésének és az alternatív szankciók és helyreállító módszerek alkalmazásának a bűncselekménnyel okozott kár kompenzálása érdekében történő erősítésének célkitűzéseit fogalmazza meg. Előbbi körében számos feladatot szignál az érintett szervekre, így például a többszakaszos fogvatartotti reintegrációs szolgáltatások megvalósítását, a fogvatartottak közfoglalkoztatásba lépésének elősegítését, a hatósági erkölcsi bizonyítvánnyal kapcsolatos szabályozás és gyakorlat vizsgálatát és az az enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazása gyakorlatának vizsgálatát. A bűnismétlés megelőzése tehát kiemelt fontosságú feladat, amely elsősorban, bár nem kizárólag, a büntető igazságszolgáltatási rendszerre hárul. Ennek fényében indokolt görcső alá venni a büntetés-végrehajtás és a pártfogó felügyelet harmadlagos megelőzésben betöltött szerepét, tevékenységét.

A bűnismétlés megelőzésének az előző fejezetekben ismertetett szakirodalma alapján megállapítható, hogy a megfelelően megtervezett és megvalósított fogvatartotti programok a hatékony harmadlagos prevenciók gyakorlati elengedhetetlen építőkövei. A reintegráció folyamata csak a szabadulást követően realizálódhat ugyan, ám az annak sikeréhez szükséges társadalmi feltételek majdani befolyásolására alkalmas egyéni tényezők – így például a szakképzés – fejlesztése fontos feladatként fogalmazódik meg a büntetés-végrehajtás számára. A dezisztencia felé vezető úton való elinduláshoz szükséges motiváció, elhatározás kialakítása is elkezdődhet a börtönben, megfelelő pedagógiai és pszichológiai módszerek segítségével. Bár a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának körülményei – a bezártság, az elszigeteltség és a különböző börtönártalmak – kérdésessé teszik a zárt intézet alkalmasságát a reintegráció előkészítésére, a speciális elrettentés elméletét pedig nem támasztják alá az első fejezetben hivatkozott kutatási eredmények, a bűnismétléssel összefüggő kockázati tényezők egy részének eliminálására és bizonyos erősségek fejlesztésére irányuló tevékenységekre zárt intézeti keretek között is van lehetőség. A kérdés az, hogy utóbbiak, illetve a harmadlagos prevenciók cél hogyan jelennek meg normatív szinten és a gya-

korlatban, milyen tárgyi és személyi körülmények segítik elő vagy akadályozzák megvalósulásukat, és hogy hogyan tehető hatékonyabbá és eredményesebbé a hazai büntetés-végrehajtási szervezet bűnismétlés megelőzését célzó gyakorlata.

A továbbiakban utóbbi kérdéseket járom körül a hazai büntetés-végrehajtási intézetek vonatkozásában a 2015 végén megvédett doktori disszertációmban leírtakra támaszkodva, jogszabáylelemzés, történeti elemzés, dokumentum-elemzés és egy korábbi, 2011-ben *Borbíró Andrea* vezetésével végzett feltáró empirikus kutatás eredményeinek¹⁰³³, áttekintése és másodelemzése segítségével. Az utóbbi néhány évben történtek olyan fejlemények, amelyek azonban némiképp más megvilágításba helyezik korábbi eredményeinket. Megállapításaim az új büntetés-végrehajtási kódex megalkotása, illetve hatálybalépése időpontjában a hazai büntetés-végrehajtási rendszerben fennálló körülményeket tükrözik, az azóta eltelt évek gyakorlatának változásaira vonatkozó empirikus adatok még nem állnak rendelkezésemre. Eredményeim ugyanakkor kiindulópontul szolgálhatnak mind az új Bv. kódex, mind az annak nyomán azóta kialakult gyakorlat értékeléséhez. értékeléséhez.

A hazai büntetés-végrehajtás harmadlagos prevenciós gyakorlatának az új büntetés-végrehajtásikódex hatálybalépését megelőző helyzetének bemutatása előtt szükségesnek látom, hogy történeti és fogalmi áttekintést nyújtsak a büntetés-végrehajtás korrekciós gyakorlatáról, azaz elsősorban a „nevelés gondolat” megjelenésének és kibontakozásának folyamatáról. Az utóbbi évtizedekben – konkrétan az 1979. évi 11. sz. törvényerejű rendelet hatálybalépése óta – ugyanis a „*nevelés gyűjtőfogalma lett mindazon pozitív hatásoknak, amelyek az elítéltet esélyesebbé tették a társadalomba beilleszkedésre*”¹⁰³⁴. Utóbbi kategóriába beletartozik minden olyan pszichológiai, pedagógiai tevékenységforma is, amely a személyiség és a viselkedés befolyásolása révén hozzájárulhat a bűnismétlés megelőzéséhez. A treatment hazai változatában *Huszár László* szerint a személyiségformálás nem pszichológiai, azaz terápiás, hanem inkább pedagógiai feladatként jelent meg.¹⁰³⁵ Mindezek fényében a következő történeti áttekintés vázát a hazai büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés fejlődése adja.

1033 Borbíró A. – Szabó J.: *Dezisztancia és a bűnismétlés megelőzése: kezelési programok a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben. Empirikus áttekintés és értékelés. Országos Kriminológiai Intézet kutatása, 2011*

1034 Kabódi Cs. – Lőrincz J. – Mezey B.: *Büntetéstan alapfogalmak. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005, 150. o.*

1035 Huszár L.: *Medikális modell: a treatment/nevelés történeti áttekintése. Börtönügyi Szemle, 1997/3., 67. o.*

6.1. A nevelés koncepciójának változó tartalma a hazai büntetés-végrehajtásban: történeti áttekintés

6.1.1. A kezdetek

A bűnelkövetők „megjavításának”, illetve nevelésének gondolata hazánkban is a pozitivistákról a kriminálpolitika hatására teljesedett ki a szabadságvesztés-büntetéshez kapcsolódóan¹⁰³⁶, így az áttekintést a XIX–XX. század fordulójától indokolt kezdeni. A szabad akaratlan alapuló elméletben is megvolt a javítás gondolata, de a determinista elmélet már nem csupán eshetőlegesnek, hanem lehetségesnek és szükségesnek tekintette a személyiség formálását, jogi terminussal a nevelést.¹⁰³⁷ A büntetőjogi reformirányzatok termékeny talajra hullottak Magyarországon, ami mind a jog-, mind az elméletalkotás terén megmutatkozott. A büntetés cél- és eszközrendszerének átalakítása megnyitotta az utat a speciálprevenációs törekvések előtt, eleinte csak a fiataloké, majd később az összes bűnelkövető vonatkozásában. Bár a szakirodalom beszámol néhány korábbi kísérletről¹⁰³⁸, „a nevelési elv első kifejezett intézménye a fiataloké javítóintézeti javító-nevelése volt”¹⁰³⁹. A fiatalok erkölcsi, vallási és munkára nevelését, illetve oktatását megvalósítani hivatott javítóintézetek a Csemegi-kódex 1880-as hatálybalépése után jelentek meg hazánkban, némi lökést adva a szárnyait épp csak bontogató hazai kriminálpedagógiának és kriminálpszichológiának. *Finkey Ferenc*, *Kármán Elemér* és *Ranschburg Pál*: csak néhány név a szakma alapjait lerakó szakemberek közül. A XX. század elején tehát fellendültek a gyermek- és serdülőkorú devians viselkedésformákkal, bűnelkövetéssel kapcsolatos etiológiai kutatások, valamint a korrekciós nevelés speciális módszertanának kidolgozására irányuló szakmai törekvések. A pozitívizmus hatásai mellett a pszichológia tudományának kialakulása és fejlődése is hozzájárult a hazai kriminálpszichológia, illetve kriminálpedagógia alapjainak lerakásához. A Kármán Elemér által 1915-ben alapított Kriminálpedagógiai Intézetben kriminális fiatalkorúakkal kapcsolatos diagnosztikai és szakértői munka folyt, az Országos Kísérleti Kriminológiai Intézetben pedig a kriminálszociológiai

1036 Lőrincz J.: A „nevelés-gondolat” a XX. századi hazai börtönügyben – jogász szemmel. *Börtönügyi Szemle*, 2006/3., 1–20. o.

1037 Lőrincz József személyes közlése. 2019. július 19.

1038 Lásd például Ruzsonyi P. (1999): i. m.

1039 Lőrincz J. (2006): i. m. 2. o.

mellett kriminálpszichológiai osztály is működött.¹⁰⁴⁰ A Ranschburg Pál által alapított Gyógypedagógiai és Pszichológiai Magyar Királyi Laborban az alapító, majd később kollégái, *György Júlia* és *Schnell János* rendelésükön kriminális gyerekekkel és fiatalokkal is foglalkoztak. A hazai kriminálpszichológia szinte kizárólag a fiatalkorúakra összpontosító, ezáltal meglehetősen egyoldalú fejlődése a későbbi évtizedekben is jellemző volt.

A Csemegi-kódex klasszikus büntetőjogi tanaival szembehelyezkedő pozitívista irányzat hatásai is a fiatalkorú bűnelkövetők vonatkozásában hódítottak teret elsőként hazánkban. A fiatalkorúak megkülönböztetett kezelését bevezető, 1908-ban kibocsátott I. Büntető Novella a kriminálszociológiai iskola megközelítését tükrözte.¹⁰⁴¹ Az amerikai reformatory alapján létrehozott fogházaknak mind az infrastrukturális, mind a szakmai-elméleti feltételei rendelkezésre álltak, és az első világháborúig a javítóintézetek tevékenysége is jelentős elméleti és anyagi támogatásban részesült.¹⁰⁴² A fiatalkorúak differenciált kezeléséhez fűzött remények azonban egyrészt a kitűzött célok infrastrukturális és személyi okok miatti megvalósíthatatlansága, másrészt az ítélkezési gyakorlat sajátosságai okán hamar füstbe mentek. 1913-ban megszűnt a fiatalkorúak önálló fogházrendszere, helyét a Budapesti Gyűjtőfogház vette át.¹⁰⁴³ Az első világháború, majd a gyermekvédelmet és a fiatalkorúak bűnözése elleni harcot is a zászlajára tűző Tanácsköztársaság bukása súlyos csapást mért a szakmára. A „proletár gyermekvédelem” és a kármáni kriminálpedagógia módszertana ellen indult politikai-ideológiai támadás „*máig kisugárzó, súlyos károkat okozott a kriminálpedagógia művelésének, évtizedekre megbénította tudományos fejlesztését, módszertani útkeresését*”¹⁰⁴⁴. A nevelés fogalmának az 1960–1970-es években tetőző válságának előzményei tehát már a XX. század elején megjelentek. Bár ebben az időszakban is született néhány jelentős munka a börtönügyi irodalom terén, például Finkey Ferenc 1933-ban megjelenő *Büntetéstani problémák* című

1040 Szabó J.: A magyar kriminálpszichológia múltja és jelene, különös tekintettel a kriminológiai pszichológiára. Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae tom., XLVII, 2010, 137–170. o.

1041 Lőrincz J. (2006): i. m. 3. o.

1042 Uo.

1043 Lőrincz J. – Nagy F.: Börtönügy Magyarországon. Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság Sajtóiroda, Budapest, 1997, 35. o.

1044 Lőrincz J. (2006): i. m. 5. o.

munkája¹⁰⁴⁵, amelyben a rabneveléssel is foglalkozott¹⁰⁴⁶, a két világháború közötti időszakban sem az ország gazdasági állapota, sem a kriminálpolitika aktuális iránya nem kedvezett a börtönügy fejlődésének, és ezt a helyzetet a szakma elméleti művelésének elszegényedése is rontotta. A pozitívizmus tanaira épülő reformista kriminálpolitika ezért nem tudott érvényesülni a hazai büntetés-végrehajtásban, amelynek gyakorlatában a javítást és a megelőzést célzó intézkedések is inkább csak az elrettentést, az ártalmatlanná tételt és az elszigetelést szolgálták.¹⁰⁴⁷ A „*rabnevelés intézményeinek működése praktikus korlátok között*” maradt.¹⁰⁴⁸

A második világháború utáni, a rabmunka átértékelésével, a kényszermunka-büntetéssel és az egyre zsúfoltabb büntetés-végrehajtási intézetekkel jellemezhető koalíciós korszak után gyökeres büntetőpolitikai fordulat következett be Magyarországon; megkezdődött az akkori állami politika egyik eszközéül szolgáló sztálini büntetőpolitika tárnyerése.¹⁰⁴⁹ A cél az „új szocialista ember-típus” kialakítása lett, a büntetés represszív jellegének előtérbe kerülése miatt azonban a nevelés csak szlogen maradt.¹⁰⁵⁰ A büntetéstán mellett a büntetés-végrehajtás személyi és szervezeti feltételrendszere is jókora átalakításon ment keresztül.¹⁰⁵¹ A börtönök személyi állományának cseréje a politikai ellenfelek ártalmatlanná tételét és a rendszer kiépítését, illetve fenntartását szolgáltatta. A „központi vezérlésű” börtönrendszer és a szakmailag képzetlen, ám politikailag-ideológiailag megbízható személyi állomány nem kedvezett a nevelési törekvések kibontakozásának, amelyek aztán az őrzés- és termeléscentrikus szemlélet hatására teljesen háttérbe is szorultak, teret engedve a durva, megalázó bánásmódnak.¹⁰⁵² A sztálini büntetőpolitikát az európai börtönügy elméleti modelljétől való erőteljes eltávolodás jellemezte, amelyben a büntetés-végrehajtás az állami politika direkt irányítású eszközévé vált.¹⁰⁵³ A hazai börtönügy legsötétebb korszakát az 1950-es évek második felében a Janus-arcú lenini büntetőpolitika váltotta fel, amely a politikai ellenfelek irányában továbbra

1045 Finkey F.: Büntetéstani problémák. Sylvester Irodai és Nyomdai Rt., Budapest, 1933

1046 Lőrincz J.: A büntetés-végrehajtási tudomány fejlődésvázlata hazánkban. Börtönügyi Szemle, 2018/1., 21–38. o.

1047 Kabódi Cs. – Lőrincz J. – Mezey B.: i. m. 140. o.

1048 Lőrincz J. (2006): i. m. 6. o.

1049 Lőrincz J. – Nagy F.: i. m. 38. o.

1050 Lásd Lőrincz J. (2006): i. m. 6–7. o.

1051 Lőrincz J. – Nagy F.: i. m. 38. o.

1052 Ruzsonyi P. (1999): i. m. 29. o.

1053 Lőrincz J. (2018): i. m. 24. o.

is a kegyetlen fellépést hirdette ugyan, ám a „dolgozó osztályhelyzetű” bűnelkövetők vonatkozásában teret engedett a segítő-nevelő törekvéseknek.¹⁰⁵⁴ Az 1955-ben megjelent első Büntetés-végrehajtási Szabályzat még az őrzésre és a munkáltatásra helyezte a hangsúlyt a szintén nevesített nevelési céllal szemben¹⁰⁵⁵, az 1960-ban hatályba lépő 8/1959. sz. BM-utasítás már „*megteremtette az elitáltak nevelésének elvi-szervezeti feltételeit*”¹⁰⁵⁶. A nevelés a büntetés-végrehajtás feladatává vált, ugyanakkor „*a mechanikusan átvett politikai szlogenek mögött nem húzódott meg valós pedagógiai tartalom*”¹⁰⁵⁷. A büntetés-végrehajtási intézetekben létrehozták a nevelési szolgálatot, ám nevelésük fő eszközének a munkáltatást tekintették.¹⁰⁵⁸ A szakirodalomban a szabadságvesztés végrehajtásának céljaként a „megjavítást” és az „átnevelést” nevesítették, amelyek együtt a jellem és a magatartás teljes átformálását, az ember egész pszichikumának átdolgozását voltak hivatottak elérni¹⁰⁵⁹. A kutatók a korábbi felfogástól eltérő álláspontra helyezkedve a bűnelkövetők nevelését egy különleges terület, a kriminálpedagógia hatáskörébe utalták, és letették annak tudományos alapjait.¹⁰⁶⁰ Más kérdés, hogy a papíron gondosan kimunkált törekvések a gyakorlatban komoly akadályokba ütköztek, és megvalósíthatatlannak bizonyultak. A börtönügy 1963-ban visszakerült az igazságügy-miniszter felügyelete alá, tehát újra a büntető igazságszolgáltatási rendszer szerves részévé vált.

6.1.2. Az átneveléstől a nevelésig

A dogmatizmussal, a sztálinizmussal, illetve a voluntarista társadalomszemlélettel való szakítás „*utat nyitott a korábban tiltott tudományterületeken is a kutató munkára*”¹⁰⁶¹. Az 1960-as években fellendülő kriminológiai, szociológiai és pszichológiai kutatások megállapításai hatására előtérbe kerültek a szakmai szempontok és a speciális prevenció fontossága¹⁰⁶², és felszínre jöttek a magyar-

1054 Lőrincz J. (2006): i. m. 7. o.

1055 Ruzsonyi P. (1999): i. m., 30. o.

1056 Lőrincz J. (2006): i. m. 7. o.

1057 Ruzsonyi P. (1999): i. m., 30. o.

1058 Lőrincz J. – Nagy F.: i. m. 39–40. o.

1059 Lőrincz J.: A hazai börtönügy a konszolidáló, „klasszikus” Kádár-korszakban (1962–1970). Jögtörténeti Szemle, 2009/4., 35. o.

1060 Lőrincz J. (2018): i. m. 25–26. o.

1061 Lévy M. (2006): i. m. 170. o.

1062 Lőrincz J. (2006): i. m. 8. o.

országi börtönügy súlyos anomáliái.¹⁰⁶³ A bűnügyi tudományok képviselőinek köszönhetően sor került egy új, az európai normákat a korábbiaknál jobban tükröző jogszabály, az 1966. évi 21. sz. törvényerejű rendelet megalkotására, amely a szemléletváltással pedagógiai fordulópontot jelentett a hazai büntetés-végrehajtási nevelés történetében.¹⁰⁶⁴ A tárgyalta jogszabály azáltal, hogy jogokkal is felruházta az elítélteket, a büntetés-végrehajtás tárgyából annak alanyává emelte őket.¹⁰⁶⁵ A büntetés-végrehajtás az elítéltek átnevelését, morális átalakítását tűzte ki elsődleges céljául. Utóbbi célkitűzés a kor naiv pedagógiai optimizmusának lényegét tükrözi, nevezetesen azt a feltételezést, amely szerint a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása alkalmas körülményeket teremt a reszocializációra, a személyiség átalakítására, tehát az elkövetők átnevelésére.¹⁰⁶⁶ Egyre nagyobb igény mutatkozott a nevelés hatékony módszereinek, a reszocializációt segítő körülményeknek a megismerésére.¹⁰⁶⁷ Az átnevelési ideológia megtermékenyítően hatott a büntetés-végrehajtási pedagógia fejlődésére is, ugyanakkor Ruzsonyi megállapítása szerint „*az általános neveléseméleti elveknek és módszereknek mechanikus alkalmazásától a szerzők többsége nem tudott elszakadni, holott a zárt büntetőintézetek nyilvánvalóan sajátos miliője ezt megkövetelte volna*”¹⁰⁶⁸. A hazai pedagógiában szilárdan gyökeret eresztettek a szocialista nevelési eszmék, így különösen Makarenko tanai, amelyek a büntetés-végrehajtási nevelésemélet területén is évtizedekig éreztették hatásukat. Az 1960-as évek átnevelési programja, bármily jóindulatúnak tűnt is, a dogmatizmus és az elvek megvalósíthatóságának hiánya miatt sikertelenségre volt ítélve: nem álltak ugyanis rendelkezésre az átnevelést célzó elvek gyakorlatba történő átültetéséhez szükséges tárgyi és személyi feltételek.¹⁰⁶⁹ Az újonnan létrejött nevelési szolgálat nem tudott betagozódni a büntetés-végrehajtási szakterületek közé; a börtönszemélyzet tevékenységében a másodlagos célok, tehát az őrzés és a munkáltatás domináltak. „*A büntetés-végrehajtás szervezetének túlzott centralizáltsága, a hierarchiában érvényesülő merev függőségi viszony akadályozta a szakterületek együttműködését, sőt azok tartós rivalizálásához vezetett.*”¹⁰⁷⁰ A nevelési szakszolgálatok tevékenységét sokáig jelentősen korlá-

1063 Lőrincz J. – Nagy F.: i. m. 40. o.

1064 Ruzsonyi P. (1999): i. m. 31. o.

1065 Lőrincz J. (2009): i. m. 36. o.

1066 Ruzsonyi P. (1999): i. m. 31. o.

1067 Boros J. – Csetneky L.: i. m. 21. o.

1068 Ruzsonyi P. (1999): i. m. 30. o.

1069 Lőrincz J. (2006): i. m. 9. o.

1070 Kabódi Cs. – Lőrincz J. – Mezey B.: i. m. 146. o.

tozta az őket övező bizalmatlanság és a mindenkori biztonsági és gazdasági érdekek.¹⁰⁷¹ A körülmények – a nevelők magukra utaltsága és az egy főre jutó fogvatartottak igen magas száma – ellehetetlenítették a szakmai munka megfelelő és hatékony végzését és a bűnmegelőzési célok érvényesülését.

Az 1970-es évek újabb változásokat hoztak a hazai börtönügy területén. Az 1973-as jogpolitikai irányelvekben már felfedezhetőek a kriminológiai szemlélet hatásai¹⁰⁷² mind a bűnözés természetére, mind az ellene való küzdelem módjaira vonatkozó tartalom tekintetében. A harmadlagos megelőzés, illetve a nevelési cél szempontjából fontos útmutatásokat is tartalmazott a fogvatartottak differenciálására, valamint a munkáltatás, a nevelés és az utógondozás fejlesztésére vonatkozóan. 1974-ben két új jogintézmény – a különösen veszélyes visszaesőkkel szemben alkalmazandó szigorított őrizet és az alkoholisták kötelező munkaterápiás intézeti kezelése – bevezetésére is sor került.¹⁰⁷³ Mindkét intézmény bevezetését, és 1989-es, illetve 1990-es megszüntetéséig történő alkalmazását erős elvi aggályok és gyakorlati akadályok nehezítették.

A nehézségek ellenére a tárgyalt évtizedben pozitív fejlemények is történtek a hazai börtönügyben. Mivel az 1970-es évek kezdetére a politikai vezetés számára nyilvánvalóvá váltak a személyi állomány szakmai képzettségének és a nevelés elméleti-tudományos hátterének hiányosságai is, vállalta az ezzel kapcsolatos feladatokat is¹⁰⁷⁴. Az állomány szakmai felkészültségének növelését célzó erőfeszítések eredményesek voltak; az 1970-es évek elejétől a büntetés-végrehajtási szakemberek új generációja jelent meg az intézetekben, e változás hozzájárult a korábbi ideológiai hagyományokkal való szakítás folyamatához. Utóbbi generációváltás nagyban elősegítette a hazai börtönügyben a tárgyalt évtizedben kezdődő humanizációs folyamatot, illetve a nemzetközi normákhoz való közelítést is.¹⁰⁷⁵ Az intézetekben emelkedett a nevelők létszáma¹⁰⁷⁶, 1971-ben pedig – a treatment hazánkba későn begyűrűző hatásaként¹⁰⁷⁷ – tizenegy pszichológusi státust létesítettek a büntetés-végrehajtási szervezetben,

1071 Módos T.: Az elfelejtett tudomány. Töprengés a kriminálpedagógia időszerűségéről. Börtönügyi Szemle, 2000/2., 50. o.

1072 Lőrincz J. (2006): i. m. 11. o.

1073 Kabódi Cs. – Lőrincz J. – Mezey B.: i. m. 147. o.

1074 Lőrincz J. (2006): i. m. 10. o.

1075 Kabódi Cs. – Lőrincz J. – Mezey B.: i. m. 148. o.

1076 Lőrincz J. (2006): i. m. 10. o.

1077 Forgács J.: Változó nyomvonalon. A nevelői funkció formálódása a 80-as évektől napjainkig. In: Deák F. – Pallo J. (szerk.): Börtönügyi kaleidoszkóp. Ünnepi kötet Dr. Lőrincz József 70. születésnapja tiszteletére. Duna-Mix Kft., Budapest, 2014, 92. o.

feladatuk elsősorban az „átnevelő” tevékenység segítése és a krízisintervenció volt.¹⁰⁷⁸

E változásokkal szoros kölcsönhatásban, elméleti-tudományos téren szintén történtek említésre méltó fejlemények az 1970-es években. Bár a börtönügyet is érintő kriminológiai, pedagógiai és pszichológiai kutatások a több évtizedes kényszerszünet után már az 1960-es években megkezdődtek, számottevő hatást nem gyakoroltak a büntetés-végrehajtásra. A kezdeti útkeresést követően a kriminálpedagógia és a kriminálpszichológia is fejlődésnek indult, és művelői az 1970-es évek második felében a nemzetközi szintéren a kezelési eszmét övező szkepticizmus hatására elkezdték feladni a korábbi naiv pedagógiai optimizmus álláspontját. Az egyre nagyobb teret hódító kritikai megközelítést tükröző munkák a zárt intézet személyiségkárosító, a későbbi kriminalizálódást erősítő, illetve a reintegrációt hátráltató hatásainak veszélyeire hívták fel a figyelmet.¹⁰⁷⁹ E tanulmányok között voltak, amelyek a fiatalkorúak nevelőintézeti reszocializációjának hatékonyságát kérdőjelezték meg, hangsúlyozva az egyéniesítés és a fokozatosság érvényesülésének fontosságát.¹⁰⁸⁰ A tárgyalt korszak kriminálpszichológiai szakirodalma a bűnelkövetés etiológiája terén tudott újakat mondani; a kriminológiai pszichológiai monográfiák és tanulmányok túlnyomó része a bűnözővé válás folyamatában szerepet játszó pszichés és társadalmi tényezők empirikus vizsgálatára vagy klinikai tapasztalatok alapján történő elemzésére épült.¹⁰⁸¹ Megkezdődött a büntetés-végrehajtási jog újonnan keletkezett tudományos ismereteinek rendszerbe foglalása is.¹⁰⁸² Már a korszerűbb ismereteket és az átnevelési ideológia elérhetetlen céljainak feladását tükrözi egy 1976-ban megfogalmazott előterjesztés¹⁰⁸³, amely megkísérelte az addigiaknál realisabb és szakmailag védhetőbb alapokra helyezni a börtönökben végzett kriminálpedagógiai tevékenységet. Az ideológiai hagyományokkal való szakítás folyamatát végül az új büntetés-végrehajtási kódex koronázta meg.

A Büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. sz. törvényerejű rendelet a börtönügyi tudományosság fellendülése által is katalizált kodifikációs munkálatok eredményeként született meg.¹⁰⁸⁴ Ez a jogszabály szakított

1078 Boros J. – Csetneky L.: i. m. 21. o.

1079 Lőrincz J. (2006): i. m. 12–13. o.

1080 Lőrincz J. (2018): i. m. 27–28. o.

1081 Szabó J. (2010): i. m. 13. o.

1082 Kabódi Cs. – Lőrincz J. – Mezey B.: i. m. 149–150. o.

1083 Előterjesztés a szabadságvesztés végrehajtása alatt végzett nevelőtevékenység fejlesztési koncepciójához. (BVOP, 1976. május 24.) Idézi Lőrincz J. (2006): i. m. 13. o., 34. lj.

1084 Kabódi Cs. – Lőrincz J. – Mezey B.: i. m. 149–150. o.

a korábbi szabályozás irreális céljával – a törvénytisztelő állampolgárrá történő átnevelés célkitűzésével –, és helyette a szabadulás utáni beilleszkedés és az újabb bűncselekmény elkövetésétől való tartózkodás elősegítésének feladatát fogalmazta meg.¹⁰⁸⁵ Utóbbi eszközeként a joghátrány mellett a nevelést nevesítette, amely – kilépve korábbi szűkebb fogalmából – a társadalmi beilleszkedés esélyeit növelő valamennyi pozitív hatás gyűjtőfogalma lett. Két új intézményt is bevezettek az új szabályozással, az átmeneti és a gyógyító-nevelő csoportot, amelyek közül az első a szabad élet körülményeihez közelítő enyhébb végrehajtási rezsimet, utóbbi pedig a személyiségzavarban szenvedő elítéltek differenciált kezelését megvalósító csoportot jelentette.¹⁰⁸⁶ Az 1970-es években tehát számos jelentős és előremutató változás történt a hazai büntetőjog, illetve azon belül a büntetés-végrehajtási nevelés területén. Ruzsonyi megállapítása szerint *„az évtized végére kialakultak a büntetés-végrehajtásban azok a lehetőségek, amelyek a nevelés számára valóban kibontakozást biztosítottak”*¹⁰⁸⁷. Más kérdés, hogy a nevelésfogalom XX. század eleje óta tartó erodálódása az 1970-es években jelentős válságban kulminált, amelyre az új bv. kódex paradigmaváltása hozott legalábbis koncepcionális szinten megoldást. Az új szabályozás *„a nevelést, mint paternalista fogalmat száműzte a kódexből, helyette a fogvatartott-személyzet együttműködését és a börtön szolgáltató szerepét helyezte fókuszba”*¹⁰⁸⁸.

6.1.3. Az 1980-as évektől napjainkig

Ahogy arra korábban röviden utaltam, a neveléskoncepció válságának tünetei már az 1920-as években megjelentek, amikor a korai kriminálpedagógiai kutatásokat politikai hullámverés mosta alá.¹⁰⁸⁹ A következő évtizedek útkereséseit követően, a számos ígéretes fejlemény ellenére a nevelési tevékenység belső ellentmondásai az 1970-es években kifejezetté váltak, és a válság a következő évtizedben tovább mélyült. Az 1980-as évek gazdasági változásai és a bűnözés ezzel összefüggő emelkedése keresztülhúzták az új büntetés-végrehajtási kódex alkotóinak számításait.¹⁰⁹⁰ A börtönépesség rohamos növekedése és az elítéltek összetételének szintén kedvezőtlen változásai miatt a korszerű elképzelések

1085 Lőrincz J. (2018): i. m. 28. o.

1086 Kabódi Cs. – Lőrincz J. – Mezey B.: i. m. 149–150. o.

1087 Ruzsonyi P. (1999): i. m. 32. o.

1088 Lőrincz József személyes közlése. 2019. július 19.

1089 Uo.

1090 Kabódi Cs. – Lőrincz J. – Mezey B.: i. m. 150. o.

nem valósulhattak meg.¹⁰⁹¹ A büntetés-végrehajtási szakemberek fluktuációja a rossz munkakörülmények és az alacsony bérezés okán egyre nőtt. A pedagógiában jártas személyi állomány elvándorlását a szakmai előmenetel korlátozott volta és a biztonsági szempontoknak a neveléssel szemben érvényesülő, azt gyakorlatilag ellehetetlenítő primátusa is fokozta. Mégis, az 1980-as években a hazai börtönügyet a politikai befolyás fokozatos háttérbe szorulása és a szakmai szempontok erősödése jellemezte.¹⁰⁹²

Utóbbi tendencia a korszak tudományos-elméleti munkáiban is tükröződik. A kriminálpedagógia fogalma és rendszertani helye körüli diskurzus az 1980-as években is folytatódott¹⁰⁹³, és a börtönpszichológiai kutatások is beindultak¹⁰⁹⁴. A társadalmi beilleszkedési zavarok elnevezésű kutatási program részeként született kutatások fókuszában például a börtönadaptáció és a visszaesés bejósolhatóságának kérdése, valamint a különböző fogvatartotti csoportok pszichológiai jellemzői álltak¹⁰⁹⁵. A büntetés-végrehajtási szakirodalomban továbbra is a nevelői tevékenység volt az érdeklődés középpontjában. A szakemberek a körülmények ellenére lankadatlan lelkesedéssel, „a szakmai lojalitáson jóval túlmutató szenvedéllyel”¹⁰⁹⁶, a kedvező változásokban bízva írtak a nevelésről. A szakmai diskurzus az 1979 és 1986 között folyó modellkörlet-kísérletek köré szerveződött.¹⁰⁹⁷ Utóbbiak arra a felismerésre épültek, hogy a nevelés csak egységes hatásrendszer érvényesítése esetén valósulhat meg, tehát a fennálló szakterületi elszigeteltség, a nevelés és a biztonság céljainak állandó összeütközése esetén nem. A belső őrség kettős irányítás alá helyezésével kívánták előmozdítani a szakterületek közötti párbeszédet. Az első próbálkozás sikertelensége miatt módosított programmal 1981-ben újraindult a kísérlet, amely – bár hozott néhány kedvező változást – a belső ellentmondások, különösen az egyes szakterületek eltérő szemléletéből eredő töréspontok miatt

1091 Lőrincz J. (2006): i. m. 15. o.

1092 Ruzsonyi P. (1999): i. m. 32. o.

1093 Lásd például Ruzsonyi P. (1999): i. m.

1094 Lásd például Szabó J. (2010): i. m.

1095 Lásd például Boros J. – Münnich I.: Börtönadaptáció és visszaesés. In: Gödöny J. (szerk.): Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok, XXI. 1984, 340–372. o.; Boros J. – Münnich I.: Kísérlet a visszaesés bejósolására. In: Gödöny J. (szerk.): Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok, XX. 1983, 210–252. o.

1096 Forgács J.: Miért beteg a magyar büntetés-végrehajtási nevelés? Börtönügyi Szemle, 2013/2., 2. o.

1097 Forgács J. (2013): i. m. 2–3. o.

nem bizonyult hatékonyak.¹⁰⁹⁸ Mindazonáltal a szakma nagy reményeket fűzött a kísérlettel párhuzamosan megvalósuló szervezeti változásokhoz. A Bv. tvr. hatálybalépését követően elméleti és gyakorlati szakemberek bevonásával megkezdődött a büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciójának kidolgozása.¹⁰⁹⁹ Az 1983-ban elkészült koncepció végleg leszámolt a korábbi optimista neveléselfogással, és a nevelésnek az addigra a tudomány által már feltárt ellentmondásait is leírta.¹¹⁰⁰ Megállapította, hogy a büntetés-végrehajtás csak mérsékelten segíti elő a reintegrációt, és több feladatot is meghatározott a jövőre vonatkozóan.¹¹⁰¹ A fejlesztés lehetőségei körében megfogalmazódott egyebek mellett az elítéltek klasszifikációjának és egy központi kivizsgáló létesítésének gondolata is.¹¹⁰² Bár a koncepció a nevelés felismert anomáliáinak tényleges megoldására nem vállalkozott, érdeme, hogy „*azóta sem született a büntetés-végrehajtás történetében ehhez hasonló, széles körben megvitatott, a szakma és az akkori vezetés által is elismert nevelésfejlesztési tanulmány*”¹¹⁰³. Az 1986-ban elkészült *munkáltatásfejlesztési koncepció* a börtönvállalatok válságát volt kénytelen megállapítani, és sajnos nem tudott érdemben tenni az elítéltek munkavégzésének gazdaságossági és reszocializációs céljai összehangolásáért.¹¹⁰⁴

Az 1980-as évek végétől tapasztalható volt az európai jogállamiság eszméjéhez kapcsolódó klasszikus büntetőjogi szemlélet erősödése, amelyet a humánus büntetőpolitika kialakítása iránti igény is tükrözött.¹¹⁰⁵ A szemléletváltás és a szakmai szempontok előtérbe kerülésének köszönhetően a rendszerváltás idejére kiépültek az elítéltekkel közvetlenül foglalkozó szakmai csoportok, differenciáltabbá vált az elítéltek osztályozása, és humanizálódott a fogvatartottakkal való bánásmód. „*A direkt ellenségeskedés helyébe korrektebb, az együttműködésre jobban alapozó kapcsolatrendszer jött létre a személyzet és az elítéltek*

1098 2015-ben is zajlott egy modellkörlet-kutatás, amelynek elméleti háttere, eredményei és következtetései remélhetőleg hasznosulnak a hazai büntetés-végrehajtás harmadlagos prevenciók gyakorlatában. Lásd Csóti A. (szerk.): *Körletmozaikok 2015. „A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának vizsgálata”* című kutatás tanulmányai. Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, Budapest, 2015

1099 Forgács J. (2013): i. m. 4. o.

1100 Kabódi Cs. – Lőrincz J. – Mezey B.: i. m. 151. o.

1101 Forgács J. (2013): i. m. 5-6. o.

1102 Huszár L. (1997): i. m.

1103 Forgács J. (2013): i. m. 6. o.

1104 Kabódi Cs. – Lőrincz J. – Mezey B.: i. m. 151. o.

1105 Lőrincz J. (2018): i. m. 30. o.

között.”¹¹⁰⁶ A rendszerváltozás éveiben az egyre inkább teret nyerő nyugat-európai szemlélet hatására az új törekvések az emberi jogok tiszteletben tartása jegyében elsősorban a börtönártalmak csökkentésére, a börtönviszonyok humanizálására irányultak. Megszüntették a jogállamiság elveit súlyosan sértő, az elítélt „megjavulását” célzó határozatlan tartamú büntetések, azaz a szigorított őrizetet, a munkaterápiás intézeti kezelést és a szigorított javító-nevelő munkát.¹¹⁰⁷ Az 1990-es években az Európa Tanács börtönügyi ajánlásai hatására új fogalmak – a rehabilitáció, valamint a normalizáció, a nyitottság és a felelősség elvei – is gyökeret eresztettek hazánkban.¹¹⁰⁸ Utóbbi európai alapelveket a hazai börtönügy saját fejlődésének iránymutatójának tekintette a rendszerváltozás időszakában.¹¹⁰⁹ A normalizálás elve értelmében „a szabadságvesztés végrehajtási körülményeit, az elítéltek életmódját, a fogvatartás anyagi, infrastrukturális feltételeit, valamint az elítéltek jogi helyzetét a lehető legjobban közelíteni kell a szabad élet általános feltételeihez, illetve a »civil«, állampolgári jogi helyzethez”¹¹¹⁰. A nyitottság elve az elítéltek társadalomtól való elszigeteltségének a lehetőségekhez képest történő oldását, minimalizálását célozza, amely a kapcsolattartási formák, illetve a börtön és a társadalmi környezet közötti interakciók biztosítása révén érvényesül. Az egyik legjelentősebb szemléleti változást jelentő felelősség elve az elítélt felelősségérzetének, önállóságának, önbecsülésének fejlesztését tűzi ki célul annak érdekében, hogy a végrrehabilitáció, a reintegrációs folyamat aktív résztvevője és ne csak „elszenvedője” legyen.

Az európai börtönmodellhez való közelítés folyamatának velejárója volt tehát azon szemlélet meghonosítása, amely szerint a reintegráció elsődleges letéteményese maga az elítélt.¹¹¹¹ A Bv. tvr. jogharmonizációt célzó 1993. évi módosítása már ez utóbbi megközelítés jegyében fogant, és az elítéltek képességeinek, illetve készségeinek fejlesztését célzó programokon való részvételt már nem kényszer, hanem ösztönzők útján kívánta elősegíteni.¹¹¹² Ez a felfogás a bűnelkövetők rehabilitációjának jogosultságalapú megközelítését, továbbá az erősségeken alapuló rehabilitációs paradigma álláspontját tükrözi, amelyekre

1106 Ruzsonyi P. (1999): i. m. 32. o.

1107 Kabódi Cs. – Lőrincz J. – Mezey B.: i. m. 153–154. o.

1108 Forgács J. (2014): i. m. 95. o.

1109 Lőrincz J.: Börtönügyünk a rendszerváltozás időszakában. Börtönügyi Szemle, 2011/2., 72. o.

1110 Uo.

1111 Ruzsonyi P.: A kriminálpedagógia elméletének és módszereinek alkalmazása a fogvatartottak reintegrációjában. Magyar Rendészet, 2008/1–2., 51. o. [2008a]

1112 Kabódi Cs. – Lőrincz J. – Mezey B.: i. m. 155. o.

a második fejezetben már kitértem. Az európai börtönmodell a szabadságvesztés-büntetés elrettentő, visszatartó hatását pozitív hatáselemekkel – a változáshoz szükséges segítség, támogatás megadásával – egészítette ki. Az 1993. évi módosítás – a normalizáció, a nyitottság és a felelősség elveivel összhangban – bevezette az enyhébb végrehajtási szabályok (evsz) jogintézményét is.¹¹¹³

A múlt század végére tehát a „»nevelés-gondolat« tartalma és gyakorlati érvényesítése a század eleji pozitivistá reformtörekvésekhez képest gyökeresen átalakult»¹¹¹⁴. Az eurokompatibilitás azonban a hazai börtönügy krónikus problémái miatt megrekedt az elvek és a jogalkotás szintjén.¹¹¹⁵ Az elítéltek jogainak tiszteletben tartásán és az együttműködésen alapuló bánásmódhoz szükséges szemléletváltás ugyanis sajnos nem ment gyorsan és gördülékenyen a büntetés-végrehajtási intézetek személyi állománya körében, akik az irányváltással korábbi tekintélyüket látták fenyegetve.¹¹¹⁶ A körülmények korántsem kedveztek a szakma anyagi és ezzel összefüggésben erkölcsi helyzetének a szemléletváltást is szolgáló javítására irányuló szándéknak. Az 1990-es évek második felétől egyre hangsúlyosabbá váló represszív büntetőpolitika ismét a börtönnépeség növekedéséhez vezetett, továbbá szűk korlátok közé szorította a normalizáció, a nyitottság és a felelősség elveit, és mindez gátat szabott a szakmai fejlődésnek. A „garanciális büntetés-végrehajtás” megsokszorozta a személyi állomány adminisztratív terheit.¹¹¹⁷ Mindezen tényezők hatására megnőtt a fluktuáció a büntetés-végrehajtási dolgozók körében, és újabb generációváltás zajlott le, amely végül megkönnyítette a szemléletváltást.

A büntetés-végrehajtási nevelés és általában véve a bűnisméltés megelőzését célzó gyakorlat égető problémái ellenére az 1990-es években, majd az ezredfordulót követően is folytatódott hazánkban a börtönügyi tudományos-elméleti tevékenység, és újra felmerültek a büntetés-végrehajtási neveléssel kapcsolatos vitás kérdések. *Módos Tamás* írta 2000-ben, a kriminálpedagógia mint „elfelejtett tudomány” időszerűségéről szóló cikkében: „Az elmúlt évtizedekben a kriminálpedagógia csak a kriminológusok és büntetőjogászok felfogásában élt, s a gyakorlatban a zártintézeti nevelés során csak elemei voltak fellelhetők.”¹¹¹⁸ Ezen a helyzeten a szakma több jeles képviselője is igyekezett, illetve azóta is igyek-

1113 Forgács J. (2014): i. m. 95. o.

1114 Lőrincz J. (2006): i. m. 19. o.

1115 Kabódi Cs. – Lőrincz J. – Mezey B.: i. m. 160. o.

1116 Uo. 159–160. o.

1117 Forgács J. (2014): i. m. 96. o.

1118 Módos T. (2000): i. m. 50. o.

szik változtatni. A büntetés-végrehajtási neveléssel foglalkozó hazai szakirodalom 1996–2004 közötti időszaka az elmélyülés jegyében telt.¹¹¹⁹ Több tanulmány is született a nevelői szerepkör változásáról, illetve kirajzolódtak az ezzel kapcsolatos különböző felfogások. *Garami Lajos*¹¹²⁰ a szociális munka irányába történő fejlődés, a nevelői feladatkör tanácsadás irányába történő elmozdulásának gondolatát képviselte. Könyvem témájához és felfogásához közelebb áll Módos Tamás és Ruzsonyi Péter álláspontja, akik a büntetés-végrehajtási pedagógia fogalomrendszerében gondolkodva elemezték a nevelői feladatkör változó tartalmát. Módos a pedagógiai eszköztár jelentőségét emeli ki az elítéltek pozitív irányú befolyásolása, azaz a büntetés-végrehajtási kezelés, illetve nevelés területén. Módos¹¹²¹ szerint a nevelés tudatos tevékenység, amelynek az a célja, hogy a nevelt személyisége befolyásolására, fejlesztésére irányuló szándék meghatározott eredményre vezessen, a megfelelő feltételek és eszközök segítségével. Fejlesztő jellegű folyamat, amelynek eredménye, hogy a nevelt ismereteit, tapasztalatait, képességeit, morális állapotát tekintve kedvezőbb helyzetbe kerül, javulnak az életkorának megfelelő társadalmi adaptációjának lehetőségei. Bár Módos is a konstruktív életvezetés kialakítását tekinti a büntetés-végrehajtási vagy korrekciós nevelés elsődleges céljának, Ruzsonyi szerint nem képviseli kellő mértékben a fogvatartottak önkéntes és tevékeny közreműködésének igényét.¹¹²² Ruzsonyi szerint a szabadságvesztés-büntetés céljának megvalósulásához szükséges pozitív irányú személyiségváltozás *„csak tudatosan megtervezett körülmények között, célirányos módszerek alkalmazásával, szakemberek irányítása mellett, és a fogvatartottak önkéntességére épülő tényleges együttműködés kialakításával érhető el”*¹¹²³. Büntetés-végrehajtási korrekciós nevelésen Ruzsonyi kizárólag olyan pedagógiai eljárást ért, *„amely a fogvatartottak társadalmilag elfogadott, de egyénileg is eredményes magatartás- és tevékenységformáinak kialakítására, valamint a már meglévő pozitív tulajdonságok és viszonyulási formák tudatosítására és elmélyítésére irányul”*¹¹²⁴. A treatment válságának hatásaira hazánkban is megjelenő, a büntetés-végrehajtási nevelés

1119 Forgács J. (2013): i. m. 1. o.

1120 Garami L.: Támogató háttér. A nevelői funkció változásáról. Börtönügyi Szemle, 1997/3., 71–80. o.

1121 Módos T.: A reszocializáció módszertana. BVOP, Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár sorozat, 2003/3.

1122 Ruzsonyi P. (1999): i. m. 39. o.

1123 Ruzsonyi P.: Kriminálpedagógiai útkeresés a fiatalok fogvatartottak szabadságvesztés büntetésének végrehajtásában. Börtönügyi Szemle, 2008/4., 16. o. [2008b]

1124 Ruzsonyi P. (1999): i. m. 24. o.

létjogosultságát megkérdőjelező, illetve a börtön személyiségromboló hatása-
it nehezményező szakemberek aggályaira is érdemi választ ad. Úgy véli, hogy
bár a börtönártalmak ismerete, illetve azok csökkentésének szándéka valóban
fontos, a prizonizációs hatások érvényesülését nem tartja elkerülhetetlennek,
ahogy a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása és a totális intézmény közé
egyenlőségelet tevő álláspontot sem fogadja el.¹¹²⁵ A kötelező nevelőintézkedésekkel és a „javítás procedúrájával” kapcsolatos aggályokkal mindazonáltal
egyetértve, Ruzsonyi az önálló döntésen és együttműködési szándékon alapuló
nevelési-kezelési programok létjogosultsága mellett foglal állást. Az 1990-es
évek végén vázolt neveléseméleti megközelítése az általános pedagógiai alapo-
kon nyugvó hazai Bábosik-féle és a kognitív pedagógiai irányultságú kanadai
Ross-féle¹¹²⁶ neveléseméleti modell ötvözésére épül, és a konstruktív életvezetés
kialakítására irányul.¹¹²⁷ Az elmúlt évtizedben Ruzsonyi több további
javaslatot is megfogalmazott a tárgyalt terület korszerűsítése érdekében. Tíz
éve a nevelés reformjának lehetőségét a fogvatartottak szükségletorientált csoportjainak
kialakításában, illetve az individualizálásban és differenciálásban látta, és a nevelés
terminus lecserélésének szükségessége mellett érvelt.¹¹²⁸ Érvei között szerepelt a nevelés fogalmának hétköznapi, elcsépett és sokféle módon
értelmezhető volta és az, hogy a nevelés nem tekinthető önmagában sem cél-
nak, sem a személyiségformálás egyetlen eszközének. Annak fényében pedig,
hogy a büntetés-végrehajtás nyelve az utóbbi évtizedekben egyértelműen az
angol lett, egyértelműen érkezettnek látta a helyzetet az angol megfelelővel
nem rendelkező terminus lecserélésére, amely célra a nemzetközileg elfogadott
és magyarázatra nem szoruló reszocializáció kifejezést javasolta. A fogalom-
használat megreformálásán túl javaslatot tett a hagyományos nevelői munka
pedagógiai tartalmának a nemzetközi szakirodalomban leírtaknak megfelelő
kiegészítésére, frissítésére oly módon, hogy a pedagógiai eszközök mellett az

1125 Ruzsonyi P. (2004): i. m. 37. o.

1126 Ez a modell voltaképp Ross és Fabiano nevéhez fűződik. Az egyebek mellett az ő nevükkel fémjelzett „kanadai iskolához” tartozott, illetve tartozik egyebek között a kockázati paradigma kapcsán már említett Genderau, Andrews, Bonta és Cullen is.

1127 Ruzsonyi P.: Új megközelítés: a konstruktív életvezetés megalapozásának korrekciós pedagógiai rendszere. *Börtönügyi Szemle*, 1997/4., 82–95. o.

1128 Ruzsonyi P. (2004): i. m. 45–47. o.

önálló és konstruktív életvezetés kialakításához szükséges szociális és pszichológiai eszközök is szerephez jussanak.

A 2000-es évek eleje óta a szakma érdeklődése alábbhagyott a nevelés általános problémái vonatkozásában, és az azóta született publikációk inkább csak részterületeket érintenek.¹¹²⁹ Mindez talán annak is tulajdonítható, hogy a szakma fejlődése 1999-ben váratlan és kedvezőtlen fordulatot vett. Az úgynevezett Döcher-ügyet¹¹³⁰ 1999-ben a nevelők kompetenciavesztése, az adminisztratív terhek további drasztikus növekedése, illetve a normatív szint és a tényleges gyakorlat közötti szakadék elmélyülése követte.¹¹³¹ Az egyensúly egyértelműen a biztonsági szempontok irányába billent, míg a reintegrációs célok a korábbiaknál is jobban háttérbe szorultak. Az ezredforduló környékén az intézetekben uralkodó gazdasági és infrastrukturális körülmények, valamint személyi feltételek tehát továbbra is jókora akadályokat gördítettek a harmadlagos megelőzési gyakorlat fejlődése útjába.¹¹³² A túlszűfoaltság, valamint a rendszer váltással meghonosított elvek – a normalizáció, a nyitottság és a felelősség – sérülése¹¹³³, illetve ezekkel összefüggésben a biztonsági szempontok elsősege olyan légkört teremtett az intézetekben, amelyek köszönőviszonyban sem voltak a kölcsönös együttműködésen és humánus bánásmódon alapuló európai modellel. A nevelői tevékenység a napi gyakorlat szintjén „számos vonatkozásban kiüresedett”¹¹³⁴. Forgács Judit *Miért beteg a magyar büntetés-végrehajtási nevelés* című tanulmányában¹¹³⁵ megállapítja, hogy „A tünetek ma is megmutatkoznak a mindennapok nevelési/nevelői munkájában, de ezeket szakmai komfortból (vagy megalkuvásból?) megtanultuk a magunk sajátos módján kezelni, és a baj gyökereit már nem kutatjuk”.

6.1.4. A büntetés-végrehajtási nevelés válságtünetei

A hazai büntetés-végrehajtási nevelés tehát az új bv. kódex hatálybalépése idején már csaknem egy évszázada súlyos válságtüneteket mutatott, amelyek folyamatosan újratermelték önmagukat. A túlszűfoaltsággal való folyamatos küz-

1129 Forgács J. (2013): i. m. 1. o.

1130 1999. február 2-án Döcher Györgyöt, aki evsz hatálya alatt külső munkavégzésen vett részt, munkahelyén, egy presszóban agyonlőtték.

1131 Forgács J. (2014): i. m. 97. o.

1132 Módos T. (2000): i. m. 50. o.

1133 Kabódi Cs. – Lőrincz J. – Mezey B.: i. m. 160–161. o.

1134 Ruzsonyi P. (2004): i. m. 34. o.

1135 Forgács J. (2013): i. m. 1. o.

delem, a rendkívüli események megelőzésére irányuló törekvések, a biztonsági szempontok szinte kizárólagos érvényesítése mellett a bűnismétlés megelőzését, illetve a fogvatartottak reintegrációját célzó gyakorlat a szakemberek gyakran legjobb szándéka és progresszív törekvései ellenére is a háttérbe szorult. A Döcher-ügyet követően elindult kedvezőtlen változás egy érthető defenzíva következménye volt ugyan a büntetés-végrehajtás részéről, ám súlyos és máig elhúzódó hatásai voltak. A döntési szintek egyre feljebb tolódásával a nevelők elvesztették korábbi önállóságukat, és jelentősen nőttek adminisztrációs terheik¹¹³⁶. Az egyébként pozitív fejleményként értékelhető informatikai fejlődés a szervezetrendszeren belül azzal a paradox következménnyel járt, hogy a nevelőknek még több időt kellett ügykezelésre fordítaniuk¹¹³⁷. Mindezek nyomán a korábbinál is jobban elmélyült a jogszabályban deklarált célkitűzések és korszerű elvek, illetve a gyakorlat között húzódó szakadék. Néhány éve, a könyvem alapjául szolgáló disszertációm lezárása idején ez volt a hazai büntetés-végrehajtás harmadlagos prevenciós gyakorlatának elsődleges problémája. Bár az új bv. kódex hatálybalépése nem csak papíron hozott változásokat, a nevelők – ma már reintegrációs tisztek – tevékenységét nehezítő problémák nagy részét vélhetően nem sikerült egyik napról a másikra megoldani, így ezek a bonyolult rendszerré összefonódó elemek feltételezhetően ma is fennállnak. Erre utal például egy közelmúltban megjelent tanulmány, amely a reintegrációs tisztek jelentős túlterheltségéről és ennek a reintegrációs tevékenységre és a biztonsági területre gyakorolt hatásairól szól.¹¹³⁸ Ez derül ki továbbá az alapvető jogok biztosa mint OPCAT nemzeti megelőző mechanizmus egyes jelentéseiből is¹¹³⁹.

Forgács Judit a nevelői munka válságának okait három kategóriába sorolja.¹¹⁴⁰ Szakmatörténeti hatások alatt tárgyalja a büntetés, illetve a börtön funkciójával kapcsolatos kettősségből, a börtön ellentmondásos feladatstruktúrájából eredő problémákat. A társadalomvédelmi funkció és a nevelés, illetve

1136 Forgács J. (2014): i. m. 96–97. o.

1137 Uo. 97. o.

1138 Sztodola T.: Mit vár a biztonság a reintegrációs tisztektől? Börtönügyi Szemle, 2017/1., 100. o.

1139 Lásd például Az alapvető jogok biztosa mint OPCAT nemzeti megelőző mechanizmus jelentése az AJB-646/2019. számú ügyben; Az alapvető jogok biztosa mint OPCAT nemzeti megelőző mechanizmus jelentése az AJB-793/2017. számú ügyben. https://www.ajbh.hu/documents/10180/2936606/AJB-646_2019.pdf/ece3f3aa-65e0-b6de-2a0b-0fc6573fd651; https://www.ajbh.hu/documents/10180/2611988/AJB_793_2017_SZH_jelent%C3%A9s.pdf/36ce5946-9688-239c-5126-1fb2000015d7

1140 Forgács J. (2013): i. m. 7–10. o.

a reintegráció egymásnak ellentmondó céljai a büntetés-végrehajtási gyakorlatban is megjelennek, megghiúsítva utóbbiak érvényesülését. A szakmatörténeti okok között említi továbbá az egymást váltó újabb és újabb, kétes hatékonyságú elméletek hatásait, amelyek megvalósítása általában kompromisszumos, eklektikus formában történhetett csak a gyakorlatban. Ruzsonyi Péter is ezt az álláspontot képviseli, megállapítva, hogy a büntetés-végrehajtás területén végzett nevelői tevékenység céljait és funkcióit hazánkban mindig is a mindenkori büntetőpolitika aktuális trendjei és érdekei határozták meg.¹¹⁴¹ A neveléshez kapcsolt célkitűzések – így például „megjavítás”, „átnevelés”, „nevelés” – a gyakorlatba történő átültetés ismételt kudarcai miatt folyamatosan módosultak. Ruzsonyi véleménye szerint az ideológiailag meghatározott irreális célok és teljesíthetetlen elvárások miatti frusztráció és a szakmát erő folyamatos kritikák elbizonytalanították a nevelők nagy részét. További, az eddigiekkel szorosan összefüggő problémaként említi Forgács¹¹⁴² egyik oldalról a fejlesztési törekvéseket akadályozó merev szakmai szemléletet, másik oldalról pedig az előremutató, jobbító szándékú kezdeményezéseknek a gyakorlati végrehajthatóság hiányában történő gyakori megghiúsulását.

A nevelés válságához vezető okok körében Forgács az oktatásunkban rejlő ellentmondásokat is nevesíti. Mind a már diplomás nevelők tizennégy hetes alapképzése, mind a Nemzeti Közszolgálati Egyeteme Rendészettudományi Karán zajló felsőfokú képzés anyagában – a szakma és a büntetés-végrehajtási intézetek elvárásainak megfelelően – a jogi és biztonsági tárgyak hegemoniája érvényesült, míg „*a humán értékeket közvetítő tantárgyak és az azokhoz kapcsolódó speciális tudás háttérbe szorulnak a valós büntetés-végrehajtási kompetenciakörben*”¹¹⁴³. Az új bv. kódex hatálybalépése óta azonban ezen a téren ígéretes változások történtek. A Ludovika Kiemelt Kutatóműhely az állam közbiztonsági feladatainak fejlesztési lehetőségével foglalkozik a harmadlagos bűnmegelőzés területén.¹¹⁴⁴ A projekt keretein belül megvalósulni látszik a re-

1141 Ruzsonyi P. (2004): i. m. 34. o.

1142 Forgács J. (2013): i. m. 8. o.

1143 Uo. 9. o.

1144 Ruzsonyi P.: Az együttműködés kutatási programja: a reintegrációs tisztek oktatásának, képzésének fejlesztése az eredményes fogvatartotti reintegráció érdekében. Börtönügyi Szemle, 2017/1., 101–109. o.

integrációs tisztek átfogó és korszerű ismereteket tartalmazó képzése, és ezáltal a fogvatartottakkal kapcsolatos reintegrációs tevékenység fejlesztése.

A hazai büntetés-végrehajtási nevelés „betegségének” okai körében Forgács a fegyőrszubbkultúrát említi harmadikként, különös tekintettel a felügyelői állomány értékrendjére, attitűdjére és szerepfelfogására.¹¹⁴⁵ Bár a fegyőrszubbkultúra nemcsak a börtön formális és informális szabályait, hanem egyebek mellett a munkatársaktól átvett értékeket is magában foglalja, hazánkban a nevelői állomány értékrendjének, a fogvatartottakkal kapcsolatos attitűdjének elemei nem szivárogtak át a fegyőrszubbkultúrába. Forgács erre vezeti vissza a nevelők és a felügyelői állomány közötti értékkonfliktust, illetve a nevelői gyakorlat ebből eredő anomáliáit. Módos Tamás a következőképpen foglalja össze a hazai büntetés-végrehajtási szervezetrendszer e krónikus, napjainkban is meghatározó problémáját: „A nevelés eszméje és a klasszikus őrszolgálati feladatokra dresszírozott személyzet beállítódása azóta is élesen szemben áll, és ez a szembenállás feloldhatatlannak tűnik, még ha azt nem is az ésszerű reagálások indukálják, hanem valami – csak a csoportlélektan által magyarázható – mesterséges hatáskeltés. Mindenesetre a hazai büntetés-végrehajtás ezzel az ellentmondással mindeddig nem tudott mit kezdeni.”¹¹⁴⁶ A felügyelők és a nevelők közötti ellentmondásos kapcsolaton túl a fegyőrszubbkultúra dominanciája további anomáliákat is okoz. Azáltal ugyanis, hogy a fegyőrszubbkultúra elemei a nevelői szerepkörben is jelen vannak, a nevelő nem tud valódi segítőként eljárni, miközben „igazi fegyőrnek” sem számít.¹¹⁴⁷ Ez a szerepkonfliktus aláássa a fogvatartottaknak a nevelőkkel szembeni bizalmát, rontja a harmadlagos megelőzés céljainak és a nevelési törekvéseknek az érvényesülését, és nem utolsósorban hátrányosan befolyásolja a nevelői állomány presztízsét, állapotát, közérzetét. A szerepkonfliktusok és szervezeti problémák okaival és következményeivel foglalkozik *Fiáth Titanilla* remek tanulmánya, amely az ezekből származó fe-

1145 Forgács J. (2013): i. m. 10. o.; Forgács J. (2015): A 2015-ös modellkörlet-kísérlet elméleti alapjai. In: Csóti A. (szerk.): i. m. 75–94. o.

1146 Módos T.: Visszatekintés a büntetés-végrehajtási nevelés elmúlt negyven évére. In: Deák F. – Pallo J. (szerk.): Börtönügyi kaleidoszkóp. Ünnepi kötet Dr. Lőrincz József 70. születésnapja tiszteletére. Büntetés-végrehajtás Tudományos Tanácsa, Budapest, 2014, 132–145. o.

1147 Forgács J. (2013): i. m. 12. o.

szükségek csökkentésének lehetséges módjaira is kitér a nemzetközi szakirodalom alapján.¹¹⁴⁸

További, az imént vázolt helyzetből következő problémát jelenthet a szakterületek széttagoltsága és a nem megfelelő információáramlás.¹¹⁴⁹ A nevelők és a felügyelők közötti információcsere egyéni döntéseken alapul, ezért az elítéltekről készült vélemények szakmai sablonokat tartalmaznak, és nem valós megismerésen alapuló szakmai megállapításokat. A szükségletek felmérésére alkalmazott módszerek esetlegesek, nem alakult ki egységes gyakorlat, a feltárt szükségletek pedig gyakran megfelelő szakmai válasz nélkül maradnak. Márpedig a fogvatartottak megismerése szükséges volna a rehabilitáció, a reintegráció elősegítését szolgáló megfelelő programok kiválasztásához, de még az intézet biztonságának fenntartásához is.

A harmadlagos megelőzés céljának érvényesülését, illetve azon belül a nevelői tevékenység hatékonyságát hátráltató tényezők körében gyakran említett probléma volt az elítéltek kezelési szempontú osztályozásának, illetve differenciált kezelésének hiánya. A differenciálás, illetve osztályozás fogalma magában foglalja az elítéltek típusba sorolását, az így képzett csoportok szükségleteinek megfelelő nevelés, kezelés kialakítását az erre alkalmas büntetés-végrehajtási intézetben.¹¹⁵⁰ Az elítéltek nevelésével kapcsolatos célkitűzések megvalósíthatóságának korlátai Ruzsonyi szerint nemcsak a megfogalmazott célok irreális voltában keresendők, hanem az érintettek homogén – tehát sem a célokat, sem az eszközöket illetően nem differenciált – csoportként és a nevelés passzív „elzenvedőiként” történő kezelésének gyakorlatában is.¹¹⁵¹ *Bereczki Zsolt*¹¹⁵² is megállapította az ezredfordulón, hogy a hazai büntetés-végrehajtás egyik gyengéje, hogy nincs megfelelő klasszifikációs rendszer és a szükséges számú speciális csoport. A rendszerből hiányoztak például a drogfüggők, az alkoholisták és a szexuális bűnelkövetőkre specializált rezsimek, illetve kezelési csoportok, de nem volt megoldott az elsőbűntényesek elkülönített elhelyezése, illetve az anya-gyermek elhelyezés sem. Az akkori tervek között kábítószermentes körlet, alkoholfüggők kezelési csoportja, elsőbűntényesek kezelési csoportja, szexuális

1148 Fiáth T.: Szerepkonfliktusok és szervezeti problémák a büntetés-végrehajtásnál. In: Csóti A. (szerk.): i. m. 11–24. o.

1149 Forgács J. (2014): i. m. 99. o.

1150 Boros J. – Csetneky L.: i. m. 74. o.

1151 Ruzsonyi P. (2004): i. m. 39. o.

1152 Bereczki Zs.: Speciális csoportok. Az eurokonform büntetés-végrehajtás megvalósításáért. Börtönügyi Szemle, 2000/4., 79–81. o.

bűncselekményt elkövetők kezelési csoportja és egy anya-gyermek körlet¹¹⁵³ szerepelt, amelyek egy része azóta sem valósult meg.¹¹⁵⁴ Utóbbi oka nyilvánvalóan nem a hazai szakemberek szakmai felkészültségének vagy fejlesztő szándékának hiányára vezethető vissza, hisz az egyéniesítés alapjául szolgáló klasszifikáció mibenléte és szükségessége az utóbbi néhány évtized több publikációjában is visszatérő téma.¹¹⁵⁵ A Bv. tvr. még nem tartalmazott rendelkezéseket az elítéltek kriminológiai, biztonsági vagy nevelési/kezelési szempontú osztályozásáról. A 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet a biztonsági csoportba sorolás és egyes speciális csoportok szabályozásával jelentős előrelépést jelentett ugyan, ám a nevelési, illetve kezelési szempontú klasszifikációs szempontokról nem szól, utóbbiak érvényesülése – a kriminológiai és biztonsági szempontok primátusa mellett – csak esetlegesen valósul meg a rendszerben.¹¹⁵⁶ Garami megjegyzi továbbá, hogy a biztonsági szempontú osztályozás a megbélyegzés veszélye mellett „a kezelési módszerek alkalmazási körét is beszűkíti”¹¹⁵⁷. Az új bv. kódex ezen a téren is sok változást hozott, ezekre a későbbiekben részletesen kitérek.

A nevelői szakterület eddig taglalt válságtünetei a nevelői állomány állapota, közérzetére és munkamorálja is kihatottak, és ez többé-kevésbé vélhetően a reintegrációs tisztek vonatkozásában is igaz, hiszen a körülmények a mégoly előremutató jogszabályváltozás esetén is csak lassan alakulnak. Az infrastrukturális körülményekkel, a kollégákkal és a hatékony pedagógiai munkát akadályozó egyéb tényezőkkel való folyamatos szélmalomharc felőrli a szakembereket, akik gyakran elégedetlenek munkájukkal, elvesztik motivációjukat, és idővel kiégnek. A feleslegesnek érzett, ám mind mennyiségét, mind jellegét tekintve fárasztó munka, az erkölcsi és anyagi megbecsültség hiánya egyrészt tovább rontja a munka minőségét, másrészt meglehetősen nagy fluktuációt okoz az intézetekben. Ezek a gondok azonban nemcsak a nevelői, hanem a felügyelői állományt is érintik. Az ezredforduló óta a hazai büntetés-végrehajtási

1153 Ebben a gyerekek iskolakezdésig az édesanyjukkal maradhattak volna, amennyiben a gyereket egyébként állami gondozásba kéne venni.

1154 Lásd például Virág Gy. – Parti K. – Szabó J.: Sex Offenders in Hungary. Law, treatment and statistics. Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform, Bd. 97, Nr. 1, 2014, S. 57–69.

1155 Áttekintésért lásd Garami L.: A klasszifikáció. In: Borbíró A. – Kiss A. – Velez E. – Garami L. (szerk.): A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve II. Fresh Art Design Kft., Budapest, 2009, 285–297. o.

1156 Garami L. (2009): i. m. 287. o.

1157 Uo. 288. o.

szervezetben emelkedett a fluktuáció, elsősorban az intézeti állományon belül, különösen a tiszthelyettesi állományban. A személyi állomány összetételének változása, átlagéletkorának és a szolgálatban eltöltött átlagos idejének csökkenése miatt tagjai *„felületesebb ismeretekkel, kevesebb tapasztalattal és érzhetően kisebb emocionális kötődéssel, elkötelezettséggel vesznek részt a büntetés-végrehajtási munkában”*¹¹⁵⁸. A munkahelyi stressz, a túlterheltség és a kiegész problémájával, illetve az ezekkel való megküzdés lehetséges módjaival több hazai tanulmány is foglalkozik.¹¹⁵⁹

A továbbiakban rátérek a hazai büntetés-végrehajtás új büntetés-végrehajtási kódex hatálybalépése előtti harmadlagos prevenciós gyakorlatának saját empirikus eredményeink tükrében történő bemutatására, nagyon röviden kitérve a jogszabályi háttér fontosabb vonatkozásaira.

6.2. Harmadlagos megelőzés a hazai büntetés-végrehajtásban az új büntetés-végrehajtási kódex megalkotása előtt: egy empirikus kutatás eredményei

6.2.1. Normatív háttér: az 1979. évi 11. törvényerejű rendelet

A hazai büntetés-végrehajtás harmadlagos prevenciós gyakorlatának feltárását célzó, később ismertetett empirikus kutatásunk 2011-ben zajlott, ezért szükséges az akkor hatályos normatív háttér, a Bv. tvr. és a Bv. Szabályzatnak nevezett 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet¹¹⁶⁰ releváns rendelkezéseinek ismertetése. A büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet (Bv. tvr.) több mint három évtizeden át szabályozta a büntetések és intézkedések végrehajtását, egészen az új büntetés-végrehajtási kódex, a Büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény 2015. január 1-jén történő hatálybalépéséig.

A Bv. tvr. 19. §-a úgy rendelkezett, hogy *„A szabadságvesztés végrehajtásának célja az, hogy e törvényben meghatározott joghátrány érvényesítése során elősegítse az elítéltnak a szabadulása után a társadalomba történő beilleszkedé-*

1158 Módos T. (2014): i. m. 138. o.

1159 Összefoglalóért lásd Bíró M.: A stressz és kiegész vizsgálata a büntetés-végrehajtás dolgozói körében. Börtönügyi Szemle, 2009/1., 11–30. o.

1160 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól (a továbbiakban: Bv. Szabályzat).

sét, és azt, hogy tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől”. Ez a célkitűzés a speciális prevenció és a reintegráció biztosításának feladatát tartalmazta. 2012. január 1-jétől új bekezdéssel bővült az idézett szakasz, amely az elítéltek egészségügyi, gyógyító, rehabilitációs ellátását, illetve személyiségfejlesztő programokban való részvétele elősegítésének kötelezettségét tartalmazta.¹¹⁶¹ Ez a rendelkezés tehát nemcsak lehetőséget biztosított a büntetés-végrehajtás számára a bűnismétlés megelőzését célzó tevékenységének végzésére, hanem működését kimondottan e cél megvalósításához kötötte, és egyben kötelezte az ezt szolgáló gyakorlat biztosítására.

A harmadlagos prevenció gyakorlat szempontjából kiemelt jelentőségűek a fogvatartottak elhelyezésére vonatkozó rendelkezések, ugyanis a differenciált kezelés alapjait a megfelelő szempontok figyelembevételével kialakított elhelyezés képezi. A szabadságvesztés végrehajtása a bíróság ítéletének megfelelően eleve differenciáltan, fegyház-, börtön-, vagy fogházfokozatban történt¹¹⁶², ahogy most is. A Bv. Szabályzat 42. §-a rendelkezett továbbá az elítéltek különböző szempontok szerint a befogadási bizottság által történő biztonsági csoportba sorolásáról is, amely a fogva tartás körülményeinek eltéréseit a becsült veszélyességükhöz igazította. A Bv. tvr. a fogház-, illetve a börtönbüntetés végrehajtásának általános szabályainál enyhébb végrehajtási szabályok foganatosítására is lehetőséget adott, ha a szabadságvesztés célja az enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazásával is elérhető, és az enyhébb büntetés-végrehajtási szabályok alkalmazása a büntetés-végrehajtás biztonságát nem veszélyezteti.¹¹⁶³ Az enyhébb végrehajtási szabályok olyan előnyöket biztosítottak a fogvatartottaknak – például az eltávozás lehetőségét –, amelyek a szabadulást követő reintegráció esélyeit hivatottak növelni. Szintén a társadalmi visszailleszkedést segítő, illetve az elítéltek differenciált kezelését szolgáló lehetőséget jelentett a Bv. tvr. 29. §-ában szabályozott átmeneti csoport, ahol a büntetését fegyház- vagy börtönfokozatban töltő elítéltet lehetett a várható szabadulása előtt legfeljebb két évvel elhelyezni, ha a szabadságvesztésből legalább öt évet kitöltött. Az elítéltek differenciált kezelésének egy további lehetőségéről, a gyógyító-nevelő csoportról szintén a Bv. Szabályzat rendelkezett.¹¹⁶⁴

A büntetés-végrehajtásnak a bűnismétlés megelőzését, illetve a reintegrációt elősegítő tevékenysége jogszabályi háttérének fontos részei voltak

1161 Bv. tvr. 19. § (2)

1162 Bv. tvr. 24. §

1163 Bv. tvr. 28. §/ B. (1)

1164 Vókó Gy.: Magyar büntetés-végrehajtási jog. Dóm Kiadó, Budapest, 2013, 211. o.

a Bv. tvr.-nek¹¹⁶⁵ és a Bv. Szabályzatnak az elítéltek nevelésére, célszerű foglalkoztatására, képzésére, jutalmazására, fegyelmezésére és kapcsolattartására vonatkozó rendelkezései. Nevelésen a jogszabály nemcsak a szűk értelemben vett pedagógiai jellegű tevékenységeket értette, hanem a gyógyító, oktató, erkölcsi és szellemi erőforrások felhasználását és a rendszeres munkavégzés feltételeinek megteremtését is. Utóbbi rendelkezéssel összhangban, a Bv. Szabályzat 68. § (2) bekezdése szerint a nevelési folyamat magában foglalja az elítélt személyiségének megismerését, megfelelő foglalkoztatását és önképzését, a rehabilitációs és a szabadidőprogramok szervezését, a családi és társadalmi kapcsolatok támogatását. Idesorolható továbbá az elítélt fegyelmezése, jutalmazása, képzése, szakképzése és munkáltatása is.¹¹⁶⁶ A Bv. Szabályzat 73. §-a úgy rendelkezett, hogy a bv. szervezet a célszerű foglalkoztatás keretében biztosítja az alapfokú iskolai oktatást, a szakirányú képzést, a munkáltatást, a terápiás foglalkoztatást, valamint a művelődési, a szabadidős, a sport-, továbbá a személyiségfejlesztő és gyógyító-, rehabilitációs programokon való részvétel lehetőségét. Az elítéltek munkáltatását a Bv. tvr. expressis verbis összekapcsolta a reintegráció folyamatával, amikor a 44. § (1) bekezdése úgy rendelkezett, hogy *„Az elítéltek munkáltatása a szabadságvesztés végrehajtásának fontos része. Célja az, hogy elősegítse az elítélt testi és szellemi erejének fenntartását, lehetőséget adjon a szakmai gyakorlottság megszerzésére és fejlesztésére, és ezáltal megkönnyítse, hogy a szabadulása után a társadalomba beilleszkedjék.”* Ami a harmadlagos megelőzés szempontjából különösen fontos, az a Bv. Szabályzat azon rendelkezése, amely szerint *„Az elítélt – kérelme alapján – részt vehet a személyiségfejlesztő, gyógyító vagy rehabilitációs programokon, a parancsnok engedélyezheti, hogy az elítélt az intézetten kívüli szakemberek ilyen jellegű szolgáltatásait is igénybe vehesse, ha a költségeket fedezni tudja és a feltételek az intézetben biztosíthatók”*¹¹⁶⁷. A kapcsolattartásra vonatkozó rendelkezések szintén fontosak az elítéltek reintegrációjának elősegítése szempontjából. A Bv. tvr. 36. § és a Bv. Szabályzat tartalmazta a levelezésre, a látogatók fogadására, a csomagküldésre és -fogadásra és a távbeszélő használatára vonatkozó rendelkezéseket.

Az imént ismertetett jogszabályi rendelkezések 2014. december 31-ig voltak hatályban. 2015. január elsején lépett hatályba új büntetés-végrehajtási kódexünk, amelynek a harmadlagos megelőzés szempontjából fontos rendelkezéseit a 6.3. alfejezetben tárgyalom.

1165 Bv. tvr. IV. és V. cím

1166 Vókó Gy.: i. m. 217. o.

1167 Bv. Szabályzat 76. § (1)

6.2.2. A büntetés-végrehajtás harmadlagos prevencióc célú tevékenységégy empirikus kutatás eredményei tükrében

A bűnismétlés megelőzését, illetve az elítéltek reintegrációját célzó jogintézmények tehát már a kutatásunk lefolytatása idején is rendelkezésre álltak, a nemzetközi normákhoz és gyakorlathoz még inkább közelítő, előremutató új büntetés-végrehajtási törvényünk pedig a korábbinál is több lehetőséget nyújt a harmadlagos prevencióc gyakorlat megvalósításához. Mindez azonban csak a normatív szint; a történeti áttekintésből kiderült, hogy a jogi normák megvalósulása a hazai büntetés-végrehajtás történetében sokszor és sokféle akadályba ütközött. A továbbiakban – elsősorban empirikus kutatási eredményeinkre¹¹⁶⁸, másodsorban a BVOP rendelkezésre álló egyes dokumentumainak tartalmára, valamint a szakirodalomra támaszkodva – röviden elemzem a hazai büntetés-végrehajtási intézetekben az új büntetés-végrehajtási kódex hatálybalépése előtt végzett harmadlagos megelőzési célú gyakorlatot, és kitérek az annak hatékonyságát, illetve fejlődését korlátozó tényezőkre is.

Az elemzés alapjául szolgáló kutatásunkban¹¹⁶⁹ a hazai büntetés-végrehajtásban alkalmazott harmadlagos prevencióc eszközök típusainak, gyakorlatának és működési feltételeinek feltérképezésére vállalkoztunk azzal a szándékkal, hogy eredményeink hozzájáruljanak az esetleges anomáliák feltárásához és a hatékonyabb gyakorlat kialakításához. A releváns nemzetközi szakirodalom feldolgozásán kívül jogszabály- és dokumentumelemzést végeztünk, egy-egy fókuszcsoporthoz tartottunk intézetparancsnokok, illetve pszichológusok és más, a témában járatos szakemberek részvételével. A személyi állomány és a fogvatartottak véleményének megismerése érdekében tíz büntetés-végrehajtási intézetben készítettünk félig strukturált interjúkat az intézetparancsnokokkal, tizenkét nevelővel, hét pszichológussal, tizenegy felügyelővel és húsz fogvatartottal.¹¹⁷⁰ Vizsgálódásunk fő vezérfonala a szakemberek által kívánatosnak

1168 A kutatás eredményeit a következő tanulmányban publikáltuk: Borbíró A. – Szabó J.: Harmadlagos megelőzés a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben a nemzetközi kutatások fényében. In: Vókó Gy. (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok 49. OKRI, Budapest, 2012, 158–192. o.

1169 Uo.

1170 A következő intézetekbe látogattunk el interjúfelvétel céljából: Balassagyarmati Fegyház és Börtön, Budapesti Fegyház és Börtön, Fiatalkorúak Büntetés-végrehajtási Intézete (Tököl), Heves Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet, Kalocsai Fegyház és Börtön, Márianosztrai Fegyház és Börtön, Sopronkőhidai Fegyház és Börtön, Szegedi Fegyház és Börtön, Szombathelyi Országos Büntetés-végrehajtási Intézet, Váci Fegyház és Börtön.

tartott és elvben támogatott módszerek, illetve jó gyakorlatok és a valós helyzet között mutatkozó diszkrepanciák okainak feltárása volt. Arra kerestük a választ, hogy milyen szerepet kap a bűnisméltés megelőzése a hazai büntetés-végrehajtásban, mennyire hangsúlyosan van jelen ez a szempont a büntetés-végrehajtásban dolgozók attitűdjeiben és véleményében, és milyen mértékben valósul meg a mindennapi gyakorlatban. Egy további, az előbbihez szervesen kapcsolódó kutatási kérdésünk a bűnisméltés megelőzését célzó gyakorlat elemeinek, módszereinek jellegére, irányultságára vonatkozott. Arra voltunk kíváncsiak, milyen fogvatartotti programok működnek az egyes intézetekben, és ezek között mennyire hangsúlyosan vannak jelen – ha jelen vannak egyáltalán – a kifejezetten a személyiségfejlesztést, illetve a viselkedésmódosítást célzó pszichológiai kezelési programok, különös tekintettel a kognitív viselkedésterápiákra. Mivel a kutatások az oktatás, a képzés, a foglalkoztatás és a rekreáció szerepét is hangsúlyozzák a sikeres reintegrációban, a büntetés-végrehajtási intézetek ilyen irányú tevékenysége is vizsgálódásunk tárgyát képezte. Fontos része volt kutatásunknak továbbá az intézetparancsnokok és büntetés-végrehajtásban dolgozó egyéb szakemberek harmadlagos prevencióval kapcsolatos véleményének, attitűdjének, tapasztalatainak és nem utolsósorban ismereteinek feltárása is, igyekeztünk felszínre hozni a különböző munkakörökben dolgozók attitűdjei és érdekei közötti esetleges különbségeket, feltételezve, hogy ezek hátráltatják a bűnisméltés megelőzését célzó programok tervszerű és zökkenőmentes megvalósítását. Megpróbáltunk választ kapni arra a kérdésre is, hogy mennyire érzékelhető az éppen aktuális meghatározó kriminálpolitikai törekvések és tendenciák a büntetés-végrehajtási intézetekben.

Mivel az intézeti pszichológusokkal, a nevelőkkel és a felügyelőkkel én készítettem az interjúkat, és a két fókuszcsoporthoz is részt vettem, a továbbiakban elsősorban az e forrásokból szerzett adatokra támaszkodom. A fogvatartottakkal és az intézetvezetőkkel készült interjúk eredményeire csak a 2012-ben megjelent tanulmányunkban leírtak erejéig hivatkozom.

6.2.2.1. Oktatás, munkáltatás, fogvatartotti programok

Kutatásunk egyik központi kérdése volt a harmadlagos prevenció célkitűzések megfogalmazódása, illetve érvényesülése a büntetés-végrehajtási gyakorlatban. Utóbbiak feltárása érdekében nemcsak a kutatásba bevont intézetek fogvatartotti programjait vettük számba, hanem a büntetés-végrehajtás szereplőinek véleményét, attitűdjeit, tapasztalatait is igyekeztünk összegyűjteni a szabad-

ságvesztés céljaival kapcsolatban, különös tekintettel bűnismétlés megelőzésére. Az általunk megkérdezett vezetők, nevelők, pszichológusok és felügyelők mindegyike kiemelt büntetés-végrehajtási feladatként említette a fogvatartottak reintegrációjának elősegítését.¹¹⁷¹ Az interjúalanyok túlnyomó többsége, köztük a megkérdezett fogvatartottak is, szkepszisüket fejezték ki a börtönbüntetés elrettentő hatásával kapcsolatban, bár voltak – jellemzően felügyelők –, akik utóbbi érvényesülését kívánatosnak tartanák. A harmadlagos prevenció cél fontosságát övező konszenzus ellenére azonban a fókuszcsoportok, illetve a parancsnoki, pszichológusi és nevelői interjúk legfőbb tanulsága az volt, hogy „*a hazai büntetés-végrehajtás működési logikáját és mindennapi gyakorlatát általánosságban nem a reszocializációra való törekvés határozza meg*”¹¹⁷². Ez természetesen nem azt jelenti, hogy nem létezett ilyen gyakorlat, csupán azt, hogy a biztonsági és egyéb szempontok gyakran felülírták utóbbi érvényesülését. Az általunk megkérdezett büntetés-végrehajtási dolgozók túlnyomó része tehát differenciáltan látta a szabadságvesztés-büntetés kriminálpolitikai funkcióit, csakúgy, mint az ezek érvényesülésében mutatkozó diszkrpanciát.

A kutatás által érintett büntetés-végrehajtási intézetekben futó fogvatartotti programok, a bűnismétlés megelőzését és a reintegrációt célzó egyéb tevékenységek – így az oktatás és a munkáltatás – is tárgyát képezték kutatásunknak. Az utóbbiakra vonatkozó információk alapján arra a megállapításra jutottunk, hogy hazánkban inkább a strukturális, mint a pszichológiai tényezők állnak a bűnismétlés megelőzését és az elítéltek társadalomba való visszailleszkedését célzó törekvések fókuszában.¹¹⁷³ A megkérdezettek túlnyomó többsége – beleértve a fogvatartottakat – az oktatást, a szakképzést, tehát a munkaerőpiaci esélyek növelését célzó beavatkozásokat emelte ki mint a reintegráció szempontjából legfontosabb tevékenységeket. Míg azonban a szakemberek az alapfokú oktatás büntetés-végrehajtási intézeteken belüli működésével kapcsolatban általában – az ösztöndíjrendszer problémái kivételével – elégedettségüknek adtak hangot, a középfokú oktatás elérhetőségét és a reintegráció elősegítésében betöltött szerepét illetően már óvatosabban fogalmaztak, a szakképzés helyzetét pedig kifejezetten problémásnak minősítették. A szakértői fókuszcsoport résztvevői szerint a piacképes szakképzés ügye az anyagi és személyi erőforrások hiányán bukott el, és az intézeten kívüli szakképzéshez szükséges rugalmasság is hiányzott a rendszerből. Az álláskereső tréningekre nem volt kapacitás, és

1171 Borbíró A. – Szabó J. (2012): i. m. 173–174. o.

1172 Uo. 175. o.

1173 Uo. 175–177. o.

az alapítványok csak a fogvatartottak nagyon szűk körét érték el. A finanszírozás sajátosságai miatt a programok esetlegesen voltak, gyakran nem a valós munkaerőpiaci helyzethez való alkalmazkodást segítették elő, nem feltétlenül a valós szükségleteket célozták meg, és nem alkottak koherens rendszert. További problémát jelentett, hogy a szakképzés önmagában kevés, hiszen a börtönártalmak és a hozott szocializációs hiányosságok leküzdése nélkül nincs esély az elhelyezkedésre.¹¹⁷⁴ Az oktatás, a szakképzés tehát a gyakorlatban elsősorban a börtönártalmak csökkentésében, a szabadidő hasznos eltöltésében és így módon a biztonsági kockázatok csökkentésében játszott szerepet, pedig a szakemberek ezt tartanák az elítéltek társadalmi beilleszkedését támogató egyik leghatékonyabb eszköznek.¹¹⁷⁵ A munkáltatás, illetve a munkavégzés előnyeit is inkább az utóbbi szempontok alapján, és nem a társadalomba történő vissza-illeszkedés oldaláról említették a kutatás résztvevői.

A kutatásunkban részt vevő büntetés-végrehajtási intézetek többsége a fogvatartotti programok számának folyamatos csökkenéséről számolt be, ennek okaként a megkérdezettek a pénzügyi források szűkösségét jelölték meg.¹¹⁷⁶ Mindazonáltal a pályázati rendszerhez annak jelzett problémái ellenére sok reményt fűztek, hiszen a költségvetési források megcsappanása miatt egyre fontosabbá váltak a külső bevételi és fejlesztési lehetőségek. Az intézetek által érzékelt kedvezőtlen változások gyökerei korábbra, a kutatásunkat megelőző kb. öt évre nyúltak vissza. *Somogyvári Mihály*¹¹⁷⁷ szerint a folyamat kezdete 2005-re tehető, amikortól a fogvatartottak reintegrációját célzó programokra fordítható támogatási keretek szűkülni kezdtek, majd 2009-től kezdődően teljesen el is apadtak. A pályázati tevékenység erősödése tehát annak volt köszönhető, hogy a büntetés-végrehajtási intézetek a fogvatartotti programok és képzések terén önfenntartásra kényszerültek. A pályázatok mellett a civil társadalmi szféra bevonásának igénye is nőtt, más kérdés, hogy a kutatásban részt vevő intézetek vezetői, illetve dolgozói e téren súlyos hiányosságokról számoltak be.¹¹⁷⁸

Az elítéltek reintegrációját támogató programokra vonatkozó pályázatok kiírására elsősorban az Országos Bünmegelőzési Bizottság által, illetve európai uniós projektek keretein belül került sor, de volt példa pályázati források nél-

1174 Somogyvári M.: Integráció és szakképzés a börtönben. (konferencia-előadás). 2011, 94. o. http://tmpkteki.uni-obuda.hu/konferencia/sites/default/files/sitesfiles/somogyvari_mihaly.pdf

1175 Borbíró A. – Szabó J. (2012): i. m. 183. o.

1176 Uo. 180. o.

1177 Somogyvári M. (2011): i. m. 92. o.

1178 Borbíró A. – Szabó J. (2012): i. m. 187–188. o.

küli programokra is. 2004-től kezdődően az Országos Bűnmegelőzési Bizottság évente hirdetett pályázatokat, egyebek mellett a bűnelkövetők társadalmi beilleszkedését elősegítő programokra vonatkozóan.¹¹⁷⁹ 2006-tól kezdődően az OBMB a resztoratív paradigma jegyében helyreállító jellegű tevékenységek megvalósítására irányuló felhívásokat is közzétett. Az utóbbiak alapján kidolgozott és megvalósított modellprojektek alkották Magyarországon a „helyreállító börtön” koncepciójának gyakorlatát. E programok keretein belül az intézetek különböző helyreállító, jótételi tevékenységek ellátásával kapcsolódtak, kapcsolódnak be a programnak helyt adó közösség életébe. E szimbolikus, ám a közösség számára mindenképp hasznos jótételi formákra épülő programok mindig tartalmaznak szakképző és készségfejlesztő elemet is. Az egyebek mellett városszépítést, hulladékgyűjtést, illegális hulladéklerakó helyek felszámolását, park- és tereprendezést, különböző javítási és karbantartási munkálatokat magukban foglaló programok az ország számos büntetés-végrehajtási intézetében működtek. A *Büntetés-végrehajtási szervezet 2009. évi évkönyve*¹¹⁸⁰ például számos ilyen programról számol be a Heves Megyei Bv. Intézet¹¹⁸¹ és a Balassagyarmati Fegyház és Börtön¹¹⁸² széles körben ismert programjai mellett. Az európai uniós projektek körében a TÁMOP projektek bírtak kiemelt jelentőséggel, így például a 2008 és 2010 között futó, *A társadalmi kohéziót erősítő bűnmegelőzési és reintegrációs programok módszertani megalapozása* címet viselő TÁMOP 5.6.2 kiemelt projekt és annak megvalósítása, a 2012-ben lezáruló Tett program.¹¹⁸³ A program hat alprojektje közül elsősorban az *Elítéltek többszakaszos, társadalmi és munkaerő-piaci reintegrációja és intenzív utógondozási modelljének kialakítása* címet viselő reintegrációs alprojekt és ehhez kapcsolódóan a képzési alprojekt bírt relevanciával a büntetés-végrehajtás szempontjából.¹¹⁸⁴ A reintegrációs alprojekt célkitűzése a munkaügyi központok, a megyei igazságügyi hivatalok és a büntetés-végrehajtási intézetek¹¹⁸⁵ közötti szorosabb szakmai együttműködés előmozdítása volt a fogvatartottak

1179 Gyökös M.: „Helyreállító börtön” projektek Magyarországon. 2010 <http://mereps.foresee.hu/segedoldalok/hirek/274/963df67ea5/214/>

1180 Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve, 2009. BVOP Sajtóiroda, Budapest. <https://bv.gov.hu/hu/evkonyv>

1181 Például „Börtön a városért”, Mesekör.

1182 Például „Adj esélyt, hogy jóvátegyem”, Mesekör.

1183 Tett program az áldozatokért és a tettesekért.

1184 Batizi I. – Balogh A.: A „Tett” program végrehajtása a büntetés-végrehajtási intézetekben. *Börtönügyi Szemle*, 2012/4., 63–86. o.

1185 Az alprojekt megvalósításában tizenkét bv. intézet vett részt.

sikeresebb társadalmi és munkaerőpiaci reintegrációja érdekében. A programba bevont fogvatartottak nyilatkozatban vállalták az utánkövetésben való részvételt, amelynek eredményei bizonyára hiánypótló jelentőséggel bírnak majd hazánkban. Az alprojekt megvalósításának folyamatát és a programmal megcélzott csoportok elégedettségét felmérő vizsgálat¹¹⁸⁶ alapvetően kedvező eredményekről számolt be. Utóbbiak szerint a programban részt vevők körében nőtt a motiváció a társadalmi beilleszkedés irányában, amely már önmagában igen jelentős eredmény. A felmérést végző kutatók szerint továbbá a készség- és képességfejlesztő tréningeket befejezők hasznosnak tartották a foglalkozásokat, illetve a szakmaképzést a szabadulásuk utáni boldogulás szempontjából. Az az eredmény is kiemelésre érdemes, hogy a program hatására mélyült a fogvatartottak társadalmi és munkaerőpiaci reintegrációjában érintett intézmények közötti kapcsolat, és intenzívebbé váltak a programban részt vevő intézetek és reintegrációban érintett intézményi környezetük együttműködési keretei, különös tekintettel a munkaügyi központokra.

Úgyszintén a többszakaszos reintegrációs tevékenység megvalósítását célozták a TÁMOP 5.6.1. konstrukció I. és II. alkotmányosai.¹¹⁸⁷ E projektek a börtönök reintegrációs funkciójának társadalmi beágyazottságára építettek.¹¹⁸⁸ 2012 végén újabb kezdeményezés, a TÁMOP 5.6.3. kiemelt projekt¹¹⁸⁹ indult el, amelynek célja *„egy olyan, több szervezet összehangolt együttműködésén alapuló reintegrációt segítő szolgáltatási rendszer kialakítása, amely országosan egységes, akár a teljes fogvatartotti populáció által igénybe vehető, egyénileg differenciált fejlesztésekre ad lehetőséget, hozzájárulva ezzel a bűnméltetés és a társadalmi kirekesztődés mértékének csökkentéséhez”*¹¹⁹⁰. A Büntetés-végrehajtási Szervezet 2013. évi évkönyve¹¹⁹¹ szerint a programba bevont fogvatartottak

1186 Pálinkó É. – Papp G.: Az elítéltek többszakaszos, társadalmi és munkaerőpiaci reintegrációja és intenzív utógondozási modelljének kialakítása alprojekt értékelő vizsgálata. 2012. http://bv.gov.hu/download/4/3c/d0000/KUTAT%C3%81S_palinko_eva_papp-gabor.pdf

1187 TÁMOP 5.6.1.A-11/1-11/2 Büntetés-végrehajtási intézetekben fogva tartottak és pártfogó felügyelet alatt állók társadalmi integrációs esélyeinek növelése képzési és foglalkoztatási programokkal; TÁMOP 5.6.1.A-11/3-11/4 Speciális integrációs és reintegrációs foglalkozások fogvatartottak, pártfogó felügyelet alatt állók, javítóintézeti neveltek számára.

1188 Somogyvári M. (2011): i. m. 94. o.

1189 TÁMOP 5.6.3-12/1-2012-0001 A fogvatartottak többszakaszos, társadalmi és munkaerőpiaci reintegrációja és az intenzív utógondozás modellje.

1190 http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=print&content=full_tamop_563

1191 Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve, 2013. BVOP Sajtóiroda, Budapest. <https://bv.gov.hu/hu/evkonyv>

száma 2400 volt, ami messze volt ugyan a teljes fogvatartotti létszámtól, mégis jelentősnek mondható. A fogvatartottak oktatása és képzése tehát a büntetés-végrehajtás reintegrációs törekvéseinek gerince volt, és azóta is az.

Az általunk vizsgált időszakban a szabadidős, sport- és kulturális programok igen sajátos helyet foglalnak el a hazai büntetés-végrehajtási intézetek fogvatartotti programjai között. Míg ugyanis az általunk szervezett vezetői és szakértői fókuszcsoporthoz tartozók – a nemzetközi szakirodalomban leírtakkal összhangban¹¹⁹² – a rekreációs és kulturális programokban nem tulajdonítottak meghatározó szerepet a bűnisméltés megelőzését célzó gyakorlatnak¹¹⁹³, addig az általunk meglátogatott intézetekben e programok igen gazdag kínálatával találkoztunk. Mind a megkérdezett fogvatartottak, mind az intézetek személyi állománya a munkáltatással és a képzéssel hasonló jelentőségűnek ítélte a tárgyalt programokat a reszocializációs törekvések szempontjából, annak ellenére, hogy azokra nem jellemzők a hatékony programok ismérvei.¹¹⁹⁴ A kutatásban részt vevő felügyelők szinte kivétel nélkül biztonsági szempontból értékelték e programokat. Egyrészt nehezményezték a fogvatartottak rendszeres mozgásával járó munkaterhet és biztonsági kockázatot, másrészt elismerték, hogy a szabadidő strukturálása, illetve hasznos eltöltése jótékony hatással is bír az intézeti rendre és biztonságra. „Foglalkoztassuk őket, hogy ne ők foglalkoztassanak bennünket” – hangzott a domináns álláspont. Az intézetparancsnokok, a nevelők és a pszichológusok többsége a szabadidő hasznos eltöltésén felül a fogvatartottak motiválását, önállóságuk fokozását, a közösségi részvétel előmozdítását és az önbizalom növelését említette a rekreációs és kulturális programok legfőbb hozadékaként, utóbbi tényezőknél a reszocializációs gyakorlatban betöltött fontosságát hangsúlyozva. Annak fényében, hogy a szabadidős programokkal kapcsolatos véleményekben keveredtek a biztonsági kockázat, a reszocializáció és a börtönártalmak csökkentésének szempontjai, nem meglepő, hogy ezek a büntetés-végrehajtás mindennapjaiban „gyakran a reintegrációs törekvések gerinceként, sőt akár szinonimájaként fogalmazódnak meg”¹¹⁹⁵. Utóbbiakhoz, illetve a fogvatartottak munkáltatásához, oktatásához és képzéséhez képest a hazai harmadlagos prevenció gyakorlatban a pszichológiai eszközök háttérbe szorultak a tárgyalt időszakban.

1192 Lásd ötödik fejezet!

1193 Borbíró A. – Szabó J. (2012): i. m. 177–178. o.

1194 Lásd ötödik fejezet!

1195 Borbíró A. – Szabó J. (2012): i. m. 177. o.

6.2.2.2. A börtönpszichológusok és a pszichológiai rehabilitáció eszközeinek helyzete

A kutatásunk idején erősen reintegráció-központú hazai büntetés-végrehajtási gyakorlatban a nemzetközi szakirodalomban leírtakhoz képest aránytalanul kis hangsúly volt a bűnismétlés megelőzését célzó, személyiség-, illetve viselkedés-központú beavatkozási formák, módszerek alkalmazásán. A kutatásban részt vevő szakemberek közül a parancsnokok egy része, illetve a pszichológusok többsége említette magától is, rávezetés nélkül a bűnismétlés megelőzése eszközei körében a pszichológiai kezelési programokat.¹¹⁹⁶ Az általunk meginterjúvolt személyi állomány többnyire nem tulajdonított nagy jelentőséget a pszichológiai módszereknek, illetve a pszichológusok tevékenységének a harmadlagos megelőzés szempontjából. A továbbiakban a pszichológusok harmadlagos prevencióval kapcsolatos tapasztalataira, véleményére, ismereteire, valamint a büntetés-végrehajtás szervezetében elfoglalt helyére, szerepére és feladataira vonatkozó eredményeinket elemzem, a korábban hivatkozott tanulmányunkban leírtaknál részletesebben.

A szakértői fókuszcsoporton elhangzottak alapján megállapítható volt, hogy a pszichológusok határozott hangsúlyeltolódást érzektek a büntetés-végrehajtás feladatai és céljai körében, mégpedig a rehabilitáció, illetve reintegráció felől a biztonsági szempontok fokozott érvényesítése irányába. Ezt a percepciót az interjúk tartalma is megerősítette. A megkérdezett szakemberek többsége úgy látta, hogy a hazai büntetés-végrehajtás az izoláció, a társadalom védelme és az elrettentés célkitűzéseire koncentrál, és a bűnismétlés megelőzésének feladatköre háttérbe szorul a biztonság szempontokhoz képest. A kutatásban részt vevő börtönpszichológusok úgy érzékelték, hogy a bűnismétlés megelőzése nem fogalmazódott meg velük szemben követelményként, így a munkájuk során sem érvényesült kifejezetten. Volt, aki a fogvatartottak mentálhigiénés gondozását és a börtönártalmak csökkentését, volt, aki a kollégák pszichés támogatását tekintette elsődleges feladatának, megint mások a fogvatartottakkal való megfelelő bánásmód kialakításában, illetve a biztonsági szempontok érvényesülésének elősegítésében látták a munkájuk lényegét. A harmadlagos prevenciók célokat tehát saját munkájuk vonatkozásában egyáltalán nem érezték hangsúlyosnak, annak ellenére, hogy a bűnismétlés megelőzését és az elkövetők reintegrációját egyébként fontos célként ítélték meg. Némiképp árnyalja

1196 Uo. 176. o.

a képet, hogy utóbbi célok érvényesítésére maguk a pszichológusok is csak a fogvatartottak egy részénél látnának esélyt. Véleményük szerint nagyon sok olyan bűnelkövető van, akiknek alacsony intellektusa és/vagy súlyos személyiségzavara majdhogynem lehetetlenné teszi a velük való érdemi szakmai munkát, különösen a prevencióra irányuló tevékenységet.

Mivel a pszichológusok csak az 1970-es évek eleje óta szereplői a hazai büntetés-végrehajtásnak, az intézményrendszerben elfoglalt helyük és szerepük vizsgálata fontos részét képezte kutatásunknak. Az általunk megkérdezett pszichológusok egyik tábora nagyjából elégedett volt a munkájával, a másik – némileg nagyobb – tábor azonban úgy látta, nincs teljesen átgondolva és országos szinten megszervezve a börtönpszichológusi tevékenység, illetve a pszichológus helye és szerepe a szervezetben. Abban azonban szinte valamennyien egyetértettek, hogy az utóbbi években, évtizedekben sikerült a börtönpszichológusoknak azt elérniük, hogy büntetés-végrehajtásban dolgozók nagy része többé-kevésbé tisztában van a munkájuk lényegével és elfogadja őket. Többen is említették, hogy a munkatársakkal való kapcsolat és együttműködés terén kedvező változásokat tapasztaltak az elmúlt időszakban; változtak a pszichológusokkal szembeni irreális elvárások, és gyakrabban kéri ki a véleményüket, igénylik a segítségüket. Kisebb nézeteltérések elsősorban a fogvatartottakkal való bánásmód kapcsán adódnak. Pszichológus interjúalanyaink véleménye szerint a személyi állomány attitűdjén a jó kollegiális kapcsolat mellett ismeretátadással lehet segíteni, amelynek céljából képzéseket, tréningeket, tematikus előadásokat szoktak tartani munkatársaiknak.

A megkérdezett pszichológusok a személyi állomány szűrésével – és mentálhigiénés gondozásával – kapcsolatos feladatuk problémás voltáról is beszámoltak. A saját kollégák alkalmasságvizsgálata kapcsán jelezték az összeférhetlenség problémáját, amelyet az intézetek úgy próbáltak megoldani, hogy együttműködési megállapodás keretében pszichológusaik más intézetek állományát szűrték. Mivel pszichológust ma már csak hivatásos állományba lehet felvenni a büntetés-végrehajtáshoz, a börtönpszichológusok nagy része már a kutatás idején is hivatásos volt. Ez többek szerint okoz némi összeférhetlenséget a pszichológusi hivatás jellegével, például a titoktartási kötelezettséggel és a bizalmi légkör kialakításával. Az is kérdéses, hogy melyik szervezeti egységhez kellene hogy tartozzon a pszichológus; legszerencsésebbnek az intézetvezető közvetlen beosztottjaként végzett munkát tartják az általunk megkérdezett pszichológusok. Javaslatként felmerült az is, hogy a büntetés-végrehajtási szervezettől független, „külsős” pszichológusok foglalkozzanak a fogvatartottak-

kal annak érdekében, hogy kialakulhasson a megfelelő bizalmi viszony a pszichológus és a kliense között.

A fogvatartottakkal végzett terápiás munkával kapcsolatos nehézségek is felmerültek az interjúk során, amelyek egy része vélhetően ma is problémát jelent a börtönpszichológusok számára. A szakemberek túlnyomórészt egyénileg foglalkoztak, illetve foglalkoznak a fogvatartottakkal az intézetvezető, a személyi állomány vagy maga a fogvatartott kezdeményezése alapján. Mind az intézeti, mind a kinti életet, például családi kapcsolatokat, kapcsolattartást érintő problémákkal szoktak hozzájuk fordulni, de ezek általában egy-két alkalmas tanácsadások. A megkérdezett pszichológusok nagyon fontosnak tartották volna az egyéni foglalkozásokat, de igazi terápiás kapcsolatra épülő, hosszan tartó kezelésre nem volt módjuk, legfeljebb néhány fogvatartott esetében. A csoportos terápiáknak is nagy szükségét látták volna, de sajnos többnyire sem idő, sem kapacitás, sem pedig megfelelő helyiség nem állt rendelkezésükre. Általában különböző pályázatok keretein belül tudtak csoportos foglalkozásokat tartani, de ezek a pályázati idő végéig tartottak. Tapasztalataik szerint az intézetvezetők támogatják a csoportterápiás foglalkozásokra irányuló kezdeményezéseket, ám az infrastrukturális és a munkaterhelésből adódó akadályokat ők sem tudják elhárítani. Több pszichológus azt is jelezte, hogy a csoportos foglalkozások nehezen működnek a büntetés-végrehajtás keretei között, elsősorban a szubkultúrát általában jellemző bizalmatlan légkör miatt, illetve azért, mert a fogvatartottak nagy része egyáltalán nincs arra szocializálva, hogy meghallgassa a másikat. Emellett nehéz kezelni a hierarchia kialakítását célzó, csoporton belüli rivalizálást is, csakúgy, mint az agresszív megnyilvánulásokat. Szintén gyakran kell szembenézniük a börtönpszichológusoknak a motiváció hiányával és a passzivitással, ami főleg a kifejezetten pszichoterápiás célú csoportok esetén probléma, tematizált csoportokban valamivel jobban kezelhető.

A kognitív viselkedésterápiákkal kapcsolatban többnyire pozitív volt a kutatásban részt vevő pszichológusok hozzáállása, hatékony módszernek gondolták a bűnismétlés megelőzése terén, ugyanakkor kevés tapasztalatot szereztek ezzel a módszerrel. A különböző terápiás módszerek alkalmazására mindig a helyi pszichológusok, szakpszichológusok szakképzettségétől, illetve módszer-specifikus képzettségétől függően került sor, és a megkérdezett börtönpszichológusok nagy része nem ezt a módszert tanulta. A hazánkban néhány intézetben korábban tartott kognitív viselkedésterápiás csoportokat, tréningeket többnyire nem is pszichológusok, hanem különböző tanfolyamokra beiskolázott nevelők vezették. A módszer-specifikus képzettségek „közös nevezőre

hozatalát”, illetve a börtönpszichológusoknak szervezett specifikus, a kognitív viselkedésterápiák alkalmazására is felkészítő képzést jelölték meg megoldásként erre a problémára. A vizsgált időszakban azonban a büntetés-végrehajtás nem tudta anyagilag támogatni a szakképzést, hanem csak intézetenként változó mennyiségű szakmai napot tudott biztosítani. A szakképzés nagyon költséges és időigényes, így sok börtönpszichológusnak nem volt lehetősége szakvizsgát szerezni, legalábbis ami a későbbi pszichoterápiás szakvizsga megszerzésének feltételét jelentő klinikai szakvizsgát illeti. A szakképzéssel kapcsolatos anomáliák megoldása mellett az általunk megkérdezett börtönpszichológusok és az intézetparancsnokok nagy része szükségesnek látná az egyes terápiás módszerekkel kapcsolatos hatékonyságvizsgálatokat is, mert azok eredményei segítenének kiválasztani a megfelelő terápiás módszereket. A hazai büntetés-végrehajtási intézetekben a pszichológiai rehabilitáció gyakorlatát érintő legnagyobb probléma azonban továbbra is az volt – és ez jelenleg is így van –, hogy jóval kevesebb pszichológusi státus van, mint ahányra szükség volna, ezért a napi „tűzoltás” mellett a pszichológusoknak nem jut idejük és kapacitásuk a bűnisméltés megelőzését célzó terápiás tevékenységre. A bűnisméltés-megelőzési gyakorlat, illetve a szabadulást követő reintegráció sikere azonban messze nem csak a pszichológusokon múlik, hiszen a legtöbb időt a reintegrációs tisztek (a kutatás idején nevelők) és a felügyelők töltik a fogvatartottakkal. Ma is érvényes megállapítás, hogy utóbbiak létszámának és megbecsültségének növelése, és terheik csökkentése a börtönpszichológusok tevékenységének eredményesége szempontjából is kiemelkedő jelentőségű célkitűzés kell hogy legyen.

Az eddigieken kívül egy további tényező is említést érdemel. A kutatás idején a börtönpszichológusok munkaterhének számottevő részét az úgynevezett szuicid prevenció tette ki, amely a harmadlagos prevenciók törekvések háttértbe szorulásában is szerepet játszott. A biztonság mint kiemelt cél egyik következménye, hogy – az egyik pszichológust idézve – *„a szuicid prevenció a visszajára fordult”* a hazai büntetés-végrehajtásban. Interjúalanyaink szerint az intézeti élet, így a nevelői és a pszichológusi munka is ennek rendelődött alá. Úgy érzékelték, hogy ez a helyzet a pszichológusokkal szemben (is) teljesíthetetlen elvárásokat támaszt, az öngyilkosságok megelőzése kapcsán rájuk rótt feladatok nehezen kivitelezhetők, és emiatt kevesebb idejük jut az érdemi munkára, például a prevenció tevékenységre. Az alapvető problémát a megkérdezett pszichológusok szerint az jelentette, hogy a szuicid prevenció gyakorlata olyan eszközt adott és vélhetően ad ma is a fogvatartottak kezébe, amely alkalmas bizonyos általuk vágyott célok, helyzetek elérésére, de ugyanakkor rendkívü-

li módon megterheli a személyi állományt. Mivel az öngyilkossági szándékot manifeszt vagy látens módon tartalmazó minden jelzést komolyan kell venni, a veszélyeztetettek listáján szereplő fogvatartottak meghallgatása és az ezzel kapcsolatos adminisztráció a pszichológusok munkaidejének jelentős részét teszi ki. Pszichológus interjúalanyaink indokoltnak tartották ugyan a szuicid prevenció kiemelt jellegét, de az e köré szerveződött rendszert diszfunkciónak ítélték. Rámutattak arra a paradox helyzetre, hogy a „vaklármák” miatt épp azokra a fogvatartottakra nem jut idő és kapacitás, akikkel veszélyeztetettségük okán valóban kell és érdemes is foglalkozni. Ráadásul az adminisztrációs kényszer és a felelősségre vonástól való félelem mellett gyakran elsikkad a lényeg, az érintett és valóban segítségre szoruló fogvatartott kezelése, gondozása. Az öngyilkossági kísérletek, illetve általában véve az önkárosító magatartások aránya valóban magasabb a börtönökben, mint az átlagpopulációban, és ennek oka a motivációs háttér eltéréseiben keresendő.¹¹⁹⁷ Ez egyrészt annak tulajdonítható, hogy a fogvatartottak ezzel az eszközzel igyekeznek maguknak bizonyos előnyöket szerezni, például másik zárkába vagy részlegbe kerülni vagy gyógyszerhez jutni, tehát az önkárosítás és az öngyilkossági szándék verbalizálása gyakran egyfajta sajátos kommunikációs eszközként szolgál.¹¹⁹⁸ Talán erre a motivációs háttérre utalt az egyik interjúalany narratívája, aki szerint „*a kísérletek jelentős hányada manipulatív, demonstratív, teátrális*”. A második leggyakoribb motívum a börtönbeli – gyakran szuicid viselkedésként címkézett – önkárosítás mögött, hogy sok fogvatartott nem tudja másként levezetni a prizonizációs hatások miatt felgyülemlett feszültséget. Ezeket a feltételezéseket empirikus eredmények is alátámasztják. *Lehoczki Ágnes* 180, öngyilkossági kísérlet miatt az IMEI-be utalt elítélt pszichológiai vizsgálata eredményeinek elemzése kapcsán arra a következtetésre jutott, hogy az esetek 46 százalékában prizonális probléma, 36 százalékban pedig impulzív feszültséglevezetés állt a cselekmények hátterében, és csupán az esetek 18 százalékában volt megállapítható krízishelyzet.¹¹⁹⁹ Ugyanakkor a személyi állománynak mindenkivel, aki önkárosítást követ el vagy öngyilkossági szándékának ad hangot, foglalkoznia kell, és minden egyes találkozást, meghallgatást, beszélgetést adminisztrálni kell, mert ha nem „védi

1197 A börtönben elkövetett önkárosítások és öngyilkosságok pszichés hátteréről lásd például *Lehoczki Á.*: A prizonális helyzetben elkövetett önkárosítás pszichés hátteréről. *Börtönügyi Szemle*, 2009/3., 101–106. o.

1198 Erről lásd *Fiáth T.*: A börtönbeli önkárosítások kommunikációelmélet megközelítése. *Börtönügyi Szemle*, 2014/3., 26–36. o.

1199 *Lehoczki Á.*: i. m.

le magát” a pszichológus és a nevelő, akkor probléma esetén felelősségre vonhatják. Ezzel tehát sakkban tartható a személyi állomány, így a szuicid prevenció túlnő önmagán, és ez paradox módon inkább a hatékony szűrés és megelőzés ellenében hat, mintsem mellette. Ez nemcsak a pszichológusok munkáját érinti, hanem az egész intézet működésére meghatározó befolyással bír. A kutatásban részt vevő börtönpszichológusok és több intézetparancsnok véleménye szerint a helyzet megoldását az öngyilkosságok megelőzésével kapcsolatos szakmai háttér fejlesztése és ehhez kapcsolódóan egy olyan egységes befogadási kérdőív létrehozása segítené, amely egyebek mellett az önkárosítás, illetve az öngyilkosság kockázatának felmérésére is alkalmas.

A börtönpszichológusok által a 2010-es évek elején említett problémák egy része bizonyára ma is fennáll, azonban az új büntetés-végrehajtási kódex rendelkezései és az azok nyomán kialakult gyakorlat több korábbi anomáliára és nehézségre megoldást kínál. *Hegedűs Judit és Ivaskevics Krisztián* a büntetés-végrehajtási dolgozók reintegrációval kapcsolatos nézeteinek felmérésére irányuló kutatásuk során arra a következtetésre jutottak, hogy a büntetés-végrehajtási intézetek egyre tudatosabban szerveznek a fogvatartottak reintegrációját célzó programokat¹²⁰⁰. Az új bv. kódex kapcsán még visszatérek arra, hogy milyen előrelépések tapasztalhatók ezen a területen a korábbi évek gyakorlatához képest.

6.2.2.3. Egyéniesítés, klasszifikáció és kockázatértékelés

A nemzetközi szakirodalomban a bűnisméltés megelőzésére irányuló hatékony programokkal kapcsolatban leírtakból nyilvánvaló, hogy a harmadlagos prevenciók gyakorlat sikerének egyik feltétele a bűnelkövetők differenciált kezelése, a kriminogén szükségletekre építő egyéniesített gyakorlat. Feltáró kutatásunkból az derült ki, hogy bár a vizsgálat idején a hazai intézetekben nem voltak adottak a tudományosság kritériumainak megfelelő gyakorlat kialakításának feltételei, a fejlesztésre irányuló szándék és igény megvolt. Az általunk megkérdezett büntetés-végrehajtási vezetők, dolgozók és fogvatartottak szinte egyöntetű véleménye volt, hogy szükség van az elítélteknek a meglévőnél differenciáltabb osztályozására mind az elhelyezés, mind a kezelés tekintetében. A szakemberek abban is egyetértettek, hogy a hazai büntetés-végrehajtási gyakorlatban az akkori jogszabályokban előírt klasszifikációs szempontok nem

1200 Hegedűs J. – Ivaskevics K.: Büntetés-végrehajtásban dolgozók nézetei a reintegrációról. *Alkalmazott Pszichológia*, 2016/4., 71–92. o.

elegendők a fogvatartottak differenciált kezelésének megvalósításához, szükség volna a kriminológiai és pszichológiai ismérvek figyelembevételére is. Más kérdés, hogy az infrastrukturális lehetőségek és különösen a túlszűfoltosság¹²⁰¹ miatt gyakran a jogszabályi előírások betartása is jókora akadályokba ütközik; sem az intézetek fizikai adottságai, sem a személyi állomány relatíve alacsony létszáma nem teszi lehetővé a differenciált elhelyezést és az egyéniesítést.

A legnagyobb konszenzus az interjúalanyok körében, beleértve a felügyelőket és a fogvatartottakat, az elsőbűntényeseknek a bűnismétlőktől történő elkülönítésének szükségességét övezte. Még az elítéltekhez és a reintegrációjukra irányuló törekvésekhez gyakran kedvezőtlenül viszonyuló felügyelők is úgy vélekedtek, hogy az elsőbűntényesek nagy része „nem való a börtönbe”, különösen nem a megrögzött bűnelkövetők közé. Az erőszakos–nem erőszakos dimenzió alapján való, illetve a bűncselekménytípusok szerinti differenciálás gondolata is sok interjúban felmerült. Volt olyan intézet, ahol a differenciált kezelés és a biztonsági szempontok hatékonyabb érvényesítése érdekében az „együttműködő” és „nem együttműködő” fogvatartottak elkülönítésére épülő rendszert alakítottak ki, ám a telítettségi mutatók kedvezőtlen alakulása akadályozza ezeket a törekvéseket.¹²⁰²

Nem egy pszichológussal beszélünk, aki a pszichés problémák jellege szerint hozna létre terápiás csoportokat. Véleményük szerint jó volna, ha egy-egy fogvatartotti csoportot szembesítenének a specifikus problémáikkal, és ezekkel külön, célzottan foglalkoznának. Ez az igény leggyakrabban a szexuális és az erőszakos bűnelkövetők kapcsán fogalmazódott meg, ugyanakkor ilyen az ilyen összetételű csoportok vezetésével kapcsolatos aggályokat, nehézségeket is hangsúlyozták. A fókuszcsoporton elhangzott, hogy a kutatást megelőző néhány évben nőtt a gyógyító-nevelő csoportok és a pszichoszociális körletek szerepe, amit a pszichológusok biztató iránynak tekintettek. Több intézetben azonban a kutatás idején nem volt pszichoszociális körlet, néhány helyen még gyógyító-nevelő csoport sem, amelyet a szakemberek hiányosságként fogalmaztak meg. Utóbbi csoportok ugyanis lehetővé tették volna a fogvatartottakkal való célirányosabb, intenzívebb és valamelyest egyénre szabott foglalkozást. A pszichológusok nemcsak saját szakmai szempontjaik érvényesítése, hanem általában véve a személyi állomány munkájának megkönnyítése miatt

1201 Az EJEB több ízben elmarasztalta hazánkat az EJEE 3. cikkének sérelme okán, először a *Varga és mások kontra Magyarország* (ügyszám: 14097/12, 45135/12, 73712/12, 34001/13, 44055/13, 64586/13) ügyben 2015. március 10-én hozott ítéletében.

1202 Borbíró A. – Szabó J. (2012): i. m. 182. o.

is kívánatosnak tartották volna a gyógyító-nevelő csoportok létét valamennyi intézetben, hiszen a súlyos mentális problémákkal küszködő fogvatartottak elhelyezése és kezelése kemény próbatétel az intézetek számára.

Kutatásunk egyik megállapítása szerint a pénzügyi, infrastrukturális és szakmai okok mellett az egyéniesítésnek és a speciális bűnelkövetői csoportok kialakításának és sikeres működtetésének a kockázat- és szükségletelemzési gyakorlat hiánya is gátat vetett. A kutatásunk idején hatályos Bv. tvr. nem rendelkezett kockázat-, illetve szükségletértékelésről, és nem folyt a nemzetközi szakirodalomban használt értelemben vett kockázat- és szükségletértékelési gyakorlat a hazai büntetés-végrehajtási intézetekben. A szakemberek kockázatértékeléssel kapcsolatos véleményére, attitűdjeire, és ismereteire mindazonáltal kíváncsiak voltunk, különösen arra, hogy mennyiben tartanak kívánatosnak és lehetségesnek egy ilyen gyakorlat hazai bevezetését. A kutatásban részt vevő szakemberek közül nem meglepő módon elsősorban a pszichológusoknak voltak ismereteik a kockázatértékelésről, illetve ők szorgalmazták volna leginkább az ilyen gyakorlat bevezetését. A befogadási eljárás kapcsán fel is merült egy egységes kérdőív kidolgozásának terve, amelyen a kutatás idején már egy pszichológus munkacsoport dolgozott. Nem véletlenül a börtönpszichológusok részéről merült fel egy strukturált, egységes és standardizált kockázat- és szükségletértékelési mérőeszköz kialakításának igénye, hiszen tulajdonképpen mind a befogadási eljárás, mind a szuicid prevenció esetében ilyen tevékenységet végeznek. A nevelők, sőt az intézetparancsnokok egy része a pszichológusokkal ellentétben nem tulajdonított meghatározó jelentőséget a kockázat- és szükségletértékelésnek, ami érthető is annak fényében, hogy a pszichológusok közül sem mindenkinek voltak megfelelő ismeretei utóbbival, valamint a kognitív viselkedésterápiákkal kapcsolatban. Az elítéltek osztályozása és differenciált kezelése kapcsán tehát már évekkel ezelőtt is kedvező attitűd és kellő motiváltság jellemezte a hazai büntetés-végrehajtási szakembereket, azonban a rendszerszintű anomáliákon kívül a hatékony és naprakész fejlesztésekhez szükséges szakmai ismeretek hiánya sem kedvezett a gyakorlat fejlődésének. Az új Bv. tv.-nek a fogvatartottak differenciált elhelyezésére és kezelésére vonatkozó rendelkezései kutatásunk eredményei tükrében vélhetően termékeny talajra hullottak a büntetés-végrehajtási intézetek vezetői, illetve dolgozói körében.

6.2.2.4. A nyitottság és a progresszivitás elveinek érvényesülése, a szabadításra való felkészítés és az utógondozás

A bűnisméltés megelőzését és a reintegráció támogatását célzó törekvések mit sem érnek, ha a zárt intézetből történő szabadulást megelőző, illetve azt követő időszakban a társadalomba visszailleszkedni kívánó volt bűnelkövető nem kapja meg a reintegráció sikeréhez elengedhetetlen intenzív odafigyelést és támogatást. Feltáró kutatásunk eredményeiből azonban az derült ki, hogy a szabadulást közvetlenül megelőző és követő időszak jelentősége a kutatás előtti időszakban a hazai büntetés-végrehajtásban már normatív szinten is, de különösen a gyakorlatban elsikkadt, ami a támogatás hatékony eszközeinek hiányában mutatkozott meg. Interjúalanyaink a szabadítás és az utógondozás olyan súlyos rendszerszintű problémáiról számoltak be, amelyek miatt akár a legnagyobb körültekintéssel kivitelezett, a hatékonyság valamennyi kritériumának megfelelő zárt intézeti harmadlagos prevenciók gyakorlata hatása sem tud érvényesülni.

Az egyik legnagyobb problémát az enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazhatóságának beszűkülésében és az átmeneti csoportok háttérbe szorulásában látták.¹²⁰³ A büntetés-végrehajtási intézetek az utóbbi időben egyre inkább kockázatkerülő stratégiát követnek; az ezredforduló óta például határozottan visszaesett a fogvatartottak eltávozásra engedésének hajlandósága. Mivel az olyan esetek, mint például az e tekintetben fordulópontot jelentő Döcher-ügy¹²⁰⁴, a kifelé történő nyitás kockázatos voltára világítanak rá, a büntetés-végrehajtás elsősorban a rizikó csökkentésére törekszik a reintegráció rovására. Tapasztalataink szerint jelentős különbségek vannak – illetve voltak 2011-ben – az egyes intézetek között a nyitottság szintje, az átmeneti csoport életrendje és az eltávozások gyakorlata vonatkozásában. Voltak intézetek, ahol a biztonság és a harmadlagos megelőzés szempontjainak ütközéséből teljes mértékben az előbbi került ki győztesen, és csak nagyon alacsony szinten valósult meg a nyitottság, míg olyan intézetekben is jártunk – ez volt a jellemzőbb –, ahol az intézetparancsnok igyekezett a jogszabály adta lehetőségeket messzemenően kihasználni. Az eltávozás engedélyezése természetesen kockázatvállalással jár, ezt még fogvatartott interjúalanyaink is hangsúlyozták, ugyanakkor a kapcsolattartás megkönnyítésével nagymértékben növeli a reintegráció esélyeit. A látogatók

1203 Borbíró A. – Szabó J. (2012): i. m. 185. o.

1204 Kabódi Cs. – Lőrincz J. – Mezey B.: i. m.

fogadása, a beszélők engedélyezése tekintetében is jelentős különbségeket tapasztaltunk az egyes intézetek között. Természetesen a jogszabályban előírt minimum biztosítása volt az alap, de sok intézetben a jutalom egy formájaként is alkalmazták a beszélőt, és több helyen családi beszélőre is volt lehetőség. A kapcsolattartás különböző formáinak támogatása, minél szélesebb körben történő engedélyezése azért fontos, mert a fogvatartotti interjúkban a családdal való kapcsolat ápolásának jelentősége szinte kivétel nélkül kiemelt motívumként volt jelen, ami a szakirodalomban leírtak fényében nem meglepő. Mivel az általunk megkérdezett intézetvezetők és egyéb szakemberek mindegyike tisztában volt utóbbi tényezők fontosságával, e lehetőségek korlátozása csak az infrastrukturális körülmények és a biztonsági megfontolások fontosságának számlájára volt írható.

Nemcsak a nyitottság szintje és a szabadulást megelőző időszak hiányosságai, hanem az utógondozási rendszer elégtelensége is súlyos problémaként fogalmazódott meg a fókuszcsoportok résztvevői és interjúalanyaink narratíváiban. Sokan a reintegráció kerékkötőjének tartották azt, hogy nem volt megfelelő átmenet a börtön és a társadalom között, a szabadulás után megszakadt a kapcsolat a benti nevelővel, terápiás szakemberrel, és a kinti világban szinte semmiféle segítség nem állt rendelkezésre az alkalmazkodás, a visszailleszkedés támogatására. Sok fogvatartott számára szinte traumatikus a szabadulás, különösen, ha hosszú időt tölt bent. A zárt intézet szigorú szabályai között óhatatlanul leépül az egyén önállósága, ráadásul a kinti körülmények is jelentősen változhatnak az évek során, amik nemcsak nagyfokú alkalmazkodóképességet igényelnének, hanem olyan ismereteket is, amelyek a szabadulókra gyakran nem jellemzők. Erre a felismerésre épül a felelősség elve, amelynek – mint börtönügyi alapelvnek – az érvényesítése a hazai büntetés-végrehajtásnak is fontos célja. Mindezek fényében óriási jelentőséggel bír egy olyan hatékony utógondozási rendszer, amely el tudja látni a reintegrációhoz szükséges alapvető ismeretek átadásának, a strukturális tényezők elérhetőbbé tételének és az átmeneti nehézségek tanácsadás, támogatás formájában történő enyhítésének feladatait.

A kutatásunkban részt vevő intézetvezetők és egyéb szakemberek nagy része a börtönből a társadalomba történő átmenet támogatását fogalmazta meg a harmadlagos prevenció fejlesztésének egyik legfontosabb megoldandó feladataként. Többségük úgy vélte, hogy a pártfogói rendszert kéne erősíteni oly módon, hogy már a börtönben megkezdődjön a reintegrációs folyamat. Az egyes intézetek infrastrukturális hiányosságai okán a regionális vagy országos szintű klasszifikáció, illetve a normalizációt és a szabadítást célzó progresszív rend-

szer lehetősége is több interjúban szóba került. Nem egy szakember vetette fel, hogy a szabadulás felé haladva egyre nagyobb autonómiát és szabadságot biztosító körletben, esetleg intézetben kellene elhelyezni fogvatartottakat, ez a lépcsőzetes rendszer megfelelő átmenet lehetne a zárt intézetből a társadalomba. Ezek a javaslatok azon vélemények kapcsán fogalmazódtak meg, amelyek szerint az átmeneti csoport nem tölti be maradéktalanul a funkcióját. Utóbbi akkor volna biztosított, ha az átmeneti csoport a szabadságvesztés utolsó szakaszában több szakember együttműködésén alapuló olyan csoportként vagy rezsimként működne, amely felkészíti a fogvatartottakat a kinti életre, a társadalomba való visszatérésre.

Szinte minden interjúban – beleértve a fogvatartotti és felügyelői beszélgetéseket is – központi gondolatként volt jelen az a vélemény, amely szerint a büntetés-végrehajtás nem képes egyedül, megfelelő társadalmi háttér nélkül elősegíteni a bűnelkövetők reintegrációját. A büntetés-végrehajtási dolgozók percepciója szerint a társadalom nem vár el többet a börtönöktől, mint az elítéltek bezárását és őrzését, és kételkedve fogadja az elítéltek rehabilitációjára, reintegrációjára irányuló törekvéseket. A bűnelkövetők reintegrációjának folyamatában való társadalmi részvétel, közösségi szerepvállalás jókora hiányosságaiból legalábbis kénytelenek erre a következtetésre jutni. Bár a rendszerváltás után a hazai büntetés-végrehajtásban egyre inkább megvalósult a társadalom irányába történő nyitás, amelynek következtében a különböző civil szervezetek, egyházak és magánszemélyek is növekvő szerepet vállalhattak az elítéltek társadalmi integrációjának gyakorlatában, több intézetparancsnok tapasztalatai szerint a kutatást megelőző néhány évre lecsengett a kezdeti lelkesedés. A helyreállító igazságszolgáltatás jegyében szervezett programok igyekeznek ugyan közelebb vinni a fogvatartottakat a közösséghez, ám ezek csak a fogvatartottak és a helyi közösségek igen kis hányadát érintik. A büntetés-végrehajtási szakemberek túlnyomó többsége továbbra is a kifelé történő nyitás jelentősége mellett foglalt állást, ám már a kutatás idején is úgy tűnt, a civil szféra egyre nehezebben mozdítható meg az ügy érdekében. Interjúalanyaink szerint ennél is nagyobb problémát jelentenek a bűnelkövetőkkel kapcsolatban a társadalomban élő sztereotípiák és előítéletek, amelyek jelentősen rontják a börtönből szabadulók beilleszkedési esélyeit, például munkához jutását. Még az elítéltekre vonatkozó gyakran kedvezőtlen véleményüknek hangot adó felügyelők többsége is úgy vélekedett, hogy a bűnisméltés oka gyakran a szabadulás utáni körülményekben keresendő, és nem feltétlenül az elkövetőben. Sok ember a bűnelkövetéssel egy olyan ördögi körbe kerül be, amelyből külső segítség nélkül nagyon nehéz, ha

nem lehetetlen a kiút. Az eddig taglalt tapasztalatok, percepciók miatt bizony a legelhivatottabb büntetés-végrehajtási szakembereknél is fel-felbukkan olykor a harmadlagos prevenciók gyakorlat hatékonyságával, eredményességével kapcsolatos szkepticizmus, amely az amúgy is alulfizetett és alacsony presztízsű munkakörök esetében a kiégés egyik fontos tényezőjét jelentheti. A bűnisméltés megelőzése nem terhelhető egyedül a büntetés-végrehajtásra, nemcsak mert a bűnözés mint társadalmi jelenség az egész közösség felelősségét is felveti, hanem mert a legkorszerűbb ismeretek és a legjobb szándék alapján felépített zárt intézeti harmadlagos prevenciók gyakorlat is eredménytelen marad, ha hiányoznak az érvényesüléséhez szükséges feltételek az intézet falain kívül.

A megfogalmazott negatívumok mellett a kutatás idején is voltak ígéretes fejlemények a szabadulásra való felkészítés és az utógondozás terén. A vallás és a hit reintegrációban betöltött szerepének felismerésére utal az úgynevezett APAC-körletek¹²⁰⁵ létrehozása, amelyekből a kutatás idején egy már működött Vácott. Az APAC olyan keresztény közösség a büntetés-végrehajtási rendszerben, amelynek lényege, hogy „*a Krisztushoz megtért fogvatartottak egymás hitében erősödvé, tanúságtétellel hívják családjukat és egymást az új ember életére*”¹²⁰⁶. A fogvatartottak társadalomba történő visszavezetése terén a kutatás idején, illetve az azt megelőző években aktív civil kezdeményezések közül kiemelést érdemel a Katolikus Karitás 1992-ben létrejött Szenvedélybeteg-segítő Szolgálata¹²⁰⁷, a fogvatartottakkal és családjukkal foglalkozó Tévelygőkért Alapítvány, illetve a szintén a fogvatartottak reintegrációjának elősegítését céljának tekintő Váltó-sáv Alapítvány. Az önálló szervezetként 2002 óta működő Váltó-sáv Alapítvány „*a kriminalitásban bármilyen módon érintettek társadalmi és munkaerő-piaci beilleszkedését segítő civil szervezet*”¹²⁰⁸. Céljainak és tevékenységeinek köre igen sokrétű, a reintegráció támogatása mellett egyebek mellett a bűnmegelőzést célzó felvilágosítás, az életvezetési segítségnyújtás, egészségfejlesztés, mentálhigiénés ellátás, családgondozás, az előítéletek csökkentése, szabadidős és közösségi programok szervezése, valamint oktatási és képzési programok biztosítása is szerepel közöttük. A folyamatos utógondozás, illetve átgondozás biztosítása érdekében a kliensekkel már a büntetés-végrehajtási intézetben megtörténik a kapcsolatfelvétel, és megkezdődik a

1205 Association for the Protection and Assistance of the Condemned, magyarul Szövetség az elítéltek védelmére és támogatására.

1206 Draxler F.: APAC-körlet a Váci Fegyház és Börtönben. Börtönügyi Szemle, 2013/4., 55. o.

1207 <https://karitasz.hu/rev>

1208 <http://www.valtosav.hu/>

bizalom kiépítése és a szabadulást kísérő nehézségek kezelése. A Tévelygőkért Alapítvány¹²⁰⁹ és a Feldmár Intézet által 2011 óta működtetett Börtön-Mesekör csoport céljai között helyet kapott a közösségteremtés, illetve a szülő-gyermek kapcsolat erősítése. E program keretein belül a fogvatartottak mesejátékokat állítottak össze gyerekeiknek saját tapasztalataik és élményeik alapján, ezeket évente többször rendkívüli családi beszélőkön előadták, és a gyerekek ajándékkul DVD-n is megkapták. A szintén a Feldmár Intézet által létrehozott úgynevezett B Terv reintegrációs program a büntetés-végrehajtási intézetekből frissen szabadult, hátrányos helyzetű, családjukhoz visszatérni nem tudó volt elítéltek számára biztosított szeretetteli, előítéletmentes, az asszertív kommunikáció gyakorlására alkalmas lakóközösséget.

6.2.2.5. A harmadlagos prevenciós törekvések érvényesülését és fejlesztését akadályozó tényezők: összegzés

2011-ben végzett kutatásunk eredményei szerint a harmadlagos megelőzés fontos célként fogalmazódott meg mind jogszabályi szinten, mind a büntetés-végrehajtás szereplőinek véleményében, a gyakorlati megvalósítás vonatkozásában azonban súlyos problémák kerültek felszínre. A megkérdezett szakemberek jelentős eltérést észleltek a büntetés-végrehajtás megfogalmazott céljai, feladatai és a valós helyzet között.¹²¹⁰ Ez az inkoherenca egyrészt a *Huszár László* által a fogvatartotti programok kapcsán elemzett inga¹²¹¹ kilengéséhez való alkalmazkodás lassúságára, másrészt az objektív körülményekre volt visszavezethető. E szerint a represszió és a rehabilitáció közötti ideológiai inga mozgását a büntetés-végrehajtási gyakorlat nem képes elég gyorsan követni, így az uralkodó ideológia és a tényleges gyakorlat között elkerülhetetlenül szakadék tátong. A nagyobb probléma azonban az volt, hogy a harmadlagos prevenciós célok még támogató kriminálpolitikai háttér esetén sem tudtak igazán érvényesülni, mégpedig a büntetés-végrehajtásban uralkodó körülmények, a szükséges objektív feltételek hiánya miatt, amelyek nagy része a kutatás óta eltelt években még vélhetően nem változott jelentősen. Az intézetek forráshiánnyal küszködnek, túlszűfoltak, nincs elegendő helyiség az elítéltek differenciált elhelyezéséhez és a fogvatartotti programok, például csoportos foglalkozások

1209 <http://www.tevelygokertalapitvany.info>

1210 Borbíró A. – Szabó J. (2012): i. m. 174. o.

1211 Huszár L.: Az inga járása. Néhány gondolat a fogvatartotti programokról. Börtönügyi Szemle, 2000/3., 32–36. o.

lebonyolításához. Nem áll rendelkezésre kellő számú és képzettségű személyi állomány a fogvatartotti programok megvalósításához. Például az egy nevelőre, illetve reintegrációs tisztre jutó fogvatartottak száma a kutatást megelőző öt évben átlagosan 58 és 62 között mozgott, de sok helyen ennél jóval több elítélt jutott egy szakemberre.¹²¹² A személyi állományon belül gyakran tapasztalható ellentétek és a magas fluktuáció is kedvezőtlenül befolyásolták a fogvatartottak reintegrációját célzó törekvéseket. A felügyelőkkel készített interjúinkból az derült ki, hogy a felügyelők kedvezőtlenebbül viszonyulnak a fogvatartottakhoz és a bűnismétlés megelőzését célzó törekvésekhez, mint a személyi állomány többi tagja. Ez valamelyest érthető annak fényében, hogy a rajtuk számonkért rend és biztonság szempontjai gyakran homlokegyenest szemben állnak az autonómia növelésén (is) alapuló bűnismétlés megelőzési gyakorlat prioritásaival. Az eddig említett tényezőkön kívül a kutatásban részt vevő büntetés-végrehajtási szakemberek a szabadítás és utógondozás súlyos anomáliáit és a hazai közvélemény szélsőséges punitivitását is említették a harmadlagos prevenciók célok érvényesülését gátló akadályok között.

Kutatásunk eredményei a 2011-ben fennálló helyzetre vonatkoznak, és az azóta eltelt évek fejleményeiről csak másodlagos forrásokból származó információim vannak. Az eddig tárgyalt problémák legalább egy része biztosan nem rendeződött néhány év leforgása alatt, de történtek érdemi változások. Az új büntetés-végrehajtási kódex megalkotása ideje táján megindult infrastrukturális változások, azaz a férőhelybővítésekkel és börtönkorszerűsítésekkel¹²¹³ párhuzamosan *„felgyorsultak azon törekvések, melyek napjaink büntetés-végrehajtási rendszerének tényleges racionalizációját és modernizációját tűzték ki célul”*¹²¹⁴. A változás legjelentősebb hozadéka és hatálybalépése óta egyben annak további katalizátora az új büntetés-végrehajtási kódex, amely számos új jogintézményt, illetve rendelkezést tartalmaz a harmadlagos prevenciók gyakorlatra vonatkozóan. A továbbiakban ezeket, valamint a büntetés-végrehajtás kiadványai és a hazai szakirodalom által közölt gyakorlati változásokat tekintem át és értékelem röviden.

1212 A BVOP Fogvatartási Ügyek Szolgálat 2015. augusztus 5-én, korábbi megkeresésemre adott írásbeli tájékoztatása alapján.

1213 Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve, 2013. BVOP Sajtóiroda, Budapest. <https://bv.gov.hu/evkonyv>

1214 Forgács J. (2013): i. m. 12. o.

6.3. Az új büntetés-végrehajtási törvény harmadlagos prevenciót érintő rendelkezései és azok értékelése

6.3.1. Az új büntetés-végrehajtási kódex

A büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény (a továbbiakban: Bv. tv.) számos vonatkozásban jelentős változást jelent a korábbi szabályozáshoz képest¹²¹⁵, nemcsak a fogalmi rendszer szakmai szemléletváltást tükröző megreformálása, hanem egyebek mellett egyes új intézmények bevezetése okán is, mint például a kockázatértékelés, illetve az ahhoz kapcsolódó kockázatelemzési és -kezelési rendszer és az új, differenciáltabb rezsimrendszer. A valóban korszerű és előremutató szabályozást felvonultató új jogszabály kedvező fogadtatásban részesült a szakmában, sokan nagy várakozással tekintenek a jövője elé. Forgács Judit szakmatörténeti fordulópontként tekint az új büntetés-végrehajtási kódex megalkotására, ami lehetőséget nyújt a nevelői tevékenységnek a régi hagyományok átértelmezésén és egy új fogalmi rendszeren alapuló megújítására.¹²¹⁶ Mindehhez azonban a jelenlegi szervezeti struktúra átfogó reformját, a feladatok és kompetenciák újraosztását is szükségesnek tartja annak érdekében, hogy sikerüljön a biztonság és a nevelés között régóta feszülő ellentét feloldása vagy legalábbis enyhítése. Ruzsonyi Péter is úgy értékelte az új kódex megalkotását néhány évvel ezelőtt, mint amellyel „*megteremtődtek a feltételei annak, hogy konszenzusos megállapodásra jussunk a büntetés-végrehajtás alaptevékenységének fogalmi szintű meghatározásában*”¹²¹⁷.

A legszembetűnőbb konceptuális változás a nevelés fogalmának a jogi szabályozásból történő eltűnése. Az új kódex szakított a korábbi konceptuális hagyományokkal; a nevelést a reintegráció, a nevelőt a reintegrációs tiszt váltotta fel. A nevelés terminus lecserélésének szükségessége már több ízben felmerült a szakirodalomban, például Ruzsonyiné¹²¹⁸, aki a reszocializáció hazánkban meggyökeresedett¹²¹⁹ és az idegen nyelvű szakirodalomban is ismerősen csengő

1215 Schmehl J.: A neveléstől a reintegrációig: a fejlődés útja a legjobb gyakorlatok tükrében. *Börtönügyi Szemle*, 2015/1., 1–4. o.

1216 Forgács J. (2014): i. m. 100. o.

1217 Ruzsonyi P.: Kriminálpedagógia és az új Bv. Kódex. In: Deák F. – Pallo J. (szerk.): i. m. 179. o.

1218 Ruzsonyi P.: Hagyomány és innováció. *Börtönügyi Szemle*, 2004/2., 33–48., 45–47. o.

1219 Lásd például Szegál B.: Szocializáció és reszocializáció a börtönben. *Börtönügyi Szemle*, 2007/3., 25–38. o.

fogalmát javasolta. Annak, hogy az új jogszabály alkotói a reintegráció fogalmának adaptálása mellett döntöttek, véleményem szerint fontos üzenete van. Egyrészt szemléletváltást tükröz, kiemelve, hogy a büntetés-végrehajtás során nem pusztán az elítéltek nevelése, azaz a konstruktív életvezetést lehetővé tevő személyiségváltozás elérése a cél, hanem a társadalomba történő visszailleszkedés elősegítése, amelynek csak egyik lehetséges módszere a korrekciós nevelés. Másrészt, a nemzetközi jogi és európai uniós kötelezettségek figyelembevételével megalkotott jogszabály a korábbi lefordíthatatlan és homályos fogalmat felváltó reintegráció terminus bevezetésével jobban illeszkedik a nemzetközi trendekhez, könnyebben be tud tagozódni a jogi és gyakorlati fejlődés nemzetközi áramába. Véleményem szerint az új Bv. tv. központi fogalmát jelentő reintegráció koncepciójába beilleszthetők McNeillnek a *második fejezetben* taglalt rehabilitációs modelljében vázolt társadalmi, erkölcsi és személyes vagy pszichológiai rehabilitáció folyamatai. További szempontot említ Forgács, aki szerint a reintegráció fogalmában már „mindenki számára érthető módon szintetizálódik a fogvatartáshoz köthető speciális szaktudás: jelesül, hogy a büntetés-végrehajtás alaptevékenysége a fogvatartás alapját képező kezelésre és biztonsági tevékenységre irányul”¹²²⁰.

A Bv. tv. alapvető rendelkezései körében kapott helyet a büntetés-végrehajtás feladata és célja, amely nem más, mint a büntetési célok érvényesítése a büntetés, illetve az intézkedés végrehajtásán keresztül, azzal a célkitűzéssel, hogy a végrehajtás során az egyéniesítés szempontjait meg kell teremteni annak érdekében, hogy az megfelelően szolgálja az egyéni megelőzési célok elérését.¹²²¹ A jogszabály tehát a Btk. 79. §-ában foglalt büntetési célok közül különösen a speciális prevenció érvényesítésére helyezi a hangsúlyt. Ezt a szemléletet erősíti a 1. § (2) bekezdésének a) pontja is, amely szerint a büntetések és az intézkedések végrehajtásának rendjét úgy kell kialakítani, hogy az a büntetésben és az intézkedésben megnyilvánuló joghátrányon, illetve a megelőzést szolgáló rendelkezések érvényesítésén túl elősegítse az elítélt társadalmi beilleszkedését és a jogkövető magatartás kialakulását. Ezzel a célkitűzéssel cseng egybe a szabadságvesztés végrehajtásának céljára vonatkozó bekezdés, amely szerint utóbbi az ügydöntő határozatban meghatározott joghátrány érvényesítése, valamint a végrehajtás alatti reintegrációs tevékenység eredményeként annak elősegíté-

1220 Forgács J. (2014): i. m. 100. o.

1221 Bv. tv. 1. § (1)

se, hogy az elítélt szabadulása után a társadalomba sikeresen visszailleszkedjen és a társadalom jogkövető tagjává váljon.¹²²²

A Bv. tv. 83. § (3) bekezdése értelmében az elítéltek társadalmi beilleszkedését elősegítő reintegrációs tevékenységet a végrehajtásért felelős szerv – önállóan vagy más szervezetekkel együttműködve – az elítéltek munkáltatása, munkaterápiás foglalkoztatása, továbbá általános iskolai, illetve középfokú iskolai oktatása, felsőfokú tanulmányok végzése, szakképzése, szakmai gyakorlat megszerzése, valamint egyéb reintegrációs programok által biztosítja. A végrehajtásért felelős szerv a reintegrációs tevékenységet az elítélt személyéhez igazodó szakmai módszerekkel végzi. Ennek a tevékenységnek adnak keretet a szabadságvesztés végrehajtásának elvei¹²²³, így például a törvényesség, fokozatosság, felelősség, normalizáció, ellenhatás¹²²⁴ és az egyéniesítés, valamint az új szabályozásban a korábbinál érezhetően hangsúlyosabbá vált progresszivitás elvei. A szabadságvesztés káros hatásainak enyhítését, illetve ellensúlyozását célzó törekvés¹²²⁵ külön kiemelés érdemel az elítéltek rehabilitációja, reintegrációja szempontjából.

Az új kódex egyik legjelentősebb újítása az úgynevezett Kockázatelemzési és Kezelési Rendszer (KEK rendszer), amelyet a jogszabály az elítélt visszaesési és fogvatartási kockázatának a felmérése, értékelése és kezelése érdekében kialakított és működtetett szakmai rendszerként definiál.¹²²⁶ A KEK rendszerre és a Központi Kivizsgáló és Módszertani Intézetre (KKMI) vonatkozó, 2016. január 1-jén hatályba lépett rendelkezések¹²²⁷ kiemelt jelentőségűek az elítéltek differenciált kezelése, az egyéniesítés, illetve a progresszív rezsimszabályok szempontjából. A KKMI feladata a törvény által meghatározott elítéltek kockázatelemző, valamint az egyéb reintegrációs programokat és döntéseket elősegítő vizsgálatának elvégzése, továbbá új szakmai módszerek és eljárások kidolgozása. A KKMI végzi a tizennyolc hónapot meghaladó tartamú szabadságvesztésre ítélt személyek kockázatelemző, valamint az egyéb reintegrációs programokat és döntéseket elősegítő vizsgálatát, feltéve hogy a szabadulásig több mint egy év van hátra.¹²²⁸ A KKMI feladata továbbá a kiemelkedően ma-

1222 Bv. tv. 83. § (1)

1223 Bv. tv. 83. §

1224 Belovics E. – Vókó Gy.: A büntetés-végrehajtási törvény magyarázata. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2014, 174. o.

1225 Bv. tv. 83. § (4)

1226 Bv. tv. 82. § 3. pont

1227 Bv. tv. 92–94. §

1228 Bv. tv. 92. §

gas kockázatú, valamint a fogva tartásra különös veszélyt jelentő események bekövetkezésében részt vevő elítéltek rezsimmváltását megelőző újbóli kockázati csoportba sorolása, valamint a szabadulást megelőző fél éven belül az elítéltek záró kockázatelemzése.¹²²⁹ Szintén a KKMI végzi az újbóli kockázati csoportba sorolást a feltételes szabadságra és reintegrációs őrizetre bocsátáshoz készítendő előterjesztés megalapozása érdekében. A 92. § (3) bekezdés értelmében „A KKMI-ben eltöltött időszak kockázatértékelési összefoglaló jelentéssel zárul, amely tartalmazza az elítélt befogadásakor mért általános – visszaesési és fogvatartási – kockázatát, meghatározza a kockázat csökkentéséhez szükséges egészségügyi, pszichológiai, biztonsági és reintegrációs feladatokat, amelyet a bv. intézetnek a reintegrációs tevékenysége során figyelembe kell vennie”. A KKMI felállítása mind ez idáig –véltetően költségvetési okok és a végrehajtás várható gyakorlati nehézségei miatt – elmaradt, így a vonatkozó rendelkezések egy részének hatályosulása egyelőre akadályokba ütközik. A KKMI a BVOP főosztályi jogállású szervezeti egységként mindazonáltal megkezdte működését, mégpedig elsősorban a KEK rendszer részét képező prediktív mérőeszköz kidolgozása és tesztelése céljából.

A KEK rendszer elemei a 16/2014. (XII. 19.) IM rendelet¹²³⁰ 29. § (2) bekezdése szerint a visszaesési és fogvatartási kockázatok mérésére szolgáló prediktív mérőeszközök, a szabadságvesztés során alkalmazott progresszív rezsimszabályok és a fogvatartási és visszaesési kockázatok csökkentésére irányuló és reintegrációs célú programok. A rendelet meghatározza továbbá a kockázatelemzést¹²³¹ és az annak eredményén alapuló kockázatkezelést. Fontos szakmai garanciát jelent az a rendelkezés, amely szerint a fogvatartási és visszaesési kockázatok mérését célzó prediktív mérőeszközök alkalmazásához és a szexuális bűnelkövetők részére felajánlott terápiás jellegű foglalkozások végzéséhez pszichológus bevonása szükséges.¹²³² A befogadást követően, ám még az elítélt elhelyezésére kijelölt intézet befogadási és fogvatartási bizottságának ülését megelőzően el kell végezni a jogszabályban meghatározott fogvatartási kockázatcsoportok – fogolyszökés és annak kísérlete, öngyilkosságra irányuló magatartás, önkárosítás, bármely személy elleni erőszakos cselekmény vagy annak kísérlete, a bűnözői, illetve fogvatartotti szubkultúrában betöltött

1229 Bv. tv. 93. §

1230 16/2014. (XII. 19.) IM rendelet a szabadságvesztés, az elzárás, az előzetes letartóztatás és a rendbíróság helyébe lépő elzárás végrehajtásának részletes szabályairól.

1231 Uo. 29. § (3)

1232 Uo. 32. §

vezetői, szervezői, végrehajtói szerep, tevékenység, ha erre vonatkozóan információ áll rendelkezésre, pszichoaktív szerrel való visszaélés – felmérését, alacsony, közepes vagy magas kockázati értéket rendelve az egyes csoportokhoz. Az úgynevezett progresszív rezsimszabályok alkalmazása a kockázatelemzés eredményére épül. A KEK rendszerre épülő progresszív rezsimszabályok intézménye az egyéniesítést szolgálja, és a végrehajtási fokozatokon belül, lépcsőzetesen bővülő rendszerben határozza meg az elítéltek életrendjének szigorúságát, az elérhető kedvezmények körét és mértékét, valamint a szabad élethez viszonyított lehetőségeket.¹²³³ A 33. § (2) bekezdése értelmében „A progresszív rezsimszabályok olyan tevékenység- és teljesítmény alapú osztályozási rendszer, amelyben a besorolás és az előmenetel az elítélt együttműködési hajlandóságán és motivációján alapul és annak folyamatos fenntartását, illetve fejlesztését célozza, és amely az elítélt reintegrációs folyamatban történő érdekeltté tételével hozzájárul a reintegrációs tevékenység eredményességéhez”. A rendelet 33–41. szakaszai tartalmazzák a progresszív rezsimszabályok alkalmazására vonatkozó részletszabályokat.

Az új kódexben a KEK rendszer bevezetésével összhangban a Befogadási és Fogvatartási Bizottságra (BFB) vonatkozó rendelkezések is jelentősen módosultak. Az intézetekben működő BFB-k feladatköre a korábbiakhoz képest jelentősen bővült¹²³⁴. Idetartozik az elítélt befogadás utáni elhelyezésén kívül egyebek mellett a rezsimbe sorolás és a besorolás megváltoztatása, a rezsimbe helyezés felülvizsgálata, a reintegrációs programba történő bevonás, ilyen programba történő helyezés vagy annak megszüntetése, a programban való részvétel eredményességének értékelése, a biztonsági kockázati besorolás, annak a jogszabályban meghatározott időszakonkénti felülvizsgálata, illetve megváltoztatása, a nem dolgozó és újonnan befogadott elítélt munkába állítása és a munkáltatással kapcsolatos egyéb feladatok, az oktatásra, a szakképzésre és a továbbképzésre jelentkezők beiskolázása, a különböző speciális részlegeken történő elhelyezés vagy annak megszüntetése, a reintegrációs őrizet elrendelésére való javaslattétel, a társadalmi kötődés programba történő bevonás vagy annak megszüntetése, és még néhány egyéb feladat.

A Bv. tv. a szabadságvesztés végrehajtásának rendjét továbbra is a Btk.-ban meghatározott végrehajtási fokozatokhoz igazodóan szabályozza.¹²³⁵ A jogszabály ugyanakkor a korábbinál jóval nagyobb hangsúlyt helyez az egyéniesítés

1233 Uo. 33. § (1)

1234 Bv. tv. 96. § (1)

1235 Belovics E. – Vókó Gy.: i. m. 191–192. o.

követelményére, amelyet a progresszív rezsimrendszer megvalósítása útján kíván érvényesíteni. Az egyes végrehajtási fokozatokhoz általános, enyhébb és szigorúbb rezsimszabályok kapcsolódhatnak¹²³⁶, amelyek az elítélt magatartásához, kockázatelemzésének eredményéhez és a reintegrációs tevékenységben való részvételéhez igazodnak.¹²³⁷ A végrehajtás rendjét az elítélt biztonsági besorolása is befolyásolja, továbbá az, ha az elítélttel szemben enyhébb végrehajtási szabályokat alkalmaznak, vagy ha átmeneti részlegre, biztonsági részlegre vagy zárkába, illetve speciális részlegre helyezik.¹²³⁸ A társadalomba való beilleszkedés elősegítését szolgálja az úgynevezett átmeneti részleg, ahol a büntetését fegyház- vagy börtönfokozatban töltő elítélt várható szabadulása előtt legfeljebb két évvel elhelyezhető, feltéve, hogy a szabadságvesztésből legalább öt évet kitöltött.¹²³⁹ A törvény részletesen szabályozza a reintegráció előmozdítása érdekében enyhíthető büntetés-végrehajtási szabályok körét, köztük például az intézetből való eltávozásra, az intézeten kívüli munkáltatásra vagy a büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelővel való rendszeres kapcsolattartásra vonatkozóan. Szintén a társadalomba történő visszailleszkedést hivatott támogatni a Bv. tvr.-ből átvett jogintézmény, az enyhébb végrehajtási szabályok.¹²⁴⁰ Az elítéltek differenciáltabb osztályozását segítik a 2015. január 1-jétől törvényi szinten szabályozott, a sajátos kezelési igényű elítéltek számára kialakított részlegek. Hosszúidős speciális részlegre az az életfogytig tartó vagy legalább tizenöt évi szabadságvesztés-büntetését töltő elítélt helyezhető, akinek magatartása, a szabadságvesztés végrehajtása során tanúsított együttműködési készsége, az intézet rendjéhez és biztonságához való viszonya, illetve egyéni biztonsági kockázatelemzése alapján különleges kezelése és elhelyezése indokolt abból a célból, hogy a közösségbe helyezésre felkészítést, illetve a közösségbe visszahelyezést nyerjen.¹²⁴¹ Gyógyító-terápiás részlegen kell elhelyezni – az IMEI-ben végzett kivizsgálás után – azt az elítéltet, akinek korlátozott beszámítási képességét állapították meg, akit a szabadságvesztés végrehajtása alatti időben kóros elmeállapota miatt az IMEI-ben kezeltek, és elmeállapota olyan mértékben javult, hogy az a szabadságvesztés folytatását nem akadályozza, illetve azt, akinek a személyiségzavar jellege vagy annak súlyossága miatt a gyógyító-terápiás

1236 Bv. tv. 97. § (4)

1237 Bv. tv. 97. § (3)

1238 Bv. tv. 97. § (5)–(7)

1239 Bv. tv. 103. §

1240 Bv. tv. 104. §

1241 Bv. tv. 105. § (1)

részlegesen való elhelyezése indokolt.¹²⁴² A személyiségzavarban szenvedő, vagy mentális állapotuk miatt különleges gondozást igénylő, ám a gyógyító-terápiás részlegben a törvényi feltételek hiányában el nem helyezhető elítéltek a pszichoszociális részlegben kaphatnak elhelyezést.¹²⁴³ A kóros elmeállapotúvá vált elítéltek továbbra is az IMEI-be kerülnek.¹²⁴⁴ A drogprevenciós részlegben az az elítélt helyezhető el, aki írásban nyilatkozik arról, hogy a kábítószer-mentesség ellenőrzése érdekében aláveti magát rendszeres vizsgálatoknak, és azokhoz vizsgálati anyagot szolgáltat.¹²⁴⁵ A gyógyító-terápiás, a pszichoszociális, illetve a drogprevenciós részlegben elhelyezett elítéltek reintegrációs tevékenységét komplex terápiás program keretében kell megvalósítani.¹²⁴⁶ A Bv. tv. 109/A. §-a értelmében a büntetés-végrehajtási intézet és a jogi személyiséggel felruházott vallási közösség együttműködési megállapodása alapján a vallásgyakorlás és a családi kapcsolattartás erősítése céljából vallási részleg is létrehozható. A vallási részlegben az elítélt folyamatos lelki gondozásban részesül, valamint az intézet által rendszeres időközönként biztosított vallási alkalmakon a hozzátartozóival vagy engedélyezett kapcsolattartójával közösen vehet részt, ami nem minősül a rezsimszabályokhoz igazodó látogatófogadásnak. Az európai büntetés-végrehajtási gyakorlatban elfogadott nyitott intézmények koncepciójához való közelítésként értelmezhető az úgynevezett alacsony kockázatú részleg Bv. tv.-ben való szabályozása.¹²⁴⁷ Itt az az elítélt helyezhető el, akinek biztonsági kockázati besorolása alapján a fogva tartása nem igényli magas szintű biztonsági védelmi eszközök alkalmazását.¹²⁴⁸ E részleg célja az alacsony kockázatú – jellemzően elsőbűntényes – elítéltek reintegrációjának elősegítése differenciált kezelésük és a börtönártalmaktól, köztük a prizonizációtól való védelmük biztosítása révén. Ez az új intézmény a harmadlagos prevenciós törekvések előremutató és hatékony intézményévé válhat, még ha csak az elítéltek egy része számára is.

A harmadlagos prevenciós gyakorlat gerincét az elítéltek klasszifikációja, az egyéniesítés és a progresszív rezsimszabályrendszer mellett az új kódexben is a reintegrációval, jutalmazással, fegyelmezéssel, kapcsolattartással, oktatással és képzéssel, valamint a munkáltatással kapcsolatos rendelkezések adják.

1242 Bv. tv. 106. § (1)

1243 Bv. tv. 107. § (1)

1244 Bv. tv. 110. §

1245 Bv. tv. 108. § (1)

1246 Bv. tv. 106. § (4); 107. § (2); 108. § (3)

1247 Belovics E. – Vókó Gy.: i. m. 204. o.

1248 Bv. tv. 109. §

A Bv. tv. 164. § (1) bekezdése a resztoratív szemlélet jegyében úgy szól, hogy a reintegrációs tevékenység keretében törekedni kell arra, hogy az elítélt bűncselekményének társadalomra veszélyességét felismerje, annak következményeit lehetőség szerint enyhítse. A jogszabály előírja a büntetés-végrehajtási intézetek számára – a lehetőségekhez képest – a betanítottmunkás-képzés, szakmunkás-képzés, illetve szakképzés, továbbá az alapfokú iskolai tanulmányok elítéltek számára történő biztosítását és az önképzés támogatását, továbbá rendelkezik a felsőfokú tanulmányok támogathatóságáról.¹²⁴⁹ A reintegráció támogatásának további eszközei körében a törvény a rendszeres munkavégzés feltételeinek a lehetőségekhez képest történő megteremtését, a családi és egyéb kapcsolatok fenntartását és fejlesztését, a sportolás, művelődés és vallásgyakorlás biztosítását említi. A jutalmazás alapjául szolgáló magatartások és a jutalmak köre nem változott lényegesen a Bv tvr.-ben foglaltakhoz képest.¹²⁵⁰ A fenyítések köre bővült a bv. intézet által szervezett programokon, rendezvényeken, művelődési, szabadidős, illetve sportprogramokon való részvétel korlátozásával, illetve az attól való eltiltással és az úgynevezett többlétszolgáltatások – hűtőszekrény, vízmelegítő és konditerem használata – megvonásával.¹²⁵¹

A harmadlagos megelőzés pszichológiai eszközei hangsúlyosabban jelennek meg az új büntetés-végrehajtási kódexben, mint a korábbi szabályozásban. Erre jó példa a fiatalkorúak számára lehetőségként biztosított családi konzultáció és családterápia¹²⁵², továbbá a törvény 132. szakasza, amely szerint *„Ha az elítélt a Btk. XIX. Fejezetében meghatározott valamely bűncselekményt tizennyolcadik életét be nem töltött sértett sérelmére követte el, vagy a tizennyolcadik életét be nem töltött sértett ellen elkövetett személy elleni erőszakos bűncselekmény elkövetési körülményeiből a szexuális motívum a kockázatértékelési vizsgálat alapján kimutatható, az elítélt befogadását követően fel kell mérni, hogy mennyire áll fenn a veszélye annak, hogy szabadon bocsátását követően hasonló bűncselekményt fog elkövetni. Ha ennek a lehetősége fennáll, akkor az elítélt részére – önkéntes részvételi alapon – fel kell ajánlani megfelelő a visszaesés valószínűségét csökkentő pszichoterápián vagy más foglalkozáson való részvételt.”*

A Bv. tv. a kapcsolattartás szabályairól is részletesebben rendelkezik, mint a Bv. tvr., mégpedig a társadalomba való beilleszkedésre való hivatkozással.¹²⁵³

1249 Bv. tv. 164. §

1250 Bv. tv. 165. §

1251 Bv. tv. 168. §

1252 Bv. tv. 194. §

1253 Bv. tv. 172. § (1)

A törvény az elítéltek a hozzátartozókkal, más személyekkel, illetve a reintegrációs célkitűzéseket támogató külső szervezetekkel való kapcsolatának nemcsak fenntartását, hanem fejlesztését is elősegíteni rendeli. A kapcsolattartás formái kibővültek a látogató bv. intézeten kívüli fogadásával¹²⁵⁴, valamint a rezsim-szabályok szerint igénybe vehető elektronikus kapcsolattartási formákkal.¹²⁵⁵ A 173. § (3) bekezdése úgy rendelkezik, hogy a látogató intézeten kívüli fogadása, a kimaradás és az eltávozás időtartama beszámít a szabadságvesztésbe. Bár a jelenlegi szabályozás a családi és egyéb társadalmi kapcsolatoknak a korábbiánál nagyobb szerepet kíván biztosítani a társadalomba történő be-, illetve visszailleszkedés támogatásában, az utóbbi néhány év gyakorlatából úgy tűnik, a biztonsági szempontok egyre erőteljesebben érvényesülnek. Az új bv. kódex hatálybalépése óta azonban a tiltott tárgyak elterjedése miatt több vonatkozásban szigorították a kapcsolattartás – különösen a csomagküldés¹²⁵⁶ – szabályait.¹²⁵⁷ Az új büntetés-végrehajtási törvény kapcsolattartásra vonatkozó rendelkezései és a tényleges gyakorlat között tehát van némi diszkrépancia, amely az elítéltek sikeres reintegrációja szempontjából erősen hátráltató tényező.

Az elítéltek oktatásával és képzésével kapcsolatos rendelkezések között is találunk újításokat a Bv. tv.-ben. Az egyik ilyen – nyilván az önfenntartó büntetés-végrehajtás és a reintegrációs törekvések jegyében fogant – rendelkezés szerint az oktatásban, szakképzésben vagy továbbképzésben való részvétel nem helyettesíti az elítélt munkában való részvételi kötelezettségét.¹²⁵⁸ Új jogintézmény továbbá az oktatási-képzési megállapodás, amelyet azon képzési formák esetében köt a bv. intézet az elítélttel, amelyért az elítéltet ösztöndíj illeti meg.¹²⁵⁹

A Bv. tv. 181. § (2) bekezdése értelmében az általános iskolai oktatásban, a középfokú iskolában, illetve a szakképzésben vagy továbbképzésben részt vevő elítéltet, ha bv. intézet működési körében felmerült okból nem állították munkába, illetve nem kap nyugellátást, szolgálati járadékot, korhatár előtti ellátást, bányászok egészségkárosodási járadékát, átmeneti bányászjáradékot, a képzés ideje alatt ösztöndíj illeti meg. Különös méltánylást érdemlő esetben, az intézetparancsnok döntése alapján ilyen ösztöndíjban részesülhet az iskolarendszeren

1254 Bv. tv. 173. § (1) e) pont

1255 Bv. tv. 173. § (2)

1256 Lásd Kovács M.: Zárt láncú csomagküldés a magyar Büntetés-végrehajtási Szervezetben. Börtönügyi Szemle, 2018/4., 55–64. o.

1257 Bv. tv. 176. §; 16/2014. (XII. 19.) IM rendelet

1258 Bv. tv. 181. § (1)

1259 Bv. tv. 181. § (4)

kívüli szakoktatásban részt vevő, illetve a felsőfokú tanulmányokat folytató elítélt is.¹²⁶⁰ Nagyon fontos az elítéltek sikeres reintegrációja szempontjából a 184. § (1) bekezdése, amely szerint az elítéltek szakképzését és továbbképzését elsősorban azokban a szakmákban kell megszervezni, amelyek elősegíthetik a szabadulás után a társadalom életébe való beilleszkedést, vagy a bv. intézeten belül történő munkavégzést.

Nemcsak a bv. szervezet önellátóvá és részben önfenntartóvá válását, hanem az elítéltek reintegrációját is hivatottak szolgálni a munkáltatásra vonatkozó rendelkezések.¹²⁶¹ A Bv. tv. összeszedetten, koherens rendszerbe foglalva szabályozza és törvényi szintre emeli az elítéltek munkáltatásának valamennyi feltételét és tilalmát, amelyeket korábban több alacsonyabb szintű jogszabály tartalmazott.¹²⁶² E szabályok körében több újdonság is található az új kódexben, így például a fogvatartottak közötti hierarchikus viszony tilalma.¹²⁶³ Ami az elítéltek reintegrációja szempontjából külön kiemelés érdemel, az a 216. § (2) bekezdésében foglalt rendelkezés, amelynek értelmében az adó- és járulékedvezményekkel támogatja az elítéltek teljes körű munkáltatásának megvalósítását és a szabadulás utáni munkavállalását.

A Bv. tv. 185. §-a által szabályozott jogintézmény az úgynevezett gondozás, azaz a szabadulásra való felkészítés, amely reintegrációs program keretében valósul meg, és amely kiterjed a befogadó környezet felkészítésére, illetve más személyek és szervezetek bevonására is.¹²⁶⁴ A gondozást a bv. intézet és az illetékes büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelő egymással szorosan együttműködve végzi. A kódex – a büntetés tartama függvényében meghatározza, hogy a szabadulás várható időpontja előtt hány hónappal kell megkezdeni a szabadulásra felkészítést¹²⁶⁵, továbbá hogy a büntetés-végrehajtási felügyelőnek legkésőbb mely időponttól kell megkezdenie gondozási tevékenységét.¹²⁶⁶ A törvény taxatív felsorolja, hogy milyen tevékenységeket végez az elítélt által megjelölt letelepedés helye szerint illetékes büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelő a gondozás keretein belül, így például egyéni és csoportos tájékoztatást tart, értékeli a reintegrációs programban elért eredményeket, szükség

1260 Bv. tv. 182. §

1261 Bv. tv. VI. fejezet

1262 Belovics E. – Vókó Gy.: i. m. 297. o.

1263 Bv. tv. 219. § (6)

1264 Bv. tv. 185. §

1265 Bv. tv. 185. § (2)

1266 Bv. tv. 185. § (3)

szerint kiegészíti, illetve fejleszti a reintegrációs programot, részt vesz annak megvalósításában, felméri, hogy az elítéltnak van-e befogadó környezete¹²⁶⁷, felveszi a kapcsolatot a befogadó környezettel és megkezdi felkészítésüket a visszafogadásra stb., amely feladatok ellátása érdekében együttműködik a helyi önkormányzatokkal, a munkáltatókkal, az elítélt társadalomba való beilleszkedését elősegítő, karitatív tevékenységet végző civil szervezetekkel, vallási közösségekkel, valamint egyéb önkéntes közreműködőkkel. A jogszabály a hosszabb tartamú szabadságvesztést töltő elítéltek gondozására vonatkozóan további rendelkezéseket is tartalmaz¹²⁶⁸, amelyeket nyilván sajátos helyzetük, a társadalomtól való elszigeteltség hosszú ideje indokol. Az elítéltek egy másik csoportját is differenciáltan kezeli a jogszabály, ugyanis a vétség miatt, első alkalommal, legfeljebb egy évig terjedő szabadságvesztésre ítélt elítéltek számára lehetővé teszi az úgynevezett társadalmikötődés-programban való részvételt, amelyet az elítélt kérelme alapján az intézetnek biztosítania kell.¹²⁶⁹ A szintén első alkalommal elítélt, két évet meg nem haladó szabadságvesztés-büntetéssel sújtott elítélt is bevonható a társadalmikötődés-programba, ha ő vagy védője azt kérelmezi.¹²⁷⁰ Az egyéni reintegrációs program keretében megvalósuló jogintézmény feladata a befogadó környezet erősítése, szükség esetén segítség a családi kapcsolatok helyreállításához, a korábbi munkahelyre történő visszahelyezés elősegítése, vagy ha ez nem lehetséges, új munkahely felderítése, esetlegesen közfoglalkoztatás megteremtése, a további társadalmi kapcsolatok lehetőségének feltárása, valamint a lakhatás megteremtésének elősegítése.¹²⁷¹ A kis súlyú bűncselekményt elkövető, jellemzően elsőbűntényes elkövetők esetében indokolatlan szigor és társadalmi elszigeteltséget a reintegráció sikere érdekében oldani hivatott szakasz lehetővé teszi a programban részt vevő elítélt számára a havonta legfeljebb tíz nap eltávozást, a külső munkahelyen történő, felügyelet nélküli munkavégzést és tanulmányok és képzések büntetés-végrehajtási intézeten kívüli folytatását. A reintegrációs gondozástól immáron egyértelműen elkülönülő, a büntetés-végrehajtási feladatokat ellátó pártfogó felügye-

1267 Bv. tv. 82. § 7. pont

1268 Bv. tv. 186. §

1269 Bv. tv. 187. § (1)

1270 Bv. tv. 187. § (2)

1271 Bv. tv. 187. § (4)

lők hatáskörébe tartozó utógondozás szabályai is módosultak valamelyest a Bv. tvr.-hez képest¹²⁷².

A kódex erőteljes reintegrációs szemléletét tükrözi egy új jogintézmény, a reintegrációs őrizet bevezetése, amelynek szabályai 2017-ben módosultak, a korábbiaknál is kedvezőbb feltételeket szabva alkalmazásához. Ez egy olyan alternatív büntetési forma, amely az elítélt sikeres társadalmi visszailleszkedését, ezen keresztül a visszaesési ráta csökkenését, valamint a büntetés-végrehajtási szervezet tehermentesítését egyaránt szolgálja.¹²⁷³ Az az elítélt helyezhető reintegrációs őrizetbe a feltételes szabadságra bocsátás esedékessége, illetve ennek kizárása vagy kizártsága esetén a szabadulás várható időpontja előtt, aki azt vállalja (feltéve, hogy a szabadságvesztés céljának megvalósulása ilyen módon is biztosítható, és vagy gondatlan bűncselekmény elkövetése miatt ítélték szabadságvesztésre, vagy ha szándékos bűncselekmény elkövetése miatt ítélték szabadságvesztésre), hogy megfelel a Bv. tv. 187/A. § (19) bekezdés a)–c) pontjaiban írt kritériumoknak.¹²⁷⁴ A törvény azt is részletesen szabályozza, hogy mely esetekben nem alkalmazható a jogintézmény.¹²⁷⁵ A reintegrációs őrizet maximális tartama gondatlan bűncselekmény esetén egy év, egyéb esetekben tíz hónap, amely időtartam beleszámít a szabadságvesztésbe.¹²⁷⁶ Az elítélt által megjelölt lakás elhelyezkedése szerint illetékes büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelő feladata az elektronikus távfelügyeleti eszköz lakásban való alkalmazhatóságának felmérése, és annak alkalmazhatósága esetén a környezet-tanulmány elkészítése.¹²⁷⁷ A szabályok betartásának ellenőrzését, illetve a közösség védelmét az elektronikus távfelügyeleti eszközök alkalmazása biztosítja, amelyen keresztül a büntetés-végrehajtási szervezet az általános rendőrségi feladatok ellátására létrehozott szervvel együttműködve gyakorolja a kontrollt.¹²⁷⁸

Az ez év január 1-jén hatályba lépett Bv. tv. tehát a korábbinál lényegesen több és részletesebb szabályt tartalmaz a büntetés-végrehajtásnak a bűnismétlés megelőzését és az elítéltek reintegrációját célzó tevékenységére vonatkozóan. Ezek között megtalálhatók korábbi szabályok korszerűsített változatai

1272 Bv. tv. 191. §

1273 Bogotyán R.: A zsúfoltság csökkentésének útjai a börtönépítésen túl. Börtönügyi Szemle, 2015/1., 26–41. o.

1274 Bv. tv. 187/A. §

1275 Bv. tv. 187/C. §

1276 Bv. tv. 187/A. §

1277 Bv. tv. 187/B. §

1278 Bv. tv. 187/D. §

csakúgy, mint a nemzetközi fejleményekhez való felzárkózást és az eddigi gyakorlat hatékonyságának növelését célzó új jogintézmények.

6.3.2. Az új büntetés-végrehajtási kódex és az annak nyomán alakuló gyakorlat értékelése az empirikus kutatásunk eredményei tükrében

Az új büntetés-végrehajtási törvény hatálybalépése elé mind a szakma, mind a civil társadalom tájékozottabb része fokozott várakozással tekintett, nemcsak mert a büntetés-végrehajtás rendjét meghatározó rendelkezések végre törvényi erőre emelkedtek, hanem mert a kódex néhány jelentős módosítást tartalmaz a korábbi szabályozáshoz képest. Nemcsak a fogalomrendszer korábban említett és általam kedvező változásként említett átalakítására gondolok, hanem néhány új jogintézmény megjelenésére is. Ezek közül a bűnismétlés megelőzése szempontjából legjelentősebb jogintézmények, valamint a büntetés-végrehajtás kiadványaiból és a szakirodalomból kiolvasható gyakorlati változások rövid értékelésére vállalkozom a továbbiakban, az eddig taglalt empirikus eredmények fényében.

A nevelés fogalmának lecserélésével az új kódex vállaltan és egyértelműen a reintegrációs szemlélet mellett tör pálcat. Ezt erősíti meg az elítéltek reintegrációjára vonatkozó rendelkezések is, amelyek az oktatást, képzést, szakképzést, a munkáltatást, a családi és egyéb kapcsolat fenntartását, a szabadidő hasznos eltöltését és a Börtönlelkész Szolgálat tevékenységét nevezik meg annak eszközeiként.

A hazai büntetés-végrehajtás reintegrációs tevékenységének gerincét az új kódex hatálybalépése óta is az oktatás, képzés, illetve a munkáltatás alkotják. A statisztikai adatokból megállapítható, hogy az általános iskolai oktatáshoz képest egyre hangsúlyosabb a középiskolai oktatás, illetve a szakképzés.¹²⁷⁹ 2018-ban országosan 25 büntetés-végrehajtási intézetben folyt általános iskolai, középiskolai és felsőfokú oktatás vagy szakmai képzés.¹²⁸⁰ A büntetés-végrehajtási szervezetben olyan képzéseket kínálnak a fogvatartottak számára, amelyek esetében biztosított az intézeten belül a munkáltatás, így a fogvatartottak az elméleti oktatás után megfelelő gyakorlati tapasztalatokra tesznek szert. A piacgazdaság keretein belül a büntetés-végrehajtási intézetek nehéz helyzetben vannak, hiszen a korszerű és nyereséges tevékenység megszervezése rendkí-

1279 Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve, 2016. BVOP, Budapest, 34. o.

1280 Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve, 2018. BVOP, Budapest, 20. o.

vüli erőfeszítéseket igényel a börtönök gazdasági társaságaitól¹²⁸¹, ennek ellenére egyre inkább töreksenek a piacképes képzések megszervezésére. Az utóbbi években eleinte a TÁMOP programoknak, majd a szakképzési centrumokkal kötött együttműködési megállapodásoknak köszönhetően jelentősen megnőtt a szakképzésben részt vevő fogvatartottak száma.¹²⁸²

A munkáltatással kapcsolatos rendelkezéseknek a korábbi szabályozáshoz képest történő módosítása az önellátó büntetés-végrehajtás jegyében történt, és az elítéltek teljes körű foglalkoztatását célozza. A büntetés-végrehajtási szervezet évkönyvei szerint a fogvatartotti foglalkoztatás 2016 végére elérte a 88,4 százalékot, 2017-ben pedig a gazdasági társaságoknál és az intézeti költségvetési munkáltatásban megvalósult a teljes foglalkoztatás, ezeket az eredményeket 2018-ban is sikerült megtartani.¹²⁸³ A Bv. tv. 184. § (1) bekezdése előírja továbbá a reintegráció, illetve a büntetés-végrehajtási intézeten belüli munkavégzést elősegítő szakképzések és továbbképzések szervezésének előnyben részesítését. Annak ellenére, hogy utóbbi szabály érvényesülésének az objektív feltételek korlátot szabhatnak, a piacképes szakmák biztosítására való törekvés mindenképp fejlődésként értékelhető. Az elítéltek munkáltatására vonatkozó új rendelkezések között találunk néhány további, egyértelműen kedvező szabályt, például azt, amely adó- és járulékkedvezményrel kívánja ösztönözni a munkáltatókat arra, hogy elítélteket vagy börtönből szabadult munkavállalókat foglalkoztassanak.¹²⁸⁴ A reintegráció szempontjából egyaránt fontos munkáltatás és oktatás, illetve szakképzés szempontjainak összehangolását célozza a tanulmányokat folytató vagy szakképzésben részt vevő elítéltek számára biztosítandó munkaidő-kedvezmény.¹²⁸⁵ Talán ennek köszönhető, hogy egyre több fogvatartott vállalja a szakképzésbe való csatlakozás vagy oktatásban történő részvétel lehetőségét munkavégzés mellett.¹²⁸⁶

A piacképes szakképzés biztosítása egyebek mellett a Belügyminisztérium és a BVOP által indított EFOP 1.3.3-16-2016-00001 azonosító számú, 2020 nyaráig tartó, a *Fogvatartottak reintegrációja* elnevezésű projekt keretein belül valósul meg.¹²⁸⁷ A projekt célja az elítéltek és az előzetesen fogvatartottak társadalmi és

1281 Budai G.: Fogvatartottak képzése és foglalkoztatása a Pálhalmi Országos Büntetés-végrehajtási Intézetben. *Börtönügyi Szemle*, 2017/1., 5–20. o.

1282 Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve, 2016. BVOP, Budapest, 34. o.

1283 <https://bv.gov.hu/hu/evkonyv>

1284 Bv. tv. 206. § (2)

1285 Bv. tv. 240. §

1286 Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve, 2018. 20. o.

1287 <https://bv.gov.hu/efop-1-3-3>

munkaerőpiaci reintegrációjának erősítése, ezen keresztül az elkövetők bűnismétlési kockázatának csökkentése. A projekt keretében különböző, a társadalmi visszailleszkedést segítő szolgáltatásokat, például kompetenciafejlesztést, szakmai képzést vehetnek igénybe a fogvatartottak, lehetőségük van jótételeli programban történő részvételre, és szabadulásuk után utógondozásban részesülnek. A folyamatba a hozzátartozókat is bevonják, számukra támogató szolgáltatásokat kínálnak, és gyermekbarát látogatóhelyiségek kialakításával is erősítik a családi kapcsolatokat a sikeres reintegráció céljából. A projekt keretein belül az országban három helyszínen kezdték meg működésüket közösségi foglalkoztatók a helyi bv. intézetek háttérintézményeként, amelyek célja *„a szabadult, a reintegrációs őrizetben lévő és társadalmi kötődés programba helyezett elítéltek és hozzátartozók személyiségének és kompetenciáinak fejlesztése, munkaerő-piaci készségeik és lehetőségeik támogatása, részükre szabadidős programok szervezése, lakhatásuk elősegítése, valamint különböző jótételei programok és a bv. bírók által, a pártfogó felügyelet alatt állók részére előírt külön magatartási szabályok teljesíthetőségének megteremtése”*¹²⁸⁸.

A szintén a reintegráció eszközei közé sorolt kapcsolattartásra vonatkozó szabályozás is változott az új törvényben; a kódex egyrészt nemcsak a kapcsolat fenntartását, hanem annak fejlesztését is elősegíteni rendeli, másrészt bővült a kapcsolattartási formák köre is. A korábban kizárólag jutalomként alkalmazott kimaradás és eltávozás¹²⁸⁹ az új kódexben már a kapcsolattartási formák között is helyet kap. Említésre méltó a látogató bv. intézeten kívüli fogadása¹²⁹⁰ is, amelynek célja nemcsak a családi és baráti kapcsolatok fenntartása, ápolása, hanem a leendő munkaadóval történő kapcsolattartás felvételének elősegítése is a minél sikeresebb reintegráció érdekében. Jelentős gyakorlati változást jelent 2015 óta, hogy a fogvatartottak úgynevezett bv.-mobilt igényelhetnek, amellyel csak előre kijelölt, a számítógépes nyilvántartásban rögzített kapcsolattartót hívhatnak a végrehajtási fokozat, illetve a rezsimszabályok által meghatározottak szerint.¹²⁹¹ A fogvatartottak által használt mobiltelefonok védőfóliázottak, azokkal csak kimenő hívásokat lehet kezdeményezni, internetezésre, kép rögzítésére, illetve szöveges üzenetek küldésére és fogadására nem alkalmasak. Bár ez a megoldás elsősre kedvezőnek tűnhet, alkalmazása rengeteg gyakorlati prob-

1288 Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve, 2018. BVOP, Budapest, 22–23. o.

1289 Bv. tv. 173. §

1290 Bv. tv. 173. § (1) e) pont

1291 <https://www.jogiforum.hu/hirek/39849>

lémát okoz. A magas percdíjak¹²⁹² és tarifák, illetve javítási költségek aránytalan anyagi terhet rónak a fogvatartottakra, amely miatt nő a feltört bv.-mobilok és az illegálisan bejuttatott telefonok, utóbbiakkal párhuzamosan pedig a börtönből elkövetett telefonos csalások száma.¹²⁹³ Részben ennek tulajdonítható, hogy a családi és egyéb társadalmi kapcsolatoknak a jelenlegi szabályozás is fontos szerepet szán a társadalomba történő be-, illetve visszailleszkedés támogatásában, az utóbbi néhány év gyakorlatából úgy tűnik, a biztonsági szempontok egyre erőteljesebben érvényesülnek. Az új bv. kódex hatálybalépése óta az elmúlt évtizedek tapasztalatai, különösen a tiltott tárgyak elterjedése miatt több vonatkozásban szigorították a kapcsolattartás – köztük a csomagküldés¹²⁹⁴ – szabályait¹²⁹⁵, amely változások a biztonsági szempontok reintegrációs célokkal szembenelő erősödésére utalnak. *Kovács Mihály* tanulmánya szerint az új rendszer beváltotta a hozzá fűzött reményeket, hiszen nagymértékben csökkent az intézetekbe bejutott tiltott tárgyak mennyisége. A tiltott tárgyak bejutásának megakadályozását szolgálják a kapcsolattartást korlátozó egyéb új előírások is.¹²⁹⁶ Egyebek mellett OPCAT-jelentésekből derül ki, hogy több intézetben is nehézségekbe ütközik a látogatófogadás¹²⁹⁷ – például akadályoztatott a testi kontaktus a fogvatartottak és a hozzátartozók között vagy a fogvatartottat a lakóhelytől távoli intézetben helyezik el –, így sokan főként vagy kizárólag telefonon vagy levélben érintkeznek hozzátartozóikkal. A telefonálást mint kapcsolattartási mód igénybevételét pedig, ahogy azt említettem, a magas percdíjak és a készülékjavítási költségek nehezítik.¹²⁹⁸ A kapcsolattartás reintegrációban betöltött kiemelkedő szerepe¹²⁹⁹ ismeretében felmerül a kérdés, hogy a tiltott tárgyak elleni küzdelem okán hozott új szabályok nem korlátozzák-e

1292 A magas percdíjak már régóta problémát jelentenek. Egy 2010-ben lefolytatott vizsgálat eredményeként Szabó Máté omdusman 2011-ben kezdeményezte a percdíjak csökkentését, illetve a kedvezményes díjszabás kialakítását. <https://www.jogiforum.hu/hirek/24737>

1293 <https://www.jogiforum.hu/hirek/39849>

1294 Lásd Kovács M.: i. m. 55–64. o.

1295 Bv. tv. 176. §; 16/2014. (XII. 19.) IM rendelet

1296 13/2017. (II. 6.) OP szakutasítás

1297 Lásd például Az alapvető jogok biztosa mint OPCAT nemzeti megelőző mechanizmus jelentése az AJB-793/2017. számú ügyben; Az alapvető jogok biztosa mint OPCAT nemzeti megelőző mechanizmus jelentése az AJB-474/2018. számú ügyben.

1298 <https://www.jogiforum.hu/hirek/39849>

1299 Lásd Albert F. (szerk.): i. m.

aránytalanul a kapcsolattartási formák érvényesülését, és hosszú távon nem bizonyulnak-e kontraproduktívnak a fogvatartottak és a társadalom számára.

Az új kódex a reintegrációt segítő eszközök körében a 2000-ben életre hívtott¹³⁰⁰ Börtönlelkészi Szolgálat tevékenységét is említi. Az egyházak és a büntetés-végrehajtási intézetek között 1989 óta egyre erősödő együttműködésre¹³⁰¹ mint a fogvatartottak visszailleszkedését támogató erőforrásra az új kódex is épít. A börtönlelkészek, illetve a különböző egyházak börtönmissziói többek között istentiszteleteket és missziós foglalkozásokat tartanak, egyéni és közösségi lelki gondozást, erkölcsi oktatást végeznek a fogvatartottak körében, és közreműködnek az utógondozásban is.¹³⁰² A vallás reintegrációt segítő szerepének elismerését tükrözi az új kódex 109/A. § (1) bekezdése is, amely úgy rendelkezik, hogy a vallásgyakorlás és a családi kapcsolattartás erősítése céljából vallási részleg is létrehozható a büntetés-végrehajtási intézet és a vallási közösség együttműködési megállapodása alapján. Az úgynevezett APAC-körletekből ma már három is működik az országban – Vácott, Tiszalökön és Pálhalmán –, és a Szombathelyi Országos Büntetés-végrehajtási Intézetben is található egy vallási részleg.¹³⁰³ A hazai büntetés-végrehajtási szervezet abbéli törekvése, hogy az elítéltek reintegrációjának folyamatában minél nagyobb szerephez jusson a hit, a vallás, illetve az egyházak, összhangban van a dezisztenciakutatás idevonatkozó, általam a *negyedik fejezet*ben hivatkozott eredményeivel. Bár a hitalapú harmadlagos prevenciók hatékonyságára vonatkozó kutatások nem mentesek a módszertani problémáktól¹³⁰⁴, az eredmények a vallási és hitalapú programok minél szélesebb körű alkalmazása mellett szólnak. A közösséghez tartozás érzése, a stabil és szigorú értékrend átvétele, a szoros formális és informális kötelek proszociális irányt adhatnak az egyén életének, jelentős visz-

1300 A Börtönlelkészi Szolgálatról szóló 13/2000. (VII. 14.) IM rendelet ma már hatályát veszítette, helyébe a börtönlelkészi szolgálatról és a börtönmissziós tevékenységről szóló 8/2017. (VI. 13.) IM rendelet lépett.

1301 Az egyházak börtönökön belüli tevékenységéről részletesebben lásd Miklósi M.: A büntetés-végrehajtási szervezet reintegrációs tevékenységeinek új rendszere. *Iskolakultúra*, 2016/5., 48–62. o. [2016a] <http://real.mtak.hu/41999/1/05.pdf>; Vári K. Á.: Az intézeti vallásgyakorlás szerepe a reintegrációs folyamatokban. *Börtönügyi Szemle*, 2018/3., 93–103. o.

1302 8/2017. (VI. 13.) IM rendelet, 2. §

1303 Tömő J.: Vallási alapon szerveződő részleg a Szombathelyi Országos Büntetés-végrehajtási Intézetben. *Börtönügyi Szemle*, 2016/1., 100–106. o.

1304 Ilyen például az, hogy a vallásos tevékenységekben és programokban részt venni kívánó fogvatartottak vélhetően eleve motiváltabbak és nyitottabbak a változásra, emiatt az ilyen programok hatékonyságára vonatkozó kedvező eredmények óvatosan értékelendők.

szatartó erővel bírhatnak a bűnisméltéssel szemben, és alkalmasak lehetnek a változás iránti motiváció felkeltésére, illetve fenntartására.

A társadalmi beilleszkedés esélyeit hivatottak növelni az elítéltek bizonyos csoportjainak eltérő kezelését célzó szabályok, tehát a korábbi szabályozásból átörökített átmeneti részlegre¹³⁰⁵ és enyhébb végrehajtási szabályokra¹³⁰⁶, valamint a speciális kezelési igényű elítéltek számára kialakított részlegekre¹³⁰⁷ vonatkozó rendelkezések. Az utóbbiakon alapuló klasszifikáció valóban alkalmas eszköze lehet az elítéltek egyes csoportjai speciális szükségleteihez igazodó kezelési gyakorlatnak. Kiemelésre érdemesnek tartom az alacsony biztonsági kockázatú részlegre vonatkozó szabályozást¹³⁰⁸, amely az európai büntetés-végrehajtási gyakorlatban elfogadott nyitott intézmények koncepciójához való közelítésként értelmezhető változás. Empirikus kutatásunk eredményei tükrében az elítéltek korábbiaknál differenciáltabb klasszifikációs rendszere pozitívumként értékelhető szabályozás, hiszen ennek szükségessége szinte valamennyi interjúalany részéről megfogalmazódott. Az új kódex adta lehetőségekkel élve a büntetés-végrehajtásban ma már első büntényes elkövetők részlege és a reintegráció megvalósítását elősegítő körlet is működik.¹³⁰⁹ A *Büntetés-végrehajtási Szervezet 2017. évi évkönyvének* adatai szerint a tárgyévben tizenkilenc intézetben működött kábítószer-prevenációs, tizenháromban gyógyító-terápiás, hétben pszichoszociális, négyben vallási, és három intézetben hosszúidős speciális részleg.¹³¹⁰

Szintén a reintegrációs szemlélet erősödését tükrözik a reintegrációs gondozás, korábbi nevén szabadulásra felkészítésre vonatkozó rendelkezések.¹³¹¹ Az új kódex meglehetősen részletesen szabályozza a zárt intézetből a szabad életbe történő átmenet támogatását szolgáló hivatott folyamatot. A szabadulásra való felkészítést az utógondozáshoz hasonlóan az immár a büntetés-végrehajtási szervezethez tartozó büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelők végzik, reintegrációs program alapján. Fontos feladata nemcsak az elítélt, hanem a környezet felkészítése is a szabadulást követő időszakra, valamint más szervezetek és személyek bevonása. A törvény a hosszabb tartamú szabadságvesztést töltő,

1305 Korábban átmeneti csoport.

1306 Bv. tv. 103–104. §

1307 Bv. tv. 105–109. §

1308 Bv. tv. 109. §

1309 <https://bv.gov.hu/hu/specialis-reszlegek>

1310 Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve, 2017. BVOP, Budapest, 25. o.

1311 Bv. tv. 185. §

illetve a csekély súlyú bűncselekményt elkövetett, legfeljebb egyévi szabadságvesztésre ítélt elítéltekre vonatkozóan további rendelkezéseket is tartalmaz, nyilván sajátos helyzetük és eltérő szükségleteik okán. Utóbbi csoport számára például lehetőség nyílik részt venni az úgynevezett társadalmi kötődés programban, amely kétségkívül kedvezően értékelhető változás. Hasonlóan ígéretesnek tűnik a reintegrációs őrizet intézménye, amely csak a szabad mozgás és a tartózkodási hely szabad megválasztásának jogában korlátozza az elítéltet, tehát voltaképp atipikus házi őrizetnek tekinthető.¹³¹² Úgy vélem, ez a büntetés-végrehajtási forma a megfelelő körülmények megteremtése és az elítélt együttműködése esetén valóban segítheti a társadalomba történő visszailleszkedés folyamatát, és a zárt intézeti körülmények tartamát lerövidítve viszonylag kíméletes átmenetet kínál a börtön és a szabad élet között. A kezdeti benyomások is erre utalnak; már az első hónapok tapasztalatai is várakozáson felülinek bizonyultak.¹³¹³ A Kúria Büntetőkollégiumának Joggyakorlat-elemző csoportja azt állapította meg a reintegrációs őrizet eredményességét vizsgálva, hogy a jogintézmény a büntetés-végrehajtási intézetek túlszűfoaltságának enyhítésén túl az elítéltek reintegrációjának elősegítésére is alkalmas.¹³¹⁴ A *Büntetés-végrehajtási Szervezet 2018. évi évkönyve*¹³¹⁵ szerint 2018-ban az ügyek száma elérte a 3945-öt, az eredményesen végrehajtott ügyek száma 1691-re nőtt. 2018. december 31-én 365-en álltak reintegrációs őrizet hatálya alatt.

Az új kódex egyik legjelentősebb újítása az elítéltek visszaesési és fogvatartási kockázatának a felmérése, értékelése és kezelése céljából kialakított szakmai rendszer, a KEK¹³¹⁶ és az úgynevezett Központi Kivizsgáló és Módszertani Intézet. Empirikus kutatásunk eredményei, illetve a feldolgozott szakirodalom tükrében nyilvánvaló, hogy ez az új jogintézmény igen régóta sürgető és jogos igényként fogalmazódott meg az elméleti és gyakorlati szakemberek részéről. Az elítéltek differenciált elhelyezését és kezelését, valamint a különböző jövőbeli események – így különösen az intézeten belüli magaviselet és a bűnismétlés bekövetkezése valószínűségének felmérését szolgáló intézményrendszer létre-

1312 Pallo J.: Évforduló. Visszatekintés a Bv. törvény kodifikációjára és a jogalkalmazás néhány első tapasztalatára. *Börtönügyi Szemle*, 2016/1., 23–42. o.

1313 Uo.

1314 A büntetés-végrehajtási bírói gyakorlat, különös tekintettel a reintegrációs őrizetre. Összefoglaló vélemény. Kúria Büntető Kollégium Joggyakorlat-elemző Csoport, 2017. 2017.EL.II.H.13.BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁS-48. https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/osszefoglalo_velemeney_8.pdf

1315 Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve, 2018. BVOP Hivatal, Budapest

1316 Bv. tv. 82. § 3. pont

hozása mind a hazai szükségletek, mind a nemzetközi követelmények fényében időszerűnek tűnt. Az új szabályozás nyomán az elmúlt években megkezdődött „az a fejlesztési folyamat, melynek célja a kockázatelemzés szakmai, szabályozási és infrastrukturális hátterének kidolgozása”¹³¹⁷. E folyamat elején a prediktívnek szánt mérőeszköz létrehozatalával és az annak alapjául szolgáló változókkal kapcsolatban több szakmai kérdés is megfogalmazódott. A publikált nemzetközi tapasztalatok alapján ismert, hogy a kockázatbecslésre szolgáló eszközök kialakítása és hatékonyságának tesztelése rengeteg időt, több évet vesz igénybe. A világ számos országában alkalmazott ilyen eszközök többsége ugyanis ma már statisztikai alapú eljárás, amelyek empirikus kutatási eredményeken alapulnak.¹³¹⁸ Egy többé-kevésbé hatékony kockázatelemzési eszköz kialakításához a bűnismétléssel összefüggő tényezőknek, illetve a köztük lévő statisztikai kapcsolatokat irányának, erősségének és interakcióinak ismerete szükséges. Fontos továbbá a kockázatelemzés céljának szem előtt tartása. Ha csak előrejelzésre kívánja használni azt a rendszer, akkor egy a jól bevált statikus rizikófaktorokra alapozott egyszerű mérőeszköz is megfelelő lehet, ha azonban a cél a beavatkozási pontok azonosítását is magában foglalja, akkor a jóval nehezebben mérhető dinamikus kockázati tényezők, azaz a kriminogén szükségletek és esetleg a protektív tényezők mérésére is szükség van.¹³¹⁹ Utóbbiak azonosítása csak igen hosszú és jól megtervezett longitudinális vizsgálat keretein belül lehetséges. Ugyanígy, a különböző fogvatartási kockázatok mérésére szolgáló eszközöknek is utánkövetés adatokon kell alapulniuk annak érdekében, hogy legyen valamiféle információnk arról, hogy mely tényezők mutatnak összefüggést például az önkárosító viselkedéssel vagy a bent elkövetett agresszív cselekményekkel. A Bv. tv.-ben a fogvatartási kockázatcsoportok több kategóriája is szerepel – fogolyszökés és annak kísérlete, öngyilkosságra irányuló magatartás, önkárosítás, bármely személy elleni erőszakos cselekmény vagy annak kísérlete, a bűnözői, illetve fogvatartotti szubkultúrában betöltött vezetői, szervezői, végrehajtói szerep, tevékenység, ha erre vonatkozóan információ áll rendelkezésre, pszichoaktív szerrel való visszaélés –, amelyek esetében nyilván specifikus rizikófaktorok azonosítására és mérésére van szükség. Ilyen magasan differenciált kockázatelemzési rendszert optimális esetben egy longitudinális adatokat tartalmazó empirikus adatbázis

1317 Somogyvári M. (2018): i. m. 69–86. o.

1318 Lásd például Borbíró A.: Statisztikai alapú kockázatbecslési eljárások a büntető igazságszolgáltatásban: áttekintés a nemzetközi gyakorlatról. Kutatási beszámoló, kézirat. OKRI, Budapest, 2010. [2010a]

1319 Lásd *harmadik fejezet!*

alapján hoznak létre, ilyen kutatásból származó adatok azonban – tudomásom szerint – hazánkban nem álltak rendelkezésre a kódex hatálybalépése idején. Az új jogszabály azonban megkövetelte a KEK rendszer mielőbbi kialakítását, és 2015-ben megkezdődött a BVOP égisze alatt a hazai viszonyok és lehetőségek keretei között, a nemzetközi tapasztalatokra építve¹³²⁰ a kockázatelemzési eszköz és az ahhoz szükséges informatikai felület kidolgozása, valamint a standard tematikával bíró kezelési programok szakmai dokumentációjának és képzési anyagainak összeállítása.¹³²¹ A fejlesztést és annak koordinációját a BVOP főosztályi jogállású szervezeti egysége, a KKMI végezte, illetve végzi. Az első fejlesztési és tesztelési fázist követően elkezdődött a prediktív mérőeszköz élesben történő alkalmazásának fokozatos bevezetése, rendszerbe állítása; 2017 decemberére mintegy 1600 elítélt kockázatelemzését végezték el.

A hazai, intézeti szintű kockázatelemzési rendszer elsősorban a belső, fogvatartási kockázatokra fókuszál.¹³²² Mivel alapja egy kérdőívalapú strukturált felület, a kockázatok felmérésén és elemzésén túl biztosítja az átlátható, egységes információgyűjtést és a szakterületek közötti információáramlást. A kockázatelemzés a befogadási eljárás része. Az elítéltek adatait négy szakterület – nyilvántartás, reintegráció, pszichológia, egészségügy – vonatkozásában rögzítik. A nyilvántartási szakterület tartalmazza a bűnelkövetői előéletre vonatkozó adatokat. A reintegrációs terület a fogvatartott személyes és demográfiai jellemzőire, családi hátterére, iskolázottságára, munkaerőpiaci helyzetére, korábbi foglalkoztatására és munkáltatására, alkohol- és drogerintettségére és motivációs hátterére vonatkozó adatokat öleli fel. Az egészségi állapotra és kockázatokra vonatkozó felmérés adatai alkotják az egészségügyi szakterületet, míg a pszichológiai szakterület a pszichés állapotra, a pszichológiai, pszichiátriai anamnézisre, a szuicid előzményekre, a pszichoaktív szerek használatára és az elítélt attitűdjeire kérdez rá. A felmérés eredményeként a vizsgált fogvatartottat alacsony, közepes vagy magas kockázatú csoportba sorolja be a rendszer, de az informatikai felület automatikus besorolását az egyes szakterületek felülbíráhatják¹³²³, azaz élhetnek az úgynevezett eltérítés lehetőségével. Az eltérítés azt jelenti, hogy a prediktív mérőeszköz segítségével kapott magas, közepes vagy alacsony besorolási értéket a szakmai benyomások, egyéb kiegészítő informá-

1320 Lásd például Bogotyán R. – Kovács M. – Somogyvári M.: Kockázatelemzés és -kezelés a horvát büntetés-végrehajtásban. *Börtönügyi Szemle*, 2016/2., 101–112. o.

1321 Somogyvári M. (2018): i. m.

1322 Uo.

1323 Uo. 83. o.

ciók alapján a befogadást végző szakember módosítja.¹³²⁴ A KEK rendszer tehát a végső döntés meghozatala tekintetében elméletileg nem zárja ki a szubjektív döntéshozatali elemet, amely nehezen hozható közös nevezőre az egységes és strukturált rendszer megvalósítására irányuló szándékkal.

A mérőeszköz kidolgozásának pontos módszertani hátterét nem publikálták, és a predikciós erejére vonatkozó empirikus adatok tudomásom szerint még nem állnak rendelkezésre, ezért a létrehozatala körül felmerült módszertani kérdések egy része még megválaszolásra vár. Ugyanakkor a fogvatartottakra vonatkozó sokféle információ, így a statikus és dinamikus kockázati tényezők egységes és strukturált gyűjtése és elemzése nemcsak a büntetés-végrehajtási szakemberek döntéshozatalának támogatását szolgálja, hanem egy olyan adatbázis létrehozását is elősegíti, amely lehetővé teszi a kockázateértékelés eredményességének felmérését célzó vagy akár más szakmai-tudományos célú kutatás későbbi lefolytatását. A mérőeszköz tesztelése, prediktív értékének vizsgálata és fejlesztése garanciális fontosságú, hiszen a fogvatartottak végrehajtási környezete (a rezsim) függ a mérés eredményétől, és annak érdekében, hogy ez a döntés ne tűnjön önkényesnek, megbízható eszközön kell alapulnia. Különösen így van ez annak fényében, hogy a progresszív rezsimrendszer kapcsán megfogalmazódott már olyan vélemény, amely szerint a jelenlegi szabályozás lehetőséget ad arra, hogy az ítéletben meghatározott végrehajtási fokozatot a büntetés-végrehajtási szerv igazgatási döntéssel, a progresszív rezsimszabályok alkalmazásával, felülírja.¹³²⁵

A prediktív mérőeszköz és a progresszív rezsimszabályok mellett a KEK rendszer részét képező, a fogvatartási és visszaesési kockázatok csökkentésére irányuló és reintegrációs célú programok szintén újítást jelentenek a hazai büntetés-végrehajtás harmadlagos megelőzési gyakorlatában. Ezek a programok központilag kidolgozott, standardizált csoportos foglalkozások, amelyeket kizárólag az erre felkészített büntetés-végrehajtási szakemberek (reintegrációs tisztek) vezetnek.¹³²⁶ Három kockázatkezelő program kidolgozása valósult meg, amelyek elvileg valamennyi büntetés-végrehajtási intézetben elérhetőek. Az asszertivitást elősegítő és az agresszivitást csökkentő programok a szociális készségek fejlesztése útján célozzák meg az önérvényesítés

1324 Rendészeti Szakvizsga tananyag. Tanszégdlet. Büntetés-végrehajtási Igazgatás, 2017. http://bmkszf.hu/dokumentum/2490/BV_jegyzet_20171205_szerkesztett.pdf

1325 Polgár A.: Ad dies vitae. Az életfogytig tartó szabadságvesztés szabályozása, gyakorlata és végrehajtása. Doktori értekezés. Pécs, 2017, 83. o.

1326 Somogyvári M. (2018): i. m.

elősegítését, illetve az agresszív viselkedés valószínűségének csökkentését. A droghasználat megelőzése tréning célja megismertetni a fogvatartottakat a drogfogyasztó magatartással és a kábítószer-fogyasztás körmodelljével. 2017 decemberében a büntetés-végrehajtás állományából 124 reintegrációs tisztnak volt az e programok tartásához szükséges képzettsége. A *Büntetés-végrehajtási Szervezet 2018. évi évkönyve*¹³²⁷ szerint az elítéltek programokba történő bevonása folyamatos, 2018-ban 414 fogvatartott vett részt ilyen reintegrációs tevékenységben. Van egy további kockázatkezelő program is a büntetés-végrehajtás harmadlagos prevenciók tarsolyában, mégpedig a szexuális bűnelkövetők visszaesése valószínűségét csökkenteni célzó speciális program¹³²⁸, amelynek alkalmazását a jogszabály¹³²⁹ pszichológus bevonásához köti. A KEK rendszer részét képező harmadlagos prevenciók programok mellett természetesen továbbra is sokféle egyéb fogvatartotti program, illetve foglalkozás működik az elítéltek sikeres reintegrációja vagy legalábbis a börtönfalakon belül eltöltött idő elviselhetőbbé és hasznosabbá tétele érdekében.¹³³⁰ Az új büntetés-végrehajtási kódex hatálybalépése óta több tanulmány jelent meg a hazai bv. intézetek reintegrációs célú tevékenységének bemutatása, illetve fejlesztése céljából.¹³³¹ Az ismertetett programok között vannak a helyreállító igazságszolgáltatási paradigmába illeszthető foglalkozások, illetve eszközök¹³³², de olvashatunk egyebek mellett a biblioterápia¹³³³, a meditáció¹³³⁴ és a sport¹³³⁵ elítéltek rekreációjában, illetve társadalmi visszailleszkedésének támogatásában játszott potenciális szerepéről is. A büntetés-végrehajtás elítéltek reintegrációját célzó tevékenységének sike-

1327 Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve, 2018. BVOP Hivatal, Budapest

1328 Lásd Bv. tv. 132. §!

1329 16/2014. (XII. 19.) IM rendelet 32. §

1330 Összefoglalásért lásd Miklósi M. (2016a): i. m.

1331 Lásd például Barbalics N.: Fogvatartotti programok a reintegráció jegyében. *Börtönügyi Szemle*, 2015/4., 69–75. o.; Pesti F.: Reintegrációs törekvések a Fiatalkorúak Bv. Intézetében. *Börtönügyi Szemle*, 2015/1., 11–17. o.

1332 Molitórisz R. – Franka B. M.: Az egyénisítés, a büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelő és a családi döntéshozó csoportkonferencia (CSDCS) szerepe az elítéltek sikeres reintegrációjában. *Börtönügyi Szemle*, 2016/1., 107–116. o.; Czibulya G. – Gombkötő T. – Prcsity V.: Resztoratív technikák alkalmazása a fegyelmi eljárás során. *Börtönügyi Szemle*, 2015/4., 76–85. o.

1333 Rezsőfi J.: Biblioterápia felnőtt férfi elítéltekkel. *Börtönügyi Szemle*, 2018/2., 67–88. o.

1334 Molnár A. K.: Csoportos meditáció fogvatartottakkal a balassagyarmati Fegyház és Börtönben. *Napló. Börtönügyi Szemle*, 2017/4., 75–87. o.; Molnár A. K.: Mentális gyakorlatok a börtönben. *Börtönügyi Szemle*, 2015/2., 69–77. o.

1335 Juhász Zs.: Börtön és sport. *Börtönügyi Szemle*, 2016/3., 27–40.

ressége nagyban függ a külső társadalmi, egyházi, karitatív és civilszervezetek közreműködésétől.¹³³⁶ Fontos tehát a kooperáció a büntetés-végrehajtási intézetek és környezetük között, ez együttműködési megállapodások keretein belül valósul meg. A különböző egyházi szervezetek mellett olyan civil szervezetek vesznek, illetve vettek részt fogvatartottak oktatása, képzése és a reintegrációjukat szolgáló tevékenységek szervezésében, mint például a RÉV Szenvedélybeteg-segítő Szolgálata, a Magyar Vöröskereszt, a Váltó-sáv Alapítvány, a Tévelygőkért Alapítvány, a Börtönrádiót szervező Adj Hangot Egyesület, az Add a kezed Közhasznú Egyesület és a fogvatartottak emberi jogainak védelmét céljának tekintő Magyar Helsinki Bizottság. 2016-ban, *A civil szervezetek szerepe és helye a büntetés-végrehajtásban* című konferencia megrendezése idején mintegy 250 ilyen együttműködési megállapodás volt érvényben a hazai büntetés-végrehajtási szervezet és különböző civil szervezetek között.¹³³⁷ Ahogy azonban arra a későbbiekben röviden kitérek, az elmúlt pár évben ezen a téren némi változás következett be. A bv. kódex KEK rendszerre vonatkozó rendelkezései a szakirodalom és a nemzetközi gyakorlat tükrében előremutónak tűnnek. Az az elképzelés, amely az egyéni kockázatok és szükségletek felmérésének eredményeihez köti az elítéltek kezelését, tehát az egyéniesítést kívánja megvalósítani, formailag megfelel a bűnisméltés megelőzését célzó gyakorlat nemzetközi szakirodalmában leírtaknak. Megvalósíthatósága ugyanakkor hatálybalépése idején a körülmények ismeretében nem tűnt akadálymentesnek, és ma is felmerül az aggály, hogy a büntetés-végrehajtási szervezet állandó anomáliái, nevezetesen a túlzásfoltosság, illetve a személyi állomány leterheltsége megnehezítik a még oly előremutató rendelkezések érvényesítését is. Kérdés, hogy ha az elítéltek megfelelő elkülönítésének, elhelyezésének és differenciált kezelésének infrastrukturális és személyi feltételei számos intézetben legalábbis hiányosak, egy ilyen új intézmény nem ró-e aránytalan terhet az egyébként is több tekintetben diszfunkcionális rendszerre, nem tűnik-e esetleg öncélú, bürokratikus adminisztratív többletfeladatnak. Mindezen aggodalmak ellenére a KKMI mint módszertani központ létrehozására vonatkozó rendelkezést üdvözlendő és előremutató intézkedésnek tartom annak fényében, hogy feladatai közé tartozik az új szakmai módszerek és eljárások kidolgozása, tehát a harmadlagos prevenciós gyakorlat fejlesztésében való aktív

1336 Miklósi M.: i. m.

1337 Miklósi M.: *A civil szervezetek szerepe és helye a büntetés-végrehajtásban konferencia.* Börtönügyi Szemle, 2016/2., 113–116. o. [2016b]

közreműködés. Ezt feltehetően a büntetés-végrehajtásban dolgozók is így látják, mivel a korábban bemutatott empirikus kutatásunkban részt vevő intézetparancsnokok és más szakemberek kifejezetten motiváltak tűntek a bűnisméltés megelőzését célzó gyakorlat fejlesztése tekintetében.

Az említett anomáliákat a büntetés-végrehajtási szervezet különböző eszközökkel próbálja kezelni. Különösen igaz ez a túlszűfolttság problémájára, amelynek a strasbourggi perek¹³³⁸ és a kártalanítási eljárások¹³³⁹ miatt súlyos pénzügyi következményei is vannak, és amelynek enyhítésére több megoldás is felmerült az elméleti és gyakorlati szakemberek részéről.¹³⁴⁰ Az utóbbi években valamelyest csökkent a túlszűfolttság a hazai intézetekben; a fogvatartotti létszám csökkenésének¹³⁴¹, továbbá a telítettségkiegyenlítő program, illetve az ütemezett férőhelybővítési projekteknek köszönhetően a 2014-ben 143 százalékon tetőző börtöntelítettség mutató 2017-ben 129¹³⁴², 2018 végén pedig már csak 113 százalék volt.¹³⁴³ 2013-tól több bv. intézet korszerűsítésére¹³⁴⁴ és bővítésére került sor; 2015-ben például mintegy 900 fős férőhelybővítés zajlott több intézetben is, többek között a Szombathelyi Országos Büntetés-végrehajtási Intézetben és a Budapesti Fegyház és Börtönben. 2015-ben aláírtak továbbá egy 2019-ig tartó börtönépítési programot is, amelynek megvalósulása azonban pénzügyi akadályokba ütközött, így nem létesült új büntetés-végrehajtási intézet egyebek mellett Ózdon, Csengeren, Komlón, Békésben és Hevesen¹³⁴⁵. Egyelőre tehát prob-

1338 Lásd például Tallódi Z.: A börtönzsűfolttság kérdése az Emberi Jogok Európai Bírósága döntéseinek tükrében. *Börtönügyi Szemle*, 2016/1., 45–56. o.

1339 Lásd Forgács J.: A fogvatartottak kártalanítása az Emberi Jogok Európai Bírósága joggyakorlata tükrében. *Hadtudományi Szemle*, 2018/3., 222–239. o. http://epa.oszk.hu/02400/02463/00040/pdf/EPA02463_hadtudomanyi_szemle_2018_03_222-239.pdf

1340 Lásd például Pallo J.: Egyre jobban éget a seb... A zsűfolttság csökkentésének lehetséges útjai. *Börtönügyi Szemle*, 2015/1., 18–25. o.; Csóti A.: A magyar bv. intézetek túltelítettsége, a zsűfolttság csökkentésének útjai. *Belügyi Szemle*, 2015/11., 5–16.; Bogotyán R.: i. m.

1341 Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve, 2018. BVOP, Budapest, 11. o.

1342 Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve, 2017. BVOP, Budapest, 16. o.

1343 Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve, 2018. BVOP, Budapest, 11. o.

1344 Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve, 2013. BVOP Sajtóiroda, Budapest. <https://bv.gov.hu/hu/evkonyv>

1345 https://www.kozbeszerzes.hu/ertesito/2018/0/targy/portal_403/megtekint/portal_1779_2018/; https://www.kozbeszerzes.hu/adatbazis/megtekint/hirdetmeny/portal_1623_2018/

léma marad a túlszűfolttság, amelynek kezelése egyes vélemények szerint¹³⁴⁶ egyébként sem merülhet ki pusztán az új férőhelyek létesítésében, hanem büntetőpolitikai meghatározottsága miatt átfogó jogi reformokat is igényelne. A személyi állomány létszámának alakulása terén több sikert könyvelhet el a büntetés-végrehajtás. A fluktuációs trendekben 2010 óta bekövetkezett látványos növekedés után – amelynek háttérében vélhetően a külföldi munkavállalásban rejlő kedvezőbb anyagi lehetőségek, valamint a személyi állományt érintő jogszabályváltozások álltak¹³⁴⁷ – valamelyest konszolidálódott a helyzet. A rendvédelmi feladatokat ellátó szervek hivatásos állományának szolgálati jogviszonyáról szóló 2015. évi XLII. törvény 2015. július 1-jei hatálybalépését követően mérséklődött a kiáramló hivatásos állomány aránya¹³⁴⁸, 2015 és 2016 végén is 96 százalék volt a feltöltöttségi mutató.¹³⁴⁹ Az utóbbi néhány évre vonatkozó fluktuációs mutatók sem a *Börtönstatisztikai Szemle* számaiban, sem a szervezeti évkönyvekben nem találhatók, ám arról van információ, hogy a férőhelybővítési, illetve börtönépítési programhoz kapcsolódóan a szervezet intenzív toborzási tevékenységbe kezdett, amelynek eredményeként 2017-től 2018 végéig 924 főt vettek fel, köztük 882-t hivatásos állományba.¹³⁵⁰ A személyi állomány létszámának gyarapítása szükséges volna a reintegrációs tisztekre háruló aránytalan munkateher csökkentése és ezzel összefüggésben a reintegrációs és biztonsági területek közötti hatékony együttműködés érdekében.¹³⁵¹ A személyi állomány képzése terén ugyanakkor az elmúlt néhány évben számottevő fejlődést tapasztalhatunk. A komplex belügyi–rendészeti oktatás többszintű modernizálását megcélzó program keretein belül jelentősen átalakult a képzési rendszer.¹³⁵² Az egységes szerkezetű, moduláris rendszerben működő, gyakorlatorientált képzés lehetővé teszi az átjárhatóságot a különböző rendvédelmi szervek között. Mivel a reintegrációs tisztek munkájának minősége alapvetően meghatározza a fogvatartottak visszailleszkedési esélyeit, kulcsfontosságú

1346 Lásd például Nagy F.: Az európai börtönnépességről. *Börtönügyi Szemle*, 2016/3., 11–25. o.; Juhász Zs.: Így enyhítené a kormány a börtönök zsúfoltságát. 2016. <https://jogaszvilag.hu/szakma/igy-enyhitene-a-kormany-a-bortonok-zsufoltsagat/>

1347 *Börtönstatisztikai Szemle*, 2016/1., 20. o. 8. ábra

1348 Uo. 20. o.

1349 A Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve, 2015. BVOP, Budapest, 7. o.; A Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve, 2016. BVOP, Budapest, 11. o.

1350 A Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve, 2018. BVOP, Budapest, 9. o.

1351 Lásd Sztodola T.: i. m.

1352 Lásd Forgács J. (2015): i. m.

a reintegrációs tisztek korszerű és az új kódex nyomán megváltozott gyakorlat kihívásainak megfelelő képzése. A KÖFOP 2.1.2. számú program keretein belül a Nemzeti Közszerződési Egyetem Rendészettudományi Karának Büntetés-végrehajtási Tanszéke megalapította a Büntetés-végrehajtási Ludovika Kiemelt Kutatóműhelyt az NKE egyéb szervezeti egységeihez tartozó néhány oktató, valamint partnerként más hazai és külföldi egyetemek, illetve a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága bevonásával.¹³⁵³ A kutatóműhely tevékenysége a reintegrációs tisztek képzésével járul hozzá a bűnisméltés megelőzését célzó büntetés-végrehajtási gyakorlat eredményességének elősegítéséhez. A képzési rendszer fejlesztéséhez, a személyi állomány munkájának támogatásához és munkaköri ártalmaik csökkentéséhez számos támpontot nyújtanak az elmúlt néhány évben megjelent tanulmányok többek között személyi állomány attitűdjeiről, illetve az őket érő munkaköri ártalmakról¹³⁵⁴, a reintegrációs tisztek összetett feladatköréről¹³⁵⁵, az ennek ellátásához szükséges kompetenciákról, valamint az ezek fejlesztését szolgáló módszerekről, a képzés lehetőségeiről.¹³⁵⁶

Az új büntetés-végrehajtási törvény fogalomhasználatában is megnyilvánuló szemléletváltása és az annak jegyében született rendelkezések sok vonatkozásban tükrözik a dezisztenciakutatás eredményeiből leszűrhető tanulságokat. A kódex kétségtelenül számos, az elítéltek társadalmi visszailleszkedését segíteni hivatott szabállyal bővült, amelyek alkalmazása remélhetőleg kedvezően befolyásolja majd a hazai büntetés-végrehajtás harmadlagos megelőzési gyakorlatát.

Ez persze csak abban az esetben realizálódik, ha e rendelkezések érvényesülése nem ütközik a hazai büntetés-végrehajtás korábbiakban vázolt kedvezőtlen körülményeinek akadályába, és nem maradnak, a legjobb szándék ellenére is, papíron. Az ebben a fejezetben bemutatott empirikus kutatás lezárása óta közel nyolc év telt el, és bár kétségtelen, hogy az új büntetés-végrehajtási kódex hatálybalépését követően történtek változások, ám a mélyen gyökerező, régóta fennálló anomáliák a belső problémák kezelése érdekében tett nyilvánvaló erőfeszítések – így különösen a túlzásúfolttság csökkentését, a személyi

1353 Ruzsonyi P. (2017): i. m.

1354 Rózsa S.: A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának kérdőíves vizsgálata. In: Csóti A. (szerk.): i. m. 25–66. o.; Lehoczki Á. – Szucsáki M.: A kiegészítő és a fogvatartottakkal kapcsolatos attitűdök vizsgálata a büntetés-végrehajtás személyi állományának körében. *Börtönügyi Szemle*, 2017/1., 53–70. o.

1355 Lásd például Sztodola T.: i. m.

1356 Stuckertné Szabó Cs.: Javaslatok és fejlesztési irányok a reintegrációs tisztek specializált oktatására. *Börtönügyi Szemle*, 2018/1., 41–66.

állomány létszámának megtartását, illetve növelését és a korszerű elméleti és gyakorlati ismeretekre épülő új képzési rendszer fokozatos megvalósítását célzó intézkedések – ellenére vélhetően nem rendeződtek néhány év alatt. Szintén gátat szabhat a reintegrációt célzó korszerű rendelkezések érvényesülésének a biztonsági szempontok érezhető erősödése, különös tekintettel a tiltott tárgyak elszaporodása miatt a kapcsolattartás gyakorlatában bekövetkezett változásokra. Szintén fontos a nyitottság elvének érvényesülésével kapcsolatos kérdés, nevezetesen az, hogy a biztonsági szempontok közelmúltban érezhető markáns erősödésével párhuzamosan a büntetés-végrehajtási szervezet képes-e kellő nyitottságot mutatni, illetve megfelelő együttműködést kialakítani és fenntartani a társadalmi környezettel a sikeres reintegráció érdekében. A közelmúltban igen nagy sajtóvisszhangot váltott ki, hogy a BVOP több civil szervezettel is felmondta az együttműködési megállapodást.¹³⁵⁷ Bár a történetekkel kapcsolatban ellentmondásos hírek láttak napvilágot, és a döntés háttere pontosan nem ismert, a régóta fennálló és jól működő együttműködések megszakítása a fogvatartottak reintegrációja szempontjából kedvezőtlen irányként értékelhető. A bűnisméltés megelőzése ugyanis mind térben, mind időben messze túlmutat a büntetés-végrehajtási szervezeten, szükséges hozzá a büntetés-végrehajtás és a társadalom közötti szakadék csökkentése, illetve a társadalmi támogatás megnyerése.¹³⁵⁸ E kérdések és új fejlemények tükrében időszerű volna ismét empirikus vizsgálatnak alávetni a hazai büntetés-végrehajtás harmadlagos prevenciók gyakorlatát, különös tekintettel az új jogintézmények érvényesülésére és a korábban feltárt akadályozó tényezők alakulására.

1357 Lásd például <https://magyarnemzet.hu/archivum/belfold-archivum/a-raboknak-sem-jo-hogy-kitiltottak-a-civileket-a-bortonokbol-3857783/>; <https://magyarnemzet.hu/archivum/belfold-archivum/nincs-tobb-mese-a-bortonokban-ujabb-civil-szervezet-tiltottak-ki-3848990/>; https://hvg.hu/itthon/20171013_kitiltottak_a_civileket_a_bortonokbol; <https://www.magyaridok.hu/belfold/bvop-nincs-szo-kitiltasrol-2343532/>; https://hirtv.hu/ahirtvhirei_adattar/egy-idopont-miatt-bukhattak-a-rabok-a-radiot-1405477

1358 Hegedűs J. – Ivaskevics K.: i. m. 87. o.

7. A pártfogó felügyelet szerepe a bűnismétlés megelőzésében és a dezisztencia támogatásában

7.1. Kutatási kérdések és módszerek

7.1.1. Kutatási kérdések

A bűnismétlés megelőzésének célja nemcsak a szabadságvesztéshez, hanem a valamely büntetés vagy intézkedés mellett járulékos jelleggel alkalmazott pártfogó felügyelethez is kapcsolódhat. A pártfogó felügyelet harmadlagos preventív szerepének vizsgálata azért különösen fontos és indokolt, mert a végrehajtás közösségi jellegénél fogva ez a felügyeleti forma első pillantásra sokkal inkább tűnik alkalmasnak a dezisztencia és a reintegráció elősegítésére, mint a zárt intézeti gyakorlat. Utóbbi, a szakirodalom és a józan ész alapján megalapozottan tűnő következtetést azonban valamiért mégsem támasztják alá a kutatások eredményei; ahogy arról az *első fejezetben* már szó esett, az alternatív szankciók – köztük a pártfogó felügyelet – csak kevéssel vagy egyáltalán nem tűnnek hatékonyabbnak a bűnismétlés megelőzésében, mint a börtönbüntetés.¹³⁵⁹ Ennek magyarázata talán abban keresendő, hogy a büntetőjogi szankciók alkalmazása önmagában nem eliminálja a bűnismétlés kockázatát növelő egyéni és strukturális tényezőket, sőt akár súlyosíthatja is őket, illetve növelheti a számukat. A büntetések és intézkedések tartalma lehet tehát meghatározó a bűnismétlés megelőzése szempontjából. Ennek fényében indokolt annak vizsgálata, hogy hogyan jelenik meg a bűnmegelőzés a pártfogó felügyelet céljai körében, és hogy hogyan érvényesül a gyakorlatban. Mivel a pártfogó felügyelet bűnismétlés-megelőzési hatékonyságának megítéléséhez szükséges adatok és kutatási eredmények hazánkban nem állnak rendelkezésre, a pártfogó felügyelet harmadlagos prevenciók gyakorlatáról csak feltáró és leíró jellegű elemzést végeztem, hatékonyságmutatók helyett a szakirodalomban leírtakra támaszkodva.

Az alább ismertetett kutatás célja az volt, hogy a jogszabályokban foglaltakon túlmutató, részletes és hiteles képet adjon a Pártfogó Felügyelői Szolgálat harmadlagos megelőzés terén végzett tevékenységéről, és hogy betekintést nyújtson a pártfogó felügyelők és a pártfogoltak harmadlagos megelőzéssel, kilépéssel és reintegrációval kapcsolatos tapasztalataiba, ismereteibe, véleke-

1359 Lásd például Smith, P. – Goggin, C. – Gendreau, P.: i. m.; Villettaz, P. – Killias, M. – Zoder, I.: i. m.

déseibe és attitűdjeibe. További célként fogalmazódott meg, hogy feltárjam a bűnelkövetéssel már hosszabb ideje felhagyott jelenlegi vagy volt pártfogoltak kilépéssel kapcsolatos tapasztalatait, illetve azokat a tényezőket, amelyek segítették őket ebben a folyamatban. Ennek megfelelően a kutatási kérdések a következők voltak:

1. Hogyan jelenik meg a bűnismétlés megelőzésének célja, illetve a pártfogó felügyelettel szemben a bűnismétlés megelőzése terén támasztott elvárások a hazai jogszabályokban és a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiában?
2. Milyen szerepe van a bűnismétlés-megelőzési célnak a pártfogó felügyelet végrehajtása során, mennyire hangsúlyosan van jelen ez a szempont a pártfogó felügyelők attitűdjeiben és véleményében? Milyen ismeretekkel rendelkeznek a harmadlagos prevenció gyakorlatára vonatkozóan?
 - 2.1. Mennyire tartják vagy tartanák fontosnak a harmadlagos prevenció szempontjainak érvényesülését?
 - 2.2. Alkalmasnak tartják-e a pártfogó felügyeletet e célok megvalósítására, és ha igen, milyen eszközök, illetve módszerek segítségével?
 - 2.3. Milyen módszereket tartanak/tartanának hatékonyak a bűnismétlés megelőzése terén?
3. Megvalósulnak-e, illetve milyen mértékben a bűnismétlés megelőzésével kapcsolatos célok és feladatok? Ha nem, mely tényezők akadályozzák a bűnismétlés megelőzése céljának érvényesülését és a harmadlagos prevenció gyakorlat fejlesztését?
4. A pártfogoltak milyen tapasztalatokkal és/vagy véleménnyel rendelkeznek a bűnelkövetéssel, a bűnismétléssel és a dezisztenciával kapcsolatban?
 - 4.1. Mivel magyarázzák saját és mások bűnelkövető viselkedését, illetve bűnismétlését?
 - 4.2. Mi a véleményük/tapasztalatuk a kilépésről, az azt támogató tényezőkről és a pártfogó felügyelet esetleges támogató szerepéről?
 - 4.3. Milyen segítséget tartanának fontosnak, illetve igényelnének a dezisztencia és a reintegráció eléréséhez?
5. A pártfogoltaknak mi a véleményük a pártfogó felügyeletről?
 - 5.1. Hogyan élik meg, inkább kontrollként vagy inkább támogatásként?
 - 5.2. Mi a véleményük, van visszatartó ereje, illetve segíti-e bármilyen módon a bűnismétlés megelőzését?
 - 5.3. Mennyire tartják fontosnak a pártfogó felügyelő személyét, személyiségét és a pártfogó-pártfogolt kapcsolatának minőségét a bűnismétlés megelőzése szempontjából?

7.1.2. Alkalmazott módszerek

A megfogalmazott kutatási kérdések vizsgálatához többféle módszert, így a szakirodalom-feldolgozáson kívül jogszabály- és dokumentumelemzést, továbbá fókuszcsoporthoz, félig strukturált interjú és strukturált kérdőíves megkérdezést alkalmaztam. A pártfogó felügyelet normatív hátterét a pártfogó felügyelet végrehajtására vonatkozó releváns jogszabályok és az állami irányítás egyéb jogi eszközeinek elemzése, továbbá a Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal által rendelkezésemre bocsátott Ügymenetmodell¹³⁶⁰ segítségével vázoltam. Mivel a kutatás lefolytatását követően, már a kutatásbeszámoló megírásának befejezése előtt fontos jogszabályváltozások következtek be a vizsgált területen, és nem sokkal később az új bv. kódex hatálybalépése is megtörtént, a pártfogó felügyelet továbbiakban bemutatott normatív háttere nem egyezik teljesen a kutatás idején hatályos szabályozás tartalmával. Az empirikus adatfelvétel idején például még nem létezett büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelő, ebből következően valamennyi interjúalanyom az igazságügyi szolgálatoknál dolgozott, tehát más volt a feladatok elosztása. A kockázatértékelésre és a megelőző pártfogásra vonatkozó rendelkezések sem voltak még hatályban, így ezekre vonatkozó tapasztalatokat nem vizsgálhattam, csak a szakemberek véleményéről tudtam informálódni. Úgy vélem azonban, hogy a kutatás idején és az e fejezet készítése idején hatályos jogszabályok közötti eltérések kutatásom empirikus eredményeinek és következtetéseiének érvényességét nem érintik jelentősen.

Az empirikus adatok minél komplexebb megalapozásához a pártfogás ügycsoport végrehajtására vonatkozó statisztikai adatokat is elemeztem a rendelkezésemre bocsátott beszámolók alapján. Mindezek mellett az empirikus adatok értékelésénél jelentősen támaszkodtam az eddigi fejezetekben feldolgozott szakirodalmi háttérre. Empirikus adatokat az Országos Kriminológiai Intézetben, 2013–2014-ben lefolytatott *Harmadlagos megelőzés pártfogoltak körében* című kutatás keretein belül gyűjtöttem; az adatfelvétel módszere fókuszcsoport, félig strukturált interjú és strukturált kérdőív volt.

Az Országos Kriminológiai Intézetben 2014 januárjában lebonyolított fókuszcsoporthoz kilenc, zömében vezető beosztású pártfogó felügyelő vett részt kilenc különböző megyéből¹³⁶¹, és egy szakreferens a Közigazgatási és Igazságügyi Hivataltól. A fókuszcsoport célja a pártfogó felügyelet lehetőségeinek és

1360 Ügymenetmodell (munkaanyag). Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal, Budapest, 2014

1361 Baranya, Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Győr-Moson-Sopron, Jász-Nagykun-Szolnok, Nógrád, Pest és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye.

szerepének feltérképezése volt a bűnismétlés megelőzése terén, így különösen:

- a pártfogó felügyelet céljainak és a pártfogó felügyelők feladatainak a jogszabályokon túlmutató megismerése;
- a pártfogó felügyelők bűnismétlés megelőzésével kapcsolatos attitűdjeinek, véleményének, a pártfogoltak speciális szükségleteire, igényeire vonatkozó percepcióinak, tapasztalatainak, véleményének feltárása;
- a pártfogó felügyelőknek a bűnismétlés megelőzését és a reintegráció támogatását célzó eszközeinek, módszereinek, gyakorlatának megismerése;
- a pártfogó felügyelőknek a bűnismétlés megelőzését célzó külföldi programokra, jó gyakorlatokra vonatkozó ismereteinek, tapasztalatainak és véleményének feltérképezése;
- a pártfogó felügyelők munkájával kapcsolatos nehézségek, problémák, hiányosságok feltárása, a hatékony harmadlagos megelőzési gyakorlat akadályainak azonosítása; valamint
- a pártfogó felügyelők munkájuk hatékonyabbá tételére vonatkozó elképzeléseinek, javaslatainak megismerése.

A fókuszcsoporthoz lehetőséget adott arra, hogy választ kapjak az előre megfogalmazott kérdéseimre, és egyúttal olyan új, általam nem ismert körülményekre és tényezőkre is fény derüljön, amelyek kulcsfontosságúak a vizsgált kérdések vonatkozásában. Az ott elhangzottak elengedhetetlenül fontos információkkal szolgáltak a pártfogói kérdőív és a pártfogoltakkal és pártfogó felügyelőkkel folytatott félig strukturált interjúk kérdéseinek megfogalmazásához. Ebben a tekintetben tehát a kérdőív és az interjúvázlatok kialakításánál nemcsak a szakirodalmon alapuló deduktív, hanem induktív logikára is támaszkodtam.

A büntetés-végrehajtási szakembereknek rendezett fókuszcsoporthoz hasonlóan a pártfogó felügyelők is értékelték egy ötfokú skálán az ott felsorolt beavatkozások, programok bűnismétlés megelőzésében betöltött szerepét a kívánatos és a valós helyzet függvényében.¹³⁶² Utóbbi lista a pártfogó felügyelőknek szóló kérdőívben is szerepelt, amelyet a vonatkozó szakirodalom és fókuszcsoporthoz eredményei alapján állítottam össze és vettem fel 2014 első felében öt megye – Baranya, Csongrád, Nógrád, Pest és Szabolcs-Szatmár-Bereg – harminc pártfogó felügyelőjével. A strukturált kérdőív alkalmazását az indokolta, hogy mivel egyedül végeztem az adatfelvételt, nem állt rendel-

1362 Azt kellett tehát értékelniük, hogy mennyire tartanák fontosnak az adott beavatkozást a bűnismétlés megelőzésében, és hogy ehhez képest mennyire érvényesül az a gyakorlatban.

kezésemre több idő és kapacitás további interjúk elvégzésére. Szerettem volna minél több pártfogoltat és pártfogó felügyelőt megkérdezni, és mivel előbbiek esetében nem lett volna szerencsés a kérdőív alkalmazása, a szakemberek esetében döntöttem a kérdőív mellett. Ez azért is bizonyult jó ötletnek, mert a pártfogó felügyelők óriási leterheltségük okán inkább tudtak időt szakítani egy húszperces kérdőív kitöltésére, mint egy ennél hosszabb interjúra. A kérdőív a demográfiai és a munkaköri adatokon – így például életkor, nem, végzettség, munkakörre vonatkozó információk – és az említett beavatkozáslistán kívül tizenkét kérdést tartalmaz egyebek mellett a pártfogó felügyelet céljára, a harmadlagos preventív gyakorlatra, a bűnelkövetés és a bűnismétlés okaira, a dezisztenciával kapcsolatos tényezőkre, a pártfogói munka egyes gyakorlati vonatkozásaira és a hatékonyabb munkavégzés akadályaira vonatkozóan. A kérdések többsége zárt, feleletválasztásos vagy Likert-típusú kérdés volt, de több kérdés esetében lehetőség volt arra, hogy a válaszadó az ott szereplőkön felüli választ adjon meg, illetve fejtsen ki röviden. A pártfogó felügyelet céljára, a pártfogoltak problémáira és a pártfogó felügyelet esetleges anomáliáira vonatkozóan nyitott kérdéseket fogalmaztam meg annak érdekében, hogy minél hitelesebb és összetettebb képet kapjak a vizsgált kérdésekről.

A 2014 első felében felvett félig strukturált interjúk segítségével a pártfogó felügyelet végrehajtásának gyakorlati vonatkozásain túl a két félnek – pártfogónak és pártfogoltnak – a vizsgált intézkedéssel kapcsolatos véleményébe, attitűdjeibe, esetleges problémáiba és javaslataiba próbáltam betekintést kapni. A pártfogó felügyelőket az interjúk során a fókuszcsoporton előkerült témákról, problémákról is kérdeztem, kitérve a közeljövőben várható változásokra, így a kockázatértékelésre is. Ezen felül kíváncsi voltam arra is, hogy a megkérdezetteknek milyen ismereteik, tapasztalataik és véleményeik vannak a bűnelkövetés és a bűnismétlés okaira vonatkozóan, hogy a pártfogoltak milyen téren és milyen formában látnák szükségesnek a külső segítséget, illetve hogy – ha már a kilépés folyamatában vannak – milyen életesemények, élmények, tapasztalatok vagy egyéb tényezők indították el őket ezen az úton. A dezisztencia kapcsán fontosnak tartom tisztázni, hogy a kutatás feltáró, és nem magyarázó jellegű, és nem a dezisztenciával oksági viszonyban álló tényezők azonosítása a célja. A dezisztencia fogalmi és operacionalizálási nehézségei némiképp enyhíthetők, ha elfogadom a szakirodalomban domináns álláspontot, amely szerint a dezisztencia egy folyamat, és semmiképp sem egy statikus változó. Ezért, figyelemmel a statikus megközelítés módszertani korlátaira és a saját lehetőségeim kereteire, kutatásomban a dinamikus felfogás szerint konceptualizáltam

a kilépést, szem előtt tartva az elsődleges és másodlagos dezisztencia közötti különbséget. Nem arra kerestem tehát a választ, hogy mi a különbség a „deziszterek” és a bűnelkövetői karriert folytató bűnelkövetők között, hanem hogy a bűnelkövetéssel felhagyni szándékozók milyen nehézségekkel küszködnek, miben találnak kapaszkodót, és különösen hogy a pártfogó felügyelet milyen szerepet játszik számukra ebben a folyamatban.

Tizenkét pártfogó felügyelővel és negyvenegy pártfogolttal készítettem félig strukturált interjúkat Baranya, Csongrád, Nógrád, Pest és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye igazságügyi szolgálatainál. A mintavétel hozzáférhetőségi alapú volt, mivel egy-egy megyében legfeljebb két napot töltöttem, és az amúgy is leterhelt igazságügyi szolgálatok számára így is többletfeladatot jelentett a megfelelő számú pártfogolt jelenlétének megszervezése és az interjúhoz szükséges helyiség rendelkezésre bocsátása.¹³⁶³ Azért is csak hozzáférési alapú mintavételre volt lehetőség, mert a kutatásban való részvétel természetesen önkéntes volt mind a pártfogoltak, mind a pártfogó felügyelők részéről, továbbá mert sokan közülük szándékuk ellenére sem tudtak időt szakítani az interjúra. Szándékaim szerint olyan pártfogoltakkal készítettem volna interjút, akik bűnismétlők, és akik huzamosabb ideje – legalább egy éve – nem követtek el újabb bűncselekményt, erre azonban a körülmények miatt nem volt lehetőség. Ezért az általam megkérdezett pártfogoltak jelentősen különböztek a bűnözésmentes időszak hossza tekintetében, bár szerencsére több olyan, korábban életvitelszerűen bűnöző emberrel is sikerült beszélnem, akik már huzamosabb ideje, évek óta nem követtek el újabb bűncselekményt. A pártfogoltak továbbá mind az általuk elkövetett bűncselekmények, mind a pártfogó felügyelet elrendelésének alapja tekintetében heterogén mintát képeztek. Tizenötén felfüggesztett szabadságvesztés, tizenhárman próbára bocsátás, tizenketten feltételes szabadságra bocsátás és egy valaki vádelhalasztás miatt állt pártfogó felügyelet alatt. A megkérdezettek többsége garázda jellegű, illetve vagyon elleni bűncselekmények elkövetéséről számolt be, de előfordult a mintában emberölés, halált okozó testi sértés és zaklatás is. Az interjúalanyok bűnelkövetésre vonatkozó adatait önbeszámolójuk, és nem hivatalos forrás alapján szereztem be. Ennek oka részben etikai természetű, részben pedig az, hogy mivel a kutatás kvalitatív jellegű, és nem bizonyos változók együttjárását hivatott vizsgálni, nem volt jelentőségük a bűncselekmény jellegére vonatkozó pontos adatoknak. Mivel

1363 Ezúton is köszönöm a kollégák készséges együttműködését és segítségét az érintett megyékben.

a megkérdezetteknek természetesen az interjú során feltett egyetlen kérdésre sem volt kötelező válaszolniuk, volt, aki nem kívánt beszámolni az általa elkövetett bűncselekmény mibenlétéről.

Mind a pártfogó felügyelőkkal, mind a pártfogottakkal, illetve a fiatalok-rú pártfogottak törvényes képviselőivel tájékoztató és beleegyező nyilatkozatot írtattam alá, és a szükséges tájékoztatást az interjút megelőzően természetesen szóban is megadtam. A pártfogó felügyelőkkal készített interjúk időtartama negyvenöt perc és két óra, a pártfogottakkal felvett interjúk tartama pedig huszonöt perc és másfél óra között volt¹³⁶⁴. A pártfogott interjúalanyok életkora tizenöt és ötvenkilenc év között mozgott, három fiatalok-rú és négy nő volt közöttük. A kutatásom nem foglalkozott ugyan külön sem a fiatalok-rúakkal, sem a nemi különbségekkel a bűnismétlés megelőzése vonatkozásában, úgy vélem, mivel a kutatás feltáró és leíró jellegű, amelynek célja nem bizonyos specifikus csoportokra vonatkozó hipotézisek tesztelése, a különböző életkorú és nemű interjúalanyok fontos adalékokkal szolgálhatnak vizsgált témakör vonatkozásában. Kvalitatív kutatásom célja az volt, hogy minél több tényező, körülmény szerepe felmerüljön mind a bűnismétlés és a dezisztencia, illetve a reintegráció, mind a pártfogó felügyelet vonatkozásában, és nem az, hogy fény derüljön a különböző elkövetői csoportok közötti különbségekre. Ez magyarázza a minta heterogenitását a pártfogó felügyelet elrendelésének esetei vonatkozásában; voltak, akiket próbára bocsátottak, mások a felfüggesztett szabadságvesztés vagy a feltételes szabadság idejére kerültek pártfogó felügyelet alá. A börtönből szabadult interjúalanyokat nemcsak a pártfogó felügyeletről, hanem a börtönnek a bűnismétlés megelőzésében feltételezett szerepéről is megkérdezhettem.

A fókuszcsoporton elhangzottakat és az interjúkat szó szerint rögzítettem, majd legépeltem. Volt néhány interjú, amelyet technikai okok miatt nem sikerült rögzíteni, ezekről az interjúk során, illetve közvetlenül azt követően jegyzeteket készítettem. A fókuszcsoport és az interjúk tartalmát tematikus analízis segítségével elemeztem. A tematikus analízis a kvalitatív adatok elemzésének igen elterjedt módja mind a kriminológiában, mind más tudományterületeken.

1364 A pártfogottakkal készített interjúk meglehetősen rövidek, átlagosan negyvenpercesek voltak. Ennek oka egyrészt az, hogy a körülmények miatt a leggondosabb szervezés mellett sem lehetett őket meghatározott időközönként beosztani, hiszen többnyire a pártfogójuknál való jelentkezés előtt vagy után kerültek hozzám, másrészt – mivel sokan a munkahelyükre siettek vagy más elfoglaltságuk volt – nem lehetett őket sokat vártni. A másik ok az volt, hogy az interjúra vállalkozó pártfogottak egy része elsőbűntényes volt, így az interjú kérdéseinek egy része eleve okafogyott volt esetükben.

Az elemzés alapjául szolgáló szövegben előforduló különböző témakörök és mintázatok azonosítására és elemzésére szolgáló módszer alkalmazására kiváltóképp akkor kerül sor, ha a kutatás résztvevőinek egyéni perspektívái, valamely témakörrel vagy jelenséggel kapcsolatos tapasztalatai, véleménye, álláspontja a kutatás tárgya.¹³⁶⁵ A tematikus elemzéshez nem kapcsolódik konkrét elméleti háttér vagy módszer, sőt alkalmazása során a többnyire adatvezérelt megközelítést a kutatók gyakran ötvözik az elméletvezérelt megközelítéssel, amikor például a szakirodalom alapján előre meghatározott témaköröket „tesztelik” az általuk gyűjtött adatokon.¹³⁶⁶ Ami megkülönbözteti például a megalapozott elmélettől, az az, hogy a tematikus elemzésnek nem célja az elméletalkotás. Nincs általánosan elfogadott, standard elméleti háttere vagy módszertana, vannak azonban, akik a tematikus elemzést saját jogú, önálló megközelítésként, illetve módszerként tartják számon, például *Braun és Clarke*.¹³⁶⁷ Ők a rugalmasságban látják a tematikus analízis legfőbb erényét, aminél fogva az adatok gazdag, részletes és kellően összetett elemzésére nyílik mód, miközben ez a rugalmasság a módszertan rovására mehet. Az általam kapott adatok elemzése során elsősorban a Braun és Clarke tanulmányában leírt módszertanra támaszkodtam.

Mivel az általam kapott kvalitatív adatok elemzése nem tisztán induktív módon, az adatok alapján történt, hanem mind a kérdések kialakításánál, mind az elemzésnél jelentősen merítettem az általam áttekintett szakirodalomból is, nem követtem maradéktalanul és szigorúan a tematikus analízis Braun és Clarke által leírt lépéseit. Az elemzés egységeiben, az úgynevezett kategóriákban ugyanannyira tükröződnek előzetes ismereteim, mint az interjúalanyok által elmondottak. Ez valamelyest talán a kutatás egyik módszertani korlátjaként értékelhető, ugyanakkor elkerülhetetlen, hiszen céloom nem pusztán a hazai helyzet feltárása, hanem a normatív háttér és a szakirodalom fényében történő elemzése is.

Mielőtt ismertetem a pártfogó felügyelet harmadlagos prevencióban játszott szerepével kapcsolatos empirikus eredményeimet, fontosnak tartom bemutatni a releváns történeti és normatív hátteret.

1365 Finch, E. – Fafinski, S.: *Criminology skills*. Oxford University Press, 2012, pp. 374–398., ch. 15.

1366 Howitt, D. – Cramer, D.: *Introduction to research methods in psychology*. Pearson Education. Thematic analysis. 2008, pp. 333–348., ch. 21.

1367 Braun, V. – Clarke, V.: *Using thematic analysis in psychology*. *Qualitative Research in Psychology*, vol. 3, no. 2, 2006, pp. 77–101.

7.2. Történeti előzmények

A pártfogó felügyelet kialakulása és fejlődése szorosan összefonódott a szabadságvesztés-büntetés történeti változásaival. Erre, valamint a pártfogó felügyelet és általában véve a közösségi büntetések kialakulásának körülményeire a rehabilitáció történetével foglalkozó *második fejezetben* már utaltam. E helyütt területi okok miatt csupán a tárgyalt szankció magyarországi kialakulásának és fejlődésének legfontosabb mérföldköveit érintem.

A pártfogás hazai történetének áttekintését a XIX. század második felében kibontakozó filantróp társadalmi szerveződések megerősödésétől érdemes kezdeni. Az első magyarországi rabsegélyezési egyesület 1873-ban alakult meg Budapesten, amelyet számos további követett; 1909-ben már 33 ilyen egyesület működött az országban.¹³⁶⁸ Ezek tevékenységének köszönhetően kerültek bele a Csemegi-kódexbe a rabsegélyezés költségvetési háttérére vonatkozó rendelkezések, bár ezek nem bizonyultak hosszú életűnek.¹³⁶⁹ A rabsegélyező egyesületeket később a patronázs mozgalommal kibontakozó patronázs egyesületek olvasztották magukba. A szakmai diskurzus középpontjában a munkakör és a segítségre szoruló körének kiszélesítése és a patronázs tevékenység állami vs. társadalmi feladatként történő értelmezésének kérdése állt.¹³⁷⁰ A hangsúly pedig a gyermek- és fiatalkorúak segítésére helyeződött.

A hazai pártfogó felügyelet kialakulása szempontjából mérföldkőnek számított az 1908. évi I. Büntető Novella¹³⁷¹, amely a fiatalkorúak vonatkozásában bevezette a próbára bocsátás, a feltételes szabadságra bocsátás és a javítóintézetből való kísérleti kihelyezés jogintézményeit.¹³⁷² Ezek esetén vált lehetővé a pártfogó felügyelet alkalmazása, „*ha ez a fiatalkorú további bűnelkövetésének megakadályozása vagy erkölcsi fejlődése szempontjából fontosnak látszott*”¹³⁷³. A pártfogó felügyelet tartalmát és célját nem annyira a segítségnyújtás, mint in-

1368 Lőrincz J.: A magyar börtönügy fénykora 1880-tól 1913-ig. Börtönügyi Szemle, 2014/1., 20. o.

1369 Nagy F.: Az utógondozás – pártfogó felügyelet hazai fejlődéséről. In: Szűk L. (szerk.): Utógondozás. Pártfogó felügyelet. Tanulmánykötet 10. Igazságügyi Minisztérium, Budapest, 1985, p. 40. o.

1370 Dávid L.: A hazai pártfogó felügyelet intézkedésének szerepe a fiatalkorúak bűnelkövetésének megelőzésében. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2013, 60–61. o.

1371 1908. évi XXXVI. törvénycikk (a továbbiakban: Novella).

1372 Bogschütz Z. – Kóta T. – Velez E.: A pártfogó felügyelet mint közösségi büntetés. In: Borbíró A. – Kiss A. – Velez E. – Garami L. (szerk.): i. m. 197–240. o.

1373 Kerecsi K.: A pártfogás dilemmája: Kontroll vagy segítő kapcsolat? Esély, 1990/5., 54. o.

kább a felügyeleti funkció határozta meg.¹³⁷⁴ A felügyelet ellátását, illetve a környezettanulmány elkészítését a pártfogó felügyelők végezték, akik elsősorban a patronázs egyesületek tagjai vagy önkéntesek voltak, de az 1910-es években a hivatásos pártfogói rendszer is intézményesült.¹³⁷⁵ A novella rendelkezett a fiatalok felügyelő hatóságáról is, amelynek feladata egyéb mellett a veszélyeztetett vagy bűnelkövető fiatalok ügyeinek felügyelete, a fogházmiszsió felügyelete és irányítása, és az utógondozás megteremtése volt, de olykor tényleges pártfogói feladatkört is elláttak.¹³⁷⁶ Az 1940-es évek végéig azonban az önkéntes segítő szervezetek által ellátott társadalmi pártfogás dominált a hivatásos pártfogó rendszerrel szemben.¹³⁷⁷

A második világháborút követően a pártfogás hazai fejlődése a szocialista korszak jellemzői okán a nemzetközi tendenciától eltérő mederben folyt.¹³⁷⁸ A kommunista ideológia bűnözéshez való sajátos viszonyulása nemcsak a tudományos kutatás és a kriminológia fejlődésének szabott gátat, hanem az utógondozást, illetve a pártfogást és az önkéntes segítő szervezeteket is háttérbe szorította. Ez a tendencia csak az 1960-as években kezdett visszafordulni, igaz, az utógondozás eleinte a szabadulók munkába állítására korlátozódott. Az 1961. évi Büntető Törvénykönyv¹³⁷⁹ rendelkezett a pártfogó felügyeletről, kiszélesítve annak a Novellában szabályozott körét, ugyanakkor továbbra is csak a fiatalokra vonatkozóan.¹³⁸⁰ 1965-ben került sor a börtönből szabadulók egy meghatározott köre tekintetében a kötelező utógondozás intézményének bevezetésére, és ezzel egyidejűleg újra lehetővé vált a civil társadalmi szféra részvétele utóbbi végrehajtásában.¹³⁸¹ Erre remek példa az ELTE Kriminológiai Tudományos Diákkör tevékenysége, amely nem merült ki a munkába állás segítésén, hanem egyéb, a sikeres reintegráció szempontjából fontos támogatási formákat is kínált.¹³⁸²

A fiatalokra vonatkozóan 1970-ben, eleinte a gyermekvédelmi rendszer berkein belül, a felnőttek tekintetében pedig 1975-ben, a megyei bíróságokon

1374 Dávid L.: i. m. 63. o.

1375 Kerezsi K. (1990): i. m. 54. o.

1376 Dávid L.: i. m. 64. o.

1377 Kerezsi K. (1990): i. m. 54. o.

1378 Bogschütz Z. – Kóta T. – Velez E.: i. m. 200. o.

1379 1961. évi V. tv.

1380 Dávid L.: i. m. 68. o.

1381 Bogschütz Z. – Kóta T. – Velez E.: i. m. 201. o.

1382 Gönczöl K.: A fiatalok utógondozása. *Jogtudományi Közlöny*, 1976/9., 509–514. o.

épült ki újra a hivatásos pártfogói rendszer.¹³⁸³ Az ismét fellendülőben lévő kriminológiai kutatásoknak hála, ekkorra már nem képezte vita tárgyát, hogy a bűnelkövetőknek, illetve a börtönből szabadulóknak szociális támogatásra, segítségre van szükségük a társadalmi beilleszkedés és a bűnismétlés megelőzése érdekében.¹³⁸⁴ Ennek megfelelően az 1975. évi 20. tvr. a büntetés-végrehajtási intézetekből szabaduló elítéltek utógondozásának feladatát a bíróságok mellett létrehozott hivatásos pártfogói szervezethez rendelte. Az utógondozás mint támogatás mellett az elítéltek egy bizonyos körére – „a visszaesésre különösen hajlamos” elítéltekre – vonatkozóan megjelent a felügyelet, ellenőrzés funkciója is, amelynek keretein belül kötelező magatartási szabályok előírására is lehetőség nyílt.¹³⁸⁵ A bíróságok mellett nemcsak hivatásos, hanem úgynevezett társadalmi pártfogók is működtek. Az esetkezelésben fontos szempont volt az egyéniesítés, mind a támogató-, mind a kontrollfunkció tekintetében.

Mivel az 1975-ben bevezetett, és 1976-tól megvalósuló pártfogó felügyelet többek szerint beváltotta a hozzá fűzött reményeket¹³⁸⁶, az új büntető törvénykönyvben, az 1978. évi IV. törvényben a pártfogó felügyelet már függetlenedett az utógondozástól; a 70. §-ban, az intézkedési nemek között kapott helyet. Ez a szabályozás a pártfogói tevékenységet a büntető igazságszolgáltatás formális rendszeréhez kapcsolta.¹³⁸⁷ A Btk. felnőttkorúak esetében a pártfogó felügyelet elrendelésének opcionális és kötelező eseteit is ismerte, míg a fiatakorúaknál minden esetben kötelezővé tette annak mérlegelés nélküli elrendelését. A pártfogó felügyelet végrehajtásában a hivatásos pártfogók mellett társadalmi pártfogók is részt vettek, akik többnyire a pártfogolt munkahelyén dolgozó vagy lakóhelyén lakó személyek közül kerültek ki.¹³⁸⁸ A pártfogó felügyeleten kívül az utógondozás, majd 1979-től a javító-nevelő munka, 1993-tól pedig az utóbbi helyébe lépő közérdekű munka végrehajtása is a pártfogó felügyelők feladata volt.¹³⁸⁹ Később a vádemelés elhalasztása esetén is lehetőség nyílt pártfogó fel-

1383 Bogschütz Z. – Kóta T. – Velez E.: i. m. 201. o.

1384 Kerecsi K. (1990): i. m. 55. o.

1385 Bogschütz Z. – Kóta T. – Velez E.: i. m. 201. o.

1386 Dávid L.: i. m.

1387 Kerecsi K.: A hazai pártfogó szolgálat átalakítása. *Belügyi Szemle*, 2002/2–3., 188. o.

1388 Dávid L.: i. m. 75. o.

1389 Kerecsi K. (2002): i. m. 188. o.

ügyelet alkalmazására, 1995-től a fiatalkorúak, majd 1999. március 1-jétől a felnőttkorúak esetében is.

Az 1980-as években a pártfogó felügyelet formális szempontból eredményesnek tűnt, ám tartalmilag mégsem volt sikeres. A kutatások szerint a pártfogó felügyelői intézményrendszer szervezeti keretei és gyakorlata nem felelt meg a kor követelményeinek, és fejlesztésre szorult a hatékonyság és az átláthatóság növelése érdekében.¹³⁹⁰ Egyebek mellett a pártfogó felügyelők növekvő munkaterhe, a megfelelő felkészültség hiánya, a segítségnyújtáshoz szükséges tárgyi és infrastrukturális feltételek rendelkezésre nem állása, az eszköztelenség és a szervezetlenség volt a rendszer válságjelenségeinek oka. Hiába bővült tehát az 1990-es évektől kezdve az alternatív szankciók rendszere, nem volt adott az annak végrehajtására alkalmas intézményrendszer, hiszen „...a jogalkotó úgy építette be a szabadságelvonással nem járó szankciókat a hazai büntetési rendszerbe, hogy nem teremtette meg a működés szakmai, gazdasági, infrastrukturális hátterét”¹³⁹¹.

Kerezi Klára 2002-ben, a pártfogó felügyelet átfogó reformját megelőzően írt tanulmányában strukturált formában összefoglalta a hazai pártfogó szolgálat tevékenységével kapcsolatos anomáliák okait.¹³⁹² Az első ok Kerezi Klára szerint az, hogy a büntetőpolitika alakítói nem tisztázták, milyen szerepet szánnak a pártfogói szolgálatnak, és milyen eredményességet várnak tőle e tekintetben. Ez a szerző szerint abból fakadt, hogy a hazai büntetőpolitika nem követte a nemzetközi trendet a kettős nyomtávú büntetőpolitikai megközelítés alkalmazása irányába. A második, szorososan az elsővel összefüggő ok Kerezi Klára szerint a jogalkalmazói gyakorlat sajátosságaiban keresendő. Az alternatív szankciók alkalmazását kevés bizalom övezte, így azok háttérbe szorultak; a pártfogó felügyelet speciális magatartási szabályai például kiüresedtek. A harmadik tényező, amely a hazai pártfogó rendszer reformját megelőző gyakorlat problémáihoz vezetett, a pártfogók felkészültségének, folyamatos és szervezett továbbképzésének hiánya volt. Ehhez társult az eszköztelenség és a támogató intézményrendszer hiánya, amely miatt a pártfogók magukra vannak utalva feladataik ellátása során. A negyedik pontban Kerezi Klára olyan okokat említ, mint például azt, hogy a pártfogói tevékenységnek nincs hosszú távon is gondolkodó „gazdája”, nincs meg a helye a segítő foglalkozások körében,

1390 Hatvani E.: A Pártfogó Felügyelői Szolgálat szervezete és feladatai. In: Borbíró A. – Kiss A. – Velez E. – Garami L. (szerk.): i. m. 188. o.

1391 Kerezi K. (2002): i. m. 188. o.

1392 Uo. 188–194. o.

funkciójától idegen közegben működik, a pártfogó felügyelők nem kapnak szerepet a büntetés kiszabás előkészítésében, hiányos a szakmai képzettségük, nincs konzisztens ellenőrzési és értékelési gyakorlat, és a pártfogó szervezet intézményi betagozódása gyenge érdekérvényesítő pozíciót teremt. Kerezsi Klára megállapította továbbá, hogy hiányoztak a pártfogói tevékenység szakmai minimumkritériumai, amely probléma mind a támogató, mind a felügyeleti funkció ellátására rányomta a bélyegét. Az érdemi munka helyett inkább az adminisztráció irányába tolódott el a tevékenység, ezt a nem megfelelő technikai háttér is súlyosította.

A helyzet tehát megérett a változásra, amely 2003-ban, az általános büntetőpolitikai reform keretében valósult meg. Az egységes magyar Pártfogó Felügyelői Szolgálat létrejöttén kívül elkészült a társadalmi bűnmegelőzési stratégia, bevezették a jogi segítségnyújtás intézményét, létrejött az országos áldozatsegítő szolgálat, majd megtörtént a büntetőügyekben alkalmazott mediáció jogintézményének a bevezetése is.¹³⁹³ *Hatvani Erzsébet* a reformfolyamatot három szakaszra tagolja.¹³⁹⁴ Az első hosszú, előkészítő szakaszban – amelyet Gönczöl Katalin és Kerezsi Klára neve fémjelez – valósult meg a tudományos kutatások, elméleti munkák és nemzetközi tapasztalatok összegyűjtése és feldolgozása, értékelése, amelyek alapján aztán az átalakítás irányát és feladatait meghatározó koncepció is elkészült. A másik alap, amelyre a reform második szakasza épült, a három évtizedes hivatásos pártfogói munka volt. Az átalakítási folyamat második, intenzív szakasza a 2002. október 31-én, a Pártfogó Felügyelői Szolgálat szervezeti és működési koncepciójáról elfogadott 1183/2002. kormányhatározat volt, amely megteremtette az intézmény létrehozásához szükséges jogszabályok előkészítésének és az intézmény kiépítésének kereteit, lehetőségét. A harmadik, építkező szakaszban az intézmény személyi és infrastrukturális hátterének bővítése volt a feladat annak érdekében, hogy a pártfogó felügyelők országosan egységes célok és szakmai elvárások alapján működjenek, ezáltal emelkedjen a gyakorlati munka szakmai színvonala és hatékonysága, és hogy a szervezet reagálni tudjon az új kihívásokra. Ennek megfelelően a reformnak három fontos vonatkozása volt. A szervezeti átalakítás során létrejött az Igazságügyi Minisztérium Pártfogó Felügyelői Szolgálat Országos Hivatala¹³⁹⁵ és a megyei/fővárosi hivatalok. Az országos hivatal feladata a Pártfogó Felügye-

1393 Hatvani E.: i. m. 187. o.

1394 Hatvani E.: Reform közben. Budapest, 2006, 7–13. o. [Kriminológiai Közlemények, 62.]

1395 A 254/2003. (XII. 24.) Kormányrendelet ezt Igazságügyi Minisztérium Pártfogó Felügyelői és Jogi Segítségnyújtó Szolgálat Országos Hivatala elnevezésre módosította.

lői Szolgálat gazdasági és humánpolitikai irányítása volt, míg a megyei/fővárosi hivatalok végezték a fiatalok és felnőtt elkövetőkkel kapcsolatos igazságszolgáltatási feladatokat. A pártfogó felügyelői tevékenységek terén is történtek változások. A feladatok egy része – így a tevékenység gerincét képező pártfogó felügyelet végrehajtása – maradt az eredeti keretek között, ám a repertoár további feladatokkal bővült. A környezettanulmányra és az újonnan bevezetett pártfogó felügyelői véleményre vonatkozó rendelkezések révén kiszélesedett a pártfogó felügyelő részvétele a büntetőeljárásban. Az utógondozás területén szintén történt feladatkör-bővülés, és az együttműködési megállapodások megkötése révén szorosabb lett a pártfogói szervezet és a büntetés-végrehajtási intézetek közötti kapcsolat is. A reform megvalósításának harmadik területe a képzési rendszer átalakítása volt, amelyet elsősorban a pártfogói feladatok egyre fokozottabb specializációja indokolt. Jogszabály született a képesítési előírásokra, kritériumokra vonatkozóan. További feladatul jelent meg a továbbképzési rendszer kidolgozásának, a szakmai kollégiumok és esetmegbeszélő csoportok létrehozatalának, a különböző civil és állami szervezetekkel, intézményekkel való együttműködés kialakításának követelménye. 2007-ben aztán a büntetőügyekben alkalmazható közvetítői eljárás bevezetésével tovább bővült a pártfogó felügyelők feladatköre.

2006-ban az országos hivatal neve Igazságügyi Hivatalra változott¹³⁹⁶, majd 2011. január 1-jétől utóbbi jogutódja – kormányrendeletben meghatározott kivételekkel – a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Igazságügyi Szolgálat¹³⁹⁷ lett. A megyei (fővárosi) igazságügyi hivatalok az újonnan létrejött megyei (fővárosi) kormányhivatalok rendszerébe integrálódtak mint szakigazgatási szervek. 2012. augusztus 15-től¹³⁹⁸ a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Igazságügyi Szolgálat – más szervezetek mellett – beolvadt a Wekerle Sándor Alapkezelőbe, amely 2012. augusztus 16-tól Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal néven működött tovább. A fővárosi és megyei kormányhivatalok igazságügyi szolgálatai keretein belül működtek a Pártfogó Felügyelői, az Áldozatsegítő Szolgálat és a Jogi Segítségnyújtó Szolgálat szervezeti egységei, egészen 2014. szeptember 30-ig. A 233/2014. (IX. 18.) kormányrendelet alapján 2014. október 1-jétől a Közigazgatási és Igazságügyi Hivatalból történő kiválás-

1396 144/2005. (VII. 27.) Kormányrendelet az Igazságügyi Hivatalról.

1397 322/2010. (XII. 27.) Kormányrendelet a pártfogó felügyelői, jogi segítségnyújtási, áldozatsegítési és kárpótlási feladatokat ellátó szervekről.

1398 177/2012. (VII. 26.) Kormányrendelet a Közigazgatási és Igazságügyi Hivatalról.

sal létrejött az Igazságügyi Hivatal¹³⁹⁹, amely ellátta – a büntetés-végrehajtással összefüggő pártfogó felügyelői feladatok kivételével – a pártfogó felügyelői tevékenységgel, jogi segítségnyújtással, áldozatsegítéssel és kárpótlással kapcsolatos jogszabályokban meghatározott feladatokat. A hivatal szakmai ellenőrzéseivel, módszertani állásfoglalásaival, képzések és továbbképzések szervezésével segítette a fővárosi és megyei kormányhivatalok szakigazgatási szerveiként működő fővárosi, megyei igazságügyi szolgálati egységes jogalkalmazását, gyakorolta az igazságügyi szolgálatok feletti szakmai irányító szerv jogköreit, és egyéb feladatokat is ellátott. A büntetés-végrehajtással összefüggő pártfogó felügyelői feladatok megszervezése és irányítása a belügyminiszter hatáskörébe került. A Bv. tvr. a 2014. évi XXX. törvénnyel történő módosítását követően már a büntetés-végrehajtással összefüggő pártfogó felügyelői feladatokat végző pártfogó felügyelőről rendelkezett, a 2015. januárban hatályba lépett Bv. tv. szövegében pedig a büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelő elnevezés szerepel. Ez fontos változást jelent az e fejezetben a későbbiekben ismertetett empirikus kutatásom jogszabályi és intézményi háttéréhez képest, azonban nem érinti lényegesen az empirikus kutatásom következtetéseit, különösen mivel a szervezeti átalakulás kezdetben nem járt együtt számottevő létszámváltozással, csak a feladatok eloszlását módosította valamelyest. Az Igazságügyi Hivatal 2016. december 31-én beolvadás útján megszűnt, jogutódja – a pártfogó felügyelői tevékenység vonatkozásában – az Igazságügyi Minisztérium lett.¹⁴⁰⁰

Jelentős, ám a kutatás idején még nem hatályos változást jelentett az 1539/2014. (IX. 24.) kormányhatározat,¹⁴⁰¹ amely a büntetés-végrehajtással összefüggő pártfogó felügyelői feladatokkal kapcsolatos átadás-átvételtől rendelkezve a fővárosi és megyei kormányhivataloktól átvett harminc fővel növelte a büntetés-végrehajtási szervezet létszámát. A büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelők létszáma 2015 végére ötvenötöre emelkedett.¹⁴⁰²

1399 233/2014. (IX. 18.) Kormányrendelet az Igazságügyi Hivatalról.

1400 251/2016. (VIII. 24.) Kormányrendelet a Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal megszüntetéséről, valamint egyes kapcsolódó kormányrendeletek módosításáról.

1401 539/2014. (IX. 24.) Kormányhatározat a büntetés-végrehajtással összefüggő pártfogó felügyelői feladatokkal kapcsolatos átadás-átvételtől.

1402 Somogyi Zs. B.: A büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelői tevékenységek fejlesztése. Börtönügyi Szemle, 2016/3., 63–77. o.

7.3. A Pártfogó Felügyelői Szolgálat működésének keretei és tartalma, különös tekintettel a bűnisméltés megelőzésére

7.3.1. A pártfogó felügyelet normatív háttere

Az általam végzett empirikus kutatás idején a pártfogó felügyelői tevékenység jogszabályi hátterének gerincét a Bv. tvr. mellett a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (Btk.), a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (Be.), a büntetőügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről szóló 2006. évi CXXIII. törvény és a Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységéről szóló 8/2013. (VI. 29.) KIM rendelet¹⁴⁰³ adta. 2015. január 1-jén a Bv. tvr. helyébe a Bv. tv. rendelkezései léptek.

Bár munkavégzésük elsősorban a jogszabályokon alapul, 2009. július 1-je óta a pártfogó felügyelőknél kötelezően érvényesíteniük kell az úgynevezett Ügymenetmodellben foglaltakat is.¹⁴⁰⁴ *A pártfogó felügyelői tevékenységre vonatkozó jogforrások, definíciók, ügymenetmodell, válogatott szakbibliográfia és iratminták tára* címet viselő mintegy négyszáz oldalnyi útmutatóból és kb. száz-hús nyomtatványmintából álló dokumentum a szakma minimumstandardjait tartalmazó komplex módszertani anyag. A kutatás során az Ügymenetmodellnek a KIH által rendelkezésemre bocsátott, 2014-ben kiadott munkaanyagára¹⁴⁰⁵ támaszkodtam.

A pártfogó felügyelet bűnmegelőzésben betöltött szerepével kapcsolatos elvárásokat, illetve a Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységének ilyen vonatkozású értékelését a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról szóló 1744/2013. (X. 17.) kormányhatározat¹⁴⁰⁶ tartalmazza. A továbbiakban az említett jogszabályoknak, az Ügymenetmodellnek és a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiának az empirikus kutatás szempontjából fontos rendelkezéseit tekintem át.

1403 8/2013. (VI. 9.) IM rendelet a Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységéről (a továbbiakban: Pfr.).

1404 Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának jelentése az AJB-2031/2011 számú ügyben. 33. o. <http://www.ajbh.hu/documents/10180/107993/201102031.rtf/6096eb70-0514-4835-ba59-5bf3172b0f29?jessionid=3821DAF440B7250EB088B4C94D481EA4?version=1.0>

1405 Ügymenetmodell (munkaanyag). Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal, Budapest, 2014

1406 1744/2013. (X. 17.) Kormányhatározat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról (2013–2023).

7.3.2. A Pártfogó Felügyelői Szolgálat célja és szerepe a bűnmegelőzésben

A korábban említett Ügymenetmodell a bűnismétlés kockázatának csökkentésében határozza meg a Pártfogó Felügyelői Szolgálat célját. A dokumentum a következők szerint definiálja a szervezet misszióját: *„A pártfogó felügyelő a közösségi büntetések végrehajtásával, az elkövető közösségben történő ellenőrzésével elősegíti a büntetőjogi következmények érvényesülését, a közösség biztonságának erősítését; támogató tevékenységével növeli az elkövető társadalmi integrációjának esélyét. A Pártfogó Felügyelői Szolgálat a közösségi büntetések végrehajtása során hatékonyan és humánusan felügyeli, támogatja az elkövetőket, ugyanakkor tiszteletben tartja az áldozatok, illetve a megsértett közösség jogait és szükségleteit. A Pártfogó Felügyelői Szolgálat beavatkozásai elősegítik, hogy az elkövetők felelősséget vállaljanak az általuk okozott sérelmekért, az áldozat és a közösség szükségletei érvényesüljenek, az állampolgárok bizalma a büntető igazságszolgáltatás iránt növekedjék.”*¹⁴⁰⁷

A Bv. tvr. 92. § (1) bekezdése még úgy rendelkezett, hogy *„a pártfogó felügyelet célja, hogy az elkövető ellenőrzésével és irányításával elősegítse annak megakadályozását, hogy ismételten bűncselekményt kövessen el, és segítséget nyújtson a társadalomba való beilleszkedéséhez, az ehhez szükséges szociális feltételek megteremtéséhez”*¹⁴⁰⁸. A Bv. tv. 310. szakasza a reintegrációhoz szükséges szociális feltételek mellett a szükséges társas készségek megteremtéséhez való hozzájárulásról, valamint a sértettek érdekeinek érvényesítéséről is szól.

A Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia (a továbbiakban: stratégia) – csakúgy, mint elődje, a Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája – a kiemelt beavatkozási területek körében említi a bűnismétlés megelőzéséhez szükséges célokat, amelyek megvalósításában a pártfogó felügyeletnek is fontos szerepet szán. A stratégia szerint a Pártfogó Felügyelői Szolgálat (a továbbiakban: szolgálat) *„a felnőtt- és fiatalok elkövetők pártfogó felügyeletét, a közérdekű munka büntetés végrehajtásának felügyeletét és ellenőrzését, a szabadulás előkészítése érdekében végzett börtönpártfogást, szabadulás után önkéntesen igénybe vehető utógondozást lát el, valamint mediációs tevékenységet végez büntetőügyekben”*¹⁴⁰⁹. A szolgálat által végzett jó gyakorlatok – így például a közösségi foglalkoztatók és a mediáció – gazdagítják a bűnismétlés megelőzését célzó eszközök kínálatát, és alkalmasak az elítélt be-, illetve visszailleszke-

1407 Ügymenetmodell... i. m. 1. o.

1408 A büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet.

1409 1744/2013. (X. 17.) Kormányhatározat, 7. pont

désének támogatására. A közösségi foglalkoztatók – amelyek létrehozásának lehetőségéről a Közigazgatási és Igazságügyi Hivatalról szóló 177/2012. számú kormányrendelet¹⁴¹⁰ rendelkezik – „*gazdag programkínálattal és a csoportmódszerek kísérleti alkalmazásával járulnak hozzá a külön magatartási szabályok változatosabbá válásához*”¹⁴¹¹. A stratégia a pártfogó felügyelővel kapcsolatos elvárásként fogalmazza meg mind a pártfogolt reintegrációra való alkalmasságának kialakítását, mind a visszailleszkedést elősegítő attitűdnek a befogadó közösségen belüli erősítését.¹⁴¹² E célokat a pártfogó felügyelő egyebek mellett a bűnismétlés veszélyét növelő kockázati tényezők feltárása, a pártfogoltnak a bűncselekménye által okozott kárral és sérelemmel történő szembesítése és a közvetítői eljárás alkalmazása révén hivatott megvalósítani. Ennek kapcsán a stratégia hangsúlyozza a kontroll- és a támogatófunkció „kellő arányának” fontosságát.

A stratégia az említett célok sikeres megvalósítása érdekében további feladatokat fogalmaz meg. 2016. december 31-i határidővel a stratégia az akkor működő kettő mellett további öt foglalkoztató felállításáról rendelkezett, amely célkitűzés nem valósult meg, illetve azóta módosult. További feladatként fogalmazódott meg 2014. december 31-i határidővel a pártfogó felügyelet alatt állók bűnismétlésével összefüggő kockázatértékelés fejlesztése.

7.3.3. A Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységi köre

A 2014 első felében lefolytatott kutatás idején a pártfogó felügyelőknek meglehetősen összetett feladatkörük volt: a pártfogó felügyelet végrehajtásán kívül pártfogó felügyelői véleményt és környezettanulmányt készítettek, a közvetítői eljárás lefolytatásával kapcsolatos feladatokat láttak el, utógondozást végeztek, és végrehajtották a közérdekűmunka-büntetést. Az azóta eltelt években számottevő változások történtek a pártfogó felügyelők munkakörének szabályozását illetően, amelyek közül egyet már érintettem. 2015. január 1-jétől a büntetés-végrehajtással összefüggő pártfogó felügyelői tevékenységeket a büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelők látják el. Szintén fontos változás a kiegé-

1410 177/2012. (VII. 26.) Kormányrendelet a Közigazgatási és Igazságügyi Hivatalról 3. § (3) bekezdés.

1411 1744/2013. (X. 17.) Kormányhatározat, 8.4.2. pont.

1412 Uo.

szító pártfogó felügyelői tevékenységek körében szabályozott kockázatelemzés és -értékelés és a megelőző pártfogás intézménye.

Mivel a továbbiakban ismertetett kutatásom csak a pártfogó felügyelet tartalmának vizsgálatára irányul, a pártfogó felügyelők egyéb – a kutatás idején hatályos szabályozás szerinti – feladatainak bemutatásától eltekintek. A pártfogó felügyelők munkaköre sokrétűségének és összetettségének szemléltetésére a későbbiekben elemzett statisztikai adatok is alkalmasak. E helyütt csak a pártfogó felügyelet végrehajtásának fontosabb szabályait és az új jogintézményeket, a kockázatelemzést és -értékelést, valamint a megelőző pártfogást ismertetem, hiszen a kutatás során az ezekkel kapcsolatos véleményekre, várakozásokra is kíváncsi voltam. Bár a kutatás idején még a Bv. tvr. volt hatályban, a pártfogás végrehajtására vonatkozó rendelkezések viszonylag keveset változtak az új kódexben, így célszerűnek tűnik az új Bv. tv. azóta hatályba lépett rendelkezései alapján bemutatni a pártfogó felügyelet tartalmára vonatkozó szabályokat.

A pártfogó felügyelet végrehajtásának szabályai

A továbbiakban bemutatom, hogyan töltik meg a tartalommal a vonatkozó jogszabályok a Bv. tv. 310. § (1) bekezdésének a pártfogó felügyelet céljára és eszközeire vonatkozó, a 6.2.3.2. *pontban* már említett rendelkezését. Az áttekintés során csak az empirikus kutatás szempontjából releváns rendelkezések ismertetésére szorítokozom.

A büntető törvénykönyvben a pártfogó felügyelet az intézkedések között szerepel, alkalmazása büntetés vagy intézkedés mellett lehetséges, természetesen a kiutasítás kivételével.¹⁴¹³ A törvény a feltételes ügyészi felfüggesztés tartamára, a feltételes szabadság tartamára, a próbára bocsátás próbaidejére, a jóvátételi munka előírása mellett és a szabadságvesztés felfüggesztésének próbaidejére vonatkozóan teszi lehetővé pártfogó felügyelet elrendelését, ha utóbbiak eredményes elteltéhez az elkövető rendszeres figyelemmel kísérése szükséges.¹⁴¹⁴ Kötelező a pártfogó felügyelet elrendelése az életfogytig tartó szabadságvesztésből feltételes szabadságra bocsátott, a feltételes szabadságra bocsátott visszaeső, illetve azon visszaeső esetében, akivel szemben a szabadságvesztés végrehajtását felfüggesztették.¹⁴¹⁵ Továbbá, a fiatalok a feltételes szabadság tartama, a próbára bocsátás próbaideje, a szabadságvesztés felfüg-

1413 Btk. 63. §

1414 Btk. 69. § (1)

1415 Btk. 69. § (2)

gesztésének próbaideje, a javítóintézetből történő ideiglenes elbocsátás tartama és a feltételes ügyészi felfüggesztés tartama alatt is pártfogó felügyelet alatt áll, és vele szemben a jóvátételi munkavégzés előírása mellett pártfogó felügyeletet is el kell rendelni.¹⁴¹⁶

A Bv. tv. 310. § (2) bekezdése értelmében a pártfogó felügyeletet az elítélt lakcíme vagy kérelmére tényleges tartózkodási helye szerint illetékes pártfogó felügyelői szolgálat kijelölt pártfogó felügyelője, a feltételes szabadságra bocsátással összefüggő pártfogó felügyeletet az elítélt lakcíme vagy kérelmére tényleges tartózkodási helye szerint illetékes bv. intézet vezetője által kijelölt büntetés-végrehajtással összefüggő pártfogó felügyelői tevékenységet végző pártfogó felügyelő hajtja végre. A fiatalkorúak pártfogó felügyeletét – a feltételes szabadságra bocsátás mint a büntetés-végrehajtással összefüggő pártfogó felügyelői feladat kivételével – a kormányhivatal fiatalkorúakkal foglalkozó pártfogó felügyelője látja el.¹⁴¹⁷ A pártfogó felügyelet végrehajtásában a rendőrség közreműködik.¹⁴¹⁸ A pártfogó felügyelet eredményes végrehajtása érdekében a pártfogó felügyelői szolgálat együttműködik az egészségügyi, a gyermekvédelmi és a szociális ellátást, támogatást vagy szolgáltatást nyújtó szervezetekkel¹⁴¹⁹, továbbá a hozzátartozók közötti erőszak veszélyét észlelve intézkedik a családvédelmi koordinációért felelős szervnél.¹⁴²⁰ A fiatalkorú pártfogoltak vonatkozásában a Pfr. úgy rendelkezik, hogy a pártfogó felügyelő feladatai ellátása során együttműködik a család- és gyermekjóléti szolgálattal, a család- és gyermekjóléti központtal, a gyermekvédelmi és gyámügyi körben eljáró kormányhivatalokkal, valamint utóbbiak gyermek- és ifjúságvédelmi koordinátorával.¹⁴²¹ A gyermekvédelmi jelzőrendszer tagjaként a fiatalkorút súlyosan veszélyeztető helyzet megszüntetése céljából, illetve egyéb ok miatt gyermekvédelmi intézkedést kezdeményez.¹⁴²²

A pártfogó felügyelő pártfogó felügyelői terv alapján hajtja végre a pártfogó felügyeletet.¹⁴²³ A terv tartalmazza a bűncselekmény elkövetéséhez vezető okok, a terheltet a bűnisméltés szempontjából veszélyeztető körülmények kockázatelemzésen vagy kockázatértékelésen alapuló megnevezését, valamint

1416 Btk. 119. §

1417 Pfr. 52. §

1418 Bv. tv. 310. § (4)

1419 Bv.tv. 311. §

1420 Pfr. 46. §

1421 Pfr. 53. § (1)

1422 Pfr. 53. § (2)

1423 Pfr. 44. (1)–(2)

a megszüntetésükhöz szükséges teendőket, így különösen a pártfogolt kötelezettségeit, a pártfogó felügyelő feladatait, és azoknak az intézményeknek, illetve személyeknek a megnevezését, akiknek a segítségét a terv megvalósításához célszerű igénybe venni.¹⁴²⁴

A pártfogó felügyelet tartalmát a pártfogó felügyelő feladatai, illetve kötelezettségei és a pártfogolt számára előírt magatartási szabályok és kötelezettségek egymást kölcsönösen kiegészítő rendszere adja. A pártfogó felügyelet végrehajtása során a pártfogó felügyelő ellenőrzi és rendszeres figyelemmel kíséri, hogy a pártfogolt megtartja-e a külön magatartási szabályokat, eleget tesz-e az előírt kötelezettségeknek, továbbá hogy milyen viselkedést tanúsít a munkahelyén, az általa látogatott oktatási intézményben, illetve a lakóhelyén.¹⁴²⁵ Emellett rendszeresen beszámoltatja a pártfogoltat életkörülményeiről és életviteléről, segítséget nyújt számára társadalomba való beilleszkedéshez, illetve a bűnisméltés elkerüléséhez, és – indokolt esetben – segélyben részesíti, azaz tanácsot ad a pártfogolt iskolai, munkahelyi, egészségi, szociális és egyéb problémái megoldásához, valamint az ehhez szükséges támogatások igénybeviteléhez.¹⁴²⁶ Szükség esetén a bűnisméltés valószínűségének csökkentése, az integrációs esély növelése érdekében közbenjár a pártfogolt életvezetési problémáinak rendezésével összefüggő ügyekben.¹⁴²⁷

A pártfogolt kötelezettségeit a törvényben előírt általános magatartási szabályok és a törvényi felhatalmazás alapján számára előírt külön magatartási szabályok alkotják. A Btk. úgy rendelkezik, hogy a pártfogolt általános magatartási szabályként köteles a jogszabályban és a határozatban előírt magatartási szabályokat megtartani, a pártfogó felügyelővel rendszeres kapcsolatot tartani, és a pártfogó felügyelő részére az ellenőrzéshez szükséges felvilágosítást megadni.¹⁴²⁸ Ezzel összhangban, a Bv. tv. 313. § szerint a pártfogó felügyelet tartama alatt a pártfogolt köteles a bíróság ügydöntő határozatában előírt külön magatartási szabályokat és a törvényben meghatározott kötelezettségeket megtartani, a pártfogó felügyelőnek vagy a büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelőnek és a rendőrségnek a magatartási szabályok megtartására és ellenőrzésére vonatkozó rendelkezéseit teljesíteni, a kért felvilágosítást megadni, valamint a pártfogó felügyelő vagy a büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelő felhívásának

1424 Pfr. 44. § (3)

1425 Pfr. 40. §

1426 Pfr. 41. §

1427 Pfr. 41. §

1428 Btk. 71. § (1)

eleget tenni, és a személyes kapcsolattartás meghatározott rendszeressége és szükség esetén a kapcsolattartás egyéb módja szerint a pártfogó felügyelőnél jelentkezni. A bíróság, illetve feltételes ügyészi felfüggesztés esetén az ügyészség a határozatában a pártfogó felügyelet céljának elősegítése érdekében külön magatartási szabályként kötelezettségeket és tilalmakat írhat elő.¹⁴²⁹ Elrendelheti például, hogy a pártfogolt a bűncselekmény elkövetésében részt vett személylyel ne tartson kapcsolatot, illetve tartsa távol magát a sértettől, illetve annak lakásától, munkahelyétől, vagy attól a nevelési-oktatási intézménytől, ahová a sértett jár, továbbá a sértett által rendszeresen látogatott helytől. Meghatározott jellegű nyilvános helyek és rendezvények, illetve meghatározott gyűlések és közterületek látogatása és a nyilvános helyen történő alkoholfogyasztás is megtiltható. Előírható, hogy a pártfogolt meghatározott helyen és időközönként, meghatározott szervnél vagy személynél jelentkezzen, vegye fel a kapcsolatot az állami foglalkoztatási szervvel, vagy a helyi önkormányzatnál közfoglalkoztatásra jelentkezzen, meghatározott tanulmányokat folytasson, valamint hogy – beleegyezése esetén – meghatározott gyógykezelésnek vagy gyógyító eljárásnak vesse alá magát. A jogszabályok egyéb lehetséges magatartási szabályokat is említenek, a Btk. az egyéniesítés jegyében pedig úgy rendelkezik, hogy a bíróság és az ügyészség – különös tekintettel a bűncselekmény jellegére, az okozott kárra és az elkövető társadalmi beilleszkedése esélyeinek növelésére – a felsoroltaktól eltérő magatartási szabályt is előírhat a pártfogolt részére.¹⁴³⁰ A pártfogolt számára előírt magatartási szabályok megszegéséhez a jogszabályok súlyos következményeket fűznek.¹⁴³¹

A kötelezettségek mellett a Bv. tv. 313. § (2) bekezdése a pártfogoltak jogsultságait is nevesíti: a pártfogolt segítséget és támogatást kérhet a pártfogó felügyelőtől, különösen a munkába állásához, a letelepedéséhez, szállásbiztosításához, a megkezdett tanulmányai folytatásához, gyógykezeléséhez és gyógyító eljáráshoz, életvezetési tanácsot kérhet, segítséget kérhet családi kapcsolatainak helyreállításához, valamint kérheti csoportos foglalkozáson való részvételét.

A Pfr. a fiatalkorúak életkorából adódó sajátosságokra figyelemmel speciális szabályokat ír elő a pártfogó felügyelet tartalmára vonatkozóan. Az 56. § értelmében a fiatalkorú pártfogoltak esetén a pártfogói rendelkezések körében előnyben kell részesíteni a viselkedéskorrekción, illetve kompetenciafejlesztésre irányuló csoportos vagy egyéni foglalkozásokat, különösen agresszióhelyettesíté-

1429 Btk. 71. § (2)

1430 Btk. 71. § (3)

1431 Btk. 66. (1) c) pont; Btk. 87. § c) pont; Pfr. 47. §

tő tréning, szociáliskészség-fejlesztő tréning, munkaerőpiaci tréning, továbbá a közösségi jóvátételi, a sérelem okozását tudatosító programok, helyreállító technikák – konferenciamódszerek, mediáció, egyéb közösségi konfliktuskezelési technikák – alkalmazását. Utóbbi szabály összhangban van a bűnismétlés megelőzését célzó eszközök és módszerek hatékonyságára vonatkozó nemzetközi kutatások eredményeivel, illetve az ezek alapján megfogalmazott ajánlásokkal.

Kiegészítő pártfogó felügyelői tevékenységek

A Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia a Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységével kapcsolatban két fontos feladat megvalósítását tűzte ki célul: egyrészt a közösségi foglalkoztatók működtetéséről¹⁴³², másrészt a pártfogó felügyelet alatt állók bűnismétlésével összefüggő kockázatértékelés fejlesztéséről rendelkezik. E két tevékenység szabályaira vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket a Pfr. VII. fejezete tartalmazza *Kiegészítő pártfogó felügyelői tevékenységek* cím alatt. Ezek rövid ismertetése indokolt, hiszen szervesen kapcsolódnak a pártfogó felügyelet végrehajtásához.

Az egyes ügycsoportok és az egyedi ügy sajátosságainak megfelelően végzett kockázatelemzés vagy statisztikai alapú kockázatértékelés célja a pártfogó munka eredményessége és a források hatékony felhasználása.¹⁴³³ A kockázatelemzés, illetve -értékelés alapján a pártfogó felügyelő a gyermekkorút, a terheltet, illetve az eljárás alá vont fiatalkorút besorolja a kockázati fok – alacsony, közepes, illetve magas rizikó – szerinti három kategória egyikébe.¹⁴³⁴ Az elítélt besorolásához igazodik a tervezett beavatkozás intenzitása – amely lehet alacsony, közepes és magas¹⁴³⁵ –, és ehhez igazítja a pártfogó felügyelő a beavatkozás formáját is; utóbbi lehet egyéni, csoportos, közösségi foglalkoztatóra alapozó vagy ezek kombinációja.¹⁴³⁶

A közösségi foglalkoztatók a Pártfogó Felügyelői Szolgálat háttérintézményei, amelyek a szolgálat komplex feladatkörének ellátásának megkönnyítését szolgálják elsősorban a fiatalkorú és fiatal felnőtt bűnelkövetők tekinteté-

1432 A stratégia eredetileg az akkor működő két közösségi foglalkoztató mellett tovább öt felállításáról rendelkezett.

1433 Pfr. 59. § (1)

1434 Pfr. 59. § (2)

1435 Pfr. 59. § (2) a)–c) pont

1436 Pfr. 59. § (3)

ben.¹⁴³⁷ A Pfr. úgy definiálja a közösségi foglalkoztatót, mint a minisztérium szakmai ellenőrzése mellett működő intézményt, amelyet a minisztérium vagy az illetékes kormányhivatal működtet.¹⁴³⁸ Az első közösségi foglalkoztató – az úgynevezett Jóvá Tett Hely – 2004-ben jött létre Budapesten, az Országos Bűnmegelőzési Bizottság támogatásával¹⁴³⁹, majd 2010-ben Miskolcon a *Tett program az áldozatokért és a tettesekért* című projekt *Közösségi foglalkoztató fejlesztése* alprojektje keretein belül életre hívták a Zöldpont Közösségi Foglalkoztatót is.¹⁴⁴⁰ A kutatás idején ez a két közösségi foglalkoztató működött az országban.¹⁴⁴¹ Jelenleg a miskolci mellett Pécsen található ilyen projekt¹⁴⁴², amely 2017-ben a Baranya Megyei Kormányhivatal Pártfogó Felügyelői Szolgálatára által benyújtott sikeres pályázat keretein belül jött létre.¹⁴⁴³

A közösségi foglalkoztató a pártfogó felügyelet és a megelőző pártfogás eredményes végrehajtása, a pártfogó felügyelet, illetve a megelőző pártfogás hatálya alatt állók társadalmi beilleszkedésének segítése érdekében részt vesz az egészségügyi, a gyermekvédelmi és a szociális ellátást, támogatást vagy szolgáltatást nyújtó szervezetekkel, szervezetekkel továbbá oktatási intézményekkel, civil szervezetekkel való együttműködés létrehozásában, fenntartásában.¹⁴⁴⁴ Fontos változás a korábbi szabályozáshoz képest, hogy a közösségi foglalkoztató elsősorban a megelőző pártfogás hatálya alatt állók, illetve a fiatalok pártfogó felügyelet hatálya alatt állók számára előírt külön magatartási szabályok végrehajtásában vesz részt, illetve szervez programokat.¹⁴⁴⁵ A közösségi foglalkoztató sokféle programot kínál, így például viselkedéskorrekciók, illetve kompetenciafejlesztésre irányuló csoportos és egyéni foglalkozásokat – például agresszióhelyettesítő, szociáliskészség-fejlesztő, munkaerőpiaci tréninget – tart, tanulássegítő programokat, jótételei programokat és helyreállító technikákat

1437 https://tettprogram.hu/Kozossegi_foglalkoztato

1438 Pfr. 60. § (1)

1439 https://tettprogram.hu/Kozossegi_foglalkoztato; <http://docplayer.hu/2492821-Kozossegi-foglalkoztato-szerepenek-modellezese-a-kozossegi-foglalkoztato-szerepenek-modellezese-es-megerositse-a-kozossegi-bunmegelozes-rendszerben.html>

1440 <https://bmprojektek.kormany.hu/tett-program>

1441 2004-ben jött létre a fővárosban a Jóvá Tett Hely Közösségi Foglalkoztató, 2010-ben Miskolcon a Zöldpont Közösségi Foglalkoztató.

1442 Herke-Fábos B. K.: A megelőző pártfogás szerepe a bűnmegelőzésben. Párbeszéd, 2018/1., 33–50. o.

1443 <http://www.kormanyhivatal.hu/hu/baranya/hirek/a-bunmegelozest-segiti-az-uj-kozossegi-foglalkoztato>

1444 Pfr. 60. § (4)

1445 Pfr. 61. § (2)

alkalmaz, a strukturált szabadidő eltöltését elősegítő programokat működtet, valamint egyéni, főleg pszichológiai és mentálhigiénés tanácsadásokat működtet.¹⁴⁴⁶ A közösségi foglalkoztatók a programokon való részvételről közokiratnak minősülő tanúsítványt állítanak ki a résztvevők részére.¹⁴⁴⁷

A megelőző pártfogás

A 2013 decemberében, az Országgyűlés által elfogadott második gyermekbarát törvénycsomag egyik célja az úgynevezett megelőző pártfogás jogintézményének bevezetése, amelyet elsőként az 1430/2011. (XII. 13.) kormányhatározat¹⁴⁴⁸ rögzített a 2012 és 2014 között megvalósítandó feladatok körében. A dokumentum 9. pontja értelmében (2013. január 1-jéig) ki kellett dolgozni a megelőző pártfogás rendszerét, és be kellett illeszteni a fiatalkorúak pártfogásának intézményét a gyermekvédelem rendszerébe a szabálysértést vagy bűncselekményt elkövető gyermek- és fiatalkorúak szocializációjának és reszocializációjának elősegítése érdekében. Az egyes törvényeknek a gyermekek védelme érdekében történő módosításáról szóló 2013. évi CCXLV. törvény egyebek mellett a gyermekvédelmi törvény¹⁴⁴⁹ módosításáról is rendelkezett, amelybe a gyermekvédelmi gondoskodás keretébe tartozó hatósági intézkedések közé bekerült a megelőző pártfogás is. Az azóta több ízben módosult törvény 68/D. §-a értelmében a gyámhatóság a bűncselekmény vagy az elzárással is sújtható szabálysértés elkövetése miatt indult védelembé vétel iránti eljárásban, vagy a már fennálló védelembé vétel mellett az ügyészségnek, a nyomozó hatóságnak a bűncselekmény vagy a szabálysértési hatóságnak a szabálysértés elkövetéséről tájékoztató, a gyámhatóságnak tett jelzését követően megkeresi a pártfogó felügyelői szolgálatot környezettanulmány és a gyermek veszélyeztetettségének bűnmegelőzési szempontú kockázatértékelése beszerzésének a céljából. A veszélyeztetettség magas foka esetén a gyámhatóság a védelembé vétellel egyidejűleg, vagy a már fennálló védelembé vétel mellett a bűnismétlés megelőzése érdekében elrendeli a gyermek megelőző pártfogását, míg legalább közepes

1446 Pfr. 61. § (1)

1447 Pfr. 61. § (4)

1448 A kormány 1430/2011. (XII. 13.) határozata a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégiáról, valamint végrehajtásának a 2012–2014. évekre szóló kormányzati intézkedési tervéről.

1449 A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (a továbbiakban: Gyvt.).

fokú veszélyeztetettség esetén a szülő vagy más törvényes képviselő kérelmének, a gyermekjóléti szolgálat javaslatának és az eset összes körülményének figyelembevételével dönt a megelőző pártfogás mellőzéséről vagy elrendeléséről.¹⁴⁵⁰ Mellőzés esetén a gyámhatóság fél év múlva felülvizsgálja döntését, és szükség esetén megkeresi a pártfogó felügyelői szolgálatot az ismételt kockázatértékelés céljából.¹⁴⁵¹ A jogszabály előírja továbbá, hogy a gyámhatóság a megelőző pártfogás keretében a pártfogó felügyelői szolgálatnál kezdeményezheti a külön jogszabályban meghatározott viselkedéskorrekciós esetkezelési módszerek alkalmazását.¹⁴⁵² A Gyvt. rendelkezik továbbá a megelőző pártfogás keretein belül előírt magatartási szabályokról, a megelőző pártfogás felülvizsgálatáról, illetve megszüntetéséről is, e részletszabályokra didaktikai és terjedelmi okok miatt nem térek ki. A Pfr. II/A. fejezete tartalmazza a pártfogó felügyelők megelőző pártfogással kapcsolatos tevékenységére vonatkozó további rendelkezéseket, amelyek közül itt csak néhányat emelek ki. A megelőző pártfogás előkészítése során a megelőző pártfogó felügyelő és a gyermekjóléti szolgálat családgondozója kölcsönös tájékoztatás mellett, együttműködve jár el¹⁴⁵³, végrehajtása során pedig ez az együttműködési kötelezettség az említetteken kívül a gyermekvédelmi gyámra is kiterjed.¹⁴⁵⁴ A pártfogó felügyelő a megelőző pártfogást az egyéni pártfogási terv alapján hajtja végre, amely tartalmazza egyebek mellett a kapcsolattartásra és együttműködésre vonatkozó kötelezettségeket, a találkozások gyakoriságát és a megállapított magatartási szabályokat.¹⁴⁵⁵ A Pfr. 19/J. § szakasza szerint a megelőző pártfogást a gyermekkorú vagy fiatalkorú lakcíme vagy tényleges tartózkodási helye szerint illetékes kormányhivatal által kijelölt fiatalkorúakkal foglalkozó pártfogó felügyelő látja el a gyámhatóság megelőző pártfogást elrendelő határozata alapján. A jogszabály példálózó jelleggel sorolja fel a megelőző pártfogó felügyelő legfontosabb feladatait, így a magatartási szabályok betartásának figyelemmel kísérését, az együttműködési és kapcsolattartási kötelezettségek betartásának ellenőrzését és a gyermekkorúnak, illetve fiatalkorúnak a bűnismétlés kockázatának csökkentését célzó támogatását. A további részletszabályok ismertetésétől e helyütt azért tekintek el, mert kutatásomban a megelőző pártfogás jogintézményének pusztán a pártfogó

1450 Gyvt. 68/D. § (4)

1451 Gyvt. 68/D. § (5)

1452 Gyvt. 68/D. § (7)

1453 Pfr. 19/H. §

1454 Pfr. 19/K. § (1)

1455 Pfr. 19/I. §

felügyelők egyre gyarapodó munkaterhének, valamint a hazai harmadlagos megelőzési gyakorlat változásainak értékelése szempontjából van relevanciája. Továbbá, mivel a vonatkozó jogszabály-módosítások csak 2015. január 1-jén léptek hatályba, a 2014 első felében lefolytatott kutatás során nem volt lehetőség a megelőző pártfogás gyakorlatának vizsgálatára, csak az azzal kapcsolatos előkészületek, ismeretek, attitűdök felmérésére volt módom.

7.3.4. A Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységére vonatkozó statisztikai adatok

A Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységének összetételére, illetve a pártfogó felügyelők munkaterhére vonatkozó pontos és hiteles kép felvázolása csak a vonatkozó statisztikai adatok ismeretében lehetséges. A következő, a kutatást közvetlenül megelőző évek adatait tartalmazó áttekintést a KIH, illetve a Pártfogó Felügyelői Szolgálat 2011., 2012. és 2013. évi beszámoló¹⁴⁵⁶, továbbá az Országos Statisztikai Adatfelvételi Program adatai¹⁴⁵⁷ alapján állítottam össze. Az ügyszer mint mennyiségi mutató azért fontos, mert kihat a munka minőségére, ezen belül a bűnismétlés megelőzését célzó tevékenységek hatékonyságára is.

Ahogy azt a 3. számú ábra jól szemlélteti, a teljes ügyforgalom folyamatos növekedése a pártfogó felügyelet 2003. évi reformja után jellemző tendencia volt, így volt ez a kutatást közvetlenül megelőző években is. A szolgálat 2012-ben 99 443¹⁴⁵⁸, 2013-ban pedig 102 999 ügyet látott el, amely a 2011-es ügyforgalomhoz képest 3,7, illetve további 3,7 százalékos növekedést jelentett, amelyet 2014-ben mérsékelt csökkenés követett. Az azt megelőző ügyszámemelkedés elsősorban a közérdekű munka végrehajtása ügycsoportban tapasztalható jelentős növekedésnek volt tulajdonítható. A közérdekűmunka-büntetés végrehajtása óriási terhet ró a pártfogó felügyelőkre, és – ahogy az a 4. számú ábrán látható – különösen így volt ez a kutatás idején, illetve az azt közvetlenül megelőző és követő években, bár a 2016-os tetőzés óta ebben az ügycsoportban is ügyszámcsökkenés tapasztalható. Az 5. számú ábra alapján megállapítható, hogy a pártfogó felügyelet végrehajtása ügycsoportban az ügyszámcsökkenés

1456 A 2011. és 2013. évi beszámolót a KIH bocsátotta a rendelkezésemre. A 2012. évi beszámoló 2014-ben elérhető volt az interneten. <http://observatory.oma.hu/documents/10179/12564/Beszamolo%202013>

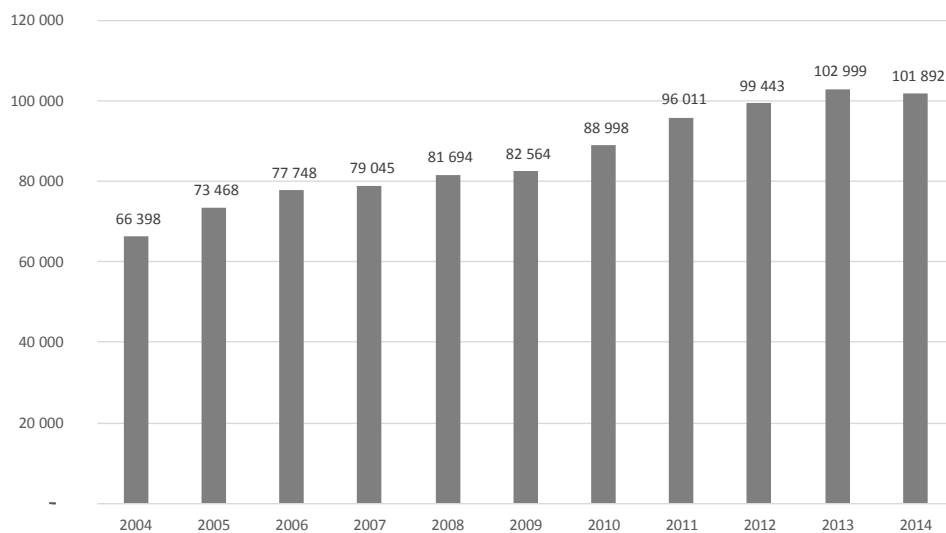
1457 <https://igazsagugyiinformaciok.kormany.hu/partfogo-felugyeloi-szolgalat>

1458 A Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal 2012. évi beszámolója, 11. o.

már a kutatás előtti években megkezdődött, és 2015 óta¹⁴⁵⁹ markánsan érvényesül ez a tendencia, noha a szakemberek leterheltsége így is számottevő.

3. számú ábra

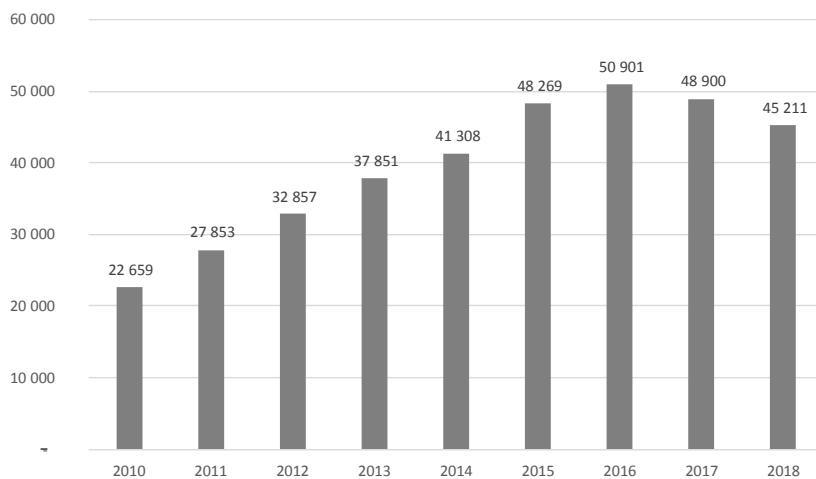
Folyamatban volt ügyek számának változása 2004–2014 között

Forrás: OSAP-statisztika

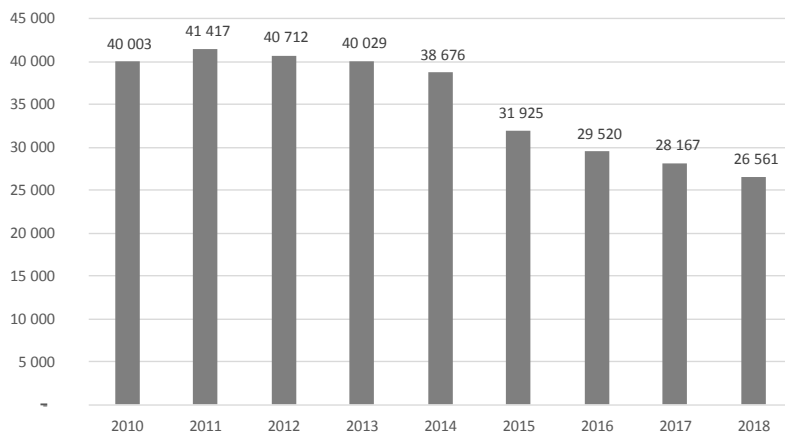
1459 A 2014-ben bekövetkezett szervezeti átalakulásokat követően a pártfogó felügyelői feladatok egy része – így a feltételes szabadságra bocsátott elítéltek pártfogó felügyeletének végrehajtása – a büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelőkhöz került.

4. számú ábra

**Folyamatban volt ügyek számának változása
a közérdekűmunka-ügycsoportban 2010–2018 között**

Forrás: OSAP-statisztika

5. számú ábra

**Folyamatban volt ügyek számának változása
a pártfogó felügyelet végrehajtása ügycsoportban 2010–2018 között**

Forrás: OSAP-statisztika

A kutatást megelőző években tapasztalható ügyszámnövekedéssel természetesen a pártfogó felügyelőkre jutó átlagos ügyteher is emelkedett; míg 2010-ben ez fejenként 227 ügyet jelentett¹⁴⁶⁰, addig 2011-ben 269,7, 2012-ben pedig 270,2 – egyes megyékben 300 felett – volt a pártfogó felügyelőkre jutó ügyek számának átlaga.¹⁴⁶¹ A jelentős növekedés oka a folyamatos ügyszámnövekedés mellett a pártfogó felügyelők létszámának 2011-ben, 9,2 százalékkal történő csökkentése. További problémát jelentett a szolgálatnál a felnőtt- és a fiatalkorú pártfogoltakkal foglalkozó szakemberek átlagos ügyterhei közötti számottevő különbség, amely leginkább annak volt tulajdonítható, hogy a közérdekű munkára ítélték körében jellemzően jóval magasabb a felnőtt- mint a fiatalkorúak száma, tehát a felnőttkorúak pártfogó felügyelőinek ügyterhe a fiatalkorúakéhoz képest közel háromszoros volt.

Az egyes ügycsoportok teljes szakfeladaton belüli aránya alapján felállított rangsor nagyjából hasonlóan alakult évről évre. 2011-ben a teljes ügyforgalom belül a pártfogó felügyelet végrehajtása (43,1 százalék), a közérdekű munka végrehajtása (29) és a környezettanulmány készítése (15,65) volt a legjelentősebb ügycsoport. A Pártfogó Felügyelői Szolgálat 2013. évi beszámolója¹⁴⁶² szerint a rangsor a tárgyévben is hasonlóan alakult. Az azóta eltelt években megfordult a trend, a közérdekűmunka-büntetés ügyszámai meghaladják a pártfogó felügyelet végrehajtása ügyszámait (6. számú ábra).

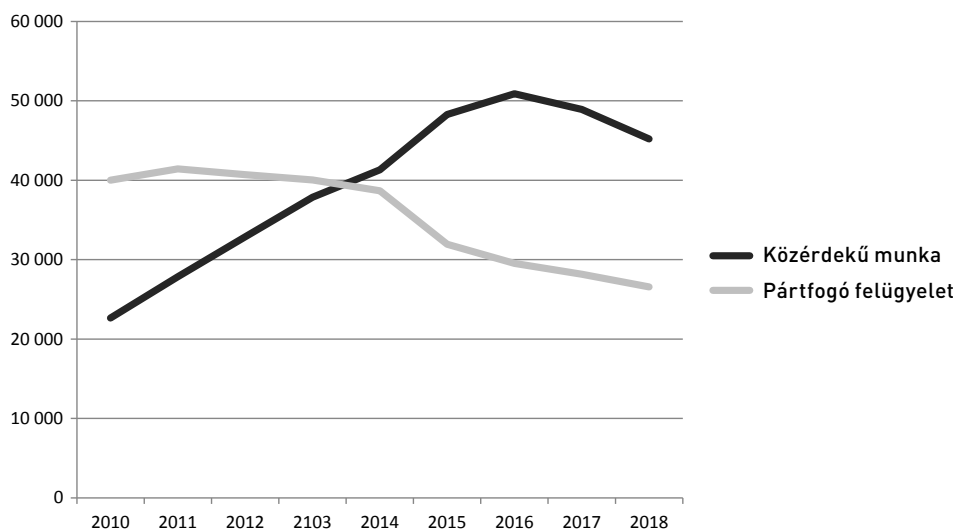
1460 Beszámoló a Pártfogó Felügyelői Szolgálat 2011. évi feladatainak ellátásáról, 6. o.

1461 A Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal 2012. évi beszámolója, 12. o.

1462 A Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal 2013. évi rövidített beszámolója.

6. számú ábra

Folyamatban volt ügyek számának változása a közérdekűmunka- és a pártfogófelügyelet-ügycsoportokban 2010–2018 között

Forrás: OSAP-statisztika

Ami a pártfogó felügyelet végrehajtását illeti, a 2011. évi adatok¹⁴⁶³ szerint a felnőttkorúakkal foglalkozó pártfogó felügyelők átlagosan 75,4, a fiatalkorúak pártfogó felügyelői pedig átlagosan 58,5 fő pártfogó felügyeletét látták el. Bár ezek a számok 2012-ben átlagosan 1,7 százalékos csökkenést mutattak¹⁴⁶⁴, még így is meghaladják a Pártfogó Felügyelői Szolgálat felállításának és működésének szabályozási elveiről szóló, 1183/2002. (X. 31.) számú kormányhatározat mellékletében¹⁴⁶⁵ a „Pártfogó felügyelet végrehajtása” ügycsoportban folyamatban lévő ügyekre vonatkozóan ajánlott maximális számot; ez fiatalkorúak esetében 45, felnőttkorúak esetében 65 ügy volna. A pártfogó felügyelet végrehajtásán kívül pedig – ahogy azt az előzőekben láttuk – egyéb feladataink is vannak, illetve voltak a kutatás idején a pártfogó felügyelőknél, méghozzá egyre

1463 Beszámoló a Pártfogó Felügyelői Szolgálat 2011. évi feladatainak ellátásáról, 6. o.

1464 A Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal 2012. évi beszámolója, 11. o.

1465 Melléklet a Pártfogó Felügyelői Szolgálat felállításának és működésének szabályozási elveiről szóló 1183/2002. (X. 31.) Korm. határozathoz, 7. pont.

növekvő ügyszámmal. 2014 végén 347 pártfogó felügyelő dolgozott az országban, ami 11,4 százalékos csökkenést jelent a 2010. évi létszámhoz képest.¹⁴⁶⁶ 2015-ben a pártfogó felügyelők által ellátott ügyek száma elérte a 104 814-et, ami közel 9000-rel haladta meg a 2011-es ügyszámot.¹⁴⁶⁷ Figyelembe véve, hogy a büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelet létrehozása miatt áthelyezett szakemberekkel még tovább csökkent a létszám, az egy pártfogó felügyelőre jutó átlagos ügyszám emelkedése nyilvánvaló volt.¹⁴⁶⁸ Jelenleg is mindössze 340 pártfogó felügyelő dolgozik országszerte a Pártfogó Felügyelői Szolgálatnál¹⁴⁶⁹, és bár az elmúlt évek statisztikai adatai¹⁴⁷⁰ az éves ügyszám csökkenéséről árulkodnak, a szakemberek munkaterhe még így is számottevő.

7.4. A pártfogó felügyelet bűnisméltés-megelőzési gyakorlata a szakemberek szemszögéből: empirikus eredmények

A fókuszcsoporthoz és az egyéni interjúk során, valamint a nyitott kérdéseket is tartalmazó strukturált kérdőív felvétele révén kapott adatokból meglehetősen összetett kép bontakozik ki egyrészt a pártfogó felügyelet cél- és eszközrendszere, illetve a pártfogó felügyelők munkaköre, tevékenysége, másrészt az utóbbival kapcsolatos tapasztalatok, vélemények, valamint a jelzett problémák és a jövőre vonatkozó javaslatok tekintetében. A továbbiakban ezeket tárgyalom, mégpedig a kutatási kérdések és a tematikus elemzés során kibontakozó témakörök, kategóriák ötvözésével kialakított szempontrendszer alapján. E főbb témakörök elemzésébe szövöm bele a kérdőívekből kapott adatokat is.

1466 Sipos F.: Munkával kapcsolatos szankciók a magyar büntetőjogban. Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2017, 204. o. https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/235903/PhD_Sipos_2017_nyomtatni_titkosított.pdf?sequence=1&isAllowed=y

1467 Uo. 203. o.

1468 A büntetés-végrehajtási felügyelők munkaterhe sem kevés (2017-ben átlagosan fejenként 190 ügy), és az erősödő fluktuáció is problémát jelent. Lásd Juhász F.: A bűnisméltés megelőzéséhez kapcsolódó büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelői szakmai feladatok. Börtönügyi Szemle, 2017/3., 5–27. o.

1469 <https://igazsagugyiinformaciok.kormany.hu/index>

1470 OSAP-adatok. <https://igazsagugyiinformaciok.kormany.hu/index>

7.4.1. A pártfogó felügyelet célja és funkciói: kontroll, támogatás vagy mindkettő?

A pártfogó felügyelet céljára vonatkozó kérdés mind a fókuszcsoporton, mind az interjúkban felmerült, és a kérdőívben is szerepelt. A legtöbb megkérdezett pártfogó felügyelő – a jogszabályokban foglaltaknak megfelelően – a bűnisméltés megelőzését¹⁴⁷¹, illetve a bűnisméltés valószínűségét növelő kockázati tényezők kiküszöbölését és a reintegráció támogatását tekintette a pártfogó felügyelet céljának. A fókuszcsoport egyik résztvevője úgy fogalmazott, hogy „számomra a cél az az, hogy a pártfogolt, akivel dolgozom, ne kövessen el újabb bűncselekményt, legalább az idő alatt, ameddig a pártfogó felügyelet tart. Felkészítjük arra, hogy ennek mi lehet a következménye, hogyan kell erre reagálni, hogyan kell tudnia ezzel élni a jövőben és levonni a tanulságokat, [...] Én ezt látom célnak.” A társadalomba való visszailleszkedés támogatása és a harmadlagos megelőzés mellett további célokat is említettek a megkérdezettek, így például a társadalom irányába történő jóvátételt, a helyreállító igazságszolgáltatási szemlélet megvalósítását, a büntetés-végrehajtás káros következményeinek csökkentését, fiatalok esetében a reszocializációt, nevelést. Voltak, akik különböző eszközöket – így a munkahelyteremtést, a családi kapcsolatok helyreállítását, az egyén státuszának javítását és az adott élethelyzetből való kitörése támogatását – nevesítettek a pártfogó felügyelet céljaként.

Több interjúalany a felügyelet és a támogatás dichotómiája oldaláról közelítette meg a kérdést. A kontroll- és a támogatófunkciók kettőssége mint motívum szinte valamennyi interjúban felbukkant, ahogy a fókuszcsoporton is központi kérdésként merült fel, mégpedig elsősorban a pártfogó felügyelet céljához kapcsolódva. Több pártfogó felügyelő egymással párhuzamosnak tartotta a két alapvető funkciót, illetve olyan véleményt is hallottam, amely az ellenőrzést magát is a támogatás egyik eszközének tekinti. A fókuszcsoporton kibontakozott diskurzus és az interjúk egyik meghatározó álláspontja szerint a pártfogás hol támogatást, hol felügyeletet jelent, amely funkciók mintegy „hullámoznak”, egymást váltogatva jelennek meg. A fókuszcsoport egyik résztvevője ezt a következőképp fogalmazta meg: „...*nekem ez egy mérleg: van egy pártfogó része, meg egy felügyelet része*”. Az egyik interjúalany a kontrollt, felügyeletet az intézkedés fő céljának tartott bűnmegelőzéshez kapcsolta, míg a támogatást egy olyan segítő szerepnek tekintette, amely által a pártfogó felügyelő voltaképp a szociális

1471 Néhány megkérdezett „dekriminalizációként” utalt erre a célkitűzésre.

háló részévé válik. Egy másik pártfogó felügyelő véleménye szerint a jogszabályi háttérnek köszönhetően a felügyelet az egyszerűbb, könnyebben megvalósítható aspektusa a munkájuknak, míg a pártfogás, támogatás jóval összetettebb és eszköztelenebb feladat. Mindazonáltal úgy vélte, nem lehet e két funkciót egymástól szétválasztani, *„mert akkor súlyát veszti a segítség is”*. Utóbbi, tehát a két funkció szoros összefonódását és kölcsönhatásait hangsúlyozó álláspont mellett több megkérdezett tette le a garast, jelezve, hogy egyik vagy másik primátusát sem tudják egyértelműen megállapítani. Arra is fény derült a fókuszcsoport és az interjúk során, hogy a felügyelet és támogatás eszközeinek alkalmazása függ a pártfogó felügyelő és a pártfogolt személyiségétől és az ügy körülményeitől is. A felügyelő például gyakran mérlegelni kénytelen, hogy milyen magatartások esetén alkalmazza a lehetséges jogkövetkezményeket, azaz *„nyomja fel”* a pártfogoltat, és mikor ne tegye ezt. Az egyik interjúalany a szülői felügyelethez hasonlította a pártfogó felügyeletet, amiben a pártfogolt helyes irányba terelése és az ezzel kapcsolatos feladatok szigorú ellenőrzése nem rideg *„keménykedés”*, hanem a pártfogolt érdekeit szolgálja: *„Ezt nem hiszem, hogy lehetne súlyozni, hogy mikor felügyelem, és mikor pártfogolom, hanem minden tevékenységgel pártfogolom és felügyelem [...] Ez inkább segítő felügyelet, amit próbálunk betartani.”* Két másik pártfogó szintén az apai szerephez hasonlította a pártfogó felügyelő attitűdjét, aki egyikük szerint *„egyszerre felügyel, és egyszerre elfogad”*.

A támogatás tehát önmagában nem elég, szükség van a felügyelet eszközeire, akár a potenciális szankciók kilátásba helyezésére is. Éppen ezért a megkérdezett pártfogó felügyelők egy része a kontrollfunkciót tekintette elsődlegesnek a támogatással szemben. *„A pártfogó felügyelet a felügyelet egy módja; nem hullámozhat, hogy mikor pártfogolom, és mikor felügyelem őt, mert végig felügyelem, hogy mennyire próbál eltérni a rossz szokásaitól, amelyek korábban jellemzőek voltak rá; a társas kapcsolatait, a családi körülményeit, az iskolai tanulmányaihoz való viszonya. Az egész élethez való viszonyát próbálom befolyásolni szerintem a felügyelet eszközeivel”* – foglalta össze álláspontját a fókuszcsoport egyik résztvevője.

Bár a kutatásban részt vevő szakemberek többsége a felügyelet mellett a segítő-, támogatófunkciót is fontosnak tartotta, úgy vélték, ez nem tud a szükséges mértékben érvényesülni munkájuk során, aminek nagyrészt a később tárgyalt eszköztelenség az oka. Van, aki ennél általánosabb kritikát fogalmazott meg, azt kifogásolva, hogy a segítség mint szemlélet, attitűd nincs jelen megfelelő mértékben a pártfogó felügyelői szakmában. Az, hogy a munka fokmérője az adminisztráció mennyisége és milyensége, óhatatlanul azzal a következménnyel jár, hogy a gyakorlati munka, azon belül pedig különösen a pártfogás

háttérbe szorul. „...pózolás, pantomim, dobálózás az információval úgy, hogy közben elvész az elítélt” – foglalta össze a többek által említett problémát az egyik interjúalany.

A kutatás során gyűjtött kvalitatív adatokból tehát megállapítható, hogy a pártfogó felügyelők szinte kivétel nélkül a bűnisméltés megelőzését és a reintegráció elősegítését tekintik a pártfogó felügyelet elsődleges céljának. Az e célkitűzések megvalósítását célzó funkciók, nevezetesen a kontroll és a támogatás dichotómiája fontos relevanciával bír e kérdés vonatkozásában, mintegy tematizálja a pártfogó felügyelői tevékenység tartalmát. E két aspektus kapcsolata, arányai és egyensúlya tekintetében nincs ugyan teljes konszenzus a kutatás során megkérdezett pártfogó felügyelők között, azonban az elmondható, hogy a többség mind a felügyeletet, mind a segítő, támogató tevékenységet fontosnak tartja a munkája során. A véleményekben a mérleg nyelve a felügyelet, illetve ellenőrzés irányába billent el, miközben az is világosan kirajzolódott belőlük, hogy a szakemberek nagy része szerint a pártfogó felügyeletben nem választható el élesen és egyértelműen egymástól a kontroll és a támogatás. A hazai pártfogó felügyelők identitását tehát nemcsak a szankció végrehajtásának felügyeleti vonatkozásai határozzák meg, hanem munkájuk emberi és szociális aspektusai is.

7.4.2. A pártfogó felügyelet helyzete az elmúlt évek változásai tükrében

A fókuszcsoporton a pártfogó felügyelet helyzetével, változásai irányával kapcsolatos vélemények is megfogalmazódtak. A kutatás egyik résztvevője annak a, hangsúlyozottan személyes, nem hivatalos álláspontjának adott hangot, hogy a pártfogó felügyelet „rendszerint nincs a megfelelő helyen”, azt „először is definiálni kéne”. Véleménye szerint míg a pártfogó felügyelet megmaradt a kettős nyomtávú büntetőpolitika „egy humánusabb, liberálisabb végrehajtási irányzatának”, a Btk. szerkezete átalakult és a büntetőpolitika is a korábitól eltérő irányt vett. Úgy véli, a pártfogó felügyelet az új Btk. szellemiségétől idegen; megmaradt a régi szabályozás, de nem illik bele a büntető igazságszolgáltatási rendszerbe. Az iménti véleményt megfogalmazó szakember szerint rendszerint, illetve szervezetenként kellene rendezni a pártfogó felügyelet helyzetét, álláspontjával több kollégája egyetértett.

A kutatásban megkérdezettek közül többen is utaltak arra – az előbbi véleménnyel többé-kevésbé egyetértve –, hogy a pártfogó felügyelet a kutatást megelőző néhány évben marginális szerepbe került, ami megfelelő központi

irányítás és koncepció nélkül kénytelen működni. *„Akár csak a jogszabályváltozásokat nézzük, akár a szervezeti változásokat, akár az emberállomány változását nézzük, tehát minden szinten hatalmas változások voltak”* – foglalta össze tapasztalatait a fókuszcsoporthoz tartozó résztvevője. Akik tanúi voltak a 2003-as reformnak, mert akkor már pártfogó felügyelőként dolgoztak, vagy nem sokkal utána léptek be a szervezetbe, egy kivétellel kedvezően nyilatkoztak az annak eredményeként kialakult gyakorlatról. Mind a fókuszcsoporthoz tartozó interjúkban történtek utalások arra, hogy a 2014 előtti néhány évben romlottak a munkakörülmények. Súlyos, több évre kiható problémát okozott például a 2009-ben bevezetett létszámstop¹⁴⁷², amely miatt nőttek a pártfogó felügyelők munkaterhei. Mivel sokan elmentek nyugdíjba, és a rendszerbe egyre több, a korábbiaknál kevésbé képzett és mentori segítséget nem kapott pártfogó felügyelő került be, a szakmai tevékenység színvonala is romlott valamelyest. A különböző speciális programok, csoportos foglalkozások területén ország-szerte megmutatkoznak a változások, mivel az átszervezések kapcsán sok olyan szakember is kikerült a rendszerből, akik speciális képzettségük miatt nélkülözhetetlenek volnának például agressziókezelő tréningek, családi döntéshozó csoportkonferenciák vagy más csoportos foglalkozások tartásához. Rengeteg pénz, idő és energia elment olyan szakemberek képzésére, akik időközben ott hagyták a pártfogó felügyelői szolgálatot. A kutatásban részt vevő pártfogó felügyelők egy része további problémaként említette, hogy egyre kevesebb professzionális segítséget kapnak munkájukhoz. Nem mindig egyértelmű számukra, hogy milyen problémával hova, kihez kell fordulni – elmondásuk szerint ez korábban olajozottabban működött. Volt, aki abban látta a kutatást megelőző évek változásainak lényegét, hogy korábban rugalmasabb volt a munkaidő, több időt tudott terepen tölteni, és lényegesen kevesebbet kellett adminisztrációra fordítania. Az „adminisztrálódás”, a „papírgyártás” és az aktaszám-orientált teljesítménymutatókra épülő rendszer vissza-visszatérő motívum volt a fókuszcsoporthoz tartozó interjúk során. Többen megfogalmazták, hogy a rendszer bürokratizálódása miatt a munka érdemi, emberi oldala erősen a háttérbe szorult. Ezek a problémák eltérő mértékben merültek fel az egyes megyékben, de abban egyetértés volt a kutatás résztvevői között, hogy a változás tendenciája a kutatást megelőző években kedvezőtlenül alakult.

1472 1127/2009. (VII. 29.) Kormányhatározat az államigazgatási szervek létszámgazdálkodását érintő átmeneti intézkedésekről.

7.4.3. Más szervezetekkel való együttműködés

Szorosan kapcsolódik a pártfogó felügyelet helyzetének, illetve a büntető igazságszolgáltatási rendszerben elfoglalt helyének kérdéséhez az egyéb szervezetekhez, intézményekhez való viszonya, illetve a köztük való kooperáció vagy annak hiánya. A fókuszcsoporthoz és az interjúk egyik nagy tanulsága az volt, hogy a jogszabályok rendelkezései önmagukban nem biztosítják a zökkenőmentes és hatékony munkavégzést. Ez nemcsak a pártfogó felügyelet későbbiekben tárgyalt tartalma, eszközei tekintetében érvényes megállapítás, hanem a más szervezetekkel való együttműködés területére is vonatkozik. Nagyon fontos például a rendőrséggel való kapcsolat, egyrészt a pártfogó felügyelet végrehajtásában való közreműködés, másrészt a pártfogottakkal kapcsolatos adatokról, információkról történő értesülés szempontjából. Volt olyan megye, ahol a kutatás idején a rendőrséggel való megfelelő kapcsolat hiányában a pártfogó felügyelők még akkor sem számíthattak segítségre, ha az adott ügyben az együttműködési kötelezettséget jogszabály írja elő. Ahol jó az informális kapcsolatrendszer a pártfogó felügyelői szolgálat és a rendőrség között, ott sokkal gördülékenyebben zajlott, zajlik ebben a vonatkozásban a munkavégzés; a jogszabályok teremtette nehézségeket – például az egyes eljárási cselekményekre előírt rövid határidőket – gyakran kölcsönös kooperációval hidalják át. Azt is elmondták ugyanakkor a fókuszcsoporthoz résztvevői, hogy a nagyobb településeken, illetve a városokban nehezebben valósul meg a napi szintű, kölcsönös adatszolgáltatás.

A rendőrséggel való együttműködés mellett természetesen a büntetés-végrehajtási intézetekkel való kapcsolattartás módja és hatékonysága is fontos. A fókuszcsoporthoz igen hamar felszínre került az a probléma, hogy a pártfogó felügyelők gyakran nem értesültek idejében arról, ha egy pártfogoltjuk bekerült a börtönbe, és felesleges köröket kellett futniuk a felkutatása érdekében. Egyes megyékben jól működött a büntetés-végrehajtási intézetek és a pártfogó felügyelői szolgálat között az információáramlás akár telefonon vagy e-mailben is, más megyékben azonban a pártfogó felügyelő csak akkor kapott tájékoztatást, ha bement az intézetbe, és ott kért információt, illetve nézte át a nemrég bekerültek listáját. A pártfogó felügyelet és a rendőrség, illetve a büntetés-végrehajtás közötti kommunikáció és együttműködés módja és eredményessége tehát megyénként, illetve településenként eltérő és esetleges volt a kutatás idején, nagyban függött a személyes kapcsolatoktól és a helyi viszonyoktól. Annak azonban, hogy az említett szervezetek nem mindig tudtak

maradéktalanul eleget tenni a jogszabályban foglalt tájékoztatási kötelezettségüknek, nem a hajlandóság vagy akár a jó kapcsolat hiánya volt a fő oka. Ahogy azt az egyik, vezető beosztású szakember megállapította, „*a rendszerbe beleillő elemeknek – rendőrség, ügyészség, gyermekjóléti szolgálat, családsegítő, bv. – nincs közös információs bázisuk*”. A fókuszcsoporton felmerült tehát az igény egy egységes információs bázis kialakítására, vagy legalábbis a Robotzsaru program ilyen jellegű kiegészítésére a hatékonyabb információ-áramlás és együttműködés érdekében.

A *civil szférával való kapcsolat* szintén jelentős témaként merült fel mind a fókuszcsoporton, mind az interjúkban. Több megkérdezett részéről is az a vélemény fogalmazódott meg, hogy korábban inkább volt lehetőség együttműködést és segítséget kérni, míg a kutatást megelőző időszakban ez már nem volt jellemző: „*Kifogytak a pénzből, a lendületből, és az emberből is.*” A civil szervezetek és általában véve a társadalom segítségére kevésbé a pártfogó felügyelet, mint inkább a közérdekű munka végrehajtásához van szükségük, mert nagyon nehéz letöltőhelyről gondoskodni, különösen amióta ugrásszerű növekedés tapasztalható a közérdekűmunka-ügycsoportban. Néhány alapítvánnyal¹⁴⁷³, egyesülettel vagy más civil szervezettel sikerült időszakosan vagy hosszú távon együttműködést kialakítani, például a kémiai addikciókkal és más mentális problémákkal küszködő pártfogoltak kezelése, gondozása terén. „*A nehézsége ennek az, hogy általában ezek a civil szervezetek nyilván megyeszékhelyekhez igazodnak, tehát kis falvakban, kisebb településeken ilyenre nincsen lehetőség*” – hangzott el a fókuszcsoporton. Továbbá „*az alapítványok és a társszervek is nagyon el vannak a saját munkájukkal havazva, esetleg pályázati lehetőséget lehet megfogni, és abban érdekeltek ők is*”. Bizonyos pályázatok keretein belül tehát megvalósítható egy-egy program, azonban utóbbiakkal vegyesek a tapasztalatok: „*gyakran sokkal inkább az eredmények igazolása a fontosabb, mint a valós cél*”. Az egyházakkal, illetve az egyházi szervezetekkel való kapcsolat sem egyforma a kutatásban részt vevő megyékben. Van, ahol az egyházi lelkészség aktívan részt vesz a bűnmegelőzéssel és az elkövetők reintegrációjával kapcsolatos tevékenységekben, így például rendszeresen bejárnak a büntetés-végrehajtási intézetekbe, de volt példa arra is, hogy onnan szabadulónak szállást nyújtottak. Egyes egyházi lelkészségekkel, illetve a Magyar Máltai Szeretetszolgálattal kapcsolatban például a fókuszcsoporton, illetve az interjúk során több pártfogó felügyelő is kedvező tapasztalatokról számolt be. Amire szinte minden szolgálat-

1473 Például Nyírség Könyvtár Alapítvány, Adelante Alapítvány.

nál lett volna igény, az az egyre türelmetlenebbnek tűnő ügyfelekkel – nemcsak a pártfogoltakkal, hanem például a jogi segítségnyújtást vagy az áldozatsegítést igénybe vevő kliensekkel – való kommunikációt segítő szakemberek, elsősorban pszichológusok segítségét biztosító civil vagy állami szereplők. Néhány megyében – például Csongrádban – TÁMOP pályázat keretein belül sikerült felvenniük pszichológust, és kedvező tapasztalatokról számoltak be.

7.4.4. Munkakörülmények: adminisztráció, fluktuáció és a pártfogó felügyelők szakmai háttere

A fókuszcsoport és az interjúk során meglehetősen gyakran került szóba a pártfogó felügyelők nagyfokú *leterheltsége*, amely egyrészt a feladatok sokrétűségéből, másrészt – és elsősorban – az egy pártfogóra jutó igen magas átlagos ügyszámból fakad. A kutatásban részt vevő megyékben a kutatás idején nem volt ritka a fejenkénti százötven-kétszáz fölötti ügyszám, de volt olyan megye, ahol háromszáznál több ügyszám is előfordult egy-egy pártfogó felügyelőnél. A helyzet a kutatást megelőző években elsősorban a közérdekűmunka-ügycsoportban tapasztalható drasztikus ügyszámemelkedésnek volt betudható, illetve annak, hogy a jogszabályi háttér változásait zökkenőmentesen követni nem képes gyakorlat okán a közérdekűmunka-büntetések végrehajtása „feltorlódt”. További problémaként fogalmazódott meg, hogy a teljesítmény mércéjévé szinte csak és kizárólag az aktaszám vált, és az esetleges ellenőrzések is inkább csak az adminisztrációra terjedtek ki, az érdemi gyakorlati munkára nem.

A kutatás idején a magas aktaszám mellett a feladatok sokfélesége is okozott problémákat, és ez azóta sincs másként. Ami az egyes pártfogó felügyelők munkakörét illeti, meglehetősen nagy különbségek mutatkoznak az ellátott ügycsoportok száma vonatkozásában. Egyes megyékben – nyilván elsősorban ott, ahol a pártfogó felügyelők létszáma ezt lehetővé, illetve az ügyszám különösen szükségessé teszi – van specializáció¹⁴⁷⁴, más helyeken ez kevésbé jellemző. A tapasztalatok szerint a specializált munkamegosztással növelhető a munka hatékonysága, a kisebb létszámmal működő szolgálatoknál azonban erre gyakran nincs lehetőség, ami nemcsak nagyfokú leterheltséget, hanem szerepzavart is okoz.

Részben a kutatást megelőző évek szervezeti változásaival, részben a növekvő munkaterhekkel kapcsolatos jelenség a nagyfokú fluktuáció a Pártfogó Fel-

1474 Például a fővárosban vagy Baranya megyében.

ügyelői Szolgálaton belül, amelyet főleg a vezető beosztású pártfogó felügyelők említettek problémaként. A kutatás idején a korábbi szakemberek mellett nagyon sok új kolléga került be a rendszerbe, másféle háttérrel, és nem volt korábbi tapasztalatuk. *„Vannak a régi klasszikus pártfogó felügyelők, akik vagy a bv. csoportból, vagy a Gyiviből jöttek, mindketten mást csináltak, másképpen álltak hozzá az ügyek kezeléséhez”* – mondta el egy vezető a fókuszcsoporton, egyik kollégája pedig hozzátette, hogy *„Vannak új belépők, de ők máshogy szemlélik az egészet, nincs meg a tapasztalatuk”*. Nagyon eklektikus tehát a pártfogó felügyelők szakmai háttere, ráadásul a speciális feladatokra, így bizonyos csoportos tréningek tartására drága pénzen kiképzett kollégák nem elhanyagolható része is elkerült a szolgálattól. A régi, tapasztalt kollégák tömeges távozása abból a szempontból is problémás, hogy kiesésükkel a pártfogó felügyelet kapcsolati tőkéje is megcsappan. Több, a kutatásban részt vevő pártfogó felügyelő szavá tette továbbá, hogy nincs megfelelő humánpolitikai szűrés az új kollégák beléptetésénél, annak ellenére, hogy a jelentkezők száma alapján volna lehetőség a erősebb szakmai szempontú válogatásra.

7.4.5. Képzés, szupervízió

Az eddig leírtak fényében méltán merültek fel a képzéssel, továbbképzéssel és a szupervízióval kapcsolatos kérdések a fókuszcsoporton. A fókuszcsoport valamennyi résztvevője és a legtöbb interjúalany fontosnak tartotta a megfelelő tartalmú és színvonalú szakmai képzést és továbbképzést, különösen a sok új, számottevő tapasztalattal nem bíró kolléga miatt. Fontos azonban, hogy a képzés találkozzon a szakma igényeivel, legyen célzott és releváns tartalma, mert a felesleges tanfolyamokat érthető módon teherként élik meg az érintettek. Többek percepciója szerint ugyanis bár a kutatást megelőző időszakban úgy tűnt, volt pénz a továbbképzésre, az nem mindig tűnt hasznosnak számukra: *„Mindig olyan emberek voltak ott, akik annyit se tudtak a munkánkról, mint mi, akkor ő milyen tanácsot adhat nekünk?”* A módszertani képzésekre például óriási szükség volna. Amire még a színvonalas továbbképzésnél is nagyobb igény fogalmazódott meg, az a rendszeres mentori találkozó, illetve a szupervízió. A pártfogó felügyelők rengeteg nehéz sorssal találkoznak, napi szinten kell döntéseket hozniuk és problémákat megoldaniuk úgy, hogy ezeket gyakran senkivel nem tudják megbeszélni. Mind a megfelelő szakmai színvonal fenntartása, mind a szakemberek mentálhigiénés állapotának védelme szempontjából fontos volna esetmegbeszélő csoportokat, mentori találkozókat tartani, illetve szupervíziós

lehetőséget szervezni a pártfogó felügyelők számára. Az egyes megyei szolgálatok saját eszközeikkel, lehetőségeik körében próbálták, próbálják meg pótolni a rendszer effajta hiányosságait. Volt olyan megye, ahol a kutatás idején minden hónapban csoportos megbeszéléseket tartottak a megye pártfogó felügyelői számára, amelyen meg tudták beszélni egymással az elmúlt hónap történéseit, változásait, problémáit: *„...ennek igazából az a fontosabb célja, hogy amikor megesszük a kis szendvicseinket, akkor megbeszéljük az élet történéseit. Ez szolgál a kiegészés ellen, de sokszor tényleg ez a fontosabb, hogy csak ülünk, és egymással beszélgetünk.”* A szupervíziót nem feltétlenül csak rendszeres időközönként történő találkozókkal tudnák elképzelni a megkérdezett pártfogó felügyelők, hanem egy rugalmasabb rendszer keretein belül is megvalósíthatónak tartanak: *„Az lenne a célszerű, ha volna egy olyan rendszer, amihez folyamatosan hozzá tudunk nyúlni. Ha baj van, igenis fel tudjak valakit hívni, meg tudjam kérdezni a problémámat.”*

A fókuszcsoporton kibontakozott diskurzus során fény derült arra, hogy a feltárt hiányosságoknak nem a hatékony képzés, illetve továbbképzés megszervezésére irányuló központi szándék hiánya volt az oka. Hiába szerveztek központilag képzést, ha az egyes megyei hivataloknak nem állt módjukban elengedni arra az embereiket. *„Ha egy megyéből csak egy embernek kell feljönnie Budapestre, nem jöhet fel, mert nem költségghatékony a dolog”* – hangzott el a fókuszcsoporton. Mint kiderült, vannak olyan megyei kormányhivatalok, amelyek minden képzést támogatnak, míg máshonnan, akár a pénzügyi és infrastrukturális lehetőségek, akár más tényezők miatt nehezebb eljutni egy-egy oktatásra, képzésre.

7.4.6. A harmadlagos prevenció cél megvalósulásának problémái; hatékony-e a pártfogó felügyelet, és ha igen, milyen elkövetők esetében?

A kutatás fókuszára tekintettel a pártfogó felügyelet bűnismétlés megelőzésében betöltött szerepével kapcsolatos kérdések mind a fókuszcsoporton és az egyéni interjúkban, mind a kérdőívekben helyet kaptak. Azt természetesen tudtam, hogy hazánkban nem állnak rendelkezésre a hatékonyság mérésére alkalmas bűnismétlési adatok, amit az ebben a kutatásban részt vevő pártfogó

felügyelők rendre megerősítettek. Egy olyan kísérleti projektről¹⁴⁷⁵ szereztem tudomást, amely a Balassagyarmati Fegyház és Börtön, valamint a Nógrád Megyei Kormányhivatal Igazságügyi Szolgálatának együttműködése keretein belül valósult meg 2010-től kezdődően.¹⁴⁷⁶ A pártfogó felügyelők azonban az ilyen kezdeményezéseket leszámítva csak a pártfogó felügyelet végéig tudják egy-egy pártfogolt sorsát nyomon követni, illetve akkor kapnak róla információt, ha bűnismétlőként náluk, ugyanabban a megyében újra bekerül a rendszerbe. Arra azonban kíváncsi voltam, hogy a pártfogó felügyelőknek a hatékonyságvizsgálatok hiányában is milyen tapasztalataik, percepcióik, feltételezéseik, illetve akár reményeik, hitük van a tevékenységük eredményességét illetően. Utóbbi adatok három fő téma köré csoportosulnak: 1) működik-e a pártfogó felügyelet; 2) milyen tényezők akadályozzák a harmadlagos prevenció cél megvalósulását és a pártfogó felügyelet hatékonyságának érvényesülését; illetve 3) kik számára tűnik hasznosnak a pártfogó felügyelet, és ki az, akiknél nem működik.

A pártfogó felügyelet bűnismétlés megelőzésében betöltött szerepével, illetve hatékonyságával kapcsolatos vélemények, ha nem is teljesen egységesek, de meglehetősen következetes képet festenek a kérdésről. A kérdőívet kitöltő pártfogó felügyelők közül csak egy szerint valósul meg maradéktalanul a pártfogó felügyelet célja, hat szerint egyáltalán nem, a többi huszonhárom szerint pedig csak többé-kevésbé. A fókuszcsoporton és az interjúkban is az az álláspont bizonyult dominánsnak, amely szerint bár a pártfogó felügyelet potenciálisan alkalmas a bűnismétlés valószínűségének csökkentésére, a valóságban ezt a célt nem mindig tudja megvalósítani. Ezt tükrözi a kérdőív azon kérdése kapcsán kapott eredmény, amelynél a válaszadóknak egy 1-től 5-ig terjedő skálán kel-

1475 A projektről egy a Nógrád Megyei Kormányhivatal Igazságügyi Szolgálatának munkatársai által írt és a kutatás keretein belül rendelkezésemre bocsátott dokumentumból értesültem: Petró I. – Végh B. – dr. Harik F.: Utógondozás Nógrád megyében. Munkaanyag. 2012. november 30.

1476 A projekt keretein belül a szabadulás előtt álló elítéltek kitöltötték egy kérdőívet, amely az elítéltek legfontosabb adataira, korábbi életvitelükre és kriminalizáltságukra, valamint a börtönártalmakra és a bent töltött időre jellemző tevékenységek és a szabadulást követő időszakra irányuló tervekre vonatkozó kérdéseket tartalmazott. A szabadulást követő hatodik hónap után a pártfogó felügyelő kitöltötte az elítélt szabadulása utáni életére és annak legfontosabb jellemzőire vonatkozó részt, különös tekintettel a bv. intézet által nyújtott programokon és képzéseken való részvétel hatékonyságának, eredményességének mérésére alkalmas adatokra. Lásd Budai I.: „Semmi nem működik”, vagy mégis? A Balassagyarmati Fegyház és Börtönben folyó reintegrációs programok hatékonyságának vizsgálata. In: Deák F. – Pallo J. (szerk.): i. m. 43–58. o.

lett értékelniük a pártfogó felügyelet hatékonyságát, és amelyre adott válaszok átlaga 3,2 lett (SD = 0,64).

A fókuszcsoporton részt vevő, illetve meginterjúvult pártfogó felügyelők egy része hatékonynak tartja a pártfogó felügyeletet a harmadlagos megelőzés terén, mert kevés pártfogoltjuk tér vissza hozzájuk a későbbiekben. Tisztában vannak vele, hogy ezeknek a személyes tapasztalatoknak nincs bizonyító erejük a hatékonyság vonatkozásában, azonban számukra olyan visszajelzést jelentenek, amely megerősíti őket abban, hogy van értelme a munkájuknak. Mivel a pártfogó felügyelet megszűnése után többnyire nincs információjuk a korábbi pártfogoltokról, tevékenységük célját sokan nem is a bűnismétlés hosszú távú megelőzésében látják, hanem csak abban, hogy legalább az intézkedés tartama alatt ne kövessen el a pártfogolt újabb bűncselekményt, és törvénytisztelő életmódot folytasson: *„Ha a pártfogolt úgy megy el, hogy több kárt nem okozunk, ha önellátó lesz, akkor mi már pezsgőt bontunk, az már egy komoly eredmény.”* A kutatás több résztvevője mégis úgy véli, vagy legalábbis reméli, hogy a pártfogó felügyelet akár hosszú távon is hatást gyakorolhat az elkövetőkre. *„Bízom benne, hogy talán egyszer majd hasznos lesz. Hinnem kell benne. [...] Lehet, hogy nem most, tehát most ez alatt az egy év alatt vagy mondjuk két év alatt, de majd egyszer majd visszaköszön neki, és valami segítség mégis lesz ez az időszak”* – mondta el az egyik interjúalany. A fókuszcsoport egyik résztvevője a következőképpen fogalmazott: *„Azt gondolom, hogy az a fontos, hogy valamit elrakjunk, magot elvessünk, lehet később ebből egy gyümölcsöző fa. Lehet, hogy nem egy, két, három év alatt, amíg közvetlen kapcsolatban vagyunk egymással...”* Előfordul, hogy a pártfogolt vagy az utógondozott esetleg évekkal később felveszi a kapcsolatot a volt pártfogó felügyelőjével. Akár segítségkérésről, akár pozitív visszajelzésről van szó, ezek a ritka, de létező esetek adnak hitet és erőt sok pártfogó felügyelőnek munkájuk gyakorlásához.

A pártfogó felügyelet hatékonyságát, eredményességét kedvezőtlenül befolyásoló tényezők tekintetében majdnem tökéletes konszenzus alakult ki a kérdőív kitöltői között. A bűnismétlés megelőzésére irányuló célt hátráltató tényezőkre vonatkozó feleletválasztásos kérdésben szinte valamennyi megkérdezett problémaként jelölte meg a rendelkezésre álló eszközök hiányát, és nagy részük a túlterheltség miatti időhiányt is. Két válaszadó hivatkozott arra, hogy a pártfogó felügyelet nem alkalmas eszköze a bűnismétlés megelőzésének és a reintegrációnak, és hárman a pártfogó felügyelők nem megfelelő szakmai felkészültségét is megjelölték. A további lehetséges okok megjelölésével csak néhányan éltek, ők egyebek mellett a pártfogó felügyelet végrehajtását biztosító

szankciók nem elég szigorú voltára, a végrehajtásba bevonható egyéb szereplők hiányára, a más szervekkel, szervezetekkel való hatékony együttműködés hiányára, a jogszabályalkotás és jogalkalmazás hiányosságaira és a visszatartó erő hiányára hivatkoztak. A pártfogó felügyelet akkori, a kutatás idején legégetőbb problémáit firtató nyitott kérdésre adott válaszok is nagy konzisztenciát mutattak. A legtöbb megkérdezett a nagyfokú leterheltséget, tehát a magas ügyszám, a szerteágazó feladatkör és a bürokratikus adminisztráció előidézte helyzetet és az eszközök hiányát emelte ki. Többen említették a problémák körében a besűkülte anyagi lehetőségeket és a magas fluktuációt is.

A fókuszcsoporton és az interjúkból az derült ki, hogy az eddig említett akadályokon kívül további tényezők is szerepet játszanak a harmadlagos prevenció céljának nem megfelelő érvényesülésében. Az egyik probléma, amely nemcsak a pártfogó felügyelet, hanem általában véve valamennyi büntetőjogi szankció kapcsán jogos felvetés, az a bűncselekmény elkövetése és a büntetés megkezdése között eltelt idő hazánkban jellemzően igen hosszú volta. *„[...] nehéz dolog az idő múlása, abban az értelemben, hogy a pártfogoltat elítélik 2008-ban, és hozzánk jön 2012-ben. Ha ez idő alatt nem követett el bűncselekményt, vagy nem bukott le, akkor azt mondhatja, hogy jövök ide, de minek is? Rendes ember lettem, maga hagyjon engem békén”* – számolt be a problémáról egy szakember. Szintén valamennyi szankció hatékonyságát érintik a társadalmi környezettel és a gazdasági körülményekkel kapcsolatos problémák. A munkalehetőségek hiánya, a szociális ellátórendszer korlátai és a későbbiekben tárgyalt stigmatizáció a pártfogó felügyelet érvényesülését is igen látványosan alá tudja ásni. A jelenlegi társadalmi körülmények között nehéz meggyőzni egy az életvitelszerűen bűnelkövetésből élő pártfogoltat arról, hogy legális munkából, vagy legalábbis ne bűnözésből éljen: *„Amennyiben továbbra is bűncselekményből él, de még nem bukott le, akkor marha nehéz neki megmagyarázni, hogy menjen el egy gyárba dolgozni nyolcvanezerért, mikor elmegy háromszor egy héten vasat lopni, és abból van hetente nyolcvana.”* Az is nehezítheti a végrehajtást, és ellehetetlenítheti a pártfogó felügyeletet, hogy sok az úgynevezett „utazó bűnöző”, akiket gyakran képtelenség megtalálni.

A pártfogó felügyelet hatékonysága kapcsán elég sokféle vélemény hangzott el a kutatás résztvevőitől arra vonatkozóan, hogy kik számára látják értelmét és eredményét a pártfogó felügyeletnek, és kik azok, akiknek esetében nem tartják azt megfelelő és hatékony szankciónak. Azzal kapcsolatban viszonylagos konszenzus alakult ki, hogy az elsőbűntényes, kis súlyú bűncselekmény elkövető pártfogoltak esetén *„a pártfogó felügyelőnek nagyobb szerepe nincs”*.

Őket elegendő ritkán, kb. kéthavonta berendelni, és többnyire együttműködők. Sok olyan fiatallal találkoznak például a pártfogó felügyelők, *„akik csak egy-egy ügybe kerülnek bele, megtapasztalják ezt a dolgot, aztán emiatt nem követnek el mást, mert tudják, hogy mit jelent egy éven keresztül bejárni a pártfogó felügyelőhöz, mert betört egy ablakot”*. Az egyik interjúalany ezt „ráijesztésként” címkézte, azt értve ezen, hogy ezeknél az embereknél – többnyire az egyszer megbotló elsőbűntényeseknél – önmagában a büntetőjogi szankció alkalmazása is elrettentő, következésképp harmadlagos preventív hatással bír.¹⁴⁷⁷ Esetükben a pártfogó felügyelőknek általában nincs különösebb dolguk a felügyeleti funkció ellátásán kívül. Az egyik vezető becslése szerint a pártfogoltak kb. negyven százalékát azok teszik ki, akik nem is igénylik a felügyelet munkáját; ilyenek többnyire az olyan kis súlyú bűncselekményt elkövető pártfogoltak, akik korábbi életükben törvénytisztelő életmódot folytattak, és gyakran azt sem értik, mit keresnek a büntető igazságszolgáltatási rendszerben. Ennek kapcsán a fókuszcsoporton az is szóba került, hogy bizonyos esetekben vajon lehet-e káros, kontraproduktív a pártfogó felügyelet. Az egyik álláspont szerint vannak olyan esetek, amikor előre tudni, hogy teljesen szükségtelen a pártfogó felügyelet, és ebből következően akár árthat is. *„Amikor megbélyegzünk egy fiatalat azzal, hogy egy-két évig neki oda kell járnia a pártfogóhoz, mint egy bűnözőnek, és esetleg leülni a várokozóba egy emberölést elkövetett feltételes mellé.”* Ezt az álláspontot nem mindenki osztotta maradéktalanul: *„A fiatalokorúaknál egyetértek azzal, hogy tekintheti ezt úgy is, mint megbélyegzés, azonban a pártfogó felügyelőnek a felelőssége az, hogy ezt olyan irányba vigye, hogy ezt ne annak vegye, hanem klasszikus segítségnek.”* Abban a tekintetben majdnem egyöntetű volt a kutatásban megkérdezett pártfogó felügyelők véleménye, hogy – az igen kis súlyú bűncselekmények esetén alkalmazott pártfogó felügyelet többek szerint vitatható hasznú eseteitől eltekintve – a pártfogó felügyelet fiatalokú bűnelkövetők esetében kecsgett a legtöbb reménnyel. Nem meglepő, hogy sok fiatalokú bűnelkövető diszfunkcionális családi és iskolai háttérrel és egyéb szociális problémákkal terhelt, amelyek okán rengeteg segítségre lehet szüksége annak érdekében, hogy ne váljék bűnismétlővé, illetve hogy sikeresen beilleszkedhessen a szociális környezetébe. Persze *„egy komoly bűnözői családi háttérrel rendelkező fiatalokú nagyon nehéz megváltoztatni, de ott is vannak egyébként olyanok, akik legalább megpróbálnak alkalmazkodni a pártfogó fel-*

1477 Vö. Franz von Liszt elméletével.

ügyelethez”. Ez azonban leginkább akkor lehetne hatékony, ha időben közel lenne az elkövetéshez, ahogy arra korábban már utaltam.

Azoknál a felnőttkorú pártfogoltaknál, akik bűnelkövetői életmódra rendezkedtek be, már nehezebb feladatokkal szembesülnek a pártfogó felügyelők, és kevésbé látják hatékornak és reménytelinek tevékenységüket. Velük általában gyakrabban találkoznak, vagy legalábbis gyakrabban rendelik be őket, mint a korábban említett kis súlyú elsőbűntényes pártfogoltakat, az gyakran mégsem bizonyul elegendőnek a kedvező változás eléréséhez. A kutatás résztvevői közül ugyanakkor több pártfogó felügyelőnek is az a tapasztalata, hogy a hosszú ítélet után a börtönből szabaduló pártfogoltakkal gyakran könnyebb a dolguk, mint a kisebb súlyú bűncselekményeket életvitelszerűen elkövető pártfogoltakkal, és esetükben a bűnisméltés valószínűségét is kisebbnek látják: *„Aki eljut a kicsitől a súlyosabbig, a rablás, testi sértés, szóval keményebb, és kap egy keményebb ítéletet, 6-8 évet, azokkal sokkal könnyebb dolgozni, másrészt azok nem jönnek vissza.”* A nagy ítéletekből szabadulók, illetve a hosszú bűnelkövetői karriert maguk mögött tudó pártfogoltak kapcsán elő-előkerült a dezisztencia témaköre is, amellyel a későbbiekben foglalkozom részletesebben. Amiben ezzel összefüggésben a kutatásban részt vevő pártfogó felügyelők nagyrészt egyetértettek, az az, hogy vannak emberek, akik a szabadulást követően komoly elhatározással igyekeznek kilépni a bűnelkövetői karrierből, és hogy *„a pártfogó felügyelőnek ebben kell nagyon komolyan segítséget nyújtania, főleg, ha látja, hogy ő akar kezdeni valamit az életével, mert valahol leesett neki az, hogy ez így nem folytatható, akkor segítsük őt ebben”*. Nem dönthető el tehát egyértelműen, hogy milyen jellemzőkkel bíró emberek esetében működik a pártfogó felügyelet, és kik azok, akik számára kevés reménnyel kecsegtet, ugyanakkor az egyéni döntés, elhatározás tényezőjét a kutatás résztvevői kulcsfontosságúnak ítélték, bárkiről legyen is szó: *„csak azon tudunk segíteni, aki akarja, és elfogadja a segítségünket. Pontosan azok a jó pártfogoltak, akikben fel tudjuk kelteni az igényt, hogy a segítséget igényeljék, és el is fogadják.”* Van egy további tényező is, amely szintén elengedhetetlen a pártfogó felügyelet reintegráció elősegítését célzó tevékenységének érvényesüléséhez, ez pedig a be- és elfogadó társadalmi háttér, a boldogulást szolgáló lehetőségek rendelkezésre állása.

7.4.7. Társadalmi háttér, attitűd, lehetőségek

A pártfogó felügyelők munkája és a pártfogoltak (re)integrációja nem légüres térben történik. Ebből következően – különösen, mivel a büntetőjogi szankciók hatékonyságának fokmérője a bűnismétlés hiánya és a társadalmi beilleszkedés mértéke – a pártfogó felügyelet célkitűzéseinek megvalósulása nem tekinthető pusztán a pártfogó felügyelők és a pártfogoltak ügyének, nemcsak rajtuk kérhető számon az intézkedés eredményessége. Az egyik legnagyobb probléma ugyanis, amivel a kutatásban részt vevő pártfogó felügyelők – és általában a büntető igazságszolgáltatásban dolgozók, például a büntetés-végrehajtási szakemberek – szembesülnek, az a tágabb társadalmi környezet támasztotta akadályok, legyenek azok az iskolarendszer anomáliái, a kriminogén közösségi környezet, a bűnözéstől való félelem vagy a reintegrációt hátráltató előítéletek és stigmatizáció. A leggyakrabban említett akadály azonban az utóbbiaknál egyszerűbben orvosolhatónak gondolt, mégis égető és a társadalomba való beilleszkedést ellehetetlenítő munkanélküliség. Nemcsak a közérdekű munkához nem könnyű letöltőhelyet találni, hanem általában véve nehéz a bűncselekményt elkövető embereknek, köztük a pártfogoltaknak elhelyezkedniük. Ennek elősegítését a megkérdezett pártfogó felügyelők nagy része az államtól (is) várja: *„kell egy olyan rendszer, amiben lennének olyan állami vállaltok, ahol azt mondják, hogy várják az olyan embereket, akik ott tudnának dolgozni”*. Az önkormányzatokhoz a pártfogó felügyelők gyakran be tudnak ugyan ajánlani pártfogoltakat a közmunkaprogramba, ez azonban arra *„nem alkalmas, hogy valaki hosszú távon fenntartsa magát”*. Sok pártfogolt alkalmi, főleg szezonális munkákból tartja fenn magát, illetve a feketegazdaságban dolgozik. Az egyik interjúalany arra is rámutatott, hogy sokan közülük a bűnelkövetői tevékenységbe, például egy vezeték levágásába, is rengeteg energiát és időt fektetnek, amelyet az állam *„hasznos tevékenységekbe visszaforgathatna”*. *„Komolyan alternatívát kell kínálni [...] egy hat osztályt elvégzett ember nem tud mást csinálni, óriási szerencsével kijut külföldre segédmunkát végezni. Az a legnagyobb alternatíva, annál magasabbra nem tud eljutni. Ekkor nagyon sok pénzt tud hazahozni, de ennyi történik, az összes többi az alkalmi segédmunka, vagy a nyomorúság, vagy a bűnelkövetés.”* A magyar társadalmi és gazdasági körülmények között azonban ezeknek az igényeknek kevés realitásuk van. A munkahelyek hiánya mellett az iskolarendszer anomáliái is elő-előkerültek az interjúkban. A pártfogoltak nagy része jókora szociális hátrányokkal küszködik, és sokaknak vannak közülük tanulási nehézségeik. *„A magyar iskolarendszer [...] képtelen kezelni ezt*

a növekvő tömeget, hiszen egy pedagógus a közepesen működő gyerekekkel tud a legjobban bántani. Nincs arra ideje, hogy a tehetséget gondozza, de arra se, hogy a leszakadót gondozza.” Sok pártfogolt aztán a tankötelezettség megszűnése után használható végzettség nélkül, olykor írástudatlanul hullik ki az iskola-rendszerből, aminek fényében nem meglepő körökben a munkanélküliség.

Ami a civil társadalom hozzáállását és szerepvállalását illeti, a megkérdezett pártfogó felügyelők szerint óriási szükség volna az alulról jövő kezdeményezésekre és a különböző kérdéseket érintő társadalmi vitára. Többen úgy vélik, az államnak a civil szervezetek bevonásával kellene elindítania a társadalmi attitűd kedvező irányú változásához vezető folyamatokat. Felmerült az a gondolat is, hogy az állampolgárok aktívabb szerepet vállalhatnának a leszakadó rétegek, így például a sokszorosan hátrányos helyzetű pártfogoltak társadalmi integrációjának támogatásában: *„...van annyi odafigyelő ember, aki odamehetne, és felajánlhatna bármiféle segítséget. Nem anyagiakra gondolok, hanem például együtt főz a gyerekekkel, vagy hoz nekik egy filmet, vagy egy focimeccset levelezéssel nekik, annyi lehetőség volna, csak nem találkozik össze a szociális igény és azok, akik ebben tudnának segítséget nyújtani.*” Sajnos azonban nem sok jel utal arra, hogy a civil szféra a közeljövőben a mostaninál aktívabban lépne be a folyamatba¹⁴⁷⁸, így a büntető igazságszolgáltatási rendszer, és benne a pártfogó felügyelet a társadalomtól nagyrészt elszigetelten működik.

7.4.8. Eszközrendszer, avagy a pártfogó felügyelő mint „túldíszített karácsonyfa”

Amiben talán a legnagyobb fokú egyetértést tapasztaltam a különböző módszerekkel megkérdezett pártfogó felügyelők által elmondottakban, az a rendelkezésükre álló eszközrendszer hiányosságainak rendre visszatérő motívuma volt. A tájékoztatás, az információ az, amit elsősorban nyújtani tudnak, például arra vonatkozóan, hogy mely intézményekkel kell felvenni a kapcsolatot a munkavállalás vagy a segély igénylése érdekében. Iskolákkal és munkahelyekkel azonban nincs napi kapcsolata a pártfogó felügyelők nagy részének, és nem tudnak pártfogoltjaik számára lakhatásról, iskolai férőhelyről vagy állásról gondoskodni. *„Pénzt nem tudok adni, munkát nem tudok adni, lakást nem tudok adni, ezek pedig a legfontosabbak lennének annak, aki börtönből jön ki”* – mondta

1478 Természetesen léteznek remek szervezetek, kezdeményezések, programok, lásd például Bagázs. <https://bagazs.org/>

el a fókuszcsoporthoz egyik résztvevője. Az egyik vezető beosztású interjúalany a munkáltatással, illetve a munkavállalással összefüggő nehézségek kapcsán egy óriási jogalkotási problémára hívta fel a figyelmet, amely a 2015. január 1-jén hatályba lépett új bv. kódexet érinti, és amely tovább szűkíti a pártfogó felügyelők amúgy is szerény eszköztárát. A Bv. tvr. 96. § b) pontja az általános magatartási szabályok körében rögzítette a munkavégzési kötelezettséget, azaz azt, hogy a pártfogolt köteles *„ha munkaképes – a jogszabályban meghatározott kivétellel, a lehetőségekhez képest – munkaviszonyba állni, vagy egyéb kereső foglalkozást folytatni”*. Ez a rendelkezés a Bv. tv.-ben már nem szerepel, pedig a hatékonyabb eszközök hiányában ez *„az integrációs munka magja”*. Az interjúalany úgy vélte, hogy – mivel a pártfogó felügyelők nem tudnak jogszabályi előírásra hivatkozni – a pártfogoltak egy része nem regisztráltatja magát, és az amúgy is kevés esélyük a munkavállalásra gyakorlatilag a nullára csökken.

Ahogy erre a társadalmi körülmények kapcsán korábban már utaltam, a legégetőbb probléma a képzettség és ezzel összefüggésben a munkahely hiánya. Az eszköztelenséget érthető módon inkább az ország elmaradottabb részein, illetve a kisebb településeken dolgozó pártfogó felügyelők nehezményezték, hiszen ezeken a helyeken valóban lehetetlen megoldani a pártfogoltak elhelyezkedését, rendszeres jövedelem nélkül pedig nem várható el a törvénytisztelő életmód mindenáron történő követése. Ahol nagy a szegénység, gyenge a munkaerőpiac, és szinte csak a közmunkaprogram keretein belül és a közhasznú társaságoknál lehet elhelyezkedni, ha egyáltalán, a pártfogó felügyelők folyamatos szélmalomharcot vívnak. Nemcsak a kereslet hiánya és a képzetlenség jelent azonban problémát, hanem gyakran a pártfogoltak jellemzői is. A kilátástalan helyzetet így jellemezte a fókuszcsoporthoz egyik résztvevője: *„Nagyon szép, hogy motiváljuk őket, tanuljon, menjen. Nap mint nap belebotlok olyanba, hogy a személyes higiéniája és a viselkedéskultúrája, az emberekhez való kapcsolata hátrányba helyezi akkor, ha bemegy a munkaügyi központba, és jelentkezik egy képzést adó vagy egy tanulmányt folytató képzésbe, illetve szakmát adó képzésbe. Az esetek kilencven százalékában nem kerül be, még akkor sem, ha én is telefonálgatok és próbálok ügyintézőkkel való személyes kapcsolatokat latba vetni. Ráadásul később nekem is pofon az, hogy végül be tudom integrálni, de aztán kimarad a képzésből. Megint ott vagyunk, hogy bűnözni fog, lopni fog, visszaesik.”* A másik, ezzel szorosán összefüggő problémát a kriminogén társas környezet hatásai jelentik. Sok fiatal nem kapja meg otthon a megfelelő mintát, a tanuláshoz és a munkához való motivációt, és különösen a bűnelkövetésből való kilépéshez szükséges támogatást, *„mert ott van a könnyebbik életforma”*.

Ez óriási visszahúzó erő. hiszen a családi környezetből többnyire nem lehet őket kiszakítani. *„Nagyon nehéz, persze vannak kivételes esetek, vannak sikeresztorik, de ezek a Friderikusznak a műsorába valók, de a legtöbbszörrel kemény küzdelmeket vívunk. Nekünk már az egy sikeresztori, ha ez alatt a pár év alatt meg tudja állni, hogy ne csináljon semmit, tudsz rá úgy hatni, meg tudod fogni.”* Az eszköztelenség közepette vívott szélmalomharcot az egyik interjúalany a következő találó hasonlattal írta le: *„És akkor itt áll, már ne haragudj, egy szál maga egy ilyen túldíszített karácsonyfaként a pártfogó felügyelő, aki ezeket megkísérli valamilyen formában a saját habitusa és kvalitásai alapján összerakni.”* A munka sziszifuszi jellege és a sikerélmények viszonylagos hiánya miatt többen a kiégés veszélyeire is felhívták a figyelmet: *„Ez nem sikeresztori, nagyon megviseli a személyiséget. Aki gyorsabb tempóra, napi visszajelzésre vágyik, az ne jöjjön ide, mert tönkremegy bele.”*

Mivel a fókuszcsoporton gyakran történt utalás a személyiség és a személyes kapcsolat minőségének szerepére a pártfogó felügyeletben, a strukturált kérdőívben is fontosnak tartottam utóbbira rákérdezni. A kérdőív egyik kérdésében a személyes kapcsolat minőségének a pártfogó felügyelet eredményesség szempontjából való fontosságát kellett értékelnie a válaszadóknak egy 1-től (egyáltalán nem fontos) 5-ig (nagyon fontos) terjedő skálán. A harminc megkérdezett többsége nagyon fontosnak ítélte a tárgyalat tényezőt, az átlag 4,63 lett. Továbbá, a kérdőív egy-egy nyitott kérdésénél többen is leírták azt a véleményüket, amely szerint a személyiség a pártfogó felügyelőék egyik legfontosabb – többek szerint egyetlen – eszköze. Ez az álláspont a fókuszcsoporton és az interjúkban is gyakran megjelent: *„...igen, az a legfontosabb; hogy hogyan dolgozunk a személyiségünkkel. Ez az egyetlen eszközünk van, illetve a személyes kapcsolataink.”*

A személyes kapcsolat és a bizalom kiépítésének fontosságát szinte valamennyi, a fókuszcsoporton vagy egyéni interjú keretei között megkérdezett pártfogó felügyelő kiemelte. Utóbbi kialakításában a kutatásban részt vevő pártfogó felügyelőék szerint fontos szerepet kap a terepre való kijárást, például családlátogatás, mert a saját környezetükben a pártfogoltak sokkal jobban megnyílnak, mint a hivatali helyiségben. Mivel azonban nincs leírva jogszabályban, hogy a pártfogó felügyelőnek ki kell mennie a pártfogoltakhoz, gyakran nem megoldott a rendszeres utazásuk. Jogszabályi előírás hiányában nehéz megindokolni a kijárást, a hivatalok pénzügyi helyzete okán spórolni kell a benzinköltségen, és az is problémás a dolgozó pártfogoltak esetében, hogy nem lehet a munkaidő tartamára időzíteni ezeket a találkozásokat. Több megkérdezett pártfogó felügyelő szerint az indokolt költségek megtérítése és a rugalmasabb munkaidő

sokat javíthatna a helyzeten. A személyes kapcsolat és a bizalmi légkör kialakítása ugyanis akár kulcsfontossággal bírhat a pártfogó felügyelet eredményessége szempontjából.

Fiatalkorú pártfogoltak esetében ebben a folyamatban nagyon fontos szerepet kapnak a szülők, akik között együttműködők ugyanúgy akadnak, mint olyanok, akik éppen a bűnelkövetés irányába terelik gyermekeiket. A pártfogó felügyelők ez irányú tapasztalatai nyilván erősen függenek attól, hogy az ország mely részében és milyen jellegű településen végzik munkájukat. A bűnözés szempontjából erősen fertőzött országrészekben gyakran szembesülnek a szakemberek a kriminogén család és közösség munkájukat ellehetetlenítő hatásaival. A pártfogolti kör is meghatározó ebből a szempontból. Az elsőbűntényes, jellemzően kis súlyú bűncselekményt elkövető fiatalkorú pártfogoltak közül sokaknak megfelelő a családi háttérük, így a szülők gyakran bevonhatók a pártfogó felügyelet végrehajtásába: *„A szülők is másképp motiváltak, van, aki nagyon keresi a kapcsolatot a pártfogóval, hogy néha szinte úgy érezzük, hogy ők a pártfogoltak, de ennek inkább örülünk, hisz nyilván ők vannak a legnagyobb hatással a gyermekekre.”* Vannak azonban olyan fiatalkorú pártfogoltak is, akik diszfunkcionális családban vagy gyermekotthonban élnek, az ő esetükben jóval több a nehézség. A szocializációs hiányosságok, a szülők, illetve a hozzájuk való kötődés és sokszor a korlátok hiánya olyan bepótolhatatlan hátrányok, amelyek miatt a szakember gyakran eszköztelennek, pusztán a felügyelet formális végrehajtójának érzi magát. További probléma, hogy a 16–18 év közötti korosztállyal a pártfogó felügyelők „lógnak a levegőben”: *„Egyik oldalról megszűnt a tankötelezettsége, már az iskola nagy örömeire elhagyta az iskolát, vagy elbocsátották, befogadó intézmény már nem kell, ugyanakkor a munkaügyi központban még nem tudja magát regisztrálni egyedül, csak a törvényes képviselőjével együtt. A pártfogoltak jelentős részénél azt látni kell, hogy erre meg kicsi az esély, hogy a szülővel együtt ők bemennek bárhova is.”* Utóbbi lépés azonban elengedhetetlen volna ahhoz, hogy valamilyen képzésbe bekerüljön.

Munkát és lakhatást nem tudnak ugyan szerezni, de egyéb problémák kezelésére a kutatásban részt vevő pártfogó felügyelők szerint alkalmasnak tűnnek a különböző csoportos foglalkozások, tréningek, így például az úgynevezett agresszióhelyettesítő tréning (Aggression Replacement Training; ART), a különböző munkaerőpiaci és készségfejlesztő tréningek, illetve a családi döntéshozó csoportkonferencia. E viselkedéskorrekciós csoportos esetkezelési technikák a külön magatartási szabályok körében is előírhatók, illetve a pártfogó felügyelő is dönthet alkalmazásuk mellett az egyéni esetkezelést kiegészítendő.

A családi döntéshozó csoportkonferenciát 2007-ben kezdték el alkalmazni a Pártfogó Felügyelői Szolgálatnál, azóta számos szakember képzése megtörtént. Mind a szolgálatnál, mind a büntetés-végrehajtásban alkalmazzák, ugyanakkor sporadikusan, tehát nem mindenhol. A kevés tapasztalat, ami van, többnyire kedvező, hiszen a módszer lehetővé teszi a család és más környezeti szereplők bevonását, valamennyiük felelősségének és a támogatás lehetséges módjainak átbeszélését. Ugyanakkor nagyon időigényes módszer, ezért csak kevés esetben kerül sor az alkalmazására. Az ART tréningek szintén a pártfogó felügyelők eszköztárához tartoznak; az angol modellt valamennyi megyében, a holland modellt három megyében alkalmazták rendszeresen a kutatás idején. A kutatás tartama alatt éppen Csongrád megyében volt folyamatban egy fiatalokú pártfogoltaknak tartott tréning. Egyéb szociális készségfejlesztő tréningek, munkaerőpiaci tréningek is szerepelnek a szakma eszköztárában. Bár a kutatás résztvevői között is volt néhány szkeptikus hang a csoportos viselkedéskorrekciós technikák alkalmazásának hatékonyságára vonatkozóan, a megkérdezett pártfogó felügyelők többsége pozitív tapasztalatokról számolt be. Elmondásuk szerint a csoportos foglalkozásokon a csoport tagjai nemcsak a szakembertől, hanem egymástól is sok fontos gondolatot, visszajelzést kaphatnak, és gyakran még maga a pártfogó felügyelő is új tapasztalatokkal gazdagodik. Az, hogy utóbbi technikák közül mit és milyen gyakorisággal alkalmaznak, elsősorban az adott hivatal lehetőségeitől függ. Az óriási munkaterhek miatt azonban sajnos többnyire nincs szabad kapacitás a különböző tréningek, viselkedéskorrekciós és helyreállító technikák alkalmazására. Ami további nehézséget jelentett a megkérdezett pártfogók szerint, az az, hogy bár korábban sok pártfogó felügyelő kapott speciális képzést a különböző csoportos technikák alkalmazására, e szakemberek tekintélyes része a kutatás idején már nem dolgozott a Pártfogó Felügyelői Szolgálatnál.

A támogatás eszközei tehát erősen korlátozottan állnak a hazai pártfogó felügyelők rendelkezésére, míg a felügyeleti funkció esetében kicsit jobb a helyzet. Ami a felügyeleti funkció jelentőségét növeli, az éppen a támogatáshoz szükséges eszközök hiánya. A kérdőív kitöltői közül is többen utaltak arra, hogy minden ellenkező szándékuk ellenére inkább csak a kontrollfunkció valósul meg a pártfogó felügyelet során. Ennek is megvannak azonban a korlátai, ez sem érvényesülhet mindig maradéktalanul. A magatartási szabályok betartásának egy részét például nem tudják ellenőrizni, mert képtelenség. Azon magatartási szabályok betartására van csak lehetőség, amelyek igazolhatók valamilyen módon, például hogy regisztráltak a munkaügyi központban vagy

hogy megvették a havi bérletet. A megkérdezett pártfogó felügyelők nagy része a rendszeres jelentkezést és az együttműködést lehetővé tevő eszköztárat is hiányosnak látta, illetve problémásnak érezte a rendelkezésre álló jogkövetkezmények alkalmazását egy olyan kapcsolat keretein belül, amely optimális esetben valamiféle kölcsönös bizalmon kéne, hogy alapuljon. *„Én nem vagyok egy huszonnégy órás felügyeleti szolgálat, hogy mindig ott legyek mellette, hogy nem lop tyúkot, nem tör be sehova, nem követ el bűncselekményt. Ez az, ami nehéz, kihívás is, de a szépsége is egyben, hogy mint pártfogók jól végezzük a munkánkat, hogy egy olyan bizalmi kapcsolatot kialakítsunk a pártfogottakkal, hogy helybenhagyják a mi véleményünket, gondolatainkat, próbálják sajátjuknak érezni, illetve, amit mondtál, hogy elmondják, hogyha hibáztak, és merjük azt mondani, hogy hülye voltál, próbálunk segíteni, de elmondjuk, mik ennek a következményei.”* A szabályok be nem tartásának a megkérdezett pártfogó felügyelők elmondása szerint gyakran nincs komolyabb következménye, mivel a pártfogó felügyelőnek is mérlegelnie kell, mikor „nyomja fel” a pártfogoltját, és mi az, ami „még belefér”. Minden eset más, a szakembernek súlyoznia kell, különösen, ha azt látja, hogy a pártfogoltja egyébként jó úton halad, csak néha megbotlik, és kisebb szabályszegést követ el. Előfordul azonban, hogy olyankor is elmarad a jogkövetkezmény alkalmazása, ha a pártfogó felügyelő úgy dönt, jelzi a szabályok be nem tartását, például azt, hogy a pártfogolt rendszeresen elmulasztja a jelentkezési kötelezettségét. A kutatás több résztvevője is problémaként jelezte, hogy a felügyeleti eszközök hiányosságaira vonatkozó információknak a pártfogoltak körében való terjedése alááshatja a szakma tekintélyét és az intézkedés hatékonyságát. *„Félig-meddig színészkedés ez az egész, mert mi tudjuk, hogy nincsen igazi jogkövetkezménye ennek a dolognak”* – jellemezte a helyzetet az egyik interjúalany.

7.4.9. Jelentkezések, találkozások gyakorisága

Mind a felügyeleti, mind a támogatófunkció érvényesülése szempontjából fontos tényező a pártfogó és a pártfogolt közötti találkozások gyakorisága és tartama. Ami a hazai gyakorlatról a kutatás eredményei tükrében elmondható, és ez az elmúlt néhány évben a munkaterhet és a létszámot tekintve vélhetően nem változott, az az, hogy a szakemberek az általuk kívánatosnak tartottnál jóval ritkábban és kevesebb ideig találkoznak pártfogoltjaikkal. Az óriási munka-terher és a sokféle egyéb feladat és adminisztráció okán a szükségesnél jóval kevesebb idő áll rendelkezésükre még úgy is, hogy sok helyen megszokott gya-

korlat a túlórázás. Éppen ezért a pártfogó felügyelők mérlegelni kénytelenek, hogy melyik pártfogolttal szükséges gyakrabban találkozni, és kivel elegendő a ritkább és formálisabb esetkezelés. Van olyan megye, ahol minden pártfogoltat szigorúan havonta behívnak, de a kutatás résztvevői által elmondottak alapján erre nincs mindig és mindenhol lehetőség; vannak, akikkel havonta, és olyanok is, akikkel csak két-három havonta találkoznak. Ez a pártfogó felügyelet tartama alatt változhat is. Amit a szakemberek a találkozások gyakoriságának, illetve a pártfogó felügyelet intenzitásának meghatározásánál általában figyelembe vesznek, az a bűncselekmény típusa, a visszaesés vagy bűnismétlés ténye, az elkövető életkora (fiatalkorú-e), valamint a kriminogén tényezők száma, jellege és súlya: *„Nyilván a pártfogolttól függ, az adott esettől, ha súlyos, veszélyeztető körülmények vannak, akkor egyértelmű az intenzív pártfogás.”* Az intenzív pártfogás a mai hazai viszonyok mellett általában havi egy, ritkán ennél valamivel gyakoribb találkozást jelent, pedig ennél nyilván sűrűbb érintkezésre volna szükség. Sajnos olyan is előfordul, hogy a hivatalba bemenni különböző körülményei miatt nem képes pártfogolt olyan helyen lakik, ahova a pártfogó felügyelő nem tud kimenni. A pártfogó felügyelők a rendszeresen megjelenni nem tudó pártfogoltakat gyakran levélben vagy telefonon számoltatják el.

7.4.10. Bűnelkövetés, bűnismétlés háttere

A pártfogó felügyelőknek a bűnelkövetés hátterére vonatkozó nézetei, percepciói fontos hátteret nyújtanak a harmadlagos prevenciók gyakorlat értékeléséhez. Igaz, hogy az egyéni tapasztalatok nem tekinthetők objektívnek és tudományosan megalapozottnak, ugyanakkor megítélésem szerint komoly relevanciával bírhatnak a harmadlagos prevenciók gyakorlat fejlesztése szempontjából. A pártfogó felügyelők nap mint nap szembesülnek azokkal a tényezőkkel, amelyek a bűnelkövetés hátterében állnak, és amelyek meghatározhatják a beavatkozási pontokat és eszközöket. A fókuszcsoporton elhangzottak és a szakirodalom alapján állítottam össze mind a kérdőív, mind az interjúk erre vonatkozó kérdéseit.

A kérdőívet kitöltő pártfogó felügyelők fele szerint inkább társadalmi tényezők tehetőek felelőssé a bűnelkövetésért, hét fő szerint az egyéni, pszichológiai tényezők esnek nagyobb súllyal latba, míg nyolcan úgy vélekedtek, hogy mind a társadalmi, mind a pszichológiai faktorok szerepet játszanak a kriminalitásban, nem választhatók szét egyértelműen. A bűnismétlésben legfontosabb szerepet játszó tényezőkre vonatkozó feleletválasztásos kérdésben – ahol legfeljebb

négyet lehetett megjelölni a listából – a legtöbb „szavazatot” (26) a bűnelkövető kortársak, illetve barátok befolyása kapta, mögötte nem sokkal maradt le a támogató családi kapcsolatok hiánya (21) és az alacsony iskolázottság, szakképzettség hiánya (19). Tizenhatan megjelölték a nem megfelelő szülői-nevelői viselkedés gyermekkorban válaszlehetőséget, és tizenhárom-tizenhárom szavazatot kapott a munkanélküliség és a szegénység is. Heten jelölték meg okként a rendszeres szerhasználatot, illetve -függőséget és a bűnelkövető családtagokat is. Csak néhányan emelték ki a bűnismétlés okai között az intézeti nevelést, a megfelelő lakhatás hiányát és a gyermekkori bántalmazás elszívését, míg a pszichiátriai zavarokat egyvalaki jelölte meg.

A kérdőív eredményeihez hasonlóan a fókuszcsoporthoz tartozó résztvevői és az interjúalanyok többsége is elsősorban a társadalmi tényezők szerepét látta meghatározónak a bűnismétlésben. Főleg a rossz gazdasági körülményeket, a megélhetési gondokat okolták egy széles bűnelkövetői réteg kriminális viselkedéséért. Vannak családok, amelyekben a nélkülözés miatt a gyerekek is rendszeresen lopnak, jellemzően élelmiszert. A képzetlen, alacsony szocioökonómiai státusú, sokszorosan hátrányos helyzetű emberek nehezen vagy egyáltalán nem tudnak elhelyezkedni, a szociális ellátórendszer pedig nem képes megfelelően kompenzálni ezt a helyzetet. Vannak olyanok is, akik *„menthetetlenek, akiknek annyira mélyen bevésődött a bűnelkövető életmód, vagy akár gonosszá, érzéketlenné váltak, akikkel nem tudunk mit csinálni, de sok esetben ezeket az embereket a szükség viszi rá”*. Más kérdés, hogy több pártfogó felügyelő is arról számolt be, hogy sokkal nehezebb együttműködésre bírni a kisebb súlyú vagyon elleni bűncselekmények elkövetőit, a „piti tolvajokat” és az „áruházi szarkákat”, mint például sok súlyosabb bűncselekmény elkövetőjét.

Az anyagi, megélhetési gondok mellett a kedvezőtlen családi háttér volt az a tényező, amelyet különösen sokan kiemelték a kutatásban részt vevő pártfogó felügyelők közül. Az egyik probléma a képzetlen, tanulatlan munka nélküli réteg újratermelődése: *„Nyugodtan kimondhatjuk, már a harmadik generáció nő fel úgy, hogy nem látja a szülőket munkába járni, nem járnak tanulni, így igényük sincs arra. Nem látjuk a lehetőségét annak, hogy hogyan fogjuk közösen kimosztani őket.”* Vannak családok, ahol a bűnelkövetést is a szülőktől, illetve az őt körülvevő kisebb közösségben tanulják meg a fiatalok.

A kriminalitás megjelenésének a tapasztalatok szerint általában jellegzetes előjelei vannak: *„Azt látom, hogy mindenképpen megelőzi egy normaszegés; például nem jár iskolába, a szülő ezt nem is nagyon várja el a gyerektől, most már igen, hogy a családi pótlékot hozzá igazították, de ez korábban ugye nem így volt.*

Van még ugye a baráti kör, vannak a gettósodott utcák.” A rossz anyagi körülmények, a nyomor és a bűnelkövetői családi minta mellett egyéb családi tényezők is állhatnak a bűnelkövetés hátterében: „Az apaszerep az, ami nagyon sokszor hibádzik. A nem cigány gyerekeknél meg szinte mindig. Azoknak a fiatalokéknak, akik bekerülnek a rendszerbe, az biztos, hogy vagy elváltak a szüleik, vagy külön költöztek, vagy válófélben vannak, vagy az apával történt valami.”

A kriminogén tényezők között sok szó esett mind a fókuszcsoporton, mind az interjúkban az alkohol- és droghasználatról, illetve -abúzsáról. Nagyon sok pártfogolt küszködik alkoholproblémákkal, és esetükben már azt is nehéz elérni, hogy a pártfogó felügyelőhöz, illetve az állásinterjúra ne ittasan érkezzenek. Több pártfogó felügyelő számolt be továbbá az alkohol garázda és erőszakos jellegű bűncselekmények elkövetésében betöltött szerepéről, ugyanakkor a szakemberek másik része inkább az illegális szerek fogyasztását látta aggasztónak kriminológiai szempontból. Nagyban függ az adott országrészről, hogy az alkohol-, vagy inkább a drogabúzus jelent-e nagyobb problémát. A megkérdezett pártfogó felügyelők szerint az alkoholfüggőség általában az idősebb korosztályra jellemző, mivel ők – különösen a kisebb településeken – csak ahhoz férnek hozzá. A fiatalokú és fiatal felnőtt pártfogoltak esetében úgy tűnik, a legtöbb helyen az illegális szerek abúzusa jelent súlyos gondot, ugyanakkor olyan megyében is jártam, ahol a fiatalokúak körében is inkább az alkoholfogyasztás dívik. A drogok közül elsősorban az elérhető áron kapható dizájnerdrogok népszerűek, a klasszikus kábítószerre többnyire nem telik. Több, a kutatásban részt vevő pártfogó felügyelőnek az a tapasztalata, hogy az igazán kirívó bűncselekményeket, például emberöléseket többnyire drog vagy gyógyszer és alkohol kombinációjának hatása alatt követik el. Ami az illegális szereknél további probléma, hogy gyakran követnek el eszközcselekményeket a szerhez jutás érdekében, tehát anyagi haszonszerzés céljából.

A kutatásban részt vevő pártfogó felügyelők tehát elsősorban a strukturális tényezőket, a rossz szociális és gazdasági helyzetet emelték ki jelentős tényezőként a bűnisméltés szempontjából, de tapasztalataik szerint a legális és illegális szerek abúzusa is fontos relevanciával bír e tekintetben. A kizárólag vagy elsősorban pszichológiai tényezőkre visszavezethető bűnelkövetést nem igazán látták jellemzőnek a kutatásban részt vevő pártfogó felügyelők: „Az a nagyon kicsi, szűk csoport, azt tényleg csak egy kis szegmensnek érzem, aki mondjuk magatartási problémák miatt újra és újra belekerül, mert van ilyen is, aki folyamatosan garázdaságot, testi erőszakot követ el, mert valamilyen lelki problémája van.” Az egyik interjúalany ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy

a bűnelkövetést kizárólag a társadalmi tényezőkre visszavezető álláspont abból a szempontból nem szerencsés, hogy nem foglalkozik az egyén felelősségének kérdésével, és így a kedvező irányú változás esélyét is csökkenti. Az ugyanis, hogy a kedvezőtlen környezeti körülmények növelik a bűnelkövetés és a bűnismétlés kockázatát, nem jelenti azt, hogy abban, illetve a dezisztenciában ne játszana fontos szerepet az egyéni döntés.

7.4.11. Kilépés

Mivel a kutatás egyik kérdése éppen az, hogy a pártfogó felügyelet játszik-e szerepet, és ha igen, milyen a bűnelkövetésből való kilépés folyamatában, rákérdeztem a pártfogó felügyelők dezisztenciával kapcsolatos megfigyeléseire, tapasztalataira is. A kérdőívben feleletválasztásos kérdésben kellett a válaszadóknak megjelölniük azokat a tényezőket, amelyek véleményük szerint a leginkább segítenek a pártfogoltaknak a kilépés folyamatában. A stabil munkahely és a rendezett családi kapcsolatok kerültek a listán az első helyre, de sok szavazatot kapott a változásra való motiváció, optimizmus, az új baráti kapcsolatok, a tanulás, képzés és az alkohorról és egyéb szerekről való leszokás is. A gyermek születését, valamint a jó társas készségeket és a jó intellektust csak néhányan jelölték meg fontos tényezőként.

A fókuszcsoporton és az interjúkban a pozitív tapasztalatok, illetve a sikertörténetek kapcsán kerültek szóba a kilépett volt pártfogoltak esetei. A fókuszcsoport egyik résztvevője például a kedvezőtlen társadalmi körülmények kriminogén hatásai mellett érvelve hozta fel a következő példát: *„Volt olyan többszörös visszaesőm, akinek volt munkája, munkásszállón volt, még a párkapcsolata is kialakult, úgy érezte, hogy biztonságban van, és akkor nem is volt semmi gond. Nem volt késztetése, hogy újból bűncselekményt kövessen el.”* Börtönből szabadult, sokszor jelentős bűnelkövetői karriert maga mögött hagyó, jó útra térő pártfogolttal a legtöbb pártfogó felügyelő találkozott már. Különösen a középkorú pártfogoltak között akadnak kilépők: *„...én azt látom, és ebben biztos is vagyok, hogy úgy épül fel sok életpálya, ha szabad illet mondani, hogy a bűnelkövetés fiatakorúként gyakori, és utána a börtönbüntetések hatására megváltozik az élethelyzet, és 40-45 fölött megtalálja azokat a pontokat az illető, ahol már nem kell bűnelkövetőnek lennie.”* Bár a börtönbüntetés visszatartó, elrettentő hatása mellett nem sok érv szól a szakirodalomban, a pártfogó felügyelőknek gyakran az a benyomásuk, hogy sok emberre egy bizonyos életkoron túl mégis így hat. Néhány szakember tapasztalatai tökéletesen egybecsengnek

a dezisztencia és a büntetőjogi szankciók kapcsolatáról szóló fejezetben leírtakkal: *„Tehát azok az emberek, akik sok évet leültek 20 éves koruktól a börtönbe, 40 fölött – nem azt mondom, hogy mindegyik, de van egy ilyen szegmens – már semmiképpen nem akar visszakerülni. Megtanulja azt, hogy megéri bármilyen vacak munkát csinálni kint, mint bent csinálni borzasztó vacak munkát, vagy nem csinálni semmit [...] A múltkor volt, aki 10 évet ült, és látható módon szeretne beilleszkedni, mert megéri neki, akár mosogatóként dolgozni, hiszen itt van kint.”*

Az, hogy a pártfogó felügyelőnek ebben a folyamatban mekkora szerepe van, már más kérdés: *„Nem szakkifejezés, de a vén bűnözők, akik már öreg rókák, azoknak nem sokat lehet adni. Ők eldöntik maguk a továbbiakat. Ha bejár három havonta, az nem rajtunk múlik, hogy alakul tovább, mert lehet velük beszélni, amit mi közvetítünk, az az államnak az odafigyelése.”* A kilépőkkel való tapasztalatokról beszámoló pártfogó felügyelők szerint fiatalabb életkorban, illetve a „nem bűnöző szemléletűek” esetében többet nyújthat a pártfogó felügyelő, könnyebben terelheti jó irányba a pártfogoltat.

A kilépés felé vezető úthoz a szakirodalom szerint elengedhetetlen pszichológiai tényezők is megjelentek a pártfogó felügyelők narratíváiban. Azt, hogy a bűnözéssel való felhagyáshoz egy belső döntésnek kell megszületnie, több interjúalany is hangsúlyozta: *„ha változtatásról van szó, akkor nyilván kell hozzá, egy önerő erősítése”.* Az egyik nagy tapasztalattal felvértezett pártfogó a strukturális és az individuális tényezők kölcsönhatásainak fontosságára is rámutatott: *„Ha változik a környezete, akár a családi körülménye, ez mindenképpen előremutatást tud hozni. Mindenképpen ennek a kettőnek együtt kell járnia az egyén öntudatos viselkedésével, és a kompetenciájával, hogy egy stabilizált környezetben tudjon élni. A fiataloknál már az is változás, hogy eléri a 18 éves kort, kikerül abból a környezetből, kevesebb elkövetés van, ez lehet, hogy egy identitásfejlődéssel is jár.”* Az utóbbi interjúalany fontosnak látta a pártfogó felügyelő szerepét ebben a folyamatban. Véleménye szerint a nagyon elfogadó attitűd, a bűnelkövetést csak a kedvezőtlen körülményekre visszavezető, az egyéni felelősséget csökkentő hozzáállás nem szerencsés, és a pártfogó felügyelet ennél többet is tud nyújtani. *„Ezért fontos a pártfogó felügyelő szerepe, mert ott ki lehet esni a pikszisből. Ezért több ez, mint segítő szakma, mert mellé tudja tenni ezt a másik szerepet, így lehet változást elérni. Én osztom azt a humanisztikus megközelítést, hogy az a változás hatékony, ami felfedezésen alapul, és belső*

igényt elégít ki. Lehet, hogy ez a felfedezés azon fog alapulni, hogy hoppá, eddig volt a fal.”

7.4.12. Kockázatértékelés, megelőző pártfogás

Ahogy arra a Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységeiről szóló részben már utaltam, a kiegészítő tevékenységek körében bevezették a kockázatértékelést, illetve 2015. január 1-jétől a megelőző pártfogás intézményét. Mivel a szakma már a kutatást megelőző évben meglehetősen sokat foglalkozott e tevékenységek előkészítésével, így feltételeztem, hogy sokaknak van valamilyen szakmailag megalapozott véleményük az új tevékenységekről. Mivel a megelőző pártfogás bevezetésével kapcsolatos tervek, illetve a majdani szabályozás részletei a kutatás elején még nem voltak ismertek, a kérdőívben csak a kockázatértékelés indokoltságával kapcsolatos véleményekre kérdeztem rá. A kérdőívet kitöltő harminc pártfogó felügyelő fele maradéktalanul egyetértett a kockázatértékelés gyakorlatának bevezetésével, három egyetért, de úgy vélte, a jelenlegi munkaterhek mellett nem valósítható meg, míg tizenkét szakember nem értett egyet vele. A többség szerint több időre lett volna szükség a bevezetéséhez. A fókuszcsoport résztvevői többnyire kedvezően viszonyultak az új tevékenység bevezetéséhez, az interjúk során megkérdezettek vegyesebb képet mutattak. Összességében megállapítható, hogy a kockázatértékeléssel kapcsolatos attitűdök a kutatásban részt vevő pártfogó felügyelők körében inkább voltak pozitívak, mint negatívak, ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy sokaknak csak minimális ismereteik voltak a tárgyalt intézményről. Elsősorban azok a megyék voltak jól informáltak, amelyek valamilyen formában involválódtak az eszköz elkészítésének folyamatába, vagy amelyek a saját maguk számára már idejében kialakítottak valamiféle kockázatértékelési gyakorlatot. Baranya megyében például már folyamatban volt egy a pártfogó felügyelet intenzitására vonatkozó döntést megalapozó mérőeszköz kidolgozása. A beavatkozás irányára és intenzitására vonatkozó döntés megkönnyítésének és alátámasztásának igénye az, amellyel a legtöbb megkérdezett indokolta a kockázatértékelés bevezetésével kapcsolatos kedvező attitűdjét. A kutatás eredményei fényben maximálisan érthető és méltányolható igény az a pontos iránymutatásokat egyébként is gyakran hiányoló szakemberektől, hogy a pártfogó felügyelettel kapcsolatos fontos döntéseiket egy uniformizált rendszer segítse, és egyben a rájuk nehezedő felelősség terhét is enyhítse valamelyest. Néhányan azonban a kockázatértékeléssel kapcsolatos aggályaiknak és kétségeiknek is hangot ad-

tak. Az egyik teljesen jogos észrevétel a „beskatulyázás” veszélyeire hívta fel a figyelmet, a másik pedig arra, hogy hiába kerül sor egy differenciált kockázatelemzési gyakorlat kialakítására, az egyéniesítéshez szükséges eszközrendszer nem áll rendelkezésre.

Ami a megelőző pártfogást illeti, ezzel kapcsolatban csak néhány vezető beosztású pártfogó felügyelővel tudtam érdemi beszélgetést folytatni. Voltak köztük, akik jó és időszerű ötletnek tartották az új jogintézmény bevezetését, mivel úgy vélték, hiánypótló funkciója lesz. Voltak azonban olyanok is, akik jelentős elméleti és gyakorlati vonatkozású aggályaiknak adtak hangot. Az egyik észrevétel az volt, hogy ha a gyermekvédelmi rendszer megfelelően működne hazánkban, nem volna szükség egy ilyen új intézmény életre hívására. További problémaként fogalmazták meg a gyermekvédelemben integrált feladat pártfogó felügyelők által történő végrehajtását, amely egyrészt olyan, mintha munkaerőkölcsönzés folyna a két intézményrendszer között, másrészt pedig komoly szerepdiffúziót idézhet elő a pártfogó felügyelők oldalán: *„Nyilván nem a pártfogó felügyelő szerepből kell felépíteni, mert inkább a gyermekvédelmi rendszerhez illeszkedő szerepet kell felépíteni.”* Teljesen más attitűdre, felkészültségre, megközelítésre van szükség ehhez, mint az egyéb, klasszikus pártfogó felügyelői tevékenységek végrehajtása során. Többek szerint nem tűnt ugyan rossz gondolatnak a közösségi foglalkoztatókba remekül beilleszthető program, azonban a végrehajtáshoz szükséges közösségi foglalkoztatók a kutatás idején nem álltak rendelkezésre, ahogy a szervezet kapacitása is erősen limitált volt. Az interjúk felvétele időpontjában még az sem volt ismert, hogy melyik intézményrendszer költségvetését terheli majd az új eszközrendszer kialakítása és működtetése. Nem volt tiszta továbbá a gyámhivatallal való együttműködés módja sem. A szakembereket érintő problémákon kívül a fiatalkorúakkal kapcsolatos aggodalmak is megfogalmazódtak: *„Azzal hogy fiatalkorúakat behozunk a büntető igazságszolgáltatási rendszerbe, kriminalizáljuk őket.”* Minél fiatalabb generáció szerez tapasztalatot a rendszer működéséről, tehát arról, hogy ez „túlélhető”, annál nehezebb lesz hosszú távon a probléma kezelése. A megkérdezett pártfogó felügyelők többsége tehát úgy vélte, hogy ennek a feladatkörnek a civil szférában, a gyermekvédelmi rendszerben kellett volna maradnia.

7.5. Bűnelkövetés, dezisztencia és pártfogó felügyelet; a pártfogoltakkal készült interjúk eredményei

A pártfogó felügyelőktől származó tapasztalatok, ismeretek, vélemények és attitűdök önmagukban is értékes információkat nyújtottak a hazai pártfogó felügyelet működéséről, ugyanakkor a pártfogoltakkal folytatott interjúk számos további szemponttal gazdagították az elemzést. A pártfogoltak nyilván egészen más aspektusból látják a büntető igazságszolgáltatási rendszer, azon belül a pártfogó felügyelet működését, és a szakemberektől eltérő tapasztalataik, élményeik, véleményeik vannak utóbbiak vonatkozásában. Több olyan csomópont is van azonban, ahol a két fél álláspontja találkozik; ezekre különösen érdemes támaszkodni a tárgyalt jogintézmény hazai helyzetének értékelése során. A továbbiakban a pártfogoltakkal készült interjúk eredményeit tárgyalom, mégpedig a kutatási kérdések és a tematikus elemzés során kibontakozó témakörök, kategóriák ötvözésével kialakított szempontrendszer alapján. Nemcsak a bűnözéssel való felhagyással és a pártfogó felügyelettel kapcsolatban elmondottakra térek ki, hanem a bűnözés okaira vonatkozó nézeteket és tapasztalatokat, valamint – mivel tizenhat interjúalany legalább egy alkalommal kapott már börtönbüntetést – a börtönbüntetéssel kapcsolatos tapasztalatokat is érintem.

7.5.1. A kriminalitás okaira vonatkozó általános magyarázatok és a bűnelkövetés személyes motívumai

A megkérdezett pártfogoltak a pártfogó felügyelőkhöz hasonlóan elsősorban strukturális tényezőkkel próbálták magyarázni a bűnözést. „[...] az, hogy valaki a bűn útjára lépjen, annak a társadalom is okozója” – állapította meg az egyik fiatal interjúalany. A kutatásban részt vevő pártfogoltak szinte kivétel nélkül a megélhetési problémákat, a munkanélküliséget, illetve a szegénységet jelölték meg a bűnelkövetés elsődleges okaként. Nem egy interjúalany használta a „megélhetési bűnözés” kifejezést, ami azt jelzi, hogy utóbbi terminus a köznyelvben is gyökeret eresztett. A megkérdezettek nagy része valóban napi megélhetési gondokkal küszködött, ezért sokan közülük az anyagi problémák rendezésében látták a kriminalitás problémájának megoldását. Érdekes, hogy a megélhetésre való hivatkozás még olyan pártfogoltaknál is felbukkant, akik nem ezért követték el a bűncselekményüket. Az egyik középkorú interjúalany, aki csak erőszakos bűncselekményeket követett el több ízben, alkohol hatása alatt,

például így nyilatkozott: „*A nincstelenség végett. A mai világba, a XXI. századba csak a pénz, a pénz, az minden. Ha nincsen, nem lehet enni, rezsit fizetni, nem?*”

Az anyagi tényezőkön kívül a családi és baráti kapcsolatok kriminalitásban játszott szerepe is rendre előkerült az interjúkban. A családi háttér jelentőségével kapcsolatban viszonylagos konszenzus jellemezte a megkérdezettek véleményét, míg a kortársak, barátok hatásaival kapcsolatban jobban szórtak a vélemények. „*Az is számít, aki normális családban él, nem fog elkövetni ilyesmit*” – fogalmazta meg a család szerepével kapcsolatos domináns véleményt az egyik interjúalany. A családi háttér, a megfelelő szülői-nevelői jelenlét hiányának jelentőségét és egyben ennek felismerését tükrözik a kutatásban részt vevő egyik fiatalokú fiú mondatai: „*Mondjuk, tudom, hogy visszakapom, amiket én csinállok, tartok tőle, de ezért nem fogok hátrálni, én nem fogom beadni sehova, nem is értem azt a szülőt, aki beadja a gyerekeit. Anyám engem is egy pasi miatt hagyott ott.*”

A barátok bűnelkövetésben játszott szerepével kapcsolatban volt, aki úgy gondolta, „*az ember környezetétől is függnek a dolgok. Főleg a barátok, hogy mibe visznek bele, az ember néha hülye, meg a társaság is beleviszi.*” Míg mások inkább azon az állásponton voltak, hogy „*A családi háttér nagyban hozzájárul, ha valaki bűnöző életet él. A baráti csak akkor, ha az embert lehet befolyásolni, akkor a barátok biztos bele tudják vinni rossz dolgokba.*”

A társadalmi, illetve környezeti hatások jelentősége mellett az egyéni tényezők bűnelkövetésben játszott szerepe is megállapítást nyert több pártfogolti interjúban. Bár szinte valamennyi megkérdezett elsősorban a megélhetés előteremtésének egyik módját látja a bűnelkövetésben, többen felismerték, hogy számos bűncselekmény nem írható utóbbi számlájára. A lehetséges okok között említették például az érzelmeket, a felindulást: „*Azért a testi sértések szerintem inkább indulatból jönnek, nem előre megfontolt szándékból.*” Volt olyan interjúalany, aki a bűnelkövetői életstílus, identitás fenntartását jelölte meg a kriminalitás egyik okaként: „*Van, aki ettől érzi jól magát, ettől érzi magát valakinek, ettől érzi magát gengszternek. Főleg a stílus, az életvitel, vannak, akik ebbe nem gondolnak bele, csak buliból.*” A szórakozás, a „buli” mint lehetséges motivációs háttér mások – különösen fiatalok – által is említődött: „*Van, aki szórakozásból teszi. Elmennek szórakozni, bepiál, befüvezik, azt csinálják a balhét, na meg a menőség a haverok előtt.*” Az alkoholt és az illegális szereket meglehetősen sok interjúalany jelölte meg a bűnelkövetés közvetlen kiváltó okaként, mégpedig elsősorban magukra vonatkoztatva, és nem általánosságban. A drogot inkább a fiatalokúaknál és a fiatal felnőtteknél, az alkoholt inkább az idősebb korosztá-

lyokban említették. Többen osztották annak a megkérdezettnek a véleményét, aki szerint a drog és az alkohol „Agresszívvé teszi az embert”.

Volt olyan interjúalany, aki igyekezett komplex magyarázatot adni a bűnözésre. A mindössze tizenkilenc éves fiatalember így vélekedett: *„Szerintem a bűnözés az olyan dolog, amit nem pusztán az ember irányít, hanem a körülötte zajló történetek, események, családi körülmények. A bűnözés nem egy dologtól függ, nem attól, hogy van-e pénzem, vagy nincs, hanem mi forog körülöttem, milyen a családom.”* Ebben a narratívában benne foglaltatik egyrészt a bűnelkövetés számos okra visszavezethető természete, másrészt a társadalmi tényezők és az egyéni hatóerő egyidejű szerepére, kölcsönhatásaira való utalás is. Más interjúalanyok kvázitipológiákat alkottak a bűnelkövetőkről, az egyes csoportokhoz más-más elkövetési háttérrel, illetve motívumot rendelve: *„...vannak tényleg, akik megélhetési bűncselekményeket követnek el, és vannak intézményfüggők, akiket irányítani kell. Igen, szeretnek, mert kell nekik, hogy valaki megmondja, mit csináljanak. Annyira beléjük ivódott ez a börtönélet, hogy kijönnek, és nem érzik jól kint magukat, azon vannak, hogy minél előbb visszakerüljenek.”* Ugyanez az interjúalany egy harmadik típust is megkülönböztetett: *„Vannak még a durva bűncselekményesek. [...] Akikkel én találkoztam, az mind bolond.”* Van, aki igen egyszerű kategóriákat állított fel, a társadalmilag meghatározott és a pszichológiailag determinált bűnelkövetőt: *„Szerintem két típus van: a megélhetés miatt, meg a vérebe van.”* Más szempontú kategorizációt alkalmazott az az interjúalany, aki a következőképpen tett különbséget a bűnismétlők és az elsőbűntényesek között: *„Szerintem a bűnözők között van kétfajta ember. Az egyik az, akit csak a pénz hajt, és nem az hajtja, hogy többet úristen ilyet nem csinállok, és nem keresi meg tisztességes módon a pénzét, [...] és van a másik fajta, aki tényleg azon van, hogy ez volt az első és az utolsó, többet ilyen helyzetbe nem szeretne kerülni. Akár utcát söpör, de tisztességesen akar élni.”*

Arról tehát az interjúalanyok nagy részének többé-kevésbé határozott elképzelései voltak, hogy általában milyen okok, motívumok állhatnak a bűnelkövetés háttérében. A kutatásban részt vevő pártfogó felügyelőkkel összhangban azon alacsonyabb társadalmi rétegek egyre szűkülő létfenntartási lehetőségeit jelölték meg elsődleges okként, ezek tagjai a pártfogoltak körében felülreprezentáltak, de sokan említették a családi háttér és a kriminogén baráti kapcsolatok szerepét is. Az egyénben rejlő okok – így egyes pszichológiai tényezők, illetve a szerabúzus – kevesebb hangsúlyt kaptak az interjúkban, amikor azonban a pártfogoltakat arról kérdeztem, hogy ők maguk miért követték el a terhükre rótt bűncselekményeket, viszonylag gyakran hivatkoztak utóbbi tényezőkre.

A bűncselekményt – jellemzően garázdaságot vagy testi sértést – fiatalkorúként elkövető pártfogoltak közül többen számoltak be indulati vagy „szórakozásból elkövetett” cselekményről. Az egyik interjúalany például így magyarázta tettét: „*a barátnőmmel szakítottunk aznap este, és hirtelen felindulásból volt*”; „*... fiatal voltam, bulizni akartam, ez vitt rá*” – indokolta a tizen- és huszoneves korában elkövetett számos bűncselekményét egy már középkorú férfi. A bűncselekmény spontán jellegére, a kiterveltség hiányára utal egy fiatal fiú narratívája: „*Akkor, ott jó ötletnek tűnt. Egy születésnapon, három részeg fiatal fogta magát, kiment a városba, és történtek az események. Igen, semmi extra, hogy valakit meg akartunk volna verni, vagy ilyenek, csak úgy jött.*” Az életkori sajátosságokra való hivatkozás a vagyon elleni bűncselekmények elkövetői esetén is elő-előkerült. Az egyik interjúalany például így adott számot a fiatalabb korában elkövetett lopásairól: „*Ott még nagyon éretlen fejjel voltam, tetszett az, hogy mindenhez ingyen hozzájutok, amiket nem tudnék megvenni. Sőt az akkori feleségemnek is tetszett, hogy miket vittem haza.*”

Olyan interjúalany is volt, aki semmiféle magyarázatot nem tudott adni tetére: „*Igazából az okot azt nem tudnám megmondani, mert ez egy egyszeri alkalom volt, és megbotlottam.*” A „miért” kérdésre adott válasz hiánya nem csak az elsőbűntényeseknél fordult elő. Egy középkorú pártfogolt így nyilatkozott: „*Mindig az a baj, hogy erőszakos bűncselekmény jött össze. Ennek biztos volt oka is.*” A büntetés alapjául szolgáló cselekmény elkövetését tagadó, vagy az azt ugyan elismerő, ám a felelősséget hátrító magyarázatra is akadt példa az interjúkban. „*A bűnözéseket nem önszántamból követtem el, mindig belekeveredtem, berúgattak, meg ilyenek*” – hangzott el egy börtönben sokat ült pártfogolt szájából. Egy másik, szintén több bűncselekményt elkövető férfi így nyilatkozott egy korábbi bűncselekményéről: „*Megmondom őszintén, hogy nekem ehhez a cselekményhez annyi közöm volt, [...] mint önnek, semmi.*” A terhükre rótt cselekményt alkohol hatása alatt elkövető pártfogoltak esetében visszatérő motívum volt a felelősség hátrítása: „*Szoktam piálni, azzal jön elő, de nem csak rajtam múlik. Én nem vagyok olyan beállítottságú. Én a legtöbbet verekedésért voltam bent, mert az alkohol, meg a haverok.*” Hasonló érvelést hallottam például egy másik, szintén erőszakos bűncselekményeket elkövető pártfogolttól is: „*Nem kerestem a bajt. Ittas állapotban voltam, rosszkor. Nem kerestem a bajt, elég nekem a családomról, meg az unokákról gondoskodni.*” Ezeknek a felelősséget csökkenteni vagy hátrítani hivatott magyarázatoknak nagy jelentőségük lehet a bűnelkövetésből való kilépést, illetve a reintegrációt támogató szakmai munka folyamatában, hiszen a tett következményeivel való szembenézés, a fe-

lelősség vállalása fontos a „jó útra térés” iránti motiváció megalapozásához.¹⁴⁷⁹ Úgy vélem, ugyanez vonatkozik a bűnelkövetés személyes indítékainak tudatosítására; aki sorozatban követ el különösen hasonló jellegű bűncselekményeket anélkül, hogy valamiféle tudatosság birtokában lenne a saját motivációjáról, az feltételezésem szerint nehezebben talál rá a dezisztencia útjára.

Az egyénben rejlő okok mellett a különböző környezeti hatások, társadalmi körülmények bűnelkövetésben játszott szerepe is sok interjúban előtérbe került. Visszatérő motívum volt például egyes erőszakos, illetve garázda jellegű cselekmények elkövetőinél az önvédelemre, illetve a személyes konfliktusra való hivatkozás. Az egyik fiatal interjúalany például így indokolta tettét: *„Mert volt a suliba egy gyerek, aki mindig – mondhatok csúnyát? – kurva anyázott, meg mindig nekem jött a folyosón, aztán egy idő után már sok volt, és nekimentem.”* Volt, aki saját magát, más a családtagját, barátját szándékolta megvédeni, és követett el bűncselekményt ennek okán. Olyan is akadt, aki egy idegen lányt szabadított meg támadóitól, majd keveredett verekezésbe. Ezeket a helyzeteket az érintett pártfogoltak gyakran kényszerhelyzetként, az erőszakos viselkedést legitimáló szituációként élték meg, ugyanakkor sokan nem tagadták személyes felelősségüket. A vagyon elleni bűncselekmények elkövetői inkább a kedvezőtlen anyagi körülményeket említették a bűnelkövetést magyarázni hivatott külső kényszer gyanánt. A mintában volt néhány olyan pártfogolt, aki élete nagy részében bűnelkövetésből, elsősorban vagyon elleni bűncselekmények elkövetéséből tartotta el magát és családját. Ők jellemzően a nehéz gyermekkorra, így a rossz családi és/vagy anyagi körülményekre, esetleg a család hiányára hivatkoztak. Az egyik idős pártfogolt például így indokolta a bűnelkövetői karrierbe történő korai belépést: *„Édesapám nagyon korán elhunyt, én kilencéves voltam, és négyen voltunk testvérek, és tulajdonképpen ez végett. Kevés volt az anyagi.”* Egy másik interjúalany hasonló körülményekről számolt be: *„Igen, nem voltak szüleim, mentünk a többiekkel csavarogni.”* A család fenntartásának terhére hivatkozott az a lopásokat és betöréseket elkövető középkorú férfi, aki így nyilatkozott: *„...soha nem tudtam utolérni magam. Én ezért mentem el lopni, a családjáért.”*

Saját bűncselekményeik indítékai kapcsán tehát a pártfogoltak több belső, pszichológiai faktort is említettek, miközben ezeket gyakran külső kényszer-

1479 Ugyanakkor vannak olyan kutatások, amelyek eredményei szerint bizonyos gondolkodási torzítások, pozitív illúziók támogatóan hatnak a kilépés folyamatára azáltal, hogy hozzájárulnak egy új, proszociális identitás kialakításához. Lásd például Maruna, S. – Copes, H.: i. m.

ként élték meg. A bűnelkövetés racionalizációja, külső vagy akár belső tényezők által való determináltságának élménye fontos tényező a felelősség tudatosodása és vállalása szempontjából. Az egyén döntésének, elhatározásának, a személyes ágenciának szerepe tehát nem sok interjúban került szóba. A bűnelkövetői karrierből történő kilépéssel kapcsolatos narratívákban már határozottan jelen volt ez a motívum, ahogy a külső és a belső tényezők interakcióira utaló vélemények is.

7.5.2. A dezisztencia felé vezető út meghatározó tényezői

A dezisztenciával kapcsolatos kérdéseim nem szorítkoztak a saját szubjektív élményekre, tapasztalatokra, hanem a kilépéssel kapcsolatos véleményeket, attitűdöket, illetve a más személyekre vonatkozó tudattartalmakat is érintették. Nem csak arra voltam tehát kíváncsi, hogy ki hogyan viszonyul a dezisztenciához, esetleg hogyan éli meg annak folyamatát, milyen támogató és akadályozó tényezőket említ ennek kapcsán. Arra is szerettem volna választ kapni, hogy a megkérdezettek általában véve mit gondolnak a dezisztenciáról, lehetségesnek tartják-e, illetve ismernek-e olyanokat, akiknek sikerült a kilépés. A dezisztenciával kapcsolatos saját élményekről, tapasztalatokról természetesen csak azokat az interjúalanyokat kérdeztem, akik korábban több bűncselekményt is elkövettek. A további bűncselekmények elkövetésétől visszatartó, illetve a bűnisméltléstől való tartózkodást támogató körülményekről, tényezőkről azonban az elsőbűntényesektől is kaptam információkat. Utóbbi eset nem tekinthető ugyan szigorúan vett dezisztenciának, hiszen nincs bűnelkövetői karrier, amelyből ki kellene lépni, azonban véleményem szerint egy a dezisztenciát folyamatként értelmező feltáró jellegű kutatás keretei közé beilleszthető. Már csak azért is indokolt e témakör vizsgálata, mert a pártfogó felügyelők rengeteg elsőbűntényessel találkoznak munkájuk során. E pártfogoltak egy része nem igényel ugyan különösebb segítséget, de vannak, akik jövője szempontjából meghatározó jelentőségű lehet az intézkedés tartalma.

A kutatásban részt vevő pártfogoltak nagy része saját elmondása szerint az interjú időpontjában már évek óta nem követett el bűncselekményt. A feltételes szabadságra bocsátott interjúalanyok közül többen már évekkal korábban szabadultak, és azóta nem kerültek vissza a büntetés-végrehajtási intézetbe. A próbára bocsátott, illetve a felfüggesztett szabadságvesztésre ítélt interjúalanyok nagy részénél is sok idő telt el az utolsó ismert bűncselekmény elkövetése óta, hiszen hazánkban az ítélet gyakran igen hosszú idő alatt születik

meg. Ebből következően jórészt olyan emberekkel készíthettem interjút, akik az interjút megelőző legalább egy-két évben, de gyakran ennél hosszabb idő óta nem követtek el bűncselekményt, legalábbis a hatóságok tudomása szerint. A feltételes szabadságra bocsátott pártfogoltak közül néhány fő esetében ez az időszak mindössze néhány hónap volt az interjú időpontjában, hiszen a bűnelkövetéstől való tartózkodás a börtönévek alatt nem értékelhető a dezisztencia megnyilvánulásának. Mindazonáltal az általuk elmondottak is informatívak a kilépéshez vezető folyamat szempontjából.

Az interjúalanyok egy része – különösen a fiatal, rendezett körülmények között élő, csupán egy bűncselekményt elkövető pártfogoltak – saját élmény és bűnelkövető ismerősök hiányában egyáltalán nem tudott nyilatkozni a bűnelkövetői karrierből történő kilépésről, de a többségnek volt róla valamilyen ismerete, magával vagy másokkal kapcsolatos tapasztalata. Volt, aki szkeptikusan nyilatkozott a dezisztenciát illetően, de a többség úgy vélte, lehetséges a kilépés. Az egyik fiatalember például így fogalmazott: *„Szerintem ez a bűnözéssel is így van, hogy fokozatosan abból is ki lehet lábalni.”* Több interjúalany is beszámolt olyan ismerősről, aki már sikeresen felhagyott a bűnelkövetői életmóddal, sőt volt, aki szerint a lakóhelyén ez jellemző bűnelkövetői életút: *„A mi falunkban sok ilyen van, hogy bűnöztek 20-30 éves korukig, családot alapítottak, lett egy lehetőség, hogy felvették őket az önkormányzathoz melózni, és azóta megtérő emberként dolgoznak.”* Szintén az életkor és a dezisztencia közötti kapcsolat létre utal egy másik megyéből származó pártfogolt beszámolója: *„Ahol én lakok [...] ugye, akik régebben voltak büntetve, benne vannak a korban, azok mind megálltak.”* Az életkor és az érés kapcsolatára való utalások is elhangzottak olyan – jellemzően középkorú vagy annál idősebb – interjúalanyok részéről, akik börtönből szabadultak néhány éve, és saját bevallásuk szerint azóta felhagytak a bűnözéssel. Állításuk szerint soha többé nem akarnak bűncselekményt elkövetni, és ezt a döntésüket legutóbbi szabadságvesztés-büntetésük alatt hozták meg. Arra a kérdésre, hogy korábban miért nem jutottak erre az elhatározásra, különböző magyarázatokat adtak, amelyek közül megítélésem szerint több is az érés szerepére utal, így például a *„most már másként gondolkozok”*, az *„Akkor még komolytalan meg felelőtlen voltam”*, illetve az a magyarázat, amely szerint fiatalon *„kalandvágai vannak az embernek”*. Igaz ugyan, hogy a narratívák önmagukban nem bizonyítják a kilépés tényét, de ezek részben olyan interjúalanyoktól származnak, akik bűnözői karrierjében az elmúlt néhány év a leghosszabb olyan időszak, amely alatt – legalábbis a hivatalos adatok szerint – nem követtek el újabb bűncselekményt. Természetesen

nincs garancia arra, hogy nem kerülnek vissza a börtönbe, de azoknak, akik a korábbi életformán változtatva sikeresen visszaillesztek a társadalomba, értékes mondanivalójuk lehet a dezisztencia folyamatáról.

A dezisztencia szakirodalmával leírtaknak megfelelően a legtöbb interjúalany a családi kapcsolatok és a munkalehetőség szerepét emelte ki a kilépés felé vezető út meghatározó tényezőiként. Különösen a feltételes szabadságra bocsátott, börtönben életük során sok időt eltöltött, de a bűnisméltéstől most hosszabb ideje – akár több éve – tartózkodó pártfogoltak nyilatkoztak pozitívan a stabil, vagy legalábbis rendszeres munka jelentőségéről. Egy hosszú ítéletes, a börtönből több éve szabadult pártfogolt például így beszélt jelenlegi helyzetéről: *„Ha most nem élek ezzel a lehetőséggel, akkor felköthetem magam. Van munkám, kaptam egy telket, ahol eltartási szerződést kötöttem, jószágot tudok tartani, amit szerettem volna, mert imádom a jószágot, így bízok benne...”* Egy másik középkorú interjúalany, aki fiatal felnőtt kora óta rendszeresen követett el vagyon elleni bűncselekményeket, és aki hónapokkal az interjú előtt szabadult egy büntetés-végrehajtási intézetből, szintén arról számolt be, hogy a szabadulása után kapott stabil munkalehetőség fontos visszatartó erőt jelent számára a bűnisméltéssel szemben. *„...most kezdek el rálátni, hogy tényleg a becsületes munka hosszú távon kifizetődőbb”* – fogalmazott. Az új életforma identitásra gyakorolt hatását, a struktúra és az ágencia interakcióját is illusztrálja az, ahogy utóbbi férfi ezt a változást megélte: *„...most biztonságban érzem magamat. Most apának, férfinak érzem magamat.”* A rendszeres jövedelem, a stabil munkalehetőség mint a kilépést segítő tényező számos további személy narratívájában felbukkan, akár saját élményként vagy vágyként, akár véleményként, másokkal kapcsolatos percepcióként. Általában azonban nem önmagában, hanem egyéb tényezőkkel, így elsősorban a családi és/vagy baráti kapcsolatokkal együtt említették.¹⁴⁸⁰ Az egyik interjúalany, aki az interjú előtt három évvel történt szabadulása óta megnősült, és a kutatás idején már a feleségével és annak gyermekeivel élt, e szavakkal mutatta meg nekem szerettei képét: *„Én megmutatom, hogy kinek köszönhetem, hogy ilyen lettem. Én soha, senki kedvéért nem változtam volna meg, mert nem érdekelt senki. Tessék, ők az új családom. Ha ők nem lennének, én nem itt tartanék.”* Egy másik pártfogolt a kilépés esélyeiről így nyilatkozott: *„Aki a családját nézi, és akar, annak sikerülhet. Én ezen vagyok most. Kell hozzá a támogatás, a segítség, a család, a*

1480 E tényezők konstellációját, amely a kutatások szerint jelentős szerepet játszik a dezisztencia folyamatában, Giordano „tiszteltetreméltósági csomag”-nak nevezte el. Giordano, P. C. – Cernkovich, S. A. – Rudolph, J. A.: i. m.

gyerekek.” Egy másik pártfogolt számára az unokák jelentik a kilépés iránti motivációt: *„Én szeretem a feleségemet, a szüleimet is, de nekem nincs boldogabb, mint amikor az unokáim ott vannak velem. Nem. Én, ha meg akarok javulni, ahhoz nem kell segítség. Nekem a segítség az unokáim.”*

Az érintett interjúalanyok szerint a család, illetve jellemzően a feleség vagy élettárs nemcsak támaszt nyújt, hanem egyben visszatartó erőt is jelent a bűnismétléssel szemben. Egy idősebb interjúalany például, aki szintén a feltételes szabadságra bocsátását követően nősült meg, és élt az interjú idején immár negyedik éve törvénytisztelő életet, így fogalmazott: *„...nem tudom, hány százalékban, de ő is visszafog engemet. Olyan értelemben, hogy az ember azért veszi el a nőt, mert szereti, le akarja élni vele az életit. A feleségem is most 47 éves, és adta nekem azt az érzést, hogy ő az én feleségem, én ezzel nem élhetek vissza, látom, hogy ő szeret, megcsinál nekem mindent, amire megkérem, akkor miért éljek vele vissza.”* Egy tizenéves interjúalany számára a barátnője jelentette az egyik fontos visszatartó erőt a bűnismétléstől: *„Azt mondta, hogy most azonnal ezt be lehet fejezni, és akkor én beláttam, hogy ő fontosabb, mint a hülyeségek, és azóta semmi.”* Az eddig említett tényezők egy része – így az elhelyezkedés vagy a házasságkötés, illetve a párkapcsolat létesítése – a szakirodalom szerint olyan úgynevezett fordulópontok, amelyek elindítják az egyént a változás útján. A pártfogottakkal készített interjúk is ezt erősítik meg. Néhány narratívából ugyanakkor az is kiderült, hogy egyéb tényezők, történések is jelenthetnek ilyen fordulópontot. Egy fiatal pártfogolt például így foglalta össze, hogy hogyan alakult ki benne a „helyes útra térés” motivációja nagybeteg, azóta elhunyt édesapjával történt beszélgetése során: *„Amikor utoljára beszélgettem édesapámmal, mondta, hogy beszélgetett édesanyámmal ezekről a drogos dolgokról, veszekedtek, és mondta, hogy az én életem, én rontom el. Akkor egy kicsit tudatosult bennem ez a dolog, és akkor úgy döntöttem, hogy minek ez nekem, ettől boldog vagyok? És akkor gondoltam végig, hogy hagyjuk abba az egészet. Onnantól kezdve elkezdtem focizni, igazolt játékos vagyok, ezt komolyabban is vettem, nem csak elmegyek a pályára, aztán berúgok. Azóta is dolgozok, sportolok, helyes úton járok.”* Ahogy arra a későbbiekben részletesebben kitérek, volt olyan pártfogolt is, aki számára a pártfogó felügyelet jelentett ilyen fordulópontot. Utóbbi esetében talán találóbb Giordano fogalmi kerete, amely a társadalmi kötelekeket nem fordulópontokként, hanem a változást segítő „horgok”-

ként¹⁴⁸¹ konceptualizálja. Ezek olyan lehetőségek, amelyeket megragadva az elkövetők nagyobb eséllyel tudnak kilépni a bűnözői karrierből.

Az interjúk egy részében a társ és a család mellett más személyeknek, illetve társas kapcsolatoknak a kilépés támogatásában játszott szerepe is szóba került. Voltak, akik a pártfogó felügyelő személyét emelték ki ebben a vonatkozásban¹⁴⁸², például az egyik fiatal interjúalany is, aki korán elvesztette az édesapját: *„...nekem Zoli bá segítsége sokat számított, meg a [...] polgármester. Ő több olyan helyzetbe is segített, amikor édesapámra kellett volna számítanom. Többször jelképesen felpozított, és azóta érettebben gondolkodok.”* Egy feltételes szabadságra bocsátott férfi, aki a szabadulása óta eltelt néhány évben sikeresen visszailleszkedett a közösségbe, így foglalta össze az emberi kapcsolatoknak és a támogatásnak a dezisztencia folyamatában játszott szerepét: *„Ha komolyan mondom, nem kapja meg az ember a pártfogójától, vagy a családjától azt a fajta segítséget, akkor nagyon nagy az esélye, hogy visszakerül.”* Szintén a bűnelkövetés rizikófaktoraira és a dezisztenciával összefüggő tényezőkre vonatkozó szakirodalmat támasztják alá azok a narratívák, amelyek a kortársak, illetve a baráti társaságok befolyásának fontosságáról árulkodnak. Több interjúalany is arról számolt be, hogy a korábbi, a bűnelkövetés irányába sodró ismeretségek megszakítása fontos szerepet játszik a kilépés folyamatában. Egyikük így foglalta össze, mit gondol a társak kriminalitásra gyakorolt hatásairól: *„...a segítő szándék nagyon tudja befolyásolni a cselekedeteket. Ez a bűnözésnél is így van, mert ha az ember beleesik egy olyan társaságba, ahol csak bűnözők vannak, akkor az lesz a legelső tett, hogy bűnözni fog. Viszont, ha egy bűnözőt beteszünk egy olyan társaságba, ahol becsülettel dolgozó emberek vannak, és a munkából élnek, akkor szerintem ő is elkezd átvenni azt a színvonalat, ami ott lát.”*

A pártfogoltakkal készített interjúkból nemcsak a külső, társadalmi tényezők kilépésben játszott szerepe rajzolódik ki, hanem a pszichológiai tényezőké is. A kilépés vonatkozásában legtöbbször említett lélektani tényező a pártfogolti interjúkban is – a szakemberek narratíváihoz hasonlóan – az egyéni döntés, illetve elhatározás volt. Jól illusztrálják ezt a következő idézetek, amelyek a kilépés útján járó pártfogoltaktól származnak: *„A céltudatosság a legfontosabb. Ha vannak céljaim, akkor azt megpróbálom megvalósítani, ha nem is jön össze a végleges cél, fokozatosan is haladhatok.”* *„Most eldöntöttem bent, még mielőtt kijöttem, hogy márpedig én megváltozom, és itt tartok.”* *„...szerintem ezen a téren*

1481 *Hooks for change.* Uo.

1482 A pártfogó felügyelő szerepére a későbbiekben még visszatérek.

a határozottság a leglényegesebb dolog. Ki akarok lábalni abból, amibe most vagyok, vagy csak még lejjebb ásom a gödröt.” „Ez csak 20 százalék, az akarat a 80 százalék, hogy valaki megváltozzon. Jó ez külső segítségnek, de kell a motiváció is, hogy na ezt nem folytatom tovább.” „Igazából, aki nem akar kiszállni, annak nem lehet segíteni. Nem hiszem, hogy azokat meg lehetne bármivel is győzni. Aki meg ki szeretne szállni, de nem tud, annak vagy olyan baráti társaság kell, aki segít ebben – bár én úgy látom, hogy eltávolodnak az olyan emberektől, akik bűnöző életmódot élnek, persze, akik normális életet élnek –, aki meg nem, azt hagyni kell az árral úszni. Én úgy látom, hogy nem nagyon lehet meggyőzni őket.”

A szegyen és a megbánás szintén több pártfogolti interjúban megjelent, jellemzően mint a jó útra térés egyik motivációs tényezője. Az egyik interjúalany számára például a kiközösítés és az utóbbihoz, illetve a bűncselekményeihez kapcsolódó szegyenérzet jelentette az egyik fő ösztönzőt a kilépéshez: *„...a szégyenfolt, magyarán szólva. Ahogy mondtam, hogy nem hívnak dolgozni, ez is benne van. Csak rosszulesik ez az embernek.”* A bűncselekmény(ek) elkövetésével kapcsolatos megbánás motívuma nemcsak a kilépés folyamatában lévő, hanem a mindössze egy-két kisebb súlyú bűncselekményt elkövető pártfogoltak narratíváiban is fel-felbukkan. Többen úgy indokolták a jó útra térés, illetve a bűnismétlés elkerülését célzó döntésüket, hogy időközben ráébredtek tettük vagy életmódjuk következményeire, és megbánták azt. Az egyik fiatal interjúalany például úgy fogalmazott, hogy *„...rájöttem, hogy a hülyeségnek vannak hátrányai. Az nem jön be, ha az ember olyat csinál, amit 2-3 hét múlva megbán, és rájön, hogy csak hátrányai vannak.”* Egy másik fiatalember – aki elmondása szerint annyira szégyellte bűncselekményét, hogy nem is kívánt róla beszélni az interjúban – szavaiban szintén a megbánás tükröződik: *„Ha visszaforgathatnám az időt, nem így csinálnám, mármint nem tenném meg ezt a dolgot, de sajnós nem lehet visszaforgatni az időt.”* Az idősebb interjúalanyok között voltak, akik nemcsak egy-egy bűncselekmény, hanem a korábbi bűnelkövetői életforma miatti megbánásukat is kifejezték, például az a börtönből néhány éve szabadult pártfogolt, aki a börtönben elvesztegetett évei miatt tett magának szemrehányást: *„Hogy akkor mit vesztettem el, és miről maradtam le. Most értem fel ésszel, hogy mi is a jó.”*

Az interjúkban a pártfogó felügyelet és a szabadságvesztés-büntetés kilépésben játszott szerepével kapcsolatos élmények, tapasztalatok és vélemények is elhangzottak, amelyeket különös relevanciájuk okán a továbbiakban külön tárgyalok.

7.5.3. A büntetőjogi szankciók szerepe a kilépésben

Az általam megkérdezett pártfogoltak között több olyan személy is van, akik évekkkel, esetleg hónapokkal a szabadulás után már elmondhatták magukról, hogy a változás útjára léptek. A korábban több ízben, illetve hosszú időre szabadságvesztés-büntetésre ítélt, most feltételes szabadságra bocsátott interjúalanyok szinte mindegyike úgy nyilatkozott, hogy a korábbi börtönbüntetésüknek szerepe volt a kilépés iránti elhatározás megszületésében. Elsősorban nem a börtön visszatartó erejére céloztak, mivel többségük szerint a szabadságvesztés-büntetésnek nincs ilyen elrettentő hatása. A középkorú, illetve idősebb pártfogoltak elmondása szerint a börtöntapasztalat önmagában nem fontos tényező a bűnmegelőzésben és a kilépésben, legalábbis fiatal korban. Az egyik interjúalany így foglalta össze a kérdést: *„Amikor bűnöztem, soha nem gondoltam a börtönre, mindig utólag fogtam a fejemet, hogy mit is csináltam, istenem.”* Bizonyos életkortól azonban más megvilágításba kerülnek a korábbi börtöntapasztalatok és a kiesett évek; a negyvenes-ötvenes éveikben járó volt bűnelkövetők már másképp viszonyultak a szabadságvesztéshez, mint fiatalabb korukban. Többen úgy fogalmaztak, hogy már belefáradtak, beleuntak a börtönéletbe, és voltak, akik elmondták, azért nem szeretnék oda visszakerülni, mert attól tartanak, hogy már nem érnék meg a szabadulást. A következő interjúrészletek jól illusztrálják ezeket a lelki tényezőket: *„Most már börtönundorom van. A szabadságot nem lehet megfizetni, meg nem pénzben mérik, már nem nekem való a börtön. Tudom, hogy ez ellentmondásos, de nem vagyok egy bűnöző típus.”* *„Már beleuntam, belefáradtam az egész börtönösdibe.”* *„Amikor bent tölti valaki az életét, drága a szabadság, beleun. Ha valaki egy kicsit is normálisan tud gondolkozni, az végiggondolja. Nem kell tovább bűnözni, ennyi.”*

A pártfogó felügyelet hasznosságának megítélésére vonatkozóan különböző álláspontok rajzolódtak ki az interjúkból. A pártfogó felügyelet sok pártfogolt számára egyfajta kapaszkodót, támogatást jelent, és vannak, akik visszatartó erőt is tulajdonítanak ennek az intézkedésnek. Mások – jellemzően az elsőbűntényesek, illetve a bűncselekményüket még fiatalkoruként elkövető fiatal pártfogoltak – felesleges és értelmetlen szankcióként élik meg. Ezeket a véleményeket a későbbiekben részletesebben összefoglalom, e helyütt csak a pártfogó felügyeletnek a bűnisméltés megelőzésében, illetve a kilépésben játszott szerepére utaló eredményekkel foglalkozom.

A kutatásban részt vevő, többnyire rendezett körülmények között élő elsőbűntényes fiatalok nem annyira a segítő, támogatófunkciót tekintették fontos-

nak ebben a vonatkozásban, hanem az intézkedés mint büntetőjogi szankció alkalmazásának tényét, valamint azt a kényelmetlenséget, amelyet a felügyelet alatt állás és a rendszeres jelentkezési kötelezettség a pártfogoltakra ró. Egyikük így nyilatkozott erről: *„A pártfogó felügyelet rákényszerít egy jogkövető magatartásra, ezt megteszem, mert ez nekem is előnyömré válik.”* A feltételes szabadságra bocsátott, különösen a bűnelkövetői karrierrel jellemezhető interjúalanyok az esetükben kétségkívül komolyan veendő kontrollfunkció mellett a támogatásnak is nagy jelentőséget tulajdonítottak. Az egyik pártfogolt például így fogalmazott pártfogó felügyelőjéről: *„Neki köszönhetem, hogy megpróbáltam beállni a társadalomba, normális családi körülményt alakítsak ki magamnak, ami meg is történt, szóval én neki csak hálával tartozok.”* Többen utolsó esélyként fogták fel az intézkedést: *„De talán már benőtt a fejem lágya, öreg vagyok én már bohócnak odabent. Most kaptam egy esélyt – a bírónő is ezt mondta –, és élnem kell ezzel.”* Mindazonáltal nemcsak az idősebb börtönviselt pártfogoltak számára és nemcsak a szigorúan vett kilépésben jelenthet segítséget a pártfogó felügyelet, hanem a bűnelkövetéshez vezető nehéz élethelyzet rendezésében és a bűnisméltés megelőzésében is. Ezt bizonyítja annak a huszonöt éves nőnek a narratívája, aki szemléletesen vázolta azt a folyamatot, ahogy a pártfogó felügyelő segítségével jelentősen javítani tudott lehetőségein és életminőségén: *„Ott kezdődik, hogy annak a valakinek is kell, hogy akarja, hogy megváltozzon az élete, akarja, hogy kiszakadjon abból a körből. Először nekem is mondta a legelső pártfogóm, hogy ki kéne szakadjak, akkor még apukámnál laktam, hiszen nála kezdődött el az egész dolog. Mondta, hogy ez nem tesz jót, én többre vagyok képes, először nem akartam, féltem, egyszerűen nem tudtam elképzelni magam egy másik életben. Sokat beszélgettünk, és eljutottam addig, hogy újra suliba jártam, olyan bizalmat, hitet fektetett belém, hogy elhittem magamról, hogy én le tudok érettségizni. Azután jött, hogy el is kéne otthonról költözni, de először munkát kellett találni, hogy el tudjak költözni, akkor dolgoztam [...] a szülészeti kórházban, megvolt az önálló kereset. Sokáig tartott, amíg tudatosította bennem, de először is bizalmat fektetett belém. Addig, amíg nem bíztam benne, hogy ő igenis jót akar, addig mondhatott akármit, jóformán meg se hallgattam, az egyik fülembe, a másikon ki. Hiába látta rajtam, hogy nem érdekel, csak mondta, mondta, és egy idő után elkezdett érdekelni, és észrevettem, hogy ez tényleg így jó. Szerintem a pártfogónak is nagyon türelmesnek és kitartónak kell, hogy legyen, főleg, ha egy kicsi remény is megcsillan.”*

7.5.4. A pártfogó felügyelettel kapcsolatos tapasztalatok, vélemények

A pártfogó felügyelettel kapcsolatos tapasztalatairól, véleményéről valamennyi interjúalanyt megkérdeztem. Nagy részük kedvezően nyilatkozott a tárgyalt intézkedésről mind általában véve, mind saját maguk vonatkozásában. Voltak, akik megkönnyebbültek, amikor megszületett büntetőügyükben a bíróság ítélete, és „csupán” próbára bocsátást vagy felfüggesztett szabadságvesztés-büntetést kaptak a rettegett letöltendő szabadságvesztés helyett. Ők ezt általában úgy fogták fel, hogy esélyt kaptak a büntető igazságszolgáltatási rendszertől, és elmondásuk szerint tanultak a hibájukból. Voltak, akik mindezen felül az intézkedés tartalmával kapcsolatos elégedettségüknek is hangot adtak, alkalmasnak tartva a pártfogó felügyeletet arra, hogy az elkövetőket elgondolkoztassa a múltbeli viselkedésükön, és változásra sarkallja őket. Az egyik fiatal pártfogolt így vázolta a tárgyalt intézkedés lényegét: *„Szerintem a pártfogó felügyelet egy olyan, amit ha az ember komolyan vesz, rájön a saját hibáira, hogy mit rontott el, mert ezt feltárják előtte közösen, amikor bejön beszélgetni. Ezek olyan színvonalon zajlanak, amit a legjobb barátoddal nem tudsz megejteni.”* Több interjúalany kiemelte a pártfogó felügyelőtől kapott támogatás, segítség és a vele való kapcsolat minőségének fontosságát. A pártfogoltak számára is nyilvánvaló volt ugyan az eszköztelenség és az a tény, hogy a szakemberek lehetőségei igen korlátozottak a segítségnyújtásban, de még így is sok kedvező tapasztalatról számoltak be. Többen is pozitívként emelték ki, hogy a pártfogó felügyelőjükhöz bármilyen problémájukkal fordulhatnak, legyen az hivatalos vagy magántermesztű, és hogy rengeteg tanácsot, lelki támogatást, biztatást kapnak tőle. Az egyik feltételes szabadságra bocsátott kilépő így jellemezte pártfogó felügyelőjét, illetve a vele kapcsolatos élményeit: *„Én őneki csak hálával tartozok, mert nem úgy bánik velem, mint egy visszaesővel. Mint pártfogó nagyon rendes ember. Mondhatnám azt is, hogy olyan, mint egy falat kenyér, szépen bánik velünk itten mindegyikünkkel, meghallgatja az emberek problémáját, segít. Elmondja, hogy az ő szabályait neki kell betartani, az enyémet meg nekem.”* A segítő, támogató hozzáállás, a biztatás a pártfogó felügyelő részéről több interjúalany szerint nemcsak pozitív élmény, de a bűnismétléssel szembeni visszatartó erővel is bír. Ez az álláspont tükröződik az egyik, az elmúlt években a dezisztencia útjára lépett pártfogolt következő mondatában: *„Több ilyennek kellene lennie, talán*

akkor kevesebb lenne az esélye, hogy visszabuknak az emberek, ha a megfelelő figyelmet megkapja.”

A pártfogoltak közül többen is beszámoltak konkrét ügyben történt praktikus segítségnyújtásról, így különösen a munkahelykereséssel és a képzéssel kapcsolatos pártfogói támogatásról: *„Ne úgy gondolja el, hogy azt mondják, hogy itt van ez a munkahely, és akkor most menjen oda, mert már lebeszéltek, hanem elmondják, hogy milyen lépéseket tegyek”* – mondta el tapasztalatait az egyik interjúalany. A pártfogoltakat gyakran sikerül különböző képzésekre beiskolázní, ahol nemcsak új szakmát tanulhatnak, hanem a képzés ideje alatt anyagi támogatásban is részesülnek. Egy fiatal nő, aki elmondása szerint sokat köszönhet pártfogóinak, egy pártfogoltaknak indult tanfolyam nyújtotta lehetőségekről nyilatkozott elismerően: *„Ez is egy lehetőséget adott arra, hogy ne csöppenjünk vissza a bűnöző életmódba, hanem próbáljunk meg azon a bizonyos ranglétrán feljebb lépni, és kezdjünk magunkkal valamit. [...] Lehetőséget adott ez az egész program, hogy szakmát szerezzünk, ha nem ment a tanulás, abban is segítettek, mert volt egy olyan lehetőség, hogy korrepetáló tanárt fogadtak, meg amikor véget ért a tanfolyam, nyomon követték a dolgainkat, segítettek munkát is keresni.”* Voltak olyan, a kutatásban részt vevő pártfogoltak, akik konkrét állást is kaptak. A pártfogoltak nagy része számára tehát a pártfogó felügyelet nyújt valami olyat – legyen az pusztán a felügyelet létének tudata, konkrét gyakorlati segítség vagy „csak” a személyes kapcsolat támogató ereje –, amit segítségként élnek meg, még ha ezt a legtöbben nem tartják is elegendőnek ahhoz, hogy az életük jobbra fordulhasson. Az interjúalanyok kis hányada ugyanakkor nem tudott érdemben nyilatkozni a pártfogó felügyelet vélt vagy tapasztalt hatásaival kapcsolatban, és voltak olyanok is, akik kedvezőtlen véleményt fogalmaztak meg a tárgyalt intézkedésről. A negatív vélemények első csoportja a pártfogó felügyelet bűnisméltés megelőzésében játszott szerepére vonatkozik; a megkérdezettek egy része egyáltalán nem tulajdonít neki visszatartó erőt. Az egyik pártfogolt például így foglalt állást: *„Őszintén nem sok értelmét látom. Nincs, hisz az embernek saját magát kell visszatartania a bűnözéstől, nem?”* Eme álláspont képviselői együttműködők ugyan, rendszeresen bejárnak és eleget tesznek kötelezettségeiknek, ám „kényszerként”, „szükséges rosszként”, „nyűgként”, „teherként” jellemezték az intézkedést.¹⁴⁸³ A rendszeres, munkaidő alatt történő bejárás nemcsak a kevéssé motivált pártfogoltak számára jelent problémát, hanem az intézkedéshez

¹⁴⁸³ Ez csak az általam megkérdezett pártfogoltakra vonatkozik; ők többnyire az együttműködő pártfogoltak közül kerültek ki. A pártfogó felügyelők elmondása szerint sajnos sok pártfogolt nem tesz eleget rendszeres jelentkezési kötelezettségének.

egyébként kedvezően viszonyuló, stabil állást felmutatóknak is. Nem mindenkit engednek el a munkahelyéről havi, esetleg két-három havi rendszerességgel azért, hogy jelentkezzen a pártfogó felügyelőjénél, így többen ezt csak szabadságuk terhére tudják megoldani.

A kritikák másik része a pártfogó felügyelők által is sérelmezett eszköztelenséggel kapcsolatos. Sok pártfogolt kilátástalan, vagy legalábbis nagyon nehéz helyzetben van, és valódi praktikus segítségre volna szüksége az élete rendezéséhez. A pártfogó felügyelők igyekeznek ugyan – elsősorban a képzéssel és a munkáltatással kapcsolatos – támogatást nyújtani az arra rászoruló pártfogoltaknak, de a lehetőségeik igen korlátozottak, elsősorban a kapcsolati tőkájukre tudnak támaszkodni. Több megkérdezett pártfogolt osztotta tehát a következő véleményt: *„A pártfogó se tud konkrét segítséget adni, mert nekik sincs a kezükbe olyan lehetőség, amivel segíteni tudna. Amit elmond, hogy ekkor-akkor jelentkezek, azt betartom, megkérdezi, hogy mi van velem? Amúgy semmi értelme.”* Olyan pártfogolt is akadt, aki azért tartotta tehernek a pártfogó felügyeletet, mert neki nem volt szüksége segítségre, de nem ez a jellemző. Az interjúalanyok nagy része örült a képzési és álláslehetőségeknek, és sokan közülük még több gyakorlati segítséget tartottak volna szükségesnek. Az is rendre előkerült az interjúkban, hogy jó volna, ha a pártfogó felügyelő anyagi, pénzügyi segítséget is tudna nyújtani. A pártfogó felügyeletről régebbi tapasztalatokkal is bíró interjúalanyok közül többen szóvá tették, hogy évekkor korábban volt ilyen lehetőség: *„Az lenne a legjobb, mint régen, hogy a pártfogóknak is lenne egy bizonyos anyagi keretük, amivel tudnák támogatni a pártfogoltat. Ezek megszűntek.”* A megélhetési problémák kezelését célzó eszköztár bővítésére tett javaslatokon kívül a pártfogó felügyelővel való találkozások gyakoriságának és időtartamának növelése iránti igény is megfogalmazódott néhány pártfogolt részéről. Ez a szakemberek jelenlegi munkaterhe mellett azonban sajnos csak utópia marad.

7.5.5. A (re)integráció esélyei és a pártfogoltak jövőképe

A pártfogolti interjúkban sok szó esett a pártfogoltak helyzetéről, a társadalomba való be-, illetve visszailleszkedés nehézségeiről és akadályairól, valamint jövőre irányuló terveikről. A narratívákból nemcsak az egyes emberek konkrét problémái rajzolódtak ki, hanem a tárgyalt intézkedés és az azzal érintettek tágabb társadalmi kontextusa is. A pártfogó felügyelet járulékos szankció, tehát a pártfogoltak csoportja több vonatkozásban is igen heterogén, de nagy részük szocioökonómiai szempontból hátrányos helyzetű; sokan közülük

alacsonyan képzettek, munkanélküliek, a létminimum határán vagy az alatt élő emberek, akik a bűnelkövetői stigmát is magukon viselik. A megőrzés különösen a börtönviselt pártfogoltakat érinti súlyosan, de a pártfogolti státus e nélkül sem jó ajánlólevél a jelenlegi hazai munkaerőpiacon. A legtöbb munkahelyen tiszta erkölcsi bizonyítványt kérnek, amely csak a próbára bocsátott pártfogoltak esetében nem jelent problémát. Emiatt az alulképzettség és a szocializációs hiányosságok okán egyébként is hátrányos helyzetben lévő emberek még nehezebben tudnak elhelyezkedni, gondoskodni a családjukról, és megtalálni a helyüket a közösségben. A legális pénzkereseti lehetőségek szűkös volta, a kirekesztettség érzése és az ezt kísérő frusztráció sokakat benne tart a bűnelkövetői karrierben. Ez egy olyan öngerjesztő folyamat, amelyből nehéz kitörni, és amely sok esetben szinte elkerülhetetlenül bűnismétléshez vezet. A bűnelkövetői múlt vázolt következményei és a kilépés nehézségei több interjúban is nagy hangsúlyt kaptak. Az egyik pártfogolt így jellemezte a problémát: *„Sokan nem hiszik el, hogy én mindennap milyen küzdelmeken megyek keresztül. Mindig kísért a múltam, ez így nem jó. Egyszerűen az ember a múltja miatt nem tudja megkapni azt az esélyt, amit kellene. Ha azt akarnák ott fenn is, hogy megváltozzunk, az esélyt meg kéne adni legalább, de tényleg csak annak, akin látszik, hogy akar változni, más életet akar élni, de így nem lehet.”* A következő interjúrészlet, amely egy másik interjúalanytól származik, egybecseng az imént idézett narratívával: *„Az embert a múltja végigkíséri, ezt kellene valahogy változtatni, hogy megkaphassa az az ember az esélyt, aki élni tud a lehetőséggel. Nagy az előítélet, meg az, hogy büntetve volt. Soha nem azt nézik, hogy miért voltam bent, de most is belementem egy hülyeségbe, de higgye el, hogy nagyon nehéz, ha nincs meg a megfelelő háttér, kapcsolat, akkor napokon, heteken belül visszakerül az ember.”* Ugyanakkor két olyan, több éve feltételes szabadságra bocsátott és a bűnelkövetéssel saját bevallásuk és a hivatalos adatok szerint is felhagyó pártfogolttal is beszéltem, akik szerint az elhelyezkedés korántsem lehetetlen. Úgy vélték, aki akar, az el tud helyezkedni, igaz, nem feltétlenül jól fizetett „álmállásokba”. *„Látja ez a baj, mert nem akar elmenni. Inkább elmegy lopni, és visszakerül. Én is tudnék könnyebb megélhetési módszert találni, de nem akarok, már nem érdekel. Én azt lezártam, az a múlt, a jelennek és a jövőnek élek”* – mondta egyikük, aki a szabadulása után egy megfelelő szaktudást igénylő, ám veszélyes munkakörben helyezkedett el, ahol mind anyagi, mind erkölcsi megbecsülésben részesül. Véleményét egy másik, hasonló hátterű pártfogolt is osztotta, aki szerint vidéken szinte mindenhol el lehet menni napszámba dolgozni. A kutatásban részt vevő pártfogoltak egy

részének beszámolóiban azonban nem támasztják alá utóbbi álláspontot. Ha el tudnak is helyezkedni, zömében minimálbéres állást kapnak, amely nem nyújt megfelelő megélhetést.

Az elhelyezkedés és ebből következően a dezisztencia esélyeit rontó tényezőként említette több pártfogolt is a származását. Tapasztalataik szerint a bűnelkövetői státushoz kapcsolódó stigma és a roma származás együtt nagyban csökkenti az esélyeket. Ezt a problémát több olyan pártfogolt is említette, akinek sikerült ugyan munkát találnia, de a társadalmi előítéletek megnehezítették a dolgukat. A következő narratívák jól összefoglalják a roma pártfogoltak percepcióit, tapasztalatait és véleményét a kérdésről: *„A mai világban a roma fiataloknak sokkal nehezebb elhelyezkedni, mint egy átlagos tizenkilenc éves magyar fiatalnak.”* *„Ha elmegy egy cigány munkát keresni és nem jön össze neki, elmegy egy konzervgyárba vagy akárhova, nem jön össze neki, mert cigány, utána eleve ahhoz kell nyúljon, hogy bűnözzen, mert nincs más megélhetés. Ha bűnöz, rájön, hogy az se jó, mert azt lerója, leültetik, bekerül a börtönbe, kiszabadul, utána megpróbál normális életet élni, de még mindig nem tud. Ilyenkor is előjön, hogy diszkriminálják.”* *„Az emberekben benne van a reakciós rasszizmus. Ránéznek az emberre, és nem is azt nézik, hogy mit tud nyújtani, szorgalmas-e, azt meg se várják, elég az, hogy roma vagy, és akkor nem kellesz közénk. Eleve mi van a cigányokról: lop, csal, bűnözik. Ez az átlag, nem azt mondják, hogy Bognár Róbert jó munkás, hanem Lakatos Lajos rossz volt, és akkor már egy kalap alatt vannak.”* *„A romák – már elnézést, de – sokkal nehezebben kapnak munkahelyet, mint a magyarok. Jó, ha telefonon beszélek valakivel, az nem lát, de ha megbeszéljük, hogy találkozunk, meglát, na onnantól hoppá. Meglát, hogy ez cigány, köszönöm, nem kérek magából.”*

Az elhelyezkedés akadályait szorosan összefüggő probléma a tanulás, képzés kérdése. Különösen a tanulást korábban félbehagyó fiatal felnőtt pártfogoltak említették nehézségként, hogy életkoruk miatt már nem tanulhattak nappali tagozaton, pedig többen közülük szerettek volna érettségit és/vagy szakmát szerezni. Az esti tagozaton való tanulás nem lehetetlen ugyan, de nyilván számos nehézséggel jár, és igen erős motivációs háttérrel igényel. Mindazonáltal több, az interjú idején tanuló fiatal pártfogolt említette jövőbeli tervei között az iskola befejezését, esetleg továbbtanulást. Két fiatalember tervei

között szerepelt a rendőri hivatás, amely iránti érdeklődésük saját botlásuk¹⁴⁸⁴ következményei nyomán alakult ki.

Meglehetősen sok interjúalany nyilatkozott úgy, hogy a jövőjét nem Magyarországon, hanem külföldön – jellemzően Angliában vagy Németországban – képzelel el. Ennek okai nyilván az amúgy is nagy társadalmi mobilitás háttérében álló tényezőkben keresendők, különösen mivel az egzisztenciális problémák, az elhelyezkedés nehézségei és az alacsony munkabérek a pártfogoltak populációját jobban sújtják, mint a társadalmi átlagot. Külföldön sok helyen nem kérnek továbbá erkölcsi bizonyítványt, így ott gyakran jobb esélyekkel indulnak a jó útra térni kívánó volt bűnelkövetők, mint hazánkban. A külföldi munkavállalás tehát sok pártfogolt számára az újrakezdés ígérését rejti magában, sokszor nem alaptalanul. Erre azonban többnyire csak az intézkedés sikeres letelte esetén van lehetőség.

7.6. Összegzés

A kutatás eredményei szerint a pártfogó felügyelők és a pártfogoltak sok vonatkozásban hasonló tapasztalatokkal és véleményekkel vannak a pártfogó felügyelet céljával és tartalmával, a bűnelkövetés és a dezisztencia háttérében álló tényezőkkel, illetve folyamatokkal, valamint a reintegráció lehetőségeivel kapcsolatban. A kutatásban részt vevő szakemberek és elkövetők elsősorban egyes strukturális tényezők – így a szegénység és a munkanélküliség – döntő jelentőségére és a kiküszöbölésüket célzó eszközök viszonylagos hiányának problémájára hívták fel a figyelmet.

A szakemberek – a normatív háttérnek megfelelően – a bűnisméltés megelőzését és a társadalmi (re)integráció elősegítését tekintették a pártfogó felügyelet elsődleges feladatának, és többnyire a kutatásban részt vevő pártfogoltak is tisztában voltak a tárgyalt intézkedés céljával. A kontroll és a támogatás funkcióinak kettőssége tehát mind a pártfogó felügyelők, mind a pártfogoltak által elmondottakban tükröződik. Abban a vonatkozásban azonban, hogy e két funkció közül melyiket tekintik elsődlegesnek a szakemberek, illetve melyiket érzékelik hangsúlyosabbnak a pártfogoltak, nem volt teljes konszenzus. A pártfogó felügyelők egy részénél mindkét funkció kapcsán felmerült az eszköztelenség problémája, amelynek okán a kontroll nehezen érvényesíthető, a támogatás pedig kiüresedett, és „csak” tanácsadás, illetve a személyes kontak-

1484 Kis súlyú bűncselekmény miatt próbára bocsátott fiatalemberekről van szó.

tus nyújtotta segítség formájában tud megnyilvánulni. Előbbit a pártfogoltak kevésbé értékelték, de a támogatáshoz rendelkezésre álló eszközök hiányát a legtöbben szóvá tették az interjúk során. A pártfogoltak többsége kedvező tapasztalatokról számolt be a tárgyalt intézkedéssel kapcsolatban, egy kisebb hányaduk pedig kifejezetten segítségként élte meg azt. A negatív vélemények és tapasztalatok a rendszeres jelentkezési kötelezettség miatti kényelmetlenségekre és a pártfogás tartalmára, különösen a tényleges támogatás hiányára vonatkozóan fogalmazódtak meg.

A pártfogó felügyelőknél és a pártfogoltaknál a bűnelkövetés okaira vonatkozó tapasztalatai, vélelmei, illetve magyarázatai, valamint a dezisztencia lehetőségeivel és hátterével kapcsolatos tapasztalatai egyrészt viszonylagos összhangban voltak egymással, másrészt a kurrens nemzetközi szakirodalomban leírtakat is többé-kevésbé jól tükrözték. A bűnelkövetés, illetve a bűnismétlés vélt okai körében a külső, társadalmi tényezők következetes és gyakran kizárólagos említése mellett az egyénben rejlő pszichológiai tényezők viszonylag háttérbe szorultak, de a dezisztencia kapcsán – különösen a kilépés útjára lépett pártfogoltak narratíváiban – már több hangsúlyt kaptak. A pártfogó felügyelőknél a bűnismétlés megelőzésében, illetve a kilépés támogatásában játszott szerepével kapcsolatban erősen megoszlottak a vélemények mind a pártfogó felügyelők, mind a pártfogoltak mintáján belül, ugyanakkor a szakemberek rendelkezésére álló eszközrendszer bővítésével, az egy pártfogoltra fordított idő növelésével sok megkérdezett szerint javulnának a bűnmegelőzés esélyei, legalább a felügyelet fennállása idejére.

A pártfogó felügyelet harmadlagos prevenciók gyakorlatának feltárására 2014-ben lefolytatott kutatás eredményeinek és következtetései nagy része – így különösen a munkakörülményekre, az eszközrendszerre és a pártfogoltak tapasztalataira vonatkozóan – a gyorsan és folyamatosan változó jogszabályi környezet ellenére érvényes. A kutatás pusztán feltáró jellegű, és nem volt célja konkrét megoldási javaslatok kidolgozása, de egyes megállapításai szolgálhatnak ilyen jövőbeli javaslatok kiindulási pontjául. Ez elsősorban azoknak a kutatásban részt vevő szakembereknek és pártfogoltaknak köszönhető, akik hiteles és részletes képet festettek a pártfogó felügyelői tevékenységről, annak szépségeiről és nehézségeiről.

8. Következtetések

8.1. A harmadlagos megelőzés és rehabilitáció

A kutatásaim által vizsgált terület a bűnmegelőzési taxonómiák szerint a büntető igazságszolgáltatáson keresztül megvalósuló harmadlagos megelőzésnek feleltethető meg, amelynek speciálprevenációs eszközei, tehát a semlegesítés, a speciális elrettentés és a rehabilitáció közül elsősorban utóbbival foglalkoztam. A szakirodalmi áttekintésből megállapítható, hogy a büntetés alkalmazásához fűzött preventív célzat létjogosultságát ma már nem sokan vitatják, és a vonatkozó hazai jogszabályokban is *expressis verbis* szerepel a bűnismétlés megelőzésének célkitűzése. A kérdés tehát egyre kevésbé az, hogy a *megtorláson*, illetve a *megérdemelt büntetés elvének* érvényesítésén kívül lehet-e a büntetésnek más célja, nevezetesen a megelőzés, hanem inkább az, hogy ezt milyen eszközzel lehet elérni: semlegesítés, különös elrettentés vagy rehabilitáció útján? Munkámban a semlegesítéssel egyáltalán nem foglalkoztam, mivel annak nem célja a bűnelkövető jövőbeli viselkedésének megváltoztatása, és csak a büntetés tartama alatt bír társadalomvédelmi hatással. A jövőbeli viselkedésre vonatkozóan a büntetőjogi szankciók két mechanizmus, a speciális elrettentés és a rehabilitáció révén fejthetnek ki preventív hatást. A börtönbüntetés és a szabadságmegvonással nem járó szankciók speciális preventív hatását összehasonlítva, az általam is hivatkozott kutatások eredményei ugyanakkor a kriminológiában nem mindennapi következetességgel mutatnak abba az irányba, hogy a tisztán punitív tartalmú, elrettentésre építő szankciók nem alkalmasak a harmadlagos prevenációs célok megvalósítására. Az általam áttekintett empirikus eredmények megerősíteni látszanak azt a hipotézisemet, amely szerint a szabadságvesztés-büntetés nem hatékonyabb eszköze a bűnismétlés megelőzésének, mint az alternatív szankciók, így a pártfogó felügyelet. Ugyanakkor önmagában utóbbi sem tűnik sokkal eredményesebb megoldásnak, a szabadságelvonás hiánya ellenére. Mindezek alapján munkámban nem a büntetőjogi szankciók önmagukban vett hatását tekintettem a vizsgálandó kérdésnek, hanem azok tartalmát, illetve az azokhoz kapcsolódó rehabilitációs és reintegrációs célú gyakorlatot. A harmadlagos megelőzés fejlődése zálogának ugyanis a bűnismétlés megelőzését célzó azon eszközök kialakítását és fejlesztését tartom, amelyek az elrettentő hatás helyett a bűnismétlés kockázati és szükségleti, valamint védő tényezőire alapozzák a preventív hatást.

Munkámban megállapítást nyert, hogy a mai rehabilitációs törekvések és a XX. század közepén kibontakozó, majd két évtizeddel később csúfos bukást szenvedő medikális modell köszönőviszonyban sincsenek egymással. Nyilvánvaló, hogy bár a rehabilitációs eszme és gyakorlat múltja és jelene rengeteg fogalmi és ideológiai ellentmondással terhelt, a bűnelkövetők rehabilitációját célzó törekvések újra és újra visszatérnek a kriminálpolitika porondjára. A rehabilitációs eszme megrendülését és a medikális modell bukását követő időszakban valamelyest alábbhagyott ugyan a bűnismétlés megelőzését célzó gyakorlat hatékonyságával kapcsolatos korábbi optimizmus, azonban az elmúlt néhány évtized fejleményei fényében a „semmi nem működik” szlogen idejétmúltnak tűnik. A hatékonyságvizsgálatok eredményei ugyanis biztatók, legalábbis bizonyos típusú, illetve bizonyos kritériumoknak megfelelő programok vonatkozásában, és arra engednek következtetni, hogy utóbbiak a bűnismétlés elleni harc hatékony eszközei lehetnek. Az is fontos ugyanakkor, hogy észrevegyük: a bűnismétlés megelőzése terén egykor népszerű rehabilitációs idea nem minden alap nélkül került hosszú időre a sülyesztőbe, és nem véletlenül tartott évtizedekig, míg újra életet leheltek belé. Ha célunknak a nemcsak utilitarista, hanem emberi jogi és etikai szempontból nézve is helyes és hatékony harmadlagos prevenciók gyakorlat kialakítását tekintjük, amely figyelemmel van a jogállamiság követelményeire – így például az arányosság elvére –, akkor nemcsak a tudományos eredményekre kell támaszkodnunk, hanem le is kell vonnunk a megfelelő tanulságokat a múlt eseményeiből. A bűnelkövetés patológizálását, illetve kezelésének medikalizálását, a határozatlan tartamú büntetések gyakorlatát, az elkövetők emberi jogainak sárba tiprását semmi, még a bűnismétlés megelőzésének mégoly indokolt célkitűzése sem legitimálhatja. Véleményem szerint az elmúlt évek, évtizedek fejleményei – elsősorban a rehabilitáció jogosultságalapú megközelítésének megjelenése vagy a hatékonyságvizsgálatok értéksemleges¹⁴⁸⁵ területének fejlődése – garanciát jelentenek a korábbi, súlyosan jogsértő és szakmailag is megalapozatlan gyakorlat újjáéledésével szemben. A treatment paradigmát ért súlyos kritikákból, illetve a medikális modell bukásából tanuló, a jogi és szakmai keretek tiszteletben tartására épülő rehabilitációs gyakorlattal kapcsolatban a korábbi aggályok helyett már a következő kérdések fogalmazhatók meg, amelyek jól tükrözik álláspontomat. Miért volna indokolhatóbb a bűnelkövetők szükségleteit és reintegrációjuk akadályait figyelmen kívül hagyó büntetésfilozófia, mint az az álláspont, amely megengedi,

1485 Lásd Borbíró A. (2014): i. m. 14. o.

hogyan az állam a büntetés kiszabása és végrehajtása mellett utóbbi tényezőkkel is foglalkozzon? Miért sértené jobban a rehabilitációs cél az emberi jogokat, a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód tilalmát, mint a tisztán punitív szemlélettel bíró büntető igazságszolgáltatási rendszer? Miért mondana ellent a jogállamiság követelményeinek a bűnisméltés valószínűségét növelő, elsősorban a kedvezőtlen társadalmi körülményekkel összefüggő tényezők kompenzálására és a dezisztenciát támogató tényezők erősítésére irányuló gyakorlat, vagy akár az a felfogás, amely utóbbit nemcsak lehetőségnek, hanem állami kötelezettségnek tekinti? És vajon ha a humanisztikus megfontolásokat félretéve pusztán utilitarista szemszögből nézzük a problémát, nem jogos-e a bűnisméltési arányt csökkentő gyakorlat iránti társadalmi igény? Úgy vélem tehát, hogy a rehabilitáció legalább olyan fontos célja a büntetőjogi szankciónak, mint a megsértett jogrend helyreállítását célzó megtorlás, a speciális elrettentés vagy akár a semlegesítés. A rehabilitáció filozófiája tükrözi leginkább azt a felismerést, hogy a bűnözés olyan társadalmi jelenség, amelynek háttérben nem pusztán egy rossz döntés áll, hanem szociális és egyéni tényezők sokasága, amelyek egy része potenciálisan befolyásolható.

A rehabilitáció terminus használata azonban még mindezek fényében is további magyarázatra szorul, különösen mivel hazánkban elsősorban a reszocializáció, nevelés, újabban pedig a reintegráció kifejezés használatos. A korrekcionális elméleti és gyakorlati vonatkozásaival – tehát irányával és módszereivel – foglalkozó, zömében angolszász szakirodalomban ugyanakkor napjainkban is népszerű a rehabilitáció fogalom használata, olyannyira, hogy fajsúlyos összefoglaló munkák címei is tartalmazzák e terminust¹⁴⁸⁶, míg a hazánkban preferált reszocializáció kifejezés kevésbé tűnik népszerűnek. Mivel könyvemben elsősorban nemzetközi szakirodalmi forrásokra hivatkoztam, indokolatlan lett volna a rehabilitáció kifejezés helyett bármilyen más megjelölést használni, már csak azért is, mert az annak gyakran szinonimájaként kezelt fogalmak jelentéstartománya nem feltétlenül fedti az előbbiét. A szakirodalom mellett az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélkezési gyakorlata¹⁴⁸⁷ is a büntető igazságszolgáltatás rehabilitációs célkitűzésének kiemelt jelentőségét tük-

1486 Több ilyen munkára hivatkozom, de a Google könyvkeresőjébe beírva az „offender rehabilitation” kifejezést, még több ilyen című vagy témájú könyvet találhatunk.

1487 Lásd például *Vinter és mások kontra Egyesült Királyság* (ügyszám: 66069/09, 130/10 és 3896/10, 2013. július 9.); *Magyar László kontra Magyarország* (ügyszám: 73593/10, 2014. október 13.)

rözi, és az Alkotmánybíróság gyakorlatában is találunk olyan határozatokat¹⁴⁸⁸, amelyekben a rehabilitációs cél, illetve a rehabilitáció intézményének fontossága megállapítást nyer. Mindezek fényében a kifejezés pejoratív hangzásával kapcsolatos aggályok oka fogyottnak tűnnek.

Könyvem első két fejezetének a rehabilitáció kifejezés pejoratív asszociációktól történő megszabadításán túl célja volt a fogalom körüljárása, definiálása is. Utóbbi a kurrens szakirodalom segítségével kíséreltem meg elhelyezni a hasonló jelentéstartalmú szakkifejezések – így a reintegráció és a hazánkban preferált reszocializáció – viszonyrendszerében. Hazai szakirodalmi források mellett egy olyan elméleti modellt is ismertettem, amely a rehabilitáció különböző formáinak, aspektusainak meghatározása és ezek egymáshoz való viszonyának megvilágítása révén, véleményem szerint, alkalmas keret a fogalom értelmezéséhez. McNeill¹⁴⁸⁹ modelljében összekapcsolja egymással a rehabilitáció pszichológiai, társadalmi, jogi és erkölcsi vonatkozásait. Olyan interdiszciplináris kategorizációs rendszert állított fel, amelyben a természetes rehabilitáció, azaz a dezisztencia mellett a rehabilitáció négy további formája kap helyet: a személyes vagy pszichológiai, a társadalmi, a bírói és a morális rehabilitáció. A rehabilitációnak az e modellben vázolt igen tág fogalmából kiindulva, a rehabilitáció mint ernyőfogalom alá sorolható minden olyan eszköz, beavatkozás és folyamat, amely lehetővé teszi, hogy a bűnelkövetők teljes jogú állampolgárként térhessenek vissza a társadalomba, és ott jogkövető életet élhessenek. Az *ötödik fejezetben* bemutatott harmadlagos prevenciós megközelítések és modellek csak ebben a tág fogalmi keretben nevezhetők rehabilitációs elméleteknek.¹⁴⁹⁰ Mivel azonban elsősorban utóbbi pszichológiai eszközeivel foglalkoztam, szükségét láttam a rehabilitáció egy *szűkebb tartományú definíciójának* is, amelyen a mcneilli értelemben vett személyes rehabilitációt értem. Értelmezésem szerint utóbbi *azokat a célzott programokat és egyéb beavatkozásokat foglalja magában, amelyek a személyiség, a képességek, a viselkedés, az attitűdök, az értékek és egyéb pszichológiai tényezők befolyásolása révén potenciálisan csökkentik a bűnismétlés valószínűségét, és amelyek ezzel hozzájárulhatnak a társadalmi beilleszkedés sikeréhez.* Ebbe a meghatározásba álláspontom szerint a pedagógiai módszerek, de akár a társadalmi rehabilitáció, a reintegráció azon eszközei is

1488 Az Alkotmánybíróság 20/2013. (VII. 19.) és 144/2008. (XI. 26.) határozata.

1489 McNeill, F. (2012): i. m.

1490 A szövegű fordítás és hivatkozás megköveteli, hogy a szerzők által használt eredeti fogalmat használjam, még akkor is, ha ezen a hazai szakma nem feltétlenül ugyanazt érti, mint a hivatkozott szerzők.

beilleszthetők, amelyek az egyén pszichés állapotára, jellemzőire is hatással lehetnek, például az önbecsülés növelése révén. Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a pszichológia módszereinek, eszközeinek a bűnelkövetők rehabilitációjában történő alkalmazása nem jelenti a treatment ideológiához való visszatérést, hiszen az általam hivatkozott kurrens nemzetközi harmadlagos prevenciók gyakorlat csak olyan programokra épít, amelyek nem veszélyeztetik a testi-lelki integritást, illetve nem sértik az embertelen és megalázó bánásmód tilalmát. Ma már talán senki nem gondolja azt, hogy a bűnelkövetés egy kórkép, amely orvosi kezelést, gyógyítást igényel, ugyanakkor tudjuk, hogy vannak bizonyos pszichés tényezők, illetve ezek konstellációi, amelyek hozzájárulnak a kriminális viselkedés létrejöttéhez és fennmaradásához. Amennyiben elfogadjuk, hogy sok esetben lélektani tényezők is szerepet játszanak a bűnelkövetésben, és ezek kialakulásának hátterében gyakran szociodemográfiai tényezők is meghúzódnak, úgy álláspontom szerint a büntetőhatalom érvényesítéséhez való jog mellett az állam vonatkozásában megfogalmazódik a bűnismétlés valószínűségét növelő tényezők – köztük a pszichológiai tényezők – kezelését célzó beavatkozások megteremtésének kötelezettsége is.¹⁴⁹¹ E lehetőségek igénybevétele a büntető igazságszolgáltatási rendszerbe bekerülő bűnelkövetők tekintetében jogosultságként értelmezhető, természetesen jogállami garanciák és az önkéntesség elvének szigorú érvényesítése mellett.

8.2. A harmadlagos megelőzési gyakorlat tudományos háttere: kutatási irányok, rehabilitációs megközelítések és hatékonyságvizsgálatok

Könyvem második témakörét a bűnismétlés megelőzési gyakorlat szakmai-tudományos alapjai, az ezekre épülő rehabilitációs modellek és az utóbbiakon belül működő bűnelkövetői programokkal kapcsolatos tapasztalatok adták. A főbb rehabilitációs megközelítések elméleti és empirikus hátterét két nagy kutatási irány, a bűnismétlés kockázati és védőtényezőivel kapcsolatos kutatások és a dezisztenciakutatás eredményeinek részletes és tematikus ismertetése segítségével vázoltam. Az elmúlt néhány évtizedben tekintélyes mennyiségű elméleti és empirikus ismeretanyag halmozódott fel a bűnelkövetéssel és a bűnismétléssel összefüggő kockázati tényezőkre, az utóbbiakkal szemben védelmet nyújtó védőtényezőkre és az úgynevezett rezilienciára, valamint a bűnözői kar-

1491 Lásd a rehabilitáció jogosultságalapú felfogását (Rotman) a *második fejezetben!*

rierből történő kilépést – az úgynevezett dezisztenciát – támogató tényezőkre vonatkozóan. Ezek azok az empirikus változók, amelyekre a különböző rehabilitációs irányok épülnek. Álláspontom szerint e tényezők ismerete és további kutatásuk elengedhetetlen a bűnismétlés megelőzését célzó gyakorlat működésének feltérképezéséhez, értelmezéséhez és nem utolsósorban fejlesztéséhez. Tudomásom szerint magyar nyelven még nem jelent meg ebben a témakörben – különösen a dezisztencia vonatkozásában – részletes és tematikus összefoglalás, így e fejezetek megírását az a célkitűzés is indokolta, hogy a hazai kriminológia lépést tartson e téren a nemzetközi fejleményekkel.

Mind a bűnismétlés rizikó- és protektív faktorai, mind a dezisztenciát támogató tényezők között vannak egyéni és társadalmi tényezők. A kockázati tényezők közül a harmadlagos prevenció szempontjából az úgynevezett dinamikus kockázati tényezők vagy kriminogén szükségletek bírnak kiemelt jelentőséggel, hiszen ezek esetében van lehetőség a célzott beavatkozásra. Ilyen tényezők például az antiszociális attitűdök, a szerhasználat vagy a kriminogén családi tényezők. A bűnelkövetéssel, illetve bűnismétléssel szemben védő tényezők, valamint a dezisztenciát támogató tényezők szintén nagyon fontos szerepet játszanak a bűnelkövetők rehabilitációját, reintegrációját célzó programok kialakításában. A védőfaktorok, illetve a reziliencia körébe eső változók között nem meglepő módon túlsúlyban vannak a pszichológiai tényezők, például a társas kompetenciák vagy az énhatékonyság, hiszen a reziliencia lényege a kedvezőtlen környezeti hatásoknak való rugalmas ellenálló képesség, alkalmazkodás. Utóbbi tényezők jelentős átfedést mutatnak a dezisztenciával összefüggő pszichológiai folyamatokkal, sajátosságokkal, és ez a szoros párhuzam arra utal, hogy a rezilienciakutatás eredményei a bűnelkövetői karrierből történő kilépés megértéséhez is közelebb vihetnek bennünket. A kilépést támogató társadalmi tényezők szintén hasznos építőkövei lehetnek a bűnelkövetők rehabilitációját, illetve reintegrációját elősegíteni hivatott programoknak. A dezisztencia folyamatának tanulmányozása tehát a gyakorlat számára is gyümölcsöző területnek tűnik. Bár a kilépés folyamatának teljes körű megértésétől még igen messze vagyunk – ha ez egyáltalán elérhető –, a dezisztenciakutatás a kezdeti szárnybontogatások óta számottevő mértékben gyarapította a kilépéssel összefüggő tényezőkre vonatkozó ismereteinket.

A harmadik és a negyedik fejezetekben vázolt két fő kutatási irány két teljesen különböző rehabilitációs megközelítés alapjául szolgál. A bűnismétlés kockázati tényezőire – azon belül az úgynevezett kriminogén szükségletekre – épül a bűnelkövetők rehabilitációjának legmeghatározóbb elmélete, az úgynevezett

RNR-modell. A modell három alapelve, a kockázati elv, a szükségleti elv és a fogékonyság elve határozzák meg a bűnismétlés megelőzését célzó beavatkozások irányát, intenzitását és módszerét. A beavatkozás célkeresztjében az úgynevezett kriminogén szükségletek – a bűnismétléssel legszorosabb összefüggést mutató dinamikus kockázati tényezők – állnak. Az intervenció intenzitását meghatározó kockázati szint és a beavatkozásnak irányt adó kriminogén szükségletek felmérése magasan strukturált, szigorú módszertani alapokon álló kockázat- és szükségletértékelési eszközök alkalmazásával állapítható meg. A legújabb, negyedik generációs mérőeszközök már az egyéni fogékonyságot meghatározó úgynevezett rezponzivitási tényezők, továbbá a protektív faktorok felmérésére is alkalmasak, amely a merev kockázati szemlélet felől történő elmozdulásról árulkodik. E megközelítés alkalmazása ugyanakkor még így is meglehetősen pragmatikus, szigorúan szabályozott gyakorlathoz vezet, amely többnyire megfelel a bizonyítékokon alapuló harmadlagos prevenciók gyakorlat követelményeinek. Az RNR-modell általános fogékonyság elvének az úgynevezett kognitív viselkedésterápiás módszereken alapuló programok felelnek meg, amelyek hatékonyságára vonatkozóan meglehetősen sok empirikus adat áll rendelkezésre. A bűnelkövetők rehabilitációjának másik iránya ezzel szemben nemhogy nem felel meg az első megközelítés támasztotta szigorú kritériumoknak, de egyenesen szembemegy az általuk teremtett pragmatikus, merev kockázati paradigmával. Az úgynevezett erősségeken alapuló rehabilitációs irány – amelyen belül például a dezisztencia-szemponitú gyakorlat és a helyreállító igazságszolgáltatási paradigma is elhelyezhető – a bűnelkövetők hiányosságai helyett erősségeikre, tehát azon képességeikre és készségeikre koncentrál, amelyekre a kilépést támogató tevékenység alapozható. A társadalmi kötelek erősítésére, a bűnelkövetői bélyeg káros hatásainak kompenzálására, a társadalmi kirekesztés mechanizmusainak ellensúlyozására, a kár helyreállítására és a közösségért végzett hasznos munkára építő programok igen sok fajtája létezik, és bár hatékonyságukra vonatkozóan jóval kevesebb bizonyíték áll rendelkezésre, mint a másik megközelítésbe illeszhető programok tekintetében, egyre népsebb építőkövei a harmadlagos megelőzési gyakorlatnak.

Az egyes rehabilitációs megközelítések, illetve elméletek bemutatásán túl a bűnismétlés megelőzése terén hatékonynak bizonyult programok jellemzőire és típusaira is kitértem. A bűnismétlés megelőzését célzó bűnelkövetői programok hatékonyságának kérdésért azért tartom kulcsfontosságúnak, mert az véleményem szerint szorosan összefügg a harmadlagos prevenció, illetve a bűnelkövetők rehabilitációjának ideológiai-filozófiai alapjaival. Ha ugyanis – tegyük

fel – valóban „semmi nem működik”, akkor a bűnismétlés megelőzését célzó bármiféle módszer, technika, beavatkozás alkalmazása hatástalan volna, következőképp nem volna szükség annak racionalizációjára sem. Ha azonban az derül ki – és a kriminológiai kutatások eredményei ebbe az irányba mutatnak –, hogy vannak olyan programok, amelyek valóban csökkentik a bűnismétlés valószínűségét más intervenciókhoz, illetve a beavatkozások teljes hiányához képest, akkor már nagyon meg kell dolgozniuk azon álláspont képviselőinek, akik a rehabilitációs törekvések szükségtelen, indokolatlan, alapvető emberi jogokat sértő vagy egyszerűen csak nem hatékony volta mellett érvelnek. Természetesen a hatékonyság bizonyítottsága esetén is felmerülhetnek etikai és jogi aggályok, ugyanakkor véleményem szerint azok az önkéntesség és a részvétel elvei érvényesülésének biztosításával, a hiányosságok kompenzálására és az erőforrások erősítésére építő tevékenység jogosultságalapú megközelítésének alkalmazásával elkerülhetők, ahogy erre már utaltam.

A hatékonyságvizsgálatok alapján a bűnismétlés megelőzését, illetve a bűnelkövetők rehabilitációját célzó programok három csoportra – a működő, az ígéretes és a nem működő programok csoportjaira – oszthatók. Az első kategóriába tartozó beavatkozások felelnek meg leginkább a hatékony programok kritériumainak, például a magasan strukturáltság, a kockázati és a szükségleti elv alkalmazása, illetve az önkéntesség biztosítása elvárásainak. Az ilyen programok szinte kivétel nélkül kognitív viselkedésterápiás módszereken alapulnak, amely módszerek lényege az egyénnek a külvilághoz való viszonyulását, az információk értékelését és ily módon a viselkedését is befolyásoló kognitív folyamatainak, illetve ezek jellemzőinek módosítása. Ez a bűnelkövetés vonatkozásában az antiszociális irányultságot előidéző torz, hibás gondolkodási mintázatok azonosítását és megváltoztatását jelenti, mégpedig magasan strukturált, előre meghatározott alkalommal és időtartamban végzett egyéni vagy csoportos ülésekre épülő programok formájában. Az egyértelműen működő, tehát a bűnismétlési arányra kimutathatóan kedvező hatást gyakorló programok mellett sajnos olyan beavatkozások alkalmazására is gyakran sor kerül, amelyek vagy nem hatékonyak – ez a kisebbik rossz –, vagy kifejezetten kontraproduktívak. Ezek listájára kutatásom eredményeként a közismerten káros, elrettentésre, sokkhatásra épülő vagy tisztán büntető elemeket tartalmazó beavatkozásokon kívül olyan jó szándékú és humánus programokat is fel kellett írnom, mint például a dinamikusan orientált pszichoterápia, a strukturálatlan tanácsadás, illetve bizonyos humanisztikus megközelítések. Ez nem azt jelenti, hogy egyébként nincs helyük például a fogvatartotti programok körében, csak

nem feltétlenül a harmadlagos prevenció célkitűzésével, hanem például a börtönártalmak csökkentésének szándékával érdemes ezeket alkalmazni. A nyilvánvalóan kártékony beavatkozások alkalmazását természetesen mindenképp mellőzni kell, különösen mert ezek egy része súlyos etikai és emberi jogi aggályokat is felvet. Más a helyzet az ígéretes programokkal, amelyek harmadlagos megelőzési hatékonysága mellett ugyan még nem szől megfelelő mennyiségű, illetve minőségű bizonyíték, ám az eddig elvégzett kutatási eredmények és a kedvező tapasztalatok fényében érdemes rájuk a jövőben is építeni. Ezek a kezdeményezések többnyire a reintegráció strukturális feltételeinek biztosítására, illetve a kilépés társadalmi kontextusára építenek, bár vannak köztük más jellegű, például a szerabúzus kezelésére hivatott módszerek is. Idesorolható több resztoratív program, továbbá az egyén munkaerőpiaci értékét növelni hivatott kezdeményezés is. Elsősorban tehát az erősségeken alapuló rehabilitációs paradigmába illeszthető programok tartoznak az ígéretes harmadlagos prevenció beavatkozások körébe. Az erősségeken alapuló megközelítés híveit nem a programok önmagában vett hatékonysága érdekli, hanem az, hogy azok hogyan képezhetik részét a dezisztencia folyamatának, mintegy betagozódva a többi támogató tényező és fordulópont közé. Nem egy vagy több konkrét programtól várják tehát a harmadlagos preventív hatást, hanem egy a bűnelkövetéssel való felhagyáshoz vezető út támogató tényezőit kívánják „mesterségesen” biztosítani, illetve erősíteni, igen nagy súlyt fektetve a bűnelkövetés társadalmi kontextusára. Éppen ezért e programok hatékonyságát általában nem is kvantitatív változókkal mérik, hanem kvalitatív módszerek alkalmazásával vizsgálják. Az erősségeken alapuló megközelítésen belül is van azonban olyan – valójában inkább integratívnak minősülő – elmélet, az úgynevezett jó életek modell vagy GLM, amelynek keretein belül magasan strukturált és a hatékonyságvizsgálatok próbáit is többé-kevésbé kiálló programok hozhatók létre.

A GLM-elmélet illusztratív értéken túl részben arra a kutatási kérdésre is választ ad, amelyet a két alapvető rehabilitációs megközelítés integrálásának szükségességére és lehetőségeire vonatkozóan fogalmaztam meg. Ennek megválaszolásához a két paradigma empirikus hátteréhez kell visszanyúlni, mivel ezek egymáshoz való viszonyából levezethető a két megközelítés gyakorlati munkában történő ötvözésének indokoltsága. A bűnismétlés és a dezisztencia mind fogalmilag, mind empirikusan összefüggő, voltaképp ugyanazon érem két oldalaként is értelmezhető jelenségek, hiszen a statikus felfogás szerint gondolkodva a bűnismétlés hiánya képezi a dezisztencia operacionalizálásának alap-

ját. A bűnözőikarrier-kutatások – például a Cambridge Study¹⁴⁹², a Dunedin development Study¹⁴⁹³ és a Pathways to Desistance Study¹⁴⁹⁴ – bár gyakran egymástól eltérő életpályák kirajzolódását eredményezték, bebizonyították, hogy a bűnelkövetők nagy része nem marad benne sokáig a bűnözői karrierben. Bár vannak, akik meglegszenek vele, az életkor előrehaladtával járó érés önmagában nem nyújt elegendő magyarázatot arra, hogy miért hagy fel a bűnelkövetők nagy része előbb-utóbb a kriminális tevékenységgel, és persze felveti azt a kérdést is, hogy mások – az úgynevezett krónikus bűnelkövetők¹⁴⁹⁵ – miért nem lépnek ki soha. A dezisztencia-kutatás tehát a bűnözőikarrier-paradigmában gyökerezik, és többnyire utánkövetéses vizsgálatok segítségével próbálja feltérképezni a különböző elkövetői csoportok körében a kriminalitással való felhagyást támogató tényezőket¹⁴⁹⁶. A bűnismétlés kutatása ennél pragmatikusabb és szűkebb spektrumú; általában egy meghatározott büntetés vagy beavatkozás bűnismétlési rátára gyakorolt hatásait vizsgálja egy célpopuláció belül, viszonylag rövid időintervallum alatt. Az utóbbi években némi közeledés tapasztalható e két, a reintegrációs gyakorlat számára nélkülözhetetlen kutatási terület között. Ötvözésük komplexebb értelmezési keretet nyújt a kriminalitás időbeli változásainak elemzéséhez, és ily módon hozzájárul az elméleti és az annak eredményeire épülő gyakorlati munka fejlesztéséhez¹⁴⁹⁷. A két megközelítés eredményeinek integrálása annál is inkább indokolt, mivel korántsem biztos, hogy a bűnelkövetést, illetve a bűnismétlést kiváltó tényezők – például

1492 Farrington, D. P. – Coid, J. W. – Harnett, L. M. – Jolliffe, D. – Soteriou, N. – Turner, R. E. – West, D. J.: Criminal careers up to age 50 and life success up to age 48: New findings from the Cambridge Study in delinquent development. Home Office, research study No. 299., London, 2006

1493 Moffitt, T. E. – Caspi, A.: Childhood predictors differentiate life-course persistent and adolescence-limited antisocial pathways among males and females. *Development and Psychopathology*, vol. 13, 2011, pp. 355–375.

1494 Piquero, A. R. – Fagan, J. – Mulvey, E. P. – Steinberg, L. – Odgers, C.: Developmental Trajectories of Legal Socialization among Serious Adolescent Offenders. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 96, no. 1, 2005, pp. 267–298.

1495 Moffitt, T. E. (1993): i. m.

1496 Bushway, S. D. – Brame, R. – Paternoster, R.: Connecting desistance and recidivism: measuring changes in criminality over the lifespan. In: Maruna, S. – Immariegon, R. (eds.): i. m. 85–101. o.

1497 Lásd például Maruna, S. – Toch, H.: The impact of imprisonment on the desistance process. In: Travis, J. – Visher, C. (eds.): Prisoner reentry and crime in America. Cambridge University Press, 2005, pp. 139–178.

az antiszociális személyiségvonások, attitűdök és viselkedés – „visszafordításában” rejlik a kriminális karrierből való kilépés kulcsa.¹⁴⁹⁸

Mindezek alapján indokoltnak tartom a két rehabilitációs irány ötvözését, hiszen a kockázati modell pragmatikus, a viselkedésmódosításra irányuló megközelítése – bármily hatékonynak bizonyul is – kiegészítésre szorul, mégpedig a dezisztencia és a reintegráció társadalmi kontextusának tényezőivel. A bűnelkövetés társadalmi jelenség, és amint az a *második* és a *harmadik fejezetekből* kiderült, a bűnismétléssel, illetve a kilépéssel összefüggő tényezők körében sok strukturális változó van, amelyekről a kockázati modell nem vesz tudomást. Az RNR-modell nem foglalkozik továbbá számos olyan pszichológiai tényezővel – így különösen a változásra irányuló motiváció felkeltésével –, amelyek a társadalmi kontextuson kívül jelentősen befolyásolják az egyén jövőbeli viselkedését, így a dezisztencia folyamatát is. A két megközelítés összeillesztési pontját jelenthetik a bűnismétléssel, illetve a dezisztenciával összefüggő kognitív tényezők, hiszen ezek befolyásolására a kognitív viselkedésterápiás módszerek alkalmasak. A hosszú távra tervezett reintegrációs programok meghatározott szakaszaiban helyet kaphatnak bizonyos kognitív viselkedésterápiás programok, amelyek a változást segítő kognitív tényezők kialakítására, illetve az azt akadályozó hibás gondolkodási sémák módosítására szolgálnak. Az integratív megközelítésen alapuló programok tervezésekor érdemes figyelembe venni azokat a kutatási eredményeket, amelyek szerint az egyes pszichológiai és társadalmi tényezők nem ugyanolyan súllyal esnek latba a dezisztencia különböző stádiumaiban. Úgy tűnik, a kognitív tényezők – például a változás iránti vágyat felkeltő tudattartalmak és a proszociális attitűdök – a változás korai szakaszában bírnak kiemelt jelentőséggel, míg a dezisztencia folyamatának későbbi fázisaiban a strukturális feltételek, például a munkahely és a lakhatás rendelkezésre állása tesznek szert nagyobb relevanciára, és a kognitív tényezők a háttérbe szorulnak. A holisztikus, minden releváns tényezőre kiterjedő szemlélet tehát elengedhetetlen a sikeres harmadlagos megelőzési gyakorlathoz, és egyben a hazai büntető igazságszolgáltatási rendszer harmadlagos prevenciósvetékenységének bemutatásához és értékeléséhez is komplex keretet nyújt.

1498 Farrall, S. (2004): i. m.

8.3. Harmadlagos megelőzés és dezisztencia a hazai büntető igazságszolgáltatásban

A modern korrekcionista törekvések elméleti és empirikus hátterének, illetve a hatékonyságvizsgálatok eredményeinek fényében jogosan merül fel a hazai büntető igazságszolgáltatás harmadlagos prevenciós gyakorlata jellemzőinek kérdése. Könyvem *hatodik* és *hetedik fejezeteiben* az új büntetés-végrehajtási kódex hatálybalépését megelőző hazai helyzet értékelésére vállalkoztam két büntetőjogi szankció, a végrehajtandó szabadságvesztés és a pártfogó felügyelet vonatkozásában a normatív háttér, a szakirodalomban leírtak és két empirikus kutatás eredményei alapján.

Elsőként a hazai büntetés-végrehajtás bűnismétlés megelőzési gyakorlatát vettem górcső alá. A nevelési eszme kialakulásának és fejlődésének bemutatása mellett a Bv. tvr. és az újonnan hatályba lépett büntetés-végrehajtási kódex releváns rendelkezéseit is áttekintettem abból a célból, hogy történeti és jogi keretbe foglaljam a hazai büntetés-végrehajtás harmadlagos megelőzési gyakorlatára irányuló, Borbíró Andreával közösen végzett empirikus kutatásunk eredményeit. A történeti áttekintés és az empirikus értékelés során arra a megállapításra jutottam, hogy a hazai büntetés-végrehajtási gyakorlat hosszú évtizedek óta ugyanazoktól a problémáktól szenved. E problémák közül az általam feldolgozott hazai szakirodalom és empirikus kutatásunk eredményei alapján a legégetőbbeknek a túlszűfoaltságon kívül a mindenkori büntetőpolitika változó trendjeihez való alkalmazkodás nehézségeit, az ideológiailag meghatározott irreális célok és teljesíthetetlen elvárások¹⁴⁹⁹ okozta anomáliákat, valamint a nevelés (reszocializáció, reintegráció, rehabilitáció) és a biztonság célkitűzéseinek a személyi állomány attitűdjeiben és konfliktusaiban is tükröződő folyamatos összeütközését találtam. Ezek az anomáliák egymással szoros kölcsönhatásban fejtik ki hatásaikat, és az időről időre visszatérő reformtörekvések ellenére több ponton diszfunkcionálissá teszik a rendszert.

A kedvezőtlen objektív körülmények ellenére a hazai büntetés-végrehajtásban eddig is sok olyan szakember dolgozott, aki szíven viseli a bűnelkövetők rehabilitációját, reintegrációját célzó gyakorlat fejlesztésének és a nemzetközi jó gyakorlatok átvételének céljait. Empirikus kutatásunk eredményei, illetve a büntetés-végrehajtási szakemberekkel kapcsolatos saját tapasztalataim alapján úgy vélem, a harmadlagos megelőzés céljai érvényesülésének korábbi hiányos-

1499 Ruzsonyi P. (2004): i. m. 34. o.

ságai nem írhatók az intézetvezetők és más szakemberek szemléletének és attitűdjeinek számlájára. Motivált és többé-kevésbé felkészült szakemberek eddig is voltak a bűnismétlés megelőzését és az elítéltek reintegrációját célzó hazai gyakorlat fejlesztésére, a jó gyakorlatok átvételére, és a kutatásban megkérdezett intézetparancsnokok is kellően nyitottak voltak az újításokra. A fejlesztéseknek – a naprakész ismeretek olykor tapasztalható hiányosságai mellett – inkább rendszerszintű akadályai voltak, úgymint az anyagi erőforrások hiánya, a személyi állomány alacsony létszáma és leterheltsége, továbbá a személyi állomány egy részének attitűdje. Módszertani oldalról az jelentett és jelent továbbra is nehézséget, hogy Magyarországon egyelőre sem a bűnismétléssel, illetve a dezisztenciával összefüggő tényezőkre vonatkozó utánkövetéses kutatási eredmények, sem az egyes programokkal kapcsolatos hatékonyságvizsgálatok nem állnak rendelkezésre. A nemzetközi jó gyakorlatok implementációjához mindenképp szükségesek az ilyen kutatások, ahogy a megfelelő kockázat- és szükségletértékelési rendszer kialakításához is elengedhetetlenek volnának. Ezek a hátráltató tényezők vélhetően nem változtak ugyan jelentősen a kutatás lefolytatása óta¹⁵⁰⁰, de az új bv. kódex nyomán történt előrelépés a reintegráció, illetve a bűnismétlés megelőzését célzó gyakorlat terén.

A 2015. január 1-jén hatályba lépett új büntetés-végrehajtási törvény a fogalomhasználat átalakításában is megnyilvánuló szemléletváltást és újító szándékot tükröz. Üdvözlendő az alapelvek körének bővítése, az elítéltek társadalomba történő visszailleszkedésének támogatását, az elítéltek eredményesebb képzésének és munkáltatásának megvalósítását célzó rendelkezések, valamint az egyéniesítést és a differenciált kezelést biztosítani szándékozó új szabályok. Az egyéniesítés és az elítéltek differenciált kezelése, tehát a személyre szabott reintegrációs tevékenység alapjául szolgáló úgynevezett KEK rendszerrel, illetve a kockázatelemzéssel kapcsolatban azonban több kérdés is felmerül. Mivel hazánkban tudomásom szerint nem volt olyan utánkövetéses vizsgálat, amelyből megállapítható volna a bűnismétléssel összefüggő tényezők köre és prediktív értéke, kérdéses a kidolgozott mérőeszköz előrejelző értéke. Mivel a kockázatelemzés eredménye fontos döntés alapjául is szolgál – így ezen múlik az elítélt rezsimbe sorolása –, hatékonyságának vizsgálata garanciális jelentőséggel bír. Fontos volna tehát egy többéves utánkövetéses kutatás keretein belül tesztelni a mérőeszköz és az azon alapuló rendszer működését, mégpedig oly

1500 Bár ahogy arra korábban kitértem, a túlszűfolttság némileg enyhült, és a toborzás terén is igen aktív a büntetés-végrehajtás.

módon, hogy ennek időtartama alatt az eszköz alkalmazásához nem fűződne semmilyen, az elítélre nézve hátrányos jogkövetkezmény. A KEK rendszer működtetése, illetve a kockázatértékelésen alapuló reintegrációs gyakorlat megvalósítása sem ígérkezik hosszú távon zökkenőmentesnek. A hazai büntetés-végrehajtási rendszer olyan, a harmadlagos megelőzés céljainak megvalósulását akadályozó, elsősorban finansziális eredetű problémákkal küszködik, amelyek között az intézetek rendjének és biztonságának megőrzése, a számottevő adminisztrációs feladatok teljesítése, a börtönártalmak csökkentését és a szuicid prevenciót célzó tevékenységek elvégzése óriási terhet ró a büntetés-végrehajtásban dolgozókra, és féltő, hogy a kockázatelemzés további jelentős kapacitást vesz majd igénybe.

A hazai büntetés-végrehajtásban markánsan jelen lévő reintegrációs szemlélet mögött háttérbe szorulnak a bűnisméltés megelőzésének pszichológiai eszközei, még ha ezen a téren történt is előrelépés az új Bv. tv. hatálybalépése óta. Empirikus kutatásunkból az derült ki, hogy a pszichológusok létszáma a fogvatartotti létszámhoz képest csekély, és a szuicid prevención és a szintén számottevő adminisztrációs terhet jelentő egyéb napi tevékenységeken kívül elsősorban mentálhigiénés gondozási feladatokat tudnak ellátni. Tény, hogy az elítéltek gondozása, a lelki problémáik megoldásában, kezelésében való segítségnyújtás, a börtönártalmak ellensúlyozása mind az elítéltek emberi jogainak érvényesülése szempontjából, mind az intézetek biztonsága aspektusából fontos feladatkör. A mentálhigiénés gondozás, a zömében egyéni terápiás ülések, az életvezetési tanácsadás és más strukturálatlan, nem kifejezetten a kriminogén tényezőkre, hanem inkább az elítéltek aktuális pszichés problémáinak megoldására irányuló pszichológusi tevékenység megítélésem szerint szükséges, de nem elégséges feltétele a harmadlagos megelőzési gyakorlatnak. Ha a büntetések és intézkedések végrehajtásának deklarált célja a speciális prevenció, akkor annak pszichológiai eszköztára, tehát a kifejezetten a kriminogén szükségletek befolyásolására alkalmas lélektani technikák sem hiányozhatnak a rendszerből. A bűnisméltéssel, illetve a dezisztenciával kapcsolatos lélektani tényezőkre irányuló – így az antiszociális attitűdök módosítását és a változás iránti motiváció felkeltését célzó – programok bevezetése azonban a pszichológusi állomány számának növelése mellett a módszerspecifikus képzés¹⁵⁰¹ és az infrastrukturális feltételek – például megfelelő terápiás helyiségek – megterem-

1501 A kognitív viselkedésterápiás módszerek alkalmazása hazánkban igen szigorú szabályokhoz, speciális végzettséghez kötött, amely tény szintén akadályt gördíthet az ilyen technikák széles körű használata elé.

tését is igényelné, amely ponton ismét vissza kell hogy kanyarodjunk a pénzügyi és egyéb feltételek hiányához. A KEK rendszer részeként ugyanakkor ma már minden intézetben elérhető néhány speciális, standardizált kockázatkezelő program¹⁵⁰², amelyeket az ehhez szükséges képzésben részesülő reintegrációs tisztek tartanak. Ez a nemzetközi standardokhoz közelítő, hatékonyabb, a pszichológiai tényezőkre is építő harmadlagos megelőzési gyakorlat irányában tett egyértelmű lépésként értékelhető. A fogvatartottak sikeres reintegrációja azonban a harmadlagos megelőzés pszichológiai eszköztárának rendelkezésre állása és a börtönpszichológusok megfelelő létszáma esetén is sérül, ha a reintegrációs tisztek és a felügyelői állomány nem tudja megfelelően támogatni a bűnismétlés megelőzését és a társadalmi visszailleszkedést célzó gyakorlatot. Éppen ezért kiemelt figyelmet kell szentelni a személyi állomány munkakörülményei, anyagi és erkölcsi megbecsülése, egészségi és mentális állapota javításának, a reintegráció szolgálatába állítható képességeik és készségeik fejlesztésének, valamint motivációjuk felkeltésének, illetve fenntartásának, e cél megvalósulásának megint csak financiaális akadályai vannak.

A hazai büntetés-végrehajtás harmadlagos megelőzési célú tevékenysége és a jogi szabályozás több vonatkozásban is tükrözi a nemzetközi trendeket, illetve összhangban van a nemzetközi kutatási eredmények egy részével. Mind a törvény betűi, mind a büntetés-végrehajtási intézetek tényleges tevékenysége alapján megállapítható, hogy hazánkban az oktatás, a piacképes végzettséget adó szakképzés és a munkáltatás adja a reintegrációt célzó gyakorlat bázisát. Ennek létjogosultsága és – érvényesülése esetén – hatékonysága a dezisztenciával, illetve a bűnismétlés megelőzésével kapcsolatos ismeretek fényében megkérdőjelezhetetlen. A Bv. tv. bizonyos intézményei, illetve rendelkezései, így az átmeneti csoport, az enyhébb végrehajtási szabályok, a sajátos kezelési igényű elítéltek számára létrehozott részlegek, különösen az alacsony biztonsági kockázatú részleg, a szabadításra felkészítés szabályai, valamint a reintegrációs őrizet szintén a reintegrációs szemléletet tükrözik. Az elítéltek társadalmi visszailleszkedésének támogatását célzó pályázatok, valamint a több intézetben is zajló különböző resztoratív és egyéb reintegrációs célú programok arról árulkodnak, hogy a hazai büntetés-végrehajtás igyekszik a saját lehetőségeihez képest lépést tartani a nemzetközi trendekkel, és hasznosítani a jó gyakorlatok tapasztalatait. A reintegrációs cél megvalósulásához azonban ez önmagában nem elég; a fogva tartás körülményei és a büntetés-végrehajtási intézetek társadalom irán-

1502 Somogyvári M. (2018): i. m. 84. o.

ti nyitottsága, a bűnelkövetők társadalomba történő visszailleszkedését segítő civil szervezetekkel való kapcsolata egyaránt fontos feltételei a sikeres reintegrációnak. A hazai büntetés-végrehajtási szervezetnek mindkét területen akad még tennivalója. A túlsúlyfoltosság az elmúlt néhány év intézkedései nyomán enyhült ugyan valamelyest, ám a biztonsági szempontok markáns erősödése és a társadalmi szervezetekkel való együttműködés terén bekövetkezett változások a harmadlagos prevenciók célok érvényesülése ellen dolgozhatnak.

A büntetés-végrehajtás harmadlagos megelőzési gyakorlata mellett a pártfogó felügyelet bűnisméltés megelőzésében betöltött szerepét is vizsgálat tárgyává tettem, amely elemzés kereteit szintén a történeti előzmények, a normatív háttér és egy saját empirikus kutatás eredményei adták. A feltáró, kvalitatív kutatást pártfogó felügyelők és pártfogoltak körében végeztem egy szakértői fókuszcsoporthoz, félig strukturált interjúk és a pártfogó felügyelők részére kialakított strukturált kérdőív segítségével. A szakemberek harmadlagos megelőzéssel kapcsolatos ismeretei, tapasztalatai és attitűdjei mellett a kutatás tárgyát képezték a pártfogoltak tapasztalatai és élményei, valamint a bűnelkövetéssel és a bűnisméltéssel, illetve a dezisztenciával kapcsolatos tényezők is. Bár a fókuszcsoporthoz és az interjúk felvétele óta a szervezeti és jogszabályi háttér sokat változott, megállapításaim nagy része így is érvényes.

A kutatás eredményei felhívják a figyelmet a pártfogó felügyelet normatív háttere és tényleges gyakorlata között tapasztalható eltérésekre. A jogintézménnyel kapcsolatban deklarált célok, illetve a jogszabályokban foglalt feladatok nem tudnak maradéktalanul érvényesülni a mindennapi gyakorlatban. Bár empirikus kutatásom és Kerezsi Klára 2002-ben, a pártfogó felügyelet átfogó reformját megelőzően írt cikke megjelenése között tizenkét év telt el, utóbbi megállapításai közül többel szinte szó szerint egybeesnek az általam kapott eredmények. A kutatásban részt vevő pártfogó felügyelők percepciói szerint a legégetőbb problémát az eszköztelenség és a támogató intézményrendszer hiánya, az óriási adminisztrációs terhek és a pártfogó felügyelők felkészültségének, folyamatos és szervezett továbbképzésének hiánya. Felmerült továbbá egyebek mellett a pártfogói szervezet gyenge érdekérvényesítő pozíciója, a megfelelő szupervízió hiánya, a következetes ellenőrzési és értékelési gyakorlat hiánya, a kiscsoportos foglalkozások és a speciális programok szervezési lehetőségeinek beszűkülése is, amelyek szintén régóta fennálló anomáliák. *„A pártfogás ma a legnagyobb gondokkal küzdő, ugyanakkor a legígéretesebb része a hazai büntető*

*igazságszolgáltatásnak*¹⁵⁰³ – állapította meg tanulmánya végén Kerezsi Klára, és álláspontja empirikus kutatásom idején is helytállónak tűnt. Ugyanis, bár annyi megállapítható, hogy a megfelelő eszközrendszer hiánya, az adminisztrációs terhek, a képzési és továbbképzési rendszer hiányosságai és az intézményi háttér gyors változásai kedvezőtlenül befolyásolják a pártfogó felügyelet bűnmegelőzésben betöltött szerepének érvényesülését, a kutatásban részt vevő pártfogó felügyelők nagy része olyan elhivatott, jól felkészült szakember, aki nemcsak a problémákkal van tisztában, hanem kész azok kompenzálására, új lehetőségek felkutatására is. Továbbá, kutatásom eredményei szerint a pártfogoltaknak is van olyan csoportja, akik hasznosnak és többé-kevésbé hatékonyan tapasztalják a tárgyalt intézkedést.

A kutatásban részt vevő pártfogó felügyelők és pártfogoltak meglepően sok kérdésben vélekedtek hasonlóan a bűnelkövetés és a tárgyalt intézkedés előnyei és problémás területei vonatkozásában. Mind a pártfogó felügyelőknek, mind a pártfogoltaknak a bűnelkövetés okaira vonatkozó tapasztalatai, magyarázatai, valamint a dezisztenciával összefüggő tényezőkre vonatkozó tapasztalatai és vélelmek – természetesen kisebb-nagyobb eltérésekkel – tükrözik az általam feldolgozott szakirodalomban leírtakat. Mindkét csoport jellemzően a strukturális tényezőket tekintette meghatározónak a bűnelkövetés, illetve a bűnisméltés szempontjából, így különösen az antiszociális kortársak hatásait, a támogató családi kapcsolatok hiányát, a munkanélküliséget, a szakképzettség hiányát és a szegénységet, de említettek sok egyéni, pszichológiai tényezőt, például a változás iránti motivációt vagy szerhasználatot is. A dezisztenciát támogató tényezők vonatkozásában szintén viszonylagos egyetértés jellemezte a szakemberek és a pártfogoltak által elmondottakat, amelyek egyben a dezisztenciakutatás eredményeivel is összhangban vannak. Nem meglepő módon a kilépésről saját tapasztalatokat is szerző pártfogoltak rajzolták a legdifferenciáltabb képet a folyamatról, a társadalmi tényezők mellett nagy hangsúlyt helyezve a lélektani tényezőkre, különösen az egyéni döntésre, illetve az elhatározásra. Egyes pártfogoltak narratíváiból a struktúra és az ágencia közötti kölcsönhatás szerepe is fény derült a dezisztencia folyamatában, ami szintén azt mutatja, hogy a munkához és lakhatáshoz jutás segítése, a családi kapcsolatok rendezése és egyéb strukturális támogatás mellett a változással összefüggő pszichológiai tényezőkre is hangsúlyt kell helyezni a sikeres reintegráció érdekében. A pártfogó felügyelet támogató- és kontrollfunkciójának kettőssége szintén megje-

1503 Kerezsi K. (2002): i. m. 194. o.

lent mind a pártfogó felügyelői, mind a pártfogolti interjúkban, bár az ezek egymáshoz való viszonyával és fontosságával kapcsolatos álláspontok mindkét csoportban erősen szórtak. Amiben egyetértés volt, az a támogató szerep lehetőségek miatti korlátozottságának problémája, ám a szakemberek az ellenőrző szerephez is gyakran kapcsolták az eszköztelenség nehézségét. Annak ellenére, hogy a kontroll- és a támogatófunkciót a szakirodalomban gyakran szembeállítják egymással, a kutatás eredményeiből arra a következtetésre jutottam, hogy megfelelő eszközrendszer birtokában e két szerep inkább erősíti egymást, mintsem gyengíti a másik érvényesülését.

A támogatófunkcióval kapcsolatban felszínre került anomáliák rávilágítottak azokra a gyakorlati nehézségekre, amelyekkel mind a harmadlagos megelőzés terén dolgozó szakembereknek, mind a prevenciós, illetve reintegrációs gyakorlat alanyainak szembe kell nézniük. A támogatás eszközrendszerének hiányosságai, elsősorban az anyagi és praktikus segítségnyújtás korlátai a fő akadályai a bűnismétlés megelőzést célzó törekvéseknek. A különböző strukturális tényezők – így a munkanélküliség, a szegénység és az alacsony képzettség – bűnelkövetésben játszott szerepe megkérdőjelezhetetlen. E tényezők létének és jelentőségének felismerése tehát egyik fél számára sem jelent nehézséget, ugyanakkor kiküszöbölésük vagy legalábbis kezelésük, a bűnelkövetés útjára tévedt, vagy akár csak a veszélyeztetett társadalmi csoportok kilátásainak javítása szinte reménytelennek tűnő feladat. Ennek oka nemcsak a pénzügyi eszközök szűkössége, hanem a pártfogó felügyelői szolgálatnak az egyéb állami szervekkel – például munkaügyi központtal – való együttműködésének hiányosságai, a nem csak a bűnelkövetőket sújtó gazdasági és szociális problémák, és különösen a befogadó és a reintegrációban aktív részt vállaló társadalmi környezet hiánya.

A kutatásban egy másik, a büntetés-végrehajtás harmadlagos prevenciós gyakorlatában szintén tapasztalt probléma is felszínre került. A bűnelkövetés háttérben álló, a társadalmi feltételekkel ugyan szorosan összefüggő, ám azoktól valamelyest mégis elválasztható és másféle módszerekkel kezelhető egyéni vagy pszichológiai tényezők – ilyenek például szerabúzus, a viselkedéskontroll zavarai, az impulzivitás vagy a bűnelkövetést támogató antiszociális attitűdök – jóval kevesebb figyelmet kapnak, mint a mindenki számára nyilvánvaló társadalmi tényezők. Ezeket nehezebb felismerni, tudatosítani, hiszen eltörpülnek, szinte jelentőségüket veszítik a kétségkívül feltűnőbb és égetőbb létfenntartási nehézségek mellett. Bár mind a pártfogoltak, mind a pártfogó felügyelők elsősorban a strukturális tényezők javításában látják a harmadlagos megelőzés

sikerének zálogát, úgy vélem, az egyéni, pszichológiai tényezők figyelmen kívül hagyása a társadalmi körülmények esetleges javítása mellett is rontja a bűn-megelőzési célok érvényesülésének hatékonyságát. Meggyőződésem, hogy a munkahelyteremtés és a piacképes szakképzés kiemelt jelentősége mellett a különböző személyes kompetenciák fejlesztése, a felelősség vállalását elősegítő és a változás iránti motivációt felkelteni képes foglalkozások, egyéni és csoportos tréningek is helyet kell hogy kapjanak a hármadlagos megelőzés terén dolgozó szakemberek, így a pártfogó felügyelők eszköztárában. A külső tényezők általi meghatározottság érzése ugyanis nem kedvez a viselkedés irányításában játszott egyéni döntés, a felelősség felismerésének, ami pedig elengedhetetlen a változáshoz. Az egyéni kívül álló tényezők bűnelkövetésben játszott szerepének kétségkívül indokolt felismerése és kezelése mellett fontos volna a kilépés iránti motiváció felkeltése és az annak tudatosítása, hogy az egyén aktív szerepet játszik a saját viselkedése alakításában. Utóbbi motívum – a szakirodalomban ágenciának nevezett tényező – ugyanis nagyon határozottan körvonalazódott azon pártfogoltak narratíváiban, akik egy hosszabb bűnözői karriert követően immáron több éve a dezisztencia útján járnak.

Meggyőződésem, hogy a pártfogó felügyeletnek – és általában a közösségi büntetéseknek – fontos helye és szerepe van a hazai büntető igazságszolgáltatási rendszerben, és hogy ebben az intézkedésben sok, a jelenlegi körülmények között kiaknázhatatlan lehetőség rejlik. Ezt az álláspontomat nemcsak a szakirodalomban olvasottakra és a pártfogó felügyelőktől kapott információkra alapozom, hanem a pártfogoltak által elmondottakra is. Az alternatív büntetési formák előnyben részesítése nemcsak humánusabb és kevésbé stigmatizáló, de hosszú távon költséghatékonyabb büntető igazságszolgáltatási rendszert is eredményezhet, mint a szabadságvesztés-büntetésre alapozó gyakorlat.

Mindazonáltal, a pártfogó felügyelet fejlődésének irányát kijelölő legújabb jogszabály-módosítások nem annyira a tárgyalt intézkedés érvényesülését célzó feltételek megteremtésének előmozdítását szolgálják, hanem a szakemberek tevékenységi körének több tekintetben jelentős változását és néhány új jogintézmény bevezetését tartalmazzák. E jogintézmények – a megelőző pártfogás és a kockázatértékelés – közül előbbivel csak érintőlegesen foglalkoztam a kutatásban, mert a vonatkozó jogszabályi rendelkezések a kutatás időpontjában még nem léptek hatályba, sőt a legtöbb pártfogó felügyelőnek még semmilyen információja nem volt róla. A megelőző pártfogás intézményével kapcsolat-

ban számos kérdés, aggály és javaslat fogalmazódott meg¹⁵⁰⁴, amelyeket részben a kutatásban megkérdezett pártfogó felügyelők is osztottak, és amelyek megalapozottságát majd az idő dönti el. Így e tekintetben csak röviden utalok Gönczöl Katalin 2010-ben megfogalmazott és általam is osztott álláspontjára, amely szerint a büntetőpolitika a fiatalkorúak¹⁵⁰⁵ esetében a bűnözéskontroll megvalósulásának csak legvégső eszköze lehet.¹⁵⁰⁶ Módszertani szempontból a megelőző pártfogással kapcsolatban ugyanaz a kérdés fogalmazódik meg, mint a kockázatértékelés vonatkozásában általában. A Pfr. rendelkezései a kockázatértékelés által felmért tényezőkhöz, illetve a kockázati szinthez hozzárendelt beavatkozás intenzitásának és jellegének megválasztására vonatkozóan megalapozottnak tűnnek a szakirodalom tükrében, de a gyakorlat módszertani szempontból felvet néhány kérdést, mégpedig elsősorban a mérőeszköz prediktív értéke vonatkozásában. Az általam megkérdezett szakemberek nagy része mindazonáltal várakozással tekintett a strukturált és egységes kockázatértékelő eszköz bevezetése elé, mert a beavatkozás irányára és intenzitására vonatkozó döntés megkönnyítését, illetve alátámasztását várják attól, ami munkaterheiket, a rendelkezésükre álló időt és eszközöket, valamint a felelősségüket tekintve érthető és méltányolható igény.¹⁵⁰⁷ A pártfogó felügyelők munkaterheinek csökkentése, munkájuk szakmai és infrastrukturális eszközökkel történő segítése kulcsfontossággal bírna a bűnelkövetők társadalmi visszailleszkedését támogató hazai gyakorlat hatékonysága szempontjából, amelynek egy empirikusan megalapozott, egységes, gördülékenyen működő kockázatértékelési gyakorlat is feltétele. 2015-ben az Igazságügyi Hivatalban négy megye bevonásával lefolytattak egy a pártfogó felügyelet végrehajtásához kapcsolódó koc-

1504 Lásd például Kerezsi K. – Kovács K. – Párkányi E. – Szabó J.: A pártfogó felügyelet szerepe a bűnmegelőzésben, különös tekintettel a jogintézmény tervezett változásaira. In: Vókó Gy. (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok, 52. OKRI, Budapest, 2015, 148–191. o.; Herke-Fábos B. K.: i. m.

1505 Gyermekkorúak esetében ez nyilván még inkább így van.

1506 Gönczöl K.: Kriminálpolitika és bűnözéskontroll Magyarországon. In: Virág Gy. (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok, 47. OKRI, Budapest, 2010, 85. o.

1507 Baranya megyében a kutatás idején már zajlott egy retrospektív kutatás egy a kockázatértékelést segítő mérőeszköz kidolgozása céljából.

kázatértékelési szempontok vizsgálatára irányuló nagymintás kutatást¹⁵⁰⁸, és az azóta eltelt években folyamatosan zajlik a fejlesztés. További előrelépésként értékelhető a Baranya megyében megvalósult közösségi foglalkoztató létrehozása, amelyet rengeteg előkészület előzött meg.

Megállapítható, hogy mind a szabadságvesztés, mind a pártfogó felügyelet végrehajtására szolgáló rendszer olyan anomáliákkal terhelt, amelyek korlátozzák a normatív szinten és a gyakorlati szakemberek többségének attitűdjeiben egyértelműen jelen lévő harmadlagos prevenciók célkitűzést. A közelmúltban történt, mindkét területet érintő jogszabályváltozások nem annyira a régóta meglévő problémák orvoslását célozzák, hanem egy új, a nemzetközi trendek felé való közelítésként ható elméleti és gyakorlati irány alapjait fektetik le. A kockázati paradigma felé való elmozdulást, pontosabban ennek intézményesülését jelző kockázatértékelés, illetve kockázatelemzés bevezetése a bűnismétlés megelőzési gyakorlat egységessé és strukturáltabbá tételét hivatott megvalósítani, amely régóta fennálló jogos igény. A törvény szövegében jól mutató rendelkezések maradéktalan érvényesülése azonban – az infrastrukturális körülmények mellett – a szükséges empirikus kutatási háttér hiányossági miatt kérdéses. Célszerű volna egy olyan empirikus adatbázist létrehozni, amelynek alapján a hazai kockázatértékelési, illetve a bűnismétlés-megelőzési gyakorlat fejlesztése módszertanilag megalapozott módon történhetne. A büntetés-végrehajtásban újonnan bevezetett kockázatértékelési gyakorlat során történő komplex, egységes adatrögzítés részben megfelel e célnak, legalábbis ami kockázatértékelés céljából alkalmazott prediktív mérőeszköz megbízhatósága és érvényessége égetően fontos vizsgálatának feltételeit illeti. A harmadlagos megelőzés azonban túlmutat a büntetés-végrehajtási szervezeten. Részben a kriminológusszakma, részben a kutatások pénzügyi és infrastrukturális feltételeinek megteremtéséért felelős döntéshozók irányában fogalmazódik meg tehát egyre sürgetőbb igényként az olyan hazai utánkövetéses kutatások tervének kidolgozása és megvalósítása, amelyek alkalmasak a bűnismétléssel összefüggő tényezők azonosítására, a dezisztencia korrelátumainak feltérképezésére és

1508 A kutatás eredményei szerint a pártfogolt oktatási előmenetele, munkaerőpiaci státusához kapcsolódó magatartásformája, egészségi állapotára és mikrokörnyezeti jellemzőire is kiterjedő szociális anamnézise, valamint a bűnügyi előzmények feltárása kulcsfontosságú tényezők a pártfogoltak kockázati csoportba sorolása tekintetében. Patai P.: <https://prezi.com/xoxis1o2iddv/kockazatertekeles-a-partfogo-felugyeloi-tevekenysegben/>; Patai P.: <https://prezi.com/vgifgkl0lmb3/baranya-megyei-kormanyhivatal-partfogo-felugyeloi-szolgalat-kf/>

a harmadlagos prevenciós programok, beavatkozások hatékonyságának mérésére. A történelmi-politikai, a gazdasági és különösen a szociokulturális háttér országoként eltérő sajátosságai miatt ugyanis olyan különbségek lehetnek e téren Magyarország és más országok között, amelyek óhatatlanul korlátozzák a nemzetközi kutatási eredmények hazai célokra történő felhasználásának lehetőségeit. Ez persze nem jelenti azt, hogy a bűnismétléssel, a dezisztenciával és a rehabilitációs, reintegrációs módszerekkel kapcsolatos nemzetközi empirikus adatok és tapasztalatok ne volnának érvényesek, ugyanakkor azok a helyi jellemzőknek megfelelően eltérő súllyal érvényesülhetnek. Sokat segítené továbbá, ha rendelkezésre állna olyan, a bűnügyi és büntető igazságszolgáltatási adatokat tartalmazó adatbázis, amely alapján egyebek mellett például bűnözői-karrier-kutatásokra is lehetőség nyílna.

A bűnismétléssel összefüggő és a kilépést támogató tényezők azonosítása hazánkban is lehetőséget nyújtana a bűnelkövetők társadalomba történő be-, illetve visszailleszkedését célzó programok tudatosabb, megalapozottabb kialakítására és fejlesztésére, természetesen a jogállami követelményeknek megfelelően, „a biztonság és az emberi jogok tisztelete kényes egyensúlyának” megvalósítására törekedve.¹⁵⁰⁹ Az, hogy a bűnelkövetők milyen körülmények között töltik a rájuk kirótt büntetést, meghatározó jelentőségű lehet a jövőbeli viselkedésükre, így a büntető igazságszolgáltatás további működésére vonatkozóan is. A büntető igazságszolgáltatási rendszer bűnismétlés megelőzését célzó gyakorlatának fejlesztése, hatékonyságának növelése tehát nemcsak emberi jogi és etikai szempontból fontos cél, hanem az össztársadalmi érdek is ebbe az irányba mutat. A közelmúltban történt jogszabályváltozások nyomán kialakult gyakorlat néhány éven belül aktuálissá váló és remélhetőleg megvalósuló empirikus vizsgálata tud majd választ adni arra a kérdésre, hogy jó irányban zajlik-e a harmadlagos megelőzés fejlesztését célzó folyamat hazánkban.

1509 Gönczöl K. (2010): i. m. 76. o.

Bibliográfia

Felhasznált irodalom

Adams, K.: Developmental aspects of adult crime. In: **Thornberry, T. P. (ed.):** *Developmental theories of crime and delinquency, Vol. 6. Advances in Criminological Theory.* Transaction Publishers, New Brunswick, 1997

Adler, F. – Mueller, G. O. W. – Laufer, W. S.: *Kriminológia.* Osiris Kiadó, Budapest, 2005

Akers, R. L.: Rational choice, deterrence, and social learning in criminology: the path not taken. *Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 81, 1990

Akers, R. L. – Jennings, W. G.: The social learning theory of crime and deviance. In: **Krohn, M. D. – Lizotte, A. J. – Hall, G. P. (eds.):** *Handbook on crime and deviance.* Springer, 2009, pp. 103–120.

Alarid, L. F.: *Community-based corrections.* Cengage Learning, Belmont, 2014

Albert F. (szerk.): *Életkeretek a börtönön innen és túl. Szubjektív reszocializációs esélyek.* MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015, 143–166. o.
https://szociologia.tk.mta.hu/uploads/files/2015/albert_borton.pdf

Albert F. – Biró E.: A sikeres reintegráció. In: **Albert F. (szerk.):** *Életkeretek a börtönön innen és túl. Szubjektív reszocializációs esélyek.* MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015, 143–166. o.
https://szociologia.tk.mta.hu/uploads/files/2015/albert_borton.pdf

Albrecht, H.-J.: The incapacitation of the dangerous offender: Criminal policy and legislation in the Federal Republic of Germany. In: **Malsch, M. – Duker, M. (eds.):** *Incapacitation. Trends and new perspectives.* Ashgate Publishing Ltd., 2013, pp. 39–62.

Allen, F. A.: *The decline of the rehabilitative ideal.* Yale University Press, New Haven, 1981

Andrade, J. T. – O’Neill, K. – Diener, R. B.: Violence risk assessment and risk management: A historical overview and clinical application. In: **Andrade, J. T. (ed.):** *Handbook of violence risk assessment and treatment: New approaches for mental health professionals*. Springer Publishing Company, LLC., 2009, pp. 377–424.

Andrews, D. A. – Bonta, J. – Hoge, R. D.: Classification for effective rehabilitation: Rediscovering psychology. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 17, 1990

Andrews, D. A. – Zinger, I. – Hoge, R. D. – Bonta, J. – Gendreau, P. – Cullen, F. T.: Does correctional treatment work? A clinically-relevant and psychologically informed meta-analysis. *Criminology*, vol. 28, 1990

Andrews, D. A. – Bonta, J. – Wormith, S. J.: The recent past and near future of risk and/or need assessment. *Crime and Delinquency*, vol. 52, 2006

Andrews, D. A. – Dowden, C.: The Risk-Need-Responsivity Model of Assessment and Human Service in Prevention and Corrections: Crime-Prevention Jurisprudence. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, vol. 49, no. 4, 2007, pp. 439–464.

Andrews, D. A. – Bonta, J.: *The psychology of criminal conduct*. 5th ed. LexisNexis, Newark, 2010

Andrews, D. A. – Bonta, J. – Wormith, S. J.: The Risk-Need-Responsivity (RNR) Model: Does adding the Good Lives Model contribute to effective crime prevention? *Criminal Justice and Behavior*, vol. 38, 2011

Aos, S. – Miller, M. – Drake, E.: *Evidence-based adult corrections programs. What works and what does not*. Washington State Institute for Public Policy, Olympia, 2006

Barabás T. – Fellegi B. – Windt Sz. (szerk.): *Felelősségvállalás, kapcsolat és helyreállítás. Mediáció és resztoratív igazságszolgáltatás a büntetés-végrehajtásban*. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2011

Barbalics N.: Fogvatartotti programok a reintegráció jegyében. *Börtönügyi Szemle*, 2015/4.

- Barnett, A. – Blumstein, A. – Farrington, D. P.:** Probabilistic models of youthful criminal careers. *Criminology*, vol. 25, 1987
- Barry, M.:** Desistance by design: Offenders's reflections on criminal justice theory, policy and practice. *European Journal of Probation*, vol. 5, no. 2, 2013
- Baskin, D. – Sommers, I. B.:** *Casualties of community disorder: Women's careers in violent crime*. Westview Press, Boulder, 1998
- Batizi I. – Balogh A.:** A „Tett” program végrehajtása a büntetés-végrehajtási intézetekben. *Börtönügyi Szemle*, 2012/4.
- Bazeley, P.:** *Qualitative data analysis: Practical strategies*. SAGE Publications Ltd., London, 2013
- Bazemore, G. – Erbe, C.:** Reintegration and restorative justice: towards a theory and practice of informal social control and support. In: **Maruna, S. – Immariegon, R. (eds.):** *After crime and punishment. Pathways to offender reintegration*. Willan Publishing, Cullompton, 2010, pp. 27–56.
- Beccaria, C.:** *A bűnökről és a büntetésekről*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1998
- Békés V.:** A reziliencia-jelenség, avagy az ökológizálódó tudományok tanulságai egy ökológizált episztémológia számára. In: **Forrai G. – Margitay T. (szerk.):** „*Tudomány és történet*”. *Tanulmánykötet Fehér Márta tiszteletére*. Typotex, Budapest, 2002, 215–228. o. http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/Bekes_fehermarta.pdf
- Belovics E. – Vókö Gy.:** *A büntetés-végrehajtási törvény magyarázata*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2014
- Benda, B. B. – Tollett, C. L.:** A study of recidivism of serious and persistent offenders among adolescents. *Journal of Criminal Justice*, vol. 27, 1999
- Bentham, J.:** *Panopticon Or the inspection house*. Kessinger Publishing, 2009

Bereczki Zs.: Speciális csoportok. Az eurokonform büntetés-végrehajtás megvalósításáért. *Börtönügyi Szemle*, 2000/4.

Bersani, B. E. Laub, J. H. – Nieuwbeerta, P.: Marriage and desistance from crime in the Netherlands: Do gender and socio-historical context matter? *Journal of Quantitative Criminology*, vol. 25, 2009

Bersani, B. E. – DiPietro, S.: *An examination of the 'marriage effect' on desistance from crime among U.S. immigrants.* U.S. Department of Justice, 2013.
<https://ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/242326.pdf>

Biró E.: A fogvatartottak családi kapcsolatainak szerepe a bűnelkövetésben, a börtönélményben és a reintegrációban. In: **Albert F. (szerk.): Életkeretek a börtönön innen és túl. Szubjektív reszocializációs esélyek.** MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015, 73–112. o.

Biró E. – Albert F.: Hogyan befolyásolják a családi kapcsolatok a börtönből szabadultak társadalmi reintegrációját? *Magyar Tudomány*, 2016/2.

Biró M.: A stressz és kiégés vizsgálata a büntetés-végrehajtás dolgozói körében. *Börtönügyi Szemle*, 2009/1.

Blackburn, R.: Ethical issues in motivating offenders to change. In: **McMurran, M. (ed.): Motivating offenders to change: A guide to enhancing engagement in therapy.** John Wiley & Sons, Chichester, 2003, pp. 139–155.

Blumstein, A. – Cohen, J. – Farrington, D.: Criminal Career Research: Its value for criminology. *Criminology*, vol. 26, 1988

Boer, D. P.: Ethical and practical concerns regarding the current status of sex offender risk assessment. *Sexual Offender Treatment*, vol. 3, no. 1, 2008.
http://www.sexual-offender-treatment.org/1-2008_01.html

Bogotyán R.: A zsúfoltság csökkentésének útjai a börtönépítésen túl. *Börtönügyi Szemle*, 2015/1.

Bogotyán R. – Kovács M. – Somogyvári M.: Kockázatelemzés és -kezelés a horvát büntetés-végrehajtásban. *Börtönügyi Szemle*, 2016/2.

Bogschütz Z. – Kóta T. – Velez E.: A pártfogó felügyelet mint közösségi büntetés. In: **Borbíró A. – Kiss A. – Velez E. – Garami L. (szerk.):** *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve II.* Budapest, Igazságügyi Minisztérium, 2009, 197–240. o.

Bondeson, U. V.: Prisonization and recidivism. In: *Prisoners in prison societies.* Transaction Publishers, New Jersey, 1989, pp. 277–293.

Bonta, J.: Risk-needs assessment and treatment. In: **Harland, A. T. (ed.):** *Choosing correctional options that work.* SAGE, Thousand Oaks, California, 1996, pp. 18–32.

Bonta, J. – Wallace-Capretta, S. – Rooney, R.: A quasi-experimental evaluation of an intensive rehabilitation supervision program. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 27, 2000

Bonta, J. – Bogue, B. – Crowley, M. – Motiuk, L.: Implementing offender classification systems: lessons learned. In: **Berfeld, G. A. – Farrington, D. P. – Leschied, A. W. (eds.):** *Offender rehabilitation in practice: Implementing and evaluating effective programs.* John Wiley, Chichester, 2001

Bonta, J. – Wormith, J. S.: Risk and need assessment. In: **McIvor, G. – Raynor, P. (eds.):** *Developments in Social Work with Offenders.* Jessica Kingsley Publishers, London–Philadelphia, 2007, pp. 131–152.

Bonta, J. – Andrews, D.: Viewing offender assessment and rehabilitation through the lens of the risk-need-responsivity model. In: **McNeill, F. – Raynor, P. – Trotter, C. (eds.):** *Offender supervision. New directions in theory, research and practice.* Willan Publishing, New York, 2010, pp. 19–40.

Bonta, J. – Wormith, J. S.: Applying the risk-need-responsivity principles to offender assessment. In: **Craig, L. A. – Dixon, L. – Gannon, T. A. (eds.):** *What works in offender rehabilitation: An evidence-based approach to assessment and treatment.* Wiley-Blackwell, John Wiley & Sons Ltd., 2013, p. 72.

Borbíró A.: A sokarcú bűnmegelőzés. Feljegyzések a bűnözéskontroll új tendenciáiról és angliai tapasztalatairól I. *Ügyészek Lapja*, 2007/1.

Borbíró A.: Bűnmegelőzés. In: **Borbíró A. – Kerezi K. (szerk.):** *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I.* IRM, Budapest, 2009, 118. o.

Borbíró A.: *Statistikai alapú kockázatbecslési eljárások a büntető igazságszolgáltatásban: áttekintés a nemzetközi gyakorlatról.* Kutatási beszámoló. Kézirat. OKRI, Budapest, 2010 [2010a]

Borbíró A.: *A prevenció célú kezelési programok továbbfejlesztésének lehetőségei a büntetés-végrehajtásban I.* Kutatási beszámoló. Kézirat. OKRI, Budapest, 2010 [2010b]

Borbíró A.: *Kriminálpolitika és bűnmegelőzés a késő-modernitásban.* Doktori értekezés. ELTE ÁJK, Budapest, 2011

Borbíró A. – Szabó J.: *Dezisztancia és a bűnismétlés megelőzése: kezelési programok a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben. Empirikus áttekintés és értékelés.* Kutatási beszámoló, OKRI, Budapest, 2011

Borbíró A. – Szabó J.: Harmadlagos megelőzés a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben a nemzetközi kutatások fényében. In: **Vókó Gy. (szerk.):** *Kriminológiai Tanulmányok* 49. OKRI, Budapest, 2012, 158–192. o.

Borbíró A.: Megállítható-e a forgóajtó? A bűnismétlés-megelőző programok lehetőségei. In: **Hack P. – Koósné Mohácsi B. (szerk.):** *Álmok őrzője. Tanulmányok Lőrincz József tiszteletére.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014, 13–28. o.

Boros J. – Münnich I.: Kísérlet a visszaesés bejósolására. In: **Gödöny J. (szerk.):** *Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok*, XX. 1983, 210–252. o.

Boros J. – Münnich I.: Börtönadaptáció és visszaesés. In: **Gödöny J. (szerk.):** *Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok*, XXI. 1984, 340–372. o.

Boros J. – Csetneky L.: *Börtönpszichológia.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2000

- Boros J.:** Mentálhigiénés tevékenység a bűnmegelőzés területén. In: **Kiss E. Cs. – Sz. Makó H. (szerk.):** *Mentálhigiéné és segítő hivatás*. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, 2013, 146–170. o.
- Bottoms, A.:** Neglected features of contemporary penal systems. In: **Garland, D. – Young, P. (eds.):** *The Power to Punish*. Heinemann, London, 1983, pp. 176–177.
- Bottoms, A. E. – McWilliams, W.:** A non-treatment paradigm for probation practice. *British Journal of Social Work*, vol. 9, 1989
- Bottoms, A. – Shapland, J. – Costello, A. – Holmes, D. – Muir, G.:** Towards desistance: Theoretical underpinnings for an empirical study. *The Howard Journal*, vol. 43, no. 4, 2004
- Bottoms, A. – Shapland, J.:** Steps towards desistance amongst male young adult recidivists. In: **Farrall, S. – Sparks, R. – Hough, M. – Maruna, S. (eds.):** *Escape routes: Contemporary perspectives on life after punishment*. Routledge, London, 2011
- Bourgon, G. – Armstrong, B.:** Transferring the principles of effective treatment into a “real world” prison setting. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 32, 2005
- Bourgon, G. – Bonta, J. – Rugge, T. – Gutierrez, L.:** Technology transfer: the importance of ongoing clinical supervision in translating “what works” to everyday community supervision. In: **McNeill, F. – Raynor, P. – Trotter, C. (eds.):** *Offender supervision. New directions in theory, research and practice*. Willan Publishing, New York, 2010, 91–112.
- Braithwaite, J.:** *Crime, shame and reintegration*. Cambridge University Press, 1989
- Brantingham, P. J. – Faust, F. L.:** A conceptual model of crime prevention. *Crime and Delinquency*, vol. 22, no. 3, 1976
- Braun, V. – Clarke, V.:** Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, vol. 3, no. 2, 2006
- Budai G.:** Fogvatartottak képzése és foglalkoztatása a Pálhalmi Országos Büntetés-végrehajtási Intézetben. *Börtönügyi Szemle*, 2017/1.

Budai I.: „Semmi nem működik”, vagy mégis? A Balassagyarmati Fegyház és Börtönben folyó reintegrációs programok hatékonyságánakvizsgálata. In: **Deák F. – Pallo J. (szerk.):** *Börtönügyi kaleidoszkóp. Ünnepi kötet Dr. Lőrincz József 70. születésnapja tiszteletére.* Duna-Mix Kft., Budapest, 2014, 43–58. o.

Burgess, E. W.: Factors determining success or failure on parole. In: **Bruce, A. A. (ed.):** *The Workings of the Indeterminate Sentence Law and Parole in Illinois.* Illinois State Parole Board, Springfield, 1928, pp. 205–249.

Burke, R. H.: *An introduction to criminological theory.* Fourth edition. Routledge, New York, 2014

Burnett, R.: *The dynamics of recidivism.* Centre for Criminological Research, University of Oxford, 1992

Burnett, R.: One-to-one ways of promoting desistance: in search of an evidence base. In: **Burnett, R. – Roberts, C. (eds.):** *What works in probation and youth justice: Developing evidence-based practice.* Willan, Cullompton, 2004 [2004a]

Burnett, R.: To reoffend or not to reoffend? The ambivalence of convicted property offenders. In: **Maruna, S. – Immarigeon, R. (eds.):** *After crime and punishment: Pathways to offender reintegration.* Willan, Cullompton, 2004, pp. 152–180. [2004b]

Burnett, R. – McNeill, F.: The place of the officer-offender relationship in assisting offenders to desist from crime. *Probation Journal*, vol. 52, no. 3, 2005

Burnett, R. – Maruna, S.: The kindness of prisoners: Strengths-based resettlement in theory and in action. *Criminology and Criminal Justice*, vol. 6, no. 1, 2006

Bushway, S. D. – Thornberry, T. P. – Krohn, M. D.: Desistance as a developmental process: A comparison of static and dynamic approaches. *Journal of Quantitative Criminology*, vol. 19, no. 2, 2003

Bushway, S. D. – Brame, R. – Paternoster, R.: Connecting desistance and recidivism: measuring changes in criminality over the lifespan. In: **Maruna, S. – Immariegon, R. (eds.):** *After crime and punishment. Pathways to offender reintegration.* Willan Publishing, 2004, pp. 85–101.

Calverley, A.: *Cultures of desistance: rehabilitation, reintegration and ethnic minorities.* Routledge, New York, 2013

Campbell, K. M.: Rehabilitation theory. In: **Bosworth, M. (ed.):** *Encyclopedia of prisons and correctional facilities.* SAGE Publications Inc., Thousand Oaks, 2005, pp. 831–834.

Cann, J. – Falshaw, L. – Friendship, C.: Understanding “what works”: Accredited cognitive skills programmes for young offenders. *Youth Justice*, vol. 5, 2005.

Carr, M. B. – Vandiver, T. A.: Risk and protective factors among youth offenders. *Adolescence*, vol. 36, no. 143, 2001

Casey, S. – Day, A. – Vess, J. – Ward, T.: *Foundations of offender rehabilitation.* Routledge, London, 2012, p. 33.

Champion, D. J.: Selective incapacitation and recidivism: An examination of the issues. In: *Measuring offender risk. A criminal justice sourcebook.* Greenwood Press, 1994, pp. 75–104. [1994a]

Champion, D. J.: Risk assessment and dangerousness: An historical analysis. In: *Measuring offender risk. A criminal justice sourcebook.* Greenwood Press, 1994, pp. 1–34. [1994b]

Chang, J. J. – Chen, J. J. – Brownson, R. C.: The role of repeat victimization in adolescent delinquent behaviors and recidivism. *Journal of Adolescent Health*, vol. 32, 2003

Clear, T. – Reisig, M. – Cole, G.: *American corrections.* Cengage Learning, Wadsworth, 2012

Clemmer, D.: *The prison community.* Holt, Rinehart and Winston, New York, 1940

Cottle, C. – Lee, R. J. – Heilbrun, K.: The prediction of criminal recidivism in juveniles: A meta-analysis. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 28, 2001

Cowen, E. L. – Wyman, P. A. – Work, W. C.: Resilience in highly stressed urban children: concepts and findings. *Bulletin of the New York Academy of Medicine*, vol. 73, no. 2, 1996

Craig, L. – Browne, K. – Beech, A. R.: *Assessing risk in sexual offenders: A practitioner's guide*. John Wiley & Sons Ltd., 2008

Craig, L. A. – Beech, A. L. – Cortoni, F.: What works in assessing risk in sexual and violent offenders. In: **Craig, L. A. – Gannon, T. A., – Dixon, L. (eds.):** *What works in offender rehabilitation: An evidence-based approach to assessment and treatment*. Wiley-Blackwell, John Wiley & Sons Ltd., 2013, pp. 94–114.

Crawford, A.: *Crime Prevention and Community Safety: Politics, Policies and Practices*. Addison-Wesley Longman Inc., Harlow, 1988

Cromwell, P. F. – Olson, J. N. – Avary D. W.: *Breaking and entering*. SAGE, London, 1990

Crow, I.: *The treatment and rehabilitation of offenders*. SAGE, London, 2001

Cullen, F. T. – Gilbert, K. E.: *Reaffirming rehabilitation*. Anderson Publishing, Cincinnati, 1982

Cullen, F. T. – Gendreau, P.: Assessing correctional rehabilitation: Policy, practice and prospects. In: **Horney, J. (ed.):** *Policies, processes, and decisions of the criminal justice system: Criminal justice 2000. Vol. 3*. US Department of Justice, National Institute of Justice, Washington, D.C., 2000, p. 121.

Cullen, F. T.: Taking rehabilitation seriously. *Punishment and Society*, vol. 14, 2012

Cullen, F. T. – Gilbert, K. E.: *Reaffirming rehabilitation*. Elsevier Inc., Waltham, 2013

Cusson, M. – Pinsonneault, P.: The decision to give up crime. In: **Cornish, D. B. – Clarke, R. V. (eds.):** *The reasoning criminal*. Springer Verlag, New York, 1986, pp. 72–82.

Czibulya G. – Gombkötő T. – Precsity V.: Resztoratív technikák alkalmazása a fegyelmi eljárás során. *Börtönügyi Szemle*, 2015/4.

Csóti A. (szerk.): *Körletmozaikok 2015. „A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának vizsgálata” című kutatás tanulmányai*. Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, Budapest, 2015

Csóti A.: A magyar bv. intézetek túltelítettsége, a zsúfoltság csökkentésének útjai. *Belügyi Szemle*, 2015/11.

Dannefer, D.: Adult development and social theory: A paradigmatic reappraisal. *American Sociological Review*, vol. 49, 1984

Dávid L.: *A hazai pártfogó felügyelet intézkedésének szerepe a fiatalok bűnelkövetésének megelőzésében*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2013

Davis, L. M. – Bozick, R. – Steele, J. L. – Saunders, J. – Miles, J. N. V.: *Evaluating the effectiveness of correctional education: A meta-analysis of programs that provide education to incarcerated adults*. RAND Corporation, Bureau of Justice Assistance, US Department of Justice, 2013, pp. 5–8. http://www.rand.org/pubs/research_reports/RR266.html

Dawson, D.: *Risk of violence assessment: Aboriginal offenders and the assumption of homogeneity*. 1999. http://www.aic.gov.au/media_library/conferences/indigenous/dawson.pdf

Deering, J.: *Probation practice and the new penology. Practitioner reflections*. Ashgate Publishing Ltd., Farnham, 2011

Dhami, M. K. – Mandel, D. R. – Loewenstein, G. – Ayton, P.: Prisoners' positive illusions of their post-release success. *Law and Human Behavior*, vol. 30, no. 6, 2006

Dodson, K.: An evidence-based assessment of faith-based programs: Do faith-based programs „work” to reduce recidivism? *Journal of Offender Rehabilitation*, vol. 50, 2011

Draxler F.: APAC-körlet a Váci Fegyház és Börtönben. *Börtönügyi Szemle*, 2013/4.

Duff, R. A.: Alternatives to punishment – or alternative punishments? In: **Cragg, W. (ed.):** *Retributivism and its critics: Papers of the special Nordic Conference held at the University of Toronto, 25-27 June 1990*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1992, p. 57.

Duff, R. A.: *Punishment, communication and community*. Oxford University Press, Oxford, 2001

Elliott-Marshall, R. – Ramsay, M. – Stewart, D.: Alternative approaches to integrating offenders into the community. In: **Harper, E. – Chitty, C. (eds.):** *The impact of corrections on re-offending: a review of ‘what works’*. Home Office, London, 2005, pp. 57–74. [Home Office Research Study 291]

Ellis, L. – Beaver, K. – Wright, J.: *Handbook of crime correlates*. Academic Press, 2009

Emmons, R. A.: *The psychology of ultimate concerns. Motivation and spirituality in personality*. Guilford, New York, 1999

Farkas Á.: *A falra akasztott nádपालca*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002

Farrall, S.: Why do people stop offending? *Scottish Journal of Criminal Justice Studies*, vol. 1, 1995

Farrall, S. – Bowling, B.: Structuration, Human Development and Desistance from Crime. *British Journal of Criminology*, vol. 39, no. 2, 1999

Farrall, S.: *Rethinking What Works With Offenders*. Willan Publishing, Cullompton, 2002

Farrall, S.: Social capital and offender reintegration: making probation desistance-focused. In: **Maruna, S. – Immarigeon, R. (eds.):** *After crime and punishment: ex-offender reintegration and desistance from crime*. Willan, Cullompton, 2004, pp. 57–84.

Farrall, S. – Calverley, A.: *Understanding desistance from crime*. Open University Press, Berkshire, 2006

Farrall, S. – Sharpe, G. – Hunter, B. – Calverley, A.: Theorizing structural and individual-level processes in desistance and persistence: Outlining an integrated perspective. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, vol. 44, 2011

Farrall, S.: *Rethinking what works with offenders: Probation, social context and desistance from crime*. Routledge, Abingdon, 2012, p. 11.

Farrington, D. – Nuttall, C.: Prison size, overcrowding, prison violence and recidivism. In: **Braswell, M. – Dillingham, S. – Montgomery, R. (eds.):** *Prison violence in America*. Anderson Publishing Co., Cincinnati, 1985

Farrington, D. P. – Gallagher, B. – Morley, L. – St. Ledger, R. J. – West, D. J.: Unemployment, school leaving and crime. *British Journal of Criminology*, vol. 26, no. 4, 1986

Farrington, D. P. – Loeber, R. – Elliott, D. S. – Hawkins, J. D. – Kandel, D. B. – Klein, M. W. – McCord, J. – Rowe, D. C. – Tremblay, R. E.: Advancing knowledge about the onset of delinquency and crime. In: **Lahey, B. B. – Kazdin, A. E. (eds.):** *Advances in clinical and child psychology*, vol. 13. Plenum, New York, 1990, pp. 283–342.

Farrington, D. P.: Criminal career research in the United Kingdom. *British Journal of Criminology*, vol. 32, 1992

Farrington, D. P.: Childhood, adolescent and adult features of violent males. In: **Huesmann, L. R. (ed.):** *Aggressive behavior: Current perspectives*. Plenum, New York, 1994, pp. 215–240.

Farrington, D. F. – West, D. J.: Effects of Marriage, Separation and Children on Offending by Adult Males. In: **Blau, Z. S. – Hagan, J. (eds.):** *Current Perspectives on Aging and the Life Cycle, Vol 4: Delinquency and Disrepute in the Life Course.* JAI Press, Greenwich, 1995, pp. 249–281.

Farrington, D. – Barnes, G. – Lambert, S.: The concentration of offending in families. *Legal and Criminological Psychology*, vol. 1, 1996

Farrington, D. P. – Coid, J. W. – Harnett, L. M. – Jolliffe, D. – Soteriou, N. – Turner, R. E. – West, D. J.: *Criminal careers up to age 50 and life success up to age 48: New findings from the Cambridge Study in delinquent development.* London, 2006 [Home Office, research study No. 299.]

Farrington, D. P. – Davies, D. T.: *Repeated contacts with the criminal justice system and offender outcomes. Final report to statistics.* Canada, 2007

Farrington, D. P.: Advancing knowledge about desistance. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, vol. 23, 2007

Farrington, D. P.: Building developmental and life-course theories of offending. In: **Cullen, F. T. – Wright, J. – Blevins, K. (eds.):** *Taking stock. A status of criminological theory.* Transaction Publishers, New Brunswick, 2009, pp. 419–446.

Farrow, K. – Kelly, G. – Wilkinson, B.: *Offenders in focus: Risk, Responsivity and Diversity.* Policy Press, University of Bristol, 2007

Fellegi B.: *The possible role of shame in the desistance process. Essay for the offender reintegration course.* 2004. http://www.fellegi.hu/files/Essays/OREssay_4.pdf

Ferge Zs.: Az EU és a kirekesztés. *Esély*, 2002/6.

Fiáth T.: A börtönbeli önkárosítások kommunikációelmélet megközelítése. *Börtönügyi Szemle*, 2014/3.

Fiáth T.: Szerepkonfliktusok és szervezeti problémák a büntetés-végrehajtásnál. In: **Csóti A. (szerk.):** *Körletmozaikok 2015. „A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának vizsgálata” című kutatás tanulmányai.* Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, Budapest, 2015, 11–24. o.

Finch, E. – Fafinski, S.: *Criminology skills.* Oxford University Press, 2012

Finkey F.: *Büntetéstan problémák.* Sylvester Irodai és Nyomdai Rt., Budapest, 1933

Fitzpatrick, C.: What is the difference between ‘desistance’ and ‘resilience’? Exploring the relationship between two key concepts. *Youth Justice*, vol. 11, no. 3, 2011

Fliegauf G.: A differenciált asszociációs elmélet és a kognitív behavior terápia kapcsolata: a börtön mint a kriminológia és a szociálpszichológia érdeklődésének metszéspontja. *Börtönügyi Szemle*, 2009/3.

Fliegauf G.: A börtönpszichológia elhatárolása a kriminálpszichológiától. *Börtönügyi Szemle*, 2012/1.

Flynn, N.: *Criminal behaviour in context. Space, place and desistance from crime.* Willian Publishing, New York, 2010

Forgács J.: Miért beteg a magyar büntetés-végrehajtási nevelés? *Börtönügyi Szemle*, 2013/2.

Forgács J.: Változó nyomvonalon. A nevelői funkció formálódása a 80-as évektől napjainkig. In: **Deák F. – Pállo J. (szerk.):** *Börtönügyi kaleidoszkóp. Ünnepi kötet Dr. Lőrincz József 70. születésnapja tiszteletére.* Duna-Mix Kft., Budapest, 2014, 91–102. o.

Forgács J.: A 2015-ös modellkörlet-kísérlet elméleti alapjai. In: **Csóti A. (szerk.):** *Körletmozaikok 2015. „A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának vizsgálata” című kutatás tanulmányai.* Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, Budapest, 2015, 75–94. o.

Forgács J.: A fogvatartottak kártalanítása az Emberi Jogok Európai Bírósága joggyakorlata tükrében. *Hadtudományi Szemle*, 2018/3.

http://epa.oszk.hu/02400/02463/00040/pdf/EPA02463_hadtudomanyi_szemle_2018_03_222-239.pdf

Forth, A. E. – Kosson, D. S. – Hare, R. D.: *The Psychopathy Checklist: Youth Version manual*. Multi-Health Systems, Toronto, 2003

Foucault, M.: *Discipline and punish: The birth of the prison*. Vintage Books, New York, 1977

Foucault, M.: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1990

Garami L.: Támogató háttér. A nevelői funkció változásáról. *Börtönügyi Szemle*, 1997/3.

Garami L.: A klasszifikáció. In: **Borbíró A. – Kiss A. – Velez E. – Garami L. (szerk.):** *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve II*. Fresh Art Design Kft., Budapest, 2009, 285–297. o.

Garland, D.: *Punishment and modern society: A study in social theory*. Clarendon Press, Oxford, 1990

Garland, D.: Of crimes and criminals: The development of criminology in Britain. In: **Maguire, M. –Morgan, R. – Reiner, R. (eds.):** *The Oxford handbook of criminology*. Clarendon Press, Oxford, 1997, pp. 31–34.

Garland, D.: Penal modernism and postmodernism. In: **Blomberg, T. G. – Cohen, S. (eds.):** *Punishment and social control*. Walter de Gruyter, Inc., New York, 2003, pp. 50–52.

Gendreau, P.: The principles of effective intervention with offenders. In: **Harland, A. T. (ed.):** *Choosing correctional options that work: Defining the demand and evaluating the supply*. SAGE, Thousand Oaks, 1996, pp. 117–130.

Gendreau, P. – Little, T. – Goggin, C.: A meta-analysis of the predictors of adult offender recidivism: What works! *Criminology*, vol. 34, no. 4, 1996

Gendreau, P. – Goggin, C. – Cullen F. T. – Andrews, D. A.: The effects of community sanctions and incarceration on recidivism. *Forum on Corrections Research*, vol. 12, no. 2, 2000

Gendreau, P. – Smith, P. – French, S. A.: The theory of effective correctional intervention: empirical status and future directions. In: **Cullen, F. T. – Wright, J. – Blevins, K. (eds.):** *Taking stock. A status of criminological theory*. Transaction Publishers, New Brunswick, 2009, pp. 419–446.

Gideon, L. – Sung, H-E.: *Rethinking corrections: Rehabilitation, reentry, reintegration*. SAGE Publications Ltd. 2011

Giordano, P. C. – Cernkovich, S. A. – Rudolph, J. A.: Gender, crime, and desistance: Toward a theory of cognitive transformation. *American Journal of Sociology*, vol. 107, no. 4, 2002

Giordano, P. C. – Longmore, M. A. – Schroeder, R. D. – Seffrin, P. M.: A life-course perspective on spirituality and desistance from crime. *Criminology*, vol. 46, no. 1, 2008

Glaser, D.: *The effectiveness of a prison and parole system*. Bobbs-Merrill, New York, 1969

Glueck, S. – Glueck, E.: *Later criminal careers*. Kraus, New York, 1937

Glueck, S. – Glueck, E.: *Juvenile delinquents grown up*. Commonwealth Fund, New York, 1940

Goffman, E.: *Asylums: essays on the social situation of mental patients and other inmates*. Anchor Books, 1961

Gonsalves, V. M. – Scalora, M. J. – Huss, M. T.: Prediction of recidivism using the Psychopathy Checklist-Revised and the Psychological Inventory of Criminal Thinking Styles within a forensic sample. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 36, 2009

Gottfredson, M. – Hirschi, T.: *A general theory of crime*. Stanford University Press, Stanford, 1990

Gottfredson, S. D. – Moriarty, L. J.: Statistical risk assessment: Old problems and new applications. *Crime and Delinquency*, vol. 52, 2006

Gough, D.: Risk and rehabilitation: a fusion of concepts? In: **Pycroft, A. – Clift, S. (eds.):** *Risk and Rehabilitation*. Policy Press, 2013, pp. 74–75.

Gove, W.: The effect of age and gender on deviant behavior: A biopsychosocial perspective. In: **Rossi, A. S. (ed.):** *Gender and the Life Course*. Aldine, New York, 1985

Gönczöl K.: A fiatalkorúak utógondozása. *Jogtudományi Közlöny*, 1976/9.

Gönczöl K.: A rehabilitációs idea „csődje” – börtönreformok az amerikai kontinensen. *Jogtudományi Közlöny*, 1977/12.

Gönczöl K.: *Bűnös szegények*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991, 60. o.

Gönczöl K.: Devianciák, bűnözés és a megelőzési stratégia. *Társadalmi Szemle*, 1994/5.

Gönczöl K.: A nagypolitika rangjára emelkedett büntetőpolitika. *Jogtudományi Közlöny*, 2002/5.

Gönczöl K.: A szolgáltatott igazság. *Élet és Irodalom*, 2005/40.

Gönczöl K.: A bűnözés társadalmi reprodukciója, deviancia-kontroll, társadalmi bűnmegelőzés. In: **Gönczöl K. – Kerezi K. – Korinek L. – Lévay M. (szerk.):** *Kriminológia – Szakkriminológia*. Complex Kiadó, Budapest, 2006, 318. o.

Gönczöl K.: Devianciák, devianciakontroll, bűnmegelőzési stratégiák. In: **Gönczöl K. – Korinek L. – Lévay M. (szerk.):** *Kriminológia – Szakkriminológia*. Complex Kiadó, Budapest, 2006, 130. o.

- Gönczöl K.:** Kriminálpolitika és bűnözéskontroll Magyarországon. In: **Virág Gy. (szerk.):** *Kriminológiai Tanulmányok* 47. Országos kriminológiai Intézet, Budapest, 2010, 85. o.
- Gyökös M.:** „Helyreállító börtön” projektek Magyarországon. 2010. <http://mereps.foresee.hu/segedoldalok/hirek/274/963df67ea5/214/>
- Hairston, C. F.:** The Importance of Families in Prisoners' Community Reentry. *The ICCA Journal on Community Corrections*, April, 11–14. 2002
- Hannah-Moffat, K. A. – Maurutto, P.:** *Review of Risk/Needs Assessment of youth offenders in Canada.* Department of Justice Canada Youth Justice Board, 2003, pp. 27–28. http://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/cj-jp/yj-jj/rr03_yj4-rr03_jj4/rr03_yj4.pdf
- Hanser, R. D.:** *Community corrections.* SAGE Publications Inc., 2009
- Hanson, R. K. – Thornton, D.:** Improving risk assessments for sex offenders: A comparison of three actuarial scales. *Law and Human Behavior*, vol. 24, no. 1, 2000
- Hanson, R. K. – Thornton, D.:** Notes on the development of the Static–2002 (User Report 2003–01). Solicitor General Canada, Ottawa, 2003
- Hare, R. D.:** *The Hare Psychopathy Checklist-Revised manual.* Multi-Health Systems, Toronto, 1991
- Harrison, K.:** *Dangerousness, risk and the governance of serious sexual and violent offenders.* Routledge, London, 2012
- Hatvani E.:** *Reform közben.* Budapest, 2006 [Kriminológiai Közlemények, 62.]
- Hatvani E.:** A Pártfogó Felügyelői Szolgálat szervezete és feladatai. In: **Borbíró A. – Kiss A. – Velez E. – Garami L. (szerk.):** *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve II.* Igazságügyi Minisztérium, Budapest, 2009, 187–195. o.
- Healy, D. – O'Donnell, I.:** Criminal thinking on probation: a perspective on Ireland. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 33, no. 6, 2006

- Healy, D. – O’Donnell, I.:** Deciding when to call time on crime: Motivation, generativity and agency in Irish probationers. *The Probation Journal*, vol. 55, no. 1, 2008
- Healy, D.:** Betwixt and between: The role of psychosocial factors in the early stages of desistance. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, vol. 7, no. 4, 2010 [2010a]
- Healy, D.:** *The dynamics of desistance. Charting pathways through change.* Willan Publishing, Cullompton, 2010 [2010b]
- Healy, D.:** Changing fate? Agency and the desistance process. *Theoretical Criminology*, vol. 17, no. 4, 2013
- Hegedűs J. – Ivaskevics K.:** Büntetés-végrehajtásban dolgozók nézetei a reintegrációról. *Alkalmazott Pszichológia*, 2016/4.
- Hemphill, J. F. – Hare, R. D. – Wong, S.:** Psychopathy and recidivism: A review. *Legal and Criminological Psychology*, vol. 3, 1998
- Herke-Fábos B. K.:** A megelőző pártfogás szerepe a bűnmegelőzésben. *Párbeszéd*, 2018/1.
- Hilton, N. Z. – Harris, G. T. – Rice, M. E.:** Sixty-six years of research on the clinical versus actuarial prediction of violence. *The Counseling Psychologist*, vol. 34, no. 3, 2006
- Hofer, F.:** Georg Michael von Obermeier – A pioneer in reformatory procedures. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 28, 1937
- Hollin, C. R.:** Treatment programs for offenders. Meta-analysis, “what works,” and beyond. *International Journal of Law and Psychiatry*, vol. 22, nos. 3–4, 1999
- Hollin, C. R.:** To treat or not to treat: An historical perspective. In: **Hollin, C. R. (ed.):** *Handbook of offender assessment and treatment.* John Wiley & Sons, Chichester, 2001, pp. 3–15.

Horney, J. – Osgood, D. W. – Marshall, H. I.: Criminal Careers in The Short Term: Intra-Individual Variability in Crime and Its Relation to Local Life Circumstances. *American Sociological Review*, vol. 60, 1995

Howitt, D.: *Forensic and Criminal Psychology*. Pearson Education, 2002
http://books.google.hu/books/about/Discipline_and_Punish.html?id=AVzuf-r22eoC&redir_esc=y

Howitt, D. – Cramer, D.: *Introduction to research methods in psychology*. Pearson Education. Thematic analysis. 2008

Hudson, B. A.: *Understanding justice. An introduction to ideas, perspectives and controversies in modern penal theory*. Open University Press, Buckingham, 2003

Hughes, M.: Turning points in the lives of young inner-city men forgoing destructive criminal behaviours: A qualitative study. *Social Work Research*, vol. 22, no. 3, 1998

Hussong, A. M. – Curran, P. J. – Moffitt, T. E. – Caspi, A. – Carrig, M. M.: Substance abuse hinders desistance in young adults' antisocial behavior. *Development and Psychopathology*, vol. 16, 2004

Huszár L.: Medikális modell: a treatment/nevelés történeti áttekintése. *Börtönügyi Szemle*, 1997/3.

Huszár L.: Az inga járása. Néhány gondolat a fogvatartotti programokról. *Börtönügyi Szemle*, 2000/3.

Ignatieff, M.: The ideological origins of the penitentiary. In: **Fitzgerald, M. – McLennan, G. – Pawson, J. (eds.):** *Crime and society: Readings in history and theory*. Taylor & Francis e-Library, 2005, pp. 31–49. <http://www.scribd.com/doc/177678561/Crime-and-Society>

Jeglic, E. L. – Maile, C. – Calkins-Mercado, C.: Treatment of offender populations: Implications for risk management and community reintegration. In: **Gideon, L. – Sung, H-E. (eds.):** *Rethinking corrections: Rehabilitation, reentry, reintegration*. SAGE Publications Ltd., London, 2011, pp. 37–70.

Johnson, B. R. – De Li, S. – Larson, D. B. – McCullogh, M.: A systematic review of the religiosity and delinquency literature. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, vol. 16, 2000

Jonson, C.: Incarceration and recidivism. In: **Cullen, F. – Wilcox, P. (eds.):** *Encyclopedia of criminological theory*. SAGE Publications, Thousand Oaks, 2010, pp. 465–470.

Juhász F.: A bűnismétlés megelőzéséhez kapcsolódó büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelői szakmai feladatok. *Börtönügyi Szemle*, 2017/3.

Juhász Zs.: Börtön és sport. *Börtönügyi Szemle*, 2016/3.

Juhász Zs.: Így enyhítené a kormány a börtönök zsúfoltságát. 2016.
[https:// jogaszvilag.hu/szakma/igy-enyhitene-a-kormany-a-bortonok-zsufoltsagat/](https://jogaszvilag.hu/szakma/igy-enyhitene-a-kormany-a-bortonok-zsufoltsagat/)

Kabódi Cs. – Lőrincz J. – Mezey B.: *Büntetéstudományi alapfogalmak*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005

Kandel, E. – Mednick, S. A. – Kirkegaard-Sorensen, L. – Hutchings, B. – Knop, J. – Rosenberg R. – Schulsinger, F.: IQ as a protective factor for subjects at high risk for antisocial behavior. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, vol. 56, 1988

Kann, J. – Falshaw, J. – Friendship, C.: Understanding “what works”: Accredited cognitive skills programs for young offenders. *Youth Justice*, vol. 5, 2005

Katsiyannis, A. – Archwametry, T.: Factors related to recidivism among delinquent youths in a state correctional facility. *Journal of Child and Family Studies*, vol. 6, 1997

Kaufman, W. R. P.: *Honor and revenge: A theory of punishment*. Springer, Dordrecht, 2013

Kazemian, L.: Desistance from crime. Theoretical, empirical, methodological and policy considerations. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, vol. 23, no. 1, 2007

Kazemian, L.: *Criminal career research*. Oxford University Press, Oxford, 2010

Kazemian, L. – Farrington, D. P. – Le Blanc, M.: Can we make accurate long-term predictions about patterns of de-escalation in offending behavior? *Journal of Youth and Adolescence*, vol. 38, 2009

Kazemian, L. – Maruna, S.: Desistance from crime. In: **Krohn, M. D. – Lizotte, A. J. – Hall, G. P. (eds.):** *Handbook on crime and deviance*. Springer, 2009, pp. 277–295.

Kazemian, L. – Farrington, D. P.: The developmental evidence base: Desistance. In: **Towl, G. J. – Crighton, D. A. (eds.):** *Forensic psychology*. British Psychological Society and Blackwell Publishing Ltd., 2010, pp. 133–147.

Kazemian, L.: Pushing back the frontiers of knowledge on desistance from crime. In: **Loeber, R. – Welsh, B. C. (eds.):** *The future of criminology*. Oxford University Press, 2012, pp. 134–140.

Kemshall, H.: The role of risk, needs and strengths assessment in improving the supervision of offenders. In: **McNeill, F. – Raynor, P. – Trotter, C. (eds.):** *Offender supervision. New directions in theory, research and practice*. Willan Publishing, New York, 2010, pp. 155–171.

Kemshall, H.: *Understanding risk in criminal justice*. Open University Press, Berkshire, 2003

Kerecsi K.: A pártfogás dilemmája: Kontroll vagy segítő kapcsolat? *Esély*, 1990/5.

Kerecsi K.: A hazai pártfogó szolgálat átalakítása. *Belügyi Szemle*, 2002/2–3.

Kerecsi K.: A kriminológia és a büntetőpolitika kapcsolata. In: **Irk F. (szerk.):** *Kriminológiai Tanulmányok 40*. OKRI, Budapest, 2003, 126. o.

Kerecsi K.: *Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája*. Complex Kiadó, Budapest, 2006, VII. fejezet [2006a]

Kerecsi K.: Karrierbűnözés, karrierbűnözők, bűnözői karrier. In: **Gönczöl K. – Kerecsi K. – Korinek L. – Lévy M. (szerk.):** *Kriminológia – Szakkriminológia*. Complex, Budapest, 2006, 559–578. o. [2006b]

Kerezi K. – Győry Cs. – Kó J.: *Longitudinális kriminológiai vizsgálatok és alkalmazásuk lehetőségei Magyarországon. Egészséges Ifjúságért Alapítvány, Vác, 2009*

Kerezi K. – Kó J.: *Normasértés vagy jogkövetés. Fiatalok kriminológiai vizsgálata. OKRI–ELTE ÁJK, Budapest, 2013*

Kerezi K. – Kovács K. – Párkányi E. – Szabó J.: A pártfogó felügyelet szerepe a bűnmegelőzésben, különös tekintettel a jogintézmény tervezett változásaira. In: **Vókó Gy. (szerk.):** *Kriminológiai Tanulmányok 52.* OKRI, Budapest, 2015, 148–191. o.

Kerley, K. – Matthews, T. – Schulz, J.: Participation in Operation Starting Line, Experience of Negative Emotions, and Incidence of Negative Behavior. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, vol. 49, no. 4, 2005, pp. 410–426.

King, R. D. – Massoglia, M. – MacMillan, R.: The context of marriage and crime: gender, the propensity to marry, and offending in early adulthood. *Criminology*, vol. 45, 2007

King, L. A. – Eells, J. E. – Burton, C. M.: The good life, broadly and narrowly considered. In: **Linley, P. A. – Joseph, S. (eds.):** *Positive psychology in practice.* John Wiley & Sons, Inc., New Jersey, 2004, pp. 35–40.

King, S.: Early desistance narratives: A qualitative analysis of probationers' transitions towards desistance. *Punishment & Society*, vol. 15, no. 2, 2013 [2013a]

King, S.: *Desistance transitions and the impact of probation.* Routledge, New York, 2013 [2013b]

Klein, S. R. – Bartholomew, G. S. – Hibbert, J.: Inmate Family Functioning. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, vol. 46, no. 1, 2002

Knight, B. J. – West, D. J.: Temporary and continuing delinquency. *British Journal of Criminology*, vol. 15, no. 1, 1975

Knicht, B. J. – Osborn, S. G. – West, D. J.: Early marriage and criminal tendency in males. *British Journal of Criminology*, vol. 17, 1977

Korinek L.: A kriminológia tudományának létrejötte. In: **Gönczöl K. – Kerezi K. – Korinek L. – Lévay M. (szerk.):** *Kriminológia – Szakkriminológia*. Complex Kiadó, Budapest, 2006, 45–68. o. [2006a]

Kovács M.: Zárt láncú csomagküldés a magyar Büntetés-végrehajtási Szervezetben. *Börtönügyi Szemle*, 2018/4.

Kroner, D. G. – Mills, J. F. – Reitzel, L. R. – Dow, E. – Aufderheide, D. H. – Railey, M. G.: Directions for violence and sexual risk assessment in correctional psychology. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 34, 2007

Lab, S. P.: Crime prevention. In: **Shoham, G. S. – Beck, O. – Kett, M. (eds.):** *International Handbook of Penology and Criminal Justice*. CRC Press, Taylor & Francis Group, Boca Raton, 2008, pp. 231–294.

Landenberg, N. A. – Lipsey, M. W.: The positive effects of cognitive-behavioral programs for offenders: A meta-analysis of factors associated with effective treatment. *Journal of Experimental Criminology*, vol. 1, 2005

Latessa, E. J. – Listwan, S. J. – Koetzle, D.: *What works (and doesn't) in reducing recidivism*. Anderson Publishing, Elsevier, 2014

Latimer, J. – Dowden, C. – Muise, D.: The effectiveness of restorative justice: A meta-analysis. *The Prison Journal*, vol. 85, 2005

Laub, J. – Nagin, D. – Sampson, R.: Trajectories of change in criminal offending: Good marriages and the desistance process. *American Sociological Review*, vol. 63, no. 2, 1998

Laub, J. H. – Sampson, R. J.: Understanding desistance from crime. *Crime and Justice*, vol. 28, 2001

Laub, J. H. – Sampson, R. J.: *Shared beginnings, divergent lives: Delinquent boys to age 70*. Harvard University Press, Cambridge, 2003

Laws, D. R. – Ward, T.: *Desistance from sex offending: Alternatives to throwing away the keys.* The Guilford Press, New York, 2011

Lazarus, L.: *Contrasting prisoners' rights: A comparative examination of Germany and England.* Oxford University Press, 2004

Le Blanc, M. – Loeber, R.: Developmental criminology updated. *Crime and Justice: A Review of Research*, vol. 20, 1998

LeBel, T. P. – Ross, B. – Maruna, S. – Bushway, S.: The “chicken and egg” of subjective and social factors in desistance from crime. *European Journal of Criminology*, vol. 5, 2008

Lehoczki Á. – Szucsáki M.: A kiegészés és a fogvatartottakkal kapcsolatos attitűdök vizsgálata a büntetés-végrehajtás személyi állományának körében. *Börtönügyi Szemle*, 2017/1.

Lehoczki Á.: A prizonális helyzetben elkövetett önkárosítás pszichés hátteréről. *Börtönügyi Szemle*, 2009/3.

Leibrich, J.: *Straight to the point: angles on giving up crime.* University of Otago Press, Otago, 1993

Leibrich, J.: The voice of crime. *Social Policy Journal of New Zealand: Te Puna Whakaaro*, vol. 3, 1994

Leibrich, J.: The role of shame in going straight: A study of former offenders. In: **Galaway, B. – J. Hudson, J. (eds.):** *Restorative Justice: International Perspectives.* Criminal Justice Press, New York, 1996, pp. 283–302.

Leistico, A.-M.R. – Salekin, R. T. – DeCoster, J. – Rogers, R.: A large-scale meta-analysis relating the Hare measures of psychopathy to antisocial conduct. *Law and Human Behavior*, vol. 32, 2008

Lévay M.: A magyar kriminológiai gondolkodás fejlődése. In: **Gönczöl K. – Kerezsi K. – Korinek L. – Lévay M. (szerk.):** *Kriminológia – Szakkriminológia.* Complex Kiadó, Budapest, 2006, 155–200. o.

Lévay M. – Kovács K. – Doszpoth A.: Ha már a kiszabáskor életfogytig szól, akkor embertelen a büntetés. *Fundamentum*, 2014/3.

Lévay M.: A „punitivitás” fogalma, koncepciója és a fogalom változatai a kriminológiai (pönelógiai) szakirodalomban. In: **Borbíró A. – Inzelt É. – Kerezi K. – Lévay M. – Podoletz L. (szerk.):** *Tanulmányok Gönczöl Katalin tiszteletére.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014, 315–326. o.

Lewis, J. L. – Ensley, D. T.: Recidivism. In: **Levinson, D. (ed.):** *Encyclopedia of Crime and Punishment, Vol. 3.* SAGE Publ., Thousand Oaks, 2002, pp. 1352–1357.

Lewis, S.: Rehabilitation: Headline or footnote in the new penal policy? *Probation Journal*, vol. 52, no. 2, 2005

Liau, A. – Shively, R. – Horn, M. – Landau, J. – Barriga, A. – Gibbs, J.: Effects of psychoeducation for offenders in a community correctional facility. *Journal of Community Psychology*, vol. 32, no. 5, 2004

Lindner, C.: Thacher, Augustus, and Hill—The Path to Statutory Probation in the United States and England. *Federal Probation*, vol. 71, no. 3, 2007

Lipton, D. – Martinson, R. – Wilks, J.: *The effectiveness of correctional treatment: A survey of evaluation studies.* Praeger, New York, 1975

Liszt, von F.: Die gesellschaftlichen Faktoren der Kriminalität. In: *Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge.* Bd. 2. Guttentag, Berlin, 1905. <http://koriath.jura.uni-saarland.de/textsammlung/pmwiki.php?n=FranzVonLisztDerZweckgedankeImStrafrecht.Start>

Lodewijks, H. – De Ruiter, C. – Doreleijers, T.: The impact of protective factors in desistance from violent reoffending. A study in three samples of adolescent offenders. *Journal of Interpersonal Violence*, vol. 25, no. 3, 2010

Loeber, R. – Farrington, D. P.: Young children who commit crime: Epidemiology, developmental origins, risk factors, early interventions, and policy implications. *Development and Psychopathology*, vol. 12, 2000

Loeber, R. – Pardini, D. A. – Stouthamer-Loeber, M. – Raine, A.: Do cognitive, physiological, and psychosocial risk and promotive factors predict desistance from delinquency in males? *Developmental and Psychopathology*, vol. 19, 2007

Loeber, R. – Farrington, D. P. – Stouthamer-Loeber, M. – White, H. R.: *Violence and serious theft: development and prediction from childhood to adulthood*. Routledge, New York, 2008

Lőrincz J. – Nagy F.: *Börtönügy Magyarországon*. Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság Sajtóiroda, Budapest, 1997

Lőrincz J.: A „nevelés-gondolat” a XX. századi hazai börtönügyben – jogász szemmel. *Börtönügyi Szemle*, 2006/3.

Lőrincz J.: A hazai börtönügy a konszolidáló „klasszikus” Kádár-korszakban (1962-1970). *Jogtörténeti Szemle*, 2009/4.

Lőrincz J.: Börtönügyünk a rendszerváltozás időszakában. *Börtönügyi Szemle*, 2011/2.

Lőrincz J.: A magyar börtönügy fénykora 1880-tól 1913-ig. *Börtönügyi Szemle*, 2014/1.

Lőrincz J.: A büntetés-végrehajtási tudomány fejlődésvázlata hazánkban. *Börtönügyi Szemle*, 2018/1.

Lösel, F. – Bliesener, T.: Some high-risk adolescents do not develop conduct problems: a study of protective factors. *International Journal of Behavioural Development*, vol. 17, 1994

Lösel, F. – Bender, D.: Protective factors and resilience. In: **Farrington, D. – Coid, J. (eds.):** *Early prevention of adult antisocial behaviour*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003, pp. 130–204.

Lösel, F. – Farrington, D. P.: Direct protective and buffering protective factors in the development of youth violence. *American Journal of Preventive Medicine*, vol. 43, no. 2, 2012. <http://www.ajpmonline.org/article/S0749-3797%2812%2900338-8/fulltext#sec11>

Lösel, F.: What works in correctional treatment and rehabilitation for young adults?
In: **Lösel, F. – Bottoms, A. – Farrington, D. P. (eds.):** *Young adult offenders: Lost in transition?* Routledge, Abingdon, 2012, pp. 74–112.

MacKenzie, D. L.: Evidence-based corrections: Identifying what works. *Crime and Delinquency*, vol. 46, no. 4, 2000

MacKenzie, D. L.: *What works in corrections: Reducing the criminal activities of offenders and delinquents.* Cambridge University Press, Cambridge, 2006

Maguire, M.: *Burglary in a Dwelling.* Heinemann, London, 1982

Marsh, I. – Cochrane, J. – Melville, G.: *Criminal justice: An introduction to philosophies, theories and practice.* Routledge, London, 2004

Martel, J. – Brassard, R. – Mylene J.: When two worlds collide: Aboriginal risk management in Canadian corrections. *British Journal of Criminology*, vol. 51, no. 2, 2011

Martin, S. E. – Sechrest, L. – Redner, R.: *New directions in the rehabilitation of criminal offenders.* National Academy Press, Washington, D.C., 1981

Martinson, R.: Planning for Public Safety. *The New Republic*, 29 April 1972

Martinson, R.: What works? Questions and answers about prison reform. *Public Interest*, vol. 35, 1974

Martinson, R.: New Findings, New Views: A Note of Caution Regarding Sentencing Reform. *Hofstra Law Review*, vol. 7, no. 2, 1979.
<http://scholarlycommons.law.hofstra.edu/hlr/vol7/iss2/1>

Maruna, S.: Going Straight: Desistance from Crime and Self-Narratives of Reform. *Narrative Study of Lives*, vol. 5, 1997

Maruna, S.: Desistance and development: The psychosocial process of 'going straight'. *British Society of Criminology Proceeding*, vol. 2, 1999

Maruna, S.: *Making good: How ex-offenders reform and reclaim their lives.* American Psychological Association Books, Washington, D.C., 2001

Maruna, S. – Farrall, S.: Desistance from Crime: A theoretical reformulation. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Nr. 43, 2004

Maruna, S. LeBel, T.: The desistance paradigm in correctional practice. In: **McNeill, F. – Raynor, P. – Trotter, C. (eds.):** *Offender Supervision New directions in theory research and practice.* Willan, Cullompton, 2010

Maruna, S. – Immarigeon, R. – LeBel, T. P.: Ex-offender reintegration: Theory and practice. In: **Maruna, S. – Immarigeon, R. (eds.):** *After crime and punishment: Pathways to offender reintegration.* Willan, Cullompton, 2004, pp. 3–26.

Maruna, S.: Desistance from crime and explanatory style: A new direction in the psychology of reform. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, vol. 20, 2004

Maruna, S. – Copes, H.: What have we learned from five decades of neutralisation research? *Crime and Justice*, vol. 32, 2005

Maruna, S. – Toch, H.: The impact of imprisonment on the desistance process. In: **Travis, J. – Visher, C. (eds.):** *Prisoner reentry and crime in America.* Cambridge University Press, 2005, pp. 139–178.

Maruna, S. – Roy, K.: Amputation or reconstruction: Notes on ‘knifing off’ and desistance from crime. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, vol. 23, no. 1, 2007

Maruna, S.: Desistance from crime. In: **Krohn, M. D. – Lizotte, A. J. – Hall, G. P. (eds.):** *Handbook on crime and deviance.* Springer, 2009, pp. 277–295.

Maruna, S.: Judicial rehabilitation and the ‘clean bill of health’ in criminal justice. *European Journal of Probation*, vol. 3, no. 1, 2011

Matza, D.: *Delinquency and drift.* John Wiley and Sons, New York, 1964

McCulloch, T.: Probation, social context and desistance: retracing the relationship. *Probation Journal*, vol. 52, 2005

- McGowen, K.:** The well ordered prison: England, 1780-1865. In: **Morris, N. – Rothman, D. J. (eds.):** *Oxford history of prison. The practice of punishment in western society*. Oxford University Press, New York, 1998, pp. 71–99.
- McGuire, J. – Priestley, P.:** Reviewing ‘What Works’: Past, present and future. In: **McGuire, J. (ed.):** *What works: Reducing re-offending: Guidelines from research and practice*. Wiley, Chichester, 1995, pp. 3–34.
- McGuire, J.:** What works to reduce re-offending: 18 years on. In: **Craig, L. A. – Dixon, L. – Gannon, T. A. (eds.):** *What works in offender rehabilitation: An evidence-based approach to assessment and treatment*. Wiley-Blackwell, John Wiley & Sons Ltd., 2013, pp. 20–49.
- McNeill, F. – Batchelor, S. – Burnett, R. – Knox, J.:** *21st Century Social Work: Reducing re-offending: Key practice skills*. Scottish Executive, Edinburgh, 2005
- McNeill, F.:** A desistance paradigm for offender management. *Criminology and Criminal Justice*, vol. 6, no. 1, 2006
- McNeill, F.:** Four forms of ‘offender’ rehabilitation: Towards an interdisciplinary perspective. *Legal and Criminological Psychology*, vol. 17, no. 1, 2012
- McNeill, F.:** When punishment is rehabilitation. In: **Bruinsma, G. – Weisburd, D. (eds.):** *Springer Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. Springer, 2013, pp. 4195–4206. <http://blogs.iriss.org.uk/discoveringdesistance/files/2012/06/McNeill-When-PisR.pdf>
- Meek, R. – Lewis, G.:** The impact of a sports initiative on young men in prison: Staff and participant perspectives. *Journal of Sport and Social Issues*, vol. 38, no. 2, 2014
- Merton, R.:** Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*, vol. 3, 1938
- Mezey, B.:** A nevelés és a javítás gondolatának megjelenése a börtönügy történetében. *Börtönügyi Szemle*, 2007/3.

Mezey B.: *A munkáltatás szerepe a büntetés-végrehajtás történetében. A fenyítőházi modelltől a rabdolgoztató házakig. Akadémiai doktori értekezés.* Budapest, 2009

Miklósi M.: A büntetés-végrehajtási szervezet reintegrációs tevékenységeinek új rendszere. *Iskolakultúra*, 2016/5. [2016a] <http://real.mtak.hu/41999/1/05.pdf>

Miklósi M.: A civil szervezetek szerepe és helye a büntetés-végrehajtásban konferencia. *Börtönügyi Szemle*, 2016/2. [2016b]

Miller, J.: The debate on rehabilitating criminals: Is it true, that nothing works? *The Washington Post*, 23 April 1989

Mills, J. F. – Kroner, D. G. – Morgan, R. D.: *Clinician's guide to violence risk assessment.* The Guilford Press, New York, 2011

Módos T.: Az elfelejtett tudomány. Töprengés a kriminálpedagógia időszerűségéről. *Börtönügyi Szemle*, 2000/2.

Módos T.: *A reszocializáció módszertana.* BVOP, Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár sorozat, 2003/3.

Módos T.: Visszatekintés a büntetés-végrehajtási nevelés elmúlt negyven évére. In: **Deák F. – Pallo J. (szerk.):** *Börtönügyi kaleidoszkóp. Ünnepi kötet Dr. Lőrincz József 70. születésnapja tiszteletére.* Büntetés-végrehajtás Tudományos Tanácsa, Budapest, 2014, 132–145. o.

Moffitt, T. E.: Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, vol. 100, no. 4, 1993

Moffitt, T. E. – Caspi, A. – Dickson, N. – Silva, P. – Stanton, W.: Childhood-onset versus adolescent-onset antisocial conduct problems in males: natural history from ages 3 to 18 years. *Development and Psychopathology*, vol. 8, 1996

Moffitt, T. E. – Caspi, A. – Harrington, H. L. – Miln, B. J.: Males on the life-course-persistent and adolescence-limited antisocial pathways: Follow-up at age 26 years. *Development and Psychopathology*, vol. 14, no. 1, 2002

Moffitt, T. E.: A review of research on the taxonomy of life-course persistent versus adolescence-limited antisocial behavior. In: **Cullen, F. T. – Wright, J. – Blevins, K. (eds.):** *Taking stock. A status of criminological theory.* Transaction Publishers, New Brunswick, 2009, pp. 419–446. o.

Moffitt, T. E. – Caspi, A.: Childhood predictors differentiate life-course persistent and adolescence-limited antisocial pathways among males and females. *Development and Psychopathology*, vol. 13, 2011

Molitorisz R. – Franka B. M.: Az egyénisítés, a büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelő és a családi döntéshozó csoportkonferencia (CSDCS) szerepe az elítéltek sikeres reintegrációjában. *Börtönügyi Szemle*, 2016/1.

Molnár A. K.: Mentális gyakorlatok a börtönben. *Börtönügyi Szemle*, 2015/2.

Molnár A. K.: Csoportos meditáció fogvatartottakkal a balassagyarmati Fegyház és Börtönben. Napló. *Börtönügyi Szemle*, 2017/4.

Molnár J.: A bűnöző életmód feladása. In: **Tóth K. (szerk.):** *Emlékkönyv Dr. Cséka Ervin egyetemi tanár születésének 70. és oktatói munkásságának 25. évfordulójára.* JATEPress, Szeged, 1992, 355–375. o.

Musser, P. – Semiatin, J. – Taft, C. – Murphy, C.: Motivational interviewing as a pregroup intervention for partner-violent men. *Violence and Victims*, vol. 23, 2008

Nagy F.: Az utógondozás – pártfogó felügyelet hazai fejlődéséről. In: **Szűk L. (szerk.):** *Utógondozás. Pártfogó felügyelet.* Tanulmánykötet 10. Igazságügyi Minisztérium, Budapest, 1985, 31–72. o.

Nagy F.: Az európai börtönnépeességről. *Börtönügyi Szemle*, 2016/3.

Nilsson, A.: Living conditions, social exclusion, and recidivism among prison inmates. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, vol. 4, 2003

Novaco, R. W.: Reducing anger-related offending: What works. In: **Craig, L. A. – Dixon, L. – Gannon, T. A. (eds.):** *What works in offender rehabilitation: An evidence-based approach to assessment and treatment.* Wiley-Blackwell, John Wiley & Sons Ltd., Chichester, 2013, pp. 211–236.

Ogloff, J. R. O. – Davis, M. R.: Advances in offender assessment and rehabilitation: Contributions of the risk-needs-responsivity approach. *Psychology, Crime, and Law*, vol. 10, 2004

Oláh F.: *A reformatory és európai hatása. Tudományos diákköri dolgozat.* ELTE ÁJK, Budapest, 2005. <http://www.ajk.elte.hu/file/OlahFerenc.pdf>

Osborn, A.: Resilient children: a longitudinal study of high achieving socially disadvantaged children. *Early Child Development and Care*, vol. 62, no. 1, 1990

Pálinkó É. – Papp G.: Az elítéltek többszakaszos, társadalmi és munkaerő-piaci reintegrációja és intenzív utógondozási modelljének kialakítása alprojekt értékelő vizsgálata. 2012.

http://bv.gov.hu/download/4/3c/d0000/KUTAT%C3%81S_palinko_eva_papp_gabor.pdf

Pallo J.: Egyre jobban éget a seb... A zsúfoltság csökkentésének lehetséges útjai. *Börtönügyi Szemle*, 2015/1.

Pallo J.: Évforduló. Visszatekintés a Bv. törvény kodifikációjára és a jogalkalmazás néhány első tapasztalatára. *Börtönügyi Szemle*, 2016/1.

Palmer, T.: *The re-emergence of correctional intervention.* SAGE Publications, Newbury Park, California, 1992

Parhar, K. K. – Wormith, J. S. – Derkzen, D. M. – Beauregard, A. M.: Offender coercion in treatment: A meta-analysis of effectiveness. *Criminal Justice and Behaviour*, vol. 35, 2008

Párkányi E.: Volt egyszer egy élet. David P. Farrington, a Stockholm Criminology Prize 2013. évi díjazottja tiszteletére. *Belügyi Szemle*, 2014/1.

Parker, G. R. – Cowen, E. L. – Work, W. C. – Wyman, P. A.: Test correlates of stress resilience among urban school children. *Journal of Primary Prevention*, vol. 11, no. 1, 1990

Patai P.: 2017. <https://prezi.com/vgifgkl0lmb3/baranya-megyei-kormanyhivatal-partfogo-felugyeloi-szolgalat-kf/>

Patai P.: 2019. <https://prezi.com/xoxis1o2iddv/kockazatertekeles-a-partfogo-felugyeloi-tevekenysegen/>

Paternoster, R. – Pogarsky, G.: Rational choice, agency and thoughtfully reflective decision making: The short and long-term consequences of making good choices. *Journal of Quantitative Criminology*, vol. 25, no. 2, 2009

Paternoster, R. – Bushway, S.: Desistance and the feared self: Toward an identity theory of criminal desistance. *Journal of Criminal Law & Criminology*, vol. 99, no. 4, 2009

Pearson, F. S. – Lipton, D. S. – Cleland, C. M. – Yee, D. S.: The effects of behavioral/cognitive-behavioral programs on recidivism. *Crime and Delinquency*, vol. 48, 2002

Pesti F.: Reintegrációs törekvések a Fiatalkorúak Bv. Intézetében. *Börtönügyi Szemle*, 2015/1.

Petersilia, J. – Turner, S. – Peterson, J.: *Prison versus probation in California: Implications for crime and offender recidivism*. RAND Corporation, Santa Monica, 1986

Petersilia, J. – Turner, S.: Guideline-based justice: Prediction and racial minorities. In: **Gottfredson, D. – Tonry, M. (eds.):** *Prediction and classification*. University of Chicago Press, Chicago, 1987, pp. 51–181.

Petró I. – Végh B. – dr. Harik F.: *Utógondozás Nógrád megyében*. Munkaanyag. 2012. november 30.

- Piquero, A. R. – Fagan, J. – Mulvey, E. P. – Steinberg, L. – Odgers, C.:** Developmental Trajectories of Legal Socialization among Serious Adolescent Offenders. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 96, no. 1, 2005
- Polaschek, D. L. L.:** An appraisal of the risk-need-responsivity (RNR) model of offender rehabilitation and its application in correctional treatment. *Legal and Criminological Psychology*, vol. 17, no. 1, 2012
- Polgár A.:** *Ad dies vitae. Az életfogytig tartó szabadságvesztés szabályozása, gyakorlati és végrehajtása.* Doktori értekezés. Pécs, 2017
- Popper P.:** *A kriminális személyiségzavar kialakulása.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970
- Pratt, T. C. – Cullen, F. T. – Blevins, K. R. – Daigle, L. E. – Madensen, T. D.:** An empirical status of deterrence theory: a meta-analysis. In: **Cullen, F. T. – Wright, J. – Blevins, K. (eds.):** *Taking stock. A status of criminological theory.* Transaction Publishers, New Brunswick, 2009, pp. 367–396.
- Prentky, R. Righthand, S.:** *Juvenile Sex Offender Assessment Protocol (JSOAP): Manual.* Justice Resource Center, Bridgewater, 2003.
- Priestley, P. – Vanstone, M.:** Modern trends and forms. Introduction. In: *Offenders or citizens? Readings in rehabilitation.* Willan Publishing, Cullompton, 2010
- Rainey, B.:** Special offender groups and equality. In: **Harrison, K. – Rainey, B. (eds.):** *The Wiley-Blackwell Handbook of legal and ethical aspects of sex offender treatment and management.* John Wiley & Sons, 2013, pp. 63–81.
- Rand, A.:** Transitional life events and desistance from delinquency and crime. In: **Wolfgang, M. E. – Thornberry, T. P. – Figlio, R. M. (eds.):** *From boy to man, from delinquency to crime.* University of Chicago Press, 1987, pp. 134–162.
- Raynor, P. – Robinson, G.:** Why help offenders? Arguments for rehabilitation as a penal strategy. *European Journal of Probation*, vol. 1, no. 1, 2009, p. 4. [2009a]

Raynor, P. – Robinson, G.: *Rehabilitation, crime and justice*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009 [2009b]

Raynor, P.: Community penalties, probation and offender management. In: **Morgan, R. – Maguire, M. – Reiner, R. (eds.):** *The Oxford handbook of criminology*. Oxford University Press, Oxford, 2012, pp. 928–954.

Raynor, P. – Vanstone, M.: Towards a correctional service. In: **Gelsthorpe, L. – Morgan, R. (eds.):** *Handbook of probation*. Routledge, London, 2013, pp. 80–81.

Rettinger, J. – Andrews, D. A.: General risk and need, gender specificity, and the recidivism of female offenders. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 37, 2010

Rex, S.: Desistance from offending: Experiences of probation. *Howard Journal of Criminal Justice*, vol. 38, no. 4, 1999

Rezsőfi J.: Biblioterápia felnőtt férfi elítéltekkel. *Börtönügyi Szemle*, 2018/2.

Robinson, G.: Implementing OASys: Lessons from research into LSI-R and ACE. *Probation Journal*, vol. 50, no. 1, 2003

Robinson, G.: Late-modern rehabilitation: the evolution of a penal strategy. *Punishment and Society*, vol. 10, no. 4, 2008

Robinson, G. – Crow, I.: *Offender rehabilitation: Theory, research and practice*. SAGE Publications Ltd., 2009

Robinson, G.: Rehabilitation. In: **Canton, R. – Hancock, D. (eds.):** *Dictionary of probation offender management*. Routledge, London, 2013, pp. 261–262.

Rotman, E.: Do criminal offenders have a constitutional right to rehabilitation? *The Journal of Law and Criminology*, vol. 77, no. 4, 1986

Rotman, E.: *Beyond punishment. A new view of the rehabilitation of criminal offenders*. Greenwood Press, New York, 1990

Rotman, E.: The failure of reform. United States, 1865-1965. In: **Morris, N. – Rothman, D. J. (eds.):** *The Oxford history of prison. The practice of punishment in western society.* Oxford University Press, New York, 1998

Rózsa S.: A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának kérdőíves vizsgálata. In: **Csóti A. (szerk.):** *Körletmozaikok 2015. „A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának vizsgálata” című kutatás tanulmányai.* Büntetés-végrehajtás Tudományos Tanácsa, Budapest, 2015, 25–66. o.

Ruzsonyi P.: Új megközelítés: a konstruktív életvezetés megalapozásának korrekciós pedagógiai rendszere. *Börtönügyi Szemle*, 1997/4.

Ruzsonyi P.: Javíthatatlanok? A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés fejlődési trendje. *Börtönügyi Szemle*, 1999/4.

Ruzsonyi P.: Hagyomány és innováció. *Börtönügyi Szemle*, 2004/2.

Ruzsonyi P.: A kriminálpedagógia elméletének és módszereinek alkalmazása a fogvatartottak reintegrációjában. *Magyar Rendészet*, 2008/1–2. [2008a]

Ruzsonyi P.: Kriminálpedagógiai útkeresés a fiatalkorú fogvatartottak szabadságvesztés büntetésének végrehajtásában. *Börtönügyi Szemle*, 2008/4. [2008b]

Ruzsonyi P.: Kriminálpedagógia és az új Bv. Kódex. In: **Deák F. – Pallo J. (szerk.):** *Börtönügyi kaleidoszkóp. Ünnepi kötet Dr. Lőrincz József 70. születésnapja tiszteletére.* Büntetés-végrehajtás Tudományos Tanácsa, Budapest, 2014, 179–194. o.

Ruzsonyi P.: Az együttműködés kutatási programja: a reintegrációs tisztek oktatásának, képzésének fejlesztése az eredményes fogvatartotti reintegráció érdekében. *Börtönügyi Szemle*, 2017/1.

Ruzsonyi P.: *A caritástól a fogvatartotti reintegrációig. A javítás eszméjének evolúciója.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2018

Sampson, R. J. – Laub, J. H.: *Crime in the making: Pathways and turning points through life.* Harvard University Press, 1993

Sampson, R. J. – Laub, J. H.: Life-course desisters? Trajectories of crime among delinquent boys followed to age 70. *Criminology*, vol. 41, 2003

Sampson, R. J. – Laub, J. H.: A general age-graded theory of crime: Lessons learned and the future of life-course criminology. In: **Farrington, D. P. (ed.):** *Integrated developmental and life-course theories of offending*. Transaction Publishers, New Brunswick, 2005, pp. 165–181.

Sampson, R. J. – Laub, J. H. – Wimer, C.: Does marriage reduce crime? A counterfactual approach to within individual causal effects. *Criminology*, vol. 44, 2006

Sárik E.: A vallásosság vizsgálata deviáns fiatalok körében. In: **Vótkó Gy. (szerk.):** *Kriminológiai Tanulmányok*, 52. OKRI, Budapest, 2015, 192–210. o.

Schmehl J.: A neveléstől a reintegrációig: a fejlődés útja a legjobb gyakorlatok tükrében. *Börtönügyi Szemle*, 2015/1.

Schroeder, R. D. – Frana, J. F.: Spirituality and religion, emotional coping and criminal desistance: A qualitative study of men undergoing change. *Sociological Spectrum*, vol. 29, no. 6, 2009

Seiter, R. P. – Kadela, K. R.: Prisoner reentry: What works, what does not, and what is promising. *Crime and Delinquency*, vol. 49, no. 3, 2003

Shapland, J. Bottoms, A. Farrall, S. McNeill, F. Priede, C. Robinson, G.: *The Quality of Probation Supervision A literature review: summary of key messages*. Research Summary 2/12. Ministry of Justice, London, 2012.
https://www.sheffield.ac.uk/polopoly_fs/1.159010!/file/QualityofProbationSupervision.pdf

Shapland, J. – Atkinson, A. – Atkinson, H. – Dignan, J. – Edwards, L. – Hibbert, J. – Howes, M. – Johnstone, J. – Robinson, G. – Sorsby, A.: *Does restorative justice affect reconviction? The fourth report from the evaluation of three schemes*. Ministry of Justice Research Series 10/08. Ministry of Justice, London, 2008. http://www.justice.gov.uk/docs/restorative-justice-report_06-08.pdf

Shapland, J. – Bottoms, A.: Reflections on social values, offending and desistance among young adult recidivists. *Punishment and Society*, vol. 13, no. 3, 2010

Sherman, L. W. – Gottfredson, D. C. – MacKenzie, D. L. – Eck, J. – Reuter, P. – Bushway, S. D.: *What works, what doesn't, What's promising*. A report to the United States Congress. National Institute of Justice, Washington, D.C., 1997, ch. 2, p. 2.
<https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/Digitization/165366NCJRS.pdf>

Sherman, L. W. – Strang, H.: *Restorative justice: The evidence*. The Smith Institute, London, 2007. <http://www.smith-institute.org.uk/file/RestorativeJusticeTheEvidenceFullreport.pdf>

Shover, N.: The later stages of ordinary property offender careers. *Social Problems*, vol. 31, no. 2, 1983

Siegel, L. – Worrall, J.: *Introduction to criminal justice*. Cengage Learning, Boston, 2014

Sipos Ferenc: *Munkával kapcsolatos szankciók a magyar büntetőjogban*. Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2017. https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/235903/PhD_Sipos_2017_nyomtatni_titkosított.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Skardhamar, T. – Savolainen, J.: Changes in criminal offending around the time of job entry: A study of employment and desistance. *Criminology*, vol. 52, no. 2, 2014

Slobogin, C.: Risk assessment. In: **Petersilia, J. – Reitz, K. R. (eds.):** *The Oxford Handbook of Sentencing and Corrections*. Oxford University Press, 2012, pp. 198–214.

Smith, P. – Goggin, C. – Gendreau, P.: *The effects of prison sentences and intermediate sanctions on recidivism: General effects and individual differences*. Solicitor General Canada, Ottawa, 2002. <http://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/ffcts-prsn-sntncls/index-eng.aspx>

Solt Á.: Támogató és gyengítő faktorok a kriminális érintettség kialakulásában. In: **Borbíró A. – Kerezsi K. (szerk.):** *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I*. 2009, 313–328. o.

Solt Á.: *Peremen billegő fiatalok. Veszélyeztető és kriminalizáló tényezők gyermek- és ifjúkorban.* Doktori (PhD) disszertáció. Kézirat, Budapest, 2012

Somogyi Zs. B.: Szabadság van-e a szabadulás után? *Börtönügyi Szemle*, 2015/1.

Somogyi Zs. B.: Szabadság van-e a szabadulás után? II. rész. *Börtönügyi Szemle*, 2016/1. [2016a]

Somogyi Zs. B.: Szabadság van-e a szabadulás után? III. rész. *Börtönügyi Szemle*, 2016/2. [2016b]

Somogyi Zs. B.: A büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelői tevékenységek fejlesztése. *Börtönügyi Szemle*, 2016/3.

Somogyvári M.: Integráció és szakképzés a börtönben. (konferencia-előadás). 2011. http://tmpkteki.uni-obuda.hu/konferencia/sites/default/files/sitesfiles/somogyvari_mihaly.pdf

Somogyvári M.: Kockázatelemzési rendszerek a büntetés-végrehajtásban. *Börtönügyi Szemle*, 2018/1.

Spierenburg, P.: The body and the state: Early modern Europe. In: **Morris, N. – Rothman, D. J. (eds.):** *Oxford history of prison. The practice of punishment in western society.* Oxford University Press, New York, pp. 44–70.

Stoolmiller, M. – Blechman, E. A.: Substance use is a robust predictor of adolescent recidivism. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 32, 2005

Stouthamer-Loeber, M. – Loeber, R. – Farrington, D. – Zhang, Q. – Van Kammen, W. – Maguin, E.: The double edge of protection and risk factors for delinquency: Interrelations and developmental patterns. *Development and Psychopathology*, vol. 5, 1993

Stuckertné Szabó Cs.: Javaslatok és fejlesztési irányok a reintegrációs tisztek specializált oktatására. *Börtönügyi Szemle*, 2018/1.

Sung, H-E. – Gideon, L.: Major rehabilitative approaches. In: **Gideon, L. – Sung, H-E. (eds.):** *Rethinking corrections: Rehabilitation, reentry, reintegration.* SAGE Publications Ltd., London, 2011, pp. 71–96.

Sutherland, A. – Merrington, S. – Jones, S. – Baker, K. – Roberts, C.: *Role of risk and protective factors.* Youth Justice Board for England and Wales, 2005.
http://yjbpublications.justice.gov.uk/en-gb/Resources/Downloads/Role_of_risk_and_protective_factors_fullreport.pdf

Szabó A.: *Bűnözés-ember-társadalom.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980

Szabó A.: *A büntetőjog reformja.* G & G Kiadó, Budapest, 1992

Szabó J.: A magyar kriminálpszichológia múltja és jelene, különös tekintettel a kriminológiai pszichológiára. *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae tom., XLVII,* 2010

Szabó J.: A bűnözői karrierből való kilépés kutatásának aktuális kérdései. *Magyar Rendészet,* 2011/1. [2011a]

Szabó J.: Fókuszban a kilépés: „Hogyan térnek jó útra a bűnelkövetők?” *Belügyi Szemle,* 2011/7–8. [2011b]

Szabó J.: A bűnelkövetők rehabilitációjának meghatározó irányzatai a nemzetközi szakirodalom tükrében. *Alkalmazott Pszichológia,* 2012/2. [2012a]

Szabó J.: A bűnismétlés megelőzését célzó rehabilitációs programok tapasztalatai: Mi működik, és mi nem. *Alkalmazott Pszichológia,* 2012/3. [2012b]

Szabó J.: *Harmadlagos megelőzés és kilépés pártfogoltak körében.* Kutatási beszámoló. OKRI, Budapest, 2014

Szabó J.: Rehabilitálható-e a rehabilitáció? *Börtönügyi Szemle,* 2014/4.

Szegál B.: Szocializáció és reszocializáció a börtönben. *Börtönügyi Szemle,* 2007/3.

Szokolszky Á.: *Kutatómunka a pszichológiában.* Osiris Kiadó, Budapest, 2004

Sztodola T.: Mit vár a biztonság a reintegrációs tisztektől? *Börtönügyi Szemle*, 2017/1.

Tallódi Zoltán: A börtönzsúfolttság kérdése az Emberi Jogok Európai Bírósága döntéseinek tükrében. *Börtönügyi Szemle*, 2016/1.

Taxman, F. S. – Young, D. – Byrne, J. M.: With eyes wide open: formalizing community and social control intervention in offender reintegration programmes. In: **Maruna, S. – Immarigeon, R. (eds.):** *After crime and punishment. Pathways to offender reintegration.* Willan Publishing, New York, 2004, pp. 233–260.

Taxman, F. S. – Pattavina, A. – Caudy, M. S. – Byrne, J. – Durso, J.: The empirical basis for the RNR model with an updated RNR conceptual framework. In: **Taxman, F. S. – Pattavina, A. (eds.):** *Simulation strategies to reduce recidivism: Risk Need Responsivity (RNR) modeling for the criminal justice system.* Springer Science & Business Media, New York, 2013, pp. 73–114.

Timms, B.: *Strengths based restorative reintegration. An emerging view of a caring community.* 2008. www.pfi.org

Todis, B. – Bullis, M. – Waintrup, M. – Schultz, R. – D’Ambrosio, R.: Overcoming the odds: Qualitative examination of resilience among formerly incarcerated adolescents. *Exceptional Children*, vol. 68, 2001

Tonry, M. – Farrington, D. P.: Strategic approaches to crime prevention. In: **Tonry, M. – Farrington D. P. (eds.):** *Building a safer society: strategic approaches to crime prevention.* University of Chicago Press, Chicago, 1995, pp. 1–20.

Tonry, M.: Prediction and classification: Legal and ethical issues. In: **Gottfredson, D. – Tonry, M. (eds.):** *Prediction and classification.* University of Chicago Press, Chicago, 1987, pp. 367–413.

Tóth O.: Rizikótényezők az első alkalommal végrehajtandó börtönbüntetésre ítélt férfiak életútjában. In: **Albert F. (szerk.):** *Életkeretek a börtönön innen és túl. Szubjektív reszocializációs esélyek.* MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015, 59–73. o.

Tömő J.: Vallási alapon szerveződő részleg a Szombathelyi Országos Büntetés-végrehajtási Intézetben. *Börtönügyi Szemle*, 2016/1.

Tracy, P. E. – Wolfgang, M. – Figlio, R.: *Delinquency Careers in Two Birth Cohorts.* Plenum, New York, 1990

Travis, J. – Solomon, A. L. – Waul, M.: *From prison to home: The dimensions and consequences of prisoner reentry.* Urban Institute, Washington, D.C., 2001

Uggen, C. – Piliavin, I.: Assymetrical causation and criminal desistance. *Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 8, 1998

Uggen, C.: Work as a Turning Point in the Life Course of Criminals: A Duration Model of Age, Employment, and Recidivism. *American Sociological Review*, vol. 65, 2000

Uggen, C. – Massoglia, M.: Desistance from crime and deviance as a turning point in the life course. In: **Mortimer, J. T. – Shanahan, M. J. (eds.):** *Handbook of the life course.* Kluwer Academic/Plenum, New York, 2003, pp. 311–329.

Van Dijk, J. J. M.: Crime prevention policy: current state and future prospects. In: **Kaiser, G. – Albrecht, H. (eds.):** *Crime and Criminal Policy in Europe. Criminological Research Report*, vol. 43. Max Planck Institute, Freiburg, 1990, p. 205.

Van Dijk, J. J. M. – De Waard, J.: *A two-dimensional typology of crime prevention projects; with a bibliography.* Criminal Justice Abstracts, 1991

Van Dijk, J.: It is not just the economy: towards an alternative explanation of post World War II crime trends in the Western world. In: **Body-Gendrot, S. – Hough, M. – Hough, M. – Kerezi, K. – Lévy, R. – Snacken, S. (eds.):** *The Routledge Handbook of European Criminology.* Routledge, 2013

Vanstone, M.: *Supervising offenders in the community: A history of probation theory and practice.* Ashgate Publishing Ltd., Hampshire, 2007

Vári K. Á.: Az intézeti vallásgyakorlás szerepe a reintegrációs folyamatokban. *Börtönügyi Szemle*, 2018/3.

Vieraitis, L. – Kovandzic, T. – Marvell, T.: The criminogenic effects of imprisonment: Evidence from State Panel Data, 1974-2002. *Criminology and Public Policy*, vol. 6, 2007

Vig D.: *Korlátlan fájdalom? A bebörtönzés kirekesztő hatásai a semlegesítésben és azon túl.* Doktori értekezés. ELTE ÁJK, Budapest, 2014

Villettaz, P. – Killias, M. – Zoder, I.: *The effects of custodial vs. non-custodial sentences on re-offending: A systematic review of the state of knowledge.* Campbell Collaboration Crime and Justice Group, Philadelphia, 2006

Vincent, G. M. – Terry, A. M. – Maney, S. M.: Risk-need tools for antisocial behaviour and violence among youthful populations. In: **Andrade, J. T. (ed.):** *Handbook of violence risk assessment and treatment: New approaches for mental health professionals.* Springer Publishing Company, LLC., 2009, pp. 377–424.

Virág Gy. – Parti K. – Szabó J.: Sex Offenders in Hungary. Law, treatment and statistics. *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*, Bd. 97, Nr. 1, 2014, S. 57–69.

Vókó Gy.: *Magyar büntetés-végrehajtási jog.* Dóm Kiadó, Budapest, 2013

Walgrave, L.: Towards restoration as the mainstream in youth justice. In: **Elliott, E. – Gordon, R. M. (eds.):** *New directions in restorative justice. Issues, practice, evaluation.* Routledge, London, 2013, pp. 3–25.

Walters, S. – Clark, M. – Gingerich, R. – Meltzer, M.: *Motivating offenders to change: A guide for probation and parole.* US Department of Justice, National Institute of Corrections, Washington, 2007

- Ward, T. – Brown, M.:** The Good Lives Model and conceptual issues in offender rehabilitation. *Psychology, Crime and Law*, vol. 10, no. 3, 2004
- Ward, T. – Gannon, T.:** Rehabilitation, etiology and self-regulation: The Good Lives Model of sexual offender treatment. *Aggression and Violent Behavior*, vol. 11, 2006
- Ward, T. – Mann, R. E. – Gannon, T. A.:** The Good Lives Model of offender rehabilitation: clinical implications. *Aggression and Violent Behavior*, vol. 12, 2007
- Ward, T. – Maruna, S.:** *Rehabilitation: Beyond the risk paradigm*. Routledge, New York, 2007
- Ward, T.:** The Good Lives Model of offender rehabilitation. In: **McNeill, F. – Raynor, P. – Trotter, C. (eds.):** *Offender supervision. New directions in theory, research and practice*. Willan Publishing, New York, 2010, pp. 41–64.
- Ward, T. – Rose, C. – Willis, G.:** The rehabilitation of offenders: Good lives, desistance, and risk reduction. In: **Davis, G. – Beech, A. (eds.):** *Forensic Psychology*. Wiley Blackwell, Oxford, 2012, pp. 407–423.
- Warr, M.:** Life-course transitions and desistance from crime. *Criminology*, vol. 36, 1998
- Weaver, B.:** The relational context of desistance: Some implications and opportunities for social policy. In: **Kemshall, H. (ed.):** *Crime and social policy*. Wiley-Blackwell, 2012, pp. 41–58.
- Weitekamp, E. – Kerner, H.:** *Cross-national longitudinal research on human development and criminal behaviour*. Kluwer Academic, Dordrecht, 1994
- Wener, R.:** *The environmental psychology of prisons and jails: Creating humane spaces in secure settings*. Cambridge University Press, 2012
- Werner, E. – Smith, R.:** *Vulnerable but invincible: A longitudinal study of resilient children and youth*. McGraw-Hill, New York, 1982

Werner, E. E.: High-risk children in young adulthood: A longitudinal study from birth to 32 years. *American Journal of Orthopsychiatry*, vol. 59, no. 19, 1986

Werner, E. E. – Smith, R. S.: *Overcoming the Odds: High Risk Children from Birth to Adulthood*. Cornell University Press, Ithaca–London, 1992

White, R. – Graham, H.: *Working with offenders. A guide to concepts and practices*. Willan Publishing, New York, 2010

White, H. R. – Lee, C., Mun, E. Y. – Loeber, R.: Developmental patterns of alcohol use in relation to the persistence and desistance of serious violent offending among African American and Caucasian young men. *Criminology*, vol. 50, no. 2, 2012

White, H.: Substance use and crime. In: **Sher, K. J. (ed.):** *The Oxford Handbook of Substance Use Disorders, Vol. 2*. Oxford University Press, Oxford, 2014

Wikström, P.-O. H. – Loeber, R.: Do disadvantaged neighborhoods cause well-adjusted children to become adolescent delinquents? (A study of male juvenile serious offending, individual risk and protective factors, and neighborhood context). *Criminology*, vol. 38, 2000

Wilson, D. – Gallagher, C. – MacKenzie, D.: A meta-analysis of corrections-based education, vocation and work programs for adult offenders. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, vol. 37, 2000

Wilson, D. B. – Bouffard, L. A. – Mackenzie, D. R.: A quantitative review of structured, group-oriented, cognitive-behavioural programs for offenders. *Criminal Justice and Behaviour*, vol. 32, 2005

Wilson, J. Q. – Herrnstein, R. J.: *Crime and Human Nature*. Touchstone Books, New York, 1985

Wolfgang, M. E. – Figlio, R. M. – Sellin, T.: *Delinquency in a birth cohort*. University of Chicago Press, Chicago, 1972

Wong, S. C. P. – Olver, M. E. – Stockdale, K. C.: The utility of dynamic and static factors in risk assessment, prediction and treatment. In: **Andrade, J. T. (ed.):** *Handbook of violence risk assessment and treatment: New approaches for mental health professionals*. Springer Publishing Company, LLC., 2009, pp. 83–120.

Wooditch, A. – Tang, L. L. – Taxman, F. S.: Which criminogenic need changes are most important in promoting desistance from crime and substance use? *Criminal Justice and Behavior*, vol. 41, 2014

Work, W. C. – Cowen, E. L. – Parker, G. R. – Wyman, P. A.: Stress resilient children in an urban setting. *Journal of Primary Prevention*, vol. 11, no. 1, 1990

Workman, K.: Back to Churchill: An old vision for prisoner reintegration. *Policy Quarterly*, vol. 5, no. 2, 2009

Wormith, J. S.: Attitude and behavior changes of correctional clientele: a three-year follow-up. *Criminology*, vol. 22, 1984

Wortley, R.: Psychological criminology: An integrative approach. Taylor & Francis, 2011

Wright, J. P. – Cullen, F. T.: Employment, peers, and life-course transitions. *Justice Quarterly*, vol. 21, no. 1, 2004

Zamble, E. – Quinsey, V. L.: *The criminal recidivism process*. Cambridge University Press, 2001

Hivatkozott jogszabályok és az állami irányítás egyéb jogi eszközei

2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról

2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről

1998. évi XIX. törvény a Büntetőeljárásról

1997. évi XXXI. törvény gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról

1979. évi 11. törvényerejű rendelet a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról

251/2016. (VIII. 24.) Kormányrendelet a Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal megszüntetéséről, valamint egyes kapcsolódó kormányrendeletek módosításáról.

233/2014. (IX. 18.) Kormányrendelet az Igazságügyi Hivatalról

177/2012. (VII. 26.) Kormányrendelet a Közigazgatási és Igazságügyi Hivatalról.

322/2010. (XII. 27.) Kormányrendelet a pártfogó felügyelői, jogi segítségnyújtási, áldozatsegítési és kárpótlási feladatokat ellátó szervekről.

144/2005. (VII. 27.) Kormányrendelet az Igazságügyi Hivatalról

254/2003. (XII. 24.) Kormányrendelet Az Igazságügyi Minisztérium Pártfogó Felügyelői és Jogi Segítségnyújtó Szolgálat Országos Hivataláról.

8/2017. (VI. 13.) IM rendelet börtönlelkészi szolgálatról és a börtönmissziós tevékenységről

16/2014. (XII. 19.) IM rendelet a szabadságvesztés, az elzárás, az előzetes letartóztatás és a rendbírság helyébe lépő elzárás végrehajtásának részletes szabályairól

8/2013. (VI. 9.) IM rendelet a Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységéről

13/2000. (VII. 14.) IM rendelet a Börtönlelkészi Szolgálatról

6/1996. (VII. 12.) IM rendelet a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól

21/2007. (V. 23.) IRM rendelet a pártfogó felügyelői tevékenységgel kapcsolatos rendőri feladatok végrehajtásáról

58/2014. (XII. 5.) BM rendelet a pártfogó felügyelői és a büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelői tevékenységgel kapcsolatos rendőri feladatok végrehajtásáról

1127/2009. (VII. 29.) Kormányhatározat az államigazgatási szervek létszámgazdálkodását érintő átmeneti intézkedésekről

1430/2011. (XII. 13.) Kormányhatározat a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégiáról, valamint végrehajtásának a 2012–2014. évekre szóló kormányzati intézkedési tervéről

1744/2013. (X. 17.) Kormányhatározat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról (2013–2023)

539/2014. (IX. 24.) Kormányhatározat a büntetés-végrehajtással összefüggő pártfogó felügyelői feladatokkal kapcsolatos átadás-átvételtől

Melléklet a Pártfogó Felügyelői Szolgálat felállításának és működésének szabályozási elveiről szóló 1183/2002. (X. 31.) Korm. határozathoz

A társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája [Melléklet a 115/2003. (X. 28.) OGY határozathoz]

Hivatkozott alkotmánybíróági határozatok

20/2013. (VII. 19.) AB határozat

144/2008. (XI. 26.) AB határozat

Hivatkozott jogesetek (Emberi Jogok Európai Bírósága)

Magyar László kontra Magyarország (73593/10) 2014. október 13.

Varga és mások kontra Magyarország (14097/12, 45135/12, 73712/12, 34001/13, 44055/13, 64586/13) 2015. március 10.

Vinter és mások kontra Egyesült Királyság (66069/09, 130/10, 3896/10) 2013. július 9.

Hivatkozott dokumentumok és weboldalak

A Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal 2012. évi beszámolója

<http://observatory.oma.hu/documents/10179/12564/Beszamolok%202013>

A Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal 2013. évi rövidített beszámolója (kézirat, KIH)

Az alapvető jogok biztosa mint OPCAT nemzeti megelőző mechanizmus jelentése az AJB-646/2019. számú ügyben.

https://www.ajbh.hu/documents/10180/2936606/AJB-646_2019.pdf/ece3f3aa-65e0-b6de-2a0b-0fc6573fd651

Az alapvető jogok biztosa mint OPCAT nemzeti megelőző mechanizmus jelentése az AJB-474/2018. számú ügyben.

https://www.ajbh.hu/documents/10180/2809026/474_2018_jelent%C3%A9s.pdf/a52d5e7b-4d20-2e04-5eb6-ab664b672bde

Az alapvető jogok biztosa mint OPCAT nemzeti megelőző mechanizmus jelentése az AJB-793/2017. számú ügyben.

https://www.ajbh.hu/documents/10180/2611988/AJB_793_2017_SZH_jelent%C3%A9s.pdf/36ce5946-9688-239c-5126-1fb2000015d7

Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának jelentése az AJB-2031/2011 számú ügyben. <http://www.ajbh.hu/documents/10180/107993/201102031.rtf/6096eb70-0514-4835-ba59-5bf3172b0f29;jsessionid=3821DAF440B7250EB088B4C94D481EA4?version=1.0>

Beszámoló a Pártfogó Felügyelői Szolgálat 2011. évi feladatainak ellátásáról (kézirat, KIH)

Börtönstatisztikai Szemle, 2016/1.

<https://bv.gov.hu/sites/default/files/B%C3%B6rt%C3%B6nstatistikai%20Szemle%202016%20I.pdf>

Börtönstatisztikai Szemle 2018/1. <https://bv.gov.hu/sites/default/files/BvOP/Kiadvanyok/Bortonstatistikai%20Szemle%202018%20I.pdf>

Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve, 2009. BVOP Sajtóiroda, Budapest. <https://bv.gov.hu/hu/evkonyv>

Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve, 2013. BVOP Sajtóiroda, Budapest. <https://bv.gov.hu/hu/evkonyv>

Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve, 2016. BVOP, Budapest. <https://bv.gov.hu/hu/evkonyv>

Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve, 2017. BVOP, Budapest. <https://bv.gov.hu/hu/evkonyv>

Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve, 2015. BVOP, Budapest. <https://bv.gov.hu/hu/evkonyv>

Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve, 2018. BVOP Hivatal, Budapest. <https://bv.gov.hu/hu/evkonyv>

Kúria Büntető Kollégium Joggyakorlat-elemző Csoport (2017) A büntetés-végrehajtási bírói gyakorlat, különös tekintettel a reintegrációs őrizetre. Összefoglaló vélemény. 2017.EL.II.H.13.BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁS-48. https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/osszefoglalo_velemen_y_8.pdf

Rendészeti Szakvizsga tananyag. Tansegédlet. Büntetés-végrehajtási Igazgatás, 2017. http://bmkszf.hu/dokumentum/2490/BV_jegyzet_20171205_szerkesztett.pdf

Ügymenetmodell (munkaanyag) Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal, Budapest, 2014

<https://bmprojektek.kormany.hu/tett-program>

<https://bv.gov.hu/efop-1-3-3>

<http://bv.gov.hu/europa-elso-noi-apac-korletet-adtak-at>

<https://bv.gov.hu/hu/specialis-reszlegek>

<http://docplayer.hu/2492821-Kozossegi-foglalkoztato-szerepenek-modellezese-a-kozossegi-foglalkoztato-szerepenek-modellezese-es-megerositese-a-kozossegi-bunmegelozes-rendszerben.html>

https://hirtv.hu/ahirtvhirei_adattar/egy-idopont-miatt-bukhattak-a-rabok-a-radiot-1405477

https://hvg.hu/itthon/20171013_kitiltottak_a_civileket_a_bortonokbol

<https://igazsagugyiinformaciok.kormany.hu/partfogo-felugyelo-szolgalat>

<https://www.jogiforum.hu/hirek/24737>

<https://www.jogiforum.hu/hirek/39849>

<https://karitasz.hu/rev>

<http://www.kormanyhivatal.hu/hu/baranya/hirek/a-bunmegelozest-segiti-az-uj-kozossegi-foglalkoztato>

https://www.kozbeszerzes.hu/ertesito/2018/0/targy/portal_403/megtekint/portal_1779_2018/

https://www.kozbeszerzes.hu/adatbazis/megtekint/hirdetmeny/portal_1623_2018/

<https://www.magyaridok.hu/belfold/bvop-nincs-szo-kitiltasrol-2343532/>

<https://magyarnemzet.hu/archivum/belfold-archivum/a-raboknak-sem-jo-hogy-kitiltottak-a-civileket-a-bortonokbol-3857783/>

<https://magyarnemzet.hu/archivum/belfold-archivum/nincs-tobb-mese-a-bortonokban-ujabb-civil-szervezetet-tiltottak-ki-3848990/>

https://tettprogram.hu/Kozossegi_foglalkoztato

<http://www.tevelygokertalpitvany.info>

<http://www.valtosav.hu/>